

ÓKORI KELETI TÖRTÉNETI CHRESTOMATHIA

NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ

ÓKORI KELETI TÖRTÉNETI CHRESTOMATHIA

Szerkesztette:
HARMATTA JÁNOS

NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

**ÓKORI TÖRTÉNETI
CHRESTOMATHIA
I.**

**A sorozatot szerkesztette
MARÓT KÁROLY †**

Egyetemi segédkönyv

**A szemelvényeket fordította és jegyzetekkel ellátta
DÁVID ANTAL, HAHN ISTVÁN, HARMATTA JÁNOS, KÁKOSY LÁSZLÓ,
KOMORÓCZY GÉZA, TÓKEI FERENC, TÖTTÖSSY CSABA, VARGA EDITH és
WESSETZKY VILMOS**

**Lektorok
CSONGOR BARNABÁS
HARMATTA JÁNOS
HAHN ISTVÁN
és
WESSETZKY VILMOS**

**Összkiadás ISBN 963 18 7717 5
ISBN 963 18 7714 0**

© Dr. Harmatta János, Budapest, 1964

**A mű más kiadványban való részleges vagy teljes felhasználása, utánkölése,
illetve sokszorosítása a Kiadó engedélye nélkül tilos!**

**Nemzeti Tankönyvkiadó Rt.
A kiadásért felel: dr. Ábrahám István vezérigazgató
Raktári szám: 4605/I
Felelős főszerkesztő: Palojtay Mária
Utánnymásra előkészítette: Zsadonné dr. Szilasi Mária
Műszaki szerkesztő: Görög Istvánné
Terjedelem: 36,82 (A/5) fv
Hatodik kiadás, 1997
Nyomtatta és kötötte a Dabas-Jegyzet Kft.
Felelős vezető: Marosi György ügyvezető igazgató
Munkaszám: 97-0005**

**Ez a könyv
a Dunaújvárosi Finompapírgyár Kft. által gyártott
BIANCOPRINT papírra készült.**

TARTALOMJEGYZÉK

I. Előszó (Harmatta J.)	5
II. Az ókori Egyiptom	11
1. Az óegyiptomi évkönyvekből	13
a) A „Palermói kő” (ford. Wessetzky V.)	13
b) Manethón királylistájából (ford. Hahn I.)	14
2. Úni életrajzi sírfelirata (ford. Kákosity L.)	17
3. Horhuf életrajzi sírfelirata (ford. Wessetzky V.)	20
4. Tefibi siuti fejedelem sírfelirata (ford. Varga E.)	22
5. Ameni, a Gazella-kerület kormányzójának felirata (ford. Varga E.)	23
6. III. Sesóstris határkőfeliratai (ford. Kákosity L.)	25
7. Intef király dekrétuma (ford. Kákosity L.)	26
8. Manethón a hyksósokról (ford. Hahn I.)	27
9. Kamoše harca a hyksósok ellen (ford. Wessetzky V.)	29
10. Jahmes életrajza (ford. Kákosity L.)	30
11. III. Thutmósis első szíriai hadjárata (ford. Varga E.)	32
12. II. Amenhotep amadai feliratából (ford. Kákosity L.)	38
13. Ineni sírfeliratából (ford. Wessetzky V.)	39
14. Tutanhamon „restauráció-stélé”-je (ford. Kákosity L.)	39
15. Horemheb trónralépése (ford. Kákosity L.)	42
16. I. Seti nauri dekrétuma (ford. Kákosity L.)	44
17. II. Ramses és a bányamunkások (ford. Kákosity L.)	45
18. A kadeši csata (ford. Kákosity L.)	46
19. Mes saqqarai sírjának feliratából (ford. Wessetzky V.)	49
20. Merneptah „Izrael-stélé”-je (ford. Kákosity L.)	50
21. A torinói sztrájk-papirusz (ford. Kákosity L.)	53
22. Összeesküvés III. Ramses ellen (ford. Kákosity L.)	55
23. Részletek a nagy Harris-papiruszból (ford. Kákosity L.)	56
24. Dedhonšuiufanh szoborfelirata (ford. Wessetzky V.)	58
25. Földbirtok-örökösödési okmány III. Osorkon korából (ford. Wessetzky V.)	59
26. Pianhi győzelmi stéléje (ford. Kákosity L.)	61
27. Egyiptom a saisi korban (Hérodotos II. 153–154, 158–159, 161–163, 169, 177–179) (ford. Hahn I.)	72
28. A Démotikus Krónika (ford. Wessetzky V.)	76
III. Az ókori Mezopotámia	83
A) A legrégebbi sumer államok	85
1. A „Sumer királylista” (ford. Komoróczy G.)	85
2. Mesilim, Kiš királyának felirata (ford. Komoróczy G.)	88
3. A „Tummal-felirat” (ford. Komoróczy G.)	89
4. Eannatum, Lagaš királyának felirata (ford. Komoróczy G.)	89
5. Eannatum felirata hódításairól (ford. Komoróczy G.)	91
6. Enmetena, Lagaš ensijének felirata (ford. Komoróczy G.)	92
7. Enmetena kortársa Urukban (ford. Komoróczy G.)	93
8. Uruinimkina reformjai (ford. Komoróczy G.)	93

9. Lagaš pusztulása (ford. Komoróczy G.)	96
10. Lugalzagesi, Uruk és az ország királyának felirata (ford. Komoróczy G.)	96
<i>B) Az Agadei-dinasztia</i>	97
1. Šarrukin, Agade királyának felirataiból (ford. Komoróczy G.)	97
2. Šarrukin az omen-irodalomban (ford. Komoróczy G.)	98
3. Šarrukin legendája (ford. Komoróczy G.)	99
4. Lugalzagesi és Šarrukin (ford. Komoróczy G.)	100
5. Rimuš, Agade királyának felirataiból (ford. Komoróczy G.)	100
6. Maništušu, Agade királyának felirataiból (ford. Komoróczy G.)	101
7. Narāmsin, Agade királyának felirataiból (ford. Komoróczy G.)	102
8. Agade virágkora (ford. Komoróczy G.)	103
<i>C) A gutik és a III. Ur-i dinasztia</i>	104
1. Óbabilóni krónika (ford. Komoróczy G.)	104
2. Gudea, Lagaš ensijének építkezési feliratából (ford. Komoróczy G.)	105
3. Gudea „B” szoborfeliratából (ford. Komoróczy G.)	110
4. A ditilla-okmányokból (ford. Komoróczy G.)	111
<i>D) Isin</i>	117
1. Lipitištar törvénykönyve (ford. Komoróczy G.)	117
2. Enlilbāni trónra kerülése (ford. Komoróczy G.)	120
<i>E) Az I. Babilóni dinasztia</i>	120
1. Rabszolga szabadon bocsátása Šumūlailum korából (ford. Komoróczy G.)	120
2. Házassági szerződések Šinmuballit korából (ford. Komoróczy G.)	121
3. Hammurapi uralkodásának évinevei (ford. Komoróczy G.)	122
4. Hammurapi törvénykönyve (ford. Dávid A.)	124
5. Béres szerződése Hammurapi 3. évéből (ford. Komoróczy G.)	151
6. Rabszolgavásárlás Hammurapi 12. évéből (ford. Komoróczy G.)	151
7. Örökbefogadási szerződés Hammurapi 38. évéből (ford. Komoróczy G.)	151
8. A király jogi ellenőrző szerepe (ford. Komoróczy G.)	152
9. Szoptatási per (ford. Komoróczy G.)	153
10. Hammurapi csapatösszevonást rendel el Asszíriában (ford. Komoróczy G.)	153
11. Ibālpi'él levele Zimrilimhez, Mari királyához (ford. Komoróczy G.)	154
12. A nomád törzsek tűzjelzése (ford. Komoróczy G.)	154
13. Egy szolga bűne Samsuiluna idejéből (ford. Komoróczy G.)	154
14. Katonafogdosás és szökött rabszolga (ford. Komoróczy G.)	155
15. A kereskedelmi hajók ellenőrzése (ford. Komoróczy G.)	156
16. Jelentés egy Babilón elleni lázadásról (ford. Komoróczy G.)	156
17. Marduk Hatti országában (ford. Komoróczy G.)	158
<i>F) A kaššû kor</i>	158
1. III. Amenhotep egyiptomi fáraó levele Kadašmanharbe babilóni királyhoz (ford. Komoróczy G.)	158
2. Kadašmanharbe babilóni király levele III. Amenhotep egyiptomi fáraóhoz (ford. Komoróczy G.)	160
3. Részlet III. Amenhotep válaszeleveléből (ford. Komoróczy G.)	160
4. II. Burrauriaš babilóni király levele Ehnaton fáraóhoz (ford. Komoróczy G.)	161
5. Burrauriaš babilóni király tiltakozása Ehnaton fáraónál az asszír követek fogadása ellen (ford. Komoróczy G.)	161
<i>G) Asszíria</i>	162
1. Ilušuma kiváltságlevele (ford. Komoróczy G.)	162
2. I. Šamšiadad felirata (ford. Komoróczy G.)	162
3. I. Šamšiadad levele Iasmahadadhoz (ford. Komoróczy G.)	162
4. Aššuruballit, Asszíria királyának levelei Ehnaton egyiptomi fáraóhoz (ford. Komoróczy G.)	163
5. I. Adadnirāri felirata (ford. Komoróczy G.)	164
6. I. Šulmānuāšaridu hadjáratai (ford. Komoróczy G.)	165
7. Asszír epónymoslisták (ford. Komoróczy G.)	167
8. Újbabilóni „királytükör” (ford. Komoróczy G.)	167
9. Sinahhēeriba asszír király hadjáratai (ford. Komoróczy G.)	169

10. Az utolsó asszír uralkodócsalád származása (ford. Komoróczy G.)	176
11. Assurahiddina trónralépte és hadjáratai (ford. Komoróczy G.)	177
12. Assurahiddina és Babylón (ford. Komoróczy G.)	183
13. A babylóni kormányzó levele Assurahiddina királyhoz (ford. Komoróczy G.)	185
14. Assurahiddina és Egyiptom (ford. Komoróczy G.)	185
15. Jóslatkérés Šamaštól a szkítákkal kapcsolatban (ford. Komoróczy G.)	187
16. Véleménykérés Šamaš istentől kinevezési ügyben (ford. Komoróczy G.)	187
17. Assurahiddina és Ba'alu tyrosi király szerződése (ford. Komoróczy G.)	187
18. Assurahiddina kronológiai értesültsége (ford. Komoróczy G.)	189
19. Assurahiddina és fia, Aššurbānapi (ford. Komoróczy G.)	190
20. Az Assurahiddina-krónika (ford. Komoróczy G.)	190
21. A babylóniai levele Aššurbānapi és Šamašsumukin királyokhoz (ford. Komoróczy G.)	191
22. Krónikatöredék Šamašsumukin uralkodásáról (ford. Komoróczy G.)	192
23. Aššurbānapi kiáltványa a babylóniakhoz (ford. Komoróczy G.)	193
24. Šamašsumukin híveket toboroz (ford. Komoróczy G.)	193
25. Aššurbānapi szövetségei a babylóni lázadás idején (ford. Komoróczy G.)	194
26. Aššurbānapi Nippur lakóihoz (ford. Komoróczy G.)	195
27. Levél Aššurbānapihoz (ford. Komoróczy G.)	195
28. Aššurbānapi ún. Rassam-cylindere (ford. Komoróczy G.)	196
29. Bēlibni jelentése Aššurbānapiinak az elami eseményekről (ford. Komoróczy G.)	214
30. Levél Aššurbānapi királyhoz könyvtári ügyben (ford. Komoróczy G.)	215
31. A Ninua-beli könyvtár szervezése (ford. Komoróczy G.)	216

H) Az Újbabylóni Birodalom

1. Asszíria bukása és az újbabylóni birodalom kialakulása (ford. Komoróczy G.)	217
2. Nabūapalušur felirataiból (ford. Komoróczy G.)	225
3. Nabūkudurrišur felirataiból (ford. Komoróczy G.)	226
4. Nabūna'id stéléje a Babylóni Birodalom sorsáról (ford. Komoróczy G.)	228
5. Nabūna'id kronológiai értesültsége és ásatásai (ford. Komoróczy G.)	231
6. Nabūna'id anyjának felirata Harrānban (ford. Komoróczy G.)	232
7. Nabūna'id felirata Harrānban (ford. Komoróczy G.)	234
8. Nabūna'id krónika (ford. Komoróczy G.)	236

IV. Mitanni. Szíria. Fönícia

1. Arisen, Namar királyának felirata (ford. Harmatta J.)	241
2. Arišeni meghódolása Zimrilimnek, Mari királyának (ford. Harmatta J.)	241
3. Idrimi felirata (ford. Harmatta J.)	242
4. Tušratta mitanni király levele III. Amenhotep egyiptomi fáraóhoz (ford. Komoróczy G.)	244
5. Ribaddi levele Byblosból az egyiptomi fáraóhoz (ford. Komoróczy G.)	245
6. Abdišratum levele az egyiptomi fáraóhoz (ford. Komoróczy G.)	245
7. Alašia királyának levele Egyiptom fáraójához (ford. Komoróczy G.)	246
8. Azittawadda király felirata (ford. Hahn I.)	246
9. Kilamuwa király önéletrajzi felirata (ford. Hahn I.)	248
10. Zakir, Hamaθ királyának felirata (ford. Hahn I.)	249
11. Tyros kereskedelmi kapcsolatai (ford. Komoróczy G.)	250

V. Hatti

1. A trónöröklési rend a Hettita Királyságban (ford. Harmatta J.)	255
2. Hettita törvények (ford. Harmatta J.)	256

VI. Palesztina

1. Deβōrā éneke (ford. Komoróczy G.)	267
2. A héber törvényekből (ford. Komoróczy G.)	628
3. Aβšālōm lázadása (ford. Komoróczy G.)	273
4. Izrael törzseinek felkelése Roboám ellen (ford. Hahn I.)	283
5. Mēša°, Mō'āβ királyának felkelése (ford. Hahn I.)	284
6. Šiloah-felirat (ford. Hahn I.)	286

7. Nāböð szövege (ford. Hahn I.)	286
8. Diplomáciai tárgyalások Jeruzsálem ostroma idején (ford. Hahn I.)	287
9. A meyddöi esete (ford. Komoróczy G.)	288
10. A próféták bírálata a héber társadalomról. Békeutópia a prófétáknál (ford. Komoróczy G.)	288
VII. Urartu	293
1. Menua felirataiból (ford. Harmatta J.)	295
2. Argišti évkönyveiből (ford. Harmatta J.)	296
3. II. Sarduri évkönyveiből (ford. Harmatta J.)	297
4. I. Rusa felirataiból (ford. Harmatta J.)	297
5. Šarrukin hadjárata Urartu ellen (ford. Komoróczy G.)	299
VIII. Az ókori Irán	303
A) Az Óperzsa Birodalom	305
1. Az Achaimenidák első történeti említése (ford. Harmatta J.)	305
2. II. (Nagy) Kyros agyaghenger-felirata (ford. Harmatta J.)	306
3. Ezra emlékirataiból (ford. Hahn I.)	308
4. I. Dareios felirataiból	311
a) Dareios behistuni felirata (ford. Harmatta J.)	311
b) Dareios Naqš-i Rustam-i felirata (ford. Tóttösy Cs.)	321
c) Dareios suez felirata (ford. Tóttösy Cs.)	322
5. Az Óperzsa Birodalom szervezete és adóügye I. Dareios idején (Hérodotos III. 88–97) (ford. Hahn I.)	222
6. Udahorrénet életrajza (ford. Kákossy L.)	225
7. Xerxés daiva-felirata (ford. Tóttösy Cs.)	328
8. Az elephantinói papiroszokból (ford. Hahn I.)	329
9. Az Arsáma-levelekből (ford. Harmatta J.)	331
10. A persepöliszi „kincstári és erődítmény-táblák”-ból (ford. Harmatta J.)	334
B) Az Arsakida Birodalom	336
1. A Parthus Birodalom leírása (ford. Hahn I.)	336
2. Iustinus: Historiae Philippicae. XLI. A parthusok (ford. Hahn I.)	337
3. A nisai ostrakonokból (ford. Harmatta J.)	344
4. Xvāsar, Susa satrapájának felirata (ford. Harmatta J.)	346
C) A Sāsānida Birodalom	347
1. Tabari: A Sāsānida dinasztia uralomra jutása (ford. Hahn I.)	347
2. Res gestae Divi Saporis (ford. Harmatta J.)	351
3. A Perzsa Birodalom leírása (ford. Hahn I.)	360
IX. Az ókori India	363
1. Arrianos: Indiké (ford. Hahn I.)	365
2. Manu törvényeiből (ford. Tóttösy Cs.)	370
3. Kautilya Arthasásztrájából (ford. Tóttösy Cs.)	374
4. Asoka felirataiból (ford. Harmatta J.)	377
5. Kusánkori feliratok (ford. Harmatta J.)	379
X. Az ókori Kína	381
1. Jóslócsont-feliratok (ford. Tókei F.)	383
2. Csou-kori bronzedények feliratai (ford. Tókei F.)	383
3. A Si king 154. verse: faluközösségi élet (ford. Tókei F.)	384
4. Háború a Csou-kori fejedelemségek között (ford. Tókei F.)	386
5. Pereskedés a földek birtokáért (ford. Tókei F.)	387
6. Li Szi beszéde (ford. Tókei F.)	387
7. A Han-kori gazdasági életéről (ford. Tókei F.)	388
8. Az „ázsiai hunok”-ról (ford. Tókei F.)	391
9. A „vörösszemöldökűek” felkeléséről (ford. Tókei F.)	393
10. Kínai forrás a Római Birodalomról (ford. Tókei F.)	397
XI. Magyarázat az ókori nevek átírásához (Harmatta J.)	403

I. Előszó

Az Ókori Keleti Történeti Chrestomathia megjelenésével teljessé válik az Ókori Történeti Chrestomathia sorozata. Hogy egyűjtemény I. kötete jelent meg legutóljára, nem véletlenül történt. Az Ókori Keleti Történeti Chrestomathia (= ÓKTCh) elkészítését számos körülmény nehezítette meg. Az egyik legnagyobb nehézség magának a forrásanyagnak a természetéből adódott. Az ókori kelet története a Földközi-tengertől a Sárga-tengerig terjedő hatalmas területen játszódott le, s időbeli kerete közel háromezer évet foglal magába, a társadalmi és gazdasági fejlődés és a politikai történet pedig számos különböző, egymástól sokszor független vonalra aprózódik szét. Az a történeti problematika tehát, amelyet az ÓKTCh-nak ábrázolnia kellett, összehasonlíthatatlanul nagyobb és bonyolultabb, mint a görög vagy a római történeté. Ennek megfelelően a történeti forrásanyag is sokszorosa a görög vagy a római történet forrásainak. Ha a kiválasztás problémáját már a Görög és a Római Történeti Chrestomathiánál sem lehetett tökéletesen megoldani, méginkább érvényes ez a gyűjtemény jelen kötetére.

További nehézséget jelentett a forrásanyag megszólaltatása. Az ÓKTCh összeállított forrásanyagát a következő nyelvekből kellett lefordítani: egyiptomi (hieroglif, hieratikus, démotikus), sumer, akkád (babiloni, assziri), föníciai, arameus, óhéber, hettita, urartui, elámi, óperzsa, pártus, középperzsa, óind, különféle prákrit nyelvek, kínai, arab, görög és latin. Az ókori keleti források filológiai feldolgozásának színvonala és szilárdsága távolról sem éri el a görög és latin szövegekéét. Így a kötet munkatársainak sokkal nehezebb feladatot kellett megoldani, mint a görög és a római történet forrásai esetében.

Mindehhez járult még az a körülmény, hogy ókori keletkutatásunk kutatói keretei és tudományos eszközei sokkal szerényebbek, mint a görög és a latin filológia esetében. Az ÓKTCh munkatársaira ennek következtében nagyobb teher nehezedett, s megfelelő publikációk hiányában egyes forrásszövegek feldolgozását csak a munkatársak külföldi útjai segítségével lehetett megvalósítani.

Ha az ÓKTCh mindezeknek a nehézségeknek ellenére létrejött, ez elsősorban a kötet munkatársai és lektorai áldozatos munkájának köszönhető. Valamennyiüknek e helyen hálás köszönetemet fejezem ki. A válogatás munkáját

bizonyos mértékben megkönnyítették a korábban megjelent hasonló jellegű gyűjtemények, így elsősorban V. V. Sztruve *Хрестоматия по истории древнего мира I. Древний восток*” (Moszkva 1950), H. Gressmann „Alt-orientalische Texte und Bilder zum Alten Testament” (2. kiad. I—II. 1926—27) és J. B. Pritchard „Ancient Near-Eastern Texts” (2. kiad. Princeton 1955) c. munkái. Kötetünk egész koncepciója azonban mindezekkel a válogatásokkal szemben önálló. A fősúlyt arra helyeztük, hogy az idézett munkákhoz viszonyítva lényegesen kisebb terjedelem mellett is aránylag egyenletes képet nyújtsunk az ókori keleti államok történetéről. Ennek megfelelően lényegesen kibővítettük és tagoltuk az ókori mezopotámiai államokra vonatkozó forrásanyagot. Új szemléletet tükröznek a Mitanni, Szíria, Fönícia, Palesztína, Urartu, az ókori Irán, az ókori India és Kína történetére vonatkozó források összeállításai is. Az általános szempont az egyes részek viszonyának megállapításánál az volt, hogy a forrásanyag mennyisége lehetőleg érzékeltesse az egyes államok történeti jelentőségét. Ennek megfelelően lényegesen megnövekedett többek között az Óperzsa Birodalom történetére vonatkozólag összeállított anyag a korábbi gyűjteményekhez viszonyítva. India, Irán és Kína esetében a közölt forrásanyag időhatárait kiterjesztettük az ókor végéig, minthogy ezek a területek nem kerültek görög vagy római uralom alá, s ennek megfelelően a Görög és a Római Történeti Chrestomathia anyaga ezek történetére vonatkozólag nem nyújt tájékoztatást. Végül törekvésünk arra irányult, hogy a válogatás híven tükrözze a tudományos kutatás legújabb eredményeit is. Éppen ezért a kötetben egész sor olyan újonnan felfedezett fontos forrás kapott helyet, amely még nem szerepelt egyetlen hasonló gyűjteményben sem.

Tisztában vagyunk azzal, hogy célkitűzéseinket minden erőfeszítésünk ellenére sem sikerült maradéktalanul megvalósítani. Hiányosnak érezzük még mindig jelentős mértékben a Kínára, Indiára, Iránra és Hattira, kisebb mértékben az Egyiptomra vonatkozó részt. E hiányosságok kiküszöbölése azonban a terjedelem további lényeges növelését kívánta volna meg. E problémák megoldása az ÓKTCh következő kiadásának lesz a feladata. Nem tudtuk már értékesíteni munkánkban V. V. Sztruve — D. G. Reder „Хрестоматия по истории древнего востока” (Moszkva 1963) c. terjedelmes (544 l.!) gyűjteményének tanulságait, de megelégedéssel állapítjuk meg, hogy koncepciójában sokkal közelebb áll összeállításunkhoz, mint Sztruve korábbi chrestomathiája.

A források fordításában a legmagasabb tudományos színvonal elérésére törekedtünk. Mivel a kötetben közölt források 19 különböző ókori nyelven íródtak, s ezeknek még egy szakember is csak töredékét ismerheti, nyilvánvaló volt, hogy az ÓKTCh-nak nemcsak egyetemi oktatásunkban lesz fontos feladata, hanem az ókori kelet kutatásával foglalkozó szakemberek tudományos igényeit is ki kell elégítenie. Éppen ezért a fordításoknál a legnagyobb filológiai pontosságot igyekeztünk elérni. A szöveg eredetijében nem szereplő, de az érthetőség kedvéért a fordításban kiegészített szavak kerek zárójelben állnak.

Szögletes zárójelbe tettük az eredeti szöveg kiegészítéseit, félszögletes zárójelbe a sérült vagy nehezen olvasható szöveghelyeket. Az eredeti szöveg beosztását a fordításban pontosan feltüntettük. A szögletes zárójelbe tett indexszámok a feliratok sorszámaikat jelölik. Kerek zárójelben közöljük a források eredeti névalakjait, az állami és társadalmi terminológiát, amely nélkül az ókori keleti államok államszervezete és társadalmi fejlődése nem vizsgálható. Ugyancsak kerek zárójelbe tettük azokat az eredeti szövegrészeket is, amelyeknek értelmezése bizonytalan. Közöljük — szintén kerek zárójelben — azokat az új olvasatokot is, amelyeken a fordítások alapulnak.

Magától értetődik, hogy a kötetben közölt fordítások színvonala nem egyforma. Bár minden munkatárs igyekezett a legjobb teljesítményt nyújtani, vannak nagy számban olyan fordítások, amelyek csupán a szövegek interpretációjában korábban elért eredményeket reprodukálják. Ezek mellett azonban sok olyan fordítás található a kötetben, amely egy-egy ókori dokumentum első megfejtését vagy első teljes fordítását, vagy teljesen új interpretációját nyújtja. Hasonló különbségek vannak a fordítások jegyzetanyagában is. Egyes forrásoknál a jegyzeteket csaknem teljesen mellőzhettük, mások viszont részletes magyarázatokat kívántak meg. A jegyzetek sokszor csak a szövegek megértését szolgálják, sokszor azonban jelentős, új kutatási eredményeket tartalmaznak.

Azoknak a kutatótársainknak a figyelmét, akik az ÓKTCh-t az egyetemi oktatásban fogják felhasználni, arra szeretnénk felhívni, hogy az ókori keleti források kritikája és történeti értékelése sokkal nehezebb feladat, mint a görög vagy a római történet forrásaié. Éppen ezért tanulmányozásukhoz sokkal alaposabb előkészületre is van szükség, viszont a történetkutatás olyan finom módszereinek bemutatását és elsajátítását teszik lehetővé, amilyenek más történeti forrásanyagokkal kapcsolatban csak ritkán fordulnak elő.

Mindent egybevéve kötetünket, hétéves munkánk eredményét, azzal a meggyőződéssel bocsátjuk útjára, hogy hiányosságaival és erényeivel egyaránt híven tükrözi a magyar ókorikelet-kutatás jelenlegi helyzetét, s éppen ezért annak a reményünknek is szeretnénk kifejezést adni, hogy nemcsak az egyetemi oktatásban fog régóta érzett szükségletet kielégíteni, hanem elő fogja mozdítani ókorikelet-kutatásunk fejlődését is.

HARMATTA JÁNOS

II. Az ókori Egyiptom

1. Az óegyiptomi évkönyvekből

a) A „Palermói kő”

A legrégibb időkben a legnevezetesebb eseménnyel határozták meg az évet. Gyakorlati, közigazgatási szempontok vezettek a történeti kortól kezdve már írásba foglalt egyes feljegyzések egybeállítására, évkönyvek szerkesztésére. Egyiptomban a III. dinasztia végétől (i. e. 2700 körül) már kimutatható a (két) évi adószedés által datált uralkodási évvel való jelölés is. A legkorábbi egyiptomi évkönyv feljegyzéseit örökölte meg az a hatalmas diorit kőtábla, amely a „Palermói kő” néven ismeretes. A Palermói Múzeum régészeti kincsei közé tartozó 43,5 cm magas, 25 cm széles töredék — sajnos — mindegyik oldalán hiányos. (Kisebb töredék van még a Kairói Múzeum és a British Museum birtokában.) Egyik oldalán a legrégibb időktől a IV. dinasztiaig terjedő, a másikon az V. dinasztia uralkodása alatti események évkönyvi adatai vannak feljegyezve. Az események felsorolása elsősorban kultikus cselekmények, építkezések, egy-egy hadi vállalkozás stb. az V. dinasztiaibeli feljegyzés korához közeledve egyre bővebbé válik. A ránk maradt részen a dinasztikus, történeti kort megelőző időkből alsó-egyiptomi uralkodóknak bizonyára szájhagyomány alapján fennmaradt nevei is szerepelnek, minden közelebbi megjelölés nélkül. Párhuzamos sorok közt, az „év” hieroglif jegye által elválasztott rubrikákban találjuk a történeti kor uralkodóinak egy-egy uralkodási évéhez fűzött eseményeket. A felsorolások alatt vonással elválasztva szerepelnek a Nílus vízmagasságának adatai is mint Egyiptom életére nézve jelentős eseménynek megörökítése. (H. Schäfer: Ein Bruchstück altägyptischer Annalen, Abhandlungen d. Preuss. Akad. d. Wiss., Berlin 1902.)

[X uralkodó 9. (rubrika szerint meghatározott) uralkodási éve:]

A det (*dt*)-ünnep megünneplésének első alkalma.

[A Nílusmagasság:] 4 könyök, 1 tenyér.

[X uralkodó x + 7. uralkodási éve:]

A kötél kifeszítése „Az istenek székelye” nevezetű ház számára, Šesat (*Šš.t*) papja által.¹ [Nílusmagasság:] 4 könyök, 2 tenyér.

Šnofru (*Šnfrw*) [x + 2.] éve:

„Mindkét ország (Egyiptom) dicsérete” nevű, meru (*mrw*)-fából készült, 100 öl hosszú hajó építése²

Neheš³ (*nhšj*) szétverése. 7000 fogoly és 200 000 nagyobb-kisebb állat hozatala.

Dél és Észak országai „Šnofru házai (erődjei)” nevű falainak építése.

40 cédrushajó hozatala

[Nílusmagasság:] 2 könyök, 2 ujj.

Ušerkaf (*Wšr kš-f*) [x + 2.] éve:

¹ Templomalapítás egyik szertartása. Šesat az írás és tudomány istennője.

² Különböző kultikus és egyéb hajók építése a jelentősebb események közé tartozott. Megemlítendőnek tartjuk, hogy írásos emlékként egyedül a Palermói kő őrizte meg azt az adatot, hogy Nefer-ir-ka-Rē (*Nfr-jr-kš-R°*) kárákat állíttatott napszentélye déli oldalán. Ilyen kultikus, túlvilágra szánt bárkát találtak 1954-ben a Cheops-piramis déli oldalánál is. — Meru-fa = szíriai fenyőféle.

³ A déli területek országa; a núbiaiak és négerek földje.

Alsó- és Felső-Egyiptom uralkodója, Userkaf (alapítványként) adott emlékként a Heliopolisi Lelkek részére 20 áldozatot minden ... ünnepre 36 arura⁴ földet ... Userkaf birtokából;

Rē° sep (*sp*)-szentélye istenei részére 24 arura földet.... 2 ökröt és libát naponta;

Rē° isten részére 44 arura földet az északi kerületekből;

Hathor istennőnek 44 arura földet az északi kerületekből;

Debaut (*Db:wt*)⁵ temploma istenei részére 54 arura földet ...

Nehbet (*Nḥb.t*) istennő részére a „Dél istenháza”-ban 10 áldozatot naponként;

Buto istennőnek ... 10 áldozatot naponként;

A „Dél istenháza” istenei részére 48 áldozatot naponként. Az állatok (adó) számlálásának harmadik alkalmával.⁶

[Nílusmagasság:] 4 könyök, 2½ ujj.⁷

b) Manethón királylistáiból

Manethón (vagy: Manethós), I. Ptolemaios Sótér (i. e. 323–283) szolgálatában állt mint egyiptomi pap, élete vége felé valószínűleg mint a héliopolisi szentély főpapja. Ptolemaios politikai törekvéseinek szolgálatában írta meg *Aegyptika* (latinosan: *Aegyptiaca*) című könyvében, görög nyelven Egyiptom történetét. Műve, a hellenisztikus történetírás oly sok értékes alkotásával egyetemben, elveszett, és csupán többé-kevésbé terjedelmes idézetekből, valamint kivonatokból ismerünk belőle egyet-mást. Iosephus Flavius zsidó történetíró *Contra Apionem* c. munkájában szó szerint idézi művének egyes, a zsidók legendás őstörténetével kapcsolatos részeit (innen való *A hyksósok* c. szemelvényünk). Már nem teljes művét, hanem az abból készített kivonatokat használták fel a keresztény kronográfusok, így elsősorban Iulius Africanus (i. sz. III. század) és Eusebios (IV. század), akiket főként Manethón kronológiai adatai s ezen felül legfeljebb egyes fáraók uralkodásához fűzött rövid megjegyzései érdekeltek. Africanus és Eusebios világkrónikái is elvesztek, de részben bizánci krónikások, elsősorban Georgios Synkellos (800 körül), részben az Eusebios görög eredetijéből készült V. századi örmény fordítás alapján rekonstruálhatók. Bár Manethón ennire közvetett hagyományozás révén ismeretes csupán, műve több szempontból is értékes forrás: tőle származik az egyiptomi történetnek ma is használatos, dinasztiák szerinti felosztása. Mint nagy műveltségű egyiptomi pap, számos, ma már elveszett forrást is fel tudott még használni, s ezek fontos kiegészítéseket nyújtanak a ma ismertekhez. — (Manethón töredékeinek leghasználhatóbb kiadása: *W. G. Waddell*: Manethon, a Loeb Classical Library sorozatban, London 1948; bevezető tanulmánnyal; fordításunkban ennek a kiadásnak fragmentumszámozását követjük).

Az első hat dinasztia (Manethón: Aegyptiaca Fr. 7.)

A vízőzön utáni egyiptomi dinasztiákról Eusebios szerint.

A halotti szellemek és a félistenek után¹ számítják az első dinasztiát, nyolc uralkodóval. Ezek közé tartozott Ménés, aki kiválóan kormányozta őket. Vele kezdődően fogjuk felsorolni minden egyes (uralkodó) nemzetség királyait, akiknek sorrendje a következő:

⁴ Arura, területegység = 2735 m².

⁵ Buto ősi neve.

⁶ Amennyiben ez akkor kétévenként, úgy Userkaf 6. uralkodási éve.

⁷ Az itt előforduló hosszegységek: 1 könyök [m. h.] = 0,52 m, 1 tenyér = 0,075.

¹ Az egyiptomi történet hagyomány szerint előbb *istenek* uralkodtak Egyiptom felett (a turini papyrus szerint pl.: Ptah, Rē°, Geb, Osiris, Seth, Hóros stb.), majd *félistenek* (a turini papyrus szerint: a „Horus-követők”), utánuk a *halotti szellemek*, és ezeket követték az I. dinasztiával kezdődő *emberi uralkodók*.

1. A thisi Ménés [17, vagy más kézirat szerint] 7 utódjával együtt. Ő az, akit Hérodotos Mén-nek nevezett,² és 60 évig uralkodott. A határon túl folytattott hadjáratot, és dicsőséget szerzett, végül egy víziló ragadta el.
 2. Fia, Athótis 27 évig uralkodott. Ő építette a memphisi királyi palotát, orvoslással foglalkozott, és anatómiai könyveket írt.
 3. Ennek fia, Kenkenés, 39 évig.
 4. Unephés, 42 évig. Őalatta éhség lett úrrá az országon. Ő építette a Kóchómé körüli piramisokat.
 5. Usaphais, 20 évig.
 6. Niebaïs, 26 évig.
 7. Semempsés, 18 évig. Őalatta sok csoda történt, és súlyos csapás következett be.
 8. Ubienthés, 26 évig.
- Ezek együtt 252 évig uralkodtak.³

*

A második dinasztia (Fr. 8.)

A második dinasztia kilenc thisi királyból áll, akik közül az első, Boéthos 38 évig uralkodott. Őalatta megnyílt a föld Bubastosnál, és sokan elpusztultak.

2. Kaiechós, 39 évig. Őalatta ismerték el istennek a memphisi Apis-bikát, a heliopolisi Mneuis-bikát és a mendési Kost.
 3. Binóthris, 47 évig. Őalatta határozta el, hogy a nők is viselhetik a királyi tisztséget.
 4. Tlas, 17 évig.
 5. Sethenés, 41 évig.
 6. Cheirés, 17 évig.
 7. Nophercherés, 25 évig. Őalatta a mythos szerint a Nílus 11 napon át mézzel keverve folyt.
 8. Sesóchris, 48 évig. Magassága 5 könyök és 3 tenyér volt.
 9. Chenerés, 30 évig.⁴
- Összesen: 302 évig.

Az első és második dinasztia a vízözön után 555 évig uralkodott Africanus második kiadása szerint.⁵

*

A harmadik dinasztia (Fr. 11.)

A harmadik dinasztia kilenc memphisi királyt foglal magába.

1. Necheróphés, 28 évig. Őalatta a libyaiak elpártoltak az egyiptomiaktól, amikor azonban a hold váratlanul megnövekedett, félelmükben megadták magukat.

² Hérodotos II. 99.

³ Az itt felsorolt királyok közül Usaphais azonos a „Palermói kő” Userkaf nevű uralkodójával. A többi azonosítására nézve l. legrészletesebben: *E. Meyer*: *Geschichte des Altertums*,⁵ I. ii. 140. lap és kk.

⁴ A királynevek azonosításához vö. *E. Meyer*: i. m. 146 lap és kk.

⁵ „A vízözön után” kifejezés valószínűleg az egyik keresztény kronográfus betoldása. Iulius Africanus Kronográfiáját több változatban írta meg és adta ki.

2. Tosorthros,⁶ 29 évig. Őalatta (élt) Imuthés,⁷ aki az egyiptomiaknál orvostudománya miatt Asklépios (hírében állott), s aki a faragott kővel való építkezést is feltalálta. Az írással is foglalkozott.
 3. Tyreis, 7 évig.
 4. Mesóchris, 17 évig.
 5. Sóyphis, 16 évig.
 6. Tosertasis, 19 évig.
 7. Achés, 42 évig.
 8. Séphuris, 30 évig.
 9. Kerpherés, 26 évig.
- Összesen 214 évig.
Az első három dinasztia Africanus szerint összesen 769 évig.

*

A negyedik dinasztia (Fr. 14.)

A negyedik dinasztia 8, különböző uralkodó nemzetségből származó memphisi királyt foglal magába.

1. Sóris, 29 évig.
2. Suphis, 63 évig. Ő emelte a nagy piramist, amelyről Hérodotos azt állítja,⁸ hogy Cheops építette. Suphis az isteneket is megvetette, és ő írta azt a szent könyvet, amelyet egyiptomi tartózkodásom idején nagy kincsként szereztem meg.

Összesen 277 év.

Az első négy dinasztia a vízözön után összesen 1046 évig Africanus szerint. Eusebius krónikájának örmény fordítása szerint (Fr. 16.)

A negyedik dinasztia 17 memphisi királyból áll, akik egy másik királyi családból származtak. Ezek közül a harmadik, Suphis építette a legnagyobb piramist, amelyből Hérodotos azt állítja, hogy Cheops építette. Az istenekkel szemben is fennhéjázóan viselkedett. Később tettét megbánva egy szent könyvet írt, amelyet az egyiptomiak nagy kincsként értékelnek. A többi királyokról semmi említésre méltó dolgot nem jegyeztek fel. Összesen 448 évig uralkodtak.

*

A hatodik dinasztia (Fr. 20.)

A hatodik dinasztia hat memphisi királyból állt.

1. Othoés, 30 évig. Őt testőrei gyilkolták meg.
2. Phiós, 53 évig.
3. Methusuphis, 7 évig.
4. Phióps, aki 6 éves korában kezdett uralkodni, és uralma 100 éves koráig tartott.⁹

⁶ Tosorthros: Doser fáraó, a III. dinasztia megalapítója.

⁷ Imuthés = Imhotep, Doser fáraó saqqarai piramisának építője. Az Újbírodalom óta Ptaḥ fiának és egyben a gyógyítás istenének is tartották: innen az Asklépiossal való azonosítás.

⁸ Hérodotos II. 124. — Az egyiptomi Ḥufu névből vezethető le mind a két görög névalak.

⁹ Phióps: II. Pepi, a VI. dinasztia utolsó királyainak egyike (kb. i. e. 2287—2193).

5. Menthesuphis, 1 évig.

6. Nitókris,¹⁰ korának legnemesebb és legszebb asszonya, világosbőrű, aki a harmadik piramist emelte, és 12 évig uralkodott.

Összesen 203 év. Az előbb összeszámolt 1294 évvel, az első öt dinasztia uralkodásának idejével együtt összesen 1497 évet tesz ki.

2. Uni életrajzi sírfelirata

Az Óbirodalom előkelő tisztviselőinek önéletrajzai közül különösen nagy történeti fontossága van Uni (*Wnj*) feliratának. Ifjúkora a VI. dinasztia első uralkodójának, Tetinek idejére esik. Ekkor még csak a „raktár előjárója” szerény hivatalt viseli. I. Pepi (Phióps) alatt már az udvaroncok között találjuk. A király annyira kedvelte, hogy reá bízta egy olyan kényes ügy, mint a királyné elleni vizsgálat lefolytatását. Merenrē Felső-Egyiptom kormányzójává nevezi ki. Az V. és VI. dinasztia idején ugyanis a királyi hatalom egyre inkább hanyatlik, — fontos bizonyítékai ennek a templomok és sírvárosok részére adott „kiváltságlevelek” — a kerületi kormányzók pedig kiterjesztik befolyásukat. Különösen veszélyes a helyzet Felső-Egyiptomban, s a király nyilván egy megbízható tisztviselő révén akarta legalábbis bizonyos fokig ellenőrizni a Memphistől távol eső, önállósulásra törekvő területeket. Uni azonban nemcsak hivatalnoki érdemeit hangsúlyozza ki, hanem büszke haditetteire is, melyeket Palesztínában hajtott végre. A legyőzött népek nem nyugodtak bele könnyen vereségükbe, s Uninak még ötször kellett kivonulni ellenük a lázadások leverésére. Sírját a felső-egyiptomi Abydos közelében találták meg. (Urkunden des Alten Reiches I. 98 skk.)

A herceg, Felső-Egyiptom kormányzója, . . . Nehen¹ öre, Neheb² előjárója, az „egyetlen barát”,³ a nyugatiak élén álló Osiris kegyeltje, Uni így szól: „Őfelsége Teti király alatt még övet viselő ifjú voltam.⁴ A raktár előjárója volt a hivatalom és a palotához tartozó hentiusék⁵ (*hntjwš*) felügyelője voltam. . . . A palota felolvasó papjainak „legöregebbje”⁶ voltam őfelsége Pepi alatt. Őfelsége a „barát” és piramis-városa papjai felügyelője tisztségre helyezett engem. . . . Őfelsége Nehen bírójává és „szájává”⁷ tett meg engem, mert szíve minden szolgájánál jobban bízott bennem. Egyedül folytattam a kihallgatást a főbíró vezírral a titkos ügyekben . . . a király, a királyi hárem és a hat bíróság nevében, mert őfelsége szíve jobban bízott bennem minden előkelőjénél, minden tisztviselőjénél és minden szolgájánál.

Kértem őfelségét, hogy hozzanak nekem egy mészkö koporsót Rau (*Rꜥw*)-ból.⁸ Őfelsége pedig elrendelte, hogy az „isten pecsétőre” keljen át — hajósok csoportjával a felügyelete alatt —, hogy elhozza nekem ezt a koporsót Rauból. Ő visszajött ezzel egy nagy fővárosi teherhajón a fedővel, egy áljájtóval,^{8a} ajtókövel (?), két ajtósarokkal (?) és egy padlókövel (?) együtt. Sohasem tettek hasonlót egyetlen szolgának sem. Én ugyanis kiváló voltam őfelsége szíve

¹⁰ Nitókris (*N.t-ikr. t*) neve ismert a turini papiruszbólis. Vö. Hérodotos II. 100.

¹ Felső-Egyiptom legősibb fővárosa, a predinasztikus időkben.

² Város Felső-Egyiptomban. Ma: El-Kab.

³ Tisztviselői cím.

⁴ Az ifjak Egyiptomban övet viseltek.

⁵ Valószínűleg királyi földbérlok.

⁶ Tisztviselői cím.

⁷ Ősi tisztviselői cím.

⁸ A mai Tura, Kairo közelében. A helynév Rꜥ ꜥw-nak is átírható.

^{8a} Kapu alakú kő a sírokban. Az egyiptomi vallás szerint a halott lelke ezen át hagyja el a sírkamrát, hogy élvezze az áldozatokat.

számára, én ugyanis rokonszenves voltam őfelsége szíve számára, őfelsége szíve ugyanis bízott bennem.

Miután pedig Nehen bírāja és „szája” lettem, őfelsége engem a palota „egyetlen barátjává”, a hentiüsek előljárójává tett. Elmozdítottam a palota hentiüseinek négy előljáróját, akik ott voltak. Úgy ténykedtem, hogy őfelsége dicsért engem, mikor udvari szolgálatot teljesítettem, mikor a király útját készítettem elő, mikor állomáshelyet csináltam. Mindenben úgy cselekedtem, hogy őfelsége mindennél jobban megdicsért ezért.

Mikor a királyi háremben titokban vizsgálatot folytattak a király felesége⁹, Werethetes ellen, őfelsége elrendelte, hogy menjek és egyedül végezzem a kihallgatást — úgy, hogy rajtam kívül egyetlen főbíró-vezír és egyetlen előkelő se legyen jelen —, mert oly nagyon rokonszenves voltam őfelsége szíve számára, mert annyira bízott bennem őfelsége szíve. Én egyedül készítettem írást, — csupán az egy Nehen bírāja és „szája” volt velem — bár csak a palota hentiüse-inak előljárója hivatalát töltöttem be. Sohasem hallott hozzám hasonló addig a királyi hárem titkairól. Csak nekem engedte meg őfelsége, hogy halljam, mert rokonszenvesebb voltam őfelsége szíve számára minden előkelőjénél, minden tisztviselőjénél, minden szolgájánál.

Őfelsége megtorlást gyakorolt az ázsiaikon, a beduinokon. Őfelsége összeállított egy sok tízezer emberből álló hadsereget, egész Felső-Egyiptomban Elephantinétől kezdve észak felé Aphroditépolis kerületig,¹⁰ Alsó-Egyiptomban a két igazgatási körletből (?)¹¹, Sederből, (*Šdr*) Hensederből (*Hnsdr*)¹², az irteti (*Irt. t*) núbiaiak közül, a Meda-beli (*Md*) núbiaiak közül a Jam (*I:m*)-beli núbiaiakból, a Wawat (*W:w. t*)-i núbiaiakból, a Kaau (*K:w*)¹³-beli núbiaiakból, Líbia földjéről.

Elküldött engem őfelsége ennek a hadseregnek az élén. A hercegek, az alsó-egyiptomi király pecsétőrei, a nagy palota „egyetlen barátai” Felső- és Alsó-Egyiptom tolmácsainak és papjainak főnökei (?), a hivatali előljárók vezették az általuk kormányzott falvak és városok felső- és alsó-egyiptomi csapatait és az ottani pusztáknak a núbiai (harcosait.) Én voltam az, aki tervet készített számukra. Bár csak a hentiüsek felügyelője tisztséget töltöttem be a palotában, annyira megbízható voltam helyemen, hogy senki sem árthatott a (honfi)-társának közülük, nem rabolhatott közülük senki még kenyeret vagy sarut sem az úton járótól, nem vehetett el közülük senki kötényt sem bármelyik városból, nem vehetett el közülük senki kecskét egyetlen embertől sem.

Az északi szigetre,¹⁴ a Békés Jövetel¹⁵ (*Ij htp*) kapujához, Snofru (*Hr nb m: . t*)¹⁶ kapujához vezettem őket . . .

Ez a hadsereg visszatért békében, miután szétdőlt a beduinok földjét. Ez a hadsereg visszatért békében, miután elpusztította a beduinok földjét. Ez a hadsereg visszatért békében, miután szétrombolta (az ellenség) erődjait. Ez a hadsereg visszatért békében, miután kivágta fügefáit és szőlőit. Ez a hadsereg

⁹ Neve bizonytalan. Talán Heteš. (*Hts*). Ebben az esetben a fordítás a köv.: „a nagy királyi feleség, Heteš ellen”.

¹⁰ A 22. felső-egyiptomi kerület.

¹¹ Szó szerint a „ház két oldalából”. Hivatalos iratokban gyakori kifejezés.

¹² Közelebbről meg nem határozható helyek.

¹³ Núbiai országrészek.

¹⁴ Valószínűleg a Delta keleti részén levő hely.

¹⁵ A helynév valószínűleg a Delta keleti határát jelzi.

¹⁶ Talán a Sinai-félsziget egy része.

viSSzatért békében, miután felgyűjtotta összes házait. Ez a hadsereg viSSzatért békében, miután levágta ott (az ellenség) csapatait, sok tízezret. Ez a hadsereg viSSzatért békében, miután (csoportokat hozott onnét), igen sokat fogolyként.¹⁷

Őfelsége mindennél inkább megdicsért emiatt. Őfelsége elküldött engem, hogy vezessem ezt a hadsereget még ötször, hogy leverjem ezekkel a csapatokkal a beduinokat minden lázadásuk alkalmával.

Amikor közölték, hogy zavargás keletkezett a pusztalakók között az „Anti-lop orr”¹⁸ területen, hajókon keltem át ezekkel a csapatokkal. Kikötöttem a hegyormok tövében a beduinok földjétől északra. Amikor a hadseregnek a (másik) fele a szárazföldi úton megérkezett, mentem, megragadtam valamennyiüket, és leöltem az összes lázadót közöttük.

Mikor a palotában voltam mint *atu* (*ʕtʷ*) és mint saruhordozó,¹⁹ Felső- és Alsó-Egyiptom királya, Merenrē, az én uram, aki örökké éljen, Felső-Egyiptom kormányzójává tett engem Elephantinétől északra Aphroditéspolisig, mert olyan kiváló voltam őfelsége szíve számára, mert annyira bízott bennem őfelsége szíve.

Miközben *atu* és saruhordozó voltam, megdicsért engem őfelsége jobban minden előkelőjénél, összes tisztviselőjénél, összes szolgájánál éberségemért az udvari szolgálat alkalmával, amelyet állomáshelyemen gyakoroltam.

Sohasem hoztak létre ilyen hivatalt egyetlen szolga számára sem azelőtt. Megelégedésére gyakoroltam az ő számára Felső-Egyiptom kormányzóságát, hogy senki se károsítsa meg társát. Elvégeztem minden munkát. Kétszer vetettem ki az adót minden dologra, amit meg kellett adóztatni Felső-Egyiptomban a királyi székhely számára. Kétszer csináltattam minden szolgálatot, melyet Felső-Egyiptomban el kell végezni a királyi székhely számára. Példánszerűen gyakoroltam a főtisztiséget Felső-Egyiptomban. Sohasem tettek azelőtt hasonlót Felső-Egyiptomban. Mindent úgy intéztem, hogy őfelsége megdicsért emiatt.

Elküldött engem őfelsége Ibbatba (*ibht.*),²⁰ hogy elhozzam az „Élők ládája” szarkofágot fedelével együtt, valamint a pompás piramiscsúcsot „Merenrē” a szépfelkelésű, az úrnő”²¹ számára. Elküldött őfelsége Elephantinéba, hogy hozzak gránitot egy áljatóhoz az áldozati táblájával együtt, ezenkívül gránit ajtókat és ajtóköveket, és hogy hozzak „Merenrē a szépfelkelésű, az úrnő” felső termének számára kapuhoz való gránitot és padlóköveket. Folyón lefelé utaztam ezzel „Merenrē a szépfelkelésűhöz” hat széles hajóval, három teherhajóval és három nyolcbordás hajóval egy expedíció keretében. Sohasem tettek ilyent Ibbatban és Elephantinében egy expedícióval egyetlen király idejében sem. Minden dolog úgy történt, ahogyan őfelsége megparancsolta.

Őfelsége elküldött engem Hatnubba²² (*H.t nb*), hogy hozzak egy nagy hatnubi alabástromból való áldozati táblát. Elszállítottam hozzá ezt az áldozati táblát, melyet Hatnubban bányásztak ki 17 nap alatt. Folyón lefelé vittem egy széles szállítóhajón. Akácfából vágattam számára a 60 könyök²³

¹⁷ A feliratnak ez a része költői nyelven íródott. Eredetileg győzelmi himnusz volt.

¹⁸ Valószínűleg a Karmel-hegy vidékét jelzi.

¹⁹ Udvari tisztiség. Az utóbbi ábrázolása már a Narmer-palettán megjelenik.

²⁰ Núbiai helység.

²¹ Merenrē király piramisának a neve, mely a napistennel való kapcsolatra utal.

²² A IV. dinasztia idejétől fontos alabástrombánya a mai Tell El Amarna közelében.

²³ Kb. 0,52 m.

hosszú, harminc könyök széles szállítóhajót. Építése 17 napig tartott a 3. nyári hónapban.

Ámbár nem volt víz a partszegélyeken, kikötöttem békében „Merenrē” a szépfelkelésű”-nél. Minden úgy történt részemről, ahogyan azt őfelsége, az én uram szava megparancsolta.

Elküldött engem őfelsége, hogy ássak öt csatornát Felső-Egyiptomban, és hogy készítsék három széles szállítóhajót és négy teherhajót Wawat-i akácból. Irtet, Wawat, Jam, Meda fejedelmei adták hozzá a fát. Elkészítettem mindent egy év alatt. Vízre bocsátottam igen nagyon megrakva gránittal „Merenrē” a szépfelkelésű” számára.

A királyi palota alattvalói tevékenykednek(?)²⁴ (most) valamennyi öt csatornán, mert magasztosabb és felségesebb Felső- és Alsó-Egyiptom királyának Merenrēnek, aki örökké éljen, a hatalma valamennyi istenénél. Minden úgy történik ugyanis, ahogyan az ő lelkének szava megparancsolja.

Én pedig olyan (ember) voltam, akit atyja szeretett és anyja dicsért, s aki testvérei kedveltje, Felső-Egyiptom valódi kormányzója, Osiris kegelytje, Uni.

3. Horhuf (Hrw-hw-f) kerületi főnök („herceg”) életrajzi sírfelirata

Az I. Merenrē (*Mr n R°*) és II. Pepi (*Pjpi*) fáraók uralkodása alatt (i. e. 2300 körül) nagy tisztségeket viselő Horhuf három núbiai expedíciójára vonatkozó felirat egyike az egyiptomi óbirodalom legértékesebb és legérdekesebb forrásainak. Egyiptom hatalmi és kereskedelmi törekvéseire, a núbiai törzsek helyzetére, az ottani termékek ismeretére egyaránt jelentős beszámolóhoz II. Pepi fáraónak Horhufhoz intézett levele csatlakozik e sírfeliraton. A három utazásnak, illetve Horhuf küldetésének végoélja Jam (*Jm*) ország volt, amely a legújabb kutatások szerint a 3. és 4. katarakta között Kerma vidékén terült el. A Nílus másik, nyugati partján lokalizálható az itt szereplő déli líbiai föld, amely nem tévesztendő össze az Egyiptomtól nyugatra fekvő Líbiával. Az „elephantinei út” elnevezés arra a kereskedelmi útirányra mutat, amely Memphisből kiindulva a Nílus mellett Egyiptomot Elephantine érintésével e távoli területekkel összekötötte. Az „Oázis-út” viszont a Kargeh-oázison vezetett át. A bevezető részt, illetve az áldozati formulákkal megismételt címfelsorolásokat elhagyva közöljük a szöveget. (Urkunden des Alten Reiches, I. 120–131.)

A fejedelem, „egyetlen barát”[-ja a fáraónak], heri-heb¹ (*hrj-hb*) -pap, ... Alsó-Egyiptom kincstárnoka, a tolmácsok előljárója, a Délvidék minden ügye titkainak őrzője,² a fáraó bizalmasa, Horhuf..... mondja.³

Őfelsége, az én uram, Merenrē elküldött engem Jamba, Iri-vel atyámmal — aki „egyedüli barát” és heri-heb pap —, hogy kikutassam az utat ebbe az országba. 7 hónap alatt vittem ezt véghez, és szép, ritka ajándékokat hoztam onnan. Igen nagy dicséretet kaptam ezért.

Őfelsége másodszor is küldött engem, [de akkor] egyedül voltam. Az elephantinei úton vonultam Irtet (*Jrtt*) [ország]-ban Maher (*M^{hr}*) Tereres, (*Trrs*) és Irtet (*Jrtt*) [tartományok]-on keresztül,⁴ 8 hónapnyi idő alatt. Leszálltam

²⁴ A mondat eleje töredékes és fordítása bizonytalan.

¹ A „fejedelem” cím e korban már kialakulóban volt; itt inkább „előljáró” értelemben még. A fáraó bizalmasa az „egyetlen barát”, és magasabb papi tisztség az „ünnepi tekeres felolvasója”-ként fordítható heri-heb cím.

² A „Dél ajtónyílása titkainak őrzője” címmel az hasonlóan a bizonyára lezárt déli határ felügyeletére vonatkozik.

³ Következik az első, majd a többi út leírása.

⁴ Núbiában, Korosko vidékén.

(visszatértem?), és ajándékokat hoztam magammal ebből az országból igen nagy mennyiségben, amelyhez hasonlót még nem hoztak ebbe az országba [Egyiptomba]. Satu (*Sz₃tw*) és Irtet uralkodóinak háza vidékéről szálltam alá, miután ezeket az idegen területeket felkutattam. Úgy találom, hogy [a fáraó] barátja vagy a tolmácsok előjárója közül senki ezt véghez nem vitte, aki azelőtt Jamba ment.

Őfelsége azután harmadszor is küldött Jamba. A thisi kerületből indulva az „Oázis-úton” haladtam. Úgy találtam, hogy Jam uralkodója a libyai földhöz⁵ vonult, hogy a libyaiakat az ég nyugati sarkáig űzze. Én utánamentem a libyai földre. Oly meglegedetté tettem, hogy az összes isteneket dicsérte az uralkodó (fáraó) miatt.⁶ [Én elküldtem N. N.-t]⁷ egy emberrel együtt Jamból Hóros (a fáraó) kíséretéhez, hogy őfelségének Merenrē-nak, az én uramnak tudtul adjam, hogy Jam uralkodója [mögött a libyai földre vonultam]. Miután Jam fejedelmét meglegedetté tettem, [levonultam . . . felé] amely Irtettől délre és Satutól északra van. Ott találtam az egykor egyesített Irtet, Satu és Wawat (*W₃w₃t*) országok uralkodóját. Levonultam 300 számmal, megrakva tömjénnel, ébenfával, hekenu (*hknw*) olajjal, sat (*szt*) növényvel, párduebörrel, elefántagyarral, tenai (*tnj*) bottal (?) és mindenféle jó termékkel. Amikor Irtet, Satu és Wawat fejedelme látta, hogy a sereg Jamból, azzal a csapattal együtt, amely velem küldetett, a székhely felé vonulva erős és nagy, akkor kísért ez a fejedelem és állatokat adott és vezetett Irtet magaslatainak útjain, mert elővigyázatom akkor kiválóbb volt, mint bármelyik barátjáé (a fáraónak) vagy a tolmácsok előjárójáé, aki korábban Jamba küldetett. Amikor (én), a te szolgád észak felé a (királyi) udvarhoz igyekeztem, (elém) küldték . . .-t „mindkét frissítő ház” (állomás?) főnökét, Huni-t (*Hwnj*), hajókkal, telve datolyaborral, mesuk (*mswk*) (süteménnyel?), kenyérral és sörrel.

A király maga pecsételte le (levelét). Uralkodása 2. évében, az áradás harmadik hónapjának 15. napján. Királyi parancs az „Egyedüli barát”, a heri-heb pap, a tolmácsok előjárója, Horhuf részére. „Ismeretessé vált leveled tartalma, amelyet a királynak a palotába küldtél, hogy hírül adjad, hogy békén megjöttél Jamból, azzal a sereggel együtt, amely veled volt. Azt közlöd (mondod) e leveledben, hogy mindenféle nagy és kiváló ajándékokat hoztál, amelyeket Hathor, Imemaau (*Jmm₃w*) úrnője ad Alsó- és Felső-Egyiptom királya Noferkarē (*Nfr k₃ R^c*)⁸ ka (*k₃*)-ja⁹ részére, aki örökkön-örökké él. Azt mondd ebben a leveledben, hogy egy törpét¹⁰ hoztál magaddal, egy isteni táncost, a szellemek földjéről,¹¹ ahhoz a törpéhez hasonlót, akit az istenek kincstárnoka Baurded (*B₃wrd*) Puntból¹² hozott Isesi (*Jssj*) fáraó idejében. Te azt mondtad őfelsé-

⁵ A bevezetésben adott magyarázat utalt erre a 3. kataraktától délre eső, a Nílus nyugati oldalán elterülő országra.

⁶ Kétségtelenül a fáraó ajándékai, illetve a számára előnyös csere miatt.

⁷ Az itt és a köv. sorokban szögletes zárójelbe foglalt kiegészítések E. Edel dolgozatának (Die Reiseberichte des *Hrw-hwjf*, Ägyptologische Studien, Grapow-Festschrift, Berlin, 1955.) szövegkiegészítésére támaszkodnak. Edel munkája tisztázta a szóban forgó földrajzi problémákat is.

⁸ II. Pepi trónneve.

⁹ Lélek, szellem értelemben.

¹⁰ A fáraói udvarok kedvelt személye az udvari törpe, akit kultikus táncokra alkalmaztak elsősorban. E néger törpefélék szerzése oly nagy jelentőségű volt, hogy a fáraó levele csak erre szorítkozik ez esetben.

¹¹ A csak most kikutatott távoli afrikai részek a misztikus homályban voltak.

¹² Punt, valószínűleg a mai Szomáli földdel azonosítható. Később több expedíciót vezettek ide, a legjelentősebb Hatšepsut királynőé volt.

gének, nekem: Még sohasem hozott ehhez hasonlót, aki Jamban volt. Azt vitted keresztül, amit szeret és dicsér. Éjjel-nappal azzal voltál elfoglalva, hogy elérd, amit urad szeret, dicsér és parancsol. Felségem, a te kiváló tiszteletedet fiad fiának is hasznává fogom tenni örökre, hogy minden ember mondja, aki csak hallja, hogy mit tettem én, őfelsége érted: Mi (minden) adatott az „egyedüli barát”-nak Horhufnak, aki Jamból jött, figyelmessége miatt, hogy keresztülvigye azt, amit ura szeret, dicsér és parancsol. Utazz hajóval lefelé az udvarhoz azonnal, és küldj (hírt). Hozd magaddal e törpét, akit élve, épen és egészségesen a szellemek földjéről idehoztál, istennek táncaira, a szív örömére és Alsó- és Felső-Egyiptom uralkodója Noferkaré, aki örökké él, szórakozására. Amikor ő veled a hajón utazik, állíts (tég) jeles (megbízható) embereket, akik mindig mögötte legyenek a hajó mindkét oldalán. Vigyázz, nehogy a vízbe essen. Amikor alszik éjjel, tég (állíts) kiváló (megbízható) embereket, akik mögötte a kajütben alszanak. Ellenőrizd éjjelenként tízszer is. Felségem kívánja látni a törpét, jobban, mint a bányák és Punt ajándékait. Ha megérkezel az udvarba, és ez a törpe valóban veled lesz élve, épen és egészségesen, úgy Felségem nagyobb fog érted tenni, mint azelőtt tettek Baurded kincstárnokért Isesi fáraó idejében, annak megfelelően, ahogy Felségemnek vágyam e törpét látni.”

Parancsok vitettek a (fáraó) „barátjának”, az új város kormányzójának, a papok előjárójának, hogy parancs adassék élelmiszerek beszolgáltatására minden raktárral [rendelkező] városban és minden templomban, nem lévén mentesség ott.¹³

4. Tefibi siuti fejedelem sírfelirata

A VI. dinasztia bukásával az óbirodalom egységes királyi hatalma megdőlt, és a leg-erősebb kerületi fejedelmek között fellángolt a harc az egész ország feletti uralom megszerzéséért. Két erős csoport állt egymással szemben: Herakleuspolis és Thébai uralkodói. A herakleuspolisi királyi ház szoros kapcsolatban állt a siuti kerületi fejedelmekkel, akik katonai erejükkel támasztották alá az uralkodó hatalmát. Három siuti kerületi fejedelem: I. Heti (*Htj*), Tefibi (*Tfjbj*) és II. Heti sziklasírfelirataiból tudjuk rekonstruálni e zavaros kor politikai történetét. (*Griffith, L. Ll. : The Inscriptions of Siut and Der Rifeh . . .*, Vol. 3.) Tefibi Merikaré (*Mrj-k3-R°*) fáraó kortársa volt, az ő idejében tört ki első ízben a háborúság Thébailval, amelyben Tefibi visszaverte II. Intef (*Intf*) támadásait. Az első csatározást követő néhány évtized viszonylagos nyugalomban telt el. Az előjáró békés politikát folytatott, helyreállította a rendet Siut vidékén. A kerület nagyfokú önállósággal rendelkezett; saját katonasága védte határait és az alattvalók nyugalomát. Tefibi fia, II. Heti korszaka is békésnek mondható, de a herakleuspolisi uralkodók évei már meg voltak számlálva. Még II. Heti életében vagy röviddel halála után a thébaiak döntő támadást intéztek vetélytársaik és azok szövetségesei ellen, amely győzelmükkel végződött. Tefibi halála után alig 50 évvel a siuti kerület is Thébai fennhatósága alá került. (*H. Brunner : Die Texte aus den Gräbern der Herakleopolitenzeit von Siut, Ägyptologische Forschungen. Heft 5. 1937. Grab III. 1–2, 8–15.*)

¹³ A fáraó lelkesedése és hosszú levele igazolhatja csak azt a rendkívüli intézkedést, amely még különleges beszolgáltatásokról is rendelkezik a törpe érkezésével kapcsolatban. A befejező mondat utolsó szavai rendkívül jelentősek történeti szempontból, azonban írásmódjának természete miatt nem dönthető el bizonyossággal, hogy oly templomokra vonatkozik-e a beszolgáltatás, amelynek nincs mentessége vagy minden templomra, mert a fáraó nem adott ott (erre) mentességet. Az irodalomban is e kétféle elképzelés és az ebből levont következtetés szerepel.

„Ő ti élők, ó ti, akik a földön vagytok, akik születtetek és akik meg fogtok születni! Akik felfelé és lefelé hajóznak,¹ akik jönnek, mint Upuaut (*Wp-w^w.t*), Siut (*S^w.t*) ura² követői, akik elhaladnak e mellett a temető mellett, akik belépnek ebbe a sírba, és látják, ami abban van: él nektek³ Upuaut, Siut ura, Inpu (*Inpw*), a Ra-Kereret (*R^w-K^w.r^w.t*) ura!⁴ Dicsérjétek az istent, és mondjátok áldozati imát Tefibi fejedelemnek!

Fejedelem, királyi pecsétör, egyetlen barát,⁵ Upuaut, Siut urának főpapja, Tefibi mondja: . . .

. . . Nem tettem gonoszat annak, akinek a szíve ellentmondó volt, amikor a jogot megalkottam.

Nem voltam könyörtelen, nem raboltam el annak a vagyonát, akinek a megverése igazságos volt. Megalkottam a jogot a földön, kiköptem a jogtalanságra, megvettem azokat, akik megkárosították a tulajdont.

(Amikor) jött a sötétség, az úton alvó dicséretet mondott nekem, úgy volt ő, mint ember a házában. Katonáim iránti félelem volt az ő védelme. . .

Olyan a veszekedő számomra, mint az isten utálata. Nem voltam rideg a kicsinnyel⁶ szemben, ha nem is olyan kérelmezőként (lépett elélem, aki) teljes szívből ajándékot hozott (nekem)

Azért, hogy Siut kiemelkedjék, kitágítottam helyét . . . a kicsinyek részére. Milyen hasznos volt az én jó jellemem annak, aki házában az én tanácsomra választotta ki!

(Aztán) jött oda az én fiam,⁷ a tanácskozó helyre, amikor ő (még) a pólyájában volt. Uralkodott, amikor még egy könyöknyi ember volt. A város ujjongott miatta, az én jószágomra gondolt, mivel minden nemes, aki jót tett az embereknek, felülmúlva atyját jellem tekintetében [kedvelt a földön], Ah⁸ (*h*) az Alvilágban. Fia megmarad atyja házában és emlékezete szép lesz a város számára. Szobra megdicsőül, és házának gyermekei hordozzák⁹ . . .”

5. Ameni, a Gazella-kerület kormányzójának felirata Beni Hassan-i sírjából

Ameni, a 15. felső-egyiptomi Gazella-kerület kormányzója a XII. dinasztia idejében élt, I. Sesóstris (i. e. 1980–1935 k.) kortársa volt. Beni Hassan-i sziklasírjában fennmaradt önéletrajza (*Newberry, P. E.*: Beni Hassan I. London 1893. Tomb 3.) beszámol a fáraó sikeres núbiai hadjáratairól, amelyek során nagy hadizsákmányra — elsősorban aranyra — tettek szert. A kormányzó udvari szolgálata mellett alattvalóival szembeni emberséges bánásmódjával dicsékszik. A szöveg tartalmilag és nyelviileg az óbirodalom végi és I. átmeneti kori kerületi fejedelmek önéletrajzainak rokona és folytatója. (*K. Sethe — W. Erichsen*: Historisch-biographische Urkunden des Mittleren Reiches, I. 1935. Leipzig 13–16. l.)

¹ Felfelé: délre, lefelé: északra.

² Siut sakálistene, aki a királynak a hareban, a halottnak a túlvilágon megnyitja az utat

³ Esküforma.

⁴ Anubis, a temetők — itt a sziklasír-temető — sakálistensége.

⁵ Óbirodalmi rangfokozat, amelyet a fáraó adott a közvetlen környezetében élő előkelőknek. Ebben a korban már csak üres cím.

⁶ A félszabad parasztok és kézművesek szokásos megnevezése.

⁷ II. Heti.

⁸ A halott megdicsőült lélekformája a túlvilágon.

⁹ Az ünnepi menetben.

„43. év Őfelsége — Hóros, az Élő Születésű, Felső- és Alsó-Egyiptom Királya, Heperka-Rē° (*Hpr-kꜣR*), aki Örökké Él, a Két Űrnő, az Élő Születésű Arany Hórus, az Élő Születésű Rē° Fia, Senwošret (*Sn-wšr.t*), aki Örökkön Örökké Él¹ — alatt a 25. évben, a Gazella-kerületben az igaz hangú Ameni (*Imnꜥj*) hormányzó idején. 43. év, az áradás időszakának második hónapja, 15. nap.

Ó ti, akik szeretitek az életet és gyűlölitek a halált, mondjátok: Ezret kenyérből és sörből, ezret marhából és szárnyasból az igaz hangú Ameni, a papok előljárója, a Gazella-kerület kormányzója Ka-(*Kꜣ*)jának.²

Követtem uramat, amidőn délre hajózott, hogy leigázza ellenségeit, a négy idegen országot.³ Délre hajóztam mint a fejedelem fia, királyi pecsétőr, a hadsereg generalisa, a Gazella-kerület nagyja mint agg atyám⁴ megbízottja a királyi ház kegyéből, az ő kedveltje a palotában. Délre hajózva eljutottam Kaš-ba (*Kꜣš*)⁵, és elértem az ország határát. Hoztam mindenféle ajándékot; dicséretem elérte az eget. Aztán Őfelsége visszatért békében, miután leigázta ellenségeit a nyomorúságos Kašban. Én visszajöttem, követvén őt vidám arccal. Nem esett kár hadseregemben.

Délre hajóztam, hogy aranyércet hozzak Őfelségének, Felső- és Alsó-Egyiptom királyának, Heperkarē-nek, aki örökkön örökké él. Délre hajóztam a herceggel, a király legidősebb, vér szerinti fiával, Imenivel⁶ Élet, Üdv, Egészség! Délre hajóztam hadseregem 400 legkiválóbbja élén. Visszatértem békében; nem volt veszteségünk. Elhoztam az aranyat, amelyet elrendeltek nekem. Kedvelt vagyok emiatt a királyi házban; dicsért engem a király fia.

Aztán (ismét) délre hajóztam egy rakomány ércért Gebtiu városába (*Gb.t jw*)⁷ a fejedelemmel, a város előljárójával, Senwošret vezírral — Élet, Üdv, Egészség! Délre hajóztam a Gazella-kerület 600 legvitézese élén. Visszatértem békében; hadseregem sértetlen volt. Megtettem mindazt, amit mondtak nekem. Kedvelt vagyok, megmaradt kedveltségem; kormányzó, akit szeret a városa. Eltöltöttem az éveket mint a Gazella-kerület kormányzója. A királyi ház minden adója tőlem származott. Akkor adott nekem a Gazella-kerület pásztori hivatalának csoportvezetője 3000 marhát marhaadójukból. Dicséretben állok ezért a királyi házban; a marhadó befizetésének évi összege miatt. Befizettem a királyi ház összes adóját, nem volt tartozásom egyetlen hivatalában sem. Nekem szolgált a Gazella-kerület megnövekedett buzgósággal.

Nem volt polgárlány, akit megerőszakoltam; nem volt özvegy, akin hatalmaskodtam; nem volt földműves, akit elűztem; nem volt pásztor, akit elutasítottam; nem volt olyan ötös előljáró,⁸ akinek elhurcoltam embereit az adó miatt. Nem volt nélkülöző a környékemen; nem volt éhező az én időmben. Amikor kezdődtek az éhínség évei, felszántattam a Gazella-kerület minden földjét északi és déli határáig. Életben maradt lakossága; el volt látva élelemmel, nem volt éhező ott. Az özvegynek éppúgy adtam, mint a férjes asszony-

¹ I. Sesóstris trónnevei.

² Szokásos áldozati formula. A Ka egyiptomi lélekforma, amely a halott mellett marad a sírban.

³ Egyiptomtól délre lakó négy barbár törzs.

⁴ I. Hnumhotep (*Hnmw-ḥtp*).

⁵ Nubia.

⁶ Imeni herceg a később II. Amenemhat (*Imn-m-ḥ.t*) fáraó.

⁷ Koptos. Város Thébaitól északra, a Wadi Hammāmāt gazdag kőbányái közelében.

⁸ A munkások ötös csoportokban dolgoztak; minden csoportnak külön előljárója volt, aki felügyelt a munkára.

nak. Nem tettem különbséget nagy és kicsiny között⁹ mindabban, amit adtam. Amikor nagy lett a Nílus,¹⁰ az árpa és a tönkoly urai¹¹ minden dolgok urai (lettek). Nem hajtottam be a földadótartozást.”

6. III. Sesóstris határköfeliratai

III. Sesóstris (Senwošret = *Sn Wšrt*) fáraó (i. e. 1878–1843) núbiai hadjáratai nagymértékben hozzájárultak Egyiptom déli határának biztosításához és kiterjesztéséhez. A 8. uralkodási évben Semnáig és Kumnáig tolja előre a határt a második katarakta felett. Az itt felállított határkövek szövege szerint megtiltja a núbiaiaknak az észak felé való utazást, s külön helyet jelöl ki számukra a kereskedelem lebonyolítására.

A béke nem volt tartós, s a fáraónak a 12. és 16. uralkodási években újabb háborút kellett indítania a déli szomszédok ellen. Különösen az utóbbi hadjárat lehetett elég nagyméretű. A semnai templomban felállított emlékkövön Sesóstris gyűlölettel és megvetéssel beszél a núbiaiakról, valószínűleg elsősorban azért, hogy utódait is erélyes fellépésre bátorítsa velük szemben. A rendkívül fontos stélét tömör, ünnepélyes nyelvezete irodalmi szempontból is figyelemre méltóvá teszi. (*K. Sethe: Ägyptische Lesestücke. Leipzig 1928. 83 k.*)

1. A déli határ, melyet a 8. uralkodási évben állítottak fel őfelsége Felső- és Alsó-Egyiptom királya, Hakaure[°] (*H[°] k:wR[°]*)¹ alatt, aki étellel van megajándékozva mindörökkön örökké, — azért, hogy ne léphesse át azt egyetlen szárazföldön vagy hajón észak felé utazó núbiai sem, se a núbiaiak egyetlen nyája, hanem csak az a núbiai, aki azért fog jönni, hogy kereskedjék Ikenben^{1a} (*Ikn*), vagy pedig követségben. Tegyenek meg minden jót velük,² ne engedjék meg azonban sohasem, hogy a núbiaiak hajója Hehnél³ elhaladjon észak felé.

2. Él Hóros, az isteni lényű, a két úrnő,⁴ az isteni születésű, Felső- és Alsó-Egyiptom királya Hakaure[°], aki étellel van megajándékozva. Arany Hóros élő alakban, Rē[°] test szerinti fia, az ő kedveltje, a két ország⁵ ura Senwošret, aki étellel, tartóssággal és szerencsével van megáldva mindörökké.

A 16. uralkodási évben a sarjadás (tél) 3. hónapjában őfelsége megalkotta a déli határát Hehnél.

Megalkottam határomat, délebbre hatoltam atyáimnál, meggyarapítottam azt, amit rám hagytak. Én (olyan) király vagyok, aki beszél és cselekszik (is). Amit a szívem kigondol, az megtörténik a karom által. Heves a támadásban,⁶ határozott a sikerre (való törekvésben.) Nem alszik el a szó a szívében, gondol alattvalóira, . . . (de) nem szelíd az ellenséggel szemben, aki megtámadja őt. Támad, ha őt támadják, hallgatag,⁷ ha hallgatnak, s úgy felel a beszédre, amilyen (formában) az történik, mert felbátorítja az az ellenség szívét, ha hallgat (valaki), mikor megrohanják. Hősi dolog a (harci) düh, gyávaság a visszavonulás. Puhány az valóban, akit elűznek a határaitól, hiszen a núbiai arra (is)

⁹ Gazdag és szegény ember között.

¹⁰ Áradás idején.

¹¹ A földművesek.

¹ Hakaure[°]: III. Sesóstris egyik trónneve.

^{1a} Valószínűleg a határ közelében levő hely.

² Ti. a kereskedőkkel és a követekkel.

³ Simna.

⁴ A királyi címek állandó alkotórésze. Egyiptom két védőistennőjére utal.

⁵ Felső- és Alsó-Egyiptom.

⁶ A király itt harmadik személyben beszél magáról.

⁷ A király békés természetét akarja jellemezni.

hallgat, amit a száj kiejt. (?)⁸ Ha válaszolnak neki, az megfutamítja. Ha meg-rohanják, visszafordul. Visszavonulás (esetén) támadóvá lesz. Nem olyan emberek (ezek), akiknek méltósága volna, nyomorultak ezek, összetört szívűek. Felségem,⁹ látta ezt, nem hazugság ez! Elraboltam asszonyaikat, elhurcoltam alattvalóikat, elmentem kútjaikhoz, leöltem bikáikat, levágtam árpájukat, s felgyújtottam. Apám életére!¹⁰ — igazat beszélek, s nincsen semmi dicsekvés abban, ami a számon kijön.

Ami azt a fiamat illeti, aki megerősíti ezt a határt, amit Felségem⁹ állított fel, az ő én fiam, s Felségemnek született. Az a tökéletes fiú, aki megvédi atyját, s megszilárdítja annak a határát, aki nemzette őt. Aki azonban fel-adja azt, s nem harcol érte, az nem az én fiam, s nem nekem született. Elké-szítetttem Felségemnek a szobrát erre a határra, melyet megalkotott Fel-ségem⁹ azért, hogy tartsatok ki mellette,¹¹ és küzdjetelek érte.

7. Intef király dekrétuma

A hyksós időszakban a meg nem szállt Felső-Egyiptom több fejedelemségre oszlott. Intef királynak fennmaradt egy dekrétuma, melyben egy vétkes pap megbüntetéséről számol be. A felirat említést tesz „uralkodókról” is, ami talán a helyi fejedelmekre és a hyksós királyra vonatkozik. (*K. Sethe*: Ägyptische Lesestücke. Leipzig 1928. 98.)

A 3. uralkodási évben a sarjadás (tél) 3. hónapjának 25. napján őfelsége Felső- és Alsó-Egyiptom királya Nebheperurē (*Nb ḥprw R°*), a nap fia Intef (*Intf*) alatt, akinek élet adatott, mint Rē-nek mindörökre.

Királyi parancs a királyi pecsétőr,¹ a koptosi előjáró Menemhat (*Mn m ḥ:t*), a királyfi, a koptosi parancsnok, Kinen (*Kjnn*), a királyi pecsétőr, Min² papja, a templomi irnok, Neferhotep (*Nfr ḥtp*), valamint a teljes koptosi hadsereg és az egész papság részére. Íme elküldetik nektek ez a parancs, hogy megtudjátok: Felségem³ — élet, üdv, egészség — elküldte Amon „szerződésirnokát”, Siamunt (*Š: Imn*) és a „csarnok legöregebbjét”, Useraamont (*Wsr° Imn*),⁴ hogy tartsanak vizsgálatot Min templomában. Atyám, Min templomának papsága ugyanis Felségem — élet, üdv, egészség — elé járult mondván: „Gonosz dolog van történőben a templomban! Teti (*Ttj*) — átok a nevére, — Menhotep (*Mn ḥtp*) fia megragadta (v. ellopta) a szent tárgyat (?).⁵ Dobját ki őt atyám-

⁸ A biztos értelem nem állapítható meg. Valószínűleg azt akarja mondani, hogy a núbiaiak már a kimondott fenyegető szó elől is megfutnak.

⁹ Vagy: én a felség.

¹⁰ Esküformula; szó szerint: „ahogyan él nekem az én apám.”

¹¹ Nyelvtanilag nem állapítható meg teljes biztossággal, hogy a mondat második fele a szoborra vagy a határra utal-e. Az értelem egyébként világos: a király azért állíttatja fel szobrát a határra, hogy a csapatok lelkesedését növelje.

¹ Szó szerint: alsó-egyiptomi király pecsétőre. Ez a predinasztikus időkre visszamenő elnevezés ekkor már erős anakronizmus, tekintettel arra, hogy az alsó-egyiptomi királyság régen megszűnt.

² Koptosi teremő istenség.

³ Vagy: én a felség.

⁴ A név olvasása nem teljesen biztos.

⁵ A szó ellenségnek is olvasható. Sajnos, nem látható világosan, milyen bűn elkövetéséről van szó. Esetleg az ellenséggel való cimborálásra is gondolhatnánk, valószínűbbnek látszik azonban *Sethe* (Erläuterungen zu den Ägyptischen Lesestücken. Leipzig 1927. 166) elgondolása, mely szerint itt egy szent tárgynak az ellopásáról volna szó. Erről a állítólagos tárgyról semmit sem tudunk.

nak, Minnek a templomából! Távolítsák el templomi hivatalából fiúról fiúra, örökösről örökösre (vonatközölg is).⁶ Dobják a földre, vegyék el táplálékát, okmányát,⁷ húsadagját, ne is emlékezzenek a nevére ebben a templomban, ahogyan olyan hozzá hasonlóval szokott történni, aki fellázad az ő istenének szent tárgya (?) ellen.⁸ Távolítsák el iratait Min templomából, a kincstárból, hasonlóképpen minden papiruszról. Minden király és minden „uralkodó”, aki megbékél vele,⁹ az ne kapja meg a felső-egyiptomi koronát, ne hordja az alsó-egyiptomi koronát, s ne üljön Hóros trónusán az élők (felett), s ne legyen vele szemben békés a két úrnő,¹⁰ mint azzal, akit szeretnek. Minden parancsnok és minden előljáró pedig, aki az úr¹¹ – élet, üdv, egészség – elé járul (kérve), hogy megbocsásson neki, annak az embereit, vagyonát és földjeit isteni áldozatokként atyámnak, Minnek, Koptos urának (adják). Ne tegyék továbbá környezetének egyetlen emberét atyjának és anyjának alattvalói közül sem erre a hivatalra.

Adják továbbá ezt a hivatalt a királyi pecsétörnek, a ház előljárójának, Menemhatnak. Adják neki a (vele járó) élelmet (okmányt), húsadagot. Erősítsék meg a birtokában írásokkal atyámnak, Minnek, Koptos urának templomában fiúról fiúra, örökösről örökösre vonatkozólag is.

8. Manethón a hyksósokról

A hyksósok hatalomra jutásának legfontosabb, összefüggő elbeszélését nyújtó forrása Manethón: *Aegyptiaca* c. művéből való. Manethón művének ezt a részét Iosephus Flavius: *Contra Apionem* I. kv. 73–92. §§. részben szó szerinti idézet, részben hivatkozás és tartalmi áthidalás formájában használja fel. (*Manethón: Aegyptiaca*, ed. Waddell, Fr. 42.)

Tutimaioi.¹ Uralkodása alatt, nem tudom, mi módon, ránk viharzott az isten, és váratlanul kelet felől ismeretlen fajtájú emberek nagy bátorságra kapván, országunk ellen hadba indultak, és harc nélkül egyetlen rohammal könnyedén elfoglalták, az ország uralkodóit levertek, majd városait vadul felégették, az istenek szentélyeit lerombolták, s az ország lakóival a legellenségesebb módon viselkedtek, egyeseket lemészároltak, másoknak gyermekeit és asszonyait rabszolgaságba hurcolták. Végül maguk közül egy királyt is választottak, aki-nek neve Salitis² volt. Ez Memphisben uralkodott, az ország felső és alsó részét³ adókkal sújtotta, s a legalkalmasabb helyeken őrségeket hagyott. Leginkább a kelet felé fekvő országrészeket helyezte biztonságba, előre látva, hogy az asszírok, amily mértékben megerősödnek, oly mértékben kívánnak majd betörni királyságába.⁴ A saisi nomosban igen alkalmas városra bukkant, amely

⁶ Tehát utódai sem örökölhetik a hivatalt.

⁷ Azt az iratot, melyben a járandósága fel volt jegyezve.

⁸ Ismét homályos értelmű mondat, vö. 5. jegyzettel.

⁹ A király tehát a többi uralkodókat is elátkozza, akik kegyelmet adnak az elítéltnak.

¹⁰ Egyiptom két védőistennője.

¹¹ Ti. a király.

¹ Tutimaioi: az egyiptomi *Ddw-mšw* név görög átírása.

² Salitis: alighanem a sémi *šallūt* = hatalmas, uralkodó szó átírása.

³ Ti. Felső- és Alsó-Egyiptomot.

⁴ Nyilvánvaló anakronizmus. Asszírria csak az i. e. 8. század végén kezdte el támadásait Egyiptom ellen. Manethón annak a hagyománynak hatása alatt áll, amely „Asszírria” – azaz: Mezopotámia – első, legendás uralkodóit, Bélóst és Semiramist a hyksósok kortársainak tekintette.

a Nílus bubastisi torkolatától keletre fekszik, s egy ősi vallásos tan értelmében Auarisnak nevezik⁵. Ezt újjáépítette, és falakkal felettébb megerősítette. Őrségül 240 000 főnyi hoplitést helyezett el benne. Itt gyakorolta királyságát a nyári évszakban, innen mérte ki az élelmet és adta a zsoldot (katonáinak), s az idegenek rémületben tartása végett itt gyakoroltatta őket szorgosan különböző fegyvergyakorlatokkal. 19 évi uralom után meghalt. Utána egy másik király uralkodott 44 évig, neve Bnón volt. Utódja, Apachnan 36 évig és 7 hónapig, ennek utóda, Apóphis 61 évig. Iannas 50 évig és 1 hónapig, végül pedig Assis uralkodott 49 évig és 2 hónapig.⁶ Ez a hat király, akik első uralkodóik voltak, Egyiptom népét gyökerestül ki akarták irtani. Népüket összefoglalva *hyksós*-nak nevezik, s ez annyit jelent: pásztorkirályok.⁷ Egyiptom szent nyelvén ugyanis „*hyk*” annyit jelent: király, „*sós*” pedig pásztort vagy pásztorokat jelent a köznyelvben, s így keletkezett a „*hyksós*” összetett szó. Egyesek azt mondják, hogy arabok voltak. [Egy másik kéziratban azt olvastam, hogy a „*hyk*” szó nem királyokat, hanem ellenkezőleg fogoly pásztorokat jelent. És valóban egyiptomi nyelven a „*hyk*” vagy az erős hehezettel ejtett „*hak*” szó szerint foglyokat jelent. Ez a magyarázat hitelesebbnek tűnik nekem és nagyobb összhangban van az ősi történettel.]⁸

Ezek a fent megnevezett királyok, akiket pásztoroknak neveznek, utódaikkal együtt összesen 511 évig uralkodtak Egyiptom fölött. Ezután Thébaiból és Egyiptom többi kerületeiből felkelés indult ki a Pásztorok ellen, amely hatalmas, hosszan tartó háborúvá fejlődött. Egy Mispfragmuthosis⁹ nevű király uralkodása alatt a Pásztorok állítólag vereséget szenvedtek, és Egyiptom nagy részét el kellett hagyniuk. Csupán egy 10 000 arura¹⁰ területű vidékre szorultak vissza. Ennek a helynek neve Auaris volt. Manethós elmondja, hogy a Pásztorok ezt az egész területet nagy és erős fallal vették körül, hogy földjüket és zsákmányukat biztonságban tartsák. Mispfragmuthosis fia, Thummósis¹¹ ostommal tett kísérletet erővel való kiűzésükre, és 480 ezer főnyi seregével a falak elé vonult. De mivel az ostromról le kellett mondania, megegyezést kötöttek, amely szerint elhagyják Egyiptomot, és bántatlanul elmehetnek mind, amerre csak akarnak. E feltételek alapján egész népükkel és minden vagyontárgyukkal összesen 240 000-en Egyiptom felől Szíria sivatagába vonultak. Itt, tartva az asszír királyságtól, amely akkor Ázsia ura volt, a most Iudaeának nevezett területen az emberek ennyi tízezrének befogadására alkalmas várost építették, s azt Jeruzsálemnek nevezték.¹²

[Aegyptica c. művének egy másik könyvében Manethón azt állítja, hogy ez a nép, az ún. Pásztorok, Egyiptom szent könyveiben foglyokként van leírva, s ez

⁵ Auaris az egykori Tanis és Pi-Ra^a messu egyiptomi városok helyén, ill. közelükben épült, és valóban fővárosa volt a hyksós fáraóknak.

⁶ Az itt megnevezett királyok közül *Apóphis*: az egyiptomi vallásos elképzelésekben démoni erejű, kígyószzerű lény, a Napisten ellensége; *Apópi* viszont több hyksós fáraó neve. *Iannus* valószínűleg azonos *Hján*-nal, a legjelentősebb hyksós-fáraóval.

⁷ A szó helyes etimológiája vsz. *hk^c-h^csw. t* = idegen (nomádok) uralkodói.

⁸ A szögletes zárójelbe foglalt rész Iosephus kiegészítése.

⁹ Mispfragmuthosis: valószínűleg Men-heper-ré^c-Tuthmósis (III. Thutmósis teljesebb neve) romlásából keletkezett.

¹⁰ 10 000 arura: 27,35 □ km.

¹¹ Valószínűleg: IV. Thutmósis, kb. i. e. 1401–1392.

¹² Manethón, aki művébe beleszótta a zsidók őstörténetének egy, egyiptomi eredetű hagyományát is, a zsidókat eszerint az ugyancsak részben sémi eredetű hyksósoktól származtatta. Iosephus Manethónnak ezt az elméletét szintén elfogadta.

a megállapítása helyes. Legtávolabbi őseink hagyománya volt a pásztorkodás, és mivel nomád életmódot folytattak, ezért nevezték őket pásztoroknak. Hasonlóképpen nem ok nélkül írják le őket az egyiptomiak foglyokként, mivel a mi ősiünk, József is az egyiptomi király előtt önmagát fogolynak nevezte, és később testvéreit is Egyiptomba hívta a király parancsára. Erről azonban később részletesebb kutatások alapján számolok be.]¹³

9. Kamosé (Káms) harca a hyksósok ellen

A hyksósok Egyiptomból való kiűzésének legjelentősebb forrása az a krónika, amely történeti szövegeknél egyedülálló módon, stukkóval bevont fatáblára írva maradt fenn. 1908-ban Carnarvon és Carter ásatásai révén került a felszínre Thébai, illetve Der el Bahri közelében, és az elbeszéléssel egykorúnak tekinthető. (E Carnarvon-tábla néven ismert emlékanyagon kívül a legújabb időben került elő még egy stélé, amely ugyancsak Kamosé fáraónak a felszabadítási harcáról számol be. Vö. *Kákósy*: Ant. Tan. 5 [1958].) A fatáblának — elsősorban anyaga miatt — néhány helyen és különösen a végén töredékes és hiányos szövege nemcsak történeti szempontból, hanem azért is rendkívül értékes, mert az újegyiptomi nyelvnek irodalmi formában, írásban legelsőnek tekinthető emlékét tartalmazza, különösen a fáraónak indulattól fűtött hangú beszédében, amelyben a hyksósok elleni küzdelem megindulását jelenti be. (Ún. Carnarvon-tábla *Journal of Egyptian Archaeology*, III. 1916, XII—XIII. tábla)

Hóros trónon való sugárzásának (= trónralépésének) 3. évében Alsó- és Felső-Egyiptom uralkodója *Kamosé* . . . az erős király Thébaiban, a kiváló uralkodó, Rē maga tette őt királlyá, ő virágoztatta fel hatalmát valóban. És így beszélt őfelsége a palotájában tanácsosaihoz, akik mögötte (kíséretében) voltak: „Szeretném tudni, mire való az én cróm? Egy [idegen] fejedelem van Auarisban (*Ht-w^o.r.t*), egy másik Núbiában, én pedig itt ülök, és együtt vagyok egy ázsiával és egy négerrel; mindegyiknek egy kiszakított része van Egyiptomból, és megosztja az országot velem. És én csak ezen keresztül tudok Memphisbe jutni, amely pedig Egyiptomban van, sőt még Hermupolist is birtokolja. Senki sem telepedhet le ott, annyira sújtja az ázsiaiaktól kivetett adó. Én azonban meg akarok mérkőzni vele és szétörni testét. A vágyam megmenteni Egyiptomot, és elűzni az ázsiaiakat.”

És ekkor így beszéltek tanácsának nagyjai: „Íme, előrehatoltak az ázsiaiak egész Kusai-ig, és nyújtogatják nyelvüket. . . de mi mégiscsak <örülünk> a mi hatalmunkban levő Egyiptomnak; Elephantiné erős, és [az ország] belseje a mienk Kusai-ig. A legjobb földeket a mi részünkre szántják, a mi jószágunk van a legelőkön, a mi sertéseink számára küldenek takarmányt; állatainkat nem rabolják el. . . , ők az ázsiaiak országának, mi Egyiptomnak birtokában vagyunk. És ha valaki jönne rémületet. . . [terjesztve], akkor majd tenni fogunk ez ellen.”

Fájdalmasak voltak ezek [a szavak] őfelsége számára. „Ami elgondolástokat illeti . . . [ki akarom űzni] az ázsiaiakat, és sikeres is lesz ez . . . [és nem lesz] könnyek közt az egész ország, és fogja mondani: a thébai győztes király, Kamosé, Egyiptom felszabadítója.”

¹³ A szögletes zárójelbe foglalt bekezdés Iosephus kiegészítése, amely Manethón azonosítását (vö. 12. j.) az ótestamentumi hagyománnyal igyekszik egyeztetni.

Győztesen haladtam a folyó irányában lefelé, hogy visszaszorítsam az ázsiaiakat Amon parancsára, aki a helyes terveket adja. Egy erős sereg [vonult] előttem, mint a tűz lángja. A madoi (*m^od₃ju* = núbiai zsoldos) csapatok a határerősségeken foglaltak helyet, hogy kikémleljék az ázsiaiakat, és elpusztítsák állásaikat. Kelet és Nyugat hozott zsiradékot és ... és a katonaság élelmiszerekkel [el volt látva] minden helyen. Egy erős madoicsapatot küldtem ki, magam pedig azzal töltöttem az időt estig, hogy ostromzárba vegyem ... Apópi fiát (*°pp*, Apóphis, utolsó hyksós király) Noferusi (*nfrwšj*) helységben; nem engedtem őt elmenekülni, és visszavertem az Egyiptomba benyomulni akaró ázsiaiakat ... Az éjjelt hajómon töltöttem, és szívem boldog volt. Virradatkor rátörtem, mint egy sólyom, és amint eljött a szájillatosítás ideje [reggel], visszaszorítottam őt. Szétromboltam erődjét, és megöltem embereit. Feleségét a folyóparthoz vezettettem [mint foglyot (?)]. Harcosaim olyanok voltak, mint az oroszlánok zsákmányukkal, foglyaikkal, állataikkal; tej, zsiradék, méz ... került felosztásra, és örvendeztek szívükben ...

10. Jahmes' önéletrajza

A hyksósok kiűzésének és Egyiptom újabb hódító hadjáratai kezdetének mozgalmas korszakáról érdekes képet fest egy alacsony származású egyszerű katonaember, Jahmes' (*I^oh mš*) életrajza. A szerző természetesen általában csak a saját életpályája szempontjából fontos eseményeket ragadja ki a hosszú háborúkból. Egy-egy kis epizód villan fel előttünk, hatalmas küzdelmek jelentéktelennek látszó, de Jahmes' életében döntő szerepet játszó mozzanatai. (*K. Sethe: Urkunden der 18. Dynastie. Urkunden des ägyptischen Altertums. IV. Heft I. Leipzig 1906. 1 kk.*)

Jahmes' kapitány, az igaz hangú¹ Ihana (*Jb₃n₃* v. *Jbn*) fia így szól: Hozzátok szólok, összes emberek! Megismertetem veletek azokat a kitüntetések, melyek részemre történtek. Hétszer ajándékoztak meg engem arannyal az egész ország színe előtt; szolgálkával és szolgánokkal hasonlóképpen. Nagyon sok földet (is) kaptam jutalmul. Ahogyan cselekszik a hős, olyan a hírneve, s nem pusztul el ebben az országban sohasem.

Így szól: Neheb (*Nhb*)² városában születtem. Atyám Felső- és Alsó-Egyiptom királyának, az igaz hangú Šekenenrē-nek (*Šknn r^o*)³ a katonája volt. Baba (*Bšb₃*), Rainet (*Ršn.t*) fia volt a neve. (Később) én katonáskodtam helyette a „Vadbika” (nevű) hajón a két ország⁴ urának, az igaz hangú Nebpehtirē-nek (*Nb phtj r^o* = I. Jahmes') idejében. Ekkoriban még ifjú voltam, (még) nem nősültem meg, a šemet šenu (*šm.t šnw*)⁵ ruhában aludtam.

Később házat alapítottam,⁶ s (ekkoriban) az „Északi” (nevű) hajóra helyeztek vitézségem miatt. Követtem a királyt — élet, üdv, egészség — gyalog,⁷ mikor harci kocsiján vonult. Auaris városának ostromakor hősiessen harcoltam gyalogosan őfelsége előtt. Ekkor kineveztek a „Memphisben ragyogott fel” (nevű) hajóra. (Mikor) Auaris Padedku (*Pš ddkw*) (nevű) csatornájának vizén

¹ A halottak állandó jelzője.

² El-Kab Felső-Egyiptomban.

³ A 17. dinasztia egyik uralkodója. A hyksósok elleni háborúban esett el.

⁴ Egyiptom.

⁵ A nőtlenek egy közelebről meg nem határozható ruhadarabja.

⁶ Azaz megnősültem.

⁷ Úgy látszik, gyalogos szolgálatot is teljesített.

(Ezután) Felső- és Alsó-Egyiptom királyát, az igaz hangú Aa Heperkarē^t („*hpr k: r*“ = I. Thutmósis) szállítottam, mikor Hentihennoferba (*Hntj hn nfr*)¹¹ hajózott, hogy megsemmisítse a lázadást az idegen országokban, s visszaverje a betörést a puszta területéről. Hősiesen viselkedtem előtte a „rossz vízen” (katarakta = zuhatag) a hajóknak az örvényen (?) át való (történő) vontatásakor (?). (Ekkor) kapitánnyá tettek engem. . . . Őfelsége úgy dühöngött ellene,²⁰ mint egy párdúc. Őfelsége kilötte első nyilát, s ez ennek az ellenségnek a mellében maradt.

(Ezután) [elmenekültek ezek az ellenségek], megrémülve tüzes kígyójától.²¹ Egy pillanat alatt vérfürdő keletkezett ott. Alattvalóikat hadifoglyokként hurcolták el. Őfelsége észak felé hajózott, miután minden idegen ország a markában volt. Az a gyáva núbiai barbár (?) fejfel lefelé lógott őfelsége hajójának orrán. Karnakban²² tették a földre.²³

Ezután Retenu (*Rtnw*)²⁴ ellen vonult, hogy gyönyörködtesse szívét az idegen országokban. Elérkezett őfelsége Neharinába (*Nhrn*).²⁵ Megtalálta őfelsége azt az ellenséget,²⁶ amint éppen a csatasorokat rendezte. Őfelsége nagy öldöklést rendezett köztük. Nem volt száma a foglyoknak, akiket őfelsége a győzelme alkalmával elhurcolt.²⁷ Én hadseregünk élén voltam, s őfelsége látta, hogy hősiesen viselkedem. Egy harcikocsit ragadtam el, a hozzátartozó ló is zsákmánnyá lett. Őfelségének vitték, s újra arannyal ajándékoztak meg.

Öreg vagyok. Elértem az aggkort. Elírántam (tanúsított) kegy (most is) olyan, mint előbb . . . Sírban fogok [nyugodni], melyet saját magam készítettem magamnak . . .

11. III. Thutmósis első szíriai hadjárata

A XVIII. dinasztia fáraói nagyszabású hódító politikát folytattak Egyiptom határainak megnövelése és gazdasági erőforrásaik gazdagítása érdekében. Különösen nagyarányúvá vált ez a politika III. Thutmósis korában (kb. i. e. 1525–1491), aki 54 éves uralkodása alatt 17 ízben vezetett hadjáratot Elő-Ázsiába és a Nílus negyedik vízéséig terjesztette ki az ország déli határait. Az első hadjárat legfontosabb eredménye a kadeői fejedelem vezetésével létrejött szíriai városszövetség lázadásának leverése és Megiddo város elfoglalása volt. A lázadó fejedelmek centrumának elfoglalása megnyitotta az utat Thutmósis hadserege előtt Szíria felé. A fáraó tovább vonult északi irányban; teljes győzelmet aratott a szíriai városok felett, és megszilárdította hatalmát a Földközi-tenger partvidékén is. Későbbi hadjárataiban Kadešt is elfoglalta, amely Megiddo után a második legfontosabb kulespozíció volt ezen a területen. Nyolcadik hadjárata során legyőzte Mitanni államot, átkelt az Eufráteszen, és elfoglalta a folyónak stratégiai szempontból fontos hídfőállását. Egyiptom északi határát az Eufrátesz felső folyásának keleti partjáig terjesztette ki, s ott a győzelem emlékére határkövet emelt. (Gebel Barkali stélé.) III. Thutmósisnak sikerült meghódítania egész Szíriát, és megerősítenie ezen a területen Egyiptom hatalmát. A babylóni, asszír, hettita és ciprusi uralkodók évenként gazdag ajándékokkal adóztak a fáraónak. A meghódított országok szolgáltatták Egyiptom számára a legfontosabb erőforrásokat, és biztosították azokat a kereskedelmi útvonalakat, amelyeken expedícióik a

²⁰ Ti. az ország ellen.

²¹ A király fejdíszén levő ureuszkígyóra utal.

²² Karnak neve itt: „Helyek számlálója.”

²³ Ennek a hadjáratnak az elmondásakor Jāhmes nemcsak saját tetteiről beszél, hanem utolsó ura, I. Thutmósis hősiességét is kiemeli.

²⁴ Szíria és Palesztína összefoglaló neve.

²⁵ Mezopotámia, majd Mitanni egyik neve.

²⁶ Egy fejedelemre céloz.

²⁷ A mondat szórendjét erősen átalakítottuk.

távolabbi vidékekre irányultak. A kiterjedt gazdasági hálózatnak megfelelően az ország gazdasági élete erőteljes fejlődésnek indult. Nagyarányú építészeti tevékenység vette kezdetét. Ekkor kezdték építeni Amon-Ré karnaki templomát, amelyet II. Ramszes fejezett be. Ennek a templomnak falain maradt fenn III. Thutmosis ázsiai hadjáratainak krónikája. A felirat egészében még a klasszikus, középbirodalmi nyelv struktúráját őrzi. Az itt közölt szövegrész a fáraó uralkodásának 22–23. évében vezetett első hadjáratát tartalmazza. (K. Sethe: *Urkunden der 18. Dynastie*. Leipzig 1905–1908. Bd. IV. 645–672. l.)

„Hóros, Erős Bika, aki Megjelenik Thébában, a Két Űrnő, Tartós Királyságú, mint Ré^c az égben, Arany Hóros, Hatalmas Erejű, Pompás Felkelésű, Felső- és Alsó-Egyiptom Királya, a Két Ország Ura, Menheperre^c (*Mn-hpr-R^c*), Ré^c vér szerinti Fia, Thutmósis, a szépen keletkező (*Dhutj-mš-nfr-hpr*), aki életet ad örökké.¹ Ófelsége megparancsolta, hogy örököltessék meg a győzelem, amelyet atyja, Amon adott neki, egy emlékkövön a templomban. Ófelsége készítette (ezt) atyjának, Amonnak azért, hogy megörökíttessék a hadjárat nevével (leírásával) és a zsákmánnyal, amit Ófelsége onnan hozott. Minden idegen ország adóját atyja, Ré^c adta neki.

A 22. évben,² a téli évszak 4. hónapjának 25. napján [Ófelsége] első győzelmes hadjárata során [elhagyta] Taru (*T₃rw*)³ [erődjét], [hogy elűzze azokat, akik megtámadták] Egyiptom határait, — vitézségben, [győzelemben, erőben és igazságban]. [Sok] évig tartó idő volt az, amíg [uralták azt az országot], amely ki volt rabolva,⁴ (ahol) minden ember az ő [fejedelmüknek adózott, aki Auarisban (*Ht-w^c.r.t*)⁵ volt]. Egy másik időben pedig az történt, hogy az őrség, amely ott volt Šarhan (*Š₃-r-hšn*) városában,⁶ Irdától (*Ij-r-d₃*)⁷ az ország határáig fellázadt Ófelsége ellen.⁸ A 23. évben, a nyári évszak első hónapjának 4. napján, a koronázási ünnep napján megjelent a király az „Uralkodó Birtoka” városban, amely [szíriai néven] Gadat (*G₃d₃.t*)⁹

[23. év], a nyár első hónapja, 5. nap. Vonulás erről a helyről vitézségben, [győzelemben], erőben és igazságban, hogy leigázza ezt a nyomorult ellenséget, és kitágítsa Egyiptom határait, amint atyja Amon-Ré megparancsolta, hogy a győzelmet megragadja.

A 23. évben,¹⁰ a nyár első hónapjának 16. napján Ithem (*Ijhm*) városánál¹¹ [Ófelsége] tanácskozást rendelt el győztes hadseregével. Ő így szólt: „Ez a nyomorult kadeši (*Kdš*)¹² ellenség megérkezett, és bevonult Maktiba (*M^cktj*);¹³ e pillanatban [ott] van. Minden idegen ország fejedelmét maga köré

¹ III. Thutmósis trónnevei.

² III. Thutmósis uralkodásának 22–23. évében vezette az első hadjáratot.

³ Határerőd, amelyet Egyiptom északkeleti határán emeltek az ázsiaiak ellen. A mai El-Kantara mellett.

⁴ Utalás a 150 éves hyksós uralomra.

⁵ Város a delta északkeleti részén, amelyet a hyksós uralkodók birodalmi székhelynek építettek ki.

⁶ Város Kánaán délnyugati részén. Mai neve Tell el-Far‘an.

⁷ Szíriai város.

⁸ A szíriai városok Kadeš fejedelmével az élen szövetségbe tömörültek, és fellázadtak Egyiptom fennhatósága ellen.

⁹ Gaza, dél-palesztínai város a Földközi-tenger partján.

¹⁰ A haditanács leírása.

¹¹ Város a Karmel-hegy déli szegélyénél.

¹² Szíriai város az Orontes folyó felső folyásánál.

¹³ Város Észak-Palesztinában. A továbbiakban: Megiddo.

gyűjtötte, akik Egyiptom vizén voltak; Naharinával (*Nhrn*),¹⁴ ... Haruval (*H³rw*),¹⁵ Keduval (*Kdw*),¹⁶ lovaikkal, harcosaikkal, [embereikkel] együtt. Azt mondják erre: «Ítt állok, hogy harcoljak Ófelsége ellen Megiddóért.» Mondjátok meg nekem, ami a szívetekben van!» — Ők így szóltak Ófelségéhez: „Miként menjünk ezen az úton, amely elkeskenyedik? Jöttek és [jelentették] mondván: az ellenség ott áll kinn, tartják az utat sokak ellen. Vajon nem megy-e ló ló mögött és közkatona ugyanúgy? Vajon nem áll-e elővédünk (ott) már harcban, míg hátvédünk itt van Aruhában (*°rw³*)¹⁷ anélkül, hogy harcolnának? Van azonban itt (még) két út. Az egyik út, íme, amely Taanakba (*T³°n³k*)¹⁸ vezet, [megfelel a mi ur]unknak. A másik, íme ez a Defti-től (*Dftj*)¹⁹ északra levő út: mi kijövünk Megiddótól északra. Menjen hát a mi győzelmes urunk ezek közül azon, amely szívének megfelel. Mi ne menjünk azon a nehéz úton!» Akkor híradást hoztak erről a nyomorult ellenségről. A hírnök jelentett, majd újra megvitatták azt a tervet, amelyről korábban beszéltek.

Mondatott felséges a királyi palotában — Élet, Üdv, Egészség! „Úgy éljen nekem és szeressen engem Rē°, dicsérjen atyám Amon, és frissítse fel orromat étellel és erővel! Felségem ezen az úton megy Arunába. Menjen az közületek azokon az utakon, amelyekről beszéltetek, akinek az a kívánsága. Akinek az a kívánsága (amit én akarok), jöjjön és kövesse Felségemet! Lássátok, az ellenség — Rē° utálata — így szól: «Hát Ófelsége a másik úton jön? Ő fél tőlünk!» Ezt fogják gondolni.”²⁰ Így szóltak Ófelségéhez: „Tegye atyád Amon, a két ország ura, Karnak (*Ip.t šw.t*)²¹ elsője [a szívednek] azt, ami (kellemes). Íme, mi követjük Felségedet mindenhová, ahová [Felséged] megy, miként a szolgál, aki ura mögött van!”

Ófelsége parancsot adott az egész hadsereg színe előtt: „[Mindnyájan ragadjátok el a győzelmet,²² lépjetek rá erre] az útra, amely [elkeskenyedik]!” Íme Ófelsége esküt tett, mondván: „Nem [engedi győztes hadseregem kivonulását] Felségem előtt erről a [helyről]!” [Akkor Ófelsége azt kívánta], hogy ő maga a hadsereg élén menjen, és engedte, hogy [minden ember] megismerje az ő léptei nyomán a járását. Ló ló mögött (haladt), [Ófelsége] pedig a hadsereg élén.

A 23. évben, a nyár első hónapjának 19. napján: felébredés [életben]²³ az Élet, Üdv, Egészség sátrában Aruna vidékén. Felségem vonulása észak felé tartott, amialatt atyá(m) Amon-Rē°, a két ország trónjának ura²⁴ [megnyitotta az utakat] előttem. Rē°-Harahti (*R³H-r-š³h.tj*)²⁵ [megszilárdította győztes hadseregem szívét], atyá(m) Amon győztessé tette [Felségem] karjait.

¹⁴ A Tigris és az Eufratesz folyók köze: Mezopotámia.

¹⁵ Szíria — Palesztína.

¹⁶ Ország az Eufratesz vidékén.

¹⁷ Megiddótól délre fekvő város. Mai neve Tell °Ara.

¹⁸ Város Észak-Palesztínában a Karmel-hegy keleti szegélyénél.

¹⁹ Város Megiddótól északra.

²⁰ Három út állt a hadsereg rendelkezésére: egy keskeny, amelyen rejtve lehetett megközelíteni az ellenséget, és két széles. III. Thutmósis kiváló taktikai érzékét dicséri az az elhatározás, hogy a keskeny és nehéz utat választotta, amelyről váratlanul csapott le a Megiddo előtt táborozó ellenségre.

²¹ Város Felső-Egyiptomban, a Nílus keleti partján. Itt állt Amon-Rē° egyik fő kultuszhelye.

²² A töredékes szöveg másik fordítási lehetősége: „Ragadj a ti uratok a győzelmet!”

²³ Kifejezés az új nap kezdetére.

²⁴ Karnak ura.

²⁵ „Hóros a két Horizonton”.

(Azután) Ófelsége elindult [hadserege élén]. A felkészülés több sorban (történt). [Nem talált] egyetlen [ellenséget sem]. A (hadsereg) déli szárnya Taanaknál volt; északi szárnya pedig a [Kin(a) (*Kjn(?)*)]²⁶ völgyének déli sarkán. ... [Tiszteljétek] Ófelsége [dicsőségét], mert karja nagyobb, mint [minden istenénél] [Ő valóban megvárta] Ófelsége hadseregének [hátvédjét] Arunában. Akkor Ófelsége győztes hadseregének hátvédje Aruna [vidékén] volt; az elővéd kijött a Kin(a) völgyéből, és betöltötték a völgy bejáratát.

Akkor így szóltak Ófelségéhez — Élet, Üdv, Egészség!: „Íme, Ófelsége elindult győztes hadseregével, betöltötték a völgyet. Hallgasson ránk a mi győztes urunk ez alkalommal! Várja meg nekünk a mi urunk hadseregének hátvédjét embereivel együtt! (Amidőn) elindul nekünk hadseregének hátvédje, mi harcolni fogunk ezek ellen az idegenek ellen, és nem aggódik a szívünk seregünk hátvédjéért.” (Akkor) Ófelsége pihenőt (adott) ott ... megvárta győztes hadseregének hátvédjét. Amikor éppen befejezték a kivonulást erre az útra; megfordult az árnyék.

Elérkezett Ófelsége Megiddótól délre, a Kin(a) folyó partjára, amidőn hét óra volt eltelőben nappal.²⁷ Akkor tábornok vertek Ófelségének, és megbízást adtak az egész hadseregnek [mondván]: „Készüljétek fel! Készítsétek el fegyvereiteket, hogy harcba menjétek ezzel a nyomorult ellenséggel reggel. . .” Békesség lett az Élet, Üdv, Egészség sátrában. Gondoskodtak a vezetőkről, élelmiszert (adtak) a követőknek.²⁸ Jöttek a hadsereg őrei, és így szóltak hozzájuk: „Állhatatosság!” „Éberség!” — Ébredés életben az Élet, Üdv, Egészség sátrában. Jöttek mondani Ófelségének: „A sivatag nyugodt, az őrseg délen és északon hasonlóképpen.”

A 23. évben, az első nyári hónap 21. napján, pontosan újhold ünnepének napján a király megjelent reggel. Akkor felhívás adatott az egész hadseregnek, hogy induljon ... Ófelsége felszállt a színarany harci kocsira, felékesítette (magát) harci díszével, mint Horus az Erőskarú, a Cselekvés Ura, mint a thébai Montu (*Mntw*).²⁹ Atyja, Amon megerősítette karjait. Ófelsége hadseregének déli szárnya egy hegyen volt, Kin(a)-tól ... délre, északi szárnya (pedig) Megiddótól északnyugatra. Ófelsége közepükben volt. Testét Amon védelmezte ... Akkor Ófelsége hatalmas lett felettük hadserege élén.³⁰ Amidőn ők látták, hogy Ófelsége hatalmas lett felettük, fejvesztetten menekültek Megiddó felé félelemmel teli arccal. Otthagyták lovaikat, arany és ezüst harci kocsijaikat. Felhúzták őket ruháiknál fogva ebbe a városba; ugyanis népe bezárta ezt a várost, [és leengedték ruháikat], hogy felhúzzák őket ebbe a városba. Ó jaj, Ófelsége katonái bárcsak ne cselekedtek volna úgy, ahogy megkívánták, hogy kirabolják az ellenség vagyonát! Ők [elfoglalhatták] volna Megiddót ebben az időben, amikor felhúzták a kádesi nyomorult ellenséget a városbeli alávaló ellenséggel együtt gyorsan, hogy bevigyék őket városukba! Ófelsége iránti félelem költözött [testükbe], karjaik [elgyengültek]; [íme] az Ahet (*ꜥḥt*)-diadémja³¹ hatalmas lett felettük. Akkor elvették lovaikat, arany és ezüst harci kocsijaikat hadizsákmány fejében. Soraik a hátukon heverték,

²⁶ Folyó Megiddótól délre.

²⁷ Körülbelül délután hat és hét óra között.

²⁸ A parancsnokok személyzetének.

²⁹ A háború istene, akit Thébában és Hermonthisban tiszteltek.

³⁰ A fáraó váratlanul lepte meg az ellenséges tábornokot, amit a feltűnően kevés elesett harcos száma és a nagy mennyiségű hadizsákmány is igazol.

³¹ A királyi hatalmat jelképező ureuszkígyós fejdisz a fáraó homlokán.

mint a halak a tó partján. Ófelsége győztes hadserege számlálta javaikat. Íme, [ennek] a nyomorult [ellenségnek] a sátrát kirabolták, amely [ezüsttel volt megmunkálva]. . . . Akkor az egész hadsereg ujjongott, és dicséretet mondott [Amonnak a győzelemért], amelyet fiának adott [ezen a napon]. [Ünnepelték] Ófelségét magasztalván győzelmét. Aztán előhozták a zsákmányt, amit ejtettek (amelyben) kezek,³² élő foglyok, lovak, aranyból és ezüstből való [festett] harci kocsik voltak . . .

[Akkor Ófelsége megparancsolta] hadseregének, mondván: „[Nagyon kíváncsi vagyok] foglaltátok el (a várost) [én győztes hadseregem!] Íme [minden idegen ország ebben a városban van] Rē° [parancsára] ezen a napon, mert minden [északi] ország valamennyi hercege be van zárva ebbe, és Megiddo elfoglalása ezer város elfoglalását (jelenti). Foglaltátok el nagyon kitartóan!” (Parancsot adtak) . . . az osztagok [parancsnokainak], hogy lássák el [harcosaikat, és adjanak felvilágosítást] minden [embernek] a helyéről. Felmérték [ezt a várost], amely sánccal volt körülvéve, és mindenfajta édes fából³³ álló friss fával volt bekerítve. Ófelsége maga ettől a várostól keletre fekvő erődben volt. [Éber volt éjjel és nappal egyformán] . . . sáncfalakkal volt [körülvéve] . . . Megalkotta nevét, mint „Menheperré, aki bekeríti az ázsiaiakat”. Embereket adtak, hogy őrizzék Ófelsége sátrát. Így szóltak: „Kitartóan! Figyelmesen!” Ófelsége [pedig] . . . (nem engedte, hogy kijöjjön egy is) közülük emögül a sánc mögül, kivéve azt a kimenetelt, ha kopognak erődjük ajtaján.³⁴ Mindaz, amit Ófelsége tett ez ellen a város ellen és ez ellen a nyomorult ellenség ellen alávaló hadseregével együtt: naponta megszilárdította az ő nevét, a hadjárat nevét és a csapatok nevét. . . . [és meg lesz örökítve ez írásban erre a parancsra]; fennmaradnak a bőrtekercsen Amon templomában ezen a napon.³⁵

Lám, az idegen országok fejedelmei hason (csúszva) jönnek, hogy megcsókolják a földet Ófelsége dicsőségének, és levegőt kérjenek orraiknak,³⁶ mert az Ó karja nagy, és [Amon] dicsősége nagy [minden ország felett]. . . . [Akkor minden herceg] hozott Ófelsége dicsőségére ajándékként ezüstöt, aranyat, *lapis lazuli*-t,³⁷ malachitot,³⁸ hozván gabonát, bort, marhát és [aprómarhát] Ófelsége hadserege részére. Egy csoport közülük délre hajózott.³⁹ Akkor Ófelsége [minden város] számára újból fejedelmeket nevezett ki. . . .

[A zsákmány felsorolása, amelyet Ófelsége hadserege hozott] Megiddo [városából]: 340 élő fogoly, 83 kéz,⁴⁰ 2041 ló, 191 csikó, 6 mén, . . . csikó, ennek az ellenségnek 1 arannyal megmunkált és aranyrudas harci kocsija, [Megiddo] fejedelmének 1 arannyal megmunkált, szép harci kocsija, . . . a nyomorult hadsereg 892 harci kocsija: összesen 924.⁴¹ Ennek az ellenségnek 1 szép bronz

³² Az elesett ellenséges harcosok kezeit a fáraó diadalának jelképeként és az ellenség számának feljegyzésére levágták és összegyűjtötték.

³³ Valószínűleg gyümölcsfákból.

³⁴ A fáraó hadserege táborát vert Megiddo körül, és néhány hétig körülzárva tartották a várost.

³⁵ Azoknak a ritka szöveghelyeknek egyike, ahol a bőrtekercsre való írás és annak templomi megőrzése fel van jegyezve.

³⁶ A körülzárt Megiddo néhány hét múlva önként megadta magát.

³⁷ Aranyszemcsékkel kevert kék féldrágakő.

³⁸ Zöld féldrágakő, amelyet az egyiptomiak a Sinai-félszigetről importáltak.

³⁹ Egyiptom felé.

⁴⁰ Az egyiptomiak a megiddói hadművelet során csak 83 ellenséges harcost öltek meg. Ez a tény is a lerohanás, illetve az önkéntes átadás mellett szól.

⁴¹ Az összesítés a harcikocsikból álló zsákmányra vonatkozik.

mellvértje, [Megiddo] fejedelmének [1] szép bronz mellvértje, a nyomorult hadsereg 200 ... mellvértje, 502 íj, ennek az ellenségnek mer-fából (*mr*)⁴² való, ezüsttel megmunkált 7 sátorrúdja. Akkor [Őfelsége] hadserege elhozta [ennek a városnak a marháit] ... 387, ..., 1929 tehenet, 2000 kecskét és 20 500 birkát.

Felsorolás (arról), amit később a király elhozott ennek az ellenségnek háznépéből, amely [I]nuam (*Ijnnw^cm*)-ban, Nugzában (*Injwgs₃*) és Herenkaruban (*Hrrnk₃rw*) volt,⁴³ azoknak a városoknak a javaival együtt, akik az ő vizére adták magukat.⁴⁴ [Őfelsége dicsőségére] ... [ennek az ellenségnek az asszonyait az öregekkel együtt, akik vele voltak]⁴⁵ ... az ő 38 [merina] (*mrjn₃*)⁴⁶ (katonájuk), ennek az ellenségnek 87 gyermeke az öregekkel együtt, akik vele voltak, 5 merinájuk, 1796 rabszolga és rabszolganő; gyermekeikkel együtt, 103 békés lakos, akik kiléptek ebből az ellenségből éhség miatt: összesen 2503. Ehhez jön még aat-kőből (*°:t*)⁴⁷ és aranyból való csészék és különféle edények ... Nagy iken-edény (*ikn*),⁴⁸ amelyet Szíriában készítettek, teb-kancsók (*ib*),⁴⁹ csészék, tálak és különféle ivóedények, nagy fémüstök, (x+) 27 kard, 1784 debent (*dbn*)⁵⁰ súlyban; aranykorongokban, amit készítés közben találtak, és ezüst sok korongban: 966 debent és 1 ketet (*kd.t*).⁵¹ Ezüstszober, ... [az ellenség fejedelmének a szobra] ... a fej aranyból való. 3 emberfejes pálca, ennek az ellenségnek 6 elefántcsontból, ébenfából és sésed-fából (*ššd*)⁵² való hordszéke arannyal megmunkálva, a hozzájuk tartozó 6 lábzsámollyal, 6 nagy, elefántcsont és sésed-fa asztal, ennek az ellenségnek 1 kerker-fajta (*krkr*)⁵³ sésed-fa ágya arannyal és mindenfajta drágakővel megmunkálva, egészében arannyal kiverve, ennek az ellenségnek — amely ott van — ébenfa szobra arannyal megmunkálva, a feje [*lapis lazuli*-ből]. ... Ennek [a városnak] ... bronzedényei, és ennek az ellenségnek sok ruhaneműje.

Aztán a mezőket parcellákba osztották, és utasították a Palota — Élet, Údv, Egészség! — felügyelőjét, hogy arassák le terményeiket. A termények listája, amelyet Őfelségének hoztak Megiddo földjeiről: 207 300 (+ x) zsák búza, ehhez jön még, amit Őfelsége hadserege levágott és elvitt. ...

[Ajándékok felsorolása, amelyet Őfelsége dicsőségére hoztak] Retenu-ország (*Rtnw*)⁵⁴ [hercegei] a 40. évben:

Aššur (*Iššwr*)⁵⁵ fejedelmének ajándéka: valódi nagy *lapis lazuli* kő; összesen 3. Kenken-kő (*Knkn*),⁵⁶ amely 30 debent tett ki: összesen 50 debent és 9 ketet.

⁴² Szíriai vörösfenyő.

⁴³ III. Thutmósis későbbi hadjáratainak feljegyzése szerint az említett három város Felső-Retenuban volt Palesztína északi és Szíria déli részén. Ebben a korban a fáraó adófizetői voltak.

⁴⁴ Önként behódoltak Egyiptomnak.

⁴⁵ A város hercegeivel.

⁴⁶ Katonaréteg ebben az időben Szíriában.

⁴⁷ Drágakő, amelyből edényeket, berakott díszítéseket és kisebb szobrokat készítettek.

⁴⁸ Szíriai edényfajta. Babylóni nevén: *akunu*.

⁴⁹ Hosszúkás edény, amelyben folyadékot és húst tartottak.

⁵⁰ Kerek, fém súlymérték, valószínűleg ezüsből. 1 debent = kb. 91 g.

⁵¹ 1 debent = 12 ketet = 7,58 g.

⁵² Drága fafajta, amelyből dísz tárgyakat és bútorkat készítettek.

⁵³ Ismeretlen fatárgy.

⁵⁴ Ország Szíria és Palesztína területén.

⁵⁵ A később vezető hatalommá előlépő Assíria uralma ebben az időben alig terjedt túl Aššur városán és a környező falvakon. Uralkodóit a szöveg nem királynak, csupán fejedelemmek nevezi.

⁵⁶ Hasonló az alabástromhoz és a lapis lazulihoz.

3 szép *lapis lazuli* Beber-országból (*Bbr?*). . . , edények Aššurból [sok] színben

Retenu fejedelmének ajándéka: a fejedelem lánya, dísztárgyai aranyból és országának *lapis lazuli*-jából, (kísérő szolgák, férfi és női rabszolgák: összesen) 30. Ajándékként az ő 65 férfi- és női rabszolgája, 124 ló, 5 arannyal megmunkált harci kocsi arany kocsirúddal, 5 arannyal megmunkált harci kocsi agat (*g.t*)⁵⁷ kocsirúddal: összesen 10. 45 tepi-marha (*tpj*)⁵⁸ és undu-marha (*wndw*),⁵⁹ 749 bika, 5703 kecske, arany [tálak] . . . Nem mérték (ezeket). Ezüst és kénken-tál: 104 deben és 5 kedet. Arany balta *lapis lazuli*-val kirakva, szíriai bronz arannyal kiverve. (Valódi tehenetből való) (*thn.t*)⁶⁰ dolgok. . . [bronz mellvért] . . . 823 korsó tömjén, 1718 korsó mézbor, agat-fa, sok derui-anyag⁶¹ (*drwj*), elefántesont, séséd-fa, mer-fa, pezegu-fa (*psgw*),⁶² soűztik fa; ennek az országnak minden drágasága.

[Akkor minden kikötő, ahová Őfelsége elért, fel lett szerelve] . . . [Aztán ennek az idegen országnak a hercegei hoztak mindenféle szép dolgot], és mindarra a helyre, ahová Őfelsége megérkezett, sátrakat emeltek.

24. év. Az ajándékok jegyzéke, amelyeket hoztak Őfelsége dicsőségére Retenu országból.

Aššur fejedelmének ajándéka: [valódi nagy *lapis lazuli* kő] . . . [kitesz . . . debent].

(Retenu hercegeinek ajándéka): . . . meħau-bőrből (*mħw*)⁶³ való karperec, sajátos harci kocsi,⁶⁴ az eleje fából, 192 kerütszerszám (*krjw.t*)⁶⁵ . . . , 50 séséd-fa 190 mer-fa . . . ”

12. II. Amenhotep amadai feliratából

III. Thutmósis hadjáratai világhatalommá tették Egyiptomot. II. Amenhotepre (kb. 1450—1425) a hódítások biztosításának feladata hárult. III. Thutmósis halála után a meghódított országok fejedelmek többször is fellázadtak az egyiptomi uralom ellen. II. Amenhotep 3., 7. és 9. uralkodási évében vezetett hadjáratot ellenük. Az alább közölt részlet az első háború utáni egyiptomi megtorlást ismerteti. (*W. Helck: Urkunden der 18. Dynastie. Urkunden des ägyptischen Altertums IV. Heft 17. Berlin 1955. 1287 kk. A közölt részlet 1296 kk.*)

. . . Őfelsége elrendelte ennek a stélének az elkészítését és elhelyezését ebben a templomban,¹ az úr, (számára) — élet, üdv, egészség — (kijelölt) helyen,² kivésve a két ország urának, a nap fiának, Amenhotepnek (*Imn htp ħkꜛ ntrj Iwnw*) nagy nevével, az isteneknek, az (ő) atyáinak házában. Akkor történt ez, miután visszatért őfelsége Felső-Szíriából, s leverte összes ellenségeit kiterjesztvén Egyiptom határait első győzelmes hadjáratában.

⁵⁷ Értékes fa Aššurban.

⁵⁸ Hosszú szarvú marhafajta.

⁵⁹ Levágott szarvú marhák.

⁶⁰ Fajansz: porrá tört kvarchomok, földfesték és víz keveréke.

⁶¹ Színes, pasztaszertű anyag.

⁶² Közönséges fafajta.

⁶³ Állat, amelynek a bőrből karpereceket készítettek.

⁶⁴ Olyan harci kocsi, amely az egyiptomiak által ismeretlen eljárással készült.

⁶⁵ Csak itt fordul elő. Valószínűleg valamilyen harci eszköz.

¹ A stél egyik példánya a Núbában levő amadai templomban, a másik Elephantiné szigetén állt.

² Talán a király szobrának felállítására szolgáló hely a templomban.

Megjött őfelsége vidáman atyja, Amon (segítsége) miatt.³ Hét Tehesi (Thésj)⁴ kerületben levő fejedelmet ölt le a saját buzogányával. Fejjel lefelé őfelsége sólyom hajójának orrára tették őket, melynek neve⁵ így hangzik: „Aaheperurē” (³hprw R⁶ = II. Amenhotep) a két ország⁶ rendbehozója.”⁷ Hat embert ezek közül a legyőzött ellenségek közül Thébai falának homlokzatra akasztottak, s a kezeket⁸ hasonlóképpen. A másik legyőzött ellenséget délre szállították, Núbia földjére, s Napata⁹ falára akasztották azért, hogy lássák őfelsége diadalait mindörökkön örökké az összes országokban és a núbiai föld pusztaságain ...

13. Ineni (Jnnj) sírfeliratából

A hyksós-uralom alól felszabadult Egyiptom gyorsan haladt a politikai nagyhatalom, illetve világhatalom felé vezető úton. Ezzel arányosan fejlődtek nagy városai, elsősorban Thébai, a főváros. A Thutmósisok alatt a nagy templomok még állami felügyelet alatt voltak; egy megbízható állami tisztviselő volt Ineni is, aki nagy építészeti munkákat vezetett. Mint a király bizalmasa építtette — a közölt szöveg értelmében valószínűleg rejtette — a fáraó palotáját és sírhelyét is. E tevékenysége nagyrészt I. Thutmósis uralkodási idejére esik. (Urkunden des Ägyptischen Altertums IV. 62—63.)

... Királyom megismételte velem kegyét kiválóságom nagysága miatt. Kinevezett a sziklasírhelyek munkálatainak legfőbb vezetőjévé ... ő igaznak ismert engem ... akinek zárva van az ajka és titoktartó a királyi palota ügyeiben. A magtárak felügyelője, Thébainak előljárója, Karnak legfőbb előljárója lettem. Nem fogyasztottam el az istenek áldozatait, a kimérés napján mérővel mérték azt ki az istenek áldozataihoz ... (rendben) elkészültek az ünnepi ajándékok ... Isten félelme volt szívemben és uram félelme (tisztelete) volt szívemben. ...

14. Tutanhamon „restauráció-stélé”-je

IV. Amenhotep (Imn htp = Ehnaton = ³h n in) halála után rövidesen bekövetkezett az Amarna-reform bukása. Mivel haladó célkitűzéseit a hitbéli megújulás köntöse alatt akarta végbevenni, megdöntésekor ellenségei is hivatalosan a vallási problémákat helyezték előtérbe. A régi rendszer visszaállítása a Thébai-i Amon, az „istenek királya” nevében történt, annak az istennek a nevében, akinek a feliratokon számtalanszor előforduló nevét Ehnaton hívei szenvedélyes gyűlölettel igyekeztek mindenhonnet eltüntetni.

A fiatalon trónra került Tutanhamon (Twt ³nh Imn) alatt következett be a nagy változás első szakasza. Az Amon-papság nyomására kénytelen volt nevét Tutanhatonról (Twt ³nh Itn) Tutanhamonra változtatni. A birodalom székhelye Ahet Aton (³h.t Itn) helyett újra Thébai, a régi hagyományok központja lett. A karnaki stélé érdekes bepillantást enged a forrongó korszak ideológiájába. A királyi címek ismét teljesen a régi minta szerint készültek.

³ A király Amon segítségével tulajdonította a győzelmet.

⁴ Damaskos környéke.

⁵ Ti. a hajónak.

⁶ Egyiptom.

⁷ A királyi és templomi hajók gyakori elnevezése.

⁸ A leölt ellenségek levágott kezei az egyiptomiaknál győzelmi jelvények voltak. A katonák is ezzel tanúsították, hogy hány ellenséget sikerült megölniük az ütközetben.

⁹ Núbia fővárosa.

Egyiptomi szokás szerint Tutanhamon nem bocsátkozik előde uralkodásának részletezésébe, hanem csupán általánosságban beszél az Amarna-kor állapotairól. Utal a sokistenhit üldözésére, az ország nagyhatalmi helyzetének megrendülésére. Tekintettel az akkori rendkívüli mértékben kiélezett helyzetre, joggal gondolhatunk arra, hogy a szokványos frázisok ez esetben valóban reális eseményekre való célzást tartalmaznak. Ilyennek tűnik pl. az az érdektelennek látszó megjegyzés is, hogy a papságot előkelők gyermekeiből szervezte újjá. Ha az előző kor feliratait idézzük emlékezetünkbe, amikor a reformátor fáraó hivatalnokai alacsony származásuk említését tartották fontosnak, akkor nem nehéz itt is meglátni a polémikus élt. A patetikusan megfogalmazott feliratból jól kihalatszik a reakció diadalmas ujjongása.

Tutanhamon egyénisége egyébként magán viseli a válságos időszak ellentmondásait. Annak ellenére, hogy Amon hívei az ő uralma alatt kerülnek újra hatalomra, híres trónszékének háttámláján levő ábrázoláson az ifjú királyra és feleségére még Aton napisten ragyog, s nyújtja át a fiatal párnak az élet jelét sugárkezeivel. Mennyiben volt őszinte a fáraó pálfordulása, ezt sajnos nem tudjuk. Az utókor mindenesetre még őt is az eretnek korhoz számította, s a régi rendszer helyreállításának művét befejező Horemheb (*Hr m hb*) a karnaki stélén kivakartatta Tutanhamon nevét, s a magáét íratta be a helyére. (W. Helck: *Urkunden der 18. Dynastie. Urkunden des ägyptischen Altertums IV. Heft 22. Berlin 1958. 2025ff.*)

Az (első) uralkodási évben az áradás 4. hónapjának 19. napján, őfelsége Hóros, az erős bika, a szép születésű, a két úrnő,¹ akinek jók [a törvényei, s aki lecsendesíti] a két országot,² az arany Hóros . . . az isteneket kiengesztelő felső- és alsó-egyiptomi király, a nap fia, Tutanhamon³ alatt, aki élettel van megáldva, mint a Nap mindörökké, s aki [Amon Rē-nek] Karnak urának, Karnak⁴ előljárójának, Atumnak, a két ország és Héliupolis urának, [Har]ah[ti]nak, Ptaḥnak, aki „délre van a falától”,⁵ s Thóthnak, az írás urának^{5a} kedveltje. Felragyog az élők Hóros-trónusán, mint atyja, Rē minden nap. Jóságos isten, Amon fia, Kamutef⁶ szülötte (ő), pompás ivadék, szent tojás, akit Amon maga nemzett . . . A héliupolisi lelkek⁷ összegyűltek születésekor, hogy örökkévaló királlyá és mindörökké élő Hórosszá tegyék. Jóságos uralkodó (ő), aki hasznosat tesz atyjának⁸ és az összes isteneknek, (s) aki végtelen időkig fennálló emlékké szilárdította meg azt, ami omladozott. Elűzte a bűnt, amely a két országban volt, s az igazság megszilárdult a helyén. A hazugságot undorító dologgá tette, s az ország olyan lett, mint az ősidőben volt.⁹

Amikor őfelsége trónra lépett mint király, az istenek és az istennők templomai Elephantinétől¹⁰ . . . a Deltáig . . . már-már feledésbe mentek (?). Kápolnáik pusztulóban voltak, s romhalmazokká lettek, benőve növényekkel. Szentélyeik mintha (sohasem) léteztek volna. Építményeik sétatérre lettek. A föld nyomorúságban volt. Az istenek hátat fordítottak ennek az országnak. Ha [hadsereg]eket küldtek ki Dahi (*Dḥj*)¹¹ ellen Egyiptom határainak-kiterjesz-

¹ A királyi címek állandó alkotórésze. Egyiptom két védőistennőjére utal. A szöveg kezdete az emlékkő felállításának napját közli.

² Egyiptom.

³ Mivel a feliraton a királyi névgyűrűbe Horemheb később a saját neveit íratta be, a két név helyett a következőkben is egyszerűen csak Tutanhamont írunk.

⁴ Karnak kétféle néven szerepel: „A két ország trónusa” és „A helyek számlálója”.

⁵ Ptaḥ memphisi isten gyakori jelzője.

^{5a} Thóth istent tartották az egyiptomiak az írás („Isten szavai”) feltalálójának.

⁶ Több teremő istenség neve. „Anyja bikája”.

⁷ Alsóbbrendű istenségek.

⁸ Ti. Amonnak.

⁹ Az ősi aranykorra utal.

¹⁰ Egyiptom déli részén levő sziget.

¹¹ Fönícia.

tésére, nem értek el semmi sikert. Ha tanácsért könyörögtek az istenhez, [egyáltalán] nem jött. Ha az istennőhöz esdekelték, hasonlóképpen, egyáltalán nem jött. A szívük¹² szomorú volt testükben, a bűntettek (amiatt) amik történtek. Teltek a napok ezután, s [őfelsége] atyja¹³ trónusára lépett, hogy uralkodjék Hóros partjai¹⁴ felett. Egyiptom és a pusztá¹⁵ az ő uralma alatt állt. Minden ország meghajolt a hatalma előtt. Mikor őfelsége „Aaheperkarē” (°*hpr k: R*° = I. Thotmes) házában¹⁶ levő palotájában volt, mint a Nap az égen, őfelsége gondot viselt erre az országra és a két part napi szükségleteire. Őfelsége a szívével tanácskozott keresvén minden jó dolgot, s kutatóván a hasznosat az ő atyja, Amon számára, ellátván az ő felséges képmását valódi fehér arannyal.¹⁷ Ő többet adott, mint amit azelőtt tettek. Megalkotta az ő atyját, Amont 13 hordozó rúddal.¹⁸ Szent¹⁹ képmása fehéraranyból, lazurkőből [malachitból] (s) mindenféle felséges drágakőből volt. Őfelsége, ez a felséges isten azelőtt 11 hordozórúdon volt (elhelyezve). Megalkotta Ptahot, „aki délre van a falától”, Memphis²⁰ urát. Felséges képmása fehéraranyból volt, 11 [hordozórúdon]. Szent képmása fehéraranyból, lazurkőből, malachitból és mindenféle felséges drágakőből volt. Ez a felséges isten azelőtt 7 hordozórúdon volt (elhelyezve).

Őfelsége emlékeket készített az isteneknek... szobraik valódi fehéraranyból, a hegyek legjobbjából voltak. Újjáépítette szentélyeiket mint végtelen időre és örökkévalóságra (szóló) emlékeket. Jól ellátta (ezeket) vagyonnal mindörökké isteni áldozatokat adván nekik minden nap és gondoskodván áldozati kalácsaikról a földön. Többet adott, mint amennyi előtte volt, s túlment azon, amit az ősök ideje óta tettek. Uab (*w^b*) és hem neter (*hm ntr*)²¹ papokat állított be a városi előkelők szülötteiből, ismert férfiak ismert nevű fiaiból. Megsokasította aranyból, fehéraranyból, bronzból és rézből való áldozati asztalaikat vég nélkül. Megtöltötte műhelyeiket szolgálkával és szolganőkkel, őfelsége zsákmányának eredményével. [Megnövelte] a templomok minden jövedelmét duplára, háromszorosra, négyszeresre ezüstben, [aranyban?], lazurkőben, malachitban, minden felséges drágakőben, királyi vászonban, fehér vászonban, finom paket (*p³k.t*) vászonban, olajban, mézgában, zsírban... tömjénben, ihemet (*ihm.t*) mirrhában, antiu (*°ntju*) mirrhában s vég nélkül minden jó dologban. Őfelsége — élet, üdv, egészség — megépítette hajóikat a folyón új cédrusfából,²² a (libanoni) hegység legjavából, Negau (*Ng:w*)²³ ország válogatott (fájából). Az idegen országok legjobb aranyával vannak borítva, s bevilágítják a folyót.

¹² Ti. az isteneké.

¹³ Ti. Amon.

¹⁴ Egyiptom.

¹⁵ Szó szerint: „Vörös föld”. Egyiptom = „fekete föld”.

¹⁶ Valószínűleg Memphisben levő hely.

¹⁷ Elektron: arany és ezüst ötvözet.

¹⁸ A körmenetek alkalmával az istenszobrokat rudakon vitték.

¹⁹ Nem látható tisztán, hogy szent és a felséges istenszobor milyen különböző szerepet játszott.

²⁰ Memphis neve itt: „A két ország életének ura.”

²¹ Különböző papfajták.

²² Az °*s* szó cédrussal való fordítása nem teljesen biztos.

²³ Libanon közelében levő hely.

Öfelsége — élet, üdv, egészség — papokat, papnőket, énekesnőket és táncosnőket szentelt fel, akik azelőtt a királyi palotában voltak szolgálok. Munkájukat a palota és a két ország urának „ezüstháza” (kincstár) részére is felszámolják (?). „Védetté és megóvottá²⁴ teszem őket az én atyáim; az összes istenek számára, hogy megengeszteljem őket annak megtételével, amit a lelkük kíván, hogy ők megvédjék Egyiptomot (?). . .” Örül a szíve azoknak az isteneknek és istennőknek, akik ebben az országban vannak. A kápolnák urai örvendenek, a partok ujjongásban és örömrivalgásban vannak, vidámság van az egész földön. Nagyszerűek lettek a viszonyok! A nagy palotában levő isteni kilencség karjai dicsőítene (engem), a kezeik jubileumi ünnepekkal vannak tele²⁵ mindörökkön örökre. Minden élet és boldogság tőlük való az erős király, újjászületett Hóros, az ő atyja, [Amon Rē], az istenek [királya] szeretett fia orra számára²⁶ . . .

15. Horemheb trónralépése

Az Amarna-reform és az azt követő zavaros időszak után trónra kerülő Horemheb (*Hr m ḥb*) tábornok drákói szigorúságú rendszabályokkal igyekezett Egyiptom zilált viszonyait rendbehozni. Élete egy katonai diktátor jellegzetes pályafutása. A hadseregre támaszkodva már az előző gyenge uralkodók alatt is az ország teljhatalmú ura volt. Már trónralépése előtt győzelmes hadjáratot vezetett Dél-Palesztínába. Az ő nevéhez fűződik az Amarna-reformmal való teljes leszámolás. Elődeit bitorlóknak tekintette, s uralkodási éveit III. Amenhotep halálától számította. (*W. Helck*: *Urkunden der 18. Dynastie. Urkunden des ägyptischen Altertums IV. Heft 22. Berlin 1958. 2113 ff. A közölt részek 2114 ff.*)

. . . Ezután ez az isten felemelte fiát az egész ország színe előtt, mert tekintélyessé¹ akarta tenni a járását (rangját) addig (is), amíg eljön annak a napja, hogy átvegye méltóságát . . .² Az akkori [király kedveltjévé] tette [őt]. Az uralkodó szíve elégedett volt a jellemével, s ujjongott választása miatt. Az ország kormányzójává tette meg őt, hogy megszilárdítsa a két part törvényeit mint ennek az egész országnak a hercege. Egyetlen ő, nincsen párja. A [két ország] ügyei [az ő kezében voltak]. Mindenki ujjongott amiatt, amit a száján kiejtett. A király elé hívták, mikor a palota³ már-már haragudni kezdett. (Ekkor megnyitotta a száját, válaszolt a királynak, s kiengesztelte őt azzal, amit mondott. . . Minden terve olyan volt, mint az Ibis⁴ járása, gondolatai Héseret (*Hsrt*)⁵ ura (terveinek) a másai voltak.⁶ Örvendezett az Igazságnak, mint a Csőrös,⁷ vidám volt a szíve miatta, mint Pthé . . .

Az Ő (ti. az Igazság) útján járt, s az védelmezte őt a földön mindörökkön örökké.

²⁴ Azaz mentesíti őket attól, hogy más állami munkára osszák be őket.

²⁵ Szimbolikusan azt jelenti, hogy az uralkodó hosszú életű lesz.

²⁶ Jellegzetesen egyiptomi kifejezés. A király mintegy belelégi az életet.

¹ Szó szerint: kiszélesíteni. A tekintélyes járásra utal.

² Ti. a királyságot.

³ Ti. a király.

⁴ Thóth isten szent madara és képmása. Az ibisz járása itt talán a Thóth istennel szintén azonosított hold pályájára utal.

⁵ Thóth szent területe.

⁶ Thóth a bölcsesség istene is.

⁷ Thóth mellékneve.

Igazgatta a két országot sok évig . . . A déli és az északi íjak⁸ nagyjai eljöttek hozzá, s kitárták karjaikat közeledésekor. Dicsőítették őt mint istent. Parancsa szerint tettek⁹ meg minden elintézendő dolgot . . .

2

[Sok nap] telt el [ezután], miközben Hóros legidősebb fia ennek az egész országnak kormányzója és hercege volt. Ekkor ez a felséges isten, Hóros, Het-nešut (*H.t nšw.t*)¹⁰ ura szíve azt kívánta, hogy örökkévaló trónusára helyezze fiát . . . Hóros ujjongás közepette Thébaiba, az örökkévalóság ura városába ment, — fia az ő ölelő karjaiban volt egészen Karnakig, amíg bevezette őt Amon elé, hogy átadja neki királyi méltóságát, és megalkossa (uralkodási) idejét . . .

Látta őfelsége ez az isten Hórost, Het-nešut urát, miközben a fia vele volt mint megkoronázandó (?) király (?), hogy átadják neki méltóságát és trónusát. Amon Rē¹¹ is belevegyült az örömbé. Odament ehhez a fejedelemhez, a herceghez, a két ország főnökéhez Horemhebhez. Bement a királyi palotába, maga elé állította őt, (s úgy vitte) felséges leányának a „Nagy [varázslatúnak]”¹² Nagy Házához.¹³ Az üdvözölte őt, átölelte a szépségét, s elhelyezkedett a homlokán. (?) . . .

3

Megalkották ennek a jó istennek a nevét, a királyi címe olyan lett, mint Rē-é: Hóros, az erős bika, akinek kitűnőek a tervei, két úrnő,¹⁴ akinek nagyok a csodái Karnakban, az arany Hóros, aki elégedett az Igazsággal, s gondoskodik a két országról, Felső- és Alsó-Egyiptom királya Deserheperurē Setepenrē (*Dšr Hprw R° štpn R°*), a Nap fia Merinamon Horemheb (*Mrj n Imn Hr m hb*), aki étellel van megáldva.

Kijött a királyi palotából őfelsége, ez a felséges isten, Amon az istenek királya. A fia előtte volt. Átölelte szépségét. Felragyogott a koronával, hogy átadják neki (mindazt), amit a Nap körüljár, s a kilenc íjat¹⁵ a lábai alá (helyezték). Az ég ünnepelt, a föld örült, Egyiptom isteni kilencséégeinek a szíve édes volt. Az egész ország örvendezett, kiáltásuk az égig (hatolt), a nagyok és a kisgyermekesek zenélve ünnepeltek.

Az egész ország ujjongott. Ezután, (mikor) befejezték ezt az ünnepet Luxorban, Amon, az istenek királya békességben visszatért Thébaiba. Őfelsége pedig északra hajózott mint Harahti¹⁶ képmása. Rendbe hozta ezt az országot, s berendezte jobban, mint Rē idejében volt.¹⁷ Megújította az istenek templomait a Delta mocsará(tól) Núbia földjéig . . .

⁸ Barbárok.

⁹ Szó szerint: tétetett meg. Itt már valószínűleg nem a barbárok, hanem az egyiptomi alattvalók szolgálatkészségére utal.

¹⁰ Helységnév. Valószínűleg az antik Alabastrónpolis.

¹¹ Amont és Rē-t gyakran azonosítják.

¹² Az ureuszkígyó, a királyi hatalom egyik jelvényének neve.

¹³ Szentélynév.

¹⁴ A királyi címek állandó alkotórésze. Egyiptom két védőistennőjére utal.

¹⁵ A „kilenc” íj közhelyszerű kifejezéssé lett a barbárok összességének megjelölésére.

¹⁶ A napisten egyik alakja.

¹⁷ A napisten uralma jelentette az ősi aranykort.

16. Seti nauri dekrétuma

I. Seti (1317—1301) nauri dekrétuma az abydosi Osiris-templom vagy egyes vélemények szerint e templom egy Núbiában levő szentélye részére biztosított kiváltságokat ismerteti részletesen. Súlyos büntetéseket ír elő azok ellen, akik a templom tulajdonát bármi módon megkárosítják. Szigorúan bünteti a templomi szolgák más kerületekbe való elhurcolását is különböző munkák elvégzésére. A vétségek elleni megtorlások (botozás és a szöveg itt nem közölt részein említett orr és fül levágása) az egyiptomi törvényhozás kegyetlenségére vetnek fényt. A hosszú feliratból két jellemző részletet közlünk. (*C. E. Sander-Hansen: Historische Inschriften der 19. Dynastie. Bibl. Aegyptiaca IV. Bruxelles 1933. 13kk. A közölt részek: 17k, 19k.*)

... Parancs, amelyet átnyújtottak a felséges királyi udvarban — élet, üdv¹ egészség — ezen a (napon) a vezérnek, az előkelőknek, a „barátoknak”² ... „a núbiai királyfinak”,² a tiszteknek, az arany(bányák) felügyelőjének, a városok és a törzsek előjáróinak Felső- és Alsó-Egyiptomban, a kocsihajtóknak, istálló-mestereknek, legyezővivőknek, a királyi palota valamennyi megbízottjának, valamint az összes embereknek, akik követségbe mennek Núbiába.

A parancs a (következőket) mondja: Megparancsolta őfelsége, hogy Felső- és Alsó-Egyiptom királyának Menmattre-nek (*Mn M:°:t R° = I. Seti*) millió évekig fennálló házát „A szív elégedett Abydosban”³ védelmezzék meg vízen és szárazon Felső- és Alsó-Egyiptom kerületeiben és városaiban, hogy ne tegyenek jogtalanságot ennek a templomnak egyetlen embere ellen sem az egész országban (akár) férfi, (akár) asszony, és ne tegyenek jogtalanságot ennek a templomnak bármilyen vagyona ellen az egész országban, és hogy ne [vigyen el] semmilyen királyfi, semmilyen parancsnok, semmilyen előjáró és semmilyen tisztviselő és semmilyen ember, akit megbízatással küldtek Núbiába, egyetlen ehhez a templomhoz tartozó személyt sem mint foglyot (egyik) kerületből a (másik) kerületbe kényszermunkára, kényszerszántásra vagy aratásra ...⁴

Bármely núbiai királyfi, bármely tiszt, bármely előjáró, bármely tisztviselő vagy bármely ember (ellen), aki el fog hurcolni bármely embert a templomból fogolyként (egyik) kerületből a másikba kényszermunkára, kényszerszántásra vagy ugyanúgy aratásra, vagy az (ellen), aki el fogja vinni a templomnak bármely asszonyát vagy emberét, vagy hasonlóképpen a szolgálkat, hogy bármely megbízást teljesítsenek az egész országban, s hasonlóképpen minden kocsihajtó, minden istállómester és a királyi háznak bármely embere (ellen), akit a fáraó — élet, üdv, egészség — bármilyen megbízásából küldtek ki, s aki elragadja a templom bármely emberét (egyik) kerületből a (másik) kerületbe kényszermunkára, kényszerszántásra (vagy) hasonlóképpen aratásra, vagy hogy bármely megbízatást teljesítsen, alkalmazza a törvényt, s verjék meg kétszáz sebet okozó ütéssel, és büntessék őt hasított sebbel ...

¹ Tisztviselők gyakori megjelölése.

² A núbiai helytartó címe.

³ A templom neve. A következőkben ehelyett csak *templomot* írtunk.

⁴ A három kifejezés fordítása nem teljesen biztos.

17. II. Ramses és a bányamunkások

A XIX. és XX. dinasztia feliratos anyaga aránylag jó betekintést enged az egyiptomi dolgozók mindennapi életébe. Az alábbi hieroglif szöveg erősen kihangsúlyozza, hogy II. Ramses milyen nagy jelentőséget tulajdonított a kőfejtőkben folyó munkának. A munkások rendszeres ellátását az állam nem mindig tudta biztosítani, mint ezt pl. a torinói sztrájk-papirusz is bizonyítja. II. Ramses idejében 10 naponként és évenként történt az ellátmány kiutalása. A korabeli szövegek általában erősen hangsúlyozzák II. Ramses közvetlen emberi vonásait (az abydosi templom felavató felirata, kubáni stélé, kadeši csata leírása, házassági stélé stb.); ennek a törekvésnek egyik jellemző példája az alábbi beszéd is. (A. Hamada: A Stela from Manshiyet Es-Sadr. ASAE XXXVIII. 1938. 217 skk.)

A 8. uralkodási évben a sarjadás (pr. t) 2. hónapjának 8. napján Felső- és Alsó-Egyiptom királya Ušermaatrē Setepenrē (*Wšr M₃.t R^c stpn R^c*), a Nap fia Meriamon Rameššu (*Mrj Imn R^cmššw* = II. Ramses. A következőkben a királynév rövidítve Ramsesként szerepel.) alatt. Ezen a napon, őfelsége Héliupolisban (*Iwnw*) volt, és jötetteket hajtott végre atyja, Rē^c Harahti, Atum a két ország és Héliupolis ura számára. Mikor őfelsége a héliupolisi sivatagban sétált, Rē^c templomától délre, az isteni kilencség templomától északra, szemben Hathorral, a Vörös-hegy úrnőjével,¹ őfelsége egy nagy homokkőtömböt talált, amilyent nem letek Rē^c ideje óta.^{1a} Magasabb volt, mint egy gránitobeliszk. Maga őfelsége alkotta meg azt (ti. az obeliszket),² melynek olyanok voltak a sugarai, mint az ő fényhegyéé.³ Maga őfelsége bízta azt ügyes kezű munkásokra a 8. uralkodási évben a nyár 3. hónapjának 21. napján. A 9. uralkodási évben a nyár harmadik hónapjának 18. napján, ami egy évet tesz ki, készen lett számára egy nagy szobor, „Ramses, az isten”.⁴ Őfelsége megajándékozta a munkafelügyelőt és az ügyes munkásokat, akik ezen dolgoztak nagyon sok arannyal és ezüsttel királyi kegyként. Őfelsége védte őket minden nap, ők pedig dolgoztak őfelsége számára szerető szívvel — Felső- és Alsó-Egyiptom királyának, a két ország urának, a Nap fiának, Ramsesnak.

Őfelsége pedig talált egy másik kőbányát emellett meru fa nagyságú homokkőszobrok számára. Ő pedig újra felajánlotta ezeket Ptaḥ temploma számára. Elnevezték őket őfelsége nagy nevével „Ramses, Ptaḥ fiá”-nak. Más szobrokat ezek közül Ramses Amon templomának (adott), és Ramses Ptaḥ tem plomának Per Ramšesban⁵ a nagyerejében.

„Megtöltöttem Rē^c házát sok szfinksszel és áldozó szobrokkal. Maga őfelsége Felső- és Alsó-Egyiptom királya, a Nap fia, Ramses beszél: Ti válogatott és járatos, ügyes kezű munkások! (Ti vagytok azok), akik emlékeket faragnak nekem minden mennyiségben, akik értékes pompás drágakövekkel teszik magasztalásra méltóvá a műveket, akik behatoltak a gránit (kifaragásának művészetébe), szakértői a homokkőnek, bátrak és erősek az emlékművek megalkotásánál —, hogy megtölthessem az összes templomokat (vagy az összes város templomait) az ő (ti. a munkások) (életük) idején. Ti kiváló fáradhatatlan harcosok vagytok, akik állandóan munkájuk felett virrasztanak, hogy

¹ Hegy Héliupolis közelében. Ma is Gebel el Ahmar-nak (Vörös-hegy) nevezik.

^{1a} Az ősi aranykorra vonatkozik.

² A szöveg értelmezése itt kétséges.

³ Az obeliszk a napisten — akivel itt a király azonosul — szimbóluma.

⁴ A szobor tehát a királyt ábrázolta.

⁵ II. Ramses által épített királyi székhely Alsó-Egyiptomban.

ellássák kemény, nagyszerű foglalkozásukat, (megtegyék) azt, amit mondtak nekik! A tervek szerint foglalnak helyet, mikor mennek köveiken (?) az isteni hegyen. Halljátok, amit mondunk nektek! Íme, hasznos lesz az nektek. A szavaknak megfelelő a tény. Én Ramses vagyok, az, aki felnevelem az ifjakat táplálván őket. A táplálék bőségben van (?) előttetek, nincs „ó bár csak...” emiatt. Az étel bőségben van előttetek mindenütt. Az ellátástok teljesen rendben van, hogy dolgozzatok számomra szerető szívvel. Én állandóan védem ügyeteket. Táplálékotok súlya nagyobb a munkánál, azért, hogy megéljeteztek és létezhesetek. Én ismerem a ti erőteljes és kiváló munkátokat, örülhet mindenki, aki ebben dolgozik, miközben a hasa tele van. A csűrök meg vannak töltve számotokra gabonával, mert nem akarom azt, hogy egy napig is hiányt szenvedjetez táplálékban. Mindegyiketek ki van jelölve egy hónapra. Megtöltöm számotokra a raktárakat minden dologgal, étellel, hússal, süteménnyel, hogy védjelek titeket, sarukkal, ruhákkal, sok kenőccsel, hogy bekenjétek fejetezket minden 10 napban, én adom ruháitokat egész évre, hogy lábatok szilárdan álljon minden nap, s ne aludjon közületek senki úgy, hogy a nyomor miatt sóhajtozók. Sok embert jelöltem ki, hogy tápláljanak titeket a nélkülözéssel szemben, halászokat, hogy halzsákmányt hozzanak, és kertészeket, hogy növényeket termeljenek. Edényeket csináltattam fazekaskoron-gon, korsókat készíttettem, hogy vizet hűtsenek számotokra nyár idején.⁶ Hozzátok evez Felső-Egyiptom Alsó-Egyiptomba, hozzátok evez Alsó-Egyiptom Felső-Egyiptomba árpával, gabonával, búzával, sóval, babbal végtelen mennyiségben. Azért teszik mindezt, hogy engedelmes szívvel dolgozzatok nekem. Mikor Elephantinéba (:bw) mentem, és megpillantottam egy szép hegyet, nektek adtam megmunkálásra. Ezután elrendeltem nektek; hogy dolgozzatok a kőbányában, melyet „Ramses, aki olyan kedvelt, mint Rē”-nek mondanak.⁷ Egy másik fekete gránit kőfejtőt is találtam mellette nagy szobrok számára, melyeknek a kettős koronája homokkőből van, s melyek a „Ramses, a két ország uralkodója”-nak nevezett kőbányából valók. Találtam számotokra egy részével elszakadt a fő erőktől, s nem sejtve, hogy csapdába esik, gyors ütemben nyomult észak felé, egészen Kadešig, ahol Muwatalliš hettita király hadserege az egyiptomiakat bekerítette, s a fáraó csak kétségbeesett küzdelem árán tudja magát átvágni a gyűrűn. Az egyiptomi feliratok és ábrázolások sokszor megörökítik II. Ramses hősiességét,⁸

18. A kadeši csata

II. Ramses (kb. 1301 — 1235)¹ uralma alatt Egyiptomnak nehéz harcokat kellett vívnia szíriai birtokainak megtartásért az egyre erősödő Hettita Birodalommal. Az ötödik uralkodási évben súlyos összecsapásra került a sor. Ennek a háborúnak a legjelentősebb ütközete a kadeši csata. Az ifjú fáraó, hitelt adva a hettita király ügynökeinek, csapatainak egy részével elszakadt a fő erőktől, s nem sejtve, hogy csapdába esik, gyors ütemben nyomult észak felé, egészen Kadešig, ahol Muwatalliš hettita király hadserege az egyiptomiakat bekerítette, s a fáraó csak kétségbeesett küzdelem árán tudja magát átvágni a gyűrűn. Az egyiptomi feliratok és ábrázolások sokszor megörökítik II. Ramses hősiességét,

⁶ Ma is kedveltek Egyiptomban az ún. kulla-edények. Ezeknél az agyagba hamut kevernek, ennek következtében égetés után az edény lyukacsossá lesz. A lassan kiszivárgó víz mintegy szigeteli az edény tartalmát a külső hőségtől, és több órára biztosítja hidegségét.

⁷ A kőbánya tehát a királyról kapja a nevét.

⁸ A felirat a király nevével fejeződik be.

¹ II. Ramses uralkodási ideje nem állapítható meg teljes bizonyossággal.

s a kadeši csatát mint nagy diadalt ünneplik. Az igazság az, hogy egyik fél sem tudott döntő győzelmet aratni. Fordításunk a csatáról készült „hivatalos beszámolót” adja, melyet több példányban örökítettek meg: Karnakban, Abydosban stb. A csatáról egy hősköltemény is maradt ránk, melyet tévesen a másoló írnok nevéhez szoktak kapcsolni. Ez sokkal hosszabb és színesebb leírást ad a nagy ütközetről, helyenként azonban pontatlanabb, mint a „hivatalos beszámoló”. (Ch. Kuentz : La bataille de Qadech. Mémoires de L’Institute Française d’Archéologie Orientale t. LV. Le Caire 1928—34. 328 kk.)

Az ötödik uralkodási évben, a nyár harmadik hónapjának kilencedik napján őfelsége Hóros, az erős bika, az Igazság² kedveltje, Felső- és Alsó-Egyiptom királya, Ušermaatnerē Setepen Rē³ (*Wšr M³.t n R^c štpn R^c*), a Nap fia, Meriamon Ramešsu (*Mrj Imn R^cmššw*) [II. Ramses] alatt, aki élettel van megáldva mindörökké — mikor őfelsége Dahi (*D^ch^j*)³-ban volt második győzelmes hadjáratában.

A szép felébredés életben, üdvben és egészségben a Kadeštől délre eső hegységben (történt) meg őfelsége sátrában. Reggel idején aztán felragyogott őfelsége, ahogyan a nap felkel, s felöltötte atyjának, Montnak (*Mntw*)⁴ a díszeit. Észak felé nyomult az úr. Mikor a Šabtuna⁵ (*Šbtn v. Ššbwn*) várostól délre levő vidékre jutott, két šašu⁶ érkezett a šasuk törzséből, mondván őfelségének: „A mi testvéreink a törzs nagyjai közül, akik Hatti legyőzött (v. elbukott: *hrw*) fejedelmével vannak,⁷ küldtek minket felségedhez, mondván: a fáraónak — élet, üdv, egészség — akarunk szolgálni, s el fogunk menekülni Hatti legyőzött fejedelmétől.” Őfelsége így szólt hozzájuk: „Hol vannak ők, a ti testvéreitek, akik elküldtek titeket, hogy elmondjátok ezt a dolgot őfelségének?” Így szóltak őfelségéhez: „Ők ott vannak, ahol Hatti legyőzött fejedelme tartózkodik. Hatti legyőzött fejedelme ugyanis Aleppo földjén van, Tuniptól (*Tnp v. Twnp*)⁸ északra. Fél ugyanis délre jönni a fáraó — élet, üdv, egészség — miatt, mivel azt hallotta, hogy a Fáraó — élet, üdv, egészség — (északnak) tart.

Az a két šašu azonban hazugul beszélt őfelségének. Hatti legyőzött fejedelme küldte őket, hogy kikémleljék, hol van őfelsége, s (azért), hogy őfelsége hadserege ne készüljön fel a Hatti legyőzött fejedelme elleni harcra.

Hatti legyőzött fejedelme, aki a šasukat küldte, jött hadseregével, harci kocsizóival és minden ország összes fejedelmével, akik Hatti földjének területein voltak. A csapatokat és a harci kocsizókat erőszakkal hozta magával, hogy harcoljanak őfelsége seregével. Megtelepedett (harcra) készen Ő⁹-Kadeš mögött. Őfelsége nem tudta, hogy ők ott vannak . . . Őfelsége észak felé vonult és a Kadeštől északnyugatra (levő területre) érkezett. Tábornok vertek ott őfelsége csapatai számára.

Mikor őfelsége fehér-arany¹⁰ trónusán pihent, Kadeštől északra, az Orontes nyugati partján, megérkezett egy előőrs őfelsége kísérői közül, Hatti legyőzött fejedelmének két előőrsével. Elővezették őket. Őfelsége így szólt hozzájuk:

² Maat (*M³.t*) az egyiptomi pantheonban istennőként szerepel. A szöveg keltezése itt nem a szöveg elkészülésének, hanem a leírt események kezdetének időpontját adja meg.

³ Szíria — Fönícia.

⁴ Thébai hadisten.

⁵ Város Kadeštől délre.

⁶ Egy törzs neve.

⁷ Az egyiptomi feljegyzések az ellenséges királyok neve elé gyakran odaillesztik a „legyőzött” jelzőt.

⁸ Szíriai város.

⁹ A fordítás nem teljesen biztos. Némelyek hűtlen vagy áruló Kadešnek értelmezik.

¹⁰ Elektron: arany és ezüst ötvöze.

„Kik vagytok?” Így szóltak: „Mi Hatti legyőzött fejedelméhez tartozunk. Ő küldött minket, hogy kikémléljük, hol van őfelsége.” Őfelsége így szólt hozzájuk: „Hol van ő, Hatti legyőzött fejedelme? Azt hallottam, hogy ő Aleppo földjén van, Tuniptól északra.” Így szóltak őfelségéhez: „Íme, Hatti legyőzött fejedelme jön, sok idegen országgal együtt, akik vele vannak, akiket erőszakkal hoz magával minden idegen országból, melyek Hatti területein vannak. A *drdn*-ek¹¹ földjéről, Naharinából (*Nhrn*)¹². . . Fel vannak szerelve hadseregeikkel, harci kocsizókkal, fegyverekkel, többen vannak, mint a part homokja. Lásd, ők harcra készen állnak Ó-Kadeš mögött.” Őfelsége ekkor előhívatta az előkelőket, hogy meghallják mindazokat a szavakat, melyeket Hatti legyőzött fejedelmének két előőrse mondott. Őfelsége így szólt hozzájuk: „Lássátok a viselkedést, amelyet az idegenek fejedelmei és a fáraó — élet, üdv, egészség — országához tartozó előkelők tanúsítottak! Állnak és mondják a fáraónak — élet, üdv, egészség — mindennap: Hatti nyomorult legyőzött fejedelme Aleppo földjén van, Tuniptól (északra). Menekül őfelsége elől, mert azt hallotta mondani: »Íme, a fáraó — élet, üdv, egészség — jön!» Ezt mondogatták, mikor beszéltek őfelségéhez mindennap. Íme, ebben az órában hallottam Hatti legyőzött fejedelmének két előőrsétől, hogy Hatti nyomorult, legyőzött fejedelme közeledik — sok idegen ország van vele — olyan sok emberrel és lóval, mint a (part) homokja.

Íme Ó-Kadeš mögött állnak elrejtőzve. Az idegen országok fejedelmei és a fáraó — élet, üdv, egészség — területéhez tartozó előkelők azonban . . . nem tudták megmondani nekünk: «Ők jönnek».”

Így szóltak az előkelők, akik őfelsége előtt voltak: . . . „Nagy bűn az, amit az idegen országok főnökei és a fáraó — élet, üdv, egészség — előkelői elkövettek, hogy nem vizsgálták felül azt, amit hallottak (arról?), hogy Hatti legyőzött fejedelme hol van (?) és azt (a hamis) hírt mondogatták őfelségének mindennap.”

Ekkor megbízták a vezírt, hogy siettesse őfelsége Šabtunától délre menetelő seregeit, hogy oda lehessen őket hozni, ahol őfelsége van.¹³

Miközben őfelsége az előkelőkkel tanácskozva ült, Hatti nyomorult, legyőzött fejedelme közeledett seregével, harci kocsizóival és őt kísérő sok idegen néppel. Átkeltek a Kadeštől délre levő csatornán, behatoltak őfelsége csapatai közé, melyek felvonulóban voltak, és nem tudtak (erről).¹⁴ Őfelsége seregei és harci kocsizói megfutottak előlük észak felé (arra), ahol őfelsége volt. Ekkor Hatti legyőzött fejedelmének ellenséges (csapatai) bekerítették őfelsége kísérőit, akik mellette voltak. Mikor őfelsége meglátta őket, gyorsan felállt, és úgy dühöngött ellenük, mint atyja, Mont, Thébai ura. Magára öltötte harci díszét, felvette páncélját, olyan volt, mint Ba^aal (*B^ar*)¹⁵ az ő órájában.¹⁶ Felszállt a „Győzelem Thébaiban” (nevű) nagy fogatára, gyorsan (átvette) a vezetést. Egyedül volt az élen. Hatalmas volt őfelsége, s hős volt a szíve. Nem lehetett

¹¹ Talán a dardánok.

¹² Mezopotámia és a környező vidék. A felirat még a következő elő-ázsiai országokat és népeket sorolja fel: *Kškš*, a *Mš*-ek, a *Pšš*-ek, *Krkš* földje és *Rk*, (talán Iykia) *Karkemiš* országa, *Arzawa* földje, *Ikrt* földje, *Irun*, *Inš* földje, *Mš^at* *Kadeš*, *Hrb* (Aleppo) az egész *Kd* országa.

¹³ A fáraó gyorsan egyesíteni akarta seregét az ütközet előtt.

¹⁴ A helyzet itt nem egészen világos. Úgy látszik, az egyiptomi sereg veresége ellenére tovább akart haladni — most már menekülésszerűen — észak felé.

¹⁵ Kisázsiai hadisten, akit az Újbirodalom korában Egyiptomban is tiszteltek.

¹⁶ Ti. dühöngésének órájában.

megállni előtte. Tüzet szórt mindenütt a közelében, s felperzselte az összes idegen országot tüzes leheletével. Vadak voltak a szemei, mikor látta őket, s a hatalma úgy lángolt ellenük, mint a tűz. Nem válogatott (szó szerint: keresgért) az idegenek között, pelyvának tekintette őket.

Ófelsége behatolt a Hatti legyőzött fejedelméhez tartozó ellenséges csapatok és a sok idegen ország közé, akik velük voltak. Olyan volt, mint Seth,¹⁷ a nagyerejű, mint Šehmet,¹⁸ dühöngésének idején. Ófelsége lemészárolta Hatti nyomorult, legyőzött fejedelmének összes ellenséges csapatait összes vezéreivel ... együtt. Hasonlóképpen minden idegen ország fejedelmét, aki vele jött. A csapatok és a harcikocsizók arcukra buktak, egyik a másikra. Hullarakássá lettek lovai előtt.

Ófelsége egyedül volt, nem volt más vele. Ófelsége mint hullarakást taszította őket bele az Orontes vízébe, egyiket a másikra. Nyomukban voltam,¹⁹ mint egy griff,²⁰ levertem az összes idegen országot egyedül, mikor csapataim és harcikocsizóim elhagytak engem, s egy sem jött vissza közülük. Ahogyan élek, s ahogyan szeret engem Rē,²¹ s ahogyan dicsér engem atyám, Atum, valóban megtettem minden dolgot, amit felségem kijelentett seregeim és harcikocsizóim színe előtt ...

19. Meś [Mś] saqqarai sírjának feliratából

Az egyiptomi peres ügyek bírósági eljárásának egyik ritka okmányát örököltette meg Meś saqqarai sírjának felirata, amely egy örökösödési per lefolyásáról tudósít. A töredékes szövegnek azt a részét közöljük, amelyből az írásbeli bizonyítékok szükségessége mellett a tanúskodás nagy jelentősége is kiténik. Egy további hiányos rész az alperes bizonyítékait ismerteti és a Meś-re nézve kedvezőtlen első döntést, de az előzményekből nyilvánvaló, hogy a szövegből hiányzó ítélet végső fokon az elhunyt Meś javára szolt. (A. H. Gardiner: The inscription of Mes. Untersuchungen zur Geschichte und Altertums-kunde Ägyptens, IV. 3. Leipzig 1905. 41–54.)

Nubnofret (*Nb nfr.t*), az én anyám művelte apja földjét, de nem volt megengedve ennek művelése. Ő pert indított Hai (*H^cj*) felügyelő ellen, hogy [megjelenjenek] a vezír¹ előtt Héliupolisban, II. Ramses uralkodásának ... (?) évében ... mondván: „Valóban, elűztek apámnak, Neši-nek (*Nšj*) földjéről. Hozzák el a kincstár jegyzékét és a fáraó magtárát is. Kijelentem, hogy én Neši lánya vagyok. Egy felosztás történt részemre (másokéval) együtt, de Hai felügyelő nem ismeri el jogomat. Hai is panaszt tett a nagy tanácsnál [az uralkodó] 18. évében, és azok elküldték a nagy tanácsban magas tisztséget viselő Amenemopet (*Imn m ipt*) papot, kezében egy hamis regiszterrel. És azok kiüldöztek engem, Neši lányát, és behelyezték örökségembe Hait, bár én voltam apámnak, Nešinek örököse ...”.

És íme, most [a helyzet]. Igazoltassék, hogy Urneré (*Wrnr?*) volt apámnak, Hui-nak (*Hwj*) anyja, és hogy ő nem vezetett be abba a jegyzékbe, amelyet Hai felügyelő a bírósági tisztviselőivel együtt készített. Panaszt emelek,

¹⁷ A gonoszság megtestesítője. Az Újbírodalom korában hadisten és a fáraó védője.

¹⁸ Oroszlánfejű harci istennő.

¹⁹ A fáraó hirtelen első személyben kezd beszélni.

²⁰ A csataképek gyakran ábrázolják a fáraókat ellenséget letipró griff alakjában.

²¹ Esküformula.

¹ Vezír: az egyiptomi *ḥj* cím viselője, a közigazgatás legfőbb vezetője.

mondván, hogy hamis az a jegyzék, amely készült. Valóban, amikor azelőtt vizsgálták azt, akkor beírtak találták. Igazoltassék az örökösökkel együtt a város előjárói előtt, hogy Neši leszármazottja vagyok.

20. Merneptah „Izrael-stélé”-je

II. Ramses halála után kezdődött az egyiptomi történelem egyik legkritikusabb periódusa. A nyugat felől támadást indító líbiaiak és a hozzájuk csatlakozó tengeri népek alapjában fenyegették Egyiptom létét. Az egyiptomi történetírás legendás elemet is sző a sorsdöntő harcok leírásába. Az egyik felirat szerint Ptah isten jelent meg álmában az öreg Merneptah (kb. 1234–1224) fáraónak, s kardot nyújtott át neki. A háború egyiptomi győzelemmel végződött.

Erről az időről beszél az „Izrael-stélé” néven ismert szöveg is, mely nevét és jelentőségét annak köszönheti, hogy a befejező részben a levert ázsiai népek között — a világtörténelemben először — Izrael is említést nyer. Az Exodus problémája szempontjából ez az adat igen fontos.

Az „Izrael-stélé” ennek ellenére nem a szó szoros értelmében vett történeti szöveg. Tulajdonképpen a fáraó tetteinek gyakran himnikus magasságba emelkedő dicsőítése. Nem szigorú időrendben, krónikaszerűen sorolja fel az eseményeket, hanem tetszés szerint csoportosítja őket, és a hangulati elemek kiemelésére fekteti a fő súlyt. Nagy részét a líbiai háború leírása foglalja el. A hadjárat részletezése helyett csak egy-egy epizód érzékelteti a drámai fordulatokat és a korabeli állapotokat. Megismerjük a városokba zárkózó egyiptomi lakosság rettegését a barbároktól s a boldog békeállapot visszatérését. Élénk színekkel ecseteli a katasztrofális vereség következményeit a líbiaiakra nézve. Úgyes írói fogással őket is megszólaltatja, és saját szavaikkal érzékelteti kétségbeesett hangulatukat. Természetesen az egyiptomi győzelem, bár jelentősége kétségtelenül igen nagy volt, nem döntötte el véglegesen a két nép nagy küzdelmét. A líbiaiak rövid idő múlva újra szervezkedtek, tovább folytatták támadásaikat Egyiptom ellen. (*W. Spiegelberg: Der Siegeshymnus des Merneptah auf der Flinders Petrie-Stele. ZÄS. XXXIV. 1 kk.*)

Ötödik uralkodási év, a nyár 3. hónapjának 3. napján őfelsége Hóros, az erős bika, akinek magasztos az igazsága Felső- és Alsó-Egyiptom királya Baenrē Meriamon (*B; n R° mrj Imn*), a Nap fia, Merneptah Hotephermaat (*Mrj n Pth htp hr M3°t*) alatt, aki gyarapítja az erőt, és magasra emeli Hóros (erős) karját, aki erős bika, aki leveri a kilenc íjat,¹ és akinek a neve az örökkévalóságba jut.

Az ő győzelmeiről mesélnek minden országban, s tudtára adják minden földnek együttesen. A szépet az ő vitézi tetteivel mutatják meg.² Felső- és Alsó-Egyiptom királya, a Nap fia, Merneptah, az erős bika, aki megöli ellenségeit, aki szép a csatamezőn, s aki hatalmas mikor megtámadják őt. (Ő) a Nap, aki szétoszlatja a viharfelhőt, mely Egyiptom felett volt, s adta, hogy Egyiptom lássa a napsugarat. Egy érchegyet mozdított el a lakosságot válláról, s levegőt adott a népnek, mely be volt zárva. Felvidámította Memphist az ellenségein,³ és adta, hogy Tatenen (*T3tnn*)⁴ örvendezék az ellene lázadók felett. Megnyitotta Memphis kapuit, melyek zárva voltak, és elrendelte, hogy templomai is megkapják a táplálékaikat.

Felső- és Alsó-Egyiptom királya, a Nap fia, Merneptah az Egy, aki százerek szívét bátorítja. Levegő jut be az orrukba az ő látásától. Összetörték Temehu

¹ Az Egyiptom körül lakó barbár népek hagyományos elnevezése. A keltezés az emlékkő felállításának idejét jelzi.

² A tettei példaképek szolgálnak.

³ Memphis örvendezik az ellenség (szó szerint: ellenségeik) legyőzése miatt.

⁴ Ptah isten egyik neve.

(*T'mhw*)⁵ országot az ő életének idején. Félelmet keltett mindörökké a maš-wašák (*mšwš*)⁶ szívében, s visszaűzte Libyát, mely Egyiptomot taposta. Nagy rettegés van a szívekben Egyiptomtól. Előnyomulásuk (?) végetért. (?) A lábuk nem áll meg, hanem fut. Lövészeik eldobják íjait. Gyors csapataik szíve elfáradt a meneteléstől. Felhasították tömlőiket,⁷ földre dobták, megragadták zsákjaikat és elhajították. Libya nyomorult, legyőzött fejedelme elmenekült a sötét éjszakában egyedül. Nem volt toll⁸ a fején. Mezitláb volt. Feleségeit elragadták a színe előtt. Elrabolták az ellátására szolgáló lisztet (?). Tömlőbe (való) vize sem volt, hogy életben tartsa magát. Testvérei arca lesett rá, hogy megölje őt. Főnökei közül az egyik harcolt a másikkal. Táborait felperzselték, hamuvá tették. Minden vagyona katonák martaléka (tápláléka) lett. Jajgatva érkezett meg országába. Mindenki, aki a hazájában megmaradt, szitkozódott a fogadtatásakor: „A végzet büntetését kapta meg a fejedelem! Rossztollú!” — mondták rá, mindnyájan, városának a lakói közül. „Memphis összes isteneinek a hatalmában van. Egyiptom ura elátkozta a nevét. Merey (v. Meri) (*Mrij*),⁹ Memphis isteneinek az utálata, valamint nemzetségének összes leszármazottai is mindörökre. Merneptah, a Nap fia üldözi a szülötteit.¹⁰ Merneptah adta neki a végzetet.” Libya szállóigéjévé lett, s nemzedékek mesélnek a (következő) nemzedékeknek a győzelmeiről. „Nem tettek velünk hasonlót Rē° (tehát az ősidő) óta” — minden öreg így beszél a fiához: „Jaj Libyának! Bevégezték az életet és a kellemes kalandozást a termőföldön.¹¹ Egy nap alatt elrabolták mozgási szabadságukat.”¹²

A tehenukat (*thnw*)¹³ felégették egyetlen év alatt. Šuteh¹⁴ elfordult a fejedelmüktől. A településeiket elpusztították az ő kijelentésének megfelelően. Nincsen többé szállító¹⁵ munka ezekben a napokban. Hasznos az elrejtőzés, s (csak) a barlangokban van az ember biztonságban. Egyiptom nagy ura — az övé a hatalom és az erő —, kicsoda harcol vele (azok közül), aki ismeri a rohamát? Ostoba az, és nincs szíve¹⁶ annak, aki bevárja őt . . .

Ami Egyiptomot illeti, ezt mondják (róla): „Az istenek óta¹⁷ Rē° egyetlen leánya az, s a fia az, aki a nap trónusán ül. Nincsen¹⁸ (sikeres) szándék az emberei (lakói) megkárosítására. Az összes isten szeme üldözi azt, aki megpróbálja őt. Ő véget vet ellenségeinek.”¹⁹ Ezt mondják azok, akik figyelik (?) a csillagaikat²⁰ és (mindazok), akik ismerik könyveiket²¹ a szelek megfigyelésére: „Nagy csoda történt Egyiptomban!”²² Az, aki megtámadta őt, mint fogoly került a kezébe (ti. Egyiptoméba) az isteni király tervei segítségével, akinek

⁵ Líbia egy része.

⁶ Líbiai törzs. Görögül: *Μάγες* (Hérodotos IV. 191)

⁷ A sivatagban menetelő katonák bőrtömlőkben tartották a vizet.

⁸ A libyai fejedelmek méltóságjelvénye.

⁹ A szillabikus írás miatt az átírás bizonytalan.

¹⁰ Ti. a libyai fejedelem gyermekeit.

¹¹ Egyiptom földjén.

¹² Szó szerint: menésüket.

¹³ Líbiai törzs.

¹⁴ Az idegen népek istene.

¹⁵ Az áruszállító karavánokra céloz.

¹⁶ Az egyiptomiak a szívet tartották a gondolkodás központjának.

¹⁷ Azaz az ősidők óta.

¹⁸ Felszólításnak is fordítható.

¹⁹ Ti. Egyiptom.

²⁰ Csillagászok.

²¹ Ti. az előírásokat.

²² Nem lehet megállapítani biztosan, hogy az idézet hol ér véget.

erős az igazsága ellenségével szemben Rē²³ előtt. Merey, aki bűnös módon gonoszat cselekedett Memphis minden istene ellen, ő az, akit megítéltek vele együtt Héliupolisban.²⁴ Elítélte őt az isteni kilencség, k³inei miatt. A mindenség ura így szólt: „Adassék erős kar a fiamnak, aki igaz szívű, jóságos és szelíd, Merneptahnak, aki gondoskodik Memphistről, védi Héliupolist, és megnyitja a helyiségeket, melyek be voltak csukva, s kiszabadít sokakat, akik be voltak zárva minden kerületben, hogy áldozatokat adjon a templomoknak, bevitesse a tömjént az isten elé, hogy megengedhesse az előkelő(k)nek vagyonuk birtoklását, hogy a közembereket visszaszállíttathassa városaikba.

Héliupolis urai²⁵ ezt mondják fiukra, Merneptahra vonatkozóan: „Adassék neki olyan (hosszú) életidő, mint Rē²⁶nek, hogy megvédhesse azt, aki szenved, az összes idegen országtól. Adják át neki Egyiptomot . . . örökre, hogy megerősítse (megvédje) a lakóit.

Íme üldögelni (?)²⁶ (lehet) ennek a vitéznek az idejében, az életfuvalatok a hős karjaiból keletkeznek. Bőségesen önti a vagyont az igaznak, de a hazug nem birtokolja kapzsiságát. (Kapzsiságával szerzett kincseit.) Aki pedig lopott és bűnöket követett el, s másnak a hatalmát birtokolja, annak nem lesznek gyermekei (örökösei).” Ezeket mondják.

Merey, a nyomorult ellenség, Líbia legyőzött fejedelme jött, hogy áthágja Tenen (?) falait, aki felragyogtatja fiát a trónusára, Felső- és Alsó-Egyiptom királyát, a Nap fiát, Merneptahot.²⁷

Ptah így beszél a levert líbiai (fejedelemről): „Minden bűnét gyűjtsék össze, és fordítsák ellene. Adják őt Merneptah kezébe, hogy kihányassa vele mindazt, amit elnyelt, mint a krokodilus.²⁸ A gyors elhurcolja a gyorsat. Az úr, aki ismeri az erejét, megragadja őt. Amon kötözi meg őt a keze számára, hogy átadassék az ő ka lelkének Hermonthisban, Felső- és Alsó-Egyiptom királyának, a nap fiának, Merneptahnak.”

Nagy öröm támad Egyiptomban, s ujjongás száll fel Egyiptom városaiból. Azokról a győzelmekről beszélgetnek, melyeket Merneptah aratott a líbiaiak felett. Ó, milyen szeretett ő, a győzelmes fejedelem! Ó, mennyire magasztalják a királyt az istenek! Ó, milyen boldog ő, a parancsoló!²⁹ Ó, de kellemes beszélgetve üldögelni! Mennek szabadon járva az úton. Nincsen semmi félelem az emberek szívében. Az erődöket magukra hagyják. A kutak nyitva vannak, és hozzáférhetők (?) a küldöncök számára. A falak mellvédjei nyugodtan (állnak) a napsütésben, amíg őreik felébrednek.³⁰ A madai³¹ (md³j) álomban fekszenek. A nau (n³w) és a tekten (tkn) csapatok azon a földön tartózkodnak, amelyiken akarnak. A legelők barmait magukra hagyják, mint a ridegmarhákat, s nincsenek (jelen) a pásztorok a folyón való átkelésnél.

Nem kiáltanak és ordítanak az éjszakában: „Wahmak”! (w³h³m³k) — idegen nyelven.³² Énekelve jönnek, mennek, nem jajveszékelnék az emberek

²³ Egyiptomi szövegek többször beszélnek a napisten bírói szerepéről.

²⁴ A nap városa.

²⁵ A nagy isteni kilencség.

²⁶ A békeállapot nyugalma célzó.

²⁷ Lehet, hogy az idézet tovább tart.

²⁸ Az idézet vége itt is bizonytalan.

²⁹ Szó szerint: a parancs ura.

³⁰ A katonaság is élvezi a békét.

³¹ A rendőrök.

³² Talán a barbárok valamilyen harci kiáltására utal, melytől az egyiptomiak rettegtek. A mondat még így is fordítható: Állj! Íme, idegen nyelven beszélő jön!

szomorúan. A helyiségeket ismét betelepítik. Az, aki a termését szántotta, (maga) fogja megenni azt. Rē° (ismét) Egyiptom felé fordult.

Ó, Felső- és Alsó-Egyiptom királya, a Nap fia, Merneptah azzal a rendeltetéssel született, hogy védje azt.³³

Az (idegen) fejedelmek le vannak verve, és így szólnak: „Békét!” (Šalom) Egy sem emeli fel a fejét a kilenc íj közül. Líbia el van pusztítva, Hatti³⁴ békességben van. Kánaán gonoszul ki van fosztva (?). Askalont elhurcolták. Gezert megragadták, Jenoamot nem létezővé tették. Izrael (*ysrlꜥr*) népe elpusztítva, nincsen magja. Hurru Egyiptom özvegyévé lett. Minden ország egyesül békességben. Felső- és Alsó-Egyiptom királya, Merneptah, aki élettel van megajándékozva, mint Rē°, mindennap, levérte mindazokat, akik vándoroltak.³⁵

21. A torinói sztrájk-papirusz

A thébai temetőkerületben az Újbírodalom folyamán egyre több műhely jött létre az uralkodók és a tehetősebbek temetkezéséhez szükséges cikkek előállítására. Lassanként munkástelepek alakultak ki. Ezek ellátásában III. Ramses (1198–1166) 29. uralkodási évében komoly zavarok mutatkoztak, s az elkeseredett munkások erre a sztrájk és tüntetés fegyveréhez nyúltak. A torinói papirusz szemléletesen írja le a sorozatosan megújuló, néha fenyegető jellegűvé váló megmozdulásokat. A korrupt feljebbvalók hol erőszakkal, hol engedményekkel próbálták a mozgalmat leszerelni. A szöveg arra mutat, hogy a munkások jól meg voltak szervezve, s követeléseikkel az uralkodó harmincéves jubileumi ünnepségét előkészítő vezírnék is foglalkoznia kellett. (A. H. Gardiner: *Ramesside Administrative Documents*. Oxford 1948. 45 skk. a közölt rész 52 skk.)

29. uralkodási év sarjadás (tél) 2. hónapja 10. (?) nap. A munkáscsoportok felvonulása¹ ezen a napon a temető öt erődjéhez² mondván: „Éhesek vagyunk! 18 nap telt el a hónapból!” Leültek Menheperre° (*Mn hꜣpr R°* = III. Thutmósis) temploma³ végébe.

A zárt (?) sír írnokának, két csoportvezetőnek és két tisztnek a jövetele. Így kiáltottak nekik: „Gyertek be!” Nagy esküdözéseket tettek mondván: „Ti gyertek! Dolgunk van a fáraóval — élet, üdv, egészség”.⁴ Időzés ezen a helyen. Alvás a temetőben.⁵

29. uralkodási év sarjadás (?) (tél) 2. hónap 11. Ismét felvonultak. Ušer-maatrē° Šetepenrē° (*Wšr M:°:t štpn R°* = II. Ramses) temploma⁶ déli határkapujának elérése.

29. uralkodási év sarjadás (?) (tél) 2. hónap 12 II. Ramses temploma elérése.⁷ Alvás összevisszaságban a kapujánál.⁸ Behatolás a belsejébe. Pentawer (*P: n t: Wr.t*) írnok, két rendőrfőnök, két ajtónálló a temető kapujának (v.

³³ Ti. Egyiptomot.

³⁴ A Hettita-bírodalom.

³⁵ Azaz a nomád törzseket.

¹ A papirusz nem irodalmi stílusban készült, hanem futólagos naplószerű feljegyzésekből áll. Fordításunk igyekszik a szöveg jellegét lehetőleg hűen megőrizni.

² Ennek a szónak a fordítása bizonytalan. Esetleg falat is jelenthet.

³ A fáraó halotti templomáról van szó.

⁴ Lehet, hogy ezeket az állandó formulákat jelző vonásokat az írnok csak gépiesen, szokásból írta hozzá a fáraó nevéhez, s így tulajdonképpen nem is fordítandó.

⁵ A munkások tehát az éjszakát is a temetőben töltötték.

⁶ A Ramesseum.

⁷ Az írnok itt megismétli előző napi feljegyzését.

⁸ Ezt az éjszakát, úgy látszik, a templomnál töltötték a sztrájkolók.

erődítményének) ajtónállói közül . . . , a [rendőrfőnök], Montumés (*Mntw ms*) a Városba⁹ (ment?) mondván: „Elhozom a város kormányzóját. . . .”

Hednehet (*Hd nht*) írnok¹⁰ és ennek a templomnak az „istenatyái”¹¹ (kijöttek), hogy meghallgassák a szavukat.¹² (Ezek) így szóltak hozzájuk: „Az éhség elől és szomszomság elől jöttünk ide. Nincs ruha, nincs kenőcs,¹³ nincs hal, nincs növény (főzelék). Küldjete a fáraóhoz — élet, üdv, egészség,¹⁴ a mi jószágos urunkhoz ezek miatt. Küldjete ezenkívül a vezírhez, a mi főnökünk-höz, hogy készítsenek ellátmányt részünkre.”

Ezen a napon kiadták részükre a sarjadás (tél) 1. hónapja adagját. 29. uralkodási év, sarjadás (tél) 3. hónap Munkáscsoportok felvonulása az erődökhöz.² Leültek a temetőben. Három felügyelő érkezése¹ (jövése) az elvitelükre. Mes (*Mš*), Aanehet (**nht*) fia, (egy) munkás, így szólt: „(Ahogyan) tartós Amon,¹⁴ s (ahogyan) tartós az uralkodó,¹⁴ akinek nagyobb a hatalma a halálnál, ha elvisznek engem innen ezen a napon, ő le fog feküdni (?)¹⁵. . . és én akkor sem!” Megbüntették őt, mivel a fáraó — élet, üdv, egészség nevére esküdött ott.

Munkáscsoportok jövése s a falakhoz való felvonulása a Város határánál. Három felügyelő rájuk kiáltott a Város kapujánál. Amonnehet (*Imn nht*) a zárt (?) sír írnoka két tiszttel és két idenut (*idnw*)¹⁶ küldött, hogy vigyék (vissza) őket. Reszpeteref (*Ršptr-f*) (tiszt) visszajött jelentvén nekünk: „Kenna (*Knnš*), Ruta (*Rwtš* v. *Rt*) (fia) és Hai (*Hšj*), Hui (*Hj*) fia^{16a} így szólt: „Nem térünk vissza, mondd meg a főnökeidnek” — ők álltak ugyanis társaik élén — „Bizony nem (csak) azért vonultunk fel, mert éhezünk. Nagy mondani-valónk van! Bizony bűnöket követnek el a fáraónak ezen a helyén.” Így beszéltek. Mi pedig kimentünk, hogy meghallgassuk a szavukat. Azt mondták, hogy valóban így beszéltek.

29. uralkodási év, a sarjadás (tél) 4. hónapja 28. nap. Ta (*Tš*) vezír délre utazása¹ a déli terület isteneinek a jubileumi ünnepre¹⁷ való vitele végett. Nebsemen (*Nb šmn*), Panehši (*Pš nšj*) fia rendőrfőnök érkezése (jövése), hogy beszéljen a csoport 3 felügyelőjével, akik a temető kapujánál (v. erődjénél) álltak.¹⁸ A vezír így beszélt: „. . . Ami a ti beszédeketek illeti «ne rabold el az ellátmányunkat», hát én, a vezír azért adok, hogy elvegyem?¹⁹ Nem adtam-e meg azt, amit a hozzám hasonló?²⁰ Ha még a csűrökben sem volt, én azért adtam nektek, amit találtam.” A temető írnoka, Hor (*Hr*) így szólt hozzájuk: „Odaadom nektek a fél járandóságot. Én magam fogom kiosztani nektek.” 29. uralkodási év, nyár 1. hónap 2. nap. Amonhau (*Imn h'w*) Ušerhat (*Wšr ḥš.t*) (fia) két köből búzát adott a munkáscsoportoknak a nyár első hónapjának

⁹ Thébai egyik gyakori neve. Vö. Roma = Urbs.

¹⁰ Egy magasabb rangú írnokról van szó. Szó szerint: gyékényen (ülő) írnok.

¹¹ Papi tisztség.

¹² Ti. a munkásokét.

¹³ Keleten ez igen nagy szerepet játszik a testápolásnál.

¹⁴ Esküformula.

¹⁵ Sajnos, a népi nyelv megértése nagy nehézségekbe ütközik, s a munkás szavainak a csattanója sem világos. Úgy tűnik, hogy a királlyal kapcsolatban mond valami tiszteletlenséget.

¹⁶ Katonai rang.

^{16a} A lázongó munkások vezetői.

¹⁷ A harmincéves jubileumot nagy fénnel ünnepelték meg Egyiptomban.

¹⁸ A vezír üzenetét tolmácsolja.

¹⁹ A vezír szavainak fordítása nem teljesen biztos.

²⁰ Tehát a többi vezírek.

járandósága gyanánt. *Honsu* (*Hnsw*) csoportvezető így szólt a csoporthoz: „Íme, én azt mondom nektek: fogadjátok el az adagot²¹ és menjete a partra a kapuhoz (v. erődhöz). Hadd beszéljenek a vezír gyerekei neki (erről). „Mikor Amonnaht (*Imn nht*) írnok befejezte az adagok kiosztását nekik, ők partra mentek, ahogyan megmondotta nekik. Mikor (azonban) felvonultak egy erődhöz, Amonnaht írnok (oda) ment, és így szólt hozzájuk: „Ne vonuljatok a kikötőhöz! Bizony, adok nektek 2 köből búzát ebben az órában. Ha azonban mentek, elítéltetlek benneteket minden törvényszéknél, amelyhez mentek.” Ismét felhoztam őket.²²

29. uralkodási év, nyár 1. hónap 13. napja. A munkáscsoportok felvonulása az erődökhöz mondván: „Éhesek vagyunk!” Leültek Baenrē Meriamon (*B; n R° mrj Imn* = Merneptah) templomá végébe. A város előljárója után kiáltottak, amint elhaladt (arra). Elküldte hozzájuk Meniunofert (*Mnjw nfr*), a nyájak felügyelőjének kertészét, mondván: „Adok nektek 50 köből búzát ellátmányul, amíg a fáraó — élet, üdv, egészség — megadja nektek a járandóságot.”...

22. Összeesküvés III. Ramses ellen

III. Ramses ellen élete végén összeesküvést szőttek, melynek valószínűleg áldozatul is esett. Az egyik mellékfeleség a háremből, Teje (*Tj*), fiát, Pentawert (*P; n t; Wr.t*) akarta trónra juttatni, s ezért több tisztviselővel együtt mozgalmat szervezett az öreg fáraó meggyilkolására. Pentawer királlyá tétele azonban nem sikerült, s bíróság előtt kellett felelniük tetteikért. A törvényszéki akták (torinói jogi papirusz) csak homályosan, utalás-szerűen beszélnek az egyes vádlottak tetteiről, s az események részletei ennek következtében nem állnak tisztán előttünk. Az egyiptomi gondolkodásra nagyon jellemző, hogy a ténylegesen elkövetett bűnök mellett a rontó mágia alkalmazásának vádját is ott találjuk. Az ókori keleten hosszú évezredek óta hittek ezeknek a varázslatoknak a hatásosságában,¹ s ennek a korszaknak a történelmét nem is érthetjük meg teljesen ennek a tényezőnek figyelembevétele nélkül. A Lee-papirusz szerint az egyik tisztviselő egy varázskönyvet szerez a király könyvtárából, s viaszból „rontó figurákat” készít. A Rollin-papirusz ezek becsempészéséről beszél. (Kiadása: *H. Goedicke*: JEA 49 (1963) X—XI. t.)

Lee-papirusz (Részletek)

...Penhuibin (*P; n. h; j- b; n*) pedig, aki a marhanyájak felügyelője volt, így szólt hozzá:² „Adjanak nekem egy írást, mely félelmetességet és tekintélyt ad nekem.³ Adott neki egy írást Ušermaatrē Meriamon (*Wšr M°: t R° Mrj Imn* = III. Ramses) — élet, üdv, egészség, ő, a nagy isten, az ő ura — élet, üdv, egészség — írásai közül... Elérte a hárem oldalát és egy másik nagy és magas helyet. Viaszból való embereket készített és írásokat, hogy bevigyék őket Idirem (*Idrm*) felügyelő kezében elbűvölve az (ör)csapatot a varázslattal. Másik (varázs)mondásokat vigyenek be, ismét másokat vigyenek ki.⁴ Ezután

²¹ Tehát látszólag fogadják el a fél adagot, s utána menjenek a partra tüntetni. A szövegből úgy tűnik, hogy a vezír gyermekei még ott tartózkodtak.

²² A feljegyzések írója is szerepet játszott az eseményeknél.

¹ A Középbírodalom idején például az ellenségek nevét cserépedényekre írták, s ezek összetörésével akarták előidézni a pusztulásukat. II. Nektaneb fáraó (359—341) viaszból hajókat és embereket készített, majd elsüllyesztette őket. Ennek az eljárásnak az ellenséges flottát kellett volna elpusztítania.

² Talán a könyvtárhoz.

³ A varázsszövegeknek az egyiptomiak igen nagy hatalmat tulajdonítottak.

⁴ A mondat, sajnos, nem egészen világos.

kivallatták őt ezekről. Minden bűnt és gonoszságot valónak találtak, melyeket a szíve kitalált, hogy megtegye azokat. Igazak voltak. Mindet megtette a többi nagy ellenséggel együtt . . . A halál nagy büntetését állapították meg számára, amelyről az istenek mondták, hogy szabják ki rá . . .

Rollin-papirusz

. . . Varázslatokat szerkesztett elbűvölésre és lázadás szítására.⁵ Viaszból isteneket is készített és embereket (?)⁶ az emberek tagjainak elgyengítésére. Pabakkamen (*Pꜣ bꜣk kꜣmn*) kezébe adták őket, akinek Rē° bár ne engedte volna meg, hogy a „háza nagyja”⁷ legyen. A többi nagy ellenség így szólt: „Csempezzétek be őket!”, s becsempészték őket.

Ezután megparancsolta, hogy elkövessék a rosszat (?). Rē° bár ne engedte volna, hogy sikere legyen azokban.⁸

Kivallatták, s valónak találták az összes bűnt és gonoszságot, amelyet a szíve kigondolt, hogy elkövesse azokat. Megtette mindezt a többi összes nagy ellenséggel együtt. Nagy halálos vétkek, az ország nagy undorai⁹ azok, amiket tett . . . Ezután, amikor megértette, hogy a vétkek, amiket elkövetett, halált érdemelnek . . . önmagától halt meg. (Öngyilkos lett.)

23. Részletek a nagy Harris-papiruszból

A több mint 40 m hosszú tekercs — a leghosszabb egyiptomi papirusz — III. Ramses (1198—1166) fiktív beszámolóját tartalmazza az istenek és emberek számára tett jócselekedeteiről. Az iratot fia, IV. Ramses készíttette és helyeztette el atyja sírjába. Eredetileg nyilván a halott fáraó fiáért mondott imái képezték a szöveg legfontosabb részét. A kutatók számára gazdaságtörténeti és történelmi szempontból bír rendkívüli jelentőséggel. A hosszú, apró részletekre is kiterjedő listákból megismerhetjük a templomok vagyoni állapotát, káprázatos gazdagságát. A történeti rész először a Merneptah-tól III. Ramsesig tartó zűrzavaros időszakról beszél, majd a líbiaiakkal és a tengeri népekkel vívott háborúkat mondja el. (*W. Erichsen* : Papyrus Harris I. Bibliotheca Aegyptiaca. V. Bruxelles 1933. p. 91 ff.)

Így szól a király User Maat Rē° meri Amon (*Wsr Mꜣ.t Rꜣ mrj Imn*) (III. Ramses) — élet, üdv, egészség —, a Nagy Isten¹ az előkelőkhöz, az ország előljáróihoz, a hadsereghez, a harci kocsi alakulatokhoz, a šardanákhoz,² a sok íjászhoz és Egyiptom összes lakosához: „Halljátok meg, amit közlök veletek nagyszerű cselekedeteimről, melyeket azalatt tettem, amíg a nép királya voltam. Egyiptom országa magára volt hagyva, az emberek egymás ellen voltak. Sok évig nem volt felettük senki, amíg más idők (jöttek). Egyiptom országa az előkelők és a helyi fejedelmek (uralma) alatt volt. Egyik megölte a másikat . . .

Más idők következtek ezután nyomorúságos évekkel. Iršu (*Iršw*),³ egy szír került föléjük mint fejedelem. Az egész országot zsákmánnyá tette a maga

⁵ A szó zavarteltetésnek is fordítható.

⁶ Az írásmód alapján „Szerek” (mérgek) készítésére is gondolhatnánk, a Lee-papirusz azonban az „emberek” fordítást valószínűsíti.

⁷ Tiszttség.

⁸ A napistent az egyiptomiak a világrend védőjének tekintették.

⁹ Jellegzetes egyiptomi kifejezés.

¹ A királyok gyakori jelzője.

² Foglyul ejtett tengeri népekből szervezett csapat.

³ A név olvasása és értelmezése nem teljesen biztos.

számára. Egyik szövetkezett a másikkal, és elrabolták a holmijukat.⁴ Az istenekkel éppen úgy bántak, mint az emberekkel (v. az isteneket olyanokká tették, mint az emberek). Nem mutattak be áldozatot a templomokban.

Ezután az istenek (végre) visszatértek, hogy megkönyörüljenek, s helyreállítsák az országot (olyanná), mint amilyen rendezett állapotában volt.

Fiukat, aki az ő testükből származott, az egész ország uralkodójává — élet, üdv, egészség — tették, nagy trónusukra (helyezve): Úser hau Rē° šetepn Rē°meri Amont (*Wšr h°w R° štpn R° mrj Imn*) — élet, üdv, egészség — a Nap fiát, Šeteš nehet mereru Rē°meri Amont (*Štš nht mrrw R° mrj Imn*) (Šetnaht) — élet, üdv, egészség! Ő Heper⁵ volt és Seth⁶, amikor dühöng. Rendbe hozta a lázongó országot. Lemészárolta az Egyiptomban levő pártütőket. Megtisztította Egyiptom nagy trónusát, amíg a két ország⁷ uralkodója volt — élet, üdv, egészség — Atum trónusán. A lehorgasztott fejeket felegyenesítette. Minden ember felismerte (eddig) bezárt testvérét. Ellátta a templomokat isteni áldozatokkal, hogy átnyútsák (ezeket) az isteni kilencségnek szokásuk szerint. Herceggé léptetett elő Geb⁸ trónusán, s Egyiptom területeinek nagy uralkodója lettem, parancsolva az egész földnek együttesen. Mikor lenyugodott a horizontján,⁹ mint az isteni kilencség, elvégezték számára Osiris összes szertartását:¹⁰ királyi hajóján szállították a folyón, s nyugszik örökkévaló palotájában Théba nyugati oldalán.¹¹ Ekkor atyám, Amon, az istenek ura, Rē°-Atum, Ptah,^{11a} a széparcú felragyogtattak engem, mint a két ország urát nemzöm trónusára. Átvettem atyám méltóságát ujjongva. Az ország nyugalomban volt, s békében örvendezett . . . Kiterjesztettem Egyiptom összes határait, s saját országukban vertem le azokat, akik megsértették. Legyőztem a szigeteiken (lakó) deneneket (*dnn*). A tekerek (*tkr*)¹² és a pelesetek (*pršt* = filiszteusok) hamuvá lettek. A šardanák (*šrdn* = talán Szardínia lakói, l. még. 2. jegyzet) és a tengeri waššek¹³ (*wšš*) megsemmisültek. Foglyul ejtették őket egyszerre, s zsákmányként Egyiptomba vitték; (olyan sokat), mint a partok homokja. Táborokba telepítettem őket . . . Ifjaik sokan voltak, százezrével. Elláttam őket a kincstárakból és a csűrökből ruhákkal, gabonával minden évben.

Levertem a sereket (*šr*) a šések (*šš*)^{13a} törzsével együtt (v. törzséből). Megsemmisítettem sátraikat embereikkel, vagyonukkal együtt. Nyájaikat hasonlóképpen vég nélkül (számtalanul). Megragadták őket, s zsákmányként hurcolták el,¹⁴ mint Egyiptom vagyonát. Az isteni kilencségnek adtam őket, mint templomi szolgálakat.

Íme, közlöm veletek az egyéb eseményeket, amelyek Egyiptomban királyságom alatt történtek. A libyaiak és a mašwašák (*mšwš*)¹⁵ megtelepedtek

⁴ Ti. egymás holmiját.

⁵ A napisten egyik alakja. (Felkelő nap.) Atum a lenyugvó napisten.

⁶ A mitológiában Osiris ellensége. A pusztaság és a vihar istene is.

⁷ Egyiptom.

⁸ A föld istene.

⁹ Eufémisztikus kifejezés Šetnaht halálára.

¹⁰ A halotti szertartásokat.

¹¹ Ez volt az Újbírodalom korában a királyok temetkezőhelye.

^{11a} Memphisi isten.

¹² Tengeri nép.

¹³ Az idegen népnevek kiejtése és átírása bizonytalan.

^{13a} Egyiptomtól északkeletre lakó népcsoportok.

¹⁴ Ti. azt, ami megmaradt a pusztulás után.

¹⁵ Líbiai törzs. Görögül: *Μάσως* (Hérodotos IV. 191).

Egyiptomban. Meghódították a nyugati part városait Memphistől Karbanig (*Kr̀bn*). Elérték a nagy folyót teljes parthossza mentén (szó szerint: egész partján). Ők pusztították el a . . . kerület . . . városait. Sok-sok évig voltak Egyiptomban. Íme, én megsemmisítettem őket leölve egyszerre. Levertem a mašwašákat,¹⁵ líbiaiakat, isbatákat (*isbt*), kakašákat (*kkš*), šaikat (*šꜣj*), hešeket (*hš*), bašanákat¹⁶ (*bꜥn*). Vérükben fetrengtek, hullarakássá lettek. Visszariasztottam őket attól, hogy Egyiptom határát tapossák. Rengeteg zsákmányként hurcoltam el azt, amit a kardom meghagyott. Meg voltak fogva a lovaim előtt, mint a madarak. Asszonyaik és gyermekeik tízezerével, nyájaik százezerszámmra.

Vezetőikből nevemet viselő táborokat szerveztem. Törzsfőnökeiket megbélyegezték, és nevemmel megjelölt rabszolgákká tették.¹⁷ Asszonyaikkal és gyermekeikkel hasonlóképpen cselekedtek. Állataikat Amon házába vittem, s az ő nyájai lettek mindörökre . . .

24. Dedhonsuiufanh (Ddhns̀w jwfꜥnh), Amon „az istenek királya” főpapjának szoborfelirata I. Osorkon (Wꜣsꜣrkn) (929–893) korából

A késői kori Egyiptom hanyatlásának, a zilált belviszonyoknak, a vesztegetések, az erőszakos kizsákmányolás, az országot sújtó éhínségek által egyre mélyebbre süllyedt állapotoknak egyik legjellemzőbb emléke ez az „önéletrajz”, amely egy magas tisztséget viselő udvari embernek e korban — a közölt szöveg szerint is — példa nélküli feddhetetlen jellemének kiemelésével szinte minden szaván keresztül vád az elhunythoz nem hasonló közéleti személyiségek ellen. (*J. Janssen* : Der Hocker des Djedchonsu-uefanch. Studi in memoria di I. Rosellini. Pisa 1955. 127–129.)

. . . Üdv nektek, akik utánam következtek és ezután fogtok élni. Tiszteltnek neveztessek általatok tetteim miatt. Hnum teremtett tehetséges tanácsadónak. Jellememet szerencsésebbé formálta, mint [más] emberekét. Nyelvemet a kiválóságra irányította; tisztán tartottam számat, hogy ne károsítsam (átkozzam) azt, aki bántott. Türelmem ellenségeimet barátaimmá tette . . . Az emberek az adakozók közé számítottak, mert gyűlöltem a kapzsiságot . . . Azt mondták rólam: „. . . istennek szülte anyja”. Nem átkozzák azokat, akiktől születtem, hanem tisztelik őket kiválóságom miatt. Ők találták (tapasztalhatták) jóságomat a földön [míg éltek] és még a [temetői] völgyben is. Nem engedtem, hogy szolgálaim úgy gondoljanak rám, mint felügyelőjűkre, de ellenkezőleg, mint szülőikre. Dicsért engem a „jó isten” Osorkon, és utódai megismételték kegyüket. Aki a trónra emelkedett, elégedett volt velem. Egyiptom nagyjai könyörögtek (kívántak) hozzám hasonlóak lenni. Őfelsége nem távolított el palotájából, nem zárt ki bárkájából. Kitűnő volt itala, amikor vele ittam, ettem . . . Thébaiba küldött, amikor megöregedtem. „Alsó-Egyiptom királyának szája” címet nyertem el, és nem engedtem, hogy dicsőítsenek. Nem engedtem hozzáfűzni ahhoz, amit a király parancsolt. Óvtam a kisember tulajdonát, és tekintélyt hoztam nekik uralkodójuk előtt, és elhárítottam tőlük a rablók karját . . . Iratokat nyújtottam át az uralkodónak nehéz esetek megoldásával, mert ő figyelembe vette véleményemet. Kitüntetett az udvari emberek közt . . . Mert gyűlöltem a rágalmazást . . .

¹⁵ Líbiai törzsek.

¹⁷ Vagy: parancsnokokat és törzsfőnököket adtam nekik nevemmel megbélyegezve és rabszolgává téve.

Állandóan adtam kenyeret a thébaiaknak, és életben tartottam városom szegényeit. Nem haragudtam arra, aki nem tudott fizetni, és nem törekedtem arra, hogy elvegyem tulajdonát; nem engedtem meg azt sem, hogy tulajdonát másnak adja, azért, hogy megfizesse annak hátrálékát, amit [részben már] megkapott a [hitelező]; én tápláltam őt, azáltal, hogy vásároltam tőle, — még hozzá is tettem kétszeresen, háromszorosan. Nem lehet elérni azt, amit én tettem, semmi tekintetben. Nem harcoltam még azzal sem, aki megrövidített, mert tudtam, hogy lopásból nem lehet meggazdagodni. Mert isten saját szíve szerint cselekszik.

25. Földbirtok-örökösödési okmány III. Osorkon W³srkn korából (i.e. 740 körül)

A libyai uralkodók alatt erősen hanyatló Egyiptom 730 körül már kisebb fejedelemségekre esett szét. Az elismert fáraó is csak névleg tartotta kezében a hatalmat. Rendszerint papi családok kezében összpontosult a helyi hatalom, és ezzel a folyamattal párhuzamosan halad a szélesebb néprétegeknek elszegényedése. A földbirtok egy kézben való tömörülésének egyik érdekes emlékét őrzi az a 2,67 m magas, 1,25 m széles, 38 cm vastag hatalmas vörösránit stélé, amely mintegy örökösödési okmányként a földbirtok megszerzésének körülményeit is ismerteti. Az egész szöveg az e korban szokásos módon Amon isten nevében van fogalmazva oly formában, hogy az egész szöveget megszakítás nélkül Amon mondja. III. Osorkon fia, Amon főpapja, Juarot (*Jw-w³-r³-t*), fiára Haenuast-ra (*H³-n-W³st*) hagyja egész birtokát, amelyet egy nagyobb és több kisebb föld vásárlása útján szerzett. A folyamatos szöveg könnyebb áttekinthetőségére és a megismétlődő földnek, összesítés és árak kifejezése elkerülésére a földek listáját rubrikákban közöljük a fordításban. Az itt szereplő eladók részletesebb (nagy szülői) leszármazását, az ismétlődő részletes címzést és a szöveg végén a rendelkezés nem teljesítése esetére vonatkozó átok-formákat elhagytuk. (*G. Legrain* : Deux stèles trouvées en février 1897, *ZfAeSA* 35 [1897].)

Így szólt Amon-Rē^c, az istenek királya, a nagy isten, a legidősebb a létezők közt. Ez az a földbirtok, amelyet Amon-Rē^c, az istenek királya, főpapja, a hadsereg első főnöke, a tiszteletre méltó, az Assiut vidékéig [működő] felső-egyiptomi nagy sereg élén álló Juarot alapított, — az, amelyik a magas föld területén, az úgynevezett Jat-nofert (*Jst-nfr.t*)-től északnyugatra fekszik, amelyet ifjúkorában, még apja, Meri-Amon (*Mrj Jmn*) Osorkon fáraó uralkodása 10. évében, a negyedik nyári hónap utolsó napján, mint 556 arura nemehuna (*nmh.w.n^c*) földet, a hozzátartozó kutakkal, fákkal, nagy és kis állataival a nemehuktól¹ (*nmhw*), azok megalégedésére, családság nélkül, pénzért szerzett, úgy, hogy az Amon-birtokról [kataszteri] listákat hozatott, amelyek az Amon-birtok írnokainál Felső-Egyiptomban vannak, és a földet, amelyért pénzt adott az Amon-birtoktól és a fáraó földjeitől elkülöníttette, és ezt az 556 arura nemehuna földet kútjaival és fáival írásba foglalván az Amon-birtok rendelkezésére megfelelő okmányt állítottak ki részére a körülményeknek a feltüntetésével, amelyek szerint a tulajdonosok neki ezt eladták, — mindegyik a maga nevével és az átadott földdel —, és hogy Juarot ezt nekik ki is fizette. Rabszolgák és rabszolgánők, akiket a nemehuktól pénzért szerzett: 32 férfi és nő, az 15 deben és 1 1/3 kite, valamint 3 északi rabszolga még ezekhez, összesen, különböző föld: 556 arura, 35 férfi és nő, kútjai, fái, nagy és kis állatai.

[Amon továbbá így szólt] Én biztosítom ezeket örökre Amon-Rē^c, az istenek királya papjának, kerülete nagyjának, az ő fiának, Haenuastnak, akit Tadent-

¹ Általában a vagyontalan, szegény ember megnevezése.

JEGYZÉK

	nemehu-na föld	šeta – teni föld	együtt	(és)	pénzben kitesz
Amon uab (<i>w^{ab}</i>) papjának, Hori (<i>Hrj</i>) fiának, Nesi- hóns (<i>Ns-Hnšw</i>)-nak földje	137	99	236	1 kút, 8 sziko- mór, 6 datolya- pálma	8 deben, ² ² / ₃ kite
Dedmutiufanĥ, (<i>Dd-mwt- jwf-^{anĥ}</i>) Iken (<i>Jkn</i>) fia, földműves földje	66	5	71	3 kút, 26 nagy, 50 kis datolya- pálma, 3 szikómór	4 deben, 1, ¹¹ / ₁₂ kite
Amosis (<i>J^{ch}-mš</i>), Dedmut- iufanĥ fia, földműves [földje]	5	64	69	—	1 deben, 5 kite
A katonai pajzstartó Pena- mon (<i>P₃ n Jmn</i>), Pajkeš (<i>P₃jkš</i>) fia, és a földműves Nešmerhor (<i>Nš-mrj-Hr</i>), Dedhónsiufanĥ (<i>Dd-Hnšw- jwf-^{anĥ}</i>) fia [földje]	—	30	—	—	6 kite
Tašeritenjah (<i>T₃ šrj.t n.(t) J^{ch}</i>) az Amon-pap feleségének [földje]	—	10	—	—	2 kite
Kapef (<i>K₃pwf</i>) földműves, Kaamon (<i>K-Jmn</i>) fia [földje]	14	23	37	—	1 deben, ¹ / ₄ kite
Tauiu (<i>T₃w-jw</i>), „Amon gulyája főfelügyelője” evezősének [földje]	—	3	—	—	² / ₃ kite
A földműves Hori, Šamag (<i>Š₃m₃g</i>) fiának és feleségé- nek, Penamonnak, Šamag lányának [földje]	—	45	—	—	8 kite
A pajzstartó Jahuben (<i>J^{ch}- wbn</i>) Padihóns (<i>P₃-dj-Hnšw</i>) fia földje	8	2	10	—	3 ² / ₃ kite
A földműves Kenmatuher (<i>Kn₃m₃tw^{hr}</i>) Iken fia [földje]	—	—	1	—	¹ / ₂ kite
A földműves Dedhoriufanĥ (<i>Dd-Hr-ijwf-^{anĥ}</i>), Nesita- netert (<i>Ns t₃ n r.š</i>) fia [földje]	3	2	5	—	1 ² / ₃ kite
A földműves Paven (<i>P₃wn</i>), Iken fia [földje]	15	—	—	—	6 kite
Nesihóns (<i>Ns-Hnšw</i>) asz- szony, Iken lánya és gyer- m kei: Thotmes (<i>D^hwtj- mš</i>), Padihóns és Kenma- tuher [földje]	8	2	10	—	3 ² / ₃ kite
A földműves Ded-Hóns, Iken fia földje	1	1	2	—	² / ₃ kite
Nesi, Jukasar (<i>Jwk₃s₃r</i>) [fia] [földje]	5	2	7	1 kút	2 ² / ₃ kite
Dedmutiufanĥ, Iken fia [földje]	5	—	—	—	2 ¹ / ₂ kite

² 1 deben = 12 kite = 91 gramm.

bašt (*T: dnj.t n.(t) B:st.t*), a királyfi lánya szült. Más gyermekei, akik születnek vagy apjának gyermekei ne részesedjenek benne . . . hogy azt elosszák, mert Haenuašthoz, Amon, az istenek királya papjához, kerülete nagyjához tartozik. Apja adja ezt neki, és ő ismét fiára és örökösének örökösére fogja ezt hagyni, miközben és mindig őrzőként vagyok mindörökké. Az ellen, aki e parancsot megszegi és szavaimat megsérti, az ellen feltámad haragom . . .

26. Pianhi győzelmi stéléje

A későkori Egyiptom zilált viszonyairól érdekes képet kapunk a Pianhi stélé alapján. A sok apró fejedelemségre széthullott országot az ethióp Pianhi (751—716) könnyűszerrel hajtotta — legalábbis névlegesen — uralma alá. A felirat jelentősége abban áll, hogy szinte krónikaszerű pontossággal sorolja fel a háború különböző mozzanatait, és részletesen ábrázolja a korabeli Egyiptom politikai viszonyait. Az egyes ostromok (Hermupolis, Memphis) aránylag részletes leírása hadtörténeti szempontból is jelentőssé teszi ezt a szöveget. (*H. Schäfer: Urkunden der älteren Aethiopienkönige. Urkunden dem Ägyptischen Altertums III. Leipzig 1905. 1 kk.*)

Huszonegyedik uralkodási év az áradás (első?)¹ hónapja őfelsége Felső- és Alsó-Egyiptom királya, Pianhi, Amon kedveltje (*Mrj Imn P:cnh.j*) alatt.

Parancs, amelyet Felsőgem kimondott. „Halljátok meg, mennyivel különbet cselekedtem őseimnél! Király vagyok, Isten képmása, Atum² élő szobra, aki (már) uralkodónak kijelölve jött ki a méhből.³ Félték tőle azok, akik nagyobbak voltak nála. Atyja tudta, anyja felismerte már a tojásban, hogy uralkodóvá lesz a jóságos isten, az istenek kedveltje, a Nap fia, aki karjaival cselekszik, Pianhi.

Jöttek őfelségéhez jelenteni: Nyugat egyik fejedelme, a neteri-i (*Ntrj*)⁴ nagyherceg, Tefnaht (*T:f nht*) a . . . kerületben van és Xoisan^{4a} és a Nílusnál . . . Ajanban (*T:jn*)⁵ Per-nub-ban (*Pr nb*)⁶ és Memphisben.⁷ Elfoglalta az egész Nyugatot a mocsárvidéktől It-tai-ig (*Itj t:uj*).⁸ Dél felé vonul nagyszámú hadsereggel, s a két ország egyesült mögötte. A hercegek és az erődparancsnokok a lábainál vannak, mint a kutyák. Az erődök nem zárták be . . . Felső-Egyiptom kerületei(ben?): Mer-Atum (*Mr Itm*),⁹ Per-Séhem-heperu-Rē^c (*Pr-šhm-hprw R^c*),¹⁰ Het-neter-Sobek (*H.t ntr Šbk*),¹¹ Per meded (*Pr mdd*),¹² Teka-neš (*Tk: nš*).¹³ A Nyugat összes városa kinyitotta kapuit az iránta való félelemből. (Ezután) Kelet kerületei felé fordult. Hasonlóképpen kinyíltak neki

¹ Szöveg itt bizonytalan

² A napisten egyik alakja.

³ Szó szerint: testből.

⁴ A Delta egyik része a mai Behbeit közelében.

^{4a} Deltai kerület.

⁵ Helységnév. Azonosítása bizonytalan.

⁶ Talán Saïs közelében.

⁷ A felsorolás azt jelenti, hogy Tefnaht mindezeket elfoglalta.

⁸ Helység Memphis és Medum között.

⁹ Medum.

¹⁰ Talán Faiyum közelében.

¹¹ Krokodéilónpolis (Faiyum).

¹² Oxyrhynchos (mai Behnesa), a 19. felső-egyiptomi kerületben.

¹³ Helység a 19. felső-egyiptomi kerületben.

Het-benu (*H.t bnw*),¹⁴ Taiu-Dait (*Tꜥjwḏꜥj.t*),¹⁵ Het-nešut (*H.t nšw.t*),¹⁶ Per-neb-tepu-ih (*Pr nb tpw ih*).¹⁷

Íme . . . megtámadta Hérakleuspolist.¹⁸ Körülzártta azt, s nem engedte, hogy a kijövők eltávozzanak, nem engedte be az érkezőket, harcolva mindennap. Felmérte egész kerületében. Minden herceg ismerte a falát . . .¹⁹

(Ófelsége) bátor szívvel hallgatta meg ezeket, kacagott, és a szíve vidám volt.²⁰

A fejedelmek, hercegek és tábornokok, akik a városaikban voltak, üzentek őfelségének mindennap, mondván: „Te (addig?) hallgatsz, (amíg) elfelejtődik Felső-Egyiptom földje,²¹ [s] a székhely kerületei? Tefnaht hatalmába keríti őket, s nem talál olyant, aki ellenáll neki. Nemaret (*Nmꜥrt*) . . . Het-Weret (*H.t wr.t*)²² hercege szétrombolta Nefrus (*Nfrwꜥ*)²³ erődjét. Maga rombolta le városa (falait) félelmében, hogy Tefnaht el fogja foglalni, hogy más város ellen támadhasson. Íme, abban a járatban van, hogy társa lehessen, s elhagyta őfelsége vizét.²⁴ Vele marad, mint egy . . . az Oxyrhynchos (*wꜥbw*)²⁵ kerület . . . ben. Ajándékokat adott neki, amennyit csak akart minden dologból, amit csak talált.

Ekkor őfelsége üzent a hercegekhez és a tábornokokhoz, akik Egyiptomban voltak. Puarma (*Purm*)²⁶ parancsnoknak, Lemersekeni²⁷ parancsnoknak és őfelsége összes parancsnokának, aki Egyiptomban volt: „Álljatok csatarendbe, kezdjétek el a harcot, vegyétek körül . . .²⁸ zsákmányoljátok el embereit, nyájait és hajóját, mely a folyón van. Ne engedjétek a parasztokat a földre menni, s ne engedjétek szántani a szántókat. Támadjatok a hermupolisi kerületre, s harcolhattok ellene mindennap. Ők így cselekedtek.

Őfelsége sereget küldött Egyiptomba, megparancsolván nekik nagyon erősen:²⁹ „Ne (támadjátok meg az ellenséget) éjszaka orvul játékos (?) módjára.” Küzdjétek, amikor látni lehet. Jelezzétek neki a harcot messziről.³⁰ Ha azt mondja: „még várunk egy másik város csapataira és harci kocsizóira”, üljetek le, amíg megérkezik a serege. Akkor harcoljatok, mikor mondja. Ha pedig más városban is vannak szövetséges csapatai, hadd várják meg őket. Azokat a hercegeket, akiket a védelmére hozatott, a libyaiakat, kedvenc hadseregét, ezeket hívják ki harcolni először.

¹⁴ A 18. felső-egyiptomi kerület székhelye. Jelentése: Phoenix háza.

¹⁵ Helység a 19. felső-egyiptomi kerületben. El-Hibeh.

¹⁶ Valószínű az antik Alabastrónpolis. (18. felső-egyiptomi kerület.) Horemheb koronázásánál ennek a helynek az istene játszott nagy szerepet.

¹⁷ Aphroditépolis (mai Atfih), a 22. felső-egyiptomi kerületben.

¹⁸ Stratégiai szempontból fontos város.

¹⁹ Azaz: az egyes falrészek lefoglalása különböző parancsnokoknak volt a feladata. Mindegyiknek egy-egy rész jutott.

²⁰ A király először nem vette komolyan a támadást.

²¹ Az előkelők szemrehányást tesznek a királynak tétlensége miatt.

²² Helység a 16. felső-egyiptomi kerületben.

²³ Helység a 16. felső-egyiptomi kerületben.

²⁴ Azaz: hűtlen lett hozzá.

²⁵ Lásd 12. jegyzetet.

²⁶ Az átírás bizonytalan.

²⁷ Az átírás kétes.

²⁸ Ti. Hermupolist.

²⁹ Szó szerint: nagyon-nagyon.

³⁰ A király annyira bízott a győzelemben, hogy teljesen nyílt és emberséges harcmodorra bízta katonáit.

Mondjátok — mert nem tudjuk, hogy kinek kiáltunk a hadsereget vizsgálva³¹ — „Szerszámozd fel a paripát, az istállód legjobbját! Küzdj! Tudd meg, hogy Amon, az isten küldött minket. Ha elérkeztek a székvárosba, Thébaiba,³² Karnak elé, menjetek be a vízbe, tisztalkodjatok meg a folyóban, öltözzetek finom vászonba. Helyeztetek nyugalomba az íjat, oldjátok ki a nyilat, s ne dicsekedjete az erővel. Nincs ereje a hősnek sem az Ő tudta nélkül. A gyengét erőssé teszi, (úgy), hogy sok menekül a kevés elől, s *egy* legyőz ezer embert. Hintsétek be magatokat oltárai vizével, s csókoljátok meg a földet előtte. Mondjátok Neki: adj nekünk (jó) utat, hogy kardod árnyékában küzdjünk. Ha az a csapat támad, amelyet te küldesz ki, sokan reszketnek tőle”. Ekkor leborultak³³ őfelsége előtt, (és így szóltak): „A Te neved alkotja erőnket, a Te tanácsod őríz minket. A Te kenyered van a testünkben minden úton, s a Te söröd oltja szomjúságunkat. A Te vitézséged ad nekünk erőt. Az ember megretten, mikor nevedre gondol. Nem tökéletes az a hadsereg, melynek a parancsnoka gyáva. Ki van hozzád hasonló ott?³⁴ Te egy győzelmes király vagy, aki (saját) karjaival cselekszik; a háború ügyének vezetője (vagy)”.

Folyón lefelé utaztak, s elérkeztek Thébaiba. Megtettek mindent, úgy, ahogyan őfelsége mondotta.

Folyón lefelé utaztak, s ekkor sok dél felé vonuló hajót találtak evezős csapatokkal és Alsó-Egyiptom összes erős haderejével megrakodva, felszerelve fegyverekkel, hogy küzdjenek őfelsége csapatai ellen. Nagy vérfürdőt rendeztek köztük. Nem lehet tudni a számot.³⁵ Elfogták csapataikat a hajóikkal együtt, és foglyokként oda szállították őket, ahol őfelsége volt.

(Ezután) Hérakleupolis felé nyomultak, s bejelentették a harcot. Alsó-Egyiptom hercegeinek és királyainak felsorolása: Nemaret király és Iewapet (*Iwpt*)³⁶ király, a ma(k)³⁷ főnöke Šošenk (*Ššnk*) Busirisből (*pr Wšjr nb Dd.t*)³⁸ és a ma(k)³⁷ nagy főnöke Ded-Amon iwef Anḥ (*Dd-Imn iw-f °nh*) Mendesből³⁹ (*Pr b:nb Dd.t*) és legidősebb fia, aki a Hermupolis mikra-i (*Pr Dhwtj wp rh.wj*)⁴⁰ hadsereg parancsnoka Baknenefi (*B: k n nfj*) herceg csapatai és legidősebb fia, a ma(k) főnöke Nesnakedi (*Nš n: kdj*)⁴¹ a Kynopolis-i⁴² kerületből, minden fejedelem, aki tollat visel⁴³ Alsó-Egyiptomban, valamint Osorkon (*Wš: srkn*)⁴⁴ király, aki Bubastisban⁴⁵ (*Pr Bšst.t*) és Rē^onoferet (*R° nfrt*)⁴⁶ területén volt.

³¹ Azaz: nevet nem mondhatnak, mert nem ismernek senkit. A mondat nem teljesen világos.

³² Amon isten „székhelye” ebben az időben szent város szerepét játszotta.

³³ Szó szerint: hasukra feküdtek.

³⁴ Ti. a hadseregben.

³⁵ Ti. az elesettekét.

³⁶ Az átírás nem egészen biztos.

³⁷ A mašwaša (*mšwš*) (görög: *Μάσβα*) Hérodotos IV. 191 libiai törzs rövidítése. Egyes korokban egyiptomi zsoldban álltak. A 21 din. után a libiaiak lettek Egyiptom uraivá.

³⁸ Fontos város a délkeleti Deltában. (9. alsó-egyiptomi kerület.) Osiris isten régi szent városa.

³⁹ Város a 16. alsó-egyiptomi kerületben, a Delta keleti részén.

⁴⁰ Mai Damanhur. Város a Delta nyugati részén.

⁴¹ Az átírás nem teljesen biztos.

⁴² 11. alsó-egyiptomi kerület.

⁴³ A libiaiak fejdíszre a strucc toll. Itt valószínűleg a libiai parancsnokokról van szó.

⁴⁴ IV. Osorkon.

⁴⁵ A 18. alsó-egyiptomi kerület székhelye a Deltában.

⁴⁶ Egy terület neve.

Kelet és Nyugat, valamint a közbülső szigetek, egy vízben egyesültek⁴⁷ mint a nyugat nagy fejedelmének Alsó-Egyiptom erődjei parancsnokának, Néith, Sais úrnője papjának, Ptaḥ papjának,⁴⁸ Tefnaḥtnak szövetségesei.

Kivonultak ellenük, s mindennél nagyobb vérfürdőt rendeztek köztük. Elzsákmányolták a folyón levő hajóikat. A maradék átkelt a folyón, s kikötött nyugaton Per-peg (*Pr Pg*)⁴⁹ közelében. Korán reggel, mikor a föld kivilágosodott, őfelsége csapatai átkeltek ellenük. A csapatok összekeveredtek a csapatokkal. Sok embert öltek le közülük, s (annyi) lovat, hogy a számot se lehet tudni. A maradék megrémült, a legnagyobb és legsúlyosabb vereséggel Alsó-Egyiptomba futott. . .

A köztük végzett öldöklés (veszteség) listája: . . . ember.⁵⁰

Nemaret király délre hajózott, mikor megmondták neki: „Hermupolis előtt van az ellenség . . .⁵¹ Elzsákmányolják embereit, nyája(i)t”. Ekkor Hermupolisba vonult, mialatt őfelsége csapatai a folyón voltak a hermupolisi kerület kikötőjében.

Mikor ezt meghallották,⁵² körülzárták a hermupolisi kerületet a négy (oldalán). Nem engedték ki a kijövőket, s nem engedték be az érkezőket. (Üzenetet) küldtek ekkor, hogy hírt adjanak őfelségének Felső- és Alsó-Egyiptom királyának Pianḥinak, aki élettel van megáldva, minden támadásról, amit végrehajtottak és őfelsége valamennyi győzelméről.

Őfelsége úgy dühöngött emiatt, mint egy párdúc: „Hát, maradékot hagytak Alsó-Egyiptom hadseregéből? Megengedték, hogy menekülő fusson el közülük, s útjáról meséljen? Nem ölték le őket, hogy mindnyájan megsemmisüljenek? Ahogyan szeret engem Rē°, s ahogyan szeret engem az én atyám, Amon,⁵³ magam fogok északra utazni. Meg fogom semmisíteni azt, amit csinált,⁵⁴ s arra fogom kényszeríteni, hogy abbahagyja a harcot mindörökre.

Ezután pedig elvégzem újév ünnepének a szertartásait, s áldozok atyámnak, Amonnak az ő gyönyörű ünnepén, mikor újévi szép felragyogását végzi . . .”

A hadsereg pedig itt volt Egyiptomban, mikor meghallotta, hogy őfelsége megharagudott rá. Ekkor harcot kezdtek az Oxyrhynchos kerület és Permed ellen, s meghódították azt, mint egy felhőszakadás.⁵⁵ Megüzenték őfelségének, de a szíve nem volt elégedve ezzel.

Ezután Ta-tehen-wer-naht (*Tꜣ-thn-wr-nḥt*)⁵⁶ ellen küzdöttek. Hadsereggel és Alsó-Egyiptom minden vitézével telve találták azt. Ekkor mozgatható (?) ostromló tornyot készítettek ellene, lerombolták a falait, s nagy vérfürdőt rendeztek köztük, — a számot nem lehet tudni . . .⁵⁷ Üzentek őfelségének erről, de a szíve nem volt elégedett ezzel.

Ezután Het-benu ellen küzdöttek. Megnyitották a belsejét, s őfelsége hadserege bevonult. Megüzenték őfelségének, de a szíve nem volt elégedett ezzel.

⁴⁷ Képes kifejezés. Jelentése: szövetséget kötöttek.

⁴⁸ A sém (*sm*) papi tisztségről van szó.

⁴⁹ A hely azonosítása bizonytalan.

⁵⁰ A szöveg itt hiányos.

⁵¹ Szó szerint: Hermupolis az ellenség előtt van.

⁵² Ti. az ethiópok.

⁵³ Esküformula.

⁵⁴ Ti. Tefnaḥt.

⁵⁵ Ennek a szónak a fordítása bizonytalan. Vízáradásnak v. viharfelhőnek is felfogható esetleg.

⁵⁶ Mai Tehne. (Felső-Egyiptom.)

⁵⁷ Ti. a megöltékét.

Az áradás első hónapjának kilencedik napján őfelsége északra utazva Thébaiba érkezett. Megülte Amon ünnepét a „Luxor-i ünnepen”. Őfelsége ezután északra vonult a hermupolisi kerület (fő) városához. Őfelsége kijött a hajó kajútjából. Lovakat fogtak be, s kocsira szállt. Őfelsége tekintélye az ázsiaiak határáig ért. Minden szív reszketett tőle.

Őfelsége ezután előrejött, . . . hogy leszidja hadseregét, (mert) úgy dühöngött ellene, mint egy párdúc. „Vajon parancsom (végrehajtásának?) halogatása, ez a harcotok állhatatossága? S véget érjen az év, amíg (végre) félelmet ültetek el Alsó-Egyiptomban, s (végre) egy súlyos döntő csapás történik ellenük?”

Hermupolistól délre sátrat vert, s naponként támadták (azt). Sáncot készítettek a fal körülzárására, s tornyot építettek, hogy magasra helyezhessék az íjászokat a nyilazásnál és a hajítógépeket a kövek kivetésénél, amelyekkel embere(ket) pusztítottak el közülük (ti. az ostromlottak közül) mindennap.

Múltak a napok, s Hermupolison kétségbeesés lett úrrá, mert fogytán volt a levegő or(ruk) számára. Hermupolis leborult, s (úgy) könyörgött az alsó-egyiptomi⁵⁸ király előtt. Követek jöttek ki mindenféle kellemes látványt nyújtó dologgal, arannyal, mindenféle felséges drágakővel, ládában levő ruhákkal s a fejére való koronával⁵⁹ s az ureuszkígyóval,⁶⁰ mely tekintélyt adott neki. Sok napon át szüntelenül⁶¹ könyörgött a koronájához.^{61a}

Ezután a feleségét küldte ki, a királynét, a királyleányt Nestenetet (*Nstn.t*), hogy könyörögjön a királynékhoz és a királyi háremhölgyekhez, a királyleányokhoz és a királyi testvérekhez. (Ez) leborult az asszonyok házában a királynék előtt. „Jöjjetek királynék, királyleányok, királyi nővérek. Engeszteljétek ki Hórost (?), a palota urát (?), akinek nagy a hatalma és nagyok a győzelmei . . .”

(A következő töredékes rész Pianhi beszédét ismerteti. Ezután következik Nemaret könyörgése.)

Ezután leborult őfelsége előtt: „. . . ó, Hóros, palota ura! A te hatalmad tette ezt (?). Én egy leszek a király szolgálói közül, aki adót fizet a kincstárba . . . többet adok neked, mint ők.” Ekkor hozott ezüstöt, aranyat, lazúrkövet, malachitot, bronzot, sok mindenféle drágakövet. A kincstár megtelt ezzel az adománnyal. Lovat is hozott jobbában és balkezeiben arany és lazúrkő sistrumot tartva.

Őfelsége ekkor felragyogott a palotájából, hogy átmenjen Thóthnak,⁶² Hermupolis urának templomába.

Marhákat, borjakat (?), madarakat öletett le atyja, Thóth, Hermupolis és a nyolcasság⁶³ ura számára a nyolcasság templomában. A hermupolisi kerület csapatai ujjongtak, és így szóltak: „Ó milyen szép Hóros, mikor nyugszik a városában,⁶⁴ a Nap fia, Pianhi. Tarts jubileumi ünnepséget nekünk, mivel (?) így megvédted a hermupolisi kerületet (?).”

Őfelsége bement Nemaret király házába. Bejárta a királyi palota összes szobáját, kincstárát és raktárait. Elővezettette magának a királyi feleségeket

⁵⁸ Ez a régies kifejezés természetesen itt egyszerűen csak királyt jelent.

⁵⁹ Szó szerint: a koronával, mely a fején volt.

⁶⁰ A koronát díszítő kígyó.

⁶¹ Szó szerint: Sok napon át nem hagyott fel azzal, hogy könyörögjön . . .

^{61a} Ti.: Pianhi koronájához.

⁶² Thóthnak, a bölcsesség istenének Hermupolisban volt a fő kultushelye.

⁶³ A világteremtésnél szereplő istenek.

⁶⁴ A király megérkezését a városba a napnyugtával hasonlítja össze.

és a királyleányokat. Ezek asszonyi módon köszöntötték őt, de (ő) nem fordította az arcát feléjük. Ófelsége bement a lovak istállójába és a csikók istállójába, s látta, . . . hogy kiéheztették őket.

Így szólt: „Ahogy élek, s szeret engem Rē°, s orrom ifjú az élettől,⁶⁵ fájdalmasabb a szívem számára ez, lovaim kiéheztetése, az összes bűnnél, amelyet elkövettél!

Ne legyen fukar a szíved . . . nem tudod-e, hogy az isten árnyéka van rajtam, s ügyem nem üt ki balul? . . . Isten magja van bennem. Ahogyan tartós az ő lelke,⁶⁶ nem cselekszem az ő tudta nélkül. Ő parancsolja meg nekem a cselekvést.” Ekkor átadták a vagyonát a kincstárba, s a csűrét Amon isteni áldozata részére Karnakban.

Megérkezett Hérakleuspolis fejedelme, Pefnefdibašt (*P₃f-nf-dj B₃št.t*) ajándékokkal a fáraóhoz. Arannyal, ezüsttel, mindenféle drágakővel, istálló<ja> válogatott lovaival. Leborult őfelsége előtt, és így szólt: „Üdvözlégys Hóros, erős király, bika, aki legyőzi a bikákat. Megragadott engem az alvilág, lesülyyedtem a sötétségbe. Adj nekem fényességet! . . . Nem találtam barátot a gonosz napon, aki megállta volna (helyét) a csata napján rajtad kívül, ó hatalmas király!⁶⁷ Űzd el a sötétséget rólam, szolgád leszek alattvalóimmal együtt. Hérakleuspolis adózni fog palotád számára. Te Harahti⁶⁸ vagy az el nem pusztuló csillagok élén.⁶⁹ Ameddig ő lesz,⁷⁰ király leszel te is. Ahogyan ő nem pusztul el, nem pusztulsz el te sem, (Ő) Felső- és Alsó-Egyiptom királya, Pianhi, aki örökké éljen.”

Ófelsége északra hajózott Wepet-ša-hoz (*Wp.t š₃*)⁷¹, Illahun⁷² (*R₃ hn.t*) mellett. Per-šehem-heperu-Rē°-t (*Pr šhm hprw R°*)⁷³ magas falakkal (körülvéve) találta. A zára le volt pecsételve. Telve volt Alsó-Egyiptom minden vitézével. Ófelsége üzent nekik mondván: „Élet vagy halál! . . . ha eltelik egy (rövid?) idő, s nem nyitattik ki nekem, ellenségnek a király elátkozottjának fogtok számítani. Ne zárjátok el életetek kapuját, nehogy vérpadra jussatok még ma! Ne szeressétek a halált, gyűlölván az életet . . .”

Üzentek őfelségének mondván: „Íme, az isten árnyéka van feletted. Nut (*Nwt*)⁷⁴ fia nyújtja neked a két karját. Amit a szíved gondol megtörténik rögtön, mint az, ami kijön az isten száján. Íme, ő istennek szült téged, ahogyan ezt erődből mi (is) látjuk. . . Tegyen (?) őfelsége tetszése szerint.” Ők kijöttek a ma-k főnökének fiával, Tefnahttal együtt. Ófelsége serege bevonult oda anélkül, hogy egyet is megölt volna az összes ember közül, akit ott talált

Raktárait a kincstár részére adták át, csüreit isteni áldozatokul atyjának, Amon-Rē°-nek,⁷⁵ Karnak urának.

Ófelsége északra hajózott, s elérte (szó szerint: megtalálta) Mer-tem (*Mr-tm*) várost, Sokarisnak,⁷⁶ a fény urának templomát. Be volt zárva . . . , s harcot

⁶⁵ Esküformula.

⁶⁶ Ti. Amoné. Esküformula.

⁶⁷ Látta, hogy társai gyáván viselkedtek, csak ellensége Pianhi mutatkozott hősnek.

⁶⁸ A napisten egyik neve.

⁶⁹ A circumpoláris csillagok.

⁷⁰ Ti. a nap.

⁷¹ Jelentése: Tó nyílása.

⁷² Helység Faiyum vidékén.

⁷³ Lásd 10. jegyzetet.

⁷⁴ Az ég istennője. Fia, Seth, a pusztítás és a háború istene.

⁷⁵ Amon thébai istent gyakran azonosították a napistennel.

⁷⁶ Halotti istenség.

tervezett a szívében Őfelsége üzent nekik, mondván: „Íme, két út áll előttetek, válasszatok tetszésetek szerint: kinyitás: éltek. Bezárás: meghaltok. Felsőgem⁷⁷ nem vonul el bezárt város előtt.” Azonnal kinyitották, s őfelsége bevonult ennek a városnak belsejébe. A kincstárát a kincstár számára szolgáltatatták be, s csüireit isteni áldozatokként Amonnak Karnakban.

Őfelsége északra hajózott It-tauihoz (*Itj-t3.wj*)⁷⁸. Az erődöt zárva találta, s a falak telve voltak Alsó-Egyiptom erős hadseregével. (Mégis) kinyitották a zárat, s leborultak „Atyád átadta neked örökségét. Tied a két ország,⁷⁹ tied az, ami benne van, a tied minden, ami a földön van.” Őfelsége ment, hogy nagy áldozatot adjon az isteneknek, akik ebben a városban vannak iwꜥ marhákból, undu (*wndw*) marhákból, madarakból minden jó és tiszta dologból. Kincstárát a kincstárnak szolgáltatatták be, csüireit isteni áldozatokul [Amonnak].

. Memphis.⁸⁰ (Őfelsége) üzent nekik mondván: „Ne zárkózz be, ne harcolj, ó Šu (*Šw*)⁸¹ főváros az ősidőben.⁸² Az érkező bemehet, a kijövő kijöhet, az erre menők nem lesznek feltartóztatva. Áldozatot (szeretnék) bemutatni Ptaḥnak,⁸³ s az isteneknek, akik Memphisben vannak, megajándékozni Sokarist a szentélyben,⁸⁴ s meglátni »a falától délre levőt«⁸⁵ (Ezután) békecséggel északra hajózom, s Memphis (lakói) épek és sértetlenek maradnak, s a gyermekek sem sírnak. Tekintsetek a déli kerületekre, egyet sem öltek meg ott, csak az ellenségek, akik istent káromolták kerültek verpadra mint lázadók.”

Ők (mégis) lezárták erődjüket, s hadsereget küldtek ki néhány ember ellen őfelsége hadseregéből, mégpedig: kézműveseket, építőmestereket, hajósokat Memphis kikötőjéből).

A saisi fejedelem (is) megérkezett Memphisbe éjszaka, s parancsot (adott) hadseregének, hajósainak, hadserege nyolcezer kiváló emberének elrendelvéen nagyon erősen:⁸⁶ „Íme, Memphis tele van katonákkal, Alsó-Egyiptom minden válogatottjával, árpával, búzával és mindenféle terménnyel. A raktárak (szinte) kiáradnak. Mindenféle fegyver . . . fal. Nagy sánc épült, járatos mesterek műve.⁸⁷ A folyó veszi körül a keleti részt.⁸⁸ Nem lehet (ott helyet) találni a harchoz. Az istállók itt tele vannak marhákkal, a kincstár el van látva mindennel. Arannyal, ezüsttel, rézzel, ruhákkal, tömjénnel, mézzel, olajjal. (Most) elmegyek, s adok valamit Alsó-Egyiptom fejedelmeinek, megnyitom nekik kerületeiket⁸⁹ napokat, amíg visszajövök.” Lóra pattant — nem kívánta a kocsiját —, s északra utazott őfelségétől való félelemben.

Korán reggel, mikor a föld kivilágosodott, őfelsége Memphishez érkezett. Kikötött északra tőle. Úgy találta, hogy víz a falakig emelkedett, s a hajók

⁷⁷ Vagy: én, a felség.

⁷⁸ Lásd 8. jegyzetet.

⁷⁹ Egyiptom.

⁸⁰ A király tehát közeledett Memphishez.

⁸¹ A levegő istene.

⁸² Az ősi aranykorra céloz, mikor az istenek uralkodtak.

⁸³ Ptaḥ Memphis fő istene.

⁸⁴ A *štj.t* „titkos” szóval hozták összefüggésbe a nevét.

⁸⁵ Ptaḥ állandó jelzője. Talán egy Memphistől délre levő szentélyre utal.

⁸⁶ Szó szerint: nagyon-nagyon. A beszéd egyébként inkább lelkesítő szöveget jelleget viseli magán.

⁸⁷ Vagyis: a sáncot jó szakemberek építették.

⁸⁸ Ez természetesen megnehezítette a támadást.

⁸⁹ Az értelem nem világos.

Memphis (falainál) kötöttek ki. Őfelsége látta, hogy erősek.⁹⁰ Újonnan épített erőd magaslott ki, s a mellvédek el voltak látva (had)erővel. Nem lehetett utat találni az ellene való támadáshoz.

Ekkor mindenki elmondta véleményét őfelsége hadseregéből az összes harcmódokra⁹¹ (?) Az emberek így szóltak: „Ostromoljuk meg, mert nagyszámú hadserege van.” Mások ezt mondták: „Készítsünk sáncot ellene, s magasítsuk fel a talajt a faláig. Szerkesszünk ostromtornyot, állítsunk fel árbócokat, s készítsünk vitorlákat a határaihoz.⁹² Felosztjuk minden oldalán . . . északi oldalán felemelni a talajt a faláig, s akkor megtaláljuk az utat.”⁹³

Őfelsége úgy dühöngött ez ellen, mint egy párdúc. Így szólt: „Ahogyan élek, s szeret engem Rē, dicsér engem az én atyám, Amon, aki engem megalkotott,⁹⁴ úgy történjen ez, ahogy Amon parancsolja. Az emberek ezt mondják: . . . Ővele mutatta meg (?) hatalmát, s tette láthatóvá tekintélyét.⁹⁵ El fogom azt foglalni, mint egy felhőszakadás. Megparancsoltam”

Ekkor felvonultatta hajóit és seregét, hogy támadást intézzenek Memphis kikötője ellen. Elhozták neki az összes átkelésre szolgáló hajót, tutajt, szállítóhajót, teherhajót — amennyi csak volt —, melyek a memphisi kikötőben horgonyoztak. Az orrkötél a házaihoz⁹⁶ volt kikötve . . . Őfelsége maga ment, hogy csatarendbe állítsa a hajókat — amennyi csak volt.

Őfelsége megparancsolta seregének: „Rohamozzátok meg azt,⁹⁷ romboljátok (?)⁹⁸ le a falakat, hatoljatok be a folyó menti házakba. Ha egy közületek feljut a falra, ne álljon meg annál,⁹⁹ . . . nehogy a csapatok visszaverjenek titeket. Nyomorúságos dolog volna, hogy miután Felső-Egyiptomot elfoglaltuk, és megérkeztünk Alsó-Egyiptomhoz, most itt kellene ülnünk Memphissnél.”¹⁰⁰

Ezután elfoglalták Memphist, mint egy felhőszakadás. Sok embert öltek meg benne, s vittek mint foglyot oda, ahol őfelsége volt.

Miu[tán] kivilágosodott és másnap lett, őfelsége bevonultatta embereit. megvédelmezvén az isten templomait . . . Megtisztították Memphist nátronnal, tömjénnel. A papokat tisztségük helyére rendelte.¹⁰¹

Őfelsége [Ptah (?)] házába ment, megtisztítását a szentélyben¹⁰² végezték, megtettek neki minden dolgot, ami a király számára szokás. Belépett a templomba, nagy áldozatot mutatott be atyjának, Ptahnak, „aki délre van a falától”,¹⁰³ iua marhákból, undu marhákból, madarakból, minden jó dologból. Ezután őfelsége a házába ment.

Mikor ezt¹⁰⁴ meghallotta minden kerület Memphis környékén. Heri pademi (*Hrj pꜣ dmj*), Peninaui (*Pnj nꜣ lw*) Pabehenen biu (*Pꜣbḥn n bjw*) Bit (*Bjt*)

⁹⁰ Ti. a falak.

⁹¹ Vagy: az összes harci előírásoknak megfelelően.

⁹² Valószínűleg arra szolgáltak, hogy az ostromlók hadmozdulatait elrejtsek.

⁹³ Ti. a támadáshoz.

⁹⁴ Eskü.

⁹⁵ Ti. Amon.

⁹⁶ Ti. a kikötőben levő épületekhez.

⁹⁷ Ti. a várost.

⁹⁸ Vagy: háglatok fel a falakra.

⁹⁹ Ti. a falnál. A király a gyors előnyomulásra ad utasítást.

¹⁰⁰ Memphis neve itt: „A két ország mérlege.”

¹⁰¹ Szó szerint: „Adta a papokat lábuk helyére.”

¹⁰² Ennek a szónak a pontos értelme nem világos.

¹⁰³ Lásd. 85. jegyzetét.

¹⁰⁴ Ti. Memphis elését.

oázis; megnyitották az erődöket, s rohanvást elfutottak, de nem tudták, hogy hova menjenek.

Megjött Jewapet király a ma-k parancsnoka és Ikaneš, Peteese (*P₃ dj Ís.t*) herceg, és Alsó-Egyiptom összes hercegei ajándékaikkal, hogy lássák őfelsége szépségét.

Memphis kincstárait és csüreit átadták isteni áldozatként Amonnak, Ptah-nak és a memphisi isteni kilencségnek.

Mikor kivilágosodott, korán reggel őfelsége keletre ment. Tisztító szertartást végeztek Atumnak Babylonban¹⁰⁵ és az isteni kilencségnek az isteni kilencség házában, . . . iua marhákból, undu marhákból, madarakból, hogy életet, üdvöt, egészséget adjanak Felső- és Alsó-Egyiptom királyának, Pianhi-nak, aki örökké éljen! Őfelsége Heliupolisba¹⁰⁶ ment a Babylon-i hegyen és Šepa (*Šp₃*)¹⁰⁷ útján Babylonnál.

Őfelsége a sátorhoz ment a csatorna nyugati (partján). Elvégezték a tisztító szertartást. Megtisztult a Kebeh (*Kbh*)¹⁰⁸ tóban, megmosta arcát az ősvíz folyamában,¹⁰⁹ amelyben Rē^c mosta meg az arcát. Felment a heliupolisi „Magas-homokra”,¹¹⁰ s nagy áldozatot mutatott be a heliupolisi „Magas-homokon” Rē^c előtt — mikor felragyogott,¹¹¹ — fehér marhákból, tejből, tömjénből, mirrhából, mindenféle édes illatú anyagból. Ezután visszajött, s a Nap házához ment. Belépett a templomba imádkozva. A szertartást végző főpap¹¹² az istenhez könyörgött,¹¹³ hogy az ellenség távol tartassék a királytól. A szentély elrendeztetett (?),¹¹⁴ a sedeb (*šdb*) ruha megkötetett. Megtisztult a tömjéntől és az italáldozattól. Elhozták neki az obeliszház¹¹⁵ virágcsokrait, odavitték neki a . . . -t,¹¹⁶ Felment a lépcsőn a nagy ablakhoz, hogy lássa Rē^c-t az obeliszházban. A király maga egyedül állt (ott). Feltörte a zárat, kinyitotta az ajtószárnyakat, és látta atyját, Rē^c-t a titkos¹¹⁷ obeliszházban, Rē^c hajnali béréjét és Atum esti béréjét.¹¹⁸ (Ezután) becsukta az ajtószárnyakat, ráhelyezte az agyagot,¹¹⁹ s ellátta a király saját pecsétjével. Megparancsolta a papoknak: „Megvizsgáltam a pecsétet. Ne lépjen be más oda az összes eljövendő király közül.” Leborultak őfelsége előtt mondván: „. . . Tartós, nem pusztul el Hóros, Heliupolis kedveltje.” Jövés és belépés Atum házába, szolgálat atyja Atum-Heper, Heliupolis fejedelme képmásának.^{119a}

¹⁰⁵ Helység Kairó közelében. Egyiptomiul: Heri-aha (*Hrj-ḥ₃*).

¹⁰⁶ A napkultusz ősi központja. Memphistől északra feküdt.

¹⁰⁷ Anubis szent helye.

¹⁰⁸ Jelentése: „Hús”.

¹⁰⁹ Az egyiptomiak szerint a nap és az egész világ az ősvízből keletkezett.

¹¹⁰ Ez az ősdomb, mely a világteremtéskor az egyiptomiak szerint az első földdarabot képezte.

¹¹¹ Az áldozatot tehát napkeltekor mutatta be, — valószínűleg a legelső napkeltéről való megemlékezésékként.

¹¹² Heri hebet (*hrj ḥb.t*).

¹¹³ Szó szerint: dicsérte istent.

¹¹⁴ A következőkben a szöveg csak rövid utalásokat tesz a cselekményekre. Az eredeti stílus érzékeltetése kedvéért a szenvedő alakokat itt megtartottuk.

¹¹⁵ A templomnak az a része, ahol a nap szent jelképe, az obeliszk állt. Ezek közül egyeseket aranylemezekkel vontak be.

¹¹⁶ A szöveg itt nincsen rendben.

¹¹⁷ V. „pompás”.

¹¹⁸ Az egyiptomiak szerint a nap két bérének tette meg körútját az égen. A napistent több alakban is tisztelték. Heper a reggeli, Rē^c a déli, Atum az esti nap. Az egész szöveg rész egyébként egy beavatási szertartás leírásának látszik.

¹¹⁹ A pecsét számára.

^{119a} A szöveg itt nagyon szűkszavúan, „naplószerű” stílusban utal egy szertartásra.

Megjött Ósorkon király, hogy lássa őfelsége szépségét.

Mikor a föld kivilágosodott kora reggel, őfelsége a kikötőbe ment a hajóira, s átkelt Athribis kikötőjébe. Sátrat készítettek őfelségének Kahentól (*K₃hn*)¹²⁰ délre, Athribistól keletre. Megjöttek ezek a királyok és Alsó-Egyiptom tollat viselő hercegei, . . . minden előkelő, minden „királyi ismerős”¹²¹ nyugatról, keletről és a közbeeső szigetekről, hogy lássák őfelsége szépségét.

Peteese herceg leborult őfelsége előtt, és így szólt: „Jöjj Athribisba! Tekintsd meg Hentehtait (*Hnt-htj*),¹²² védjen Téged a Védő!¹²³ Mutass be áldozatot Hórosnak a házában, iua marhákból, undu marhákból, madarakból. Lépj be házamba, s kinyitják Neked a kincstáramat. Ajándékozd meg magad atyám vagyonával. Adok neked aranyat, amennyit csak akarsz. A malachit össze van gyűjtve számodra, és a sok ló az istálló legjavából . . .”

Őfelsége belépett Horus-Hentehtai házába. Iua marhákat, undu marhákat, madarakat áldozott az ő atyjának, Horus-Hentehtainak, Athribis urának.

Őfelsége bement Peteese herceg házába. (Az) adott neki az ezüsből, az aranyból, a lazúrkőből, malachitból és nagy mennyiséget minden dologból. Ruhákat, byssost¹²⁴ számtalanul (szó szerint: teljes számban). Finom huzattal ellátott ágyakat, mirrhát, olajat korsóban, csődöröket, kancákat istállója kiváló (lovai) közül. Isteni esküvel tisztította meg magát Alsó-Egyiptomnak ezek előtt a nagy királyai előtt. Mindnyájan ott voltak (ugyanis). „Ha elrejtette lovait vagy eldugott (valamit) . . . haljon meg atyja halálával” . . .¹²⁵ „Így legyen ez nekem, amíg ti tanúskodtok (?) a szolgáról itt,¹²⁶ mindazzal, amit tudtok rólam. Mondjátok, hát, eldugtam-e őfelsége elől atyám házában bármilyen vagyonát? Aranyat, . . . (Eldugtam-e) a drágakő(vek) közül, az összes edények közül, . . . az arany karperec(ek) közül, a nyaklánc(ok) közül. (Eldugtam-e) drágakövekkel kirakott nyakdísz, bármely testrész védelmére szolgáló amulettet, fejrevaló koszorút, fülbevalót, a királynak bármilyen díszét, a király tisztálkodására szolgáló bármilyen aranyból és drágakőből levő edényt? Mindezeket átnyújtottam előbb (?). Byssost, ruhákat ezrével házamnak a legjavából, mert tudom, hogy elégedett leszel ezzel. Menj az istállóba, válassz ki, amennyit akarsz, az összes ló közül azt, amelyiket kívánod.” Őfelsége így (is) tett.

Így szóltak ezek a királyok és hercegek őfelségéhez: „Küldj el minket városunkba, hogy megnyissuk kincstárainkat, s kiválasszunk (belőle), amennyit csak akarsz, elhozzuk neked istállóink legjavát, legjobb lovainkat.” Őfelsége így tett.

A nevek listája: Ósorkon király Bubastisból,¹²⁷ Ranofér területéről. Jewapet király Tent-remu-ból (*Tnt rm.w*)¹²⁸ és Tajanból (*T₃°jn*),¹²⁹ Ded-Amon-iwef-anh herceg Mendésből és Ta-mer-Rē-ből (*T₃mr R^c*),¹³⁰ legidősebb fia, a Hermupolis-

¹²⁰ A helység pontosan nem azonosítható.

¹²¹ Ősi tisztviselői cím.

¹²² Athribisi istenség.

¹²³ Athribisi istennő.

¹²⁴ Finom kelme.

¹²⁵ Ti. Peteese. A következőkben első személyben beszél.

¹²⁶ Alázatos kifejezés az első személy helyettesítésére.

¹²⁷ Lásd 45. jegyzetet.

¹²⁸ Helységnév. Azonosítása bizonytalan.

¹²⁹ Talán Aján várossal azonos. Lásd 5. jegyzetet.

¹³⁰ Mendéstől északra levő helység.

Mikra-i hadseregparancsnok: Anh-Hor ([°]*nh-Hr*), Ikaneš (*Iknš v. Ikšnš*) herceg Sehennytyosból (*Tb ntr*),¹³¹ Per-hebi-ből (*Pr hbj*)¹³² és Sema-hed-ből (*Smš hd*),¹³³ a ma-⟨k⟩ hercege Patenef (*Pštnf*) Per Šopdu-ból (*Pr Špd.w*)¹³⁴ és „Memphis csúrféből”,¹³⁵ a ma-(k) hercege Pema (*Pšmš*) Busirisből, a ma-(k) hercege Nešnaķedi Hešb-ka-ból (*Hšb-kš*),¹³⁶ Nahet-ħor-na-šenu (*Nħt-Hr-nš-šn.w*) Per-gerer (*Pr-grr*),¹³⁷ a ma-(k) főnöke Pentawer, a ma-(k) főnöke Penti-Beħent¹³⁸ (*Pš-n-tš-Bħn.t*), Hórosnak, Létuspolis¹³⁹ urának papja, Pete-Hor-sema-taui (*Pš-dj-Hr-smš-tš.wj*), Ĥurabaša (*Hrbš*) Per-Šehmet-nebet-sa-ból (*Pr Šhm.t nb.t sš*),¹⁴⁰ és Per-Seħmet-neb(et)-Reħsauui-ból (*Pr-Šhm.t nb.t Rhšš.wj*)¹⁴¹, Dedhiu (*Dd ĥjw*) Ĥent-nofer-ből (*Ĥnt nfr*),¹⁴² Pabaš (*Pbš*) herceg Babylónból és Per Ĥapi-ból (*Pr-Ĥ pj*)¹⁴³ mindenféle szép ajándékokkal . .

(A következő töredékes sorok Mešd (*Mšd*) város lázadásáról beszélnek.)

Őfelsége elküldte haderejét, megnézvén,¹⁴⁴ hogy mi történt ott . . . Jöttek jelenteni őfelségének, mondván: Megöltünk minden embert, akit ott találtunk.

Őfelsége ajándékképpen Peteese hercegnek adta azt.¹⁴⁵ Mikor meghallotta (ezeket) a ma-k főnöke, Tefnaħt követet küldött oda, ahol őfelsége volt, mondván hizelegve: „Béke veled! Nem láttam arcodat a harag napjaiban.¹⁴⁶ Nem (tudok) megállni tüzes leheleted előtt. Rettegek a hatalmadtól. Te az Ombos-i¹⁴⁷ vagy, Felső-Egyiptom uralkodója, Mont,¹⁴⁸ az erős karú bika. Akármerre fordítottad arcodat, nem találtad a szolgát itt.¹⁴⁹ A tenger szigeteire érkeztem, (mert) rettegtem a hatalmadtól, mondván: «Ez a láng ellenséges velem szemben!» Nem enyhült meg a szíve felségednek attól, amit ellenem tett? Én valóban bűnös vagyok. Nem vétkemnek megfelelően büntetsz engem. (. . .) Mérd le (?) a mérlegen, állapítsd meg a súlyokkal, hogy már háromszorosan (?) megsokszoroztat azt számomra . . .

Ahogy fennmarad a te lelked,¹⁵⁰ az irántad való félelem van bennem, és rettegek tőled. Nem ülök a sörházban, nem hozzák nekem a hárfát, kenyeret eszem, ha éhes vagyok,¹⁵¹ vizet iszom, ha szomjazom ama nap¹⁵² óta. Halld meg a nevemet! Keserűség van a csontjaimban, fejem kopasz,¹⁵³ ruháim piszkosak, amíg kiengesztelődik irántam Néith . . . Tisztítsd meg a szolgát a bűnétől, fogad-

¹³¹ Sebennytyos. Alsó-Egyiptom 12. kerületének központja.

¹³² A mai Behbeit. (Delta keleti része.).

¹³³ Helységnév. (Delta.)

¹³⁴ A Delta keleti részének egyik városa.

¹³⁵ A hely azonosítása bizonytalan.

¹³⁶ Kynopolis. Lásd 42. jegyzetet.

¹³⁷ Azonosítása nem teljesen biztos. Talán Phagróriopolis Port Said közelében.

¹³⁸ A szöveg nem mindenütt adja meg az előkelők lakhelyét.

¹³⁹ Helység Kairótól északnyugatra.

¹⁴⁰ Talán Šais közelében levő hely.

¹⁴¹ Helység Létuspolishoz közel.

¹⁴² Helységnév. Fekvése nem állapítható meg.

¹⁴³ Neilupolis. Kairo közelében.

¹⁴⁴ Az értelem nem egészen világos.

¹⁴⁵ Ti. a várost.

¹⁴⁶ Ti. a háború idején.

¹⁴⁷ Azaz Seth. l. 74. jegyzet.

¹⁴⁸ Thébai istenség.

¹⁴⁹ Lásd 126. jegyzet.

¹⁵⁰ Esküformula.

¹⁵¹ V. éhezve (?)

¹⁵² Mióta a háborút elvesztette.

¹⁵³ A parókáját sem teszi fel.

tassék el a vagyonom a kincstár számára: arany és mindenféle drágakő, valamint a lovak legkiválóbbjai, — fizetség minden dologból. Küldj hozzám gyorsan egy követet, hogy elűzze a félelmet a szívemből. Hadd mehessek a templomba eléje, hogy megtisztuljak egy isteni esküvel.”

Ófelsége elküldte Pete-Amon-nešet-taui (*Pꜣ dj Imn nš.t lꜥ.wj*) fő szertartáspapot és Puarma tábornokot. Ő¹⁵⁴ megajándékozta ezt¹⁵⁵ ezüsttel, arannyal, ruhákkal, mindenféle felséges drágakővel.

A templomhoz ment, imádta Istent, megtisztította magát isteni esküvel mondván: „Nem hágom át a király parancsát, s nem utasítom vissza, amit őfelsége mondott. Nem követek el rosszat egyetlen fejedelem ellen sem a Te tudtod nélkül. Úgy fogok cselekedni, ahogyan a király beszél, s nem szegem meg azt, amit parancsol.” Ófelsége elégedett volt ezzel.

Jöttek jelenteni őfelségének: „Sobek (*Šbk*) temploma¹⁵⁶ megnyitotta erőd-jét, Meten (*Mtn*)¹⁵⁷ leborult. Nincsen olyan kerület Felső- és Alsó-Egyiptom, Nyugat és Kelet kerületei között, mely be volna zárva őfelsége előtt. A közbe-eső szigetek is leborultak a tőle való félelemben, s elhozatták vagyonukat oda, ahol őfelsége volt mint a palota alattvalói.

Mikor a föld kivilágosodott, korán reggel eljött Felső-Egyiptom két fejedelme és Alsó-Egyiptom két fejedelme az ureuszkigyókkal, hogy megcsókolják a földet őfelsége hatalma előtt. Alsó-Egyiptom e királyainak és hercegeinek, akik eljöttek, hogy lássák őfelsége szépségét, a lába olyan volt, mint az asszonyok lába, s nem lép(het)tek be a királyi palotába, mert körülmetéletlenek voltak, s halat¹⁵⁸ ettek, ez pedig a királyi palota undora. Nemaret király azonban belép(het)ett a királyi palotába, mert tiszta volt, és nem evett halat. Hárman maradtak (szó szerint: álltak a lábaikon) (kint); egy lép(het)ett be a királyi palotába.

Ekkor megrakták a hajókat ezüsttel, arannyal, rézzel, ruhákkal, Alsó-Egyiptom minden vagyonával, Szíria minden adományával, az „Isten országa”¹⁵⁹ minden illatszerével. Ófelsége délre hajózott, a szíve vidám volt. Nyugat és Kelet örömmel fogadta a hírt (?) őfelsége oldalán . . . Ujjongva énekeltek,¹⁶⁰ s így szóltak: „Ó, nagyon hős király, Pianhi, ó hős király, megérkezted, miután uralmad alá vetted Alsó-Egyiptomot! . . . Boldog az anya, aki szült téged, s a férfi, aki nemzett téged . . . Te örökkévaló vagy s diadalod tartós, ó fejedelem, Thébai kedveltje!

27. Egyiptom a saisi korban

Az i. e. 7—6. századi egyiptomi történet egyik legfőbb és hiteles forrása Hérodotosz történeti művének Egyiptommal foglalkozó II. könyve. Míg Egyiptom korai történetére vonatkozólag Hérodotosz ellenőrizhetetlen hagyományokra és a papok és tolmácsok anekdotikus elbeszéléseire volt kénytelen hagyatkozni; a Psammétichossal kezdődő ún. Saisi-dinasztia korára vonatkozólag az egyiptomi görög telepek elbeszéléseiből lényegében hiteles és összefüggő történetet tudott összeállítani.

¹⁵⁴ Ti. Tefnaht.

¹⁵⁵ Ti. a követet.

¹⁵⁶ Faiyum. Sobek az itt nagy tiszteletnek örvendő krokodilus-istenség.

¹⁵⁷ Felső-Egyiptom 22. *nomos*-ának neve.

¹⁵⁸ A hal Egyiptomban vallási okokból megvetett állatnak számított.

¹⁵⁹ Kelet.

¹⁶⁰ Ti. alattvalói.

Hérodotos II. 153—179 (kihagyásokkal)

(Az előző fejezetekben Hérodotos elmondta Psammétichos,¹ a Saisi-dinasztia megalapítója uralomrajutásának anekdotikusan színezett történetét. A hatalom megszerzésében nagy segítségére voltak az Egyiptomban partra szállt „bronzba öltözött” ión és káriai zsoldosok. Ezek segítségével veri le vetélytársait, és szerzi meg sok viszontagság után Egyiptom trónját.)

153. Az egész Egyiptom feletti uralom megszerzése után Psammétichos Héphaistos² tiszteletére délre néző előcsarnokot [Propylaiát] épített Memphisben s a propylaiákkal szemben Apis tiszteletére udvart, amelyben az Apis bikát megjelenésétől kezdve táplálják. Az udvart oszlopcsarnok veszi körül, és tele van képekkel. Oszlopok helyett 12 könyök magasságú kolosszusok tartják a tetőt. Apist görögül Epaphosnak nevezik.

154. Az öt támogató iónoknak és károknak Psammétichos a Nílus két partján, egymással szemben fekvő földeket adott, s ezeket Táboroknak nevezte el. Nekik adta tehát ezeket a földeket, és minden más ígéretét is teljesítette. Egyiptomi gyermekeket is küldött hozzájuk, hogy megtanulják a hellén nyelvet. Ezekről az ifjaktól, akik megtanulták a nyelvet, származnak Egyiptom jelenlegi tolmácsai is. Az iónok és károk hosszú időn át laktak ezeken a földeken, amelyek a tengerparton, valamivel Bubastis város felett a Nílus ún. pélusioni torkolata mellett fekszenek. Amasis király később átköltöztette őket, és Memphisben telepítette le, hogy testőrei legyenek az egyiptomiak helyett. Ezeknek Egyiptomban való letelepedése óta mi hellének, kapcsolatba kerülvén velük, Psammétichos király idejétől kezdve pontosan ismerhetünk mindent, ami azóta Egyiptomban történt. Mert ők az első idegenek, akik Egyiptomban letelepedtek. Azokon a helyeken, ahonnan őket eltávolították, még napjainkban is látni lehet a hajóikat szállító hengereket és az épületek romjait. Így kerítette hatalmába Psammétichos Egyiptomot.

158. Psammétichos után fia, Nekós³ uralkodott Egyiptomban. Ő az első, aki hozzáfogott annak a Vörös-tengerbe vezető csatornának ásatásához, amelyet másodikként a perzsa Dareios ásott meg.⁴ Hossza négy napi hajóút, és olyan szélesre ásták, hogy egymás mellett egyszerre két háromevezős hajó haladhat rajta át. A vizet a Nílusból vezették bele, valamivel Bubastis város felett Patumos,⁵ az arab város mellett, s a Vörös-tengerbe ömlik. Előbb Egyiptomnak Arábia felé eső síkságán halad át; itt északról a Memphis alatt fekvő hegység határolja, amelyben a kőbányák fekszenek. Ennek a hegységnek tövében húzódik a csatorna hosszú távolságon nyugatról keletre, majd sziklahasadékokon át halad, s a hegy után déli irányban éri el az arab öblöt. Ott,

¹ I. Psammétichos (Psametik) i. e. 663 körül, az asszír uralom hanyatlása idején mint Alsó-Egyiptom helytartója, függetlenítette magát, és megalapította a XXVI. (saisi) dinasztiát. Hérodotos legendásan színezett elbeszélést közöl 11 vetélytársával főként a Nílus deltavidékén folytatott harcairól.

² Psammétichos memphisi Ptaḥ-szentélyének romjai nem maradtak fenn. A Hérodotostól adott leírás azonban megfelel az egyiptomi templomépítés módszereinek; ilyen oszlopok tartják pl. a Medinet Habu-i templom tetejét is.

³ Nekós (Nekau) (i. e. 609—594).

⁴ A Nílus és a Vörös-tenger csatornával való összekötésére már az Újbírodalom idején, II. Ramses és I. Seti idején történtek kísérletek. I. Dareios csatornaépítéséről a helyszínen talált feliratok is tanúskodnak (vö. A. Wiedemann: Hérodots zweites Buch mit sachlichen Erklärungen. Leipzig 1890. 561. lap).

⁵ Patumos: Pa-Tum, az ótestamentumi Pithom, a Nílus deltájának legnyugatibb ágánál, a mai Tell el-Mashūta.

ahol a legrövidebb és legkisebb a távolság az északi tengertől dél felé, az ún. Vörös-tengerig, éspedig a Kasiós hegytől — amely Egyiptom és Szíria határa — ezer stadion az Arab öbölig a távolság.⁶ Ez a legrövidebb távolság, a csatorna azonban sokkal hosszabb, hiszen nagyon is kanyargós. Nekós királysága alatt a csatornaásó egyiptomiak közül 120 000 ember pusztult el. Ekkor Nekós az ásást abbahagyta, mert egy jóslat, amely szerint egy barbár⁷ számára készíti elő e munkát, megakadályozta folytatásában. Az egyiptomiak barbároknak nevezik mindazokat, akik nem egy nyelvet beszélnek velük.

159. A csatorna ásásának félbehagyása után Nekós hadi vállalkozások felé fordult. Az Északi-tengeren⁸ s a Vörös-tengerhez tartozó Arab-öbölben három-evezős hajókat építtetett, amelyeknek szállító hengerei még ma is láthatók. Ezeket szükség esetén használta. A szírekkel azonban Magdólosnál⁹ gyalogos csatában ütközött meg, és győzött, a csata után pedig Szíriának egy nagy városát, Kadytist¹⁰ elfoglalta. Azt a ruhát, amelyben e győzelmeket aratta, Apollónnak ajánlotta fel, és a milétosiak Branchidai szentélyébe¹¹ küldte. Összesen 16 évi uralom után halt meg, és hatalmát fia, Psammis¹² vette át.

161. Miután Psammis mindössze 6 évig uralkodott Egyiptom felett, hadjáratot vezetett Etiópiába, és utána hamarosan meghalt; uralmát fia, Apriés¹³ örökölte. Dédapja, Psammétichos után ő volt a legszerencsebb király mindazok közül, akik addig uralkodtak. 25 évig tartotta kezében a hatalmat, Sidón ellen sereget vezetett, és a tyrosi király ellen tengeri csatát vívott. De a végzet azt akarta, hogy rosszul fejezze be életét. Ez olyan eseménnyel kapcsolatban történt, amelyet bővebben a Libyéről szóló elbeszéléseimben fogok kifejteni, és itt csak tömören mondom el. Apriés nagy sereget küldött a kyrénéiek ellen, itt súlyos vereséget szenvedett; az egyiptomiak emiatt megharagudtak rá, s elpártoltak tőle. Úgy vélték, hogy Apriés szándékosan küldte őket a nyilvánvaló pusztulásba, hogy ők megsemmisüljenek, ő maga pedig biztosabban uralkodhassék a többi egyiptomi fölött. Ezen felháborodva, a hazatérő sereg az elpusztultak barátaival együtt nyíltan fellázadt ellene.¹⁴

162. Amikor erről Apriés értesült, Amasist küldte hozzájuk, hogy szép szavakkal lecsillapítsa őket. Mikor az megérkezett, s az egyiptomiakat rábeszélte, ne tegyenek ilyet, még szónoklata közben az egyiptomiak egyike, aki

⁶ Hérodotos itt két tévedést követ el. A Földközi-tenger és a Vörös-tenger közötti legrövidebb út légvonalban nem a Kasios-hegytől, hanem Pélusiontól indult ki, és rövidebb is a Hérodotos által megadott távolságnál. Hérodotos továbbá elfeledni látszik, hogy az általa leírt csatorna csak a Nílust kötötte össze a Vörös-tengerrel.

⁷ Ti. Dareios perzsa király számára.

⁸ Északi tenger: a Földközi-tenger.

⁹ Magdólos: Megiddo, Iudaeában, ahol Nekós i. e. 609-ben legyőzte Józsiás júdai királyt (vö. II. Kir. 23., 29). Hérodotos csak annyiban téved, hogy Nekós hadjárait uralkodásának kései szakaszára teszi.

¹⁰ Kadytis azonosítása bizonytalan, valószínűleg: Gaza. Hérodotos informátora azonban semmit sem szólt arról, hogy Nekós a kezdeti győzelmek után Nabükudurriusúrtól Karkemišnél teljes vereséget szenvedett (i. e. 605).

¹¹ A Milétos melletti Didyma Apollón-szentélyének papjai a Branchidai nemzetségből kerültek ki. A szentély az ókori Kelet uralkodói előtt is nagy tiszteletben állt, Nekós fáraó után a lydiai Kroisos is nagy adományokat juttatott neki (Hérodotos, I. 46. és 92).

¹² Psammis = II. Psammétichos, i. e. 594–588.

¹³ Apriés = Uahibrē° (*W^hh³b R^o*), i. e. 588–568. Hérodotos ez esetben is szíriai hadjáratának csak kezdeti sikereiről számol be.

¹⁴ Az elbeszélésből kitűnik a felkelés társadalmi háttere is: a görög zsoldosokra és telepekre támaszkodó királlyal szemben a hadsereg egyiptomi egységei lázadtak fel.

mögötte állt, sisakot tett a fejére, s azt mondta, hogy ezzel királlyá koronázta. Úgy látszik, nem akarata ellenére történt a dolog, amint ezt ki is mutatta; mert mielőtt a fellázadt egyiptomiak őt királyukká tették, tüstént útnak indult Apriés ellen. Apriés erről tudomást szerezve egyiptomi környezetének egy tekintélyes tagját, Patarbémist, küldte Amasishoz azzal a parancssal, hogy élve hozza elébe Amasist. Amikor Patarbémis Amasishoz ért, visszatérésre szólította fel, Amasis azonban, aki éppen lóháton ült, felemelkedve illetlen mozdulatot tett, s azt mondta, ezt üzeni Apriésnek. Patarbémis továbbra is azon volt, hogy jöjjön vele a királyhoz, aki őt ideküldte. Erre Amasis állítólag azt felelte, hogy már régóta ezt készül tenni, és Apriés nem is fog rá megharagudni, mert nemcsak maga jelenik meg, hanem másokat is hoz magával. Patarbémis e szavakból megértette szándékát, és készülődését látva, gyorsan eltávozott, hogy a királynak a lehető leghamarabb elmondja, mi készülődik. Amikor azonban Amasis nélkül érkezett meg Apriéshez, az szóhoz sem engedte jutni, hanem hirtelen indulatában levágatta füleit és orrát. Amikor a többi egyiptomiak, akik mindeddig az ő pártján voltak meglátták, hogy a legtekintélyesebb férfiút ilyen gyalázatosan csonkította meg, egy pillanatra sem türtőztették magukat, hanem a többiekhez csatlakoztak, és felajánlották magukat Amasisnak.

163. Ennek az újabb felkelésnek a hírére Apriés felfegyverezte segítőcsapatait, s az egyiptomiak ellen indult. 30 000 kariai és ión zsoldoskatonája volt, fővárosa pedig Sais, ez a hatalmas és megtekintésre érdemes város, volt. Apriés emberei rátámadtak az egyiptomiakra, Amasis serege pedig az idegen zsoldosokra. A két sereg Mómemphis¹⁵ városába érkezett, és itt készültek erejüket összemérni.

169. Miután Apriés a zsoldosok élén és Amasis¹⁶ az egész egyiptomi sereggel egymás ellen vonulva, Mómemphis városához értek, összecsaptak. A zsoldosok kiválóan harcoltak, de mivel sokkal kevesebben voltak, vereséget szenvedtek. Mint mondják, Apriés meg volt győződve arról, hogy sem isten, sem ember nem foszthatja meg királyságától, annyira szilárdnak tartotta uralmát. Az ütközet során mégis vereséget szenvedett, élve fogták el, és Sais városába, saját korábbi palotájába hurcolták, amely ekkor már Amasis királyi székhelye volt. Itt egy ideig a királyi palotában tartották, és Amasis jól is bánt vele. Végül az egyiptomiak mégis szemére vetették, hogy helytelenül cselekszik, ha mindnyájuk és egyben saját maga legnagyobb ellenségét táplálja, így hát kiszolgáltatta Apriést az egyiptomiaknak. Azok megfojtották őt, de utána őseinek sírboltjában temették el. Ez Athéné¹⁷ szentélyében van, közvetlenül a Megaron mellett, a bejáratától bal kéz felé. A saisiak valamennyi, ezen nomosból származó királyukat a szentélyen belül temették el. És bár Amasis síremléke távolabb is van a Megarontól, mint Apriésé és annak őseié, mégis a szentély pitvarán belül fekszik. A pitvart hatalmas, kőből épült oszlopsor veszi körül, az oszlopok a datolyapálma alakját követik, és mindenféle dísszel vannak ékesítve. Az oszlopcsarnok belsejében két hatalmas kapu áll, s ezek fogják körül a sírboltot.

177. Mint mondják, Amasis királysága alatt volt Egyiptom a legboldogabb, gazdagon áramlott mindaz, amit a folyó nyújthat a földnek s amit a föld ad az

¹⁵ Mómemphis (a mai Menuf) nem azonos Memphisszel.

¹⁶ Amasis (egyiptomi Jähmes), i. e. 568—526, a XXVI. dinasztia utolsó előtti uralkodója.

¹⁷ Athénével az egyiptomi Néith istennőt azonosították.

embereknek, s állítólag ekkor összesen 20 000 népes város volt az országban. Amasis vezette be azt a törvényt Egyiptomban, hogy minden egyiptominak évenként ki kell mutatnia a nomarchés előtt, miből él. Aki ezt nem teszi, és nem tud becsületes megélhetést kimutatni, halállal lakol. Az athéni Solón Egyiptomból vette át ezt a törvényt akkor, amikor Athénben is bevezette;¹⁸ örök időkre vállalták megtartását, mert gáncstalan törvénynek tartják.

178. Amasis barátja volt a görögöknek, s a helléneknek jóindulata számos tanúságán kívül azt is megadta, hogy az Egyiptomba költözők Naukratis városban telepedhetnek le. Azoknak, akik nem akartak a városban lakni, hanem a hajózást kedvelték, megfelelő helyet nyújtott oltárok és az istenek szentélyei létesítésére. A legnagyobb, legnevezetesebb és legtöbbet látogatott szentélyt Helléniönnek nevezik. Ezt a következő városok közös erővel alapították: az ión városok közül Chios, Teós, Phókaiá és Klazomenai, a dór városok közül Rhodos, Knidos, Halikarnéssos és Phasélis, az aiol városok közül az egyetlen Mytiléné. Ezeknek a városoknak közös tulajdona ez a szentély, és ők küldik ki a hozzá tartozó piac vezetőit is. Minden más város, amely ebben részt akar venni, teljesen jogtalanul akar benne részt venni. Rajtuk kívül az aiginaiai a maguk számára külön szentélyt alapítottak Zeus tiszteletére, a samosiaiak egyet Hérának, s a milétosiaiak Apollónnak.

179. Egykor Naukratis volt az egyetlen emporion (kereskedelmi település), s ezen kívül egy sem volt Egyiptomban. Ha valaki a Nílus valamely másik torkolatánál szállt partra, meg kellett esküdnie, hogy akarata ellenére vetődött ide, s az eskü letétele után hajójával a kanóbsi torkolathoz távoznia. Ha a kedvezőtlen szelek miatt nem indulhatott útnak, rakományát tutajokra rakva, kellett a deltát megkerülnie, míg Naukratishoz nem ért. Ilyen kiváltságai voltak Naukratisnak.

28. A Démotikus Krónika

Az egyiptomi történeti és vallásos irodalom egyik legérdekesebb termékét őrzi ez a démotikus papirusz, amely a Ptolemaiós-kor elejéről származik. A papirusznak, sajnos, csak középső része maradt ránk; az írója által idézett első öt tábla, a végéről pedig legalább ennyi hiányzik. Első feldolgozója, E. Revillout által tulajdonképpen tévesen adott nevét viseli ma is az irodalomban a „Démotikus Krónika”. Egy sajátos irodalmi műről van szó valójában, amelynek azonban komoly történeti forrásértéke is van bizonyos vonatkozásban. A szerző történeti jövődőlés formájában méltatja a 28—30. nemzeti dinasztikiák (i. e. 404—343) uralkodóit, de úgy, mintha Tahos (*Dd Hr*) fáraó alatt készült volna a mű (i. e. 362—360). Táblákra hivatkozik (a szövegben a 6—13. és a 14.-nek töredéksora szerepel), amelyeknek mondatait: „azt mondja” = „azt jelenti”, „azaz”, „hogy” jelentésű szóval (*dd*) köti össze a reá következő magyarázattal, amelyek viszont az uralkodókra vonatkoznak. A magyarázat, illetve „jövődőlés” alapjául szolgáló mondatok valójában mítikus köntösbe öltöztetett naptári adatokat tartalmaznak, amelyekben a Nílus áradása játssza a legfőbb szerepet. A rendkívül homályos mondatokat, illetve szavakat úgy kapcsolja az uralkodók sorsához, hogy szinte kizárólag egyéni etikai megítélésére támaszkodik, amely szerint az istentelen, rossz uralkodó bukik csak a trónról, viszont hosszabb uralkodás a jutalma a jámbor és adakozó fejedelemnek. Történeti forrásértékűvé teszi viszont művét az uralkodók felsorolásának a legújabb kutatás szerint (Kienitz: *Die politische Geschichte Ägyptens vom 7. bis zum 4. Jahrhundert*. Berlin, 1953.) még Manethón

¹⁸ Hérodotos, aki Egyiptom iránti nagybecsülésétől vezettelve, minden görög intézményt és szokást egyiptomi eredetűnek vél, itt nyilván téved: Solón tevékenysége (i. e. 594) jóval Amasis uralkodása elé esik.

listájánál is pontosabb rendje. Történeti értékű maga az a szemlélet is, amely e késői korban az egyiptomiaknak az idegen uralommal szemben gyakran közömbösnek látszó és az irodalomban így is tárgyalt felfogásával szemben, szinte hazafiúi vágyakozással beszél egy olyan jövőző nemzeti uralkodóról, aki a görögökkel és perzsákkal szemben létrehozhatja újra az egyesült egyiptomi birodalmat. (*W. Spiegelberg: Die sogenannte Demotische Chronik, Demotische Studien. Heft 7. Leipzig 1914.*)

(A fordításban idézőjel közt szerepelnek azok a mondatok, amelyeket a krónika szerzője a rákövetkező „azt jelenti” kifejezéssel magyaráz, illetve használ fel a történeti események motiválására.)

... „*Lásd a 6. táblát*”: „Bekövetkezik az utolsó napja a hónapnak”. Ez azt jelenti, hogy beteljesednek azok a mondások, amelyek az istenek által lettek bejelentve.

„Teljessé lett a hónap első, második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik napja.” — Teljessé lett a hónap első napja: ez Amyrtaios (*Jmn jrj djs*) fáraó.¹ A második nap: ez (I.) Nephrités (*Nṣj-f ʿwrd*) fáraó.² A harmadik nap: ez Achóris (*Hgr*) fáraó.³ A negyedik nap: ez (II.) Nephrités fáraó.⁴ Az ötödik nap: ez Nektanebó (*Nḥtj-nbf*) fáraó.⁵ A hatodik nap: ez Tachós (*Dd-Hr*) fáraó.⁶ Tetteiket Thóth isten jegyezte fel, amikor történetüket Herakleuspolisban megállapította.

„A hetedik nap Ptaḥ istennek adatik”. Úgy véli: Az az uralkodó, aki ezután következik, meg fogja szervezni Memphis ügyeit. Az történik, hogy tettei — amit ugyanis Memphisban végez — megvalósulnak.

„*Lásd a 7. táblát*”: „A középső aše (ʿšjw)-ünnep Pe (*P*) városában Mechir hónapra esik”. Ez azt jelenti, hogy a generációk vége következik be, annak megfelelően, ami Mechir hónapban lett kijelölve. A temetés ugyanis Mechir hónapban lesz. Az aše-ünnep a hónap végén van.⁷

„A nebti-ünnep (*nbtj*) kezdete Dep (*Dp*) városában Phamenoth hónapra esik”. Ez azt jelenti: A jövőző fejedelem uralma Phamenothra esik. A nebti-ünnep e hónap elseje.

„A hold elvarázsolja a folyót, amikor az uralkodó átvonul az egész birodalmon”. Ez azt jelenti: Az uralkodó, aki következik, elhagyja Egyiptomot.⁸

„A balt átcsereleik jobbal. A jobb oldal Egyiptom, a bal oldal Szíria”. Ez azt jelenti: Aki Szíriába vonul — ami balra esik —, azt azzal cserélik ki, aki Egyiptomban van, ami a jobb oldalon van.

„A herakleuspolisi [isten], őt felkeresi a hermupolisi [isten]”. A herakleuspolisi az Harsaphés; őt megtalálta a hermupolisi, azaz Thóth, amikor Herakleuspolisba ment, hogy megkérdezze, vajon Harsaphés keresztülvitte-e azt, amit ő Egyiptomra nézve parancsolt.

¹ Uralkodott i. e. 404—399.

² Uralkodott i. e. 399—394.

³ Uralkodott i. e. 393—381.

⁴ Uralkodott i. e. 380-ban.

⁵ Uralkodott i. e. 380—362.

⁶ Uralkodott i. e. 362—360.

⁷ Pe és a következőkben előforduló Dep, a két ősi város később Butoban egyesült. Az itt előforduló ünnepeknek különös jelentőségét nem ismerjük.

⁸ Ez, valamint a következő mondat is utalás Tachós rövid uralkodására, illetve szíriai expedíciójára; távolléte alatt az Egyiptomban kitört felkelés megfosztotta trónjától, és II. Nektanebó került uralomra. Az itt felsorolt uralkodókkal a krónika még egyszer, bővebben foglalkozik.

„Herakleuspolis, Herakleuspolis, Herakleuspolis.” Ez azt jelenti: Az az [uralkodó], aki Herakleuspolisba ment, elhagyta a törvényt. Megbüntettetett mint lázadó, megbüntetett fiában is.⁹

„Lásd a 8. táblát.” „Az első papi testület bezárja a tolozárt”. Ez azt jelenti, hogy az uralkodó, aki Egyiptomban lesz, bezárja a zárat, de a fáraó újra kinyitja azt.¹⁰

„A második papi testület [újra] kinyitja”. Ez azt jelenti: A második uralkodó újra kinyitja.

„A harmadik papi testület kinyitja az ureuszkígyó előtt”. Ez azt jelenti: A harmadik uralkodó uralkodása örömet fog hozni. A maradék három uralkodó, akik az idegen uralom alatt élnek majd, örömet okoznak az isteneknek.¹¹

„Mehit (*Mhjt*) istennő, ő hozza kötényében a herakleopolisi istent”. Ez azt jelenti: Mehit, azaz az ureuszkígyó hozza örömmel kötényében a herakleopolisi istent a fáraó palotájába. Harsaphés az, aki a jövőben uralkodónak parancsot ad. Úgy magyarázható, hogy egy herakleuspolisi ember lesz az, aki a perzsák és görögök után fog uralkodni.¹²

„Örvendezzél, ó Harsaphés papja!” Ez azt jelenti: Harsaphés papja örülni fog a görögök (ideje) után, mert egy uralkodó lesz [akkor], aki Herakleuspolisból származik.

„Nyissa ki a kemencék ajtaját; [áldozati] ökröket adtam neki.” Ez azt jelenti: Az, aki uralkodni fog, kinyitja a templom [zárját], és újra áldozatokat fog bemutatni az isteneknek.

„Üdv, üdv neked, hónap fia. Szép, szép Herakleuspolis!” Ez azt jelenti: Sok jó dologban lesz része akkor Herakleuspolinak.

„Taentii (*T₃-nt-dj-jj*) [Ureus istennő?] bezárja és kinyitja.” Ez azt jelenti, hogy az ureuszkígyó nyitja és zárja a Felső-Egyiptomból való kimenetelt és Alsó-Egyiptomba megy.

„Lásd a 9. táblát”. „Athyr hónap, — kürt”. Ez azt jelenti, hogy az uralkodó, aki majd Herakleuspolisban lesz, fellázad Athyr hónapban.¹³

„Choiak hónap: gyülekezés.” Ez azt jelenti, hogy Choiak hónapban gyűjti össze [híveit].

„Tybi: megerősödés”. Ez azt jelenti, hogy Tybi hónapban fegyverekkel szereltetik fel.

„Hívass engem, és hívatom Mechir hónapban”. Ez azt jelenti, hogy a harcosok Mehír hónapban küzdenek meg egymással.

„A király cím Phamenoth hónapban lesz az enyém”. Ez azt jelenti, hogy megkoronázzák, és meg fog jelenni az arany koronával Phamenoth hónapban. Phamenoth hónapban kezdődik uralkodása.

⁹ Utalás egy lázadásra, amely valószínűleg a győztes II. Nektanebó ellen tört ki, de leverték.

¹⁰ Utalás egy templomi szertartásra, amely viszont kapcsolatba hozható a krónika írójának felfogásával is, amely szerint a jámbor uralkodó elnyeri jutalmát, az istentelen pedig bűnhődik.

¹¹ Célzás az idegennek vagy médnek nevezett perzsa uralom alatt felkelő nemzeti fejedelmekre.

¹² A nemzeti érzelmű író jóslása, amely egy, a perzsa és görög uralmat követő nemzeti uralkodóba veti reményét. Még a perzsa uralom legvégén és azután, a Ptolemaiosok uralkodása alatt sem nyugodott meg teljesen Egyiptom. Több felkelésről tudunk, de csak ilyen értelemben következett be a krónika „jóslata”; nemzeti uralkodó nem került többé Egyiptom trónjára a Ptolemaiosok dinasztiája után.

¹³ Egy nemzeti felkelésre céloz, amelyben a felkelés kitörésétől a fáraó koronázásáig 4 hónap telik el.

„Pe városának adatik egy trón”. Ez azt jelenti, hogy legidősebb fiát fogják a trónra helyezni, mert az uralkodó, aki következni fog, az Isis fiához, Hóroshoz fog hasonlítani.

„Kenyeret adnak Dep városának”. (Ez azt jelenti, hogy) Dep lakóinak kenyeret adnak, mert az ő [az uralkodó] seregét képezik.

„A dd-oszlop özvegye¹⁴ utódát üdvözlík”. Ez azt jelenti, hogy az özvegynek megszűnt a bánata, mert Isis szíve örülni fog a jövőendő uralkodónak.

„Víg az aphroditéspolisi istennőnek a szíve”. Ez azt jelenti, hogy víg lesz a szíve Isisnek, aki Aphroditéspolis úrnője. Víg lesz az eljövőendő uralkodó miatt, mert az nem fogja elhanyagolni a törvényt.

„Lásd a 10. táblát”. „Elmúlt a tegnapi nap”. Ez azt jelenti, hogy az első uralkodó, aki az idegenek, azaz a médek után következik,¹⁵ Amyrtaios lesz. Miután az ő idejében a törvényt visszaállították, . . . Nem következett utána fiának uralma.

„Bekövetkezett a mai nap”. Ez azt jelenti, hogy a második uralkodó, aki a médek után jön, az Nepherités. Mivel lelkiismeretesen tette, amit tett, fia következhetett utána. Rövid idő múlva azonban letették ezt a sok bűn miatt, amelyet az ő idejében elkövettek.¹⁶

„Bekövetkezett a mai nap”.¹⁷ Ez azt jelenti, hogy az, amit ma mondanak, az meghatározza a jövőt.

„Az első”. Ez azt jelenti, hogy az első, aki a médek után jön. Miután úgy intézkedett, hogy ne (tartsák be) a jogot, keresték azt, ami ő ellene van. Nem engedték, hogy fia kövesse, hanem eltávolították őt még életében.¹⁸

„A második”. Ez azt jelenti, hogy a második uralkodó, aki a médek után következik, az Nepherités; tekints arra, mi történt vele. Fia követhette a (királyi) család trónusán, mint az akkori idők uralkodója . . .

„A harmadikat letették”. Ez azt jelenti, hogy a harmadik fejedelmet, aki a médek után jött, eltávolították (a trónról).¹⁹

„A negyedik: nem élt”. Ez azt jelenti, hogy a negyedik uralkodó, aki a médek után következett, az Pšenmut (*P; šrj n Mwt*) volt.

„Ő nem élt”. Ez azt jelenti, hogy nem élt isten útján. Nem engedték, hogy soká uralkodhassék.²⁰

„Az ötödik: az teljes”. Ez azt jelenti, hogy az ötödik uralkodó, aki a médek után következik, Achóris, a korona ura, akinek uralkodási napjai teljesek voltak, mert kegyes volt a templomokkal szemben. Bukott azonban ő is azért, mert nem volt tekintettel testvéreire.²¹

¹⁴ A dd-oszlop Osiris jelvénye és özvegye alatt így Isist kell érteni.

¹⁵ A „krónika” ezután újra felsorolja a következőkben a nemzeti uralkodókat.

¹⁶ Az egész rövid ideig uralkodó Muthésre vonatkozik, akitől azonban egyiptomi emléktárgy nem maradt fenn.

¹⁷ A mondatnak új magyarázatát adja a következőkben.

¹⁸ Amyrtaios fáraóra vonatkozik. A trónváltás erőszakos úton történhetett.

¹⁹ A fentebb már említett Muthés sorsára vonatkozó eseményt ismétli a szerző.

²⁰ A Manethón-listával szemben az újabb történelmi kutatás (l. Kienitz idézett (művét) kimutatta, hogy a Démotikus Krónika uralkodói sorrendje a helyes, amennyiben Nepheritést 393-ban rövid ideig fia, Muthés, majd ugyancsak rövid ideig Pšenmut (Manethónnál Psammuthis) követte, akinek rokoni kapcsolata az előző uralkodóval teljesen kiderítetlen. Bizonyára az utóbbi töröltette Nepherités fáraó nevét az emlékekről, — a rendet helyreállító Achóris fáraó pedig Pšenmut nevét mint valószínű trónbitorlóét.

²¹ Achóris jelentőségét csupán kegyességével magyarázta a „krónika” szerzője; uralkodása végén kitört zavarokra vonatkozhatik magyarázatának második része.

„A hatodik, az nem élt”. Ez azt jelenti, hogy a hatodik uralkodó, aki a médek után uralkodott, Nepherités volt. „Nem élt”, — ez azt jelenti, hogy nem adatott oly parancs, amely szerint ő fennmaradhatott volna. Mivel a törvényt már apja idejében elhagyták, a fiút is érte a büntetés.²²

„A hetedik: a tizedik napja a hónapnak . . . lesz a harmincadik nap”. Ez azt jelenti, hogy a hetedik uralkodó, aki a médek után következik, Nektanebó fáraó, $6 + 10 = 16$ uralkodási év adatik neki. Őt (is) letették a trónról.²³

„A hónap utolsó napja”. (Ez azt jelenti): Három tíznapos időköz kiegészül három hónapra, — három tíznapos időköz három évvé egészül ki, (végy ehhez) 16 (évet), így megkapod a 19 évet, amelyben uralkodott.²⁴

„Az építőmester mérőeszköze, — az első napja a hónapnak”. Ez azt jelenti, hogy az ül a trónon, akinek apja épített. „Az első napja a hónapnak” azt jelenti, hogy egyetlen évben viselhette csak az uralkodást Tachós fáraó, aki apja mértékeszkövéhez ment [igazodott].²⁵

„A kőműves (?) kalapácsa. A hetedik nap”. Ez azt jelenti, hogy az az uralkodó, aki utána következik, 18 évig uralkodik. „A kőműves (?) kalapácsa”, ez a kard, amely öt részből áll. Ez úgy magyarázható, mint 6 és 7, azaz 13, ehhez jön 5, ami 18 évet ad ki.²⁶

„ . . . megnyílnak az elrejtettség kapui”. Ez azoknak az embereknek a kezdetét jelenti, akik utána következnek, azaz a médekét . . .²⁷

„Tavaink és szigeteink sirással teltek meg”. Ez azt jelenti, hogy az egyiptomiak házaiban nem lesznek emberek, hogy abban lakjanak. Ez az az időszak, amiről azt mondják: a médek szerencsétlenségét zúdítanak rájuk, — elveszik házaikat, és [maguk] laknak benne.

„Jobban szeretem a hónap első napját, mint az utolsót”. Ez azt jelenti, hogy az első év abban az időben, amelyet a médek eltöltenek [amelyben a médek uralkodnak Egyiptomban], szebb, mint az utolsó.

„Eső hull a kőre, bár tiszta az ég”. Ez azt jelenti, hogy az egyiptomiakat romlásba viszik, bár Rē (a napisten) látja őket.

„Ő azt mondja: »Az ég tiszta«.” Ez azt jelenti: A nap látja őket. Ő azt mondja: »Eső hull a kőre.« Ez azt jelenti: Az emberek szerencsétlenül járnak. Víz (jelenti) az embert. A kő (jelenti) a szerencsétlenséget.

„Lásd a 11. táblát”. „Be vagyok fedve tetőtől talpig.” Ezt úgy magyarázhatod: Megjelenek az arany királyi koronával. Nem fogják fejéről eltávolítani. Ez alatt Nektanebó fáraót érti.

„Köpenyem a hátamon van.” Ez azt jelenti, hogy koronázási ruhám van hátamon. Nem fogják ezt eltávolítani.

„A kard a kezemben van”. Ez azt jelenti, hogy így mondhatod szívedben: Az uralkodás a kezemben van, nem fogják tőlem elvenni. A kard az uralkodóé . . . A győzelem kardjának nevezik.

²² II. Nepherités néhány hónapig tarthatta csak magát a trónon.

²³ I. Nektanebó uralkodásának valószínűleg utolsó három évében tásuralkodóként maga mellé vette fiát, Tachóst. Ezt a körülményt magyarázhatta a „krónika” szerzője ily értelemben.

²⁴ Az előző jegyzet értelmében.

²⁵ A tulajdonképp 362—360-ig uralkodó Tachóst II. Nektanebó menekülésre készítette. Vö. a 8. jegyzettel.

²⁶ A 18 évig (361—343-ig) uralkodó II. Nektanebó fáraó uralkodási éveit a „kard” és a hat, ill. hét számjegyek nevének, szójátékon alapuló egybevetésével, ill. még ötnek hozzáadásával nyeri a „krónika” szerzője.

²⁷ II. Nektanebó után ismét perzsa uralom következett.

„Ha ő úgy tesz, te is így teszel. Ha ő erős, te is erős vagy”. Ez azt jelenti, hogy isten a te tetteid szerint cselekszik. Ha megerősíted szívedet, úgy ő is erőssé teszi azt.

„Apis, Apis, Apis”. Ez azt jelenti: Ptaḥ, Rē, Hóros az uralkodói tisztség urai. Ezt elhanyagoltad, amikor arra törekedtél, hogy vagyont gyűjts. A szerencse a hármas számban van, mert Apis a három istent jelenti, akiket megnevezett, — Apis az Ptaḥ, Apis az Rē és Apis az Isis fia, Hóros.²⁸

„Lásd a 12. táblát”. „A hegyvidék vadjainak csordái vonultak Egyiptomba.” Ez azt jelenti, hogy a médek ezek, akik az országban keleten és nyugaton laknak.

„A krokodilok fogják elragadni őket”. Ez azt jelenti, hogy az isten ugyanoda juttatja őket, ahonnan jöttek, — ezek az idegenek, a médek.

„Ó, kertész, végezd munkádat.” Ez azt jelenti, hogy a fáraó végezze feladatát. Ezalatt Nektanebót érti . . .

„Ó, kertfelügyelő, legyen ültetésed állandó.” Ezzel ismét őrá (Nektanebóra) utal . . .

„Mut (*Mwt*) istennő a gyógyító”. Ez azt jelenti, hogy aki őt szereti, annak Mut a szeretet istennője.

„Mut istennő a tehén. Nincs ellátva, éhes és Amonhoz könyörög”. Ez azt jelenti, hogy az ureuszkígyó éhes. Nem akar a rablottból enni. Amonhoz könyörög. Üdv az uralkodónak, aki adakozó.

„Az írópaletta védi a kést (?), amikor a kötelet elvágja”. Ez Nektanebót jelenti. Ez azt jelenti, hogy a paletta elvágja a kötelet, ha már nem rabolnak Egyiptomban . . .

„A földműves sír, a felesége . . .” Ez azt jelenti, hogy a földműves a szántóföldre megy, és megsiratja a gabonát és a kenyeret. Fáradtságos az élete, mert a fáraó földjének gabonái nem teltek.

A fiatalok a memphisi főpap magtárához mennek. Az bogáncsot ad nekik, ami pedig nem étel . . .

„Lásd a 13. táblát”. „A nagy folyó növekszik, kezdete Elephantinében van. Belőle élnek a pékek”. Ez Nektanebó fáraót jelenti. Jönnek az idegenek, hogy Egyiptom urává legyenek. Ha árad a víz az ő idejében, úgy élni fognak a pékek.

„Örüljenek a gyomrok, lesz ennivaló”. Ez azt jelenti, hogy a fiatalok abban az időben fognak kenyeret találni. Nem lesznek éhesek, mint azok, akik a te idődben élnek.

„Az ifjak, akik az utcán állnak, állukat kezükön nyugtatják.”²⁹ Ez azt jelenti, hogy a görögök, akik Egyiptomba jönnek, hosszú ideig fognak Egyiptomban uralkodni.³⁰ . . .

²⁸ A „krónikának” a 11. táblára vonatkozó, szinte prófétikus színezetű szavai egy, történetileg még nem egészen tisztázott kérdést vetnek fel, oly értelemben, hogy — bár II. Nektanebó volt az, aki alatt Egyiptom 343-ban a perzsákkal szemben elveszti önállóságát — a koronáról mégsem mondott le a fáraó, és Memphisből Felső-Egyiptomba, majd Nubiába menekült. Nubiai fejedelem lehet Hababás (*H3bbš*) is, aki feltehetően az oda menekült II. Nektanebóval összeköttetésben, mintegy utolsó nemzetinek tekinthető megmozdulásként mint fáraó, még a görög hódítás hajnalán, kb. i. e. 335-ig tartotta Egyiptomot birtokában.

²⁹ A gyász kifejezéseként.

³⁰ A következő, utolsó mondatban kutyákról tesz említést a szöveg, ami eltérő vélemények szerint vagy megvető értelemben vonatkozik a görögökre, vagy mint a perzsákat üldöző vadászkutyák fogható fel. A következő 14. számmal idézett tábla szövegéből már csak értelmetlen szótöredékek maradtak fenn.

NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

III. Az ókori Mezopotámia

NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

A) A legrégibb šumer államok

1. A „Šumer királylista”

A šumer történelem és történetírás legjelentősebb forrása az ún. „királylista”. A „vízözön utáni” királyokkal foglalkozó részét a gúfi megszállók kiűzése után, Utuhegal uralkodása alatt állították össze Urukban, két forráscsoportból: a királyok nevét, uralkodása éveinek számát és székhelyét közlő helyi jegyzékekből egyfelől, az őstörténeti mítoszokból és legendákból másfelől. A „vízözön előtti” királyokról szóló rész eredetileg független volt, Eriduban keletkezett, s csak később csatolták az uruki listához.

A lista összeállítóját Šumer mindenkori egysége igazolásának gondolata vezette, ezért a gyakran párhuzamos dinasztiákat (pl. a Kiš-, Ur és Uruk-i a vízözön után), egymás utáninak tünteti fel, bizonyos dinasztiákat pedig egyszerűen mellőz (legfeljebb ezek közül a Kortársi dokumentumokból jól ismert Lagaš elhagyása). Egyebekben azonban a feliratok a lista zömének hitelességét megerősítik, legalábbis az ún. vízözön utáni dinasztiákra vonatkozóan, bár a mítikusan magas számok egyelőre nincsenek megmagyarázva. Jelenleg a lista legkorábbi kortársi dokumentummal történeti személy nevéként igazolt neve: Enmebaragesi, Kiš királya, akinek előkerült egy alabástrom váza felirata: m e b a r a (g) - s i l u g a l k i š i „Mebaragesi, Kiš királya”. A sémi neveket * jelöli. (Feldolgozása: Th. Jacobsen: The Sumerian King List. Assyriological Studies 11. Chicago 1939.)

[1.1] Amikor a királyság alászállt az égből, Eridu városban volt a királyság. Eridu városban *Alulim* volt a király, 28 800 évig uralkodott; [5] *Alagar* 36 000 évig uralkodott: 2 király, 64 800 évig uralkodtak ott. Eridu várost elhagyom. Királysága Badtibira városba [10] ragadtatott el.

Badtibira városban *Enmenluanna* 43 200 évig uralkodott; *Enmengalanna* 28 800 évig uralkodott; [15] *Dumuzi* isten, a pásztor 36 000 évig uralkodott: 3 király, 108 000 évig uralkodtak ott. Badtibira várost elhagyom. Királysága Larak városba ragadtatott el.

[20] Larak városban *Ensipazianna* 28 800 évig uralkodott: 1 király, 28 800 évig uralkodott ott. Larak várost elhagyom. [25] Királysága Sippar városba ragadtatott el.

Sippar városban *Enmenduranna* volt a király, 21 000 évig uralkodott: 1 király, 21 000 évig uralkodott ott. [30] Sippar várost elhagyom. Királysága Šuruppak városba ragadtatott el.

Šuruppak városban *Ubartutu* volt a király, 18 600 évig uralkodott: 1 király, [35] 18 600 évig uralkodott ott.

5 város volt, 8 király, 241 200 évig uralkodtak ott.

A vízözön (a - m a - r u) áradt el fölöttük.

[40] Az után, hogy a vízözön áradt el fölöttük, a királyság alászállt az égből. Kiš városban volt a királyság. Kiš városban *Ga/*...*jur* volt a király, [45] 1200 évig uralkodott. — (A tábla) kitöredezett,¹ Nisaba istennőnek^{1a} világos az égből! —

¹ A királylista szerzőjének formulája.

^{1a} Az írás istennője.

960 évig uralkodott; ^[11.1] **Palākinātīm* 900 évig uralkodott; **Nangišlišmā* [. .] évig uralkodott; ^[5] *Bahina* [. .] évig uralkodott; *Buannum* (?) 840 évig uralkodott; **Kalibum* 960 évig uralkodott; **Qalūmu* 840 évig uralkodott; ^[10] **Zuqaqip* 900 évig uralkodott; *Atab* 600 évig uralkodott; *Mašda*, Atab fia, 840 évig uralkodott; **Arwi'um*, Mašda fia, ^[15] 720 évig uralkodott; *Etana*, a pásztor, aki az égisz emelkedett fel, aki az országokat megszilárdította (l u, k u r - k u r m u - u n - g i / g i, - n a), király volt, 1560 évig uralkodott. ^[20] *Baliḫ*, Etana fia, 400 évig uralkodott; *Enmenunna* 600 évig uralkodott; *Melamkišī*, Enmenunna fia, ^[25] 900 évig uralkodott; *Barsalnunna*, Enmenunna fia, 1200 évig uralkodott; *Samug*, Barsalnunna fia, 140 évig uralkodott; ^[30] **Tizkar*, Samug fia, 305 évig uralkodott; **Ilku'* 900 évig uralkodott; **Illasadum* 1200 évig uralkodott; ^[35] *Enmenbaragesi*, aki Elam ország fegyvereit zsákmányként elhozta, király volt, 900 évig uralkodott; *Aka*, ^[40] Enmenbaragesi fia, 625 évig uralkodott: 23 király, 24 510 évig, 3 hónapig, 3½ napig uralkodtak ott.² ^[45] Kiš város fegyverrel leveretett. Királysága az Eanna-ba ragadtatott el.

Az Eannaban³ ^[III.1] *Meskiaggāšer*, Utu isten fia e n — (pap) volt, [király] volt, 324 évig uralkodott, Meskiaggāšer ^[5] a tengerbe alámerült, a hegyvidék felé kiemelkedett; *Enmerkar*, Meskiaggāšer fia, Uruk város királya, aki Uruk várost építette, ^[10] király volt, 420 évig uralkodott; *Lugalbanda* isten, a pásztor, 1200 évig uralkodott; *Dumuzi* isten, a „halász”, — ^[15] a városa Ku'ara — 100 évig uralkodott; *Gilgameš* isten — apja egy *lillū*^{3a} volt — Kullab e n — (pap)ja, ^[20] 126 évig uralkodott; *Urnungal*,^{3b} Gilgameš fia, 30 évig uralkodott; *Utuḫkalamma*, ^[25] Urnungal fia, 15 évig uralkodott; *Labahšum* 9 évig uralkodott; *Ennundaranna* ^[30] 8 évig uralkodott; *MES* (?) *ḪÉ*, a kovács, 36 évig uralkodott; *Melamanna* 6 évig uralkodott; *Lugalkitun* (?) 36 évig uralkodott: ^[35] 12 király, 2130 évig uralkodtak ott. Uruk város fegyverrel leveretett. Királysága Ur városba ragadtatott el.

Ur városban ^[40] *Mesannepada* volt a király, 80 évig uralkodott; [*Aannepadda*, Mesannepadda fia, x évig uralkodott]; *Meskiagnanna*,⁴ Mesannepada fia, volt a király, ^[45] 36 évig uralkodott; ^[IV.1] *Elulu* 25 évig uralkodott; *Balulu* 36 évig uralkodott: 4 király, 177 évig uralkodtak ott.^{4a} ^[5] Ur város fegyverrel leveretett. Királysága Awan városba ragadtatott el.

Awan városban [. . .] volt a király, [. .] évig uralkodott; ^[10] [. . .] [. .] évig uralkodott; *Kul* [. .] 36 évig uralkodott: ^[15] 3 király, 356 évig uralkodtak ott. Awan város fegyverrel leveretett. Királysága Kiš városba ragadtatott el.

^[20] Kiš városban *Suf* [. .] volt a király, 201 évig uralkodott; *Dadasig* [. .] évig uralkodott; *Magalgalla*, a hajós, ^[25] 360 évig uralkodott; **Kalbum*, Magalgalla fia, 195 évig uralkodott; *Še-e* (?), 360 évig uralkodott; ^[30] *Gašub*(?)*nunna* 180 évig uralkodott; **Enbi-Eštar* (?) 290 évig uralkodott; *Lugalmu* 360 évig uralkodott: 8 király, ^[35] 3195 évig uralkodtak ott.⁵ Kiš város fegyverrel leveretett. Királysága Hamazi városba ragadtatott el.

Hamazi városban **Ḫatāniš* volt a király, ^[40] 6 évig uralkodott: 1 király, 6 évig uralkodott ott. Hamazi város fegyverrel leveretett, királysága Uruk városba ragadtatott el.

² Az ún. I. Kiš-i dinasztia.

³ Eanna — Uruk temploma. Az ún. I. Uruk-i dinasztia.

^{3a} A *lillū* szó jelentése vitatott, talán „démon”.

^{3b} Vagy *Urungal*.

⁴ Nevének helyes alakja: Meskiagnunna.

^{4a} Az ún. I. Ur-i dinasztia.

⁵ Az ún. II. Kiš-i dinasztia.

[45] Uruk városban *Enšakušanna* volt a király, 60 évig uralkodott; *Lugal-kiginedudu* [. .] 2 évig uralkodott; *Lugalkisalsi*, *Lugalkiginedudu* fia, [. .] 7 évig uralkodott: 3 király, [. .] évig uralkodtak ott.⁶ [v. 1] Uruk város fegyverrel leveretett. Királysága Ur városba ragadtatott el.

Ur városban *Lugalkinišedudu* volt a király, [. .] évig uralkodott; [5] *Lugalkisalsi*, *Lugalkinišedudu* fia, [. .] évig uralkodott; [. .] *gi* [. .] évig uralkodott; [10] *Kaku*, [. .] *gi* fia, [. .] évig uralkodott: 4 király, 116 évig uralkodott ott.⁷ [15] Ur város fegyverrel leveretett. Királysága Adab városba ragadtatott el.

Adab városban *Lugalannemundu* volt a király, 90 évig uralkodott: 1 király, [20] 90 évig uralkodott ott. Adab város fegyverrel leveretett. Királysága Maeri városba ragadtatott el.

Maeri városban **Ilšu* volt a király, 30 évig uralkodott; [25] [. .] *zi*, *Ilšu* fia, 17 évig uralkodott; [. .] *lugal* 30 évig uralkodott; [. .] *lugal* 20 évig uralkodott; [. .] *bi* *maš* 30 évig uralkodott; [30] [. .] *ni* 9 évig uralkodott: 6 király, 136 évig uralkodtak ott. Maeri város fegyverrel leveretett. Királysága [35] *Kiš* városba ragadtatott el.

Kiš városban *Kubaba*, a korcsmárosnő, aki *Kiš* város alapjait megszilárdította, volt a király, 100 évig uralkodott: [40] 1 király, 100 évig uralkodott ott.⁸ *Kiš* város fegyverrel leveretett. Királysága *Akšak* városba ragadtatott el.

Akšak városban *Unzi* [45] volt a király, 30 évig uralkodott; *Undalulu* 12 évig uralkodott; *Urur* 6 évig uralkodott; [v. 1. 1] **Puzurnirah* 20 évig uralkodott; **Išūil* 24 évig uralkodott; *Šūsin*, *Išūil* fia, 7 évig uralkodott: 6 király, [5] 99 évig uralkodtak ott. *Akšak* város fegyverrel leveretett. Királysága *Kiš* városba ragadtatott el.

Kiš városban **Puzursîn*, [10] *Kubaba* fia, volt a király, 25 évig uralkodott; *Urzababa*, *Puzursîn* fia, 400 évig uralkodott; [15] **Simudār* 30 évig uralkodott; **Ušiwatar*, *Simudār* fia, 7 évig uralkodott; **Eštarmuti* 11 évig uralkodott; **Išmēšamaš* 11 évig uralkodott; *Nannia*, a kőfaragó, 7 évig uralkodott: [20] 7 király, 491 évig uralkodtak ott.⁹ *Kiš* város fegyverrel leveretett. Királysága Uruk városba ragadtatott el.

Uruk városban *Lugalzagesi* [25] volt a király, 25 évig uralkodott: 1 király, 25 évig uralkodott ott.¹⁰ Uruk város fegyverrel leveretett. Királysága [30] *Agade* városba ragadtatott el.

Agade városban **Šarrukîn* — [ap?]ja datolyakertész —, *Urzababa* pohárnoka, *Agade* város királya, aki *Agade* várost [35] építette, király volt, 56 évig uralkodott; **Rimuš*, *Šarrukîn* fia, 9 évig uralkodott; **Maništušu*, [40] *Rimuš* bátyja, *Šarrukîn* fia, 15 évig uralkodott; **Narāmsîn*, *Maništušu* fia, [45] 37 (?) évig uralkodott; **Šarkališarri*, *Narāmsîn* fia, 25 évig uralkodott; [v. 1. 1] ki volt király? ki nem volt király? *Igigi* király volt? *Nanum* király volt? *Imi* király volt? [5] *Elulu* király volt? Négyen királyok voltak, 3 évig uralkodtak. *Dudu* 21 évig uralkodott; *Šuturul*, *Dudu* fia, [10] 15 évig uralkodott: 11 király, 181 évig uralkodtak ott. *Agade* város fegyverrel leveretett. Királysága Uruk városba ragadtatott el.

[15] Uruk városban *Urnigin* volt a király, 7 évig uralkodott; *Urgigir*, *Urnigin* fia, 6 évig uralkodott; *Kudda* 6 évig uralkodott; [20] **Puzurili* 5 évig uralkodott;

⁶ Az ún. II. Uruk-i dinasztia.

⁷ Az ún. II. Ur-i dinasztia.

⁸ Az ún. III. *Kiš*-i dinasztia.

⁹ Az ún. IV. *Kiš*-i dinasztia; a III. *Kiš*-i dinasztiával azonos, és ahhoz kapcsolódik.

¹⁰ Az ún. III. Uruk-i dinasztia.

Uruk 6 évig uralkodott: 5 király, 30 évig uralkodtak ott.¹¹ Uruk város fegyverrel leveretett. ^[25] Királysága a Gutium hordához ragadtatott el.

A Gutium hordában: egy király, neve nincs; *Imta'* volt a király, 3 évig uralkodott; ^[30] *Inkišuš* 6 évig uralkodott; *Sarlagab* 6 évig uralkodott; **Šulme'* (*Iarlagas*) 6 évig uralkodott; *Elulumeš* 6 évig uralkodott; *Inimabakeš* 5 évig uralkodott; ^[35] *Igešauš* 6 évig uralkodott; *Iarlagab* 15 évig uralkodott; *Ibate* 3 évig uralkodott; *Iarlangab* 3 évig uralkodott; *Kurum* 1 évig uralkodott; ^[40] *Habilkin* 3 évig uralkodott; *Learabum* 2 évig uralkodott; *Irarum* 2 évig uralkodott; *Ibranum* 1 évig uralkodott; *Hablum* 2 évig uralkodott; ^[45] **Puzursin*, *Hablum* fia, 7 évig uralkodott; *Iarlaganda* 7 évig uralkodott; *Si'u* 7 évig uralkodott; *Tirigan* 40 napig uralkodott: ^[50] 21 király, 91 évig, 40 napig uralkodtak. ^[VIII. 1] A Gutium horda fegyverrel leveretett; Királysága Uruk városba ragadtatott el.

Uruk városban *Utuhegal* volt a király, 7 évig, 6 hónapig, 7 napig uralkodott: ^[5] 1 király, 7 évig, 6 hónapig, 7 napig uralkodott.¹² Uruk város fegyverrel leveretett. Királysága Ur városba ragadtatott el.

Ur városban *Urnammu* volt a király, ^[10] 18 évig uralkodott; *Šulgi* isten, *Urnammu* isten fia, 48 évig uralkodott; *Būrsin* isten, *Šulgi* isten fia, 9 évig uralkodott; ^[15] *Šusín*, *Būrsin* isten fia, 9 évig uralkodott; **Ibbīsín*, *Šusín* fia, 24 évig uralkodott: 5 király, ^[20] 108 évig uralkodtak ott.¹³ Ur város fegyverrel leveretett. Királysága Isin városba ragadtatott el.

Isin városban **Išbi(?)erra* volt a király, 33 évig uralkodott; ^[25] **Šūilišu* isten, *Išbierra* fia, 10 évig uralkodott; **Idindagan*, *Šūilišu* fia, 21 évig uralkodott; *Išmēdagan*, *Idindagan* fia, ^[30] 20 évig uralkodott; **Lipitištar* isten, *Išmēdagan* fia, 11 évig uralkodott; *Urninurta* isten 28 évig uralkodott; *Būrsin* isten, *Urninurta* isten fia, ^[35] 21 évig uralkodott; **Lipitenlil* isten, *Būrsin* fia, 5 évig uralkodott; **Erraimitti* isten 8 évig uralkodott; **Enlilbāni* isten 24 évig uralkodott; ^[40] *Zambia* isten 3 évig uralkodott; **Itērpiša* isten 4 évig uralkodott; *Urdukuša* isten 4 évig uralkodott; **Sínmagir* isten 11 évig uralkodott: 14 király, ^[45] 203 évig uralkodtak ott.¹⁴

(A tábla) Nūrninšuburé.

2. Mesilim, Kiš királyának felirata

Mesilim, Kiš királya, három felirata szövegéből, valamint Entemena történeti feliratából ismert. A királylista azonban, bár éppen Kiš uralkodói esetében a legrészletesebb, nem tartalmazza a nevét. Ennek oka valószínűleg az, hogy Mesilim eredetileg valamelyik kisebb sumer város uralkodója volt, de sikerült az ország egy része fölött hatalmat szereznie, s az evvel járó *Kiš királya* címet használta. (Kiadása: *Th. Jacobsen* : The Sumerian King List. Chicago 1939. 149.)

Mesilim, Kiš királya, Ningirsu templomának építője, Ningirsunak hozta.¹ Lugalšagengur, Lagaš en si - je (idejében).

¹¹ Az ún. IV. Uruk-i dinasztia.

¹² Az ún. V. Uruk-i dinasztia.

¹³ Az ún. III. Ur-i dinasztia.

¹⁴ Az ún. I. Isin-i dinasztia.

¹ A felirat egy fogadalmi ajándékon olvasható.

3. A „Tummal-felirat”

E felirat, amely Išbierra, az I. Isin-i dinasztia megalapítója uralkodása alatt (i. e. 1959–1927) készült, rövid áttekintést ad a nippuri Enlil-szentély épületeinek történetéről. Tummal a nippuri Enlil-szentély körzetének elnevezése. A feliratnak mint történeti forrásnak az a jelentősége, hogy bizonyos mértékben lehetővé teszi a „Sumer királylista” adatainak ellenőrzését és az I. Kiš-i, az I. Ur-i és az I. Uruk-i dinasztiák párhuzamosítását, amennyiben azt bizonyítja, hogy Agga, az I. Kiš-i dinasztia utolsó uralkodója, Mesanpadda az I. Ur-i dinasztia megalapítója és Gilgameš, Uruk királya uralkodási ideje részben egybeesett. (Kiadása: A. Poebel : *Historical and Grammatical Texts*. Pennsylvania, 1914. [UM, PBS V.] Nr. 6–7. — S. N. Kramer : *Sumerian Literary Texts from Nippur*. 1944. Nr. 131. — S. N. Kramer : *Sumerische Literarische Texte aus Nippur*. I. Berlin, 1961. Nr. 34–35. — S. N. Kramer : P. Garelli : *Gilgameš et sa légende*. Paris, 1960. 60–63. E. Sollberger : *Journal of Cuneiform Studies* 16. [1962] 40–48.)

Enmebaragesi, a király, itt, ebben a városban, Enlil templomát felépítette. Agga, Enmebaragesi fia, Tummal hatalmassá tette, ^[5] Ninlil istent Tummalba vitte. Midőn Tummal első alkalommal romba dőlt, Mesanpadda felépítette Enlil templomának Buršušáját; Meskiagnunna, Mesanpadda fia, Tummal hatalmassá tette, ^[10] Ninlil istent Tummalba vitte. Midőn Tummal második alkalommal romba dőlt, Gilgameš felépítette Enlil templomának Numunburáját; Urlugal, Gilgameš fia, Tummal hatalmassá tette, ^[15] Ninlil istent Tummalba vitte. Midőn Tummal harmadik alkalommal romba dőlt, Nanne felépítette Enlil templomának „magas kert”-jét; Meskiagnanna, Nanne fia, Tummal hatalmassá tette, ^[20] Ninlil istent Tummalba vitte. Midőn Tummal negyedik alkalommal romba dőlt, Urnammu felépítette az Ēkurt; Šulgi, Urnammu fia, Tummal hatalmassá tette, ^[25] Ninlil istent Tummalba vitte. Midőn Tummal ötödik alkalommal romba dőlt, Būršīn évétől addig, (amikor) Ibbīšīn, a király, Enamgalannát Innin en - (pap)jává választotta ki ^[30] Urukban, Ninlil isten Tummalba vitetett. Luinnin, Enlil aszgal (pap)jának szavára Išbierra felépítette az Ēkurraigallát, Enlil raktárát.

4. Ēannatum, Lagaš királyának felirata

(„Keselyű-stélé”)

A stélé nevét képmezőjének egyik részletéről kapta: a megölt Ummabeliek holttestét keselyűk marcangolják. Az emléket Ēannatum, Lagaš uralkodója állíttatta, valószínűleg uralkodása első időszakában, hogy Umma felett aratott győzelmét megörökítse. A stélé darabokra tört, egyes részei hiányzanak, így a felirat is igen töredékes. A szöveg még így is egyike a legkorábbi terjedelmesebb sumer történeti emlékeknek. Az események előzményei és folytatása Entemena feliratában olvashatók. (Kiadása: E. Sollberger : *Corpus des Inscriptions „Royales” Pré-Sargoniques de Lagaš*. Genève 1956. p. 9 ssk.)

[...] ^[1.21] harcolt, a lábon álló gabonát elvitte. ^[25] Lagaš királya (l u g a l) [...] ^[11.] „[...]” ^[23] Umma lakói ^[25] egyként mondták; Lagaš ellen emelték kezüket. ^[30] Akurgal, Lagaš királya, Urnanše fia, [...] ^[11.] [...] ^[19] Lagaš — az uralma miatt ellene emelték kezüket. [...] ^[25] a szívének kedves fenséges töre. Ningirsu szájának szavára italáldozatot mutatott be. ^[30] Umma az ülők [...] ^[14.] [...] ^[2] Ēnki [...] Ningirsu [...] ^[9] Ningirsu tette anyja méhébe Ēannatum magját. Ninhursag megszülte őt. ^[15] Ninhursag örvendezett Ēannatum fölött. Innin a karjába vette; az „E₂ - a n - n a - ĩ n n i n - i b - g a l a - k a - k a - t u m” („Az Ēannába, mely az Ibgal-i Innin istennőé, méltó”) nevet adta neki. Ninhursag ^[25] szent térdére ültette őt. Ninhursag odaadta neki szent keblét,

hogy egyen. [...] ^[IV.] [...] ^[5] Eannatum Ningirsu elpusztított földjén Ningirsut megörvendeztette. ^[10] Ningirsu az ő kinyitott kezét helyezte rá. Az ő magassága ^[15] öt könyök: öt könyök (és) egy tenyér (magasság), ezt helyezte rá. Ningirsu nagy örömmel [...] ^[19] Eannatum, az erős, mondja a vele ellenséges országnak. Eannatumnak a neve, amelyet Innin mondott ki, ^[25] „E₂ - a n - n a - ⁴I n n i n - i b - g a l a - k a - k a - t u m”, e néven szólította; ^[30] šumer nevét kimondta. Eannatum, ^[VI.1] az erős, Ningirsu néven szólítottja, — én, Eannatum, ^[5] az országokat leigázni, erre vagyok elhivatva. Umma ensije, istenének „törvénye” szerint, ... Guedint, Ningirsu kedvelt földjét ^[15] „megette”, leigázta. [...] ^[23] ... mellé állt, ^[25] a fekvőhöz, a fekvőhöz a fejénél odaállt, a fekvő Eannatumhoz [...] ^[VII.1] „Umma — Kiš hagyja őt a magáén kószálni; mivel nincs benne harag, ^[5] ő nem jön vele! Jobb karod mellett Utu, teelőtted ... ^[10] megkötozi!” Eannatum [...] ^[20] megölte, valóban 3600 holttestet számolt meg [...] ^[VIII.1] felvonult, Umma belsejében öldökölt, a tartományt lerombolta [...] ^[IX.1] harcolt. Eannatumra egy ember nyílve szót lőtt, a nyíltól elgyengült, ^[5] eltörte, de nem tudott tovább harcolni az első sorban (előttük); az ember diadalordításban [tört ki] [...] ^[X.1] Én, Eannatum, Ummában, mint gonosz orkán, pusztítottam [...] ^[12] Eannatum, az igaz szó embere, a határterület(et) [...] ^[XI.1] a határt megállapította, Ummáig hagyta. Ezen a helyen ^[5] Umma lakói [...] ^[14] húsz halmot rakott. Eannatum, aki jó könnyeket ejt, Šulutula isten(t?) én, Eannatum [...] ^[XII.1] [Ningirsunak] az ő kedvelt földjét, Guedint, visszaadtam. [...] ^[11] Ezen a földön, Ningirsu helyén, [...] ^[20] [Eanna]tum az Emaš (templomot), ^[XIII.1] mely Ningirsué, felépítette. [...] ^[12] Ningirsu [...] -ját Eannatum [...] Ningirsunak, az ő istenének [...] ^[XIV.1] a ... föld, [...] ^[XV.10] a „követ”-föld, [...] ^[XVI.9] Ningirsu néven szólítottja visszaszerezte ezeket.

Eannatum Umma lakosaira Enlil ^[15] hatalmas hálóját vetette. Umma lakosaitól az esküt kivette; Umma lakosai Eannatumnak ^[20] letették az esküt Enlilnek, az ég és föld királyának életére. Ningirsu földje köré ^[25] védő árok ásattott. [...] ^[XVII.8] [Ha valakinek a parancsára,] ha valakinek a kérésére Umma lakói az adott szótól elfordulnak, amíg csak egy nap is lesz; ha ezt a szót ^[15] áthágják: Enlil hatalmas hálója, amelynél az esküt letették, Ummára ^[20] hulljon alá az égből.

Eannatum Ninhursag hatalmas hálóját Umma lakosaira ^[25] vetette. Umma lakosaitól az esküt kivette; Eannatumnak [...] ^[XVIII.1] [Én Eannatum], a nagy bölcsességű, két galamb szemébe festéket dörzsöltem; ...-ukat megnyitottam. ^[5] Ninhursagnak [...] [az én] anyá[m] Ninhursagnak. ^[10] Ha valakinek a parancsára, ha valakinek a kérésére Umma lakói az adott szótól elfordulnak, ^[15] amíg csak egy nap is lesz; ha ezt a szót áthágják: Ninhursag hatalmas [hálója], ^[20] amelynél az esküt letették, Ummára hulljon alá az égből.

Eannatum [...] ^[XIX.1] ha ezt a szót áthágják: Enki, a tenger (z u . a b) királyának hatalmas hálója, ^[5] amelynél az esküt letették, Ummára hulljon alá az égből. Eannatum [...] ^[16] ajándékozta ott [...] Eannatum magasztalom ^[20] királyomat, Enkinek, igaz apámnak [...]

[...] ^[XX.1] Enzu, Enlil erős borjának [hatalmas hálóját] Umma lakóira vetette. ^[5] Umma lakóitól kivette az esküt. [...] ^[17] Ningirsu határterületét nem léphetik át, ^[20] az árkot [...] ^[XXI.1] nem változtathatják meg, az oszlopot nem távolíthatják el. Ha átlépik, ^[5] Enzu, [Enlil] erős borjának hatalmas hálója, amelynél az esküt letették, ^[10] Ummára hulljon alá az égből. Én, Eannatum, a nagy bölcsességű, négy galamb ^[10] szemébe festéket dörzsöltem,

... Ur városban két [...] ^[XII.5.] Enzu, [...] ^[9] Enlil erős borjának. Ha valakinek a parancsára, ha valakinek a kérésére, Umma lakói az adott szótól elfordulnak, ^[15] amíg csak egy nap is lesz, [...]

^[XXIII.1] Eannatum Utu, a fény királyának hatalmas hálóját ^[5] Umma lakóira vetette; kivette tőlük az esküt; Umma lakói Eannatumnak ^[10] letették az esküt Utu, [a fény királyának életére.] [...] ^[17] Ningirsu határterületét nem léphetik át, ^[20] az árkot nem változtathatják meg, az oszlopot nem távolíthatják el. Ha átlépik, Utu, ^[25] a fény királyának hatalmas hálója, amelynél az esküt letették, Ummára ^[30] hulljon alá az égből. Én, Eannatum, a nagy bölcsességű, két galamb szemébe festéket dörzsöltem, ^[35] ...-ukat megnyitottam. Utu, a fény királyának, Larsában, az Ebabbar (templomban) ^[40] hibátlan állatokat áldoztam. [...] ^[XXIV.1] [Utnak], [király]omnak. Ha valakinek a parancsára, ha valakinek a kérésére ^[5] Umma lakói az adott szótól elfordulnak, amíg csak egy nap is lesz; ha ezt a szót áthágják: ^[10] Utu, a fény királyának hatalmas hálója, amelynél az esküt letették, Ummára ^[15] [hulljon alá az égből.]

[...] ^[XXV.8] Umma lakói Eannatumnak letették az esküt Ninki életére. [...] ^[XXVI.2] védő árok ásatott. [...] ^[5] Ningirsu határterületét [...] ^[XXVII.2] az árkot nem változtathatják meg, az oszlopot ^[5] nem távolíthatják el. [...] Ninki, akinek nevére az esküt letették, Ummát [...] ^[26] az adott szótól elfordulnak, amíg csak egy nap is lesz; ha ezt a szót áthágják, ^[32] Ninki, akinél az esküt letették, egy kígyót a földből küldjön Umma folyójába, hogy csípijen. Ha Umma ezt az árkot átlépi, hatalmát ^[40] Ninki távolítsa el a földről.

Eannatum, Lagaš királya, akinek Enlil ^[45] adott erőt, akit szent tejjel Ninhursag táplált, akit jó névvel Innin ^[50] nevezett, akit bölcsességgel Enki ajándékozott meg, aki szívével Nanše választott, ^[55] [az ég és] föld úrnője, ^[XXVIII.1] Nin[...], Dumuziabzu szeretettje, Pasag ^[5] néven szólítottja, Lugalurukar kedvelt társa, Innin kedvelt férje, ^[10] Elam [meghódítója], [...] ^[XXIX.2] Sunanam leigázója, aki ^[5] ensijének jelvényét fegyverrel leverte, eléje állította [...] ^[XXX.3] egy másik šumert megölt [...] ^[XXXI.1] Ur várost ...-ig leverte [...] ^[XXXII.1] [...] ^[21] visszaadta Eannatum.

Az oszlop neve — ez a név nem emberi! — „Ningirsu, Lumma ura (és) koronája, az Ugedin csatorna élete”. ^[30] Az oszlop Guedin(é), Ningirsu kedvelt földjéé, amit Eannatum ^[35] Ningirsu kezébe visszaadott.

Cartouche A—B: Eannatum, Ningirsu hódítója.

Cartouche C: [Ka]-al-[bum], Kiš királya.

5. Eannatum felirata hódításairól

(Részletek)

Az Umma fölött aratott időleges győzelem után Eannatum kiterjesztette Lagaš hatalmát más városokra, sőt valószínűleg Elam egy részére is. Uralkodása második felében már nem királynak (l u g a l), hanem e n s i nek nevezi magát feliratain. (Kiadása: *E. Sollberger*: *Corpus des Inscriptions „Royales” Pré-Sargoniques de Lagaš*. Genève 1956)

^[I.1] Ningirsunak. Eannatum, Lagaš ensije, ^[5] Enlil néven szólítottja, akinek Ningirsu adott erőt, akit szívével ^[11.1] Nanše választott, akit szent tejjel Ninhursag táplált, akit jó névvel ^[5] Innin nevezett, akit bölcsességgel Enki ajándékozott meg, Dumuziabzu szeretettje, ^[10] Pasag felügyelője (a g r i g), Lugalurukar kedvelt társa, ^[III.1] Akurgal, Lagaš ensijének fia, Ningirsunak ^[5]

Girsut, az ő földjét, helyreállította. Az Uruazagga falat építette. Nanšenek ^[10] Nanše-,helység"-ét építette. Eannatum Elamot „a megpillantani-félelmetes” hegyvidéket ^[15] teljes egészében meghódította. ^[15] A holttesteket halmokba rakta. . . . ^[23] Ummát teljes egészében meghódította a holttesteket hús halomba ^[VI. 1] rakta. Ningirsunak Guedint, az ő kedvelt földjét, ^[5] a kezébe visszaadta. Urukot teljes egészében meghódította. Urt teljes egészében meghódította. ^[10] Utu országát teljes egészében meghódította. . . . ^[VII. 22] Eannatumnak, Lagaš ensijének Innin, ^[VI. 1] aki szereti őt, Lagaš ensiségéhez Kiš ensiségét ^[5] ajándékozta neki. Eannatum által a magas Elam legyőzetett; Elam a hegyeiben leveretett; Susa legyőzetett; Kiš legyőzetett; . . . Susát, ^[22] Marit, Ningirsu ^[VII. 1] Antasurrajától, teljes egészében elfoglalta. . . . ^[VIII. 1] Eannatum, Akurgal, Lagaš ensijének fia, Urnanše, ^[5] Lagaš ensijének unokája.

6. Enmetena, Lagaš ensijének felirata

Enmetena, Eannatum második utóda, két példányban ránk maradt feliratában a Lagaš és Umma közti harcok történetét mondja el, így kiegészíti a Keselyű-stélé tudósítását. (Kiadása: *E. Sollberger*: *Corpus des Inscriptions „Royales” Pré-Sargoniques de Lagaš*. Genève 1956.)

^[I. 1] Enlil, az országok királya, az istenek apja, szilárd szavával ^[5] határt jelölt ki Ningirsu istennek és Šara istennek; Mesilim, Kiš királya, ^[10] Sataran isten szavára kimérette azt; azon a helyen oszlopot állított fel. Uš, Umma ^[15] ensije, megsértette a szót, a „döntés”-t; az oszlopot eltávolította; ^[20] Lagaš területére betört. Ningirsu, Enlil vitéze, (Enlil) igaz szavára ^[25] Umma ellen háborút folytatott. Enlil szavára rájuk borította hatalmas hálóját. ^[30] A mezőn, (különböző) helyeken, halmokba rakta a holttesteket. Eannatum, Lagaš ensije, Enmetena, Lagaš ^[35] ensijének nagybátyja, (és) Enakalli, ^[40] Umma ensije, a határt kijelölték: ^[II. 1] az Idnun (csatornától) Guedinig árkot ástak, az ároknál feliratos ^[5] oszlop(ok)at állítottak, Mesilim oszlopát a helyére állították; ^[10] Umma területére nem hatoltak be. Ningirsu Imdubba (és) Namnundakigarra (nevű épületét), Enlil szentélyét, ^[15] Ninhursag szentélyét, Utu szentélyét építette fel. Nanše gabonáját, ^[20] Ningirsu gabonáját, [Umma] lakói 1 „hordó” (gur₇) (mennyeiségben) ették, fizetség (?) ellenében; adót vetett ki rájuk: ^[25] 144 000 nagy „hordó”-val vitt. Ezt a gabonát tovább nem fizették. Urlumma, Umma ^[30] ensije, Ningirsu határmenti árkat, Nanše határmenti árkat ^[35] a víztől megfosztotta; az ottani oszlop(ok)at eltávolította (és) elégette. Az isteneknek szentelt szentélyeket, ^[40] amelyek a Namnundakigarrához voltak építve, elpusztította. ^[III. 1] (Idegen) országok(tól kapott) segítségét; Ningirsu határmenti árkan átkelt. ^[5] Enannatum, Lagaš ensije, Ganaugiggán, Ningirsu megművelt földjén ^[10] csatába bocsátkozott vele. Enmetena, Enannatum kedvelt fia, vereséget mért reá. ^[15] Urlumma megfutamodott; Umma belsejéig visszaverték (az Umma-belieket) 60 főnyi csapatát ^[20] a Lummagirunuta csatorna partján megsemmisítette. Seregének holttestjeit, a mezőről, ahol hevertek, ^[25] öt helyen halomba rakta. Abban az időben Il, Zabalam város ^[30] sanguja, ^[30] Girsu várostól Umma városig dúlt. Il ^[35] a kezébe vette Umma város ^[35] ensiségét. Ningirsu ^[IV. 1] határmenti árkat, Nanše határmenti árkat, Ningirsu ^[5] Imdubbáját, Girsu városnak az Idiglat partjáig terjedő „partját”, Ningirsu Namnundakigarraját ^[10] megfosztotta a víztől; (csak) 3600 „hordó” gabonát fizetett Lagašnak. Enmetena, Lagaš ^[15] ensije, embereit többször Ilhez

küldte a határmenti árok miatt. II, ^[20] az ensi Ummában, a megművelt földek elpusztít(ója), a gonosz nyelvű, — „Ningirsu ^[25] határmenti árka, Nanše határmenti árka az enyém!”, mondta neki; ^[30] „Antasurrától a Dimgalabzu templomig uralkodom!”, mondta neki. Enlil ^[35] (és) Ninhursag nem engedték meg ezt neki.

[V.1] Enmetena, Lagaš ensije, akinek nevét ^[5] Ningirsu mondta ki, Enlil igaz szavára, Ningirsu igaz szavára, Nanše igaz szavára ezt az árkot az Idiglattól ^[10] az Idnun (csatornái) megásta; a Namnundakigarra alapjait kőből lerakatta. Ningirsu király, ^[15] szívének kedvelt istene, (és) Nanše (király)-úrnő, szívének kedvelt istene számára helyreállította. Enmetena, ^[20] Lagaš ensije, akinek a jogart Enlil adta, akinek a bölcsességet Enki ajándékozta, ^[25] akit Nanše ölelt a szívéhez, Ningirsu nagy ensije, ^[30] aki az istenek szavát (mindig) megfogadta — [VI.1] Šulutula, az ő (óvó) istene, Enmetena életéért ^[5] a messzi napokban, lépjen (könyörgéssel) Ningirsu (és) Nanše istenek elé!

Bárki Umma városban ^[10] Ningirsu határmenti csatornáját, Nanše határmenti csatornáját — hogy a megművelt földet ^[15] erővel magához ragadja — ha átlépné: legyen az bárki Ummabeli, legyen az bárki idegen országbeli: Enlil ^[20] pusztítsa őt el, Ningirsu vesse rá hatalmas hálóját, tiporja fenséges keze, ^[25] fenséges lába alá, városának lakói keljenek fel ellene (és) városának közepén öljék meg őt.

7. Enmetena kortársa Urukban

Az alábbi építkezési felirat lehetővé teszi, hogy a II. Uruki dinasztia és a királylistán nem szereplő Lagaš-i dinasztia párhuzama alapján utóbbit kronológiailag elhelyezzük. (Az i. e. XXV. század harmadik negyede.) (Kiadása: *S. Langdon* : *Revue d'Assyriologie* 27. 1930. 125—6.)

Innin (és) Lugalēinnin¹ isteneknek, Enmetena, Lagaš ^[5] ensije, az Einnint, a kedvelt templomot építette, ünnepet (??) rendelt el neki. Enmetena — ^[10] az ő Einninjében az istene Šulutula. Abban az időben Enmetena, ^[15] Lagaš ensije, és Lugalkiginedudu, Uruk ensije² ^[20] „testvérséget”³ kötöttek.

8. Uruñimgina reformjai

Uruñimgina, Lagaš uralkodója (első évében e n s i, később l u g a l), trónralépését követően, még az első évben, reformokat hajtott végre. A korabeli gazdasági okmányokból ítélve, ezekből a reformokból nem sok valósult meg. Uruñimgina intézkedéseinek jellegéről — s a rendkívül nehéz szöveg értelmezéséről — a vita korántsem zárult még le. A szöveg több formában maradt ránk, itt csak a legfontosabb változatot közöljük. (Kiadása: *E. Sollberger* : *Corpus des Inscriptions „Royales” Pré-Sargoniques de Lagaš*. Genève 1956. — Legutóbbi feldolgozások: *I. M. Djakonov* : *Vesztnyik Drevnyej Isztorii*, 1951/1. 15—32. — *M. Lambert* : *Revue d'Assyriologie* 50. 1956. 169—184. — *I. M. Diakonoff* : *Revue d'Assyriologie* 52. 1 skk. — *V. V. Sztruve* : *Hreszmatyija po isztorii drevnyjevo Vosztoka*. M. 1963. 177—183.)

[I.1] Ningirsunak, Enlil vitézének, Uruñimgina, Lagaš ^[5] királya a Tiraš palotát építette; Antasurrát építette; [II.1] Baba templomát építette; Bursagot,

¹ Einnin: Innin temploma (háza); Lugalēinnin: az E. királya, különben ismeretlen istennév.

² A királylistán: IV. 47.

³ Valamiféle szövetségekötés.

az ő állandó áldozatainak templomát ^[5] építette; a juhok nyírásának aklát építette Uruk(u)ban; Nanše számára ^[10] a Siraran városhoz vezető csatornát, kedvelt csatornáját ásóval kiásta; vízszíne, mint a tenger belseje, ^[15] olyan. ^[III.1] Girsu falát építette.

Ősi idők óta, a kezdetek kezdetétől, ^[5] akkor:

A hajós a hajóból táplálkozott [a hajósok mellett álló, aki a hajóból táplálkozott — *egy változat szövegéből*], a számból a főpásztor (u - d u - l e) táplálkozott, ^[10] a juhból a főpásztor táplálkozott, a halászhálóból a halászok felügyelője táplálkozott. ^[15]

A š u d u g-papok az adógabonát (š e - g u b - b a) Ambar helységben lemérték.

A gyapjújuhok pásztora a fehér bárány helyett ^[IV.1] ezüstöt kellett hogy fizessen; a földmérő (szó szerint: „aki a kötelet húzza”), a főpap (g a l - m a h), az a g r i g, ^[5] a sör- és kenetkészítő, az egész személyzet (u g u l a - u g u l a - n e) az elsőszülött bárány helyett ezüstöt kellett hogy fizessen.

Az isten marhái ^[10] művelték meg az ensi ültetvényét; az istenek legjobb földjén az ensi ^[15] ültetvénye, szántója volt.

Az igás szamarak, ^[20] hámos marhák a papoktól elvételtek; ^[V.1] a papok gabonája az ensi emberei között osztatott szét.

(4—18: különböző kézművesipari cikk: szövetek, fonal, bronztárgyak, sisak, lándzsahegyek, bőr és madár meg gida):

a papok ^[20] ezeket hozták beszolgáltatásnak.

A „kinevezett” pap (s a n g a - g a r a) ^[20] a „közösség” (?) (a m a - u k u₂) kertjében kivághatta a fát, és a termését elvehette.

A halott, akit a nyughelyre (k i - m a h - š e₃) vittek: ^[25] söre hét korsó, kenyere 420 darab, 12/24 (mérő) h a - z i gabona, 1 szövet, 1 első(osztályú) gida, ^[VI.1] 1 ágy — a temetőpap (u h₃ - m u š₃) vitte el; 6/24 (mérő) gabona — a sirató ^[5] vitte el. Ha valakit Enki temetőjébe vittek: söre hét korsó, kenyere 420 darab, ^[10] 12/24 (mérő) gabona, 1 szövet, 1 ágy, 1 szék — a temetőpap ^[15] vitte el; 6/24 (mérő) gabona — a sirató vitte el.

A kézművesek ^[20] imádkozási kenyérre voltak kötelezve.

A másodrangú (?) kézimunkás (g u r u š - I I - m e) a folyóvíz . . . korsójának táplálására volt kötelezve.

^[25] Az ensi háza az ensi földjével, az „asszonyház” háza az „asszonyház” házának földjével, ^[30] a „gyermekség” háza a „gyermekség” földjével volt közös.

Ningirsu határterületétől a tengerig ^[35] bírósági felügyelők (m a š k i m - d i) voltak.

A š u b - l u g a l ^[VII.1] a saját földje fejénél kútját megásta: az i g i - n u - d u („szemét nem fölemelő”) merített belőle. ^[5] Az elfolyó (szó szerint: kígyózó) vízből, amely a földön volt, az i g i - n u - d u merített.

Ezek ^[10] voltak a régi törvények.

Midőn Ningirsu, Enlil vitéze, Uruinimginának ^[15] Lagaš királyságát adta, 36 000 ember közül keze öt választotta ki, ^[20] sorsául ősi idők óta ezt rendelte el; királyának szavát, amit Ningirsu ^[25] mondott neki, ő megfogadta.

A hajóról a hajóst eltávolította, ^[30] a számartól, a juhtól a főpásztort eltávolította, a kert termésétől a mezei adószedőt ^[35] eltávolította.

^[VIII.1] A š u d u g-papok „adógabonájától” (š e - g u b - b a) a raktárfelügyelőt (k a - g u r₇) ^[5] eltávolította.

A fehér bárány (és) az elsőszülött bárány helyett (fizetendő) ezüst beszedése: a felügyelőjét (m a š k i m - b i) ^[10] eltávolította.

A papok beszolgáltatása, amit a palotának (e₂ - g a l - š e₃) szolgáltattak be -- a felügyelőjét ^[15] eltávolította.

Az ensi házában, az ensi földjén, Ningirsu állt mint gazda (szó szerint: király); ^[20] az „asszonyház” házában, a asszonyház” földjén Baba állt mint úrnő; a „gyermekség” házában, ^[25] a „gyermekség” földjén Šulšaggana állt mint gazda.

Ningirsu határterületétől ^[30] a tengerig senki sem volt felügyelő.

A halott, akit a nyughelyre vittek: söre 3 korsó, kenyere 80 darab, ^[35] 1 ágy, 1 első (osztályú) gida — a temetőpap vitte el; 3/24 (mérő) gabona — ^[IX. 1] a sirató vitte el. A halott (ha) Enki temetőjébe vitték: söre 4 korsó, ^[5] kenyere 240 darab, 6/24 (mérő) gabona — a temetőpap vitte el; 3/24 (mérő) gabona — a sirató ^[10] vitte el. 1 női fejék, 1 sila kenet, — a n i n - d i n g i r vitte el.

^[15] 420 állott kenyér — ez az „állás” kenyere; 40 frissen sült kenyér — ez a „száj” kenyere; 10 frissen sült kenyér — ^[20] ez az asztal kenyere; 5 kenyér a begyújtónak (l u₂ - z i g - g a(k)); 2 hordó (hubur) sör — ez Girsu énekes papjának 1 fejadagja (s a₂ - d u g₄); ^[25] 490 kenyér, 3 hordó sör — ez Lagaš énekes papjának 1 fejadagja; 406 kenyér, ^[30] 2 hordó sör — ez a (többi) énekes pap 1 fejadagja; 250 kenyér, 1 hordó sör — ez a mesteremberek (n a m - u m - m a - m e) fejadagja; ^[35] 180 kenyér, 1 hordó sör — ez Siraran város siratóinak fejadagja.

^[X. 1] Az i g i - n u - d u, aki a „folyó”-ban (z a r₂ - r a - a) áll — lakomájának kenyere 1 darab; éjszakai kenyere 5 darab; ^[5] nappali kenyere 1 darab; éjjeli-nappali kenyere 6 darab.

60 kenyér, 1 hordó sör, 3/24 (mérő) gabona — ^[10] a ... ember fejadagja.

A másodrangú (?) kézimunkások (g u r ű - I I - m e) a folyóvíz ... korsójának táplálását megszüntette.

A kézművesek ^[15] imádkozási kenyérének kötelezettségét megszüntette.

A „kinevezett pap” a „közösség” kertjébe nem léphet, [fái közül nem vághat ki, nem szedheti le a termést].

^[20] Ha a š u b - l u g a l -nak (a nagy ember alárendeltje) első (osztályú) számaru születik, (és) a felügyelője (u g u l a): „Meg akarom venni tőled!”, ^[25] mondja neki, akkor megveheti tőle; de (ha) amaz: „Kívánságom szerint mérjél le jó ezüstöt!”, ^[30] mondja neki, (vagy ha) nem adja el neki, a felügyelő emiatt nem haragudhat reá.

^[XI. 1] (Ha) a nagy ember (l u g a l) háza szomszédos a š u b - l u g a l házával, és a nagy ember: „Meg akarom venni tőled!”, ^[5] mondja neki: akkor megveheti tőle, de (ha) amaz: „Kívánságom szerint mérjél le jó ezüstöt! A házam telek-könyvezzve van (pisan-nam); a »költtségét« (szó szerint: a gabonát) térítsd meg érte” — mondja neki, (vagy ha) nem adja el neki, a nagy ember a š u b - l u g a l -ra emiatt nem haragudhat.

Ezt mondta ő.

Lagaš „fiát” megtisztította az „élet adójától” (= uzsora) (h a r - r a - t i l - l a); a g u r - g u b tól (= áruhalmozás), a gabona ínségétől, a tolvajlástól, a gyilkolástól, a házak kirablásától; szabadságukat (a m a - g i₄ - b i) elrendelte.

Hogy az özvegyet és árvát az „erős” (= hatalmas) ember ne bántalmazza: Ningirsuval ezt a megállapodást kötötte.

Ugyanebben az évben Girsuban (újra) kiásta Ningirsu számára a kis csatornát, korábbi nevét adta neki, a „Ningirsu úr Nippurban” névvel nevezte, (és) a Siraran városba vezető csatornához kapcsolta. Ez szent csatorna, „szíve” tiszta. Nanše adjon belé folyó vizet!

9. Lagaš pusztulása

Šumer nyelvű krónika töredéke, amely Uruinimkina városának elpusztítását mondja el. Lugalzagesi, a hódító, itt Umma ensijeként szerepel. Az események Uruinimkina 8. évében játszódtak le. A szöveg nem sokkal későbbi időben keletkezhetett. (Kiadása: *F. Thureau-Dangin*: *Revue d'Assyriologie* 6 [1907] 29.)

[II.1] Umma lakói az Eki [...] t tüzzele felégették; Antasurrát [5] tüzzele felégették; ezüstjét és lazúrkövét elhurcolták; Tiraš palotájában vért ontottak; [10] a „kis-tenger”-ben vért ontottak; Enlil szentélyében, Utu szentélyében [II.1] vért ontottak; az Aħušban vért ontottak, ezüstjét és lazúrkövét [5] elhurcolták; az Eħabbarban vért ontottak, ezüstjét és lazúrkövét elhurcolták; [10] a Gikanában, Ninmaħ szent ligetében vért ontottak, [III.1] ezüstjét és lazúrkövét elhurcolták; a Baġában vért ontottak, [5] ezüstjét és lazúrkövét elhurcolták; a raktárat tüzzele felégették, ezüstjét és lazúrkövét [10] elhurcolták; a ...-tengerben vért ontottak; Gatumdug templomát tüzzele felégették, [IV.1] ezüstjét és lazúrkövét elhurcolták; az (istennő) szobrát széttűzták; [5] Innin Eannájának celláját tüzzele felégették, ezüstjét és lazúrkövét elhurcolták, az (istennő) szobrát széttűzták; a Saġpadda-templomban vért ontottak, ezüstjét és lazúrkövét elhurcolták; [V.1] a Ĥiendában a faragott cédrusokat darabokra törték; a Kiabban, Nindar templomában [5] vért ontottak, ezüstjét és lazúrkövét elhurcolták; Kinunirt, Dumuziabzu lakóhelyét tüzzele felégették, ezüstjét és lazúrkövét [VI.1] elhurcolták; Lugalirim templomát tüzzele felégették, ezüstjét és lazúrkövét [5] elhurcolták; Nanše Eħgurgjában vért ontottak, ezüstjét és lazúrkövét [10] elhurcolták; a Saġ[...]ban, [VII.1] Amageštín templomában vért ontottak, Amageštínól ezüstjét és lazúrkövét [5] elhurcolták; Engurbanišubból, Ningirsu földjéről, amely meg volt művelve, a gabonát elhurcolták.

Umma lakói, mivel Lagašt megsemmisítették, [VIII.1] bűnt követtek el Ningirsu ellen. A hatalom, amely hozzájuk került, [5] el fog vétetni. Uruinimkina, Girsu királya részéről nincs [10] semmi bűn. Lugalzagesi, Umma ensije istene, [IX.1] Nisaba, bűnét hárítsa a fejére!

10. Lugalzagesi, Uruk és az ország királyának felirata

Uruk, amely Lugalġinišedudu idején még Lagaš fennhatósága alatt állt, fokozatosan megerősödött, és Urukagina uralkodásának derekán hatalmát nemcsak Lagašra, de Šumer legnagyobb részére és nyugat felé is kiterjesztette. E hódítás Lugalzaggisi (a királylistában: Lugalzagesi) nevéhez fűződik. Felirata egy vázán maradt ránk. (Kiadása: *F. Thureau-Dangin*: *Die sumerischen und akkadischen Königsinschriften*. Leipzig 1907. 152–7.)

[I.1] Enlil, az országok királya Lugalzaggisi, Uruk királya, [5] az ország királya, An i š i b-(pap)ja, Nisaba m a ħ-(pap)ja, Ukuš, [10] Umma ensijének. Nisaba m a ħ-(pap)jának fia, akire igaz szemmel pillantott An, az országok

királya; ^[15] Enlil nagy ensije; akit bölcsességgel Enki ajándékozott meg; Utu ^[20] néven szólítottja; Enzu s u k k a l - m a h -ja; Utu helytartója; ^[25] Innin „táplálója”; Nisaba szülött fia; akit szent tejjel Ninhursag táplált, ^[30] ... ^[34] az istenek legfőbb felügyelője (a g r i g - m a h) — midőn Enlil, az országok királya, Lugalzagesinek ajándékozta ^[40] az ország királyságát, az ország szemelőtt igazságot cselekedett: az országokat az ereje ^[45] leigázta; napkelettől ^[II. 1] napnyugatig adót vetett ki rájuk. Abban az időben az Alsó ^[5] Tengertől, az Idiglat, a Purattu (területén?), a Felső-Tengerig ^[10] az utakat egyenessé tette; napkelettől napnyugatig Enlil ^[15] [...] birtok [...] adta neki. Az országok biztonságáról gondoskodott. Az országot ^[20] az öröm vizével öntözte. Šumer szentélyeiben az országok ensijének, Urukban a legfőbb i š i b - (pap)nak ^[25] iktatták be őt. Abban az időben Urukban az öröm ragyogását adta. ^[30] Ur fejét mint bikáét, égis magasztotta. Larsát, ^[35] Utu kedvelt városát, az öröm vizével öntözte. Ummát, ^[40] Šara kedvelt városát, magas hatalommal látta el. Zabalam (várost) mint juhot az itatóvályúnál ^[45] meghízaltta. Az „ég és föld helyének” ^[III. 1] fejét az égis magasztotta. Lugalzagesi, Uruk királya, ^[5] az ország királya, Enlilnek, az ország királyának szertartásait Nippurban, ^[10] (és) Innin áldozatait bőséggé tette; tiszta vízzel mutatott be áldozatot. Felirat: „Enlil, ^[15] az országok királya, An-nak, akit ő szeret, kérésemet mondja el; életemhez ^[20] adjon még életet; az ország biztonságáról gondoskodik; a lakosságot, ^[25] úgy, mint a fű, szaporítsa bőségben; az ég (An?) nyájának viselje gondját; az országra ^[30] mint kedvelt földjére pillantson. A »szerencsét«, amelyet sorsomként határoztak meg, ne változtassák meg! ^[35] Legyek mindig a pásztor, aki az élen áll.” Életéért Enlilnek, szeretett királyának ajánlja fel (ezt a vázát).

B) Az Agadei dinasztia

1. Šarrukīn, Agade királyának felirataiból

Az Agade várost alapító s a Mezopotámiát egyesítő sémi dinasztia megalapítójának, Šarru(m)-kīn (a király törvényes), közismertebb (héber hangalakú) nevén Šaryōn királynak (i. e. 2350—2294) feliratait nem eredeti stélékről, hanem óbabilóni másolatokból, feliratgyűjteményekből ismerjük. Egykorú emléken egyetlen felirattöredéke maradt ránk, egy meztelen hadifoglyokat ábrázoló relief kísérszövegeként: „Šarrukīn, Agade királya, ... az országokat ... legyőzte ... és magját szakította”. Valószínű, hogy az övé volt egy buzogány is, amelynek fején a következő felirat olvasható: „... aki Urukban és Urnak a fejére ütött, (az) adományozta”. Egyéb feliratait azonban az óbabilóni másoló — talán írnokiskola számára vagy a királyi levéltár gyűjteményébe — az Agadei dinasztia más uralkodóinak felirataival együtt valószínűleg megbízhatóan gyűjtötte össze, az eredetiek alapján; még az ábrázolásokon szereplő személyekre vonatkozó szövegeket is közli. Šarrukīn feliratai többnyire šumer és akkád nyelvűek. (Feldolgozása: H. Hirsch: Archiv für Orientforschung 20 [1963] 34—52.)

1

[I—II. 1] Šarrukīn, Agade város királya, Innin isten(nő) ^[5] „helytartó”-ja, Kiš királya, Anu isten pašīšu - (pap)ja, az ország királya, ^[10] Enlil isten iššiaku -ja (e n s i):

Uruk várost leverte, és falát ^[15] lerombolta. Az Uruk melletti csatában győzött. (A šumer változatban: Az Uruk-beli emberrel harcolt, és megverte.)

[20] Lugalzagesit, Uruk királyát, a csatában foglyul ejtette, [25] nyakbilincsben Enlil kapujához hurcolta.

Šarrukin, [30] Agade királya, az Ur melletti csatában győzött, [35] és a várost leverte, és falát lerombolta. [40]

Eninmar várost leverte, és falát [45] lerombolta, és országát . . . Lagaštól [50] egész a tengerig leverte. Fegyverét a tengerben [55] megmosta.

Umma várost csatában legyőzte, [60] a várost leverte, és falát lerombolta.

[III-IV. 1] Šarrukin, az ország királya, — Enlil [5] nem adott neki ellenfelet — a Felső- és az Alsó- [10] Tengert Enlil neki adta. Agade „fiai” egészen az Alsó-Tengertől birtokolták az *iššiakku*-ságot.¹ [20] Mari város² és Elam (A šumer változatban: Mari város és Elam embere) Šarrukin, az ország [25] királya előtt álltak.

Šarrukin, az ország királya, [30] Kiš várost helyreállította, a várost betelepítette.

[35] Aki ezt a feliratot félreállítja, annak Šamaš tépje ki gyökerét, [40] és szakítsa magját.

2.

[V-VI. 1] Šarrukin, Kiš királya — 34 csatában [5] győzött, a falakat lerombolta egészen a tenger [10] partjáig. Meluhha hajója, Magan hajója,³ Dilmun⁴ hajója Agade rakpartján kikötöttek. [15] Šarrukin, a király, Tutuli városban [20] Dagan isten előtt hódolt és imádkozott; (6) a felső [25] országot neki adta: Mari várost, Iarmuti várost, Ebla várost, [30] egészen a cédruserdőig és a nemesfém-hegyekig. [35] Šarrukin, a király, akinek Enlil ellenfelet [40] nem adott: 5400 vitéz eszik naponta öelötte kenyeret.

Aki ezt a feliratot félreállítja, Anu állítsa félre annak a nevét is, Enlil szakítsa magját, Innin [. . .]

Szobor felirata, a talapzaton nincs írás.

3. (csak akkád nyelvű)

. . . Uruk várost leverte, és a csatában győzött, [. . .] és 50 *iššiakku*-t és magát a királyt foglyul ejtette. Larsa (?) mellett másodszer (is) csatát vívtak, győzött, Ur mellett harmadszor (is) csatát vívtak, győzött. Umma várost legyőzte, és a várost leverte, és Lagaš várost csatában legyőzte, és fegyverét megmosta a tengerben. . . .

2. Šarrukin az omen-irodalomban

Az omen-irodalom az akkád irodalomnak terjedelemben is igen jelentős része. Már az i. e. II. évezred elején gyűjteményeket, sorozatokat állítottak össze a különböző jósjelekből; ezeket aztán egészen az újasszír korig, tovább bővítették, átszerkesztették. Születési rendellenességek, időjárási jelenségek, a csillagok állása, áldozati állatok májának alakja,

¹ Utalás arra, hogy az ország — későbbi nevén Šumer és Akkad — teljesen Agade fennhatósága alá tartozott.

² Az Eufratesz középső folyásánál (Tell Hariri).

³ Meluhha és Magan e korban valószínűleg a Perzsa-öböl nyugati partvidékét jelöli.

⁴ A mai Bahrein-sziget a Perzsa-öbölben.

⁵ A Földközi-tenger keleti partvidékén levő hegységek (Libanon).

kilőtt nyíl röpte stb.: ezekhez fűződtek a magyarázatok. Egyéb kultúratörténeti jelentőségük mellett az omen-szövegek történeti forrásként is fontosak: különösen a III/II. évezred fordulójának történeti eseményeire vonatkozik bennük számos utalás. Alább a Šarrukīn-nal kapcsolatos omen-szövegeket közöljük. (Feldolgozása: A. Goetze: JCS 1 [1947] 245–256. — H. Hirsch: AfO 20 [1963] 7–8. — F. Hrozny: WZKM 21. [1907] 377.)

... (ugyanaz) a jósjel, (mint) Šarrukīné, aki sötétségben vonult, és fény tűnt föl előtte.

... (ugyanaz) a jósjel, (mint) Šarrukīné, aki a világmindenség fölött uralkodott.

... (ugyanaz) a jósjel, (mint) Šarrukīné, akinek a katonáit sötétség zárta körül, hogy egymás fegyverét összetévesztették.

... (ugyanaz) a jósjel, (mint) Šarrukīné, aki ellen az ország „tanácsa” fellázadt;¹ körülzárták Agade városban; Šarrukīn kitörvén, seregüket megverte, pusztulásukat okozta.

... (ugyanaz) a jósjel, (mint) Šarrukīné, aki midőn palotáját öt „mér föld”-del kibővítette, eléje álltak a főemberei, és „Hová menjünk hát?”, mondták neki.²

3. Šarrukīn legendája

Az Agade-i dinasztia megalapítójának alakja köré az i. e. III. évezred végétől számos legenda fonódott: Lugalzaggisi legyőzéséről, a Földközi-tenger vidékére vezetett hadjáratáról, kis-ázsiai fegyveres vállalkozásáról, és születéséről, hatalomra kerüléséről. Ugyancsak kiterjedt legendakör középpontjában állt utóda, Narámsin is. Ezek a történeti legendák az újasszír és újbabylóni korig fennmaradtak, a mezopotámiai történeti felfogás szerves részeként. Šarrukīn születési és hatalomra kerülési legendája világirodalmi párhuzamai (Mózes, Perseus, Romulus és Remus stb.) miatt is figyelmet érdemel. (Kiadása: Cuneiform Texts XIII. 42, 43. [Újasszír másolatok és egy újbabylóni töredék.] — L. W. King: Chronicles Concerning Early Babylonian Kings. II. London 1907. 87–96.)

[I. 1] Šarrukīn vagyok, az erős király, Agade királya.

Enitum az anyám; apám nem ismertem.

Apám testvérei a hegyet szeretik.

Városom Azupirānu, mely a Purattu partján fekszik.

[5] *Enitum*, anyám, fogant engem, megszült engem titokban,
sásból való kosárba helyezett, szurokkal zárta le (kosaram) fedelét
(tkp. „ajtómat”),

a folyóba vetett engem, mely nem lepett el,
elsodort engem a folyó, Akkihoz, a vízmerítőhöz vitt,
Akki, a vízmerítő, kiemelt, mikor vedrét alámerítette,

[10] Akki, a vízmerítő, fiává fogadott, felnevelt engem,
Akki, a vízmerítő, bizony kertészévé tett engem.
Kertész-voltom alatt Ištar bizony belém szeretett.
[x+] 4 éven át töltöttem be a királyságot.
Ura voltam [a népnek], a fekete fejűeknek, utasítást adtam,

¹ Egy krónika szövegvariánsa szerint: „aki ellen öregségében az ország fellázadt”.

² Mint az előző omen-szöveg, ez is arra utal, hogy Šarrukīn és az ország előkelői között feszült volt a viszony.

- [15] a hatalmas hegyeket bronz csákánnyal megmászta,
felhágta a magas hegyekre,
átkeltem az alacsony hegyeken,
a „tenger-földet” három alkalommal bizony körülzártam,
Dilmunt bizony meghó[dította a kezem],
[20] a nagy Dēru (BĀD.AN) ellen [felvonultam],
[...] bizony megváltoztattam.
Bárki király, aki utánam következik,
[.....]
legyen ura a népnek, [adjon utasítást],
[25] a hatalmas [hegyeket] bronz csákánnyal [mássza meg],
hágjon fel a magas hegyekre,
[keljen át az alacsony hegyeken,]
három alkalommal zárja körül a „tenger-földet”,
[Dilmunt hódítsa meg a keze,]
[30] vonuljon fel a nagy Dēru ellen,
[...] városomtól, Aga[de-től]...
[.....]

(A II. col. töredékei nem adnak összefüggő szöveget.)

4. Lugalzagesi és Šarrukīn

Egy šumer nyelvű történeti legenda töredékes szövege (*V. Scheil: Revue d'Assyriologie* 13 [1916] 175–8.)

[I. 1] Hajóinak [...] [2] temploma konyhájának [...] [3] csatornái az „öröm”-
vízzel [...] [4] Mezőin a kapa a parlagot [...] [5] Pusztá város [...] [6] Királya
Ur-Zababa volt, a pásztor [...] [7] Kiš templomában mint Utu kelt ő fel [...] [8]
[8] Királyságának kormányzását megváltoztatni, palotájának lerombolását
elrendelni [9] Anu és Enlil szent szájukkal szilárdan elrendelték. [10] Abban
az időben [...] Šarrukīn, akinek városa [...], [11] akinek apját La'ibumnak
(hívták), akinek anyja [...], [12] Šarrukīn [...] [13] Abban az évben, amelyben
született [...]
[.....]
[IV. 1] Lugalzagesi feleségét mint férj [...], [2] ágyasságra vetette őt [...]. [3]
Lugalzagesihez követet küldött, [4] a magasztos templomba, az Eannába irá-
nyította léptét. [5] Lugalzagesi szívében nincs bölcsesség; a követnek nem adott
feleletet. [6] Mivel ő a követnek nem adott feleletet, az a legidősebb fiút meg-
leste, [7] mikor az jajjal felkiáltott, ő a földre hullott. [8] Lugalzagesi felelt
volna a követnek. [9] Šarrukīn követe nem hajolt meg. [10] Megalázta Šarrukīn
Lugal[zagesi-t]. [...]

5. Rīmuš, Agade királyának felirataiból

Šarrukīn fiának és utódjának (i. e. 2294–2286) ismeretes néhány felirata eredetiben is, ezek azonban többnyire csak néhány szavas titulaturából állnak. Terjedelmesebb feliratait ugyanaz az óbabilóni másolat őrizte meg, amely apját. Feliratai akkád nyelvűek (Feldolgozása: *G. A. Barton: The Royal Inscriptions of Sumer and Akkad*. New Haven 1929. 118–129. — *H. Hirsch: AfO* 20 [1963] 52–69.)

[XVI. 55] Rīmuš, Kiš királya — Enlil a királyságot ^[60] neki adta. Šumer csatáját győzelmesen [...] ^[65] 8742 harcost ölt meg, ^[70] [...] foglyot ejtett, és [XVII. 1] Kakut, Ur királyát, foglyul ejtette, ^[5] és [...] a gyökerét egészen az alsó tengerig ^[15] kitepte, és 5700 harcost vezettetett ki ^[20] Šumer városaiból, és végeztetett ki (*a-na ga-ra-si-im iš-kun_x*), ^[25] és városaitat leverte, és falaikat ^[30] lerombolta. [...] visszatérésekor, Kazallu fellázadt, ^[35] leverte, 12 051 harcost ^[40] ölt meg, 5862 foglyot ejtett, és Ašaridot, ^[45] Kazallu *iššiakku*-ját, foglyul ejtette, és falát lerombolta. ^[50] Összesen 54 016 harcos, az elesettekkel együtt, a foglyokkal együtt, ^[55] azokkal együtt, akiket kivégeztetett, [...]. Šamaš és Amal (?) istenekre ^[60] esküszöm, ez nem hazugság, ez bizony így igaz. [XVIII. 1] E hadjárat idején szobrát elkészíttetvén, ^[5] Enlilnek, az ő segítőjének aján-dékozta. ...

*

Rīmuš, Kiš királya, [XXII. 37] csatában legyőzte Abalgamašt, Barahsi ^[40] királyát. És Zahara város és Elam ^[45] Barahsi környékén csatára ^[50] gyülekeztek (gyűltek össze), győzött, 16 212 harcost ölt meg, ^[55] 4216 foglyot ejtett, [XXIII. 1] és Sidgaut, Barahsi helytartóját ^[5] foglyul ejtette, és Sargapit, Zahara helytartóját ^[10] foglyul ejtette. Awan és Susa között, ^[15] a középső folyóban, és a városban vérfürdőt ^[20] rendezett ellenük, és Elam városait ^[25] leverte és falaikat lerombolta, ^[30] és Barahsi gyökerét Elam [lakosságából] kitepte, ^[35] Rīmuš, Kiš királya, uralkodik ^[40] Elam fölött; Enlil akaratából a harmadik évben ^[45] attól, hogy Enlil a királyságot neki adta, összesen 9624 harcos, ^[50] az elesettekkel együtt, a foglyokkal együtt. Šamaš és Aba (?) istenekre ^[55] esküszöm, ez nem hazugság, ez bizony így van. ...

Egy Rīmuš-ómen

... (ugyanaz) a jósjel, (mfnt) Rīmušé, akit szolgálai a pecsétjükkel ölték meg.

6. Maništušu, Agade királyának felirataiból

Az Agadei dinasztia harmadik tagja (i. e. 2285—2271), Rīmuš bátyja, több eredeti felirat és a már említett óbabylóni másolat révén ismert. (L. H. Hirsch: AfO 20 [1963] 14—16.)

a) Oszlopfelirata

Maništušu, Kiš királya, — a tengerentúl városainak királyai, 32-en, összegyűjtötték haderejüket, fellázadtak; városaitat levertem, uraikat megöltem, és [...]. [Šamaš] és Zababa istenek [...] -t rendeltek nekik. ...

b) Az ún. „Kereszt alakú emlékoszlop” feliratából

... Midőn az országok összessége, amelyeket apám, Šarrukin hagyott rám, ellenségesen fellázadt ellenem, és senki se maradt a hűségemen, valamennyi seregemet két (része)re osztottam, Anšan és Šerihum városokat levertem, uramam alá hajtottam. Anšan és Šerihum királyát adománnyal és ajándékkal együtt Šamaš, az én uram elé állítottam. ...

c) Óbabilóni másolatból

Maništušu, Kiš királya, — ... a tengerentúl 32 városa csatára gyülekeztek össze, győzött, és városaitat levette. [...] egészen az ezüstérc-hegyekig utat tört. A Tengerentúl hegyei(ből) [elhurcolta] fekete köveket, hajóra rakatta, és Agade rakpartján kötöttek ki.¹ ...

7. Narāmsîn, Agade királyának felirataiból

Narāmsîn (i. e. 2270—2234?) feliratait mind eredeti szövegekből, mind óbabilóni másolatokból ismerjük. (Kiadása: *G. A. Barton*: *The Royal Inscriptions of Sumer and Akkad*. New Haven, 1929. 136—145. — *H. Hirsch*: *AfO* 20 [1963] 19—20, 72—78.)

a) Szoborfelirat, Susában került elő.

[I. 1] Narāmsîn, az erős, a négy világtáj ^[5] királya, egyetlen évben 9 hadjárat győztése. Ezen ^[10] hadjáratok során győzött; 3 királyukat [foglyul ejtette]. [...] [II. 1] Magant levette és Maniumot, ^[5] Magan urát, elhurcolta. Hegyeikben köveket fejtett, ^[10] Agadéba, városába hozatta, ^[15] szobrát elkészíttette, [Enlil?]-nek adományozta. ...

b) Ajtósarokkő-feliratról (az előbbivel párhuzamos).

Narāmsîn — ... azokban a napokban Lipitili, a fia, Marad város *iššiakku*-ja, Maradban Šar-Marada istennek templomot építtetett.

c) Alabástrom edények felirata

Narāmsîn, a négy világtáj királya; váza Magan zsákmányából.

d) Óbabilóni másolatból

[I. 1] Narāmsîn, Agade királya, az ország [...] ^[5] parancsolója — Elamé teljesen, egészen Barahsiig, ^[10] és Subartum országáé, egészen ^[15] a cédrus-erdőig; és midőn Talhat város felé [II. 1] vonult — azt az utat a királyok közül^[5] senki sem járta meg —, Narāmsîn, Agade királya, ^[10] bejárta, és Innin vele egyenlőt nem adott. Subartum ^[15] *iššiakku*-jai és a „Felvidék” urai élelem-kötelezettségüket ^[20] elébe hozták. ...

e) Óbabilóni másolatból

[I. 1] Mindöröktől fogva, az emberek megalkotásának idejétől, ^[5] egyetlen sem igazta le a királyok közül Arman és Ebla városokat; ^[10] Nergal [...] az ösvényt Narāmsînnek, ^[15] az erősnek megnyitotta, Armant és Eblát ^[20] neki adta, és az Amanus (hegységet), a cédrushegységet ^[25] és a Felső-tengert neki ajándékozta, ^[30] és Dagan fegyverével, aki a királyságát nagygyá teszi, [II. 1]

¹ A szöveg, amelyből itt rövid szemelvényt közlünk, óbabilóni másolatban maradt ránk; második része, templomi juttatásokkal kapcsolatos „adománylevél”, óbabilóni hamisítvány.

Narāmsin, az erős, Armant^[5] és Eblát leverte, és egészen^[10] a Purattu partjától Ulisim városig az embereket (lakosokat),^[15] akiket Dagan újra neki ajándékozott, leigázta,^[20] és Amal (?), istene teherhordó kosarát hordozták ők; és^[25] az Amanust, és a cédrushegységet meghódította. Midón^[30] Dagan megítélte Narāmsin, az erős^[III.1] ítéletét, Rīšadadot, Arman királyát^[5] a kezébe adta, őt a bejáratának oszlopához kötözte. . . .^[IV.20] Az erős faltól a nagy falig 30 könyök^[25] a hegy (domb) magassága, 44 könyök a fal magassága.^[V.1] A [. . .] faltól az erős falig^[5] 3 könyök a hegy magassága, 30 könyök a fal magassága. Összesen 404 könyök magas^[10] a talajtól a fal „fejéig”. A várost helyreállítottam . . .^[VI.1] A folyótól a [. . .]^[5] falig 196 könyök a hegy magassága, 20 könyök a fal magassága. A [. . .] faltól az erős falig 156 könyök a hegy^[15] magassága, 30 könyök a fal magassága. . . .

f) Óbabilóni legenda töredéke

. . . Narāmsin isten . . . —^[I.12] Midón a négy világtáj egyként fellázadt ellenem: Kiš, Kuta, Tiwa, Urumu, Kazallu, Timtab, Awak, Ibrat, Dilbat, Uruk és Sippar egyként fellázadtak ellenem. Annak idején Šarrukīn, apám, Urukot leigázván,^[20] Kiš lakosainak adómentességet (*an-du-ra-ar*) adott.^[II.1] Gyep-lőjük [. . .], bilincseiket letörték (?) [. . .]^[10] Iphurkišt, a Kiš-belit, Marzala fiát, [. . .] megválasztották a királyságra. Puttimadal, Šimurru királya; Inbir, Namar ország királya; Rīšadad, Apišal királya; Migirdagan, Mari királya; Hubšumkibi, Marhaši királya; Duhsusu, Mardaman királya; Manum, Magan királya; Lugalanna, Uruk királya; Aradenlil, Umma királya; Būrenlil, Nippur királya [. . .]

8. Agade virágkora

Šumer nyelvű, emelkedett stílusú elbeszélés Agade virágkoráról. Az i. e. II. évezred legelején keletkezhetett, talán Nippurban. Az utóbbi években a töredékes szöveg folytatása is előkerült (*S. N. Kramer*: Sumerische Literarische Texte aus Nippur. Berlin 1961 Nr. 27—33.); ez hosszan ecseteli a hajdan virágzó város pusztulását, a kereskedelem megbénulását. Tartalmát l. *S. N. Kramer*: History Begins at Sumer. 1959. Appendix A. (Kiadása: *H. Güterbock*: ZfA 8 (42) [1934] 25—28.)

^[I.1] Midón Enlil haragja Kišt mint az égi bika megölte; midón Uruk város házait mint hatalmas bika a porba tiporta,^[5] midón akkor Enlil Šarrukīnra, Agade királyára ruházta fenn és alant az uralmat (n a m-e n) és a királyságot (n a m-l u g a l): akkor Agadét a szent Innin „asszonyház”-ává építette, az Ulmaš-templomban trónját felállította.

^[10] Hogy „fiai” házukat újjáépítsék, hogy a „kicsik” az asszonyházat építsék, hogy a kincstárba kincseket vigyenek, hogy a város nyugodt település legyen, hogy az emberek bőséges ételt egyenek benne,^[15] hogy az emberek bőséges italt igyanak benne, hogy az udvar örvendezzen az ünneplő embereken, hogy a lakosság az ünnepségeken elégedett legyen, hogy a lakosság elegendő lakomát kapjon, hogy a város egén az idegenek mint madarak húzzanak át,^[20] hogy Marhaši megművelt területté (?) váljék, hogy óriás elefántok, majmok, távoli országok állatai nyüzsögjenek a piacokon, láncos kutyákkal, kutya-kölykökkel, lovakkal, gyapjas juhokkal együtt — ez nem hagyta aludni a szent Innint.

[25] Akkor Agadében arannyal töltötték meg az „aranyház”-at, ezüsttel töltötték meg az „ezüstház”-at, a raktárba lazúrkő tömböket szállítottak. Az Ulmaš-szentélyből (Innin) elterjesztett minden szépet, az öreg asszonyoknak (bölcsek) tanácsot adott, [30] az ősz embereknek (okos) szót mondott, az ifjaknak harci erőt adott, a gyermekeknek „a szív örömét” adta. [...] Kiš lakói, baljukban csörgővel (?), táncra keltek, [35] a város belseje dobszóval teli, kívül a városon fuvola és trombita harsog. A rakparton, ahol a hajók kikötnek, tarka sokadalom. Békében nyugszik minden ország, lakói boldog napokat látnak.

[40] A király, Narāmsin, a pásztor, Agade-szent-szentélyében, mint a nap, úgy ragyogott fel. A város falait, mint a hegy, az édig magasította. Városkapuja, mint az Idiglat, ahol a tengerbe ömlik — a szent Innin tárta ki „száját”. [45] A hajók maguktól hoztak Šumerbe minden dolgot: a hegyvidék amoritái (m a r-t u), akik a gabonát nem ismerik, gyönyörű marhákkal jöttek, gyönyörű kecskékkal: Meluhha a fekete ország, lakói minden ország termékét idehozták. [50] Elam és Subartu lakói ajándékaikat, mint málhás szamarak, úgy hozták. Az ensik, a határcölöpök intézői Innin-nek havonta és az újévi ünnepekre hozták beszolgáltatásukat, Agade palotájában a padlóra öntötték, mintha víz volna. [55] A szent Innin mindezt az ajándékot nem is tudta átvenni. ...

C) A gutik és a III. Ur-i dinasztia

1. Óbabylóni krónika

(Űn. „Weidner-krónika”)

E szöveg, az akkád nyelvű történetírás egyik legkorábbi emléke, Babylón szempontjából tárgyalja a múlt eseményeit. A tábla egyik oldala olvashatatlanul töredékes; néhány név alapján ítélve, a félig mitikus korról volt rajta szó. A másik oldal, amely két párhuzamos szöveg révén kiegészíthető, Enmerkartól Šulgi valamelyik utódjáig terjed. A szöveg írójának történet szemlélete: az egyes uralkodók vétkeztek Marduk kultusza ellen, ezért az isten elvette tőlük a hatalmat. Már ez is babylóni szerzőre, az Esagila, Marduk templomának papjára és az óbabylóni korra vall. Valószínű, hogy a krónika tulajdonképpen csak a Babylón korábbi történetére vonatkozó hagyományokat rögzíti. A legendai anyag és a tendenciózus beállítás ellenére a szöveg becses forrásanyagot is tartalmaz. (Kiadása: H. Güterbock: ZfA 8 (42) [1934] 51—55.)

[1] [...] Enmerkara [...] [2] [...] az országok összességének királyságát neki adta [3] [...] az Esagilában [...] [4] [...] -ja az egek és a föld összességének, az Esagila elsőszülött fia. [5] Puzursin, Akšak királyának uralkodása idején az Esagila halászhai [...] Bēl isten asztala számára halakat fogtak, de a király hivatalnokai a halat elkobozták. A halászok [...]. Nyolc nap múltával a halászok halat fogtak, [...] Kubaba háza [...] [10] Kubaba a halászoknak ennivalót adott, vizet adott, az Esagilához időben értek, hogy az áldozatot bemutasák. A nagy úr, Marduk, örömmel pillantott le a nőre, mondván — és így tovább. Az országok összességének királyságát Kubabának adta. [...] Ur-Zababa az Esagila bor (?) -áldozatát [...] -re cserélni [parancsolta pohárnokának.] Šarrukin nem cserélte ki, jámbor volt az Esagila iránt, sietve bemutatta az áldozatot. [15] Marduk, az Apsû fia, örömmel pillantott le rá, a négy világtáj királyságát neki adta. Az Esagila szertartásait elvégezte. [...] Bābili az adóját [...]. Bēl [...] szájából kitepte, [...] szemközt [Agade-vel] várost épített, nevéül (a) Bābili (nevet) mondta ki. [A gyalázat miatt, amit el]követett, (Marduk) meggyűlölte őt, és napkelettől napnyugatig fellázadtak ellene (szó

szerint: meggyűlölték őt), (Marduk) „nincs-nyugalom”-mal sújtotta. ^[20] Narámsin elpusztította Bábili élőlényeit. [...] Másodszor (Marduk) a Gutium hordát mozgósította ellene, népét egyetértően (?) [...] Királyságát a Gutium törzsnek adta, íme, a Gutium: közönyösek, akik az isten félelmét nem ismerik, a szertartások előírásait teljesíteni nem tudják. ^[25] Utuhegal, a halász, a tenger „mellének” szélén egy áldozati halat fogott, az ilyen halból mielőtt a nagy úrnak, Marduknak áldoznák, más istennek nem lehet áldozatul bemutatni. A Gutium a megfőzött, de (még) fel nem áldozott halat (Utuhegal) kezéből kiragadták, és [...] (Marduk) a Gutium hordát az ország királyságától megfosztotta, azt Utuhegalnak adta. Utuhegal, a halász, kezét városa ellen gonoszul emelte: a folyó [elvitte] a holttestét. ^[30] Šulginak, Urnammu fiának adta (Marduk) az országok összességének királyságát; ő (azonban) kötelességét nem teljesítette, szertartásait nem végezte el. Vétkei [...]

2. Gudea, Lagaš ensijének építkezési feliratából

Lagaš második fénykora az i. e. XXI. században volt. A qutū (guti) uralom utolsó időszakában vagy befejeztével Lagaš uralkodói (*Urbaba*; *Urgar*, Urbaba fia; *Nammahni*, *Urgar* veje; *Urinsun*, aki talán azonos Nammahnival) bizonyos önállóságra tesznek szert. Gudea — nevéből („az elhivatott”) ítélve — esetleg usurpator volt. A III. évezredből tőle ismerjük a legterjedelmesebb összefüggő sumer szövegeket — építkezési feliratait. Uralkodásának külső adatai azonban bizonytalanok. Valószínűleg kortársa volt Urnammunak, a III. Ur-i dinasztia uralkodójának, de talán 30 évnél is hosszabb uralkodása még a Šulgiéba is átnyúlt. (Šulgi 2046-ban lépett trónra.) — Gudea feliratai az Eninnu-templom építkezésével kapcsolatosak. (Kiadása: *F. Thureau-Dangin*: *Les cylindres de Gudea*. Paris 1905. — A mérvadó fordítás: *A. Falkenstein*: *Sumerische und akkadische Hymnen und Gebete*. Zürich—Stuttgart 1953. 137—182. — Feldolgozás ua.: *Grammatik der Sprache Gudeas von Lagaš*. Roma 1949—50. I—II.)

[A. I. 1.] Midőn az égben és a földön a sors meg volt határozva, Lagaš a nagy „isteni erő”-ből (m e) fejét az égig emelte, Enlil jóindulatúan pillantott Ningirsu úrra: „Városunkban minden odatartozó fényesen felemelkedett.” ^[5] Az ár felemelkedett, Enlil árja felemelkedett, az ár felemelkedett, a vízár ragyogott, a tisztelendő, Enlil árja, az Idiglat, édes vizet hozott. ^[10] Otthon királya, (Ningirsu) ezt mondta: „Eninnu »isteni erejét« égen és földön fényesen ragyogtatja majd nekem, az ensi, a nagy bölcsességű férfi, bölcsességét erre irányítja majd, nagy dologra helyezi majd kezét. Hibátlan marhát, hibátlan kecskét hoz majd, ^[15] a »sors tégláját« fejjel felém magasítja, fáradozik majd, hogy nekem szent házat építsen.”

Az ő királyát, Ningirsu urat látta Gudea e napon álmában. Hogy a házát felépítse, megparancsolta neki. ^[20] Pillantását (Gudea) az Eninnu nagy „isteni erőire” függesztette. Gudea — bölcsessége hatalmas — elgondolkodik a parancson: „Nosza, megkérdezem tőle, nosza, megkérdezem tőle; ^[25] e feladatnál álljon ő mellettem. Hozzám, a pásztorhoz, a Fenséges jött el. Amit az álom hozott nekem, értelmét annak nem fogtam fel. Anyám elé viszem álmodat! ^[III. 1] Látnoknóm, aki tudja, mi a kíváncsú, Nanše, a nővérem Sirarából, tárja elém ennek az értelmét.”

Lábát hajójára tette, ^[5] (Nanše) városa, Nina (Sirara) felé irányította a hajót a Nina (Sirara) felé vezető csatornán; az „új csatornán” utazott, tele örömmel. Midőn elérte az „új csatorna” menti várost, Bagarát, kenyérrel áldozott, hús vizet loccsantott, Bagara királya elé lépett, könyörögve szólt hozzá: „^[10] Ó hős, párja nincs ugró oroszlán, Ningirsu, az Abzuban hatalmas, Nippurban vitéz!

Ó hős, amit mondtál nekem, engedelmesen elkezdem számodra; Ningirsu, építeni fogom házat, ^[15] »isteni erejét« tökéletessé teszem számodra. Nővéred, az Eridu szülte gyermek, a kíváncsú hősnője, az istenek látnoka, Nanše, a nővérem Sirarából, készítsen ehhez nekem utat!» ^[20]

Kiáltása meghallgatást nyert; királya, Ningirsu, az áldozatot és a fohászt elfogadta Gudeától.

Bagara templomában (Gudea) megrendezte az e-š-e-š (tünnepet), az ensi Gatumdu isten cellájába lépett, ahol lakik, ^[25] kenyérrel áldozott, hús vizet loccsantott, a szent Gatumdu¹ elé lépett, könyörögve szólt hozzá: „Királynőm, a szent An leánya, a kíváncsú hősnője, a fejét büszkén felemelő isten, ^[III. 1] aki az Országot életben tartja, akitudja, mi való a városába: te vagy az úrnő, az anya, aki Lagaszt megalapozta. Ha te pillantásodat a népre veted, bősége kél, ^[5] a jó ifjúnak, akire rátekintesz, élete hosszan tart. Nekem nincs anyám — te vagy az anyám. Nekem nincs apám — te vagy az apám. Magomat te fogantad, te szültél engem a szentélyben: Gatumdu, édes a te tiszta neved. ^[10] Éjszaka ott fekszel, te vagy az én nagy „sarló”-m, amely mellettem áll, te vagy, aki a dús nedvességbe ülteted a gabonát, életet hintettél reám. Széles pajzs vagy te, árnyékkodat ^[15] hűségesen tisztetem. Úrnőm, Gatumdu, terjeszd ki rám hosszú kezéd, jobb karod. A városba megyek — legyen kedvező a jósjelem. A hegyhez, amely a vízből emelkedik ki, Niná(Sirara)-hoz, ^[20] menjen előttem a te jó Utugod, menjen mögöttem a te jó Lamašagod.² Nosza, elmondom ezt neki, elmondom ezt neki, e feladatnál álljon ő mellettem. ^[25] Anyám elé viszem álmomat: Látnoknőm, aki tudja, mi a kíváncsú, Nanše, a nővérem Sirarából, tárja elém ennek az értelmét!”

Kiáltása meghallgatást nyert; ^[IV. 1] királynője, a szent Gatumdu az áldozatot és a fohászt elfogadta Gudeától.

Lábát hajójára tette, (Nanše) városa, Nina (Sirara) felé, a sirarai parton, irányította a hajót; ^[5] Sirara istennőjének udvarában az ensi égne emelte a fejét, kenyérrel áldozott, hús vizet loccsantott, Nanše elé lépett, könyörögve szólt hozzá: „Nanše, e n-(pap)nő,³ a magasztos »isteni erő« úrnője, úrnő, aki, mint Enlil, meghatározod a sorsot, ^[10] én Nanšém, szavad szilárdan megáll, mindent megelőz! Az istenek látnoka, az országok úrnője vagy, az anya, aki az álmokat értelmezi!”

„Álmomban egy ember állt ott, mint az ég, óriás termetű, ^[15] mint a föld, óriás termetű; isten volt a feje szerint, Imdugud⁴ volt a szárnya szerint, derekától a »vízözön« volt, jobbján és balján oroszlán lapult. ^[20] Hogy házat építsem, megparancsolta nekem, akaratát azonban nem értettem. Az ég pereméről felkelt a nap. Egy nő — ki is volt ő? ki nem volt ő? — [...] ^[25] ragyogó fém íróvesszőt tartott kezében, egy táblára a jóságos ég csillagait rajzolta, ^[V. 1] töprengett magában.”

„Egy másik hős is volt ott, kezét maga elé hajlította, lazúrkő táblát tartott a kezében, rárajzolta a ház alapjait. ^[5] Elém helyezte a szent hordókosarat, elém tette a szent téglavető formát, a »sors tégláját« a téglavető formába helyezte. A szép bokorban, mely ott nőtt előttem, madarak csiripeltek, ^[10] királyom jobbján egy számarcsódör kaparta a földet.”

¹ Istennő neve.

² Védő istenségek.

³ Az *entu* sumer megfelelője.

⁴ A III. évezredi sumer királyi hatalom szimbóluma, oroszlánfejű sas.

Az ensinek anyja, Nanše így felelt: „Én pásztorom, álmodat megfejtem neked. Az ember, aki, mint az ég, óriás termetű, aki, mint a föld, óriás termetű, aki isten a feje szerint, (15) aki Imdugud a szárnya szerint, aki derekától a »vázözü« volt, akinek jobbján és balján oroszlán lapult — ez volt fivérem, Ningirsu, valóban. Templomának, az Eninnunak építését parancsolta neked. A nap, amely felkelt az ég pereméről, ^[20] Ningiszi, a te istened, aki mint nap kél fel az ég pereméről. A szűz, aki [. . .] ragyogó fém íróvesszőt tartott kezében, aki a jóságos ég csillagait rajzolta egy táblára, aki töprengett magában — ^[25] Nisaba volt, az én nővérem, valóban. ^[VI. 1] A szent csillagot a templom építéséhez, megjelentette neked. A másik hős, aki maga felé hajlította a kezét, aki lazúrkő táblát tartott a kezében, — ^[5] ő volt Ninduba; a ház alaprajzára hajolt. Az eléd helyezett szent hordókosár, az eléd tett szent téglavető forma, a »sors téglája«, amelyet a téglavető formába helyezett — ez volt az Eninnu igaz téglája, valóban. A madarak, akik az előtted nőtt szép bokorban csiripeltek: ^[11] hogy édes álom ne jöjjön szemedre, hanem a házat építsd, (azt jelenti). A szamárcsődör, amely királyod jobbján a földet kaparta, — te voltál: az Eninnu számára, mint egy nemes szamárcsődör, a földet fogod kaparni. Tanácsot adok neked — kövessed tanácsomat. ^[15] Mihelyt Girsuba, Lagaš szentélyébe érsz, kincseskamráról vedd le a pecsétet, hozz elő fát belőle, építs királyodnak egy kocsi, fogj belé szamárcsődöröket, díszítsd a kocsi ragyogó fémmel, lazúrkővel, ^[20] repüljön gyorsan, mint a nyíl az íjból, mint a fény. ^[VII. 1] Ha királyodhoz, Ningirsuhoz az Eninnuba belépsz, halk szavadat megérti, mint a hangos szót, az úr, akinek értelme elérhetetlen, mint az ég, ^[5] Ningirsu, Enlil fiának értelme megnyugtató téged. Házának alaprajzát tudatja veled, a vitéz, akinek »isten ereje« hatalmas, kiterjeszti rád a kezét ebben.”

Gudea, a jó pásztor, ^[10] bölcs, nagyot cselekszik. A szó előtt, amelyet Nanše mondott neki, fejét meghajtja. Kincses kamrájáról levette a pecsétet, fát hozott elő belőle, ^[15] a fát Gudea gondosan megmunkálta, fűzfát gyalult, késsel nyárfát hasított, megmunkálta azokat a pompás kocsihoz. ^[20] Eléje fogta a hozzá méltó szamárcsődöröket, a futásra termett oroszlánokat. Kedvelt jelvényét a kocsi állította, reá írta a saját nevét. . . . ^[25] A vitéz elé lépett, aki ajándékot oszt, királya elé, Ningirsu elé, az Eninnuba lépett. Eléje lépett a házba, telve örömmel, ^[VIII. 1] és az Eninnu szentélyből ragyogva távozott. [. . .]

(Ningirsu mondja:) ^[XI. 1] „Házam, amely első az idegen országok között, Lagaš jobb karja, (amely mint) az Imdugud, az égen ragyog, Eninnu, királyi házam — ^[5] Gudea, a jó pásztor, a napon, amelyen te, hűségben irántam, kezed arra nyújtod, én az égből esőt hívok, bőség száll alá az égből hozzád, a nép, veled együtt, kinyújtózik a bőségben. ^[10] Házam alapjának lerakása révén bőség kél, a gabona kiterjedt szántói dúsan teremnek neked, a csatornák vize magasra emelkedik, a dombokra, ahová nem jut el a víz, ^[15] vizet hoznak neked. Šumer csorduló bőségben önti eléd az olajat, áradó bőségben mérik le a gyapjút. . . . ^[24] Midőn én a népnek életet ajándékozom, együtt dolgozik egyik a másikával, éjszaka fény ragyog fel előtted, úgy világít majd, mint nappal, fényes délben. . . .”

^[XII. 18] Ningirsu akarata, mint a nap, úgy kelt fel Gudea előtt. Bölcs ő, és nagyot cselekszik. Az ensi városának, mintha egy ember volna, kiadja a parancsot; Lagaš város követte szavát, mint a gyerekek az anyáét. Fogta a szerszámokat, tüskés bozótot szaggatott, irtotta a gyomot, ^[25] az épületből minden mocskot eltávolított. ^[XIII. 1] A korbácsról és a botról leszedte a szíjat, az anyajuhok puha gyapját a kezekbe adta. Anya nem veszekszik a gyerekekkel, gyerek

nem felesel ^[5] az anyjával. A szolgának, hogyha vétett, ura ezért nem üt a fejére; a szolgálót, akit gonosz fogságba hurcoltak, úrnője nem veri arcon. Az ensinek, aki a házat építette, ^[10] Gudeának senki sem terjesztett be panaszt. Az ensi megtisztította a várost, tűzzel tette tisztává, a tisztátalant, a szörnyűséget, a mocskot ^[15] eltávolította a városból.

.....
[XV. 1] Lagaš város Anunna istenei, Gudeával együtt, mentek, hogy Ningirsu házát építsék, áldozatokkal és imákkal. ^[5] Gudeát, a jó pásztort, öröm fogta el.

Abban az időben az ensi az egész országnak mozgósítást parancsolt; ⁵ egész birodalmában, Ningirsu Guedinjában ^[10] mozgósítást parancsolt. Jól épített városában, melyben a lakosság tömege lakik, Nanše Gubarrájában, mozgósítást parancsolt. Az „Ugró vad bika, kinek nincs párja” kerületben, a „Fehér cédrus, mely királya mellett áll” kerületben, ^[15] Ningirsu Imruájában, mozgósítást parancsolt. . . . ^[20] Ningirsu házát építeni [. . .] ^[XV. 1] [. . .] ^[6] Az Elam-beliek Elamból jöttek hozzá, a Susa-beliek Susa városból jöttek hozzá, Magan és Meluhha hátukon hozták messzi országukból a fát; Ningirsu házát építeni, ^[10] Gudeához gyűltek, Girsu városba.

Ninzaga isten elrendelte: rezét átengedte Gudeának, a ház építőjének, mint az, aki a legjobb gabonát hozza. ^[15]

Ninsikila isten elrendelte: a hatalmas szál nyár- és fűzfákat, melyek a tenger mellett nőnek, átengedte az ensinek, az Eninnu építőjének.

A cédrushegyhez, amelybe ember be nem juthat, ^[20] Ningirsu úr utat nyitott Gudea előtt. . . . ^[27] A cédrushegyről cédrus szálfaakat, a ciprushegyről ciprus szálfaakat, a z a b a l u m-hegyről z a b a l u m szálfaakat, hatalmas szál fenyőket, platánokat, e r a n u m-fákat, ezekből hatalmas szálakat, hatalmas törzseket, ^[35] a fenséges „Ragyogó kapu” rakparton [felhalmozott]. [. . .]

[XVI. 1] A n a kő hegyéhez, amelybe ember be nem juthat, Ningirsu úr utat nyitott Gudea előtt. ^[5] Hatalmas tömbökben n a kővet hozott onnan: h a ’ u n a hajókon, n a l u ’ a hajókon a b a l-szurkot, . . .-surkot, gipszet Madga hegy-ségéből, mintha a mező gabonáját szállító hajók volnának, hozatott Ningirsu úrnak.

Az ensinek, aki az Eninnut építette, segítségére sietett minden „nagyság”: ^[15] Kimašból az érchege magához szólította őt; ércét hordó-kosarába hányta; a férfinak, aki királyának házát építette, ^[20] az ensinek az arany országából porként hozott; Gudeához jön a csillogó ezüst országából; Meluhhából fehér karneol kerül el hozzá; a márványhegyről hozzá megy a márvány. ^[25] A házat a pásztor ezüstből építi — részt vesz benne az ezüstműves; Eninnut drágakőből építi — részt vesz benne a drágakőműves; rézből és ónból építi — ^[30] Nintu-kalama isten, a főkovács, eléje hozza azt. [. . .]

[XIX. 19] (Gudea) téglát készített, a házhoz vitte, megvetette a ház alapját. Nisaba isten, aki ismeri a számok értelmét, akár a közembernek, aki saját házát építi újjá, édes álmot nem bocsátott a szemére. Mint a tehén, ha borját nézi, ^[25] gondoskodással ment a házhoz; mint egy ember, aki alig eszik, fáradhatatlanul járt szüntelen. Királyának akarata, mint a nap, úgy kelt fel előtte; ^[XX. 1] Ningirsu parancsát, mely titok volt Gudea előtt, végrehajtotta. . . . ^[15] A ház alapzatát Enki mélyítette; Nanše, Eridu leánya, a kedvező jósjelekről gondoskodott; a szent Gatumdu, Lagaš anyja, téglát hozott [. . .]; Baba, a királynő, An elsőszülött lánya, ^[20] olajat és cédrusgyantát hintett el; kinevezte a templomba az e n-(pá)pot, a l a g a l-(pá)pot, az „isteni erő”-ről gondoskodott. Az Anunna istenek ámulattal léptek oda. Gudea, aki a házat építette, a hordó-kosarat a

házhhoz fején cipelte, mintha fenséges koronája volna; az alapokat lehelyezte, a falakat a földbe mélyítette; áldást mondott . . .

.....
(A templom építésének befejezése után Gudea bevezeti az isteneket az Eninnuba; először Ningirsut, majd udvarának többi tagját. Kinevezi a templomgazdaság vezető személyzetét.)⁵

[B. X. 3] Hogy az olaj jó legyen, hogy a bor jó legyen, hogy a szent kecskék, a tejelő kecskék, a szarvasborjak Eninnu szentélyében Ningirsu anyját soha ne hagyják olaj és tej nélkül, (Gudea) a „szarvasok urát”, a szarvasborjúk pásztorát^[15] Ningirsu úr (szolgálatá)ra hivatalába beiktatta. . . .

[XI. 15] Hogy a hatalmas gabonaföldek teremjenek, hogy Lagaš csatornáinak vize magasra emelkedjék, hogy a mezőn, amely urának van rendelve, Guedinen Ašnan, Kusu, Pasikil istenek^[20] a kalászek fejét egyenesen az ég felé emeljék; hogy Guedin jó földjei búzát, tönkölyt, borsót dúsan teremjenek, hogy magas gabonahalmok emelkedjenek, Lagaš termése: (Gudea) Enlil intézőjét, Guedin „gazdá”-ját,^[25] Gišbare istent Ningirsu úr (szolgálatá)ra hivatalába beiktatta.

[XII. 1] Hogy (Ningirsu) tavai pontyot és sügért növelesszenek, nádasa kiváló nádat adjon, s hogy a hét felügyelő, Guedin kerülői, Ningirsunak az Eninnuban erről elszámoljanak:^[5] (Gudea) Lama istent, Guedin halastóintézőjét Ningirsu úr (szolgálatá)ra hivatalába beiktatta.

[7] Hogy a mező, a szép hely, tiszta legyen, hogy Guedin, a szép mező, tiszta legyen, hogy madarak fészkeljenek ott, s hogy tojásaik az Esában rendelkezésre álljanak, hogy a madarak fiókáikat felneveljék, hogy a mezőn, melyet Ningirsu kedvel, az elválasztott állatokból, temérdek jószágából^[15] ne hulljon el: (Gudea) Dimgalabzu istent, Guedin tisztartóját Ningirsu úr (szolgálatá)ra hivatalába beiktatta.

Hogy a város jól épített legyen, lakóházai gondozottak legyenek,^[20] hogy őrizték a szent város falait, hogy az isteni harcos az isten-székhelyen a fegyvert, széles feje fehércédrus fából, felállítsa a házban:^[25] (Gudea) „A szent város királyi őrzője” istent Ningirsu úr (szolgálatá)ra hivatalába beiktatta. [. . .]

[XIV. 25] Azért, hogy a csatornák teljenek meg szüntelenül ömlő vízzel; azért, hogy a halastavakban ponty és sügér növekedjék;^[XV. 1] azért, hogy a halastóintéző és a gátör mindent szabályozzon; azért, hogy a bőséges víz növelje a gabonát; azért, hogy magas gabonahalmok — Lagaš termése — emelkedjenek;^[5] azért, hogy istállók, hogy karámok épüljenek; azért, hogy a jó anyajuhok bárányokat szüljenek; azért, hogy a tenyészkosok meghágyják a jó anyabárányokat; azért, hogy a jó tehenek borjakkal legyenek vemhesek; azért, hogy a tenyészbika hangosan bőgjön a tehenek között;^[10] azért, hogy a marhák az iga előtt egyenesen menjenek; azért, hogy a földműves, aki a marhát ösztökéli, ott legyen; azért hogy a szamár húzza a hámját; azért, hogy a béreesszolgák, akik a magvat elvetik, mögöttük lépkedjenek; azért, hogy a szamárcsődörök a súlyos réz [. . .]-t húzzák;^[15] azért, hogy a malom felmagasodjék; azért, hogy [. . .] Ningirsu ifjú szolgálóinak házában [. . .]; [. . .]; azért, hogy az Eninnu udvara teljen meg örömmel;^[20] hogy dobok döngjenek, tökéletes hangú fuvalák szóljanak, . . . — az ensi, aki az Eninnut építette,^[XVI. 1] Gudea, Lagaš ensije, Ningirsu úr elé lépett. [. . .]

⁵ Az alább következő rész a šumer templomi gazdaság szervezetének és termelési ágazatainak figyelemre méltó leírása.

[XVII. 12] Mindent, ami a városhoz tartozik, (Gudea) fényesen elkészített; felépítette az Eninnut; „isteni erejét” tökéletessé tette. [15] Az olaj és a tejszín házába olajat és tejszint vitt. Az élelmezés házába kenyeret rakott. . . .

Azon a napon, amelyen (Gudea) király a templomba bevonult, a hét napon, [20] a szolgáló olyan volt, mint az úrnő, a szolga és az úr egymás mellett mentek, [az „erős” és a „gyenge” egymás mellett feküdtek — (a „B” szoborfeliratról)]. [XVIII. 1] Városából a tisztátalant eltávolította, a gonosz beszélni kívülről rekesztette, mindent, ami a templom iránt ellenséges, elfordított. Nanše és Ningirsu törvényét [5] szem előtt tartotta. A szegénnyel a gazdag nem bánt jogtalanul, a hatalmas az özvegyvel nem bánt jogtalanul, a házból, amelynek fiúörököse nem volt, a leányt a „juh-zsír-égetés” mellé állította.

[10] Miután (Gudea) felragyogtatta (Ningirsu) igazságát, Utu lábát a nyakára tette annak, ami jogtalan: mint a nap a látóhatáron, úgy emelkedett fel a város fölé a templom; [. . .] [15] félelmetességét megismertette a szent éggel.

Bikaként, magasra emelt fejjel, belépett, s Eninnu szentélyében hibátlan marhákat, hibátlan kecskéket áldozott; ónszerűlegből bort loccsantott. Hozta a dobokat; [XIX. 1] döngtek, mint a vihar, dühöngtek. . . .

Az ensi, a kimagasló, odalépett, városára nézett; Gudea [. . .] [12] [Ningirsu] bőséget küldött; a föld „tarka gabonát” sarjasztott neki. Az ensivel Lagaš ki-nyújtóztott a bőségben.

[15] A vitéz bevonult új házába.

(Gudea) ünnepi lakomát rendezett Ningirsu úrnak. An karosszékekben ült, An mellett ült Enlil, Enlil mellett ült Ninmah [. . .] . . .

[XXIII. 15] „. . . Gilga[meš]-sel együtt nevelkedtél — szilárd alapú trónját nem távolítja el senki; istened Ningišzida úr, An unokája; istennőd Ninsunna, az „igaz mag” anyja, [20] aki a „mag”-ot szereti. A jó tehén szült téged; te vagy Ningirsu jó ifjúja, aki Lagaš városnak [XXIV. 1] ragyogtál fel. Magasztaltassék neved fent és alant; Gudea, szavad nem kerülheti ki senki! [. . .] [5] Az ifjú, akit An ismer, ensi, akinek a sorsát a templom rendelte el, Gudea, Ningišzida fia: életed tartson soká!”

A ház, amely hatalmas hegyként égbe nyúlik,
melynek félelmetes fénye Šumert nyomasztja,
melyben An és Enlil Lagaš sorsát meghatározták,
ahonnan az idegen földek Ningirsu vitézségét megismerik,
az Eninnu, mely éggel és földdel kapcsolódik:
magasztaltassék Ningirsu!

[6] Ningirsu házának építési éneke itt végződik.

3. Gudea „B” szoborfeliratából

A rövidebb felirat, mely szintén Ningirsu templomának építkezésével foglalkozik, az építkezéshez használt anyagokat részletesebben ismerteti, mint az A. cylinder; e felsorolás a Gudea-korabeli Lagaš kereskedelmi kapcsolatait — s talán zsákmányszerző hódításait — világítja meg. (Kiadása: F. Thureau-Dangin: Die sumérischen und akkadischen Königsinschriften. Leipzig 1907. 68—71.)

[v. 21] Amikor (Gudea) Ningirsu templomát építette, Ningirsu, szeretett királya, [25] a Felső-Tengertől az Alsó-Tengerig megnyitotta előtte az utakat. Az Amanusból, a cédrushegyről, cédrus szálfákat — [30] hosszuk 60 könyök; cédrus szálfákat — hosszuk 50 könyök; urkarinu szálfákat — hosszuk 25

könyök, ^[35] tutajjá kötözt, a hegységből elszállított. A s a r₂-u r₂ fegyvert, a harc viharát készítette (ebből); a s a r₂-g a z fegyvert, hét rész „szemmel”, ^[40] készítette (ebből). [. . .] ^[45] A cédrusokat nagy ajtószárnyakká dolgozta fel, fényes ékítménnyel burkolta be, az Eninnuba ^[50] vitte ezeket. Az Émahban gerendákként használta fel (a cédrus szálfákat). Ursu városból, Ibla hegységben ^[55] a z a b a l u m-fákat, a hatalmas u₃-k u fákat, a t u l u b u m-fákat, a hegység fáját tutajjá kötözte, ^[VI. 1] az Eninnuban gerendákként használta fel. Umanumból, Menua hegységből, (és) ^[5] Basallából, a Martu-hegységből nagy kőtömböket fejtett ki, feliratos oszlopokká ^[10] dolgozta fel, az Eninnu előcsarnokában állította fel (ezeket). Tidanumból, a Martu-hegységből ^[15] hatalmas alabástrom tömböket hozott, [. . .] (és) korlát(?)ként ^[20] a templomban állította fel (öket). Ka₂-gal-adból, Kimaš hegyéből, rezet fejtett ki, az „Irgalmatlan vihar” buzogányt ^[25] készítette belőle. Meluhha hegységből e s i-fát hozott ki, (és) az építkezéshez használta fel. N i r-követ ^[30] hozott ki, (és) háromfejú oroszlánbuzogányt csinált (belőle). Poraranyat a Hahhum hegységből ^[35] hozott ki, a a háromfejú oroszlánbuzogányt vonta be vele. Poraranyat Meluhha hegységből ^[40] hozott ki, a (buzogány) tartóját készítette (belőle). ^[45] Gubin városból, a fűzfahegyről fűzfákat hozott ki, a s a r₂-u r₂-t ^[50] készítette (belőle). Madga városból, a Luruda folyó hegységből bitument hozott ki, ^[55] az Eninnu támasztó falát építette (belőle). [. . .] ^[50] Barme hegységből ^[60] n a l u a-követ szállított hajókon; az Eninnu alapzatát vette körül (vele). Elam területén Anšan várost ^[65] fegyverrel leverte, a zsákmányt Ningirsu elé az Eninnuba hozta. [. . .]

4. A ditilla-okmányokból

A III. Ur-i dinasztia királyainak korából, elsősorban Lagaš város területéről származnak a kb. 50 évnnyi időszak jogi életét felölelő di-til-la okmányok. A szó maga „lezárt ügy”, „lezárt per” jelentésű, s ennek megfelelően csak olyan magánkeresletek anyagát tartalmazza, amelyben a felsőbb bírósági fórumok végleges döntést hoztak. Ezekből az okmányokból az újsómer társadalom szervezetének és szervezetének gazdag képe bontakozik ki. A ditilla-anyagot A. Falkenstein kutatásai és gyűjtőmunkája révén pontos és kitűnő feldolgozásban tanulmányozhatjuk: Die neusumerischen Gerichtsurkunden. I–III. München 1956. Alább csak Falkenstein okmányszámozására hivatkozunk.

6. Eltartás

Šusin 5. éve. A szöveghez vö. HT 148§.

Lezárt ügy.

Lallagulát, Ela g u d a-pap¹ lányát, az özvegyet Urigalima, Lugaligihuš g u d a-pap fia vette feleségül. Lallagula, akit (később) az a z a g-démon² támadott meg, emiatt Urigalimához fordult, s ezt mondta neki: „Gemebabát, Lukazala g u d a-pap lányát vedd feleségül,³ én pedig kapjam meg az árpa- és gypjúfejadagot.”⁴

Arra, hogy ezt (a kikötést) nem változtatja meg, a bírók előtt Urigalima a király nevére letette az esküt. . . . (két kiegészíthetetlen sor). Lallagula, amíg Urigalima él, Urigalima házában [. . .] m a n a gypjút fog kapni.

¹ Alacsony papi rang, akkádul *pašišu*, ami „kenő pap”-ot jelent.

² Valami gyulladásszerű betegség; a háziállatokra halálos.

³ Feltűnő, hogy a g u d a-papok köréből származik mindegyik fél. Hogy a második feleséget az első jelöli ki, csak ennek betegségből következik.

⁴ Az eltartás kifejezése.

Urlama, Kalla fia volt a biztos.⁵

Lušara, Ursatanara (és) Ludingirra voltak a bírák.

Azon év után következő év, amelyben Šušin, Ur királya a m a r . t u falat építette.⁶

32. Rabszolgapaper

Šušin 6. éve.

Lezárt ügy.

Šeškalla, Urlama fia kijelentette: „Nem vagyok Ursaħarababa rabszolgája (i r₃)!”¹

(Viszont) Luduga és Dudumu esküt tettek arra, hogy Urlama, Šeškalla apja Ursaħarababa, Namu fia házában, mivel rabszolga volt, gabona- és gyapjú-fejadagot kapott Alla, az írnok kezéből, s hogy Šeškalla, a rabszolga Ursaħarababa házában született.²

A rabszolga Ursaħarababa örököseinek ítéltetett.

Tiemaħta volt a biztos.

Lušara volt a bíró.

33—34. Rabszolgapaper

Aħuma, egy bizonyos Kuda nevű amorrita rabszolgája, gazdája halála után háromszor kísérelte meg, hogy helyzetéből megszabaduljon. Először az örökség felosztásánál a királyi biztos előtt (Sulgi 47. éve), másodszor 6 évvel később (Bürsin 5. éve), harmadszor 9 év múlva (Šušin 5. évében). Egyszer sem sikerült. A két bírósági jegyzőkönyv szerencsésen egészíti ki egymást.

I

Lezárt ügy.

Aħuma, Lumarza fia kijelentette: „Nem vagyok az amorrita¹ Kuda rabszolgája!”

Azt, hogy ő Kuda rabszolgája volt; azt, hogy amikor Kuda fiai Kuda vagyonát² felosztották, ehhez a rabszolgához Urbagara fordult;³ azt, hogy Aħuma (már annak idején is) kijelentette⁴ „Nem vagyok Kuda rabszolgája!”; azt, hogy [a rabszolga (mégis) Urbagarának ítéltetett]: az amorrita Urlama (a királyi megbízott) [l u₂]-k i n - g i₄-a-l u g a l a) és az amorrita Urbagara esküvel (bizonyították). [Aħuma Urbagara rabszolgájának] ítéltetett. Stb.

⁵ M a š k i m, valószínűleg a bíróság ellenőrzésével megbízott királyi hivatalnok.

⁶ A király 4. uralkodási évének neve.

¹ Gyakran előfordult az örökösödési eljárások alkalmából, hogy a rabszolgák szabadulni igyekeztek helyzetükből.

² Azt, hogy valaki — a felszabadító levél hiányában — rabszolga-e, ez a két körülmény döntötte el: apja rabszolga volt-e, és ő akkor született-e, amikor az apja rabszolga volt. A rabszolga gyermeke a tulajdonos rabszolgája lesz.

³ Az amorrita elem ekkor már nemcsak a lakosság számában tett ki jelentős százalékot, de az osztálytársadalom felsőbb rétegeibe is beépült, akár mint föld- és rabszolgatulajdonos, akár mint az államapparátus tagja.

⁴ Szó szerint: házát.

⁵ Vagyis Urbagara tartott rá igényt.

⁶ Ekkor a bírósági eljárás csak a királyi megbízott korábbi ítéletét hagyta jóvá, ezért nem is kellett külső tanú.

Lezárt ügy.

Ahuma, az amorrita Kuda rabszolgája megjelent a bírák előtt⁵ és kijelentette: „Én nem vagyok rabszolga!”

Azt, hogy ő három éven keresztül élt Kuda [házában], s hogy 15 évvel ezelőtt, Kuda halála után Urbagarának ítéltetett, Sipakagina, Kuda fia esküvel (bizonyította).⁶ Azt, hogy Ahuma [abban az időben], amikor Kuda [házának (vagyonának)] felosztását hajtották végre,⁷ kijelentette: „Nem vagyok rabszolga!”, az amorrita Urlama, a királyi megbízott, aki Kuda vagyonának felosztását végrehajtotta, esküvel (tanúsította).

Ahuma Urbagarának, Kuda fiának ítéltetett mint rabszolga. Ursaguba, Ahuma testvére megjelent a bírói döntés színhelyén.⁸ Urlama, Lumu fia volt a biztos.⁹ Stb.

35. Rabszolgaper

Bürsin 5. éve.

Lezárt ügy.

Etamuzut, Luutu lányát $4\frac{1}{2}$ gin (*šiqlum*) ezüstért¹ pénzben megvásárolta Uršugamma... szakács Atutól, Luutu feleségétől.²

Etamuzu ezt mondta Uršugammának: „Nem vagyok a te rabszolganőd!” Urbaba kertész és Igiturtur amellet tanúskodtak, hogy Uršugamma megvásárolta Etamuzut, és a vételárát maradéktalanul megfizette. Atu, (Etamuzu) anyja Allamu [bíró] és Luebgala bíró előtt (Uršugamma) kívánságára [elismerte], hogy Etamuzut, [a lányát] tőle vette meg Uršugamma.

Ezért Etamuzu [rabszolgaként Uršugammának ítéltetett]. Stb.

41. Szökött rabszolgák ügye

[Lezárt ügy.]

Az, hogy [Kuli, Ur-]ĕanna [fia] megölte [Baba]mu zenészt, a s u k k a l m a h¹ előtt megállapítást nyert. Annak, hogy — mivel Kuli megöletett² — a hagyatéka és a felesége s a lányai Babamu fiainak (tulajdonába) adattak,³ Lugirsu volt a biztos (felügyelője). Az ötödik évben Kuli felesége és lányai Babamu fiától elsöktek, (de) Babamu fiai elfogták őket. Ezért rabszolganó voltuk ellen a bíróság előtt panaszt emeltek. Lugirsu, a s u k k a l m a h biztos megadta a felvilágosításokat.⁴

Kuli felesége és lányai rabszolganókként Babamu [fiainak] ítéltettek. Stb.

⁵ A rabszolgának is joga volt bírósághoz fordulni.

⁶ Az ügy eldöntéséhez a rabszolgatartó két örökösének — tehát érdekelt feleknek — a tanúságtétele is elég!

⁷ Ez volt 15 évvel korábban.

⁸ Ez a tény a tárgyalás nagyobb jelentőségére mutat. Lehet, hogy őt is kihallgatták.

⁹ Nem tudjuk, azonos-e az I. okmányban szereplő hasonló nevű királyi biztossal.

¹ Egy rabszolga közepes ára. Lényegesen alacsonyabb azonban, mint a férfi rabszolgáké.

² A gyermeket a két szülő együtt vagy külön-külön is eladhatták rabszolgának.

³ Városi főtisztviselő.

⁴ Vitatott, hogy büntetésképp végezték-e ki, vagy az ügytől teljesen függetlenül esett gyilkosság áldozatául; utóbbi a valószínűbb.

⁵ Nyilván örökös rabszolgaságra; Kuli helyett őket büntették.

⁶ A gyilkossággal kapcsolatban hozott ítéletről.

48. Rabszolgavásárlás

Bürsin 2. éve.

Abitabot 2/3 g i n ezüstért¹ megvette Uršagana Zugétól. E' alubi és Lugalimzu tanúk előtt történt a vétel abban az évben, (amelyben) Šašrum elpusztított.² Később (Abitab) apja kijelentette: „Ő nem lett eladva!” A város vezetői előtt³ azonban a vásárlás megállapítást nyert. Uršagana a rabszolgát visszakarta a kezébe. A' ebarra⁴ lakosainak lezárt ügy-e.⁵ Stb.

62. Hajó bérbeadása

Šusin 4. éve, 9. hónap.

Atu 1 hajót adott bérbe Atának. Luduga volt a kezes.¹ Halla és Daga a tanúi annak, hogy a hajó bérbe volt véve. A hajó hajótörést szenvedett. Ennek a hajónak a roncsai Atunak adattak át. Atu azt mondta Atának: „Én nem adtam neked (bérbe) a hajót!”² Azonban megállapítást nyert, hogy Atu a hajót odaadta; Ata és Luduga ezt esküvel (bizonyították).³

A városi előljárók előtt.

Lunanna kereskedő, Sigbu előljáró (és) Inimmaan voltak még jelen.⁴ Stb.

65. Megvásárolt rabszolga követelése

Šusin 6. éve.

Le[zárt] ügy.

Ludingirra, Ur[li]sina kertész fia 10 évvel ezelőtt teljes vételárért, 10 g i n ezüstért megvásárolta Urbabától Urnanše fiától Urlamát, annak rabszolgáját. Urbaba kijelentette: [„Én nem adtam el őt!”]¹ (6 olvashatatlan sor)² [Urlama, a rabszolga Ludingirrának ítéltetett, s mivel] Urbaba [a rabszolgát] 10 éven át magánál tartotta, (bár) eladta azt [Ludingirrának]: Urbaba a

¹ A legalacsonyabb vételár, amelyről tudomásunk van; némileg indokolja az, hogy gyermekről van szó, és vlsz. hirtelen szükségben adta el fiát az apa, ezért is követeli vissza.

² Šulgi 42. éve.

³ A városi előljárók is végeztek felsőbb bírói tevékenységet. Különösen Umma városban volt ez gyakori.

⁴ Kisebb város a Girsu és Nippur közötti vízi úton, Ummától északnyugatra.

⁵ A megszokott formuláktól való eltérést talán az indokolja, hogy az ügyet nem ummai hatóság tárgyalta, csak másolatot készített róla a levéltár részére; valószínű, hogy a város végső soron ummai közigazgatás alá tartozott, ezért kellett az ummai levéltárban is megörökíteni a döntést.

¹ Jótálló.

² Atu tagadta azt, hogy bérbe adta a hajót, valószínűleg azt akarta elérni vele, hogy a kártérítés mellett Ata büntetést is fizessen neki. Hajótörés esetére HT 238 § a hajó vételárának a felét írja elő kártérítés gyanánt.

³ Az ügy vagy nincs befejezve, vagy Atu magától értetődően vesztette el a kártérítéshez való jogát Ata ellen benyújtott hamis keresete miatt.

⁴ Vlsz. mint tanácsadók vagy „ülnökök”.

¹ Letagadta az eladást, hogy így igazolja a rabszolga visszatartását.

² Tartalmuk vlsz. ez: Tanúk bizonyították, hogy Urbaba valóban eladta a rabszolgát, és felvette a vételarat.

rabszolga bérleti díját³ — havonta [1/4] g i n ezüstöt — 10 évre (visszamenőleg) köteles Ludingirra részére megfizetni.

Urlama, Kalla fia volt a biztos. Stb.

99. Örökségi per és rabszolga szabadon bocsátása

Šušin 4. éve.

Lezárt ügy.

Innašaga, Dudu, Titi fiának felesége a saját pénzén 2 5/6 s a r telket vásárolt. ... Amíg Dudu élt, Ureninnu, Dudu fia gazdálkodott ezen a telken. Mivel azt Innašaga vásárolta, a telekvásárlás okmányát Innašaga (nevére) állították ki és nála van.¹ Azt, hogy ő a telket a saját pénzén vásárolta, és azt, hogy a kifizetéshez Dudu semmilyen (összeggel) nem járult hozzá, Innašaga esküvel (bizonyította).²

Dudu Innašagának, feleségének ajándékozta Ninanát, az ezüstkovács Niza fiát. Dudu (halála) után Irnanna s u k k a l m a h és a városi előljárók előtt Dudu örökösei (az ajándékozás tényét) váddal kétségbe vonták. Az ügyben, hogy a rabszolganőt Dudu Innašagának ajándékozta, a bírák előtt tanúként jelent meg Urgula, Ninšubura isten papjának fia, Mammah g u z a l u³ (és) g i z i⁴ (valamint) Alulu; és Dudu örökösei a nyilatkozatukkal egyetértettek.⁵ Mivel ők az örökösök vallomásával egybehangzó nyilatkozatot tettek, a tanúknak nem kellett esküt tenniük.

Ninana, Niza fia és a ... telek Innašagának, Dudu házastársának ítéltettek.

Gemetirašt, Maginát és Sagabatukut, Ninana, Niza fiának lányait Innašaga, Dudu felesége a bírók előtt szabadon bocsátotta, és Dudu örökösei letették az esküt a király nevére, hogy nem változtatják meg anyjuk rendelkezését.⁶ Stb.

109. Kertper

Olvashatatlan dátum.

Dudum kertje miatt, amelyet Addaunuga telepített be, Amašimpi, Lumarza felesége keresletet nyújtott be.¹ Urdamu és Unila a tanúi annak, hogy Amašimpi és (férje) örökösei megjelentek, és (Amašimpi) kijelentette: „Esküszöm a király nevére! Ha te² hét napon belül nem jelensz meg a kert ügyében a tár-

³ Rabszolgát meghatározott díj ellenében bérbe lehetett adni; ezt az esetet úgy kezelik, mintha Urbaba bérbe vette volna Urlamát Ludingirrától.

¹ Szó szerint: úgy lett leírva, hogy nála maradjon.

² Ha a feleség a férj anyagi hozzájárulása nélkül vásárolt ingatlant — akár az örökségből, akár a férje által reá írt pénzből, az kizárólagos tulajdonát képezte, l. HT.

³ Trónhordozó; egy tisztség neve.

⁴ Közelebből nem ismert tisztség.

⁵ Illetve, az örökösök elismerték, hogy nem nekik, hanem a tanúknak van igazuk.

⁶ Ilyen esetekben az örökösöknek is szavatolni kell a szabadon bocsátást.

¹ Úgy látszik, Dudumtól Lumarza felesége vette meg a kertet; Addaunuga talán Dudum bérelője volt, s a kert művelését továbbra is folytatta Vö. HT.

² Addaunuga.

gyaláson, és a táblát nem mutató fel arról, hogy a kertet Dudumtól vásárolta,³ nem maradhat tovább a kert (birtokában)!”

[Mivel Addaunuga nem hozta el a vonatkozó táblát, a kert Lumarza] örököseinek ítéltetett. Stb.

126. *Ruhelopás*

Šusín 6. éve.

Lezárt ügy.

Luhuwwa, Urbaba orvos rabszolgánője ellopta Bazi, Šeššēš fia ruháját, (de később) visszavitte. „Lugardudu, Bazi rabszolgája adta ezt nekem”, jelentette ki.¹ Azt, hogy nem adta neki a szóban forgó ruhát, Lugardudu esküvel (bizonyította) Ninmara templomában.² Luhuwwa Bazinak, Šeššēš fiának adatott mint rabszolgánő. Šigturtur, Urbaba orvos felesége és Guahuš, a fia³ jelen voltak azon a helyen, ahol a tárgyalást lefolytatták, és ahol az eskütétel végbement. Stb.

169/b *Válás a feleség kezdeményezéséből*

Šusín 5. éve.

Luninšubura, Urbaba szabó fia feleségül vette Ninhilisut, Luna szabó lányát.¹ Mivel Ninhilisu az apja házában akart továbbra is lakni,² (és) kijelentette: „Luninšuburára szégyent hoznék ezzel a helyzetében”,³ Ninhilisu a feleség voltáról lemondott.⁴ Stb.

205/b *Válás az asszony hibájából*

Šusín 4. éve.

Urlama, Lubaba fia feleségül vette Katát, Lugaligihuš kertész leányát. Mivel (Kata) — anélkül, hogy erről Urlama, a férj tudott volna,¹ — már egy idegen férfivel hált: (bár Urlama) az erre vonatkozó eskü (letételét) megtagadta,² Kata (viszont a férje) vádját beismerte, Katát elválasztották.³ Stb.

³ A vásárlást vagy tanúkkal vagy szerződéssel kell igazolni; a HT-ben az előbbi lehetőség már elesik.

¹ Amikor felelősségre vonták.

² A rabszolga esküje éppúgy bizonyító erővel bírt, mint a szabadoké.

³ A rabszolgáért minden tekintetben a tulajdonosa felelős, tehát tkp. őt s nem a tolvajt büntették — vlsz. ezért kellett a tárgyaláson az orvos képviselésében feleségének és örököseinek szinte vádlottként részt vennie.

⁴ A házasságot a vőlegény köti a lány apjával. Házasságnak számít már az is, ha a kölcsönös anyagi szolgáltatásokat teljesítették, vagyis az eljegyzés állapota.

² Nem egyezett bele a házasságba; az asszonynak joga volt elválni, de az apja által kijelölt házasságot nem tagadhatta meg.

³ Azzal, hogy nem megy hozzá feleségül.

⁴ Eszerint a válást a nő kezdeményezte.

¹ Valószínűleg házasság előtti nemi kapcsolatról van szó, amit a házasságkötéskor nem hoztak a férj tudomására.

² Ha házasságtörésről volna szó, a feleség lenne kénytelen cáfoló esküt tenni, ill. az erre kiszabott istenítéletet kiállni (HT).

³ A férfi és a nő házasságon kívüli, s a nő házasság előtti nemi kapcsolata egyaránt válóok.

D) Isin

I. Lipitištar törvénykönyve

Kiadása: *F. R. Steele*: The Code of Lipit-Ishtar. *AJA* 52. 1948. 425–450. — *Ua.*: An Additional Fragment ... *ArchOr.* 18/1–2. 1950. 489–493. — *A. Falkenstein* — *M. San Nicolò*: Das Gesetzbuch Lipit-Ištars von Isin. *Orientalia* 19. 1950. 103–118. — *A. Pohl*: *Orientalia* 22. 1953. 222. (Sumer nyelven készült.)

Midőn a nagy An, az istenek atyja, (és) Enlil, [az országok király]a, a [sorsot] meghatározó [úr], Ninisinnának, [An lány]ának, [az alázatos úrnő]nek, akinek [vitézség]e fölött örvendeznek, akinek fényességes [homloka] miatt [...], — Isin városban, „a földhányásra épült templomban”, az An által rendelt kedvező uralmat (valamint) Sumer és Akkad királyságát öneki adták;

midőn Lipitištar, a bölcs pásztor, akinek a nevét Nunamnir ejtette ki, — hogy az országban igazságot tegyen, hogy az elégedetlenséget kitörölje a szájból, hogy a fegyverekkel visszafordítsa az ellenségeskedést és lázadást, hogy Sumert és Akkadot a „húsában” megjavítsa: Lipitištar nevét An (és) Enlil az ország uralmára kiejtették:

akkor én, Lipitištar, Nippur jámbor pásztora, Ur erőteljes gazdája, Eridu gondviselője (tkp.: aki nem hagyja el Eridut), Uruk rátermett ura, Isin [királya] Sumer [és Akkad királya], aki kedves Innin szívének, — hogy ily módon Enlil szavára Sumerben és Akkadban igazság tétessék,

azokban [a napokban] Nippur fiainak és lányainak, Ur fiainak és lányainak, Isin fiainak és lányainak, Sumer és Akkad fiainak és lányainak, [akiknek] a nyakára [jogtalanul] szolgaság volt helyezve, saját magamtól a szabadságukat a sorsukká tettem:

a kiváló kormányzás jegyében az apát a fiai gyámolává tettem, a fiút az apja gyámolává tettem, az apát a fiai mellé állítottam, a fiút az apja mellé állítottam; (míg korábban) az apa házában, a testvérek házában, [mindenki munkára volt rendelve,] én, Lipitištar, Enlil fia, azzal, aki az apa házában és a testvérek házában van, (évente) 70 nap munkát, azzal, aki az ifjak házában van, havonta 10 nap munkát végeztettem. Egy ember felesége ..., egy ember fia. ... [...]

[1] ... ami fel lett állítva ...

[2] ... az apa házában vagyóná(t) ...-jától ...

[3] ... az állami tisztségviselő (*šakkanakku*) fia, a palota hivatalnokának ($\text{š } a_3 - e_2 - g a l$) fia, a felügyelő ($l a_3 - [b a n d a]$) fia ...

[4] ... hajó ... a hajót ...-je ...

[5] Ha egy ember ($l u_2 - u_3$) hajót bérel, (és) az útján az megsérül, a ...-ja elromlik, a hajó ...-ja lehetőséget nyújt a lopásra: az, aki a hajót bérelte, a hajót meg kell hogy [fizesse? javíttassa?].

[6] ... az ajándékot meg kell hogy [...].

[7] Ha a kertjét kertésznek adja, hogy az megművelje: a kertész a kert tulajdonosának a [...] -t, amit ő ültetett, tized részében [...]; a datolyáját együtt egyék meg.

[7a] Ha valaki ...

[8] Ha egy ember a parlagtelkét egy embernek adja, hogy gyümölcsfakertté ültesse be, s a parlagtelek gyümölcsfakertté való beültetését az nem fejezte be: az (a tulajdonos) a parlagtelket, amelyet az (ti. a munkavállaló)

elhanyagolt, mint részesedését annak az embernek kell hogy adja, aki a gyümölcsfakertet ültette.

[9] Ha egy ember egy ember kertjébe belép, és lopáson kapják rajta: 10 g i n (*šiqlum*) ezüstöt fizessen.

[10] Ha egy ember fát vág ki egy ember kertjében: fél mana ezüstöt fizessen.

[11] Ha egy ember házával egy ember elhanyagolt telke szomszédos, (és) a ház tulajdonosa az elhanyagolt telek tulajdonosának azt mondja: „A telked el van hanyagolva, a házamba valaki betörhet; házadat erősítsed meg!”, (és) ez a felszólítás érvényesítve lett: a telek tulajdonosa a ház tulajdonosának térítse meg, ha bármi is elvész a vagyonából.

[12] Ha egy ember szolgálója (vagy) szolgálja a város belsejébe menekül (és) megállapítást nyer, hogy egy hónapja egy ember házában lakik: főt adjon főért.

[13] Ha fője nincs: 15 g i n (*šiqlum*) ezüstöt fizessen.

[14] Ha egy ember szolgálja a tulajdonosának az ő szolga mivoltáért térítést adott, a tulajdonosának az ő szolga mivoltáért (adott kártérítése) kétszer érvényesítve lett: az a szolga legyen szabad.

[15] Ha a király ajándék (birtokának) miqitumja (menekültje?): nem lehet őt onnan eltávolítani.

[16] Ha egy *miqitum* saját szabad elhatározásából egy (szabad) emberhez megy: az az ember nem foghatja meg; a tetszése szerinti helyre távozhathat.

[17] Ha egy ember egy embert, anélkül, hogy erőszakot alkalmazott volna, egy dologba, amelyről az nem tud, bevon: ezért azt az embert ne vonják felelősségre: a büntetését annak a dolognak, amelybe (a másikat) bevonta, (az első ember) kell hogy viselje.

[18] Ha (valamilyen) vagyon tulajdonosa és (valamilyen) vagyon tulajdonosnője a vagyon adójával adós maradt, és egy idegen ember vállalta azt át: a harmadik évig nem lehet (őket) eltávolítani; (de) ezután a vagyon adóját kifizető ember ezt a vagyont kapja meg, a vagyon tulajdonosa (pedig) nem emelhet panaszt.

[19] Ha (valamilyen) vagyon tulajdonosa ...

[20] Ha egy ember az örökségből elvesz ...

[21] ... az apa háza ... elveszi (feleségül): az apa házának ajándékát, amit ő kapott, mint az örökségét, vegye el.

[22] Ha az apa életben van: az apa lánya, legyen az akár n i n - d i n g i r, vagy akár n u - g i g, az ő házában lakjon öröksége gyanánt.

[23] Ha a lány az életben levő apja házában ...

[24] Ha a második [feleség], [akit] feleségül vett, fiút szül neki: a hozomány, amit (a feleség) az apja házából hozott, a fiait illeti, de az első feleség fiai és a második feleség fiai az apjuk vagyonát egyenlően osszák fel.

[25] Ha egy ember megnősül, (és a felesége) fiút szül neki, (és) a fiú életben marad, és a szolgáló fiút szül a tulajdonosának, az apa (pedig) a szolgálót és fiát szabadnak nyilvánítja: a szolgáló fia a tulajdonosának fiával a vagyonban ne osztozzék.

[26] Ha az első [felesége] meghal, és a felesége után [szolgálóját] veszi feleségül: [első] feleségének [fiai] az örökösei; [a szolgáló] fia, akit tulajdonosának szült, legyen olyan, mint „a lépcső fia”; a házat ...

[27] Ha egy ember — a felesége nem szült neki fiút, (de) egy „utcanő” a köztérrel fiút szül neki: gabonát, olajat és gyapjúadagot kell számára biztosí-

tania; a fiú, akit az „utcanő” szült neki, legyen az örököse, és felesége élete hosszigan az „utcanő” a házban ne lakjon együtt az első feleségével.

[28] Ha egy ember az arcát elfordította az első feleségétől, de az [a ház]ból nem távozott el: a felesége, akit (mint) kedvenc-feleséget vett el, második feleség; első feleségét el kell tartania.

[29] Ha egy vőlegény az apósa házába lépett (és) az „asszonyvevést” megtartották, ez után elküldik őt, feleségét (pedig) másnak (akarják) adni: az eljegyzési ajándékokat, amelyeket adott, vissza kell adniuk neki, feleségét a másik nem veheti el.

[30] Ha egy fiatal házasember elvett egy „utcanőt” a köztérrel, (és) a bírái elrendelték neki, hogy ehhez az „utcanőhöz” nem térhet vissza, (ha) ez után első feleségétől elválik: a feleségtől való elválás pénzét . . .

[31] . . . ő adott neki, az apjuk halála után az örökösök az apa vagyonán osztozzanak, (de) a ház örökségét ne osszák fel; apjuk szavát „ne a vízre mondják”.

[32] Ha egy apa (még) életében a legidősebb fia számára [elkülönít]ette az eljegyzési ajándékot, (és az) az apja előtt, (még annak) életében feleséget vett: az apa (halála) után az örökség . . .

[33] [Ha] megállapítást nyert, hogy [. . .] a vagyont nem osztotta fel: 10 g i n (*šiglum*) ezüstöt fizessen.

[34] Ha egy ember ökröt bérel, (és) a nyakán felsérti a húst: árának harmadrészét fizesse.

[35] Ha egy ember ökröt bérel, (és) megsérül a szeme: árának felét fizesse.

[36] Ha egy ember ökröt bérel, (és) a szarva letörik: árának negyedrészt fizesse.

[37] Ha egy ember ökröt bérel, (és) megsérül a farka: árának negyedrészt fizesse.

[38] . . . fizesse.

Utu igaz [szavá]ra Šumerrel és Akkaddal megtartattam az igaz törvényt. Enlil kinyilatkoztatására (én), Lipitistar, Enlil fia, az ellenségeskedést, lázadást megszüntettem, sirást, fohászkodást, az erőszakosság tilalmát csináltam, a jót és az igazságot felragyogtattam, Šumer és Akkad „húsát” megjavítottam . . .

Midőn Šumer és Akkad számára jogrendet teremtettem, ezt az oszlopot állítottam fel.

Az, aki nem cselekszik rosszat (az oszlop)pal, aki művemet nem rongálja meg, aki nem kaparja le a feliratot, nem írja rá a saját nevét: legyen az hosszú napokig élettel és lélegzettel megáldva, az Ēkurban nyaka az égig magasodjék, Enlil tiszta homloka az égből forduljon feléje.

Az, aki rosszat cselekszik vele, aki művemet megrongálja, aki belép a házba, ahol fel van állítva, a talapzatát kicseréli, aki a feliratot lekaparja róla, a saját nevét írja rá: ezen átok szerint idegen tombol[jon] ellene; legyen az [akár király], legyen az [akár e n-pap] . . .

. . . vegyen ő el tőle, amikor belép hozzá [a házába], [. . .] ne legyen; Ašnan és Sumugan, a bőség urai, vétessenek el tőle . . .

. . . pusztítsa el; Utu, az ég és a föld bírása, . . . vegye el . . . az alapja . . . ; városait tegye romhalmazzá, országának alapját ne tegye szilárddá; királyát, bárki is, Ninurta, az erős hős, Enlil [fia], . . .

2. Enlilbāni trónra kerülése

Az újévi ünnepek során Mezopotámiában — hogy évenként rendszeresen-e vagy csak alkalmasszerűen, a forrásokból egyelőre nem dönthető el — a király egy közrendűnek adta át a hatalmát, aki öt napon át teljes joggal uralkodott, majd az ünnepségek után megölték. A szertartás értelme az volt, hogy a „király” halála megtisztította az országot a bűntől; párhuzamai sok, a törzsi szervezet csökevényeit őrző népnél kimutathatók (vö. a római *Saturnalia*-val vagy a „pünkösdi királyság” intézményével). Mezopotámiában e szertartás még az i. e. VII. században is érvényben volt, a „bűnbak-királyt” *šar pūhi*-nak nevezték (pótkirály). Az intézmény legrégebbi szövege emléke az a történeti legenda, amely Erraimitti és Enlilbāni, az Isin-i dinasztia két uralkodójának (i. e. 1804—1797 és 1796—1773) alakja köré vlsz. az óbabylónikorban fűződött. A szöveg egy asszír legenda-kronika (másolat?) részeként maradt ránk. (Kiadása: *L. W. King: Chronicles Concerning Early Babylonian Kings*. II. London 1907. 12—13., 119.)

Erraimitti, a király, Enlilbānit, a kertészt, pótló személyül (*a-na* NU.NI₃ SAG.GIL^e = *šalam pūhe*^e) a trónjára ültette, királyságának koronáját a fejére helyezte. Erraimitti, mivel forró kását falt, meghalt a palotájában. Enlilbāni a trónról, amelyre leült, nem kelt fel; beiktatták a királyságba.

E) Az I. Babylóni dinasztia

1. Rabszolga szabadon bocsátása Šumulāilum korából

Sippar, Šumulāilum uralkodása. Az okiratban egy, a mellékfeleségtől született fiúról van szó. Az ilyenek örökösödési viszonyait a *Hammurapi-törvénykönyv* részletesen tárgyalja, ami önmagában is arra mutat, hogy fontos társadalmi szerepük volt. A mellékfeleség fia csak akkor örökölhetett, ha apja még életében fiává fogadta, vagyis a szabad emberek osztályába emelte. Ellenkező esetben rabszolga maradt, bár anyja — mivel fiút szült — felszabadult. (Kiadása: CT IX. 42. a. — *Schorr: Urkunden des altbabylonischen Zivil- und Prozessrechts* Leipzig 1913. 46. sk. No. 23.)

Egy bizonyos Zugagum — Sínabūšu és Ummitābat¹ fia. Sínabūšu, az apja^[5] a homlokát tisztává tette.² Ameddig az apja, Sínabūšu él, Zugagum, a fia kell hogy eltartsa őt.^[10] Későbbi napokban³ Zugagummal kapcsolatban [sem] Nutubtum, Šamaš *nādītu*-(pap)nője⁴ (sem) Nabisin, a fivére,⁵ [15] sem Sínabūšu fiai semmiféle igényt nem támaszthatnak Zugagum, fiútestvérük ellen. Šamaš, Marduk^[20] és Šumulāilum, a király előtt (*nīš*) tette le Sínabūšu, az apja az esküt. Ha Zugagum Sínabūšunak, apjának^[25] „Nem vagy te az én apám!”⁶ mondaná: a szabadok rendjéhez tartozó (*ma-ru a-wi-li*) büntetését (*a-ra-an*)⁷ szabják ki rá.

¹ Ummitābat Sínabūšunak a mellékfelesége, rabszolganőgyasa volt.

² Zugagumnak. A „homlokát tisztává tenni” kifejezés a rabszolga felszabadításának stílusfordulata.

³ Azaz Sínabūšu halála után, amikor a vagyoni és személyi örökségét felosztják.

⁴ Nutubtum volt Sínabūšu főfelesége. Mivel *nādītu*-(*m*)-papnő volt, akinek esetleg csak a szolgálonője szülhetett — ura mellékfeleségeként — az ő nevében férjének gyermeke, nem tudni, hogy a szövegben ez után következő „Sínabūšu fiai” kifejezés az ő gyermekeire vonatkozik-e, vagy úgy értendő, hogy Sínabūšu főfelesége volt Nutubtum, az ő *šugītu*-(pap)nő társa, szolgálója szülte Sínabūšunak a szabad rendű fiaikat, az ágyasa, Ummitābat pedig Zugagumot, a rabszolgát.

⁵ A hímnemű névmási suffixum azt mutatja, hogy a férj testvéréről van szó.

⁶ Nem a származás fiziológiai tényét támadja, hanem a felszabadítással járó anyagi és jogi következményeket, vagyis: ha Zugagum megtagadná az apja eltartását.

⁷ A büntetés: rabszolgának való eladás, a jogokból és a vagyonból való kivettetés.

Akija, Adadra [...] fia előtt, stb. (még 11 tanú). Šamašžeram, az írnok.
[46] Šumulailum⁸ előtt (parancsából?) (*iš-tu*) az okmányokat megsemmisítették (*iḫ-pu-ú*).

2. Házassági szerződések Šimnuballit korából

A két Sipparból származó okmány összefüggése nagyon valószínű; mindössze egy kérdésnél merülnek fel aggályok: az I. szerződés (a férj és két feleségének házassági szerződése) Šinabūšu⁹ nevezi meg a feleség atyjaként, a II. szerződés pedig Iltani atyjaként Šamaštatumot. Lehetséges, hogy Iltani tkp. Šinabūšu egyik rabszolgájának, Šamaštatumnak leánya, ezért kerül a házasságban is — a feleség, Taramsagila rabnőjeként — alantasabb helyzetbe. Ez a feltevés szükségszerű, hisz a nevek egyébként oly mértékben megegyeznek a két okmányban, hogy az véletlennek nem tekinthető. Külön szerződés kötése a mellékfeleséggel, ill. annak atyjával egyébként is szokásban volt. (Kiadása: I: Cuneiform Texts, II. 44. M. Schorr: Urkunden des altbabylonischen Zivil- und Prozessrechts. Leipzig 1913. 10. sk. — II: B. Meissner: Beiträge zum altbabylonischen Privatrecht. Leipzig 1893. 89. M. Schorr: i. m. 11. sk.)

I

Taramsagila és Iltani, Šinabūšu lánya(i?) — Waradšamaš feleségi^[5] és férji (kapcsolatra) vette el őket. Taramsagila és Iltani Waradšamašhoz, férjükhöz „Nem (vagy) te a férjem!”,^[10] szólván: az oszloptól (ajtófélfától?) *iš-tu* AN. ZAG.GAR^{ki}) vettessenek ők ki. És Waradšamaš Taramsagilának és Iltaninak, feleségeinek „Nem (vagy) te a feleségem!”,^[15] szólván: házában és felszerelésében legyen vesztes.¹ És Iltani (köteles) Taramsagila lábát mosni,^[20] a székét istenének templomába hordozni,² mérgét Iltani (is) méreggel érezze, jókedvét jókedvvel ossza; a pecsétjét nem törheti fel. 10 *qū* gabonát örölvén, süsse meg neki.³ Eribam, Gāmil(?)šaabi fia előtt stb. (még 9 tanú).

II

Iltani, Taramsagila nőtestvére, — Šamaštatumtól, az apjától Waradšamaš, Iliennam fia^[5] feleségül vette őt. Iltani, a nőtestvére, (Taramsagila) mérgét méreggel érezze, jókedvét jókedvvel ossza, a székét Marduk templomába^[10] hordozza. Minden fiúgyermek, akik megszülettek és születni fognak, kettejük fiai.⁴ Iltaninak, nőtestvérének „Nem (vagy) te a nőtestvérem!”, szólván; „A fiúk (kizárólag) [az én gyerekeim?]”, szólván:⁵ (Taramsagila)-t meg kell nyírni, és pénzért el kell adni.^[20] És Waradšamaš a feleségének „Nem (vagy) a feleségem!”, szólván: 1 *manū* ezüstöt fizessen.⁶ Eribam, Gāmil(?)šaabi fia

⁸ A király. A szerződések elleni kihágások ügyében a királyi ítélőszék döntött.

¹ Ha akár a férj, akár a feleség megtagadja a házasságot, súlyos büntetésben részesül; vö. HT.

² Taramsagila, tehát papnő volt.

³ Ez talán Iltani járandósága.

⁴ Taramsagila nyilván *nādītu*(m)-papnő volt, aki élhetett ugyan házasságban, de gyermeket nem szülhetett; ezt rabnője, férje ágyasa végezte el helyette, s a gyermek mintegy az úrnő szülötteként részesült a jogokban. Párhuzamként Jákob házasságát említhetjük.

⁵ Vagyis ha Taramsagila, az úrnő, kitagadja, elkergeti szolgáloját.

⁶ Iltani alacsonyabb értékére mutat a kisebb büntetés, í. az I. szerződés 15. skk. sorait.

előtt stb. (még 10 tanú, részben az előzőek).^[36] És ketten Waradšamašnak, férjüknek „Nem (vagy) te a férjünk I”, szólván: kössék össze őket, és vessék a folyóba őket.⁷

3. Hammurapi uralkodásának évnevei

Az Agadei dinasztia előtti gazdasági dokumentumokban semmi nyomát nem találjuk annak, hogy az egyes éveket miképp különböztették meg egymástól. Az Agadei dinasztia korában vált rendszeressé az okmányokon az évnevek szerinti keltezés. Az évet rendszerint valamely jelentős eseményről nevezték el, amely az illető évben vagy nemrégiben zajlott le. Az Agadei dinasztia korától a kaššu korig ez az évszámítás maradt használatban, akkor áttértek a királyok uralkodási éve szerinti számításra. Az évnevek szerinti datálás Asszíriában nem volt használatban. (Az évnevek alapvető feldolgozása: *A. Ungnad: Datenlisten. Reallexikon der Assyrologie. II. 1938. 131–194, 256–7. E. Ebeling kiegészítéseivel.*) Az évnevek eseménytörténetileg igen fontosak: segítenek a hadjáratok, építkezések, csatornaadások stb. datálásánál. Gyakran csupán az évnevek őrizték meg egy-egy esemény emlékét. Az óbabylóni kortól kezdve a korábbi évneveket jegyzékekbe foglalták. Az évnevek sumer nyelvűek. (Kiadása: *B. E. Morgan: The Year-Formulae of the First Dynasty of Babylon. Manchester Cuneiform Studies 4. [1954] 24–77. — ua.: Dated Texts of the Reign of Hammurapi. uo. 3 [1953] 36–41.*) Ékirásos szövegük: *S. B. Mercer: Sumeru-Babylonian Year-Formulae. London 1946. 82–85. l. (35–38. l.)*

- [1] Hammurapi király lett.
- [2] Az országban igazságot tett.
- [3] Bábili városban Nanna fenséges szentélye, az Egišširgal trónszékét elkészítette.
- [4] A „kolostor” (Gagia) nagy fala felépült.
- [5] Elkészítette az en ka - a š - b a r - r a t.
- [6] Elkészítette Laš isten š i r₂-ját.
- [7] Uruk és Isin meghódítottak.
- [8] Emutbalum ország.
- [9] A Hammurapi-hegal csatorna.
- [10] Malgium serege (és) lakossága megsemmisült.
- [11] Meghódította Rapiqum és Šalibi városokat.
- [12] Elkészítette Šarpānītum trónszékét.
- [13] A király szobrának réz alapzata.
- [14] Bábili Innin istenének trónszékét elkészítette.
- [15] A hét szobor.
- [16] Nabī’um trónszékét elkészítette.
- [17] Kibalbarru város Innin istene szobrát az ég magasságáig emelte.
- [18] A fenséges szentélyt Enlil számára Bábili városban elkészítette.
- [19] Az Igiħursag magas fala.
- [20] Adad trónszékét elkészítette.
- [21] Bazum város fala felépült.
- [22] Hammurapi, az igazság királyának szobra.
- [23] Sippar falának alapja.
- [24] Kiásta a Tilida-csatornát Enlil számára, és a Purattu medrét.
- [25] Sippar nagy fala felépült.

⁷ Szokatlan helyen, a hivatalos formulák után szerepel ez az utolsó cikkely. Az I. okmány csak elűzésüket írja elő, s ezért valamelyes ellentmondás, legalábbis eltérés van a két szerződés kitételei között.

- [26] A nagy szentélyek aranyból.
- [27] Vörösaranyból fenséges jelvényt — a sereg előtt hordozandót — készített a nagy isteneinek, segítőinek.
- [28] Adad Enamhe temploma Bābili városban felépült.
- [29] Elkészítette Šala isten szobrát.
- [30] Az „Elkészítette Šala isten szobrát” év után következő év.
- [Később:] A vezér (szó szerint: akinek keze van), Marduk kedveltje, a nagy istenek fenséges erejével Elam seregét — Marḫaši határától — Subartu, Gutium, Ešnunna és Malgi helységeket — ezek tömegesen keltek fel — leverte; Šumer és Akkad alapjait megszilárdította.
- [31] Anu és Enlil előjelére, akik a serege előtt vonulnak, a nagy istenek ajándékozta fenséges erejével Emutbalum ország ellenfele volt, és királyát, Rimsint [. . .] Šumer és Akkad országot a parancsa alá rendelte.
- [32] A vitéz, aki Marduk győzelmét hírül adja, erős fegyverével Ešnunna Subartu, Gutium seregét csatában legyőzte; ellenfele volt Mankizum országnak és az Idiglat partja vidékének egészen Subartu országig.
- [33] Kiásta a „Hammurapi a nép gazdagsága” csatornát; Nippur, Eridu, Ur, Larsa, Uruk, Isin városoknak örökké bőséges vizet juttatott; a lerombolt Šumer és Akkad országot helyreállította; Mari és Malgi városokat csatában legyőzte; Marit és [. . .]-t és Subartu egyes városait békekötéssel a parancsa alá rendelte.
- [34] Anu, Innin, Nanna számára az Ēturkalama templomot felépítette.
- [35] Anu és Enlil szavára Mari és Malgi falát lerombolta.
- [36] Helyreállította az Emeteursag templomot; a magas tornyot, Zababa és Innin istenek lakóhelyét, amelynek égig magaslik a feje, felépítette; Zababa és Innin fényét méltóan megnövelte.
- [37] Marduk nagy erejével Turukkum, Kakmum, Subartu ország seregét csatában legyőzte.
- [38] Anu és Enlil szavára, a ragyogó bölcsességgel, amit Marduk adott neki, Ešnunnát hatalmas víz(ár)ral elpusztította.
- [39] A nagy erővel, amit Anu és Enlil adtak neki, fejére sújtott valamennyi ellenségnek, Šubartu országig.
- [40] Az Ēmeslam „fejét” hegyként felmagasította.
- [41] Tašmētum, aki fohászát meghallja.
- [42] A „Tašmētum, aki fohászát meghallja” év után következő év.
- [Később:] Az Idiglat-parti nagy fal „fejét” hegyként felmagasította; nevét Kāršamašnak nevezte; és Rapiqum falát a Purattu partján felépítette.
- [43] Sipparnak, Šamaš örök városának földhányásból készített falat.

4. Hammurapi törvénykönyve

[1. 1] Amikor Anum,¹ a magasságos, az Anunnakū² királya (és) Enlil,³ az egek és föld [5] ura, az ország sorsának meghatározója, Marduknak,⁴ Ea⁵ [10] első fiúörökösének, az összes népek fölötti enlilséget³ hivatásául adták, s az Igi⁶ közt [15] őt nagyra tették, Babil fenséges nevét kiejtették, s a világtájak fölött elterebélyesítették, [20] benne örökös királyságot — amelynek alapjai, miként az ég és a föld [25] szilárdan megvetvék — állítottak fel számára, ugyanakkor Hammurapit⁷ [30] a felséges fejedelmet, az istenfélőt, engemet is abból a célból, hogy az igazság az országban felragyogtassék, [35] a gonosz s elvetemült kiirtasék, és hogy a hatalmas a gyöngét meg ne károsíthassa, [40] s hogy a „fekete-fejűekre”⁸ Šamašként⁹ felkelvén az országot fényárba borítsam, [45] Anum és Enlil a nép „húsának feljavítása” érdekében nevemen neveztek. [50] Hammurapi a pásztor, Enlil elhívottja vagyok én; felhalmozója [55] a bőségnek és gaz-

¹ A šumer An, a megsemmisített „Ég” akkádósított neve. Ő a mezopotámiai pantheon vezére, az istenek atyja s az uralmon levő legfelső istentriász első tagja. — Kultuszának legfőbb központja az Eanna (šumer terminus), „az Égnek (a n n a) háza (e₂)” Urukban (ma: Warka, a bibliai Erekh; šumer neve U n u „Lakás”), felesége ugyanitt I n n i n — Ištar. Urukot Hammurapi — még mint a larsai Rimsin alattvalója — uralkodása 6. évében foglalta el.

² E helyütt az Anum hatásköre alá tartozó istenek. Egyebütt Anunnakū az alvilági istenek összefoglaló neve.

³ Az akkadba változatlanul — vagy az akkad hangtörvény szerint Ellil alakban — átvett šumer istennév. Jelentése: „Levegőg (l i l₂) Ura (e n)”. Az első Babilón-i dinasztia előtti theomachia szerint az Apsūm, („Édesvíz”) és Tiāmat („Sósvíz”) elleni lázadás vezetője s az „istenforradalom” sikerének következményeképp a pantheon határozatainak végrehajtója, „a végzet elvégzője, sőt megszabója”. E hivatásának jelölője az akkad enlilūtum „enlilség” szó. Az istentriász második tagja. Kultuszának központja az Ekur (šumer szó: a „Hegy (k u r) háza (e₂)” (ziqquratu); esetleg „az ország háza” (?) Nippurban (ma: Nuffar). Felesége a szintén šumer nevű Ninlil, „Levegőg Úrnője”.

⁴ Eredetileg valószínűleg Eriduból Babilónba származott alsóbbrendű isten. Babilón és az ott lábat megvető, amorita eredetű — tehát nyugati sémi — Babilón-i dinasztia” családi védőistene. Mikor e dinasztia egész Mezopotámiára kiterjesztette uralmát, hogy a földi és mennyei világrend megbomlott összhangját helyreállítsa, Hammurapi kénytelen volt átdolgoztatni az Enūma eliš kezdetű theomachiát. Ez átdolgozott változatban Apsūm és Tiāmat legyőzője s következőleg az istenek vezére, a „sorstáblák” őrzője és mindannak a hatalomnak birtokosa, ami a győztest az istenek választása alapján megilleti, immár nem Enlil, hanem Marduk. — Temploma Esagila (šumer szó: „a fej (s a g) felemelésének (i l a) háza (e₂)”, Babilón főtemploma.

⁵ Ea, a šumer Enki, „Föld (k i) ura (e n)” isten akkad neve. Ez akkad név — valószínűleg — ugyancsak šumer eredetű: „Víz (a) háza (e₂) Enki-Ea ti. a föld felszínének, az édesvizeknek — beleértve az édesvízű óceánt —, továbbá a bölcsességnek és művészeteknek istene. Temploma Eabzu, „Apsūm (a b z u) háza (e₂)” Eriduban. E város szójelkei: a šumer ER₁.DÜ₁₀.(GA) „Jó (d u₁₀. ga) Város (e r i₁)”.

⁶ Az égi istenek összességét jelentő s a šumerből átvett Igi⁶ név éppúgy akkádósított többes számú szó, mint a vele általában párhuzamban álló Anunnakū (vö. 2. jegyz.).

⁷ A kétségtelenül „nyugati sémi” eredetű név olvasata és jelentése vitás.

⁸ Šumerul s a g. g i g₂. (g a) „fekete (g i g a) fej (s a g)”, akkádul šalmat qaqqadim. A kifejezés jelentése „ember; nép”.

⁹ A „Napisten” akkad neve. Šumer neve Utu. Két székvárosa is van: Larsa(m) (Szójelke: UTU.UNU.KI „Naplakás”) és Sippar (Szójelke: UD.KIB.NUN.KI., ennek šumer olvasata: Z i m b i r), előbbi a ma Senkere, utóbbi a ma Abu Habba néven ismert romhalom. Temploma mindkét helyütt šumer néven E b a b a r a (a), „Fehér (a b a r a) Ház (e₂)”. Felesége Aia. Ennek szentélye az ugyancsak sémi etimológia nélküli Giguñum. — Larsa városát Hammurapi 31. uralkodási évében foglalta el, addigi ura Rimsin birodalmának felszámolása során.

dagságnak, felékesítője minden néven nevezhető dologgal Nippurnak,¹⁰ az „Ég és Föld köldökének”,^[60] fölséges munkása Ekurnak; a nagyképpességű király, aki visszatelepítette (?) Eridut^[65] a régi helyére, és megtisztította az^[11.1] Eabzu kézmosó szertartásait; megtámadója négy világtájnak,^[5] öregbítője Bābil⁴ hírnevének s megörvendeztetője Marduk, az Ura szívének,^[10] aki naponta odaáll imádkozni az Esagilába; a királyi magzat, akit Sîn¹¹ ^[10] nemzett, bőséggel elárasztója Ur-nak, vallásos és (imába) mélyedő,^[20] aki gazdagságot hoz Egišširgal számára; a bölcs király, aki engedelmeskedik a hatalmas Šamašnak, megerősítője Sippar alapjainak, zöldbe öltöztetője Aia szentélyének s megtervezője^[30] Ebabbarnak, amely olyan, mint az egek lakóhelyei; a vitéz, megkímélője Larsának, megújítója Ebabbarnak^[35] Šamaš, az ő segítője számára; éltető ura Uruk-nak, előteremtője^[40] a bőséges víznek lakosai számára, felmagasítója Eanna csúcsának s felhalmozója^[45] a dús bőségnak Anum és Ištar számára; az ország védő árnyéka, összegyűjtője Isin¹² szétszórt népének, felduzzasztója az Egalmah¹² templom gazdagságának;^[55] a királyok között egyeduralkodó, Zababa társa¹³, aki szilárdan megalapozta Kiš lakásait,^[60] fénnel vette körül Emeteursagot, megtisztította nagy szertartásait^[65] Ištarnak,¹⁴ és gondozza Hursagkalama templomát; ellenségfogó háló, akinek Er(r)a¹⁵ elérni engedte^[111.1] vágyait; elterebélyesítője Kutának, megszorítója^[5] minden néven nevezhető dolognak Mešlam számára; erős bölény, felöklelője

¹⁰ Nippur, ma Nuffar, Enlil tiszteletének szentelt város Šumer északi részén. Logogramja: EN. LIL₂. KI. ennek jelentése „Enlil-hely”, šumer neve N i b r u. Bár e város sohasem volt az egész „Ország” fölött uralkodó dinasztia székhelye, a történelem egész folyamán magának vindikálta a birodalom uralkodóinak beiktatási jogát.

¹¹ EN.ZU = Sîn a „Holdisten”. A vele később azonosult šumer N a n n a (r), akkád Nannarum eredetileg az „Újhold Istene.” Székvárosának logogramja ŠEŠ.UNU (šumerul N a n n a r. U n u) „Nannarlakás”, akkadul Ur városa, ahol temploma a šumer nevű Egišširgal — esetleg Egišnugal —, „Nagy (g a l) Fény (g i š š i r v. g i š n u) Háza (e₂).”

¹² Isin Nippurtól délre eső város; talán a mai Bahriyât nevű romhalom. Isint, amely addig Larsával osztozott az „Ország” uralmán, Hammurapi uralkodása 7. évében hódította meg ura, Rimsin számára. A šumer nevű Egalmah, — „Nagy (g a l) Ház (e₂) (= Palota) fenséges (m a h)” (vagy „Nagy Fenséges Ház” a Nin. Isina — „Isin Urnője” — vagy Nin. Karrak (esetleg olv. Nin. Karraša) šumer epitheton ornanst viselő Gula (Anum leánya, Ninurtának, a termékenység, majd a háború istenének felesége s a gyógyászat istennője, a „Nagy Orvosnő”) isini temploma.

¹³ A háború istenének šumer eredetű — esetleg Zamama-nak v. Ilbaba-nak is olvasható — neve. Székhelye Kiš városában — ma a Tell-Oheimir nevű romhalom Babylón romjaitól kb. 14 km-nyire Keletre — a šumer nevű Emeteursag „A Hős (u r s a g) harának (m e t e) Háza (e₂)” templom. Ugyane Kišnek fellegrvára Hursagkalama (šumer név) „Az Ország (k a l a m a) Hegye (h u r s a g).”

¹⁴ Ištar (= šumer I n n i n), a növényi és állati vegetációt, a szerelem, a termékenység, az anyaság stb. istennője, s e minőségben különböző istenek felesége. Számos városban volt szentélye. Vö. Uruk-i, Agade-i, Aššur-i, Ninive-i stb. Ištar. Ištar néven azonban egyúttal a háború istennője, s férfias foglalkozásának megfelelően olykor szakállt is visel.

¹⁵ Er(r)a, Ura = Nergal. Mindkét név šumer eredetű. Er(r)a, Ura jelentése „Férfi”, a Nergal névé eredetileg valószínűleg „Nagy (g a l) Ur — v. Férfi” (n e r). Miután azonban Nergal az Alvilág istene, nevét szellemeskedő šumerogrammal NE₃. ER₁₁ GAL-nak „A Nagy (g a l) Lakás (e r₁₁) Ereje (n e₃)” írják. Székhelye az ugyancsak šumer nevű Kuta, — szellemeskedő írással: URU. GU₂. DÜ₂. A. KI. olv. uruG ú₂. d a₂ a. ki” (város) A meghajtott (d a x) nyak (g ú₂) (hely)” —, a holtak városa, ma Tell Ibráhím. Itteni szentélye Mešlam. Ugyancsak Mešlam a neve az akkad nevű Maškānšabri város „A látnokok (šabri) lakóhelye (maškān)” szentélyének is.

az ellenségnek, ^[10] Tutu¹⁶ kedveltje, megvilágítója Barsipnak, a dicső, aki soha sem szűnik meg fáradozni ^[15] Ezidáért; a királyok istene, a bölcsesség ismerője, aki kiterjesztette ^[20] Dilbat¹⁷ termőföldjét, és magtárakat sokasított az erős Uraš számára; ^[25] ura az uralkodói jelvényeknek; a koronának és kormány-palcának, amelyeket teljesen reáruházott a bölcs Mama; ^[30] elkészítője Kēš alaprajzainak, feldúsítója a szent lakomáknak ^[35] Nintu részére; a fontolgtató, a tökéletes, kijelölője a legelőnek ^[40] és itatónak Lagaš, ^[45] valamint Girsu számára és fenntartója ^[50] a nagy áldozatoknak Eninnu számára; megragadója az ellenségnek, kedveltje a »Magasztaltnak«, ^[55] beteljesítője Hallab jóslatainak, megörvendeztetője Ištar szívének; ^[60] a tiszta fejedelem, akinek „keze felemelését” (imáját) Adad²¹ tudomásul veszi, megnyugtatója Adad, ^[65] a hős szívének Bit-Karkarában, gondozója a jelvényeknek az Eudgalgalban; ^[70] a király, aki életet adott Adabnak, ^[75] felügyelője Ēmah templomának; ^[80] férfi a királyok közt, harcos, akinek nem lehet ellenállni; ^[85] az, aki életet ajándékozott Maškānsabrinak, ^[90] és bőséggel ad inni Mešlamnak; elmélyült kormányzó, aki elérte ^[95] a bölcsesség forrását, megóvója Malgūm²⁴ népének a pusztulástól, s szilárdan megaiapozója ^[100] lakásainak bőségben Ea és . . . Damgalnunna kedvéért; királyságának nagyvá tevője, ^[105] aki . . . mindörökre tiszta áldozatokat rendelt ei; a királyok elseje, meghódoltatója ^[110] a Purattu menti

¹⁶ Tutu itt nyilván nem Marduk, hanem Nabū („A Próféta”) mellékneve, aki Marduk fia s az írás és a tudományok istene. Székhelye Borsippa, Barsip, a „Második Babylón”, Babylontól délnyugatra. Temploma itt Ezida, „Szent (z i d a) Ház (e₂)”.

¹⁷ Uraš Dilbat (ma: Tell Délem, Borsippa közelében) város istenének, Ninurtának mellékneve. Felesége Ninēgal, „A Nagy (g a l) Ház (e₂) Űrnője (N i n)”.
¹⁸ Mama valamilyen „Anyaiszenő”; epitheton ornansa akkádul: *bēlit ūi* „Az Istenek Űrnője”. Másik neve a šumer Ninu „A szülés (t u) Űrnője (n i n)”. Egyébként alig tudunk róla többet, mint hogy szentélye a Lagaš közelében fekvő Kēš városban — ma: Tell El-Hammām — volt.

¹⁹ Lagaš — logogramja: SIR.BUR.LA.KI — a mai Tell Lōh „Táblahalom” (a domb alól előkerült sok ékiratos tábláiról). Girsu s mellette Kinumir, Nina, Uru, Urukug(g)a valamikor önálló városok, majd Lagaš különböző kerületei. Girsu Lagaš istenének, Ningirsunak — „Girsu Ura (n i n)” —, akit a későbbi teológia *Ninurta*-val azonosított, székhelye. Itteni főtemploma az Eninnu, „Az ötven (n i n n u) Ház (e₂)”. Ningirsu — Ninurta szent száma ti. 50.

²⁰ A „Magasztalt” v. „Fölséges”, esetleg „Bölcs”, „Tehetséges (nő)” nyilván Ištar mint Hallab űrnője.

²¹ A šumerul (dingir)M u r-nak, M e r-nek vagy I š k u r-nak olvasható szójelet az akkadok hol Adad-nak (sémi gyökere *√hdd* „csattan, dörren”), hol Rammān-nak (sémi gyökere *√rmm* „dörög”) olvassák. Mint a „források és esők ura”, *Adad-Rammān* egyben a „bőség ura” is, mint a „villámlás, mennydörgés és vihar ura” gyakran kártevő hatalom. Tiszteletének központja Bit-Karkara város, ahol szentélye a šumer nevű Eudgalgal, „A hatalmas (g a l g a l) Vihar (u d) Háza (e₂)”. Fegyvere a villám, szent állata a bika.

²² Adab (šumerogramja UD.NÜN.KI) „A Fejedelmi (n u n) Nap (u t u)” helysége (k i) (?), a mai Bismaya a valamikori Eufratesz-meder mellett Közép-Babylóniában. A Nippur (ma Nuffer) — Šuruppak (ma Fara) vonaltól Keletre. Temploma Bit Ēmah „A főpapi (v. magasztos) -(m a h) Ház (e₂) Ház temploma”, amelyben a *bū(um)* ház; templom sémi szó, az *Ē-mah* pedig šumer kifejezés.

²³ E város Adabtól Keletre feküdt, talán a mai Ġidr.

²⁴ Malgūm šumer eredetű akkádositott városnév. Istene E n . k i — Ea (l. 5. jegyz.), kinek felesége itt a šumer Damgalnunna — „Fejedelmi (n u n n a) Fő(g a l)-feleség (d a m)” — nevet viseli. E város az Eufratesz középső szakasza táján feküdt, s Hammurapi uralkodása 9. évében hódította meg, majd uralma 24. évében lázadás miatt újból végigdúlta.

helységeknek Dagan,²⁵ az ő teremtmőjének, jósjelére; az, aki megkímélte^[30] Mari és Tutul népeit; a felséges fejedelem, felragyogtatója^[35] Tišpak²⁶ arcu-
latának; tiszta ételáldozatok elrendelője Ninazu részére; gondviselője népének
a szükség idején,^[40] s békességben megvetője alapfalainak Bábili közepette;
[45] a népek pásztora, akinek tettei kedvesek Ištar előtt, elhelyezője Ištarnak
Eulmašban²⁷ [50] a teres Akkad közepette; létesítője a törvényeknek, s helyes
úton vezetője a népnek,^[55] aki visszahozta Aššurba²⁸ annak kegyes Lamassu-
mát,²⁹ és erőt vett a lázadókon; [60] a király, aki Ninuában,³⁰ az Emišmišben³⁰
fényessé tette Ištar szertartásait, alázatos^[65] és magába szálló a nagy istennel
szemben, leszármazottja Šumulailumnak,³¹ hatalmas fiörököse Sínmuballitnak,
[v. 1] örökös királyi magzat, hatalmas király^[5] Šamaša Babilinek, s a világosság
felkeltője Šumer és Akkad országára,^[10] a király, aki engedelmességre kény-
szerítette a négy világtáját, (s) Ištar kegyeltje vagyok én.

Amikor^[15] Marduk a nép helyes vezetésére (és) hogy az országot a kormány-
zásra (ítélkezésre) megtanítsam, elküldött engem,^[20] a törvényt és az igazságot
„az Ország szájába helyeztem,³² és a „nép húsát feljavítottam”.

[25] Ugyanakkor pedig:

1. §. [v. 26] Ha *awēlum*³³ *awēlum*-ot bevádolván, gyilkosság vádját emelte
ellen, de rá nem bizonyította: vádlója ölessék meg.

2. §. [v. 33] Ha *awēlum* varázslás vádját emelte *awēlum* ellen, de rá nem
bizonyította: az, aki ellen a varázslás vádja emeltetett, folyam(próbá)ra
menjen, s a folyóba merüljön, és ha a folyó elragadta őt: vádlója vegye birtokba
házát; ha pedig ezt az *awēlum*-ot a folyó tisztázta, úgy, hogy épen maradt: az,
aki ellene a varázslás vádját emelte, ölessék meg, aki pedig a folyóba merült,
vádlója házát vegye (birtokba).

²⁵ Dagan a bibliai Däyôn, az Eufratesz menti nyugati sémi telepések védőistene. Ez
Eufratesz menti helységek közé tartoznak Mera = Märi, ma Tell Hariri az Eufratesz
középső szakaszának nyugati partján. Tutul, más néven — a nyugati sémi telepések
dialektusán — Hit, akkadul It; a mai araboknál is Hit. Ez valamivel az egykori Sippar
fölött fekszik, ugyancsak az Eufratesz nyugati partján.

²⁶ Tišpak és Ninazu, az „Orvos- (a z u)-Űr (n i n)” Ešnunna város helyi istenei. Ninazu
egyébként Ereškigálnak, az Alvilág királynőjének anyja. Jelvénye — mint Asklépioszé —
egy bot körül kanyargó kígyó. Egyébként éppen Ešnunnában a legutóbbi időkben egy, a
Hammurapi-kódexnél jóval régibb törvénykönyv került elő, amelyet Ešnunna királya
léptetett életbe.

²⁷ Eulmaš Ištar šumer nevű temploma Sipparban és Agadéban (sémi nevén Akkad-
ban).

²⁸ Isten, főváros és birodalom neve.

²⁹ Šumerul L a m a: akkadul Lamassum egy meghatározott védőszellem. Rend-
szerint együtt szerepel az azonos szójellel is írható šumer A l a d₂ · A l a d₂: akkad
Šedum-mal. Ők azok a bikatesttel s emberfejjel ábrázolt védőszellemek, akiknek magas-
relief szobra a templomok és paloták főkapujának két oldalán a bejáratot védi.

³⁰ Ninua, Nina, Ninu a bibliai Ninive, az ún. „Újasszír Birodalom” fővárosa, amely a
mai Mosullal szemben a Tigris balpartján *Quyunjik*, *Nabí Yānus*, romjai alatt fekszik.
Főistenei: az asszír birodalom névadó istene, Aš(š)ur és a ninivei Ištar. Ez utóbbi
temploma a šumer nevű E₂.MIŠ.MIŠ.

³¹ Az „I. Babylón-i dinasztia” uralkodói.

³² Talán annyit jelent, hogy: „az ország nyelvén — tehát óbabylóni nyelven — hirdet-
tem ki”, esetleg azonban csak az az értelme, hogy „országszerte közzétettem”.

³³ Az akkad *awēlum* eredetében — s a törvénykönyvben végig — „nemes, szabad;
ember”. A közbeszédben később szűkített értelemben: „rabszolga”, is lehet. Az *awēlum*
mindenesetre az óbabylóni társadalom teljes jogú szabadjainak rétege.

3. §.³⁴ [V 47] Ha egy *awēlum* ítékezés alkalmával büntett ügyében való tanúskodás céljából megjelenvén, megtett kijelentéseit nem bizonyította: ha ez az ügy főbenjáró (halálbüntetést kívánó) ügy: az illető *awēlum* ölessék meg.

4. §.³⁴ [V 68] Ha gabonára vagy pénzre vonatkozó tanúskodás céljából jelent meg: ennek a pernek büntetését viselje, fizessen annyit, amennyit az ítélet a bevádoltra rótt volna ki.

5. §. [VI 6] Ha egy bíró az ítéletet megítélte, a döntést eldöntötte, s a pecsétes okmányt kiállította, utóbb pedig ítéletét megváltoztatta: erre a bíróra az általa hozott ítélet megváltoztatását bizonyítsák rá, s ez esetben a szóban forgó peres követelést tizenkétszeresen fizesse meg, s ezenfelül bírói székéből a nyilvánosság előtt távolítsák őt el úgy, hogy oda vissza ne térhessen, s a bírakkal per alkalmával (többé) ne üljön együtt.

6. §. [VI 31] Ha egy *awēlum* az isten vagy a palota³⁵ tulajdonát ellopta: ez az *awēlum* ölessék meg; ugyanúgy: az, aki a lopott holmit kezéből átvette, ölessék meg.

7. §. [VI 41] Ha egy *awēlum* akár ezüstöt, akár aranyat, akár rabszolgát,³⁶ akár rabszolganőt,³⁶ akár szarvasmarhát, akár juhót, akár szamarat vagy akár bármi néven nevezhető dolgot *awēlum* fiának vagy *awēlum* rabszolgájának kezéből tanúk vagy szerződés nélkül megvásárolt, vagy akár megőrzésre átvett: az illető *awēlum* tolvaj, ölessék meg.

8. §. [VI 57] Ha egy *awēlum* akár szarvasmarhát, akár juhót, akár szamarat, akár disznót vagy akár hajót lopott, ha az az istené,³⁵ ha az a Palotái:³⁵ harmin-szorosan adja vissza; ha az *muškēnum*-é:³⁷ tízszeresen térítse vissza; ha a tolvajnak adnivalója nincs: ölessék meg.

9. §.³⁸ [VI 70] Ha egy *awēlum*, akinek holmija eltűnt, eltűnt holmiját egy *awēlum* kezében fogja el, és az az *awēlum*, akinek az eltűnt holmi a kezében elfogatott, azt állítja: „Hiszen eladó adta el nekem, hiszen tanúk előtt vásároltam”, és az eltűnt holmi gazdája is azt állítja: „Eltűnt holmimat ismerő tanúkat fogok előállítani”, és a vásárló az eladót, aki (a holmit) eladta neki, valamint a tanúkat, akik előtt vásárolt, (valóban) előállította, az eltűnt holmi gazdája pedig eltűnt holmiját ismerő tanúkat állított elő, a bírók ezek kijelentéseit vizsgálják meg, s aztán a tanúk, akik előtt a vásárlás történt, nemkülönben az eltűnt holmit ismerő tanúk is tudomásukat az isten előtt jelentsék ki: ez esetben az eladó a tolvaj; ölessék meg; az eltűnt holmi gazdája eltűnt holmiját vegye vissza, a vásárló az eladó házából a pénzt, amelyet lefizetett, vegye vissza.

10. §.³⁸ [VII 48] Ha a vásárló az eladót, aki (a holmit) eladta neki, valamint a tanúkat, akik előtt vásárolt, nem állítja elő, az eltűnt holmi gazdája pedig eltűnt holmiját ismerő tanúkat állít elő: a vásárló a tolvaj; ölessék meg, s az eltűnt holmi gazdája eltűnt holmiját vegye vissza.

³⁴ Foglalkozásuk szerint a 3–4. §§ valójában csak egyetlen paragrafust alkotnak. A törvénykönyv első modern kiadása minden *šumma* („ha”) kötőszóval kezdődő, protasis-szal és apodosisszal bíró — *szintaktikailag* teljes — összetett mondatot külön paragrafusként számozott. Hogy ez a számozás nem fődte az ókori mezopotámiai elgondolást, igazolják a törvénykönyv olyan másolat-törredékei, amelyek az önálló paragrafusoknak szánt rendelkezéseket *választóvonallal* különítik el egymástól.

³⁵ Az isten vagy a palota tulajdona = templomi vagy állami tulajdon.

³⁶ A rabszolga šumerul *er*, *eri*, *eru(m)*: akkád *wardum*. A „rabszól” šumerul *me*; akkádul *amtum*.

³⁷ A *muškēnum* kérdésére vö. I. M. Djakonov: Eos (1958).

³⁸ Fogalmazásuk szerint valójában csak egyetlen paragrafust alkotnak.

11. §.³⁸ [VII. 62] Ha az eltűnt holmi gazdája eltűnt holmiját ismerő tanúkat nem állít elő: [VIII. 1] gonosztevő, s mivel rágalmat hozott forgalomba, ölessék meg.

12. §.³⁸ Ha az eladó „végzetére ment”:³⁹ a vásárló az eladó házából ennek a pernek kereseti összegét ötszörösen vegye el.

13. §.³⁸ [VIII. 14] Ha az *awēlum* tanúi nincsenek közelben, a bírák hat hónapi határidőt tűzzenek ki számára, és ha hat hónapon belül tanút elő nem vezet: ez az *awēlum* bűnös; ennek a pernek büntetését viselje.

14. §.^[VIII. 25] Ha egy *awēlum* egy *awēlum* kiskorú fiát ellopta: ölessék meg.

15. §.^[VIII. 30] Ha egy *awēlum* akár a palota³⁵ rabszolgáját, akár a palota rab-szolganőjét, akár *muškēnum*³⁷ rabszolgáját, akár *muškēnum* rabszolganőjét a városkapun kivezette: ölessék meg.

16. §.^[VIII. 37] Ha egy *awēlum* a szökött rabszolgát vagy rabszolganőt, amelyik a palotáé³⁵ vagy *muškēnum*-é,³⁷ házában rejtegetvén a *nāgīrum*⁴⁰ kihirdetésére nem vezette elő: e ház gazdája ölessék meg.

17. §.⁴¹ [VIII. 49] Ha egy *awēlum* szökött rabszolgát vagy rabszolganőt a szántó-földön elfogván, gazdájához visszavitt: a rabszolga gazdája két *šiqlum*⁴² ezüstöt adjon neki.

18. §.⁴¹ [VIII. 50] Ha ez a rabszolga gazdáját nem nevezte meg: a palotához vezesse őt, s a rávonatkozó tényálladék megállapíttatván, gazdájához vigyék vissza.

19. §.⁴¹ [VIII. 68] Ha ezt a rabszolgát házában magánál tartotta, s utóbb a rab-szolga [IX. 1] az ő birtokában találtatott: ez az *awēlum* ölessék meg.

20. §.⁴¹ [IX. 5] Ha a rabszolga az elfogójától megszökött: ez az *awēlum*, a rab-szolga gazdájának az isten előtt esküt téve, mentessék fel.

21. §.⁴¹ [IX. 14] Ha egy *awēlum* egy házon rést nyitott:⁴³ e rés előtt öljék őt meg, és hantolják el.

22. §.⁴⁴ [IX. 22] Ha egy *awēlum* rablást követvén el, elfogatott: ez az *awēlum* ölessék meg.

23. §.⁴⁴ [IX. 28] Ha a rabló nem fogatott el: a megrabolt *awēlum* elveszett holmi-ját az isten előtt tanúsítván, a város, valamint a *rābiānum*,⁴⁵ (akinek) földjén és területén a rablás történt, elveszett holmiját térítse meg neki.

24. §.⁴⁴ [IX. 46] Ha életről van szó: a város, illetve a *rābiānum* egy *manūm*⁴² ezüstöt fizessen hozzátartozóinak.

25. §.^[IX. 51] Ha egy *awēlum* házában tűz üt ki, egy *awēlum*, aki oltásra jött, a ház gazdájának holmijára vetette szemét, és a ház gazdájának holmiját elvette magának: ez az *awēlum* ugyanebbe a tűzbe vettessék.

³⁹ „Végzetére ment” = meghalt (természetes halállal).

⁴⁰ Az akkád *nāgīrum*: — szójele NIGIR₁₂, jelentése: „kikiáltó, híradó”, esetleg „felügyelő”. A *nāgīr ēkallim* a „Palota *nāgīrum*-a” azonban provinciafőnök, aki a provin-ciájában az uralkodó helytartója, s a szomszéd államokkal az uralkodó nevében tárgyal.

⁴¹ Lásd 38. j.

⁴² Az óbabylóni korban az ezüst szolgált általános értékmérőül; az ezüstöt pedig súlyra mérték. A fontosabb súlymértékegységek a következők:

šum: še: akk. <i>še'um</i> „árpaszem”	0,04675 g
šum: g i n ₂ : akk. <i>šiqlum</i> „siklus” (180 árpaszem)	8,416 g
šum. m a. na: akk. <i>manūm</i> „mina” (60 siklus)	505 g
šum. g u ₂ u n.: akk. <i>biltum</i> „talentum” (60 mina)	30,3 kg.

⁴³ Vagyis betörést követett el.

⁴⁴ Lásd 38. j.

⁴⁵ A *rābiānum* szó jelentése: „a nagy”, várossal kapcsolatban tehát bizonyára: „a pol-gármester”.

26. §. ^[IX 66] Ha egy *rēdūm*⁴⁶ vagy akár egy *bā'irum*,⁴⁶ akinek a „király útjára” menetele ^[X 1] elrendeltetett, nem ment el, vagy akár béren fogadottat bérelvén, maga helyett küldte el: akár *rēdūm* vagy akár *bā'irum* az illető, ölessék meg, és akit béren fogadott, az vegye át házát.

27. §. ^[X 13] Ha akár *rēdūm* vagy akár *bā'irum* a király, haderejéből” fogságba esett, s utána földjét és kertjét másnak adták át, és ez a „szolgálati birtokot” birtokába is vette, — ha (az eltűnt *rēdūm* vagy akár *bā'irum* visszatérvén, városába jutott: földjét és kertjét adják neki vissza, úgy, hogy „szolgálati birtokát” ő maga vegye birtokába.

28. §. ⁴⁷ ^[X 30] Ha akár a *rēdūm*, akár *bā'irum*, aki a király „haderejéből” fogságba került, fia a „szolgálati birtok” birtokbavételére képes: a föld és kert neki adatván, apja „szolgálati birtokát” vegye birtokába.

29. §. ⁴⁷ ^[X 41] Ha fia kiskorú lévén, apja „szolgálati birtokának” birtokbavételére nem képes: a föld és kert harmada anyjának adassék oda, s ebből anyja nevelje őt fel.

30. §. ⁴⁸ ^[X 51] Ha akár *rēdūm* vagy akár *bā'irum* földjét, kertjét és házát a szolgálat(i terhek) miatt feladván eltávozott, s utána földjét, kertjét és házát másvalaki átvéve, „szolgálati birtokát” három éven át birtokolta: ha a (*rēdūm* vagy *bā'irum*) visszatérvén földjét, kertjét és házát követeli: ne adassék neki vissza; ^[XI 1] aki átvévén „szolgálati birtokát” birtokolta, ugyanaz birtokolja (továbbra is).

31. §. ⁴⁸ ^[XI 5] Ha mindössze egyévi távollét után tért vissza: földje, kertje és háza adassék vissza, és „szolgálati birtokát” ő maga birtokolja.

32. §. ^[XI 13] Ha akár *rēdūm*-ot vagy akár *bā'irum*-ot, aki „király útja” alkalmával fogságba esett, egy kereskedő kiváltván városába juttatott, ha (az illető) házában a kiváltás (összege) megvan: ő maga váltsa ki magát; ha házában a kiváltás (összege) nincs meg: városa istenének temploma által váltassék ki; ha városa istenének templomában a kiváltás (összege) nincs meg: a palota váltsa őt ki; földje, kertje és háza a váltság díjára el ne adassék.

33. §. ^[XI 39] Ha akár *dēkūm*⁴⁹ (?) vagy akár *labuttūm*⁴⁹ alkalmatlan(nak minősített) (?) katonát felvett, vagy akár a „király útjára” béren fogadott helyettest elfogadott és kiküldött: az illető *dēkūm* vagy akár *labuttūm* ölessék meg.

34. §. ^[XI 51] Ha akár *dēkūm*, akár *labuttūm* egy *rēdūm* tulajdonát elvette, egy *rēdūm*-ot megkárosított, egy *rēdūm*-ot bérbe adott, egy *rēdūm*-ot per alkalmával hatalmasnak kiszolgáltatót, a juttatást, amelyet a király egy *rēdūm*-nak adott, elvette: az illető *dēkūm* vagy *labuttūm* ölessék meg.

35. §. ^[XI 65] Ha egy *awēlum* az ökröket vagy juhokat, amelyeket a király egy *rēdūm*-nak adott, ^[XII 1] a *rēdūm* kezéből megvásárolta: pénzében vesztes legyen.

36. §. ⁵⁰ ^[XII 5] Föld, kert és ház, amely *rēdūm*-é, *bā'irum*-é, valamint „teherviselő”,⁴⁶ pénzért el nem adható.

⁴⁶ Az UKU.UŠ — šumer u k u š: akkád *rēdūm* — valamilyen katona. A *rēdūm*-mal a leggyakrabban együtt szereplő ŠU.KU₆: akkád *bā'irum* is valamilyen fegyvernemet jelent.

⁴⁷ — ⁴⁸ Lásd 38. j.

⁴⁹ Az akkád *dēkūm* (szójele PA.PA) „mozgósító, toborzó”. A vele együtt szereplő *labuttūm* — <šumer l a₃ . b a n d a₃ „kis (b a n d a₃) ember (l a₃)” — a törvénykönyvben bizonyára a *dēkūm* beosztottja.

⁵⁰ A 36—41. § § legalább két különbözőképpen fogalmazott törvénygyűjteménytől kerültek együvé. Feltűnő a 36., 38—40. § §-ban a feltételes mondat hiánya. A modern paragrafusbeosztás sincs tekintettel a fogalmazásra.

37. §.⁵⁰ [XII 10] Ha egy *awēlum* földet, kertet, valamint házat, amely *rēdūm*-é, *bā'irum*-é, valamint „teherviselő”, megvásárolt: (szerződési) táblája töressék össze, ezenfelül pénzében vesztes legyen, és a föld, kert, valamint ház (eredeti) gazdájára szálljon vissza.

38. §.⁵⁰ [XII 22] *Rēdūm*, *bā'irum*, valamint „teherviselő” „szolgálati” földjéből, kertjéből és házából feleségére vagy leányára egyáltalán nem írathat át, és tartozása fejében sem adhat oda semmit.

39. §.⁵⁰ [XII 31] Vásárlás útján szerzett földből, kertből és házból feleségére vagy leányára írathat, valamint tartozása fejében odaadhat.

40. §.⁵⁰ [XII 39] *Nadītum*,⁵¹ kereskedő, valamint „idegen” (?) „szolgálati birtok”-tulajdonos a földjét, kertjét, valamint házát pénzért eladhatja, és a vásárló a megvásárolt föld, kert, valamint ház szolgálati birtokába lép.

41. §.⁵⁰ [XII 40] Ha egy *awēlum* földet, kertet, valamint házat, amely *rēdūm*-é, *bā'irum*-é, valamint „teherviselő”, elcsérült, és az értékkülönbséget megfizette: a *rēdūm*, *bā'irum* vagy „teherviselő” földjéhez, kertjéhez, valamint házához „térjen vissza”, és az értékkülönbséget is, amely adatott neki, vigye el.

42. §.⁵² [XII 63] Ha egy *awēlum* megművelés céljából földet bérelvén, a földön gabonát nem termelt: a földmunkálatok [XIII 1] el nem végzését bizonyítsák rá, s erre szomszédaihoz hasonlóan adjon gabonát a föld gazdájának.

43. §.⁵² [XIII 6] Ha a földet, meg sem művelvén, parlagon hagyta: szomszédjaihoz hasonlóan adjon gabonát a föld gazdájának, s ezen felül a földet, melyet parlagon hagyott, ekével (?) feltörve és megboronálva juttassa vissza a föld gazdájának.

44. §.⁵² [XIII 17] Ha egy *awēlum* parlagot „feltörés” céljából három évre kibérelvén „hevertette karját”, és a földet nem törte fel: a negyedik évben a földet ekével (?) törje fel, kapálja fel, boronálja meg, és úgy juttassa vissza a föld gazdájának; ezenfelül minden *būrum*⁵³ után tíz *kurrum*⁵⁴ gabonát mérjen le.

45. §.⁵⁵ [XIII 35] Ha egy *awēlum* földjét egy földművelőnek bérbe adván, földje bérét már meg is kapta, s utóbb a földet Adad elmosta vagy akár az árvíz elvitte: a kár a földművelőé.

46. §.⁵⁵ [XIII 47] Ha földje bérét nem kapta meg, vagy pedig felesbe, vagy akár harmadra adta ki a földet: a gabonát, amely a földön termett, a földművelő és a föld gazdája arányosan osszák el.

⁵¹ Logogram: SAL.ME, akkád *nadītum* olyan papnőfajtát jelent, aki férjhez mehet ugyan, de nem lehet gyermeke. — Mivel a *nadītum* maga nem szülhet fiakat férjének, házasságába mellékfeleséget visz magával, akinek közreműködése által fiakat „kapat” férjével. Hogy ez a mellékfeleség mindig azonos-e a ŠU.GI₄.TUM logogrammal írt nővel, aki a 137. §-ban a *nadītum*-mal együtt szerepel — és hogy azonos-e egyben azzal a — šumer *g e m e₂*: akkád *amtum* — „rabnő”-vel, akit a 144–147 § § *nadītum*-a vitt — vagy nem vitt — magával házasságába, nem tisztázható.

⁵² Lásd 38. j.

⁵³ Területmértékek az óbabylóni korban:

sum. s a r: akk. (<i>mu</i>) <i>sarū(m)</i>	35,84 m ²
sum. i k u: akk. <i>ikū(m)</i> (100 <i>musarūm</i>).....	3528,5 m ²
sum. b u r ₃ : akk. <i>būru(m)</i> (18 <i>ikūm</i>).....	63510,5 m ²

⁵⁴ Űrmértékek az óbabylóni korban:

(Egyben „vetésterület”-mértékek is szántóföldek számára)	
sum. s i l a ₃ : akk. <i>qūm</i>	8,42 dl
sum. a n š e: akk. <i>imēru(m)</i>	84,2 l
sum. g u r ₇ : akk. <i>kur(rum)</i> (300 <i>qūm</i>).....	252,6 l

^{55–60} Lásd 38. j.

47. §. [XIII⁵⁸] Ha a földművelő, mert az első évben fáradozásai jutalmát nem kapta meg, „Hadd műveljem (továbbra is) a földet” mondja: a föld gazdája ne ellenkezzék vele, ugyanaz a földművelő művelje (továbbra is) földjét, s aztán aratáskor szerződése értelmében vegye ki gabonarészét.

48. §. [XIII⁷¹] Ha egy *awēlum*-ra adósság [XIV¹] nehezédvén rá, földjét Adad elmosta vagy pedig árvíz vitte el, vagy akár vízhiány következtében nem termelt a földön gabona: ebben az évben ne térítse vissza hitelezőjének a gabonát, „(szerződési) tábláját nedvesítse meg” (s a dátumot változtassa meg); az erre az évre szóló kamatot nem kell megfizetnie.

49. §.⁵⁶ [XIV¹⁸] Ha egy *awēlum* egy kereskedőtől pénzt vevén fel, művelés alatt álló gabona- vagy szezámföldet adott át a kereskedőnek, mondván: „A földet megművel(tet)vén, a gabonát, illetve szezámot, amely teremni fog, arasd le és vidd el”, ha a földművelő a földön gabonát vagy szezámot termelt: aratáskor a gabonát vagy szezámot, amely a földön termelt, maga a föld gazdája vegye el, s belőle a kereskedőtől felvett pénzének megfelelő gabonát, valamint kamatát, s ezenfelül a megművelés költségeit a kereskedőnek adja meg.

50. §.⁵⁶ [XIV⁴⁵] Ha megművelt (gabona)földet vagy pedig megművelt szezámföldet adott át: a gabonát vagy szezámot, amely a földön termelt, a föld gazdája maga vegye el, s ebből a pénzt, valamint kamatját térítse meg a kereskedőnek.

51. §.⁵⁶ [XIV⁵⁶] Ha pénze a visszafizetésre nincs: a kereskedőtől kölcsönvett pénz és annak kamata értékében a király tarifájának megfelelően (gabonát vagy) szezámot adjon a kereskedőnek.

52. §.⁵⁶ [XV¹] Ha a földművelő a földön gabonát, illetve szezámot nem termelt: szerződését ez nem változtathatja meg.

53. §.⁵⁷ [XV⁷] Ha egy *awēlum* [földje gát]jának megerősítésére] „hever[tetvén] karját”, gát[ját] nem erősítette meg, úgy, hogy a gáton rés nyílt, s ezáltal hagyta, hogy a földet a víz elvigye: az az *awēlum*, akinek gátján a rés nyílt, a gabonát, amelyet elpusztított, térítse meg.

54. §.⁵⁷ [XV²¹] Ha a gabonát megtéríteni nem képes: őt magát, valamint javait pénzért adják el, s ezen a földtulajdonosok, akiknek gabonáját a víz elvitte, osztozzanak meg.

55. §.⁵⁸ [XV³¹] Ha egy *awēlum* öntözőárkát öntözés céljából megnyitotta, s „karját hevertetvén” szomszédja földjét vízzel elvitette: szomszédjai (termése) arányában mérjen le (a károsultnak) gabonát.

56. §.⁵⁸ [XV³⁹] Ha egy *awēlum* a vizet megnyitván, szomszédja megművelt földjét vízzel elvitette: *būrum*-onként tíz *kurrum* gabonát mérjen le.

57. §. [XV⁴⁶] Ha egy pásztor a fűnek a birkanyájjal való lelegtetésére a föld gazdájával nem egyezett meg, s ennek ellenére a föld gazdájának távollétében a földet a birkanyájjal lelegeltette: a föld gazdája arassa le földjét, a pásztor pedig, aki a föld gazdájának távollétében a földet a birkanyájjal lelegeltette, ezenfelül *būrum*-onként húsz *kurrum* gabonát adjon a föld gazdájának.

58. §. [XV⁶⁵] Ha azután, hogy a birkanyáj a földről eltávozott, s az egész falka (?) a városkapun belül került (?), egy pásztor a birkanyáját a földre hajtván, a földet a birkanyájjal lelegeltette: a pásztor a földet, amelyet lelegeltetett, vegye gondozásba, s azután aratáskor *būrum*-onként [XVI¹] hatvan *kurrum* gabonát mérjen le a föld gazdájának.

59. §. [XVI¹⁴] Ha egy *awēlum* a kert gazdájának távollétében egy *awēlum* kertjében fát vágott: fél *manūm*⁴¹ ezüstöt fizessen.

60. §.⁵⁹ [XVI¹⁰] Ha egy *awēlum* földet kertté való beültetés céljából átadott egy kertésznek, s a kertész a kertet beültette: négy évig növelje a kertet, s az ötödik évben pedig a kert gazdája, valamint a kertész egyformán osztozzanak; a kert gazdája a maga osztályrészét kiválasztva vegye el.

61. §.⁵⁹ [XVI²⁷] Ha a kertész a föld beültetését nem végezte el, hanem parlagot hagyott: a parlagot osztályrészébe számítsák be neki.

62. §.⁵⁹ [XVI³⁴] Ha a földet, amely átadatott neki, nem ültette be kertté, ha művelés alatt álló föld(ről van szó): a föld hozadékát azokra az évekre, amelyekben parlagon hevert, a kertész szomszédjai (termésének) arányában mérje le a föld gazdájának, s ezenfelül a földet megműveltté téve adja vissza a föld gazdájának.

63. §.⁵⁹ [XVI⁴⁸] Ha parlagföld(ről van szó): a földet megműveltté téve adja vissza a föld gazdájának, s ezenkívül *būrum*-onként tíz *kurrum* gabonát mérjen le mindegyik évre.

64. §.⁶⁰ [XVI⁵⁸] Ha egy *awēlum* kertjét beporzás céljából kertésznek adta át: a kertész, amíg a kertet tartja, a kert hozadékából két részt adjon a kert gazdájának, egy harmadot pedig ő maga vegyen el.

65. §. [XVI⁷¹] Ha a kertész a kertet nem porozta be, s ezzel a hozadékot kisebbitette: a kertész a kert hozadékát szomszédjai arányában [mérje le a kert gazdájának, s így adja vissza a kert a kert gazdájának].

A. §.⁶¹ Ha egy *awēlum* kereskedőtől pénzt vévén fel, kereskedője fizetésre szólította fel őt, de neki semmi adnivalója nincsen, s ezért kertet adott át beporzás után a kereskedőnek, és „A datolyát, amely a kertben teremni fog, vedd át pénzed fejében” mondta neki: az illető kereskedőnek ezt ne engedjék meg; a datolyát, amely a kertben terem, a kert gazdája vegye át, s abból pénzt a és kamatát „táblája” értelmében fizesse vissza a kereskedőnek, s a megmaradt datolyát, amely a kertben termett, maga a kert gazdája vegye el.

B. §. Ha egy *awēlum* házat építvén, a szomszédja . . . amely . . .

C. §. . . ára fejében ne adjon neki. Ha gabonát, pénzt vagy (más) holmit ad „szolgálati birtok” — házért, amely szomszédja házához tartozik, s amelyet meg akar vásárolni: mindabban, amit adott, vesztes legyen, s a ház térjen vissza gazdájához. Ha e házon „szolgálati” teher nincs: megveheti; az ilyen házért gabonát, pénzt vagy (más) holmit adhat.

D. §. Ha egy *awēlum* [szomszédja] ür[es telkén] szom[szédja] tudta nélkül épít[kezett]: a házban, [amelyet épített], vesztes [legyen, s az üres telek gazdájá]ra [szálljon vissza] . . .

E. §. [Ha egy *awēlum* egy *awēlum*nak házat adott bérbe egy évre], s a lakó *awēlum* az egy évre szóló teljes bérösszeget megadta [a ház] gazdájának, a ház gazdája pedig a lakótól ide[je] letelte előtt a kiköltözést követeli: a ház gazdája, mivel a lakót a házból ide[je] letelte e[lőtt] kilakoltatta, a pénzben, amelyet a lak[ó] adott neki, vesztes [legyen] . . .

F. §.

G. §. . . a beom[lott részt a ház] gazdája [javíttassa meg], s ha in[gósága] pusztult el], minden [elpusztult holmit] térí[tsen meg] . . . , ha . . .

⁶¹ A nagybetűkkel jelzett paragrafusok e törvénykönyv különböző korokból származó másolatainak töredékein olvashatók. Eredetileg a törvényoszlop előrészenek alján foglaltak helyet, ahonnan az oszlopot Babylónból Susába hurcoló elámi hódító levakartatta őket, hogy helyükre saját dicsőítő feliratát véssesse. — Ez a felirat azonban valami okból nem készült el.

H. §. [Ha egy *awēlum*, aki szomszédjának háza megrongálódott, vagy szomszédjának földje parlagon maradt, a sérült ház tulajdonosát] felsz[ólította:] „Javítsd meg rongált házadat; a te házad felől be fognak mászni hozzám”, s a [par]lag gazdáját (felszólította:) „Műveld meg parlagodat — v. építsd be üres telkedet (?) —; parlagod felől be fognak törni házamba”, s utóbb [jelenté]st tett, hogy bemá[zás] következtében [holmija elve]szett, [vagy bet]ö[rés következtében holmija ellopott] ...

J. §. ... föld
 ház
 pénz

K. §.

 (térít)sék vissza neki ...

L. §. Ha egy kereskedő gabonát⁶² adott kölcsön: egy *kurru*m után száz *qū*m árpa kamatot szedhet. Ha pénzt adott kölcsön: egy *šiglum* után 1/6 *šiglum* és hat *še*'um pénzt szedhet.

M. §. Ha az *awēlum*-nak, aki kölcsönt [kap]ott, pénze a vissza[fize]tésre nincs, de gabonája [v]an: [a kereskedő] a király tari[fája] szerint gabonát is vehet kamatjaként. Ha azonban a kereskedő több kamatot vett, mint [száz *qū*m gabonát] egy *kurru*m után, [vagy] mint 1/6 *šiglum* hat *še*'um ezüstöt [egy *šiglum* ezüst] után: mindabban, amit adott, vesz[tes legyen].

N. §. Ha egy kereskedő gaboná[t vagy pénz]t [ad]ván köl[csön], a gabona s pénz tel[jes] kamatját felvette s azután a gabonát vagy pénz[t] egyáltalán nem ...

O. §. [Ha egy kereskedő ... (4 sor letörve) ...] vagy pedig gabo[nát vagy pénzt], amennyit ka[pott], nem hozta levonásba és új «táblát» sem írt, vagy pedig a kamatokat a tőkéhez csatolta: ez a kereskedő mindazt a gabonát, amit átvett, megkettőzve adja vissza.

P. §. Ha egy kereskedő gabonát vagy pénzt adván kölcsön, amikor kölcsönadott, a pénzt kis súllyal, illetve a gabonát kis mérővel (mérve) adta, amikor pedig visszavette, a pénzt [nagy] súllyal, illetve a gabonát [nagy mérővel] vette vissza, [ez a kereskedő] mindab[ban, amit csak átvett] ve[sztes legyen.]

Q. §. Ha [egy kereskedő gabonát vagy pénzt] tanúk [valamint szerződés] nélkül adott köl[csön]: mindabban, [amit] csak adott, vesztes legyen.

R. §. Ha egy *awēlum* kereskedőtől gabonát vagy pénzt vévén fel, pénzt vagy gabonát nem bír visszaadni, de ingósága van: bármi birtokában levő holmit adhat kereskedőjének — tanúk előtt, hogy átadta —, a kereskedő pedig ne ellenkezzék, hanem fogadja el.

S. §.
 felszólította (?)

T. §.
 ölessék meg.

U. §. Ha egy *awēlum* *awēlum*-nak társulás céljából pénzt adott, a nyereséget vagy veszteséget, amely elő fog állni: az isten előtt arányosan osszák meg.

V. = 100. §.⁶³ Ha egy kereskedő egy (kereskedelmi) utazónak adás-vétel céljára pénzt adván, utazásra [küld]te őt, s az utazó az úton a rábíz[ott pénzzel]

⁶² Az eredeti töredéken hibásan: „ezüstöt” = „pénzt”.

⁶³⁻⁶⁴ Lásd 38. j.

keresked]ett (?) ha ott, ahova ment, «nyereséget látott»: [I r 1] a pénznek, amelyet kapott, kamatját írja fel, s azután napjait vegyék számításba, és eszerint elégítse ki kereskedőjét.

101. §. ⁶³ [I r 8] Ha ott, ahova ment, «nyereséget nem látott», a kapott pénzt az utazó megkettőzve adja meg a kereskedőnek.

102. §. ⁶³ [I r 15] Ha egy kereskedő utazónak kamatmentesen adott pénzt, és ez ott, ahova ment, «veszteséget látott»: a pénz tőkéjét térítse vissza a kereskedőnek.

103. §. ⁶³ [I r 24] Ha a kereskedelmi úton jártában ellenség dobatta el vele mindazt, amit vitt: az utazó isten életére esküt mondván, mentessék fel.

104. §. ⁶⁴ [I r 32] Ha egy kereskedő utazónak gabonát, gyapjút, olajat vagy bármi más holmit adott eladás céljára: az utazó a pénzt (amit érték kapott) írja fel, és úgy térítse vissza a kereskedőnek, s a pénzről, amelyet a kereskedőnek átad, pecsétetes elismervényt vegyen.

105. §. ⁶⁴ [I r 46] Ha az utazó a pénzről, amelyet a kereskedőnek átadott, hanyagságból nem vett pecsétetes elismervényt: a nem nyugtázott pénz egyáltalán nem vehető fel az elszámolásba.

106. §. [I r 55] Ha egy utazó kereskedőtől pénzt vevén fel, ezt kereskedőjének letagadta: ez a kereskedő az isten és tanúk előtt bizonyítsa rá az utazóra a pénz felvételét, mire az utazó mindazt a pénzt, amit felvett, háromszorosan adja meg a kereskedőnek.

107. §. [I r 68] Ha egy kereskedő egy utazót megbízott, és az utazó mindazt, amit a kereskedő adott neki, a kereskedőnek [II r 1] visszatérítette, ám a kereskedő mindazt, amit az utazó neki adott, letagadta neki: az utazó a kereskedőre az isten és tanúk előtt bizonyítson rá, s ezután a kereskedő, mivel utazóját megrágalmazta, mindazt, amit kapott, hatszorosan adja meg az utazónak.

108. §. [II r 15] Ha egy kocsmárosnő a sör ára fejében gabonát nem fogadott el, ellenben „nagy súlyban” pénzt fogadott el, s ezenfelül a sör árát a gabona árára csökkentette (?): erre a kocsmárosnőre bizonyítsanak rá, s azután vessék őt vízbe.

109. §. [II r 26] Ha egy kocsmárosnő, gonosztevők szervezkedvén házában, ezeket a gonosztevőket le nem tartóztatta, és a palotához⁶⁵ nem kísérte be: ez a kocsmárosnő ölessék meg.

110. §. [II r 36] Ha egy *nadītum* (vagy) *entum*⁶⁶ papnő, aki nem lakik kolostorban, kocsmát nyitott, vagy pedig sörért kocsmába belépett: az ilyen nőszemélyt égessék meg.

111. §. [II r 45] Ha egy kocsmárosnő hatvan *qūm pīlum*-sört⁶⁷ adott hitelbe: aratáskor ötven *qūm* árpat kapjon.

112. §. [II r 50] Ha egy *awēlum* úton időzvé, ezüstöt, aranyat, drágakövet vagy egyéb kezében levő holmit egy *awēlum*-nak átadott, és szállítás céljából elküldte vele, az az *awēlum* azonban bármit, ami elszállíttatott, ott, ahova szállíttatott, nem adott át, hanem elvett: a szállítmány gazdája erre az *awēlum*-ra azt, hogy valamit, ami elszállíttatott, nem adott át, bizonyítsa rá, s ez esetben ez az *awēlum* a szállítmány gazdájának mindazt, ami átadatott neki, ötszörösen adja meg.

⁶⁵ A 'Palota' itt = az illetékes állami hivatal.

⁶⁶ A szó šumer logogramja, NIN.DINGIRA „istennek a (d i n g i r a) nővére (n i n) v. „isteni úrnő (?)”; akkad *entum* a šumerből átvett (šum. e n „úr”) és sémi nőnemű végzettel ellátott szó; jelentése tehát: „úrnő”. E megjelölés bizonyára a főpapnői rangúakat illette meg.

⁶⁷ A *pīlum* (vagy *pīhūm*) vagy a sör, vagy a sörösedény minőségét jelentheti.

113. §. [II r 75] Ha egy *awēlum*-nak egy *awēlum*-on [III r 1] gabona vagy pénz követelése lévén, a gabona gazdájának távollétében a magtárból vagy a szérúról gabonát vett el magának: erre az emberre bizonyítsák rá, hogy a gabona gazdájának távollétében a magtárból vagy a szérúról gabonát vett el, s ezután a gabonát, amennyit csak elvett, térítse vissza, valamint minden néven nevezendő holmijában, amit csak adott, vesztes legyen.

114. §. [III r 17] Ha egy *awēlum*-nak egy *awēlum*-on gabona vagy pénz követelése nem lévén, ennek „zálogát elzálogolta”: minden egyes „zálog” után 1/3 *manûm*⁴² ezüstöt fizessen.

115. §. ⁶⁸ [III r 26] Ha egy *awēlum* egy *awēlum*-on gabona vagy pénz követelése lévén, ennek „zálogát” elzálogolta, s a „zálog” elzálogolója házában természetes halállal meghalt: ebből az ügyből kifolyólag keresletnek helye nem lehet.

116. §. ⁶⁸ [III r 38] Ha a „zálog” elzálogolója házában ütlegetés vagy rossz bánásmód következtében halt meg: a „zálog” gazdája kereskedőjére bizonyítson rá, s ez esetben, ha (a „zálog”) *awēlum* fia (volt), (a kereskedő) fiát öljék meg; ha (az illető) *awēlum* rabszolgája (volt): 1/3 *manûm*⁴² ezüstöt fizessen, s ezenkívül minden néven nevezendő dologban, amit csak adott, vesztes legyen.

117. §. ⁶⁹ [III r 54] Ha egy *awēlum*-ot „kötelezettség kényszerített”⁷⁰ s ezért feleségét, fiát vagy leányát pénzért eladta, vagy akár „(adóssági) szolgálatra”⁷¹ engedte át, három évig megvásárlójuk vagy „(hitelező) gazdájuk”⁷² házában dolgozzanak, s a negyedik évben felszabadulásuk eszközöltessék.

118. §. ⁶⁹ [III r 68] Ha rabszolgát vagy rabnőt „engedett át”, „(adóssági) szolgálatra”, s a kereskedő „tovább adja”, s pénzért elárúsítja (őt): (a rabszolga vagy rabnő) nem követelhető vissza.

119. §. [III r 74] Ha egy *awēlum*-ot „kötelezettség kényszerített”,⁷⁰ s ezért rabnőjét, aki fiakat szült neki, pénzért eladta: [IV r 1] a kereskedő fizette pénzt a rabnő gazdája visszafizetvén, rabnőjét váltsa ki.

120. §. [IV r 4] Ha egy *awēlum* gabonáját beraktározás céljából egy *awēlum* házában halmozván fel, a raktárhelyiségben kár esett, vagy a ház gazdája a raktárt kinyitván gabonát vett el, vagy akár gabonát, amely házában beraktározottatott, teljesen letagadta: a gabona gazdája isten előtt tegyen kijelentést gabonájáról, s ez esetben a ház gazdája a gabonát, amelyet átvett, megkettőzve adja vissza a gabona gazdájának.

121. §. [IV r 24] Ha egy *awēlum* egy *awēlum* házában gabonát raktározott be: egy *kurrum*⁵⁴ gabona után öt *qûm*⁵⁴ gabonát adjon évente raktárdíj fejében.

122. §. ⁷³ [IV r 31] Ha egy *awēlum* egy *awēlum*-nak ezüstöt, aranyat vagy bármi néven nevezendő dolgot akar megőrzésre átadni: mindazt, amit csak át akar adni, tanúknak mutassa meg, és szerződést állítson ki, s úgy adja át megőrzésre.

123. §. ⁷³ [IV r 44] Ha tanúk és szerződés nélkül adta megőrzésre, s azután, ott, ahova odaadta, letagadták neki: ez ügyben keresetnek nincs helye.

124. §. [IV r 53] Ha egy *awēlum* egy *awēlum*-nak ezüstöt, aranyat vagy bármi néven nevezendő dolgot tanúk előtt megőrzés céljából átadván, az letagadta

⁶⁸⁻⁶⁹ Lásd 38. j.

⁷⁰ A kifejezés értelme nyilván: „fizetési kötelezettsége esedékessé vált”.

⁷¹ Hogy a *kiššatum* „(adóssági) szolgálat” nem azonos a „rabszolgaság”-gal, igazolja a 118. §, amely *kiššatum*-ra adott rabszolgáról és rabnőről szól. Az „átengedett” igével fordított akkád igealak jelentése „(tartósan) átadott”.

⁷² Akkád neve ugyanabból a *√kšš* gyökérből képzett I₁ igealak *pārticipium activum*a — *kāšišum* — mint amelyből a *kiššatum* „(adóssági) szolgálat” szó származik.

⁷³ Lásd 38. j.

neki: erre az *awēlum*-ra bizonyítsanak rá, s ekkor mindent, amit letagadott megkészserezeve adjon vissza.

125. §. [IV r 66] Ha egy *awēlum* holmiját megőrzésre átadván, ott, ahova odaadta, akár (fal) bontás, akár pedig (a falon való) átmászás útján holmija a házigazda holmijával együtt elveszett: a házigazda, aki gondatlan volt, mindazt, amit (amaz) neki megőrzésre átadott s amit ő elveszni engedett, teljes egészében [V r 1] térítse meg a holmi gazdájának, a házigazda pedig elvesztett holmiját kinyomozván, tolvaján vegye meg.⁷⁴

126. §. [V r 8] Ha egy *awēlum*, bár holmija nem veszett el, „Holmim elveszett” — mondta, és kerülete hatóságát⁷⁵ (?) vádolta,⁷⁶ kerületi hatósága (?) bizonyítson rá az isten előtt, hogy holmija nem veszett el, s ekkor mindazt, amit csak igényelt, megkettőzve adja meg kerülete hatóságának (?).

127. §. [V r 25] Ha egy *awēlum entum*-ra⁷⁹ vagy egy *awēlum* feleségére „ujjat nyújtott ki”,⁷⁷ de rá nem bizonyított: ezt az *awēlum*-ot a bírák előtt botozzák meg, és halántékfürtjét (?)⁷⁸ nyírják le.

128. §. [V r 35] Ha egy *awēlum* feleséget vévén, szerződést⁷⁹ róla nem kötött: ez a nő egyáltalán nem (tekinthető) feleségnek.

129. §. [V r 42] Ha egy *awēlum* felesége más férfival fektében éretett: megkötözvén vessék őket a vízbe. Ha az asszony ura életben hagyja feleségét: a király is életben fogja hagyni «szolgáját».

130. §. [V r 54] Ha egy *awēlum* egy *awēlum* feleségén, aki férjét még nem ismervén, atyja házában lakik, erőszakot tett (?),⁸⁰ és a nő ölében fekve érték őt, ez az *awēlum* ölessék meg, a nő pedig mentessék fel.

131. §. [V r 68] Ha egy *awēlum* feleségét tulajdon férje vádolta meg, azonban más férfival fektében nem fogatott meg: (ez a nő) az isten életére esküdjön meg, s azután a házába térjen vissza.

132. §. [V r 77] Ha egy *awēlum* feleségére egy más férfi miatt „ujjat nyújtanak ki”,⁷⁷ azonban [VI r 1] más férfival fektében nem érték őt: (ez a nő) férje kedvéért a folyóba merüljön.⁸¹

133. §. [VI r 7] Ha egy *awēlum* hadifogságba esvén⁸² házában van ennivaló: [fel]esége, [míg fér]je [távol va]n, [test]jét [őríz]ze meg, és [másnak házá]ba [ne költöz]zék be. Ha az illető nő [tes]tét nem őrizte meg, hanem másnak házába költözött be: erre a nőre bizonyítsanak rá, s azután vessék őt a vízbe.

134. §. [VI r 27] Ha egy *awēlum* hadifogságba esvén,⁸² házában ennivaló nincs: felesége másnak a házába beköltözhet; az ilyen nőnek bűne nincs.

⁷⁴ Szó szerint: „ez a peres ügy (jogi) keresettel nem bír”.

⁷⁵ A *bābtum* a *bābum* „kapu” szó „nőnemű” végzettel ellátott alakja. „Kerület; kerületi hatóság stb.” értelme onnan eredhet, hogy Mezopotámiában a kereskedelmi élet s ennek minden velejárója a városkapuk mellett zajlott le. Itt volt a piac, itt foglaltak helyet a szerződéseket készítő írnokok, s itt voltak a hivatali helyiségek és a közigazgatás szervei is.

⁷⁶ Hogy a hatóság felelős a személy- és vagyónbiztonságért, mutatják pl. a 23–24. § § is.

⁷⁷ „Ujjat kinyújtani vkire, vki felé” = „gyanúsítani”, „rágalmazni”.

⁷⁸ Ha az itt szereplő *muttatum* ugyanaz a szó, mint a 137. §-beli *muttatum*, akkor a 127. § vége: „félíg nyírják meg”.

⁷⁹ A másik szerződő fél nem a nő, hanem a nő apja vagy gyámja.

⁸⁰ A *q/kb/pl* igei gyökér jelentése nem világos; a szövegösszefüggés azonban kb. ezt az értelmet kívánja.

⁸¹ Folyampróbának vesse alá magát (Lásd 2. §).

⁸² Szó szerint: „elzsákmányoltatván”. — Hogy nem önkéntes távollétről van szó, mutatja a 136. §.

135. §. [VI r 37] Ha egy *awēlum* hadifogságba esvén,⁸² házában ennivaló nincs, s ennek következtében felesége másnak a házába költözött, és ott fiaikat szült, utóbb azonban (első) férje hazatért, s városát elérte: ez a nő «kiválasztójához»⁹⁸ térjen vissza, s időközben született fiai kövessék (igazi) apjukat.

136. §. [VI r 57] Ha egy *awēlum* városát „eldobván” megszökött, s utána felesége másnak a házába költözött: ha ez az *awēlum* visszatért, és feleségét követeli, mivel városát meggyűlölven megszökött, a megszököttnek felesége ne térjen vissza férjéhez.

137. §. [VI r 74] Ha egy *awēlum* ŠU.GI₄.TUM-nak,⁵¹ aki fiaikat szült neki vagy *nādītum*-nak,⁵¹ aki fiaikat „kapatott vele”, elbocsátására határozta el magát: ennek az asszonynak „házassági ajándékát”⁸³ térítsék vissza, valamint fele részét (?) a földnek, kertnek és vagyonnak [VII r 1] adják át neki, s aztán ebből fiait nevelje fel; miután pedig fiait felnevelte, mindabból, ami fiainak adatott, egy fiörökösnek megfelelő osztályrész adjanak neki, s azután „szívének férje” elveheti őt.

138. §.⁸⁴ [VII r 14] Ha egy *awēlum* főfeleségét, aki fiaikat nem szült neki, el akarja bocsátani: a pénzt, amennyi a házassági díja (volt), adja oda neki, s ezenfelül a „házassági ajándékot”, amelyet (a nő) atyja házából hozott, teljes egészében szolgáltatassa ki neki, és úgy bocsássa el őt.

139. §.⁸⁴ [VII r 25] Ha házassági díj nem volt, „elbocsátásul” egy *manūm* ezüstöt adjon neki.

140. §.⁸⁴ [VII r 30] Ha *muškēnum* (az illető férfi), 1/3 *manūm* ezüstöt adjon neki.

141. §. [VII r 33] Ha egy *awēlum* felesége, aki az *awēlum* házában lakik, távozásra szánván el magát, oktalanságokat követ el, ház(tartás)át elhanyagolja, és férjét „kisebbíti”: bizonyítsanak rá, s azután ha férje elbocsátását mondta ki, s elbocsátja őt, útravalójául s „elbocsátásául” semmi se adassék neki; ha férje el nem bocsátását mondta ki: férje másik asszonyt vehet, az (első) asszony pedig mint rabnő lakjék férje házában.

142. §.⁸⁵ [VII r 60] Ha egy asszony férjét meggyűlölven, „Hozzám ne nyúlj!” — mondotta (neki): a (nővel kapcsolatos) tényálladék kerülete hatóságánál (?)⁷⁵ állapíttassék meg, s azután, ha (a nő) gondos volt, s hibával nem bírt, férje ellenben „eljárván”, nagyon „megkevesbítette” őt: ennek az asszonynak [VIII r 1] ne legyen büntetése; „házassági ajándékát”⁸³ vévén, költözzék atyja házába.

143. §.⁸⁵ [VIII r 6] Ha (a nő) nem volt gondos, „eljárogatott”, házát „szét-szórta”, és férjét „megkevesbítette”: ezt az asszonyt vessék vízbe.

144. §. [VIII r 13] Ha egy *awēlum* *nādītum*-ot vévén el, ez a *nādītum* férjének rabnót adott, és így fiaikat „hozott létre”, ha ez az *awēlum* ŠU.GI₄.TUM vételére szánta el magát: ennek az *awēlum*-nak ne engedjék ezt meg; ŠU.GI₄.TUM-ot ne vehessen el.

145. §. [VIII r 28] Ha egy *awēlum* *nādītum*-ot vévén el, ez fiaikat nem „kapatott” vele s ezért (az *awēlum*) ŠU.GI₄.TUM vételére szánta el magát: ez az *awēlum*

⁸³ A *Ṿērēk* „ajándékozni” gyökérből származó *šeriktum* jelentése általában „ajándék”. Hogy törvénykönyvünkben mindig „hozomány” jelentéssel bír-e, vagy csak akkor, ha mellette az „apai ház” is szerepel, vagy a szövegösszefüggésből egyéb módon nyilvánvaló, vitatható. — A BM. 82—7—14,988 sz. „újbabylóni törvénygyűjtemény” (egyik legújabb publikációja *Driver—Miles*, *The Bab. Laws*, pp. 324 etc. rev. I, 14—15) szerint: a férj „ajándéka” is *šeriktum*.

^{84—87} Lásd. 38. j.

ŠU.GI₄.TUM-ot vehet, s házába beköltöztetheti; ez a ŠU.GI₄.TUM azonban a *nadītum*-mal egyáltalán nem tarthatja magát egyenlőnek.

146. §.⁸⁶ [VIII r 43] Ha egy *awēlum nadītum*-ot vévén el, ez férjének rabnőt adott, s ez fiaikat szült, utóbb azonban ez a rabnő úrnőjével egyenrangúként viselkedett: mivel fiaikat szült, úrnője ne adja őt el pénzért; rabszolgajelet¹¹³ tegyenek rá, és a rabnók közé számlálják őt.

147. §.⁸⁶ [VIII r 60] Ha (a rabnő) fiaikat nem szült: úrnője pénzért eladhatja őt.

148. §.⁸⁷ [VIII r 65] Ha egy *awēlum* feleséget vévén, ezt *la'bum*-láz (?) fogta el, s (az *awēlum*) másik nő vételére határozta el magát: elveheti, de feleségét, akit a *la'bum*-láz (?) fogott el, nem bocsáthatja el; egy (részére) épített házban lakván, amíg csak él, (férje) tartsa őt el.

149. §.⁸⁷ [IX r 1] Ha ez a nő nem egyezik bele, hogy férje házában lakjék: „házassági ajándékát”,⁸³ amelyet atyja házából hozott, (a férj) teljes egészében térítse neki vissza, mire eltávozhatik.

150. §.⁸⁹ [IX r 10] Ha egy *awēlum* feleségének földet, kertet, házat vagy ingóságot ajándékozott, s erről okmányt állított ki számára: férje (halála) után fiai egyáltalán nem támaszthatnak igényt vele szemben; az anya hagyatékát annak a fiának adhatja, akit szeret; másnak⁸⁸ egyáltalán nem adhatja.

151. §.⁸⁹ [IX r 26] Ha egy asszony, aki egy *awēlum* házában lakik, hogy férje hitelezője ne léphessen fel ellene igénnyel, erről férjével szerződést kötött, s (erről) „táblát” állíttatott ki: ha ennek az *awēlum*-nak, mielőtt ezt az asszonyt elvette, adóssága volt: hitelezői egyáltalán nem léphetnek fel igénnyel feleségével szemben — ha pedig erre az asszonyra, mielőtt az *awēlum* házába költözött adósság nehezedett: hitelezői nem léphetnek fel igénnyel férjével szemben.

152. §.⁸⁹ [IX r 52] Ha azután, hogy ez az asszony az *awēlum* házába költözött, keletkezett őket terhelő adósság: mindketten felelősek a „kereskedőnek”.

153. §.⁸⁹ [IX r 61] Ha egy *awēlum* felesége más férfi miatt férjét megölette: ezt az asszonyt húzzák karóba.

154. §.⁸⁹ [IX r 67] Ha egy *awēlum* tulajdon leányát „ismerte meg”:⁹⁰ ezt az *awēlum*-ot a városból üzzék ki.

155. §.⁸⁹ [XI r 72] Ha egy *awēlum*, fia számára menyasszonyt választván, fia (a nőt) „megismerte”, utóbb pedig ő maga (az *awēlum*) feküdt (a nő) ölébe, és így rajtakapattak: az illető *awēlum*-ot kötözzék meg, és a vízbe [X r 1] vessék őt.

156. §.⁸⁹ [X r 2] Ha egy *awēlum*, fia számára menyasszonyt választván ki, mielőtt fia a nővel hált volna, maga feküdt a nő ölébe: $\frac{1}{2}$ *manūm*⁴² ezüstöt fizessen, s ezenfelül mindazt, amit a nő atyja házából hozott, teljes egészében adja vissza, s ezután a nőt „szíve férje” vegye el.

157. §.⁸⁹ [X r 18] Ha egy *awēlum* atyja (halála) (?) után anyja ölébe feküdt: mindkettejüket égessék el.

158. §.⁸⁹ [X r 24] Ha egy *awēlum* atyja (halála) (?) után nevelőanyja ölében éretett, aki (atyjának) fiaikat szült: ez az *awēlum* az apai házból taszítottassék ki.

159. §.⁸⁹ [X r 33] Ha egy *awēlum*, aki apósa házába „küldeményt”⁹¹ küldött”, és a házassági díjat megadta, más nőre vetvén szemét, apósának „Leányodat

⁸⁸ Esetleg: „fivérnek” v. „idegennek” (?)

⁸⁹ Lásd 38. j.

⁹⁰ Nőt „megismerni” = a nővel hálni.

⁹¹ A „küldemény” természete nem világos. Kétségtelenül a „házassági díjon” felül — talán önkéntes — szolgáltatásról van szó.

nem veszem el” — mondta: a leány atyja, ami csak „küldetett” hozzá, „vigye el”.⁹²

160. §. [X r 47] Ha egy *awēlum* apósa házába „küldeményt küldött”, s a házassági díjat megadta, ezután pedig a leány atyja „Leányomat nem adom neked” — mondta: mindazt, ami csak „küldetett” hozzá, megkettőzve térítse vissza.

161. §. [X r 60] Ha egy *awēlum* apósa házába „küldeményt küldött”, s a házassági díjat megadta, mire barátja megrágalmazta őt, apósa pedig az asszony urának⁹³ „Leányomat nem veheted el” — mondotta: mindent, ami csak „küldetett” hozzá, megkettőzve térítsen vissza, és feleségét (a férj) barátja egyáltalán nem veheti el.

162. §. [X r 78] Ha egy *awēlum* feleséget vett, s fiakat szülvén neki, ez az asszony „végzetére [XI r 1] ment”;³⁹ „házassági ajándékáért”⁸³ atyja nem indíthat igénypert; „házassági ajándéka” a fiaié.

163. §. [XI r 7] Ha egy *awēlum* feleséget vevén, ez fiakat „nem kapott vele”, s ez az asszony „végzetére ment”, ha a házassági díjat, amelyet ez az *awēlum* apósa házába vitt, apósa visszatérítette neki: ennek a nőnek „ajándékért” férje nem indíthat igénypert; „ajándéka” az atyai házat illeti.

164. §. [XI r 24] Ha apósa a házassági díjat nem térítette vissza neki: (a nő) „ajándékából” házassági díja összegét vonja le, s „ajándékát” atyai házának térítse vissza.

165. §. [XI r 33] Ha egy *awēlum* fiörökösének, akit szeme kedvel,⁹⁵ földet, kertet vagy házat ajándékozott, és (erről) okmányt írt számára: azután, hogy az atya „végzetére ment”,³⁹ amikor a fivérek osztozkodnak, (ez a fiörökös) az atya adta juttatást vegye át, és azonfelül az atyai ház vagyonában együttesen osztozzanak.

166. §. [XI r 51] Ha egy *awēlum* a fiak számára, akiket „kapott”, feleségeket vett, kiskorú fia számára azonban feleséget nem vett: azután, hogy „végzetére ment”,³⁹ amikor a fivérek osztozkodnak, kiskorú fivérüknek, aki feleséget nem vett, az atyai ház vagyonából a házassági díj összegét osztályrésze fölött tegyék félre, és vétessenek vele feleséget.

167. §. [XI r 74] Ha egy *awēlum* feleséget vevén, ez fiakat szült neki, s ez az asszony „végzetére ment”,³⁹ a nő (halála) után pedig (a férfi) más feleséget vett, és ez (is) fiakat szült: azután, hogy az apa „végzetére ment” [XII r 1], a fiúk az anyák után ne osztozzanak; tulajdon anyáik „ajándékát”⁸³ vegyék át, s az atyai ház vagyonán osztozzanak egyenlőképpen.

168. §. [XII r 9] Ha egy *awēlum* fia kitagadására szánta el magát, s a bírának „Fiamat ki akarom tagadni” — mondta: a bírák (a fiú) ügyét vizsgálják meg, s ha a fiú nem terhelte magát az örökségből való kitagadással járó nagy bűnnel: az apa fiát az örökségből nem tagadhatja ki.

169. §. [XII r 25] Ha (a fiú) apjával szemben az örökségből való kitagadást maga után vonó nagy bűnnel terhelte magát: első ízben bocsássanak meg neki; ha azonban másodízben is súlyos bűnnel terhelte magát: az apa fiát az örökségből kitagadhatja.

⁹² „Vigye el” = tartsa meg.

⁹³ A házassági díj lefizetése után a vőlegény jogilag már férjnek és a menyasszony feleségnek számít.

⁹⁴ Lásd 38. j.

⁹⁵ Szó szerint: „akit szeme elfogad”.

⁹⁶⁻⁹⁷ Lásd 38. j.

170. §.⁹⁷ [XII r 37] Ha egy *awēlum* hitvese fiaikat szült neki, és rabnője is fiaikat szült neki, és az apa életében a fiaknak, akiket a rabnő szült neki: „Fiam” — mondta, és így a hitves fiaival együvé sorolta őket: miután az apa „végzetére megy”,⁹⁹ az atyai ház vagyonán a hitves fiai és a rabnő fiai együttesen osztozzanak: a fiörökös, a hitves fia, az osztályrészek közül válasszon, és úgy vegye ki (a magáét).

171. §.⁹⁷ [XII r 60] Ha azonban az apa életében a fiaknak, akiket a rabnő szült neki, nem mondta: „Fiaim”: miután az apa „végzetére megy”,⁹⁹ az atyai ház vagyonán a rabnő fiai a hitves fiaival ne osztozzanak; a rabnő és fiai felszabadítása eszközöltessék, s a hitves fiai a rabnő fiai ellen rabszolgaságban tartásuk céljából igénypert egyáltalán nem indíthatnak. A hitves «házassági ajándékát»,⁸³ valamint az «adományt»,⁸³ amit férje adott neki s «táblán» ráírt, vegye magához, s férje lakásában lakjék, és amíg csak él, élvezze; pénzért azonban egyáltalán nem adhatja el; hagyatéka kizárólag fiaié.

172. §.⁹⁷ [XIII r 6] Ha férje «adományt» nem adott neki: „házassági ajándékát” teljes egészében szolgáltatassák neki vissza, s ezután férje házában vagyonából mint egy fiörökös vegyen osztályrészt. Ha fiai, hogy a házból való kiköltözésre bírják őt, rosszul bánnak vele: a bírák megállapítván a vele kapcsolatos tényállást, a fiakra rójanak ki bírságot, s a asszony ne költözzék ki férje házából. Ha pedig ez a nő a kiköltözésre szánja el magát: az „adományt”, amit férje adott neki, hagyja fiainak, s az atyai házából származó „ajándékot” magához véve, „szíve férje” feleségül veheti őt.

173. §.⁹⁷ [XIII r 41] Ha ez a nő ott, ahova ment, későbbi férjének fiaikat szült, s azután ez a nő meghalt: „házassági ajándékán” korábbi és későbbi fiai osztozzanak.

174. §.⁹⁷ [XIII r 51] Ha későbbi férjének fiaikat nem szült: „házassági ajándékát” „kiválasztója”⁹⁸ fiai veszik át.

175. §. [XIII r 57] Ha akár a palota rabszolgája, akár a *muškēnum* rabszolgája „*awēlum* leányát” vévén feleségül, ez fiaikat szült neki: a rabszolga gazdája az „*awēlum* leányának” fiai ellen rabszolgasorba taszítás iránt nem indíthat igénypert.

176. §. [XIII r 69] Ha pedig⁹⁹ akár a palota rabszolgája, akár *muškēnum* rabszolgája „*awēlum* leányát” vévén feleségül, ez, amikor elvette őt, atyai házából származó „házassági ajándékkal” együtt a palota rabszolgájának vagy a *muškēnum* rabszolgájának házába „költözött”, s miután összeköltöztek, házat építettek, és vagyont szereztek, utóbb pedig akár a Palota rabszolgája, akár a *muškēnum* rabszolgája „végzetére ment”:³⁹ az *awēlum* leánya” vegye el „házassági ajándékát”, mindazt pedig, amit férje és ő [XIV r 1] összeköltözésük után szereztek, osszák két részre, s felét a rabszolga gazdája vegye el, felét pedig az „*awēlum* leánya” vegye el fiai számára. Ha az „*awēlum* leánya” „házassági ajándékkal” nem bírt: mindazt, amit csak férje s ő összeköltözésük után szereztek, osszák két részre, s felét a rabszolga gazdája vegye el, felét pedig az „*awēlum* leánya” vegye el fiai számára.

177. §. [XIV r 22] Ha egy özvegy, akinek fiai kiskorúak, másvalaki házába való „költözésre” szánja el magát: a bírák (tudta) nélkül ne „költözzék be”, s

⁹⁸ „Kiválasztó” = az első férj.

⁹⁹ A *šumma* „ha” helyett a 176. §-t kezdő *u₃ šumma* „ha pedig” — *u₃* „és (azonfelül), továbbá, valamint; vagy, avagy; pedig” — az egyetlen stilisztikai jele annak, hogy az egyébként teljesen két különálló paragrafusként fogalmazott 175–76. paragrafusokat törvénykönyvünk szerkesztői egy paragrafusnak szánták.

amikor másvalaki házába költözik: a bírák állapítsák meg korábbi férje házának állapotát, s korábbi férje házat bízzák rá későbbi férjére és erre az asszonyra, és erről állíttassanak ki „táblát” részükre (v. velük?); (ők ketten) gondolják a házat, és neveljék fel a kiskorúakat. Háztartási eszközöket pénzért nem adhatnak el, s az olyan vevő, aki az özvegy fiainak háztartási eszközeit megvásárolja, pénzében vesztes legyen, a holmi pedig gazdáihoz térjen vissza.

178. §. [XIV r 61] Ha (vagy egy) *entum*, *naditum* vagy *zikrum* (?),¹⁰⁰ akinek apja hozományt ajándékozott, és (erről) táblát írt számára, a „táblán” azonban, amelyet számára írt, nem írta meg számára, hogy hagyatékát odaadhatja, ahova neki tetszik, és így szabad rendelkezési jogot nem biztosított számára; miután az apa „végzetére megy”,³⁹ (az illető papnő) földjét vagy kertjét fiverei vegyék át, s osztályrésze erejéig, táplálékot, (bőrápoló) olajat és ruházatot adjanak neki, s ezzel „elégítsék ki szívét”. Ha fiverei osztályrésze erejéig táplálékot, olajat és ruházatot nem adtak neki, s így [XV r 1] „szívét nem elégítették ki”: (az illető papnő) földjét vagy kertjét művelés céljából adja annak, aki neki megfelel, s földművelője tartsa őt el. A földet, kertet s mindazt, amit apja adott neki, élte fogytáig élvezheti, pénzért azonban el nem adhatja, sem mást nem elégíthet ki vele. Öröksége kizárólag fivéreit illeti.

179. §. [XV r 20] Ha van egy *entum*, *naditum* vagy *zikrum* (?),¹⁰⁰ akinek apja „házassági ajándékot” ajándékozott, s erről az okiratot megírta számára, és a „táblán”, amelyet írt számára, azt is megírta neki, hogy hagyatékát odaadhatja, ahova neki tetszik, s ezzel szabad rendelkezést biztosított számára: miután az apa „végzetére megy”,³⁹ (a papnő) hagyatékát odaadhatja, ahova neki tetszik. Fiverei nem élhetnek vele szemben igényperrel.

180. §. [XV r 43] Ha egy apa leányának, (aki) zárdában lakó *naditum* vagy *zikrum*,¹⁰⁰ „házassági ajándékot”⁸³ nem ajándékozott: miután az apa „végzetére megy”, (az ilyen papnő) az atyai ház vagyonán mint egy fiórökös osztozzék; (osztályrészét) amíg él, élvezheti. Öröksége azonban kizárólag fivéréié.

181. §. [XV r 60] Ha egy apa (leányát mint) *naditum*-ot, *qadištum*-ot¹⁰¹ vagy NU.BAR-t¹⁰¹ ajánlván fel istennek, „házassági ajándékot”⁸³ nem ajándékozott neki: miután az apa „végzetére megy”,³⁹ (a papnő) az atyai ház vagyonából öröksége harmada erejéig osztozzék, s amíg él, élvezze. Öröksége kizárólag fivéréié.

182. §. [XV r 76] Ha egy apa leányának, a Bábili Marduk *naditum*-jának „házassági ajándékot” nem ajándékozott, s okiratot nem írt számára: miután az apa „végzetére megy”,³⁹ (az ilyen papnő) az atyai ház vagyonából öröksége harmada erejéig osztozzék fivereivel, de „szolgálati birtok” kötelezettségét ne vállalja. Marduk *naditum*-a örökségét, ahova neki tetszik, [XVI r 1] oda adhatja.

¹⁰⁰ A SAL *zikrum* a 178. §-ban papnókkal egy sorban szerepel, s ő is „ajándékot” = hozományt kap apjától, így templomi prostituált nőnek látszik. A 187., 192–193. § § viszont kasztrált — háremi alkalmazott? — férfiak mellett említik. — Ha nő rejlik a pseudologogram mögött, akkor lehetséges, hogy a SAL.ZI.IK.RU.UM jelesoport SAL.SI.IK.RU.UM-nak volt szánva, amely esetben akkad olvasta *sekertum* „elzárt (nő)” is lehet, ami vagy háremhölgyet, vagy zárdában lakó papnőfélélt jelenthet, ugyanúgy, mint a ŠU.GI.4-TUM: akk. *esirtumtum* (?).

¹⁰¹ A NU.GIG logogram akkad olvasatai: *qadištum* „szent — v. felszentelt — (nő)” (vö. héber *qedēšá(h)*; *ištartum* „Ištarhoz tartozó (nő)”, *zér* (v. *kul*)-*māšitum*, spermát (magot) eltávolító (?)- a NU.BAR v. NU.MAŠ (?) logogramé pedig: *zér* (v. *kul*)-*māšitum* (a NU.GIG egyik olvasata is!) — nyilvánvalóan különböző templomi kéjnőfajták nevei.

183. §. [XVI r 2] Ha egy apa leányának, egy ŠU.GI₄.TUM-nak „házassági ajándékot” ajándékozott, férjhez adta őt, és okiratot írt számára: miután az apa „végzetére megy”, (ez a papnő) az atyai ház vagyonából nem kap osztályrészt.

184. §. [XVI r 15] Ha egy *awēlum* leányának, egy ŠU.GI₄.TUM-nak „házassági ajándékot” nem ajándékozott, s férjhez nem adta őt: miután az apa „végzetére megy”, (a leány) fivérei az atyai ház erejéig ajándékozzanak neki „házassági ajándékot”, s adják őt férjhez.

185. §. [XVI r 31] Ha egy *awēlum* egy kiskorút „saját nevében” (?) „fiúságra vett”, és azután felnevelte őt: az ilyen neveltért igényper nem indítható.

186. §. [XVI r 39] Ha egy *awēlum* egy kiskorút „fiúságra vett”, s amikor felvette őt, (ez) apját és anyját keresi: az ilyen nevelt apja házába térjen vissza.

187. §. [XVI r 50] A *girseqūm*,¹⁰² „palotaálló”¹⁰² fia vagy *zikrum* (?)¹⁰⁰ fia, igényperrel nem követelhető vissza.

188. §.¹⁰³ [XVI r 54] Ha egy mesterember egy fiút nevelésre vévén, keze mester-ségére megtanította őt: (az ilyen nevelt) igényperrel nem követelhető vissza.

189. §.¹⁰³ [XVI r 60] Ha keze mesterségére nem tanította meg őt: az ilyen nevelt apja házába térjen vissza.

190. §. [XVI r 65] Ha egy *awēlum* a kiskorút, akit „fiúságára vévén” felnevelt, nem sorolta saját fiai közé: az ilyen nevelt apja házába térjen vissza.

191. §. [XVI r 75] Ha egy *awēlum* kiskorút, akit „fiúságára vében” felnevelt és házat épített (neki?), utóbb pedig „fiakat kapván” neveltje eltávolítására határozta el magát: az ilyen (nevelt) fiú ne távozzék „üresen”. Nevelőapja vagyonából örökrésze egy harmadát adja neki, s úgy távozzék; a földből, kertből és házból nem kell neki adnia.

192. §. [XVI r 96] Ha *girseqūm* fia, [XVII r 1] vagy akár *zikrum* fia nevelőapjának vagy nevelőanyjának azt mondja: „Te egyáltalán nem vagy apám”, „Te egyáltalán nem vagy anyám”: nyelvét vágják ki.

193. §. [XVII r 10] Ha *girseqūm* fia vagy *zikrum* fia megtudakolván (nemző) apja házat s nevelőapját vagy nevelőanyját meggyűlölván (nemző)apja házába költözik: szemét vágják ki.

194. §. [XVII r 23] Ha egy *awēlum* fiát szoptatós dajkának adván, ez a fiú a szoptatós dajka kezén meghalt, s a szoptatós dajka (a fiú) apja és anyja (tudta) nélkül más fiút szerződttetett: bizonyítsanak rá (a dajkára), és mert (a meghalt fiú) apja és anyja (tudta) nélkül más fiút szerződttetett, mellét vágják le.

195. §. [XVII r 41] Ha egy fiú apját megütötte: kezét vágják le.

196. §.¹⁰⁴ [XVII r 45] Ha egy *awēlum* „*awēlum* fiának”¹⁰⁵ szemét elpusztította: pusztítsák el az ő szemét.

197. §.¹⁰⁴ [XVII r 50] Ha *awēlum* csontját törte el: törjék el az ő csontját.

198. §.¹⁰⁴ [XVII r 54] Ha *muškēnum* szemét pusztította el, vagy *muškēnum* csontját törte el: egy mana ezüstöt fizessen.

199. §.¹⁰⁴ [XVII r 60] Ha *awēlum* rabszolgájának szemét pusztította el, vagy *awēlum* rabszolgájának csontját törte el: (a rabszolga) árának felét fizesse le.

¹⁰² A *girseqūm* logogramja: GIR₃.SE₄.GA tehát nyilvánvalóan sumer kölcsönző. Jelentése „jó (s e g a) láb (g i r₃)” (?) Á *muazzāz ekallim* szószerint „Palota-álló”. Mindkét udvari hivatalnok valószínűleg „eunuch”, akinek tehát nem lehet saját „fiörököse”.

¹⁰³⁻¹⁰⁴ Lásd 38. j.

¹⁰⁵ Az „*awēlum* fia”, „*awēlum* leánya”, „*muškēnum* fia”, „*muškēnum* leánya” egyes paragrafusokban általában *awēlum*-rendű vagy *muškēnum*-rendű férfit és nőt jelentenek.

200. §. ¹⁰⁶ [XVII r 66] Ha *awēlum* vele egyenlő rangú *awēlum* fogát ütötte ki: üssék ki az ő fogát.
201. §. ¹⁰⁶ [XVII r 71] Ha *muškēnum* fogát ütötte ki: $\frac{1}{3}$ *manūm* ezüstöt fizessen.
202. §. [XVII r 75] Ha egy *awēlum* nála rangosabb *awēlum* arcát megütötte: a nyilvánosság előtt hatvanat vágjanak rá ökörbőr korbáccsal.
203. §. [XVII r 82] Ha „*awēlum* fia”¹⁰⁵ vele egyenlő rangú „*awēlum* fiának” arcát megütötte: egy *manūm* ezüstöt fizessen.
204. §. [XVII r 88] Ha egy *muškēnum* *muškēnum* arcát megütötte: tíz *šiqlum*⁴² ezüstöt fizessen.
205. §. [XVII r 92] Ha egy *awēlum* rabszolgája „*awēlum* fiának” arcát [XVIII r 1] megütötte: (a rabszolga) fülét vágják le.
206. §. ¹⁰⁷ [XVIII r 4] Ha egy *awēlum* *awēlum*-ot cívódás közben megütvén, sebet ejtett rajta: ez az *awēlum* esküdjék meg: „Tudva nem ütöttem meg őt”, s ezután az orvost fizesse ki.
207. §. ¹⁰⁷ [XVIII r 14] Ha az ütés következtében meghalt: esküdjék meg, és ha (a halott) „*awēlum* fia”: $\frac{1}{2}$ *manūm* ezüstöt fizessen.
208. §. ¹⁰⁷ [XVIII r 20] Ha „*muškēnum* fia”: $\frac{1}{3}$ *manūm* ezüstöt fizessen.
209. §. ¹⁰⁸ [XVIII r 23] Ha egy *awēlum* „*awēlum* leányát”¹⁰⁵ megütötte és méhmagzatát elvetéltette vele: 10 *šiqlum*⁴² ezüstöt fizessen méhmagzatáért.
210. §. ¹⁰⁸ [XVIII r 31] Ha ez a nő meghalt: (a megütő) leányát öljék meg.
211. §. ¹⁰⁸ [XVIII r 35] Ha „*muškēnum* leányával”¹⁰⁵ ütés következtében méhmagzatát elvetéltette: 5 *šiqlum* ezüstöt fizessen.
212. §. ¹⁰⁸ [XVIII r 41] Ha ez a nő meghalt: $\frac{1}{2}$ *manūm* ezüstöt fizessen.
213. §. ¹⁰⁸ [XVIII r 45] Ha *awēlum* rabnőjét megütvén annak méhmagzatát elvetéltette: 2 *šiqlum* ezüstöt fizessen.
214. §. ¹⁰⁸ [XVIII r 51] Ha az illető rabnő meghalt: $\frac{1}{3}$ *manūm* ezüstöt fizessen.
215. §. ¹⁰⁹ [XVIII r 55] Ha egy orvos egy *awēlum*-on bronzkésével nehéz sebet ejtvén, az *awēlum*-ot megmentette, vagy akár egy *awēlum* szemtályogát (?) bronzkésével megnyitván, az *awēlum* szemét megmentette: 10 *šiqlum* ezüstöt kapjon.
216. §. ¹⁰⁹ [XVIII r 67] Ha (a beteg) „*muškēnum* fia”:¹⁰⁵ 5 *šiqlum* ezüstöt kapjon.
217. §. ¹⁰⁹ [XVIII r 70] Ha (a beteg) *awēlum* rabszolgája: a rabszolga gazdája az orvosnak 2 *šiqlum* ezüstöt adjon.
218. §. [XVIII r 74] Ha az orvos *awēlum*-ot bronzkésével nehéz sebet ejtvén, az *awēlum* halálát okozta, vagy pedig egy *awēlum* szemtályogát (?) bronzkésével megnyitván: az *awēlum* szemét elpusztította: kezét vágják le.
219. §. ¹¹⁰ [XVIII r 84] Ha egy orvos *muškēnum* rabszolgáján bronzkésével nehéz sebet ejtvén, annak halálát okozta: rabszolgát adjon kárpótlásul a rabszolgáért.
220. §. ¹¹⁰ [XVIII r 89] Ha szemtályogát (?) nyitván meg bronzkésével, szemét elpusztította: vételára felének megfelelő ezüstöt fizessen.
221. §. ¹¹¹ [XVIII r 95] Ha egy orvos *awēlum* [XIX r 1] eltört csontját éppé tette, vagy pedig beteg erét (?) meggyógyította: a „sérülés gazdája” az orvosnak 5 *šiqlum* ezüstöt adjon.
222. §. ¹¹¹ [XIX r 10] Ha „*muškēnum* fia”: 3 *šiqlum* ezüstöt adjon.
223. §. ¹¹¹ [XIX r 13] Ha *awēlum* rabszolgája: a rabszolga gazdája az orvosnak 2 *šiqlum* ezüstöt adjon.

¹⁰⁶⁻¹¹² Lásd 38. j.

224. §.¹¹² [XIX r 18] Ha „marha- vagy számárorvos” akár marhán, akár száma-
ron nehéz sebet ejtván, meggyógyította azt: a marha, illetve számár gazdája
az orvosnak 1/6 *šighum* ezüstöt adjon díjazása fejében.

225. §.¹¹² [XIX r 29] Ha a marhán vagy száma-ron nehéz sebet ejtván, annak
pusztulását okozta: vételára 1/5-ét adja meg a marha vagy számár gazdájának.

226. §.^[XIX r 36] Ha egy borbély a rabszolga gazdája (tudta) nélkül a rabszolgá-
jelet¹¹³ úgy levágta, hogy (a rabszolga) kinyomozhatatlanná válik (?): ennek a
borbélynak kezét vágják le.

227. §.^[XIX r 43] Ha egy *awēlum* kényszerítette a borbélyt, s az a rabszolgajelet
úgy levágta, hogy (a rabszolga) kinyomozhatatlanná válik (?): az illető *awēlum*-
ot öljék meg, és kapuja előtt akasszák fel (?), a borbély pedig esküdjék meg:
„Tudva nem vágtam le”, s ez alapon mentessék fel.

228. §.^[XIX r 56] Ha egy építőmester egy *awēlum*-nak házat építván, azt be-
fejezte: (az *awēlum*) a ház minden *musarūm*-nyi⁵³ területéért 2 *šighum* ezüstöt
adjon neki juttatásul.

229. §.¹¹⁴ [XIX r 64] Ha egy építőmester egy *awēlum*-nak házat épített, de
munkáját nem készítette el szilárdul, úgy, hogy a ház, amelyet épített, össze-
dőlt, s a ház gazdáját megölte: az illető építőmester ölessék meg.

230. §.¹¹⁴ [XIX r 73] Ha a ház gazdájának fiát ölte meg: az illető építőmester
fiát öljék meg.

231. §.¹¹⁴ [XIX r 77] Ha a ház gazdájának rabszolgáját ölte meg: a rabszolgának
megfelelő rabszolgát adjon a ház gazdájának.

232. §.¹¹⁴ [XIX r 82] Ha vagyont tett tönkre: mindazt, amit csak tönkretett,
térítse meg, s ezenfelül, mert a házat, amelyet épített, nem készítette szilárdra,
úgy, hogy az összedőlt, tulajdon vagyonából építse fel az összedőlt házat.

233. §.^[XIX r 93] Ha egy építőmester egy *awēlum*-nak házat építván, mun-
káját nem végezte rendesen, úgy, hogy egy fal bedőlt: az illető építőmester
[XX r 1] ezt a falat saját pénzéből építse szilárdra.

234. §.^[XX r 4] Ha egy hajóépítő egy 60 *kurrum* (űrtartalmú) hajót tatarozott
egy *awēlum* számára: (ez) két *šighum* ezüstöt adjon neki „juttatásul”.

235. §.^[XX r 10] Ha egy hajóépítő egy *awēlum* számára hajót tatarozván,
munkáját nem végezte megbízhatóan, úgy, hogy ez a hajó még ugyanabban
az évben léket kap (?), (vagy más) baja esik: a hajóépítő szedje szét (?) ezt a
hajót és csinálja erősebbre „saját vagyonából”, és az erősre készített hajót
adja át a hajó gazdájának.

236. §.^[XX r 27] Ha egy *awēlum* hajóját egy hajós-
nak adta bérbe, s a hajós hanyag lévén, a hajót elsüllyesztette, vagy pedig elveszítette: a hajós hajót
térítsen vissza a hajó gazdájának.

237. §.^[XX r 38] Ha egy *awēlum* hajóst, valamint hajót bérelvén, azt árpával,
gyapjúval, olajjal, datolyával vagy bármi néven nevezendő rakománnyal
megrakta, ez a hajós pedig hanyagságból a hajót elsüllyesztette, s a belsejében
levő holmit elvesztette: a hajós a hajót, amelyet elsüllyesztett, valamint
mindazt, amit benne elveszített, térítse meg.

238. §.^[XX r 56] Ha egy hajós egy *awēlum* hajóját elsüllyesztvén, kiemeltette
azt: ára felét adja meg ezüstben.¹¹⁵

¹¹³ Milyen természetű lehet az a rabszolgajelet, melyet rá lehet tenni vkire (146. §), s eltá-
volítása úgy történik, hogy a borbély v. felcsér levágja (226–227. § §. — Nem szánták-e
e két paragrafust eredetileg egynek?) Az akkád *abb/pputtum* szó jelentéséhez sem etimoló-
giai, sem az ékírásos szinonimaszótárak segítségével nem tudunk közelebb férkőzni.

^{114–123} Lásd 38. j.

239. §. [XX r 62] Ha egy *awēlum* hajóst [bérelt]: 6 [*kurrum* árpát] ad[jo]n neki évente.

240. §. [XX r 67] Ha egy evezős (szél ellenében haladó?) hajó vitorlás (?) hajónak nekiütközvén, azt elsüllyesztette: a hajó gazdája, akinek hajója elsüllyedt, mindent, ami hajójában elpusztult, isten előtt jelentsen be, s ez esetben az evezős hajó vezetője, aki a vitorlás hajót elsüllyesztette, hajóját és minden elsüllyedt holmiját meg fogja neki téríteni.

241. §. [XX r 81] Ha egy *awēlum* marhát zálogba vett: $\frac{1}{3}$ *manúm* ezüstöt fizessen.

242—243. §. ^{115a} [XX r 85] Ha egy *awēlum* (ökröket) bérelt egy évre: ígás (második) ökör béreként négy *kurrum* árpát, vezető (fiatal) ökör béreként 3 *kurrum* árpát adjon (az ökör) gazdájának.

244. §. [XXI r 1] Ha egy *awēlum* ökröt (vagy) szamarat bérelvén, egy oroszlán a mezőn megölte azt: ez (a kár) egyedül az (ökör v. szamar) gazdájára (tartozik).

245. §. [XXI r 6] Ha egy *awēlum* ökröt bérelvén, hanyagságból vagy ütés következtében pusztulását okozta: az ökörnek megfelelő ökröt adjon kárpótlásul az ökör gazdájának.

246. §. [XXI r 14] Ha egy *awēlum* ökröt bérelvén, annak lábát törte, vagy nyakánát vágta át: az ökörnek megfelelő ökröt adjon kárpótlásul az ökör gazdájának.

247. §. [XXI r 22] Ha egy *awēlum* ökröt bérelvén, tönkretette annak szemét: vételára felének megfelelő ezüstöt adjon az ökör gazdájának.

248. §. [XXI r 28] Ha egy *awēlum* ökröt bérelvén, letörte szarvát, levágta farkát, vagy pedig megsértette lapockáját (?): vételára ötödének megfelelő ezüstöt adjon.

249. §. [XXI r 36] Ha egy *awēlum* ökröt bérelvén, egy isten „megütötte” azt, úgy, hogy elpusztult: az *awēlum*, aki az ökröt kibérelte, isten életére esküdjék, s mentessék fel.

250. §. [XXI r 44] Ha egy ökör az úton mentében egy *awēlum*-ot felöklelvén, ennek halálát okozta: ebben az ügyben keresetnek helye nincs.

251. §. ¹¹⁶ [XXI r 52] Ha egy *awēlum* ökre öklelős, és bár kerülete (hatósága) figyelmeztette őt arra, hogy ökre öklelős, ő mégsem látta el védőburokkal szarvait, és nem kötözte meg az ökrét, úgy, hogy ez az ökör egy „*awēlum* fiát” felöklelvén annak halálát okozta: (az ökör gazdája) $\frac{1}{2}$ *manúm* ezüstöt adjon.

252. §. ¹¹⁶ [XXI r 66] Ha (az áldozat) *awēlum* rabszolgája: $\frac{1}{3}$ *manúm* ezüstöt adjon.

253. §. ¹¹⁷ [XXI r 69] Ha egy *awēlum* földje felügyeletére egy *awēlum*-ot bérelvén, takarmányt bízott rá, szarvasmarhát adott a gondjaira, és földje megművelésére szerződtette őt, ha ez az *awēlum* a vetőmagot és takarmányt ellopván, (azt) kezén találják: keze fejét vágják le.

254. §. ¹¹⁷ [XXI r 83] Ha a takarmányátvénén, a szarvasmarhákat legyöngítette: az átvett takarmányt megkétszerezve térítse vissza.

255. §. ¹¹⁷ [XXI r 88] Ha az *awēlum*-(nak) a szarvasmarháját bérbe adta, vagy pedig a vetőmagot ellopván, a földön nem termelt (semmit?): erre az *awēlum*-ra bizonyítsanak rá, mire ő aratáskor 60 *kurrum* gabonát fog lemérni *būrum*-onként.⁵³

256. §. ¹¹⁷ [XXI r 97] Ha kötelezettségének megfelelni nem képes: szarvasmarhával vonszoltassák őt végig ugyane szántóföldön.

257. §. [XXI r 101] Ha egy *awēlum* ^[XXII r 1] földmunkást bérelt: 8 *kurrum* gabonát adjon neki egy évre.

258. §. [XXII r 5] Ha egy *awēlum* marhapasztort bérelt: 6 *kurrum* gabonát adjon neki egy évre.

259. §. ¹¹⁸ [XXII r 10] Ha egy *awēlum* a mezőn öntözőkereket (v. ekét?) lopott: 5 *šiqlum* ezüstöt adjon az öntözőkerék (v. eke?) gazdájának.

260. §. ¹¹⁸ [XXII r 16] Ha könnyű ekét (?) vagy akár boronát lopott: 3 *šiqlum* ezüstöt adjon.

261. §. ^[XXII r 21] Ha egy *awēlum* pásztort bérelt szarvasmarha vagy juh (és kecske) gondozására: 8 *kurrum* gabonát adjon neki egy évre.

262. §. ¹¹⁹ [XXII r 28] Ha egy *awēlum* marhát vagy juhot [bízott egy pásztor]ra. . .

263. §. ¹¹⁹ [XXII r 37] Ha a [szarvasmarhát] vagy akár [juhot], amely neki adatott, veszni hagyta: [szarvasmarhának] megfelelő szarvasmarhát, illetve [juhnak] megfelelő juhot adjon kárpótlá[sul] gazdáj[á]nak.

264. §. ^[XXII r 44] Ha a [pásztor], akinek szarvasma[rhák] vagy juhok adattak át gondozásra, teljes bérét megkapta, s „szíve ki lett elégítve”, a szarvasmarha-állományt kisebbitette, s a juhállományt kisebbitette, s az ivadékokat csökkentette: az ivadékokat s a hozadékot szerződése értelmében adja meg.

265. §. ¹²⁰ [XXII r 61] Ha egy pásztor, akinek szarvasmarhák vagy juhok adattak át legeltetésre, gonoszságot követett el: a bélyeget (az állatokon) megváltoztatta és (az állatokat) pénzért eladta: bizonyítsanak rá, s erre a szarvasmarhákat s juhokat, amelyeket ellopott, tízszeresen térítse vissza gazdájuknak.

266. §. ¹²⁰ [XXII r 76] Ha a karámban „isten csapása támadt”, vagy oroszlán öldökölt: a pásztor isten előtt tisztázza magát, s a karám „csapását” a karám tulajdonosa vállalja.

267. §. ¹²⁰ [XXII r 82] Ha a pásztor hanyagságból a karámban mételyt (?) engedett kitörni: a pásztor hibájából keletkezett métely okozta kárt szarvasmarhában és juhban teljesen tegye jóvá, és úgy adja vissza gazdájuknak.

268. §. ¹²¹ [XXII r 90] Ha egy *awēlum* ökröt bérelt cséplésre: 20 *qūm* árpa a bére.

269. §. ¹²¹ [XXII r 93] Ha szamarat bérelt cséplésre: 10 *qūm* árpa a bére.

270. §. ¹²¹ [XXII r 96] Ha növendék jószágot bérelt cséplésre: 1 *qūm* árpa a bére.

271. §. ¹²² [XXII r 99] Ha egy *awēlum* szarvasmarhát, szekeret és kocsist bérelt: ^[XXIII r 1] egy napra 180 *qūm* árpát adjon.

272. §. ¹²² [XXIII r 3] Ha egy *awēlum* csak a szekeret bérelte önmagában, egy napra 40 *qūm* gabonát adjon.

273. §. ^[XXIII r 8] Ha egy *awēlum* bérest bérelt: az év elejétől az ötödik hónapig 6 *šē'um* ezüstöt adjon egy napra, a hatodik hónaptól az év végéig 5 *šē'um* ezüstöt adjon egy napra.

274. §. ^[XXIII r 20] Ha egy *awēlum* iparost akar bérelni: . . . béréül 5 *šē'um* ezüstöt, vályogvető (?) béréül 5 [*šē'um* ezü]stöt, takács (?) [béréül . . . *šē'um*] ezüstöt, kőfaragó (?) [béréül . . . *šē'um* ezü]stöt, ékszerész [béréül . . . *šē'um* ezü]stöt, kovács [béréül . . . *šē'um* ezü]stöt, ács [béréül] 5 *šē'um* ezüstöt, bormunkás béréül 5 *šē'um* ezüstöt, nádfonó béréül [...] ezüstöt, építőmester [béréül . . . *šē'um* ezü]stöt [ad]jon 1 [napra].

275–276. §. ¹²³ [XXIII r 45] Ha egy *awēlum* [uszá]lyt bérelt: béréül 1 napra 3 *šē'um* ezüstöt; ha evezőshajót bérelt: béréül 2½ *šē'um* ezüstöt adjon.

277. §§. ^[XXIII r 53] Ha egy *awēlum* 60 *kurrum* (úrtartalmú) hajót bérelt: béréül 1 napra 1/6 *šiqlum* ezüstöt adjon.

278. §. ^[XXIII r 58] Ha egy *awēlum* rabszolgát vagy rabszolganőt vásárolván, (kezeségi) hónapja még nem telt le, amikor nyavalya tört ki rajta: eladójának szolgáltatassa vissza (a rabszolgát vagy rabszolganőt), és a vásárló az ezüstöt, amelyet lefizetett, vegye vissza.

279. §. [XXIII r 67] Ha egy *awēlum* rabszolgát vagy rabszolganőt vásárolván, (ez) igénypert „kap”¹²⁴: az igényperért eladója feleljen.

280—281. §§. ¹²⁵ [XXIII r 72] Ha egy *awēlum* idegen országban egy *awēlum* rabszolgáját vagy rabszolganőjét megvásárolta, s amikor az ország belsejébe visszaérkezett, a rabszolga, illetve a rabszolganő gazdája rabszolgáját, illetve rabszolganőjét felismerte; ha a rabszolga vagy a rabszolganő az ország szülöttei: szabadságuk minden ezüst (lefizetése) nélkül adassék vissza; ha más ország szülöttei: a vásárló az ezüstöt, amelyet fizetett (értük), isten előtt jelentse be, erre a rabszolga, illetve a rabszolganő gazdája a lefizetett ezüstöt adja meg a kereskedőnek, s így váltsa ki rabszolgáját, illetve rabszolganőjét.

282. §. [XXIII r 97] Ha egy rabszolga gazdájának ezt mondta: „Te nem vagy az én gazdám”: gazdája rábizonyítván, hogy az ő rabszolgája, (a rabszolganak) vágja le a fülét.

[XXIV r 1] Íme, az igazságos ítéletek, amelyeket Hammurapi, a tehetséges király¹²⁶ életbe léptetvén, az országgal a törvényes „utat” és a helyes vezetést fogadtatta el.

¹²⁶ Hammurapi, a tökéletes király vagyok én.

A „feketefejük”¹²⁸ iránt, akiket Enlil³ bízott reám és akik pásztorságát Marduk⁴ adta nekem, ¹²⁵ egyáltalán nem voltam gondatlan és hanyag. A békeség helyeit kerestem ki számukra, nyomasztó nehézségeket ¹²⁰ küzdöttem le, és fényt keltettem fel reájuk. A hatalmas fegyverrel, amelyet Zababa¹³ és Ištar¹⁴ ¹²⁵ adtak tulajdonomul, a bölcsességgel, amelyet Ea⁵ adott osztályrészemül és a tehetséggel, amelyet Marduk⁴ adott nekem, ¹³⁰ az ellenségeket fent, valamint alant kiirtottam, a háborúskodásoknak véget vetettem, s az ország „húsát feljavítottam”. ¹³⁵ A népeket biztonságos lakóhelyeken telepítettem le, és háborgatót egyáltalán nem engedtem hozzájuk férkőzni.

¹⁴⁰ Miután a nagy istenek hívtak el engem, én vagyok valóban az üdvöt adó pásztor, akinek kormánypálcája ¹⁴⁵ egyenes. Jóságos védőárnyékom városomra borul, ölemben ¹⁵⁰ Šumer és Akkad²⁷ népeit tartottam, s ők dúslakodtak Lamassumom (védelme) alatt. ¹⁵⁵ Békeségben kormányoztam őket, s erőmmel oltalmaztam őket.

Hatalmas a gyöngét ¹⁶⁰ hogy meg ne károsíthassa, hogy az árva és özvegy igazságukhoz juthassanak, Bābiliben,⁴ abban a városban, ¹⁶⁵ amelynek fejét Anum¹ és Enlil³ felmagasították, az Esagilában,⁴ abban a templomban, amelynek miként az egek és a föld szilárdak az alapjai, ¹⁶⁰ az ország ítéletének megítélése és az ország döntéseinek eldöntése érdekében, a károsultak igazsághoz juttatása céljából értékes szavaimat ¹⁷⁵ oszlopomra írván, „Az igazságosság királya” nevet viselő képmásom előtt felállítottam.

Király vagyok én, aki a királyok közül ¹⁸⁰ kimagaslík. Szavaim választékosak, s bölcsességemnek párja nincs.

Šamašnak,⁹ ¹⁸⁵ az egek és a föld hatalmas Bírájának rendeletére az én igazságszolgáltatásom jusson érvényre az országban, ¹⁹⁰ Marduknak,⁴ az én Uramnak szavára képmásaim megrongálóra ne találjanak, s az Esagilában,⁴ amelyet szeretek, nevem jó emlékezetben [XXV r 1] vajha örökre fennmaradna!

A kárvallott *awēlum*, aki pörös ügybe ¹⁹⁵ keveredik, jöjjön csak el „Az igazságosság királya” (nevet viselő) szobrom elé, ¹⁹⁰ s olvastassa el magának oszlopom

¹²⁴ A rabszolga igénypert „kap” = valaki igénypert indít a rabszolgáért.

¹²⁵ A 280—281. §§ annyira egyetlen mondatot alkotnak, hogy szétválasztásuk lehetetlen.

feliratát, hogy meghallván értékes szavaimat, ^[15] oszlopom felvilágosítsa őt ügyéről, ő lássa a rávonatkozó törvényt, s szíve megkönnyebbülve, ^[20] „Hammurapi bizony úr, aki mint a nemzőapa olyan a nép számára; ^[25] Marduk⁴ szavának engedve Marduk vágyait fent ^[30] és alant elérte, Marduk, az ő Ura, szívét megörvendeztette, ^[35] a népnek mindörökre »jó húst« szerzett, és az országot a törvényes útra vezette!” — hangosan ^[40] kijelentve Marduk, az én Uram és Sarpānītum,¹²⁶ az én Ūrnóm előtt ^[45] teljes szívéből imádkozzék értem; a Šēdum²⁹ és Lamassum,²⁹ ^[50] az Ēsagilába⁴ bejáratos istenek pedig és az Ēsagila „Téglája” az imákat mindennap támogassák ^[55] Marduk, az én Uram és Sarpānītum, az én Ūrnóm előtt.

Az idők ^[60] végéig s mindörökre minden király, aki csak az országban lesz, ^[65] az igazság szavait, amelyeket oszlopomra írtam, tartsa tiszteletben, az ország ítélkezését, amelyet megítéltem ^[70] s az ország döntéseit, amelyeket eldöntöttem, ne másítsa meg, és képmásaimat ne rongálja meg! ^[75] Ha az illető *awēlum* határozottsággal bírván, országa helyes vezetésére képes, figyeljen a szavakra, amelyeket emlékoszlopomra írtam, ^[80] s ez az oszlop a szokást, az intézkedést, az ország ítélkezését, amelyet megítéltem, az ország döntéseit, amelyeket eldöntöttem, ^[85] mutassa meg neki, hogy így „feketefejiüt”⁷⁸ helyesen vezethesse, ítéletüket megítélhesse, döntéseiket ^[90] eldönthesse, országából a gonoszat és elvetemültet kiirthassa, és népe „húsát feljavíthassa”.

^[95] Hammurapi vagyok én, „Az igazságosság királya”, akinek Šamaš⁹ a törvényeket ajándékozta. Szavaim választékosak, ^[100] tetteim versenytárs nélküliek. Csak az oktan számára hívságosak, ^[105] a bölcs számára ^[XXVI r. 1] csodálat tárgyaiul jöttek létre.

Ha az illető *awēlum* szavaimra, amelyeket oszlopomra írtam, ^[5] hallgatván, ítélkezésemet nem veszi semmibe, kijelentéseimet nem vonja vissza és képmásaimat ^[10] nem változtatja meg, az illető *awēlum* hozzám hasonlóan „Az igazságosság királya”: Šamaš ^[15] hosszabbítsa meg „kormánypalcáját”, s népét vezesse igazságban!

Ha az illető *awēlum* szavaimra, ^[20] amelyeket oszlopomra írtam, nem hallgat, átkaimat semmibe veszi, ^[25] s az istenek átkától sem félve a megítéltem ítéletet kivakarja, szavaimat ^[30] visszavonja, képmásaimat megváltoztatja, névaláírást kivakarván ^[35] saját nevét írja (helyére) (vagy) ez átkok miatt valaki mást bíz meg (mindezzel), az illető *awēlum* ^[40] akár király, akár úr, akár papi fejedelem, akár bármi néven nevezendő *awēlum*-rendű,¹⁰⁵ ^[45] a nagy Anum,¹ az istenek atyja, uralmam elrendelője, a királyság ragyogását vegye el tőle, ^[50] kormánypalcáját törje össze, sorsát átkozza meg; Enlil,³ az Ūr, a végzet meghatározója, ^[55] akinek kijelentése megváltoztathatatlan, aki királyságomat megnövelte, elnyomhatatlan zavargást, ^[60] vesztét előidéző forrongást szítson ellene tulajdon székvárosában, és sóhajokkal teljes uralmat, ^[65] rövid napokat, inséges éveket, fel nem derülő sötétséget, ^[70] szempillantás alatti halált szabjon ki számára végzetül; városa vesztét, népe szétszórását, ^[75] királysága bukását, nevének és ivadékának az országból való kiirtását ^[80] mondja ki tekintélyes szájával;

Ninlil,³ a nagy Anya, kinek szava az Ekurban³ tekintélyes, ^[85] az Ūrnő, aki pártfogoltja kívánságaimat az ítélkezés és döntések helyén, Enlil színe előtt

¹²⁶ *Sarpānītum* Ezüstös, Marduk (l. 4. jegyz.) feleségének akkad epithetonja. A mezopotámiai írások kedvelt szójátékos írásával: *Zār-/Zēr-bānītum* „magzatszülő” (Ez utóbbi logogrammja: NUMUN.DU₃, amelyben sumer *numun* „mag(zat)”, *du* „létrehoz, nemz.” szül).

[90] tegye ellenszenvenessé szavát, és országa felborítását, népe vesztét, vérének vízként való kiontását helyezze [95] Enlil, a király szájába;

Ea,⁵ a nagy fejedelem, akinek rendelései [100] élen járnak, az istenek bölcse, minden néven nevezhető dolgok ismerője és meghosszabbítója [XXVII r 1] életem napjainak, a bölcsességet és értelmet elvévén tőle [5] felfordulásba vezesse őt, folyóit a forrásnál zárja el, [10] földjén gabonát — a nép életét — ne engedjen teremni;

Samaš,⁹ nagy bírása az egeknek és a földnek s helyes irányba terelője az élő teremtményeknek, az Űr, az én bizodalمام, [20] királyságát döntse meg, ügyében ne hozzon (kedvező) ítéletet, útját zavarja meg, hadserege alapjait [25] rendítse meg, „látomásakor” királysága alapjainak elpusztításáról [30] és országa vesztéről mutasson neki rossz előjelet; Samaš haljós szava gyorsan érje őt utol, s fenn [35] az élők közül irtsa őt ki, lent az alvilágban szellemét [40] szomjúhoztassa víz után;

Sin,¹¹ az Egek Ura, az én nemző Istenem, akinek megtorló hatalma az istenek közt ragyogó, [45] királyi koronáját és trónját vegye el tőle, s nehéz büntetésül súlyos bajt — amely testéből [50] el nem múlik — rójon ki rá, úgy, hogy uralkodásának napjait és hónapjait nyögés [55] és könnyek közt fejezze be; a királyság terheit szaporítsa meg számára, s olyan életet, [60] amely a halállal ér fel, szabjon ki neki osztályrészéül;

Adad,¹² a bőség Ura, [65] az Egek és a Föld öntözésének felügyelője, az én segítségem, az esőket az égben, a bő vizet [70] a forrásnál vegye el tőle, országát inséggel és éhséggel [75] pusztítsa, s városa felett haragosan dörögven, országát „vízözönhalommmá” [80] változtassa;

Zababa,¹³ a nagy hős, az Ekur elsőszülött fiörököse, [85] aki jobbomon halad a harcmezőn, törje össze fegyverét, s a nappalt éjszakává változtatván számára, [90] tapostassa rá ellenségét;

Ištar,¹⁴ a harc és ütközet Űrnője, kivonója [95] fegyveremnek, az én kegyes Lamassumom, uralmam kedvelője, [100] felindult szívében nagy haragjában megátkozván királyságát, jó sorsát [105] változtassa balsorssá [XXVIII r 1] az ütközet és harc mezején fegyverét törje össze; [5] zavart és lázadást támasszon ellene, s vitézeit mérszároltassa le, [10] vérükkel itassa a földet, seregei hulláit halomszámra szórja szét [15] a mezőn; harcosainak ne adjon kegyelmet, s őt magát [20] ellensége kezére szolgáltassa, úgy, hogy megkötözve vigyék a vele ellenséges országba;

Nergal,¹⁵ [25] az istenek közt hatalmas, a vetélytárs nélküli hős, aki elérni engedte vágyaimat, [30] nagy erejével dühöngő nádistűzként hamvassza el népeit; [35] hatalmas fegyverével sújtson le rá, s tagjait agyagszobrokként zúzza össze;

[40] Nintu,¹⁸ magasztos Űrnője az országoknak, az én Szülőanyám, fiörökösét elragadván tőle, [45] „nevet” ne engedjen kapnia, s népe közepett emberi magzatot ne szüljön;

[50] Ninkarrak,¹² Anum leánya s javam szószólója az Ekurban,³ [55] rossz nyavalyát, súlyos fájdalmat, amely nem enyhül s amelynek mibenlétét orvos [60] fel nem ismeri, amely kötéssel nem gyógyítható s mint halálos marás el nem távolítható, [65] támasztván tagjaiban, élte fogytáig sirassa férfiúságát;

[70] az Egek és a Föld nagy istenei, az Anunnakū² valamennyien [75] a templom Šēduma,²⁹ az Ebabbar⁹ „Téglája” őt magát, ivadékát, országát, harcosait, [80] népeit, valamint hadseregét (?) vészt hozó átkokkal átkozzák meg;

[85] és e hatalmas átkokat Enlil³ megmásíthatatlan szavával szórja rá, úgy, hogy [90] ezek gyorsan ériék őt el!

5. Béres szerződése Hammurapi 3. évéből

A bérleményeket a Hammurapi-törvénykönyv nagyon részletesen szabályozza: a kifejezett magántulajdon járulékaként rendkívül széles körű elterjedést nyert az I. Babylóni dinasztia idején. Nagy számban maradtak ránk bérleti szerződések: ház, hajó, rabszolga, szabad munkás bérbevételéről stb. Az alábbi sippari okirat aratómunkások szerződése a munkaadóval; mindkét fél jogait és kötelességeit tartalmazza; valószínűleg az előjárósági példány. (Kiadása: *Schorr* : i. m. No. 157. 215. l.)

Ibbininšuburt Marbaja-tól, az apjától és Šamašrimannit Lamazitól, az anyjától^[5] Erišti (?) -sagila és Sinahamiddinam 10 napra az aratáshoz bérbe vette (*i-gu-ur*).

^[10] A bérük gyanánt fejenként 1 *kur* gabonát Šamaš mértéke² szerint a megfelelő egységben Kār-Sipparban mérnek le.

^[15] Ha nem jelennek meg: a királyi törvény (érvényesüljön). Šamašilišu a kezesük. Mattum előtt. ^[20] Šamaštatum előtt. Nannar trónjának az évében.³

6. Rabszolgavásárlás Hammurapi 12. évéből

E sippari dokumentum családjogi szempontból érdekes. A vásár tárgya valószínűleg szabad ember lánya volt. A vásárló mellékfeleséggént vette magához, s ebből következőleg a nő a főfeleségnek csak alárendeltje, ez esetben — nem tudni, miért — rabszolgája lehetett. (Kiadása CT VIII. 22. a. — *Schorr* : i. m. 121. sk.)

Šamašnūrit, Ibišaian lányát, Ibišaiantól, az apjától Buniniabi és Bēlisunu megvásárolták.

^[5] Buninabi számára: feleség; Bēlisunu számára: rabszolganő. Azon a napon, amelyen Šamašnūri Bēlisununak, úrnőjének: „Nem vagy az úrnőm!”, mondja: kopaszra kell vágni, ^[10] és pénzért el kell adni őt.

A teljes vételár fejében 5 *šiglum* ezüstöt mért le.

7. Örökbefogadási szerződés Hammurapi 38. évéből

Az örökbefogadás az óbabylóni birodalomban a magánvagyon szabad hagyományozásának egyetlen módja volt. A dolog természeténél fogva az örökbefogadónak még életében kellett elvégeznie az aktust, ezért jogait külön kikötésekkel igyekezett biztosítani. Másrészt az örökös — rendszerint e célból felszabadított rabszolga vagy vagyonhalmozó szabad — szintén kedvezővé akarta tenni a maga számára az eljárást. (Kiadása: CT II. 41. — *Schorr* : Urkunden des altbabylonischen Zivil- und Prozessrechts. Leipzig 1913. 36. skk. No. 19)

¹ Nem világos, hogy az egyik férfit miért az apjától, a másikat miért az anyjától kell felfogadni. Esetleg: nem testvérek, s az utóbbi anyja özvegy. Ebben az esetben viszont a fiai a ház urai, nem ő. Vagy talán Lamazi korábbi férjétől született Šamašrimanni, s ezért kizárólag az anya rendelkezik fölötte?

² Az I. Babylóni-i dinasztia államában két fő mértékrendszer uralkodott a piacon: a babylóni Marduk- és a Sippar-beli Šamaš-templom egységei. A kettő nagyságban különbözött egymástól, s a sippari a régibb, de a babylóni a hivatalos. Érthető, hogy Sipparban a helyi mértékegységet használják.

³ Az év: Hammurapi 3. éve. Az okmányok az időnként, főleg Rimsin és Hammurapi uralkodása alatt rendkívül felduzzadt szókészletű évneveknek csak néhány szavas kivonatát közlik.

Örökségbe fogadási szerződés (*aplūtum*), amely Šataiaé, Šamaš *nadītum*-(pap)nőjéé (SAL.ME),¹ Šamašilum lányáé. Amatmamu, Šamaš *nadītum*-(pap)nője, Šailišu lánya^[5] az örököse (*ri-di-it*) a hagyatékának (*wa-ar-ka-ti-ša*). 1/3 *ikū* föld Gaminanumban, Imanumqazu földje mellett, és Ahuni, Abba fia földje mellett: 1/2 *musarū* beépített házhely (É.DÜ.A) a templomnegyedben (*i-na ga-gi-im*)^[10] Muḫadditum, Abdim lányának háza mellett: — mindezeket Šataia, Šamaš *nadītum*-(pap)nője, az anyja,² Amatmamunak, Šailišu lányának adja.^[15] 3/18 *ikū* föld — rét Gaminanumban Šinrimeni földje mellett és Nabīšamaš földje mellett; 1/3 *ikū* föld Qablum parlagján (A.GAR = *ugarum*)^[20] Bēlšumu földje mellett és Nabīšamaš földje mellett;³ 1 fő rabszolganő; 1 fő rabszolganő: Bēltimalē; 1 fő rabszolganő: Urkitumlamazi;^[25] 1 tehén; 6 juh: — mindezeket Šailišu, az apja, és Šamuḫtum, az anyja⁴ adják Amatmamunak, a lányuknak.⁵ ^[30] A fiútestvérei közül⁶ az örökrészt annak ad(hat)ja, akinek akarja (aki kedves a számára). Ameddig Šataia, Šamašilum lánya él, minden évben 1 *šiglum* ezüstöt, ruházatot, 6 *qū* finom olajat,^[35] mind a négy Šamaš-ünnepen⁷ 20 (*qū*) lisztet, 1 halat, 2 (*qū*) gabonát adjon neki Amatmamu. Šamaš, Aia⁸ Marduk istenek és Hammurapi előtt (*nīš*) letették az esküt. Pīšamaš, Šamaš *šangū*-(pap)ja⁹ előtt stb. (még 6 tanú a templomi személyzetből.)¹⁰ Elul hónap 15. napján, abban az évben, amelyben Ešnunna város vízáradat miatt (A.GAL.GAL) elpusztult.

8. A király jogi ellenőrző szerepe

Hammurapi levele Šiniddinamhoz, Larsa kormánybiztosához

A királyi bíróság, ítélőszék minden eléje terjesztett peres ügyet megvizsgált. A panaszokat közvetlenül is elő lehetett adni Babylónban. A törvénykönyv áthágását rendkívül szigorúan bírálták el. Hammurapi nem tűrte hivatalnokai visszaéléseit. — A Šiniddinam-

¹ A Hammurapi-törvénykönyvből nem derül ki, de egyéb okmányokból az látszik, hogy a *nadītum*-papnők Šamaš templomához tartoztak.

² Szülőanyja?, — akkor viszont ki a pár sorral alább említett Šamuḫtum? Valószínű, hogy így kell értenünk: „Az anyagi természetű örökbefogadás révén hivatalosan anyjává vált Šataia”.

³ Amatmamu apai jussa sokkal kevesebb, mint a Šataiától örökségképp kapott birtok. A rét és a parlag egyébként is sokkal értéktelenebb földbirtokfajta, mint a szántó, de a mennyiség is kevesebb.

⁴ Mivel Šamuḫtum adományozóként, tehát a vagyon (rész) tulajdonosaként szerepel, s ilyen csak a főfeleség lehetett a férj életében: Šamuḫtum valószínűleg Šailišu főfelesége volt, s ilyen minőségében szülő- vagy csak jogi anyja volt Amatmamunak.

⁵ A *nadītum*-papnőnek adott lány részére a Hammurapi-törvénykönyv intézményesen biztosítja a hozományt pótló vagyont, bár ilyen a csak melléfeleséggént nőül vehető *šugītum*-nak is járt.

⁶ Értsd: Amatmamu. Vagyis mind apai, mind e szerződésben kapott örökségével szabadon rendelkezik, amennyiben testvéreinek akarja hagyni. Ilyen megoldásra a Hammurapi-törvénykönyv is lehetőséget nyújt.

⁷ A Šamaš tiszteletére rendezett templomi ünnepek Nisan, Dumuzi és Arahšamna hónapokban voltak.

⁸ Šamaš hitvese a pantheonban.

⁹ Közepes rang a templomi hierarchiában; az áldozatok bemutatására jogosult személy.

¹⁰ Tanúkként minden valószínűség szerint templomi személyek szerepeltek, sennek alapján feltehetjük, hogy az iratot a templomi hivatal állította ki, a papnők anyagi viszonyának rendezésére, és pedig nem Šataia, hanem Amatmamu, az örökségbe-fogadott számára. Ellenkező esetben értelmetlen és indokolatlan volna Amatmamu apai örökségének is a felsorolása.

hoz Larsába írt levelek — több mint 50 agyagtábla — egyike a legfontosabb óbabylóni levélleleteknek. Egy város igazgatásának sokrétű képét ismerhetjük meg ezekből az iratokból. (Kiadása: *L. W. King: The Letters and Inscriptions of Hammurapi*. London 1898. (I.) No. 6. — *A. Ungnad: Babylonische Briefe aus der Zeit der Hammurapi-Dynastie*. Leipzig 1914. No. 6. 6–7.)

Siniddinam]hoz szólok a következőképp, magam, Hammurapi: Lálum, a molnár, eképp tájékoztatott engem, ^[5] ő maga mondván „Aliellati, a *rābiānum* (előljáró) perbe fogott engem (*ib-ta-aq-ra-[an-ni]*) egy régesrég birtokomban levő földdarab miatt. ^[10] Sőt, a földem gabonatermését is elvette.”¹ Erről értesített engem. Az okmány² a palotában szemügyre vétetett: tényleg 2 *būru* kiterjedésű föld van Lálum (javára) írva. Milyen alapon követelőzik Aliellati, ^[15] a *rābiānum* Lálumtól föld (ügyében)? Vizsgáld meg az ügyet! Ha Aliellati Lálumot, a molnárt megkárosította (*iḫ-bu-ul*), ^[20] a kárért adjon elégtételt [neki], és Abiellatit, amiért megkárosította őt, büntetéssel sújtsd.

9. Szoptatási per

A dokumentumrészlet érdekessége miatt jellegzetes azért is, mert félig-meddig a salamoni ítélet, a kínai krétakörmondáéhoz kapcsolódik, nem irodalmi jelleggel, hanem a megtörtént eset valóságizével. (Kiadása: *Schorr: i. m.* 122. sk.)

Egy bizonyos Zuhuntum, Anumkinum felesége, a fiát szoptatás céljából Iltaninak, a *qadištum*-nak adván, a szoptatási díjat 3 éven át¹ Iltaninak, a *qadištum*-nak sem étkezésben, sem olajban, sem ruházatban² megadni nem állván módjában, ^[10] „Vedd a kicsinyt, a te fiad!” mondta Zuhuntum Iltaninak, a *qadištum*-nak. ^[15] Mivel így szólt neki, a szoptatási díjon felül, amelyet 3 éven át nem adott meg neki, Iltani 3 *šiqlum* ezüsttel terhelje meg ^[20] Zuhuntumot. A jövőben egymás ellen nem támaszthatnak követelést (ebből az ügyből kifolyólag). Ura³ és Hammurapi előtt letették az esküt.

10. Hammurapi csapatösszevonást rendel el Asszíriában

(Hammurapi levele Siniddinamhoz)

A levél legértékesebb mozzanata, hogy említést tesz az Aššur városban állomásozó babylóni helyőrségről, amely — érdekes módon — a Larsában székelő főparancsnok seregéhez tartozott. (Kiadása: *L. W. King: i. m.* No. 23. — *A. Ungnad: i. m.* No. 40. 30–39. l.)

Siniddinamhoz szólok a következőképp, magam, Hammurapi: Az a 240 katona a királyi seregből, ^[5] amely Nannamanse vezénylete alatt (*ša piḫāt*) a te főparancsnokságodhoz (szó szerint: a te kezed vezérléséhez) tartozik (*ša li-tim ša ga-ti-ka*), s akik Aššur és Šitullum városból vannak visszarendelve (*iḫ-tu-ru-[nim]-ma*) . . . (12 töredékes sor) . . . [éjszaka és nappal] ^[20] tartsanak

¹ A földet a saját tulajdonának állította, s ezért jogot formált a termésére is.

² Lálum vételi szerződése.

³ Eszerint az óbabylóni korban 3 éven át szoptatták a csecsemőt. Egy régi adat arra, mutat, hogy a zsidóknál is ez volt a szokás: 2 Makk. 7:28. V.ö. Ešnunna törvényei, 32. §.

² A természetbeni juttatások szokásos cikkei.

³ Óbabylóni isten.

menetelést ide, Ibniamurru seregéhez; csatlakozzanak (*li-iš-pu*) a katonáikhoz (*um-ma-[na l]-ti-šú-nu*). Az a sereg ne késlekedjék; ^[25] sürgősen indítsd őket útnak ide, hogy (minél hamarább) végrehajtsák a menetelést.

11. Ibālpī'el levele Zimrilimhez, Mari királyához

(Kiadása: C. F. Jean : Archives Royales de Mari. II. Lettres diverses. Paris 1950. Nr. 22)

Uramhoz szólok a következőképp, *I-ba-al-pi-il*, a te szolgád: ^[5] Hammurapi ezt rendelte el nekem, mondván: „Elindult egy nehéz(fegyverzetű) sereg, hogy lecsapjon az ellenség osztagára, (de mivel) nem volt megfelelő hely a letáborozásra, ^[10] ez a sereg üresen visszatért, és az ellenség osztaga változatlanul előre nyomul (szó szerint: az előrenyomuló hadirendet rendezi), rettegés nélkül. Most menjen egy könnyű(fegyverzetű) sereg, csapjon le az ellenség osztagára. ^[15] Szerezzenek nyelv-embereket ezekből.”

Hammurapi ezt rendelte nekem. Sakirumot háromszáz (főnyi) sereg élén Šabazum város felé küldtem. ^[20] A sereg, amelyet elküldtem, 150 [*Ḫana*], 50 Suḫu- és 100 Purattu melléki (törzs)beliből (áll); és 300 (fő) Bābili serege. Uram serege élén Ilušunāšir, a látnok, uram szolgája megy, ^[25] és Bābili seregével egy látnok, Bābili-beli, megy. Ez a 600 (főnyi) sereg Šabazum városban táborot ver (szó szerint: letelepszik), a látnok(ok) megvizsgálják a jósjeleket, jósjeleik ^[30] kedvező képe esetén 150 (főnyi) sereg kivonul, és 150 belép. Ezeket uram tudja meg. Uram serege jól van (ép).

12. A nomád törzsek tűzjelzései

(Kiadása: G. Dossin : Revue d'Assyriologie 35 [1938] 178—9.)

Uramhoz¹ szólok a következőképp, Bannum, a te szolgád: Tegnap ^[5] elindultam Mariból, az éjszakát Zurubanban töltöttem. A Māriamina (törzs)beliek² valamennyien fáklyákkal jeleztek. ^[10] Samanumtól Ilummukig, Ilummukutól Mišlanig, a Māriamina (törzs)beliek valamennyi városa ^[15] Terqa tartományban, fáklyákkal jeleztek feleletül; ezeknek a fáklyáknak a jelentését nem (tudtam) megállapítani. De most ^[20] meg fogom állapítani a jelentést, és megírom Uramnak ezt vagy azt azok felől. Mari város őrségét meg kell erősíteni, ^[25] és Uram ne menjen ki a kapun.

13. Egy szolga bűne Samsuiluna idejéből

Az óbabilóni törvények bizonyos védelemben részesítették a rabszolgát és a szolgát is. Ezt szemléletesen mutatja az alábbi levél, amelyet küldője az apjához intézett, tanácsot és segítséget kérőn. Fontos benne az *awēlum* említése, aki — a szövegből következőleg — a szabad emberek valamilyen felügyelője, hivatalnoka lehetett, a személyi szabadságukkal kapcsolatos ügyek intézésére. — A szóban forgó Ibiilabrat minden valószínűség szerint szabad ember volt, másképp bűne csak gazdája hatáskörébe tartoznék, nem az *awēlum*-éba. (Kiadása: CT VI. 34. a. — A. Ungnad : i. m. No. 215. 178—81.)

¹ A levél Mari uralkodójának szól.

² Nomád törzs, nevének jelentése, 'Dél fiai'.

Apámhoz szólok¹ a következőképp magam, Zimriera^h: Šamaš és Marduk a napok hosszai^glan^[5] tartásá életben az apámat. Ibiilabrat, a szolgálám (*zu-ḥa-ri*)² Nūrilišu testvére Nabiumatpalamot leütve, ^[10] megverte (*im-ku-ut-ma up-ta-aš-zi-iḥ-šú*), és velem szemben is oly tisztetlenség szavakat használt, amelyeket nem lehet eltűnir. ^[15] A saját szolgálmat bizony megvertem; miért szitkozódik velem?! Ami a szabadok felügyelőjének (*a-we-lim*) való bejelentést illeti — még nem jelentettem; én magam a következőt (vélem): írok az apámnak, ^[20] hogy tudassa velem ez ügy megoldását, s az *awēlum*-nak csak akkor szólok. Most írást (*tup-pí*) menesztettem Nabiumatpalamhoz, hogy ennek az ügynek a kimeneteléről ^[25] tudósítsam. Kapcsolódj be a továbbiakba; az ügyet megvizsgálván, közöld velem rendelkezéset (*te-ma-am*), hadd tudjam.

14. Katonafogdosás és szökött rabszolga

Babylón, Ammiditana 1. éve Dumuzi hónap 1. napja. Az okmány jellegzetes óbabylóni jogi problémákkal foglalkozik. A külföldre eladott rabszolga hazájába visszatérve szabad embernek számít. A királyi telek tulajdonosát katonának csábítani a legszigorúbb büntetés terhe mellett tilos. A királyi telek tulajdonosának örökösei együttesen is művelhetik az apjuktól kötelezően átvett földet. (Kiadása: CT VI. 29. — Schorr : i. m. 60. skk. — U6. WZKM 24 [1910] 441.)

Waradbunene, akit Pirhūlišu, a tulajdonosa¹ Ešnunnába² 1/2 *manū* ezüstért (rabszolgának) eladott, ^[5] az 5. évben Ešnunnából Babylónba menekült. Sīnušalim és Marduklamazašu, a harcosok tisztjei (*abi šābē*^{MES}) Waradbunenét előállítván, ^[10] így szóltak hozzá, mondván ők maguk: „Szabad vagy. A megbélyegzésed eltüntethető.³ Állj sor alá!⁴ (*ina ri-ūte*^{MES})” Az illető Waradbunene ^[15] így válaszolt, ő maga mondván: „Sor alá nem megyek. Apám családjának a telkét (*il-ka*) akarom művelni (*a-al-la-ak*)!” ^[20] Lipitadad, Adadluzirum és Ibnišamas, a fiútestvérei Marduk (isten) és Ammiditana, a király előtt esküt tettek, (hogy) Waradbunene, a fiútestvérük ellen ^[25] a tulajdonjog miatt (*a-na ri-šu-tim*) nem nyújthatnak be keresetet.

Waradbunene, amíg él, fivéreivel együtt az apja családjának telkét művelheti.

¹ Az apjához valószínűleg csak tanácskérés céljából ír, bár nem lehetetlen, hogy valamilyen hatalmi vagy anyagi függés áll fenn az apa és felnőtt, vagyonnal rendelkező fia között is még.

² A szó valószínűleg a *šihrum* „kicsiny” szóval azonos. Pontos jelentése talán: „alacsony rangú”.

³ Waradbunene apja nincs megnevezve. Pirhūlišu az a személy lehetett, akinek Waradbunene-t az apja gyermekkorában rabszolgaként eladta.

⁴ Ešnunna a Tigris balpartján fekvő város. Hammurapi 32. évében meghódította, de — mint e dokumentum mutatja — Ammiditana korában már Babylontól független volt ismét, egyébként az onnan megszökött babylóni rabszolga nem nyerhette volna vissza szabadságát.

⁵ A rabszolga felszabadításának külső járuléka a megbélyegző hajviselet eltüntetése. Ez azonban hivatalos engedélyhez volt kötve. Lásd: HT.

⁶ A katonasághoz való belépésre nem a felszabadítás viszonzását kérve csábították, hiszen az a törvényből következett, hanem azért, mert a toborzó tisztek jutalékot kaptak a beszervezett önkéntesekért.

15. A kereskedelmi hajók ellenőrzése

(Ammiditana királyhoz (?) írt jelentés)

Hammurapi uralkodása alatt a kereskedelmet is szigorú és központi állami ellenőrzés alá vették. Ennek egyik formája az Eufrateszen — Mezopotámia legforgalmasabb vízi útján — úsztató kereskedőhajók ellenőrzése volt. Erről szól az alábbi levél. (Kiadása: CT II 20 — *A. Ungnad*: i. m. No. 233, 196—9.)

Uramhoz¹ szölok következőképp (én) magam, Šamašrabī: Mint ahogy uram is tudja, Hammurapi óta^[5] le van rakva Bašu város alapja.² Mi Bašu város környékét lakjuk. A hajókon vízfolyás irányában és vízfolyással szemben³ azt a kereskedőt, aki a király engedélyét (*tup-pi*: tábláját) hozza, miután ellenőriztük, átengedjük; ^[10] azt a kereskedőt, aki a király engedélyét nem hozza, Babilónba küldjük vissza.

(A továbbiakban arról ír, hogy a királytól érkezett gabonaszállítmánya ügyében Sipparba utazott, s a helyettese feltartóztatott egy hajót, amelynek 10 talentum ón volt a rakománya. Kérde urától: mi történjék az ügyben.)

16. Jelentés egy Babilón elleni lázadásról

Ammiditana idejéből. Az I. Babilóni dinasztia erőszakosan foglalta el egész Dél-Mezopotámia területét, a volt Šumer (ki-en-gir) és Agade országát. Hogy a hódítás milyen ellenállásra talált, a régi és hatalmas anyagi s szellemi kultúrával rendelkező šumer városok azonnal behódoltak-e az amorita dinasztia Babilónjának, hogy milyen lépcsőkön át folyt a birodalom eggyé olvasztása a városi partikularizmustól a birodalmi egység felé, amely a II. évezred derekán kétségtelenül kialakult: mind megannyi alig felvetett kérdése az akkád történetírásnak. A források — érthető okokból — ezekről a kérdésekről szinte teljesen hallgatnak. Csak közvetett úton juthatunk eredményekhez. A pecséthengerek, a személynévadás, a templomi okmányok istenekre vonatkozó adatai alapján gondolhatunk arra, hogy az ellenállás egyik formája a régi hagyományokhoz való fokozottabb ragaszkodás, a régi istenek kultuszának ápolása volt. Marduk volt a hivatalos isten, akit tisztelni kellett, de mellette — a felsorolásban nemegyszer előtte — az ősi istenek, nem utolsósorban Šamaš jutottak élénkítő kultuszhoz. Talán ez a tendencia — a régi hagyományok ápolása, hirdetése — teszi érthetővé az óbabilóni kor néhány irodalmi alkotását is, amelyek az ősi šumer városok legdicsőbb hőseivel (Gilgameš, Etana, Adapa Urukban, Kišben, Eriduban) foglalkoznak. Az alábbi szöveg ehhez kapcsolódik, hiszen ebben is a Marduk temploma elleni formájában tükröződik a Babilón elleni politikai lázadás eszméje. Nem a hivatalos vezetés: valószínűleg a városban levő babilóni párt vagy a babilóni kolónia tagjai írták magánlevélként. (Kiadása: CT IV. 1. 2. — *A. Ungnad*: i. m. No. 238. 204—7.)

Miként, uram, te (bizonyára) tudod, (hogy) midőn Šiniquišam, Suhi¹ biztosa (*šá-pi-ir*)² Suhi sáncai között (*i-na ha-li-iš*)³ tartózkodott, Zimriedda, Dadurapi fia ^[5] a fivéreinek, a fiainak és az istene népéhez tartozóknak (*mārē*^{MES}

¹ Az úr valószínűleg maga a király, illetőleg a királyi palota vagy annak megbízottja.

² Hammurapi 21. évében alapította ezt a várost. Babilóntól északabbra feküdt, az Eufratesz mentén.

³ Mind a kivitelt, mind a behozatal engedélyhez volt tehát kötve.

¹ Suhi város a Habur és az Eufratesz egybeömlésénél feküdt, tehát már jó messzire a babilóni birodalom eredeti területeitől.

² *Šapīru*: „küldött”, a babilóni kormány megbízottja lehetett, olyan, mint Šiniddinam Hammurapi idejében Larsában.

³ A város katonai erődítmény volt a nomád törzsek ellen.

ni-ši ili-šu)⁴ üzenetet küldvén (*iš-pu-ru-ma*), az országot fellázította (*uš-ba-al-ki-tu*). Az üzenet ellenére a 3. hónapig sem tudott fellázítani senkit.⁵ Zimrihammu, Napsu(?) nandara fia határozatát⁶ és fiainak határozatát meghallotta.^[10] Az ajkára a következő volt ráhelyezve,⁷ mondván ő maga: „Hogyha a Purattu partját nem töltöm meg koponyákkal (?*gu-ul-gu-ul-la-tim*), és a lovak istállójává nem teszem a közöt(tünk? levő) templomokat (?*ÉÉ*)!...⁸ Ezt a kijelentését, amelyet azon a napon tett, Iadiri, Issidagan fia és Hamātu lakosai közül 6 katona,⁹ [15] akik ezt a kijelentést a szájából hallották, Zimrihammatnak, az amoriták előjárójának (*ugula MAR-TU = akil amurrim*)¹⁰ megjelentették. Zimrihammatu, az amoriták előjárója ezt a kijelentést Siniqisam, Suhi helység biztosa elé terjesztette. Siniqisam, Suhi biztosa elrendelte, hogy a szóban forgó^[20] Zimrihamu és a tanúi jelenjenek meg (előtte).¹¹ Miután ez a kijelentés a *puhrum*¹² előtt megállapítást nyert, Iabliya¹³ isten templomába mentek esküvel való bizonyítás (*bu-úr-ri*) végett.¹⁴ Miután Iabliya isten templomában (végleg) megbizonyosodtak erről a kijelentésről, Siniqisam az illető *awēlum*-ot¹⁵ őrizet alá helyezte.^[25] 1 hónap napjain keresztül verte (?) ... Uram, téged ...^[27] elátkozott ...¹⁶ (10 sornyi törés a szövegben.)^[40] Azért, amit a bűnük színe előtt [vétkeztek?] ... a szavai fölött sem felháborodást, sem félelmet nem mutattak (*ú-ul iš-hu-tu ú-ul i-du-ru*).¹⁷ A beszédjükben ők maguk így szoltak:¹⁸ „Ennek a beszédnek nehogy beugorjatok! (*ta-aš-ta-al-la-a*) Babylónban a fontolgtatásokért vajon mi (lesz) az ajándékokotok?¹⁹ [45] És mi magunk, akiket bűnre csábítottok: vajon ki múlja felül a mi számunkat?” A beszédeikkel és ezzel a makacs dühükkel (*ma-gal ši-it-mur-ri-šu-nu*) szemben senki nem [bírhatta] le? a féktelenségüket? (tkp. a mellüket: *i[-sa]-as-zu-nu*). A véleményüket egy álláspontra hozván,^[50] ha [vakmerő?] döntésüket nem vesszük tudomásul (nem halljuk meg), atyáink házának kezét testületileg letépik (*i-na pu-úh-ri it-ta-aš-hu*).²⁰ Jelenleg az elmúlt évi (dolgokhoz) újólag a tégedet kedvelő Marduk belső csarnokát (*parakku*), amely Šumudagan [földje] mellett és *Bahliel* fiainak földje mellett (található), ők^[55] a követelésre (*a-na ba-aq-ri*), hogy ne vegyék (el) (*la ra-še-e*), [elfoglal?-]

⁴ A helybelieknek, akik az ősi isten hívei voltak.

⁵ Ez valószínűleg csak szépítgetés. A következményekből kiderül, hogy az összeesküvés sikerült.

⁶ Zimrieddára vonatkozik.

⁷ Ezt fecsegte, ezzel dicsekedett.

⁸ Átkozódás: „ha nem teszem ezt, [történjék velem] ...” A hasonló fogadalmak az akkádban a mi nyelvünk szerint hiányos mondatok.

⁹ A Suhiba vezényelt helyőrség.

¹⁰ Nevéből ítélve talán ő is helybeli, de a babylóni kormány embere. A tisztség maga jelentheti ezt is, de érthető „a városban levő amorita kolónia feje”-ként is. Akármi volt, hivatalos személyiség lehetett.

¹¹ Beidézte az összeesküvőket kihallgatásra.

¹² Tanács: a bírák testülete vagy a népgyűlés. Mindenesetre, helyi szerv. Tehát a vizsgálatot a babylóni megbízott folytatta le, de a helyi szervek (tanács, templom) előtt.

¹³ Suhi helyi istensége.

¹⁴ Esküt tenni a templomban. A tanúk tették le az esküt, hogy vádjuk bizonyíték nélkül is hitelt érdemlő legyen.

¹⁵ Zimrieddát.

¹⁶ Ha hinni lehet a töredéknek, felségárulás a vád.

¹⁷ Itt már valószínűleg a többiekről, az összeesküvés más követőiről van szó.

¹⁸ Egymáshoz?

¹⁹ Mit kaptok az árulásért?

²⁰ Elszakadnak a birodalomtól (?).

ták. Egy valamiféle jöttmentben (*an-nu-tim ha-al-ku-tim*) bízván, aki Mari helységéből²¹ jött ide, Gimilmarduk a testvérét, Iašdihammut kapcsolatba hozta (*ʔu-na-l-ʔ-i-id*), üzenetet küldött neki, ^[60] a nézetüket közös álláspontra hozván,²² (s) a téged kegyben részesítő Marduk belső csarnokát lerombolták, és a környéket is elpusztították. Urunk, bár igazságot szolgáltatnál nekünk! Az önkényesen bűnöző jöttment (*ha-al-ku-tum e-pi-iš ha-ti-im*) ^[65] ne juthasson győzelemre fölöttünk! [Mi pedig alá]vetve a színük elé ne jussunk! [Miként] Šamaš és Marduk kegyel téged: a fülünk²³ tehozzád, urunk, reád szegeződik. Az urunk, az én nemzöm (?) [nevét] hadd emlegethessük! ^[24] (Különben) szégyent érezhet miattunk a szégyenkező! Šamaš és Marduk előtt érted, urunkért fogunk imádkozni!

17. Marduk Hatti országában

Az óbabylóni korban keletkezett történeti legendairóladalom egy része Mardukot, Babylón főistenét egyes szám első személyben szerepelteti. Egy ilyen legendakronika igen töredékes szövegéből közöljük az alábbi részletet, amely történeti eseményre utalhat. A szöveg valószínűleg a II. Isini dinasztia uralmának elején keletkezett. (Kiadása: H. Güterbock: ZfA 8 [42] 1934 80.)

[II. 13] Elmondom: Hatti országba mentem. A Hatti-belieket „megkérdeztem”.

^[15] Anu-ságom trónját ott felállítottam. 24 éven át székelvén ott, Bābili „fiainak” kereskedelmi útjait megszilárdítottam. ^[20] [...]át, vagyonát és tulajdonát Sippar, Nippur, Bābili felé árasztottam. [...]

[II. 12] Napjaim beteltek, városomba [visszatértem], és az Ēkursagila [...]

^[15] én örök lakóhelyem [...]

F) A kaššû kor

1. III. Amenhotep egyiptomi fáraó levele Kadašmanharbe babylóni királyhoz (i. e. 1400 körül)

1887-ben találták meg az egyiptomi Tell el-Amarna faluban, az Ehnaton fáraó egykori fővárosa helyén azt a több mint háromszáz agyagtáblából álló gyűjteményt, amelynek az i. e. XIV. sz.-i Elő-Ázsia ismeretét elsősorban köszönhetjük. A gyűjtemény III. Amenhotep (1413—1377) és Ehnaton (1377—1358) fáraók levéltára lehetett, ahol az Egyiptommal diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatban levő uralkodókkal való levelezés másolatait őrizték. A kaššû kori Babylón, AsszírIA, Mitanni, Hatti, Arzawa, Kypros s néhány ismeretlen terület uralkodója, valamint Kanaán (Kinahhi) fejedelmei vagy helytartói írtak a fáraónak hibás akkád nyelven, gyakran glosszákkal magyarázva a szavakat; a kor diplomáciai nyelve ugyanis a babylóni volt. A levelekből fény derül — az említett országok belső helyzete mellett — Egyiptom külpolitikájára, hatalmára és befolyásának gyors hanyatlására Ehnaton uralkodása alatt. A levelek legnagyobb részét, csaknem 300 darabot, Kanaánból írták; ez az ország történetének legrégibb terjedelmesebb frott forrása, egyben a glosszák révén a kanaáni nyelv egyik legrégibb emléke. Az Amarna-levelek mindmáig legjelentősebb gyűjteménye és feldolgozása: J. A. Knudtzon: Die El-Amarna Tafeln. Leipzig 1907. (Alább: Amarna.) (Kiadása: Amarna Nr. 1.)

²¹ Babylónnal kb. olyan jogi viszonyban lehetett, mint Suhi; ugyanazon a vidéken. Érdekes, hogy támogatja a lázadást.

²² Külföldi támogatást, szövetséget kerestek. A városban ez a jöttment ragadta magához a hatalmat.

²³ A bölcsesség, a bizalom jelképe; értsd: értelmünk, vágyunk.

²⁴ Hadd lehessen ismét törvényes a babylóni király neve a városunkban.

[1] Kadašmanharbe-nak, Karaduniaš királyának, testvéremnek mondja Nibmuaria, a nagy király, Egyiptom királya, a te testvéred.

Én jól vagyok. Legyen jó neked is; házadnak, feleségeidnek, [5] fiaidnak, főembereidnek, lovidnak, harci szekereidnek, országaid szívének legyen nagyon jó! Én jól vagyok; házam, feleségem, fiaim, főembereim, lovaim, harci szekereim, harcosaim tömege jól van, és országaim szíve nagyon jól van!

[10] Eképp értettem a dolgot, amit nekem írtál a következőkkel: „Tehát lányomat kívánod feleségül; noha nővérem, akit apám adott hozzád, ott van veled, és senki sem látta őt, hogy vajon él-e, vagy meghalt.” Amit táblád belső részén írtál nekem, [15] ezek a szavaid. De: mikor küldtél ide egy *kamirum*-ot, aki nővéredet ismerte, hogy az, beszélvén ővele, az ismeretséget felújítsa vele? Bár beszélne vele! Az emberek, akiket küldtél, [...] az egyik, egy számár-pásztor [...] a másik. [20] Közülük egyik sem állt közel apádhoz, [...] (Nővéred) azonban beszélhet maga is! [...] [25] [...] a kezébe, hogy elvigye (nővéred) anyjához.

És amikor azt írtad, hogy „Követeimnek, midőn feleségeid egy csoportban álltak előtted, így szóltál: 'Nézzétek úrnőtöket, itt áll előttetek!' A követeim azonban nem ismerték meg őt; [30] az-e vajon a nővérem, aki olyan, mint bárki?” Te ezt írtad még: „Nem ismerték őt meg a követeim!” És: „Ki ismerheti fel hát őt?” — mondod. Miért nem küldesz egy *kamirum*-ot, aki elmondaná neked az igazságot, és (átadná) nővéred üdvözlését, amely hiteles; [35] és (miért nem) parancsolsz meg neki, hogy lépjen be, (nővéred) házáat és viszonyát a királlyal szemügyre venni?

És amikor azt írtad: „Biztosan valamilyen egyszerű ember (*mu-uš-ki-nu*) lánya vagy egy Gaga-országbeli lánya, vagy egy hanigalbatí lánya, vagy biztosan egy ugariti, akit láttam [40] a követeim! És ki mondja nekik: 'Ez ő, aki ilyen.'? (A nő) nem nyitotta ki a száját, és semmit sem mondott nekik.” Íme, ezek a szavaid. De ha nővéred meghalt volna, ki titkolná el? [45] És mi egy másikat állítanánk? [...]

[52] És amikor azt írtad, hogy „A lányaim, akik királyok feleségei, hogyha a követeim ott vannak, akkor beszélnek [55] velük, és ajándékot küldenek tőlük nekem, amely ilyen” — ezek a szavaid. Valóban, a királyok, akik a környezetben vannak, nagyok [...] (ha) lányaid valamit kapnak tőlük, küldenek neked. Mije van azonban nővérednek, aki velem van? És [60] ha szerez valamit: én küldök neked (valami) alkalmat, mivel lányaidat adod, hogy a környezetedtől jót kapjál.

És amikor azt írtad: én mellőzöm az apám szavait, — nem a szavaira hivatkozol! Ezenkívül jó testvériség megteremtéséről [65] írtál közöttünk; ezek a szavaid. Nos: testvérek vagyunk, én és te, egymással, és én felháborodok követeiden, hogy azt mondják neked: „Semmit sem adott nekünk, amikor Egyiptomba mentünk.” Akik hozzám jöttek ide: eljött az egyik közülük [70] hozzám, kapott ezüstöt, aranyat, olajat, ruházatot, mindenféle kiváló holmit, [akár] egy másik ország[ban], de nem az igazat mondja annak, aki őt küldte. Először apádhoz mentek a követek, és szájuk hazugságot beszélt. Másodszor hozzád mentek a hazug beszéddel. [75] Hát én azt mondom: „Ha adok nekik valamit, vagy ha nem adok nekik semmit, ugyanúgy hazugságot beszélnek. Így azt csinálom velük, hogy már nem adok nekik semmit.”

És amikor azt írtad, hogy „Ezt mondtad a követeimnek, hogy 'Nincsenek katonái az uratoknak?’ [80] és: 'Nem szép szűzet adott nekem!’” — ezek a te szavaid. Nem! Követeid ismét nem az igazat mondták neked. Hogy vannak-e

örkődő katonáid vagy nincsenek, ők tudatták velem. Miért is kérdezném őket, hogy neked vannak-e katonáid, hogy neked vannak-e ^[85] lovaidd? Ne hallgass hát rájuk, a követeidre, akiknek hazug a szája! Amit írsz, az ugyanaz. Ha félnek tőled, akkor hazugságot beszélnek, hogy elkerüljék a kezedet.

Amikor azt mondtad, hogy „Harci szekereimet a városparancsnokok harci szekerei közé ^[90] sorolták, anélkül, hogy megnézted volna őket, mint valami közönséges (holmit); szétvitetted őket az országban, épp így, anélkül, hogy megnézted volna őket, mint valami közönséges holmit.” Ez a helyzet a harci szekerekkel: azok országom lovait kérték, minden lovamat, ^[95] harci szekereimet.

Amikor azt írtad, hogy a szűz fejére olajat tegyenek: de te csupán egy adag fénylő olajat küldtél!

2. Kadašmanharbe babylóni király levele

III. Amenhotep egyiptomi fáraóhoz

(Kiadása: Amarna Nr. 4.)

[. . .] ^[4] Íme, testvérem, mivel nem adod a lányodat feleségül, így írtál nekem: „Egyiptom királyának lányát régtől fogva nem adják senkinek!” Miért mondod ezt? Király vagy, azt teszel, amit akarsz. Ha adod, ki szólna bármit is? ^[10] Amikor ezeket a szavaidat elmondták nekem, én a következőt üzentem testvéremnek: „Vannak nagy lányok, szép nők: egy szép nőt küldjél, amint jónak látod. Ki merné mondani: 'Ő nem a király lánya!'” Te azonban — mivel nem szokás küldeni — nem küldtél (senkit). ^[15] Te nem a testvérséget és a jó viszonyt keresed, amikor — hogy kölcsönösen közeledjünk egymáshoz — házasság ügyében írsz? Én is ugyanezekért, a testvérségért és a jó viszonyért, hogy kölcsönösen egymáshoz közelebb kerüljünk, azért írok neked a házasságról. Testvérem miért nem küldött egy nőt? ^[20] Valóban, te nem küldtél nőt. Én is, miként te, megtagadtam a nőt? Nem, a lányaim ott vannak, nem tagadtam meg.

[. . .] ^[30] És az arany ügyében, amiről írtam: aranyat, amennyi csak van, sokat, — mielőtt még követeid hozzám [jönne] —, azonnal, gyorsan, még az aratás idején, akár Du'uzu hónapban, akár Abu hónapban, ^[40] küldjél nekem, hogy a művet, amelyet szándékozok, véghez vihessem. Hogyha az aratás alatt, Du'uzu vagy Abu hónapban az aranyat, amelyről írtam, elküldöd, a lányomat neked adom. De te küldjél jegyajándékba (?) aranyat, tetszésed szerint! Hogyha azonban Du'uzu vagy Abu hónapban ^[45] nem küldöd el az aranyat, a művet, amelyet szándékozok, nem vihetem véghez, akkor jegyajándékba (?) miért is küldenél akármit? Miután a művet, amelyet szándékozok, véghezvittem, mihez volna szükségem az aranyra? Bizony, 3000 *bilti* aranyat is küldhetsz, nem fogadom el, ^[50] visszaküldöm, és lányomat sem adom feleségül.

3. Részlet III. Amenhotep válaszleveléből

(Kiadása: Amarna Nr. 5.)

. . . ^[13] Íme, én így értettem: új házakat építesz. Nos, minden, amit küldtem, a háza felszerelésére (?) való, és íme, mindazt el fogom juttatni, ami követeidnek, akik lányodat hozzák, tetszik; amikor követeid visszafordulnak, akkor

küldöm el. Šutti kezétől a következőket küldöm neked ajándékkul az új házhoz: ^[20] 1 ág *ušu*-fából, elefántcsont és arany berakással; 1 hintó *ušu*-fából, arany berakással; 1 nagy szék *ušu*-fából, arany berakással; 5 szék *ušu*-fából, arany berakással; ^[25] 4 szék *ušu*-fából, arany berakással; mindezek az arany súlya 7 *manúm* 9 *šiglum* arany; az ezüst súlya 1 *minúm* 8 *šiglum* ezüst . . .

4.(II) Burraburiaš babylóni király (i.e. 1359–1333) levele Ehnaton fáraóhoz

(Kiadása: Amarna Nr. 8.)

^[1] Napħu'ruriának, Egyiptom királyának, testvéremnek mondja Burraburiaš, Karaduniaš királya, a te testvéred.

Én jól vagyok. ^[5] Neked, országodnak, házadnak, feleségeidnek, fiaidnak, főembereidnek, lovidnak, harci szekereidnek legyen nagyon jó!

Én és az én testvérem a jó viszonyról beszéltünk egymással, ^[10] és ezeket mondtuk: „Miként apáink voltak egymással, mi is jó viszonyban akarunk lenni. Most a kereskedőim, akik Aħutābuval vonulnak, ^[15] Kinahħiban, eladás céljából, visszamaradtak. Miután Aħutābu továbbment testvéremhez, Šumadda Balummē fia (és) Šutatna, Šarātum fia, Akka városból, ^[20] elküldvén az embereit, azok megölték a kereskedőimet, és ezüstjüket elvették. [. . .] ^[25] Kinahħi a te országod, királyai a te szolgálid. A te országodban raboltak meg engem. Vond őket felelősségre; az ezüstöt, amit elvettek, téríttess meg velük! És az embereket, akik megölték a szolgálmat, öld meg, hogy azok vérért visszafizesd! ^[30] Ha azonban ezeket az embereket nem öld meg, ismét megölhetik akár az én utazóimat, akár a te követeidet, és akkor a követek (küldése) megszűnik közöttünk, és akkor azok ellenségesé válnak irántad! ^[35] Šumadda az egyik emberem lábát, amikor levágta, őt magánál tartotta; és a másik embert az Akka-beli Šutatna, amikor „fejre állította”, ^[40] az őléltte áll. Ezeket az embereket engedd magad elé, és vizsgálj ki! Tudatlak, hogy jól vagyok.

Ajándékkul 1 *manúm* lazúrkövet küldtem neked. Követemet gyorsan bocsásd vissza! ^[45] Testvérem jólétéről tudasson! Követemet ne tartsd vissza, hadd jöjjön gyorsan.

5. Burraburiaš babylóni király tiltakozása Ehnaton fáraónál az asszír követek fogadása ellen

(Amarna Nr. 9. Részlet.)

. . . ^[10] Kurigalzu, az én apám idején a Kinahħi-beliek valamennyien ^[20] ezt üzenték neki: „Átlépjük [Egyiptom?] ország határát, és veled akarunk kapcsolatba lépni.” Az én apám ezt válaszolta nekik: ^[25] „Hagyjátok el, hogy velem kapcsolatba lépjetek. Ha Egyiptom királyával, az én testvéremmel szemben ellenségeskedtek, egy másikkal kapcsolatba léptek, én nem megyek oda, nem fosztalak ki titeket. Ó van velem kapcsolatban.” Az apám ^[30] a te apád miatt nem hallgatta meg őket. És most: az Aššur-beliek, az én alattvalóim, — én nem küldtem őket hozzád; ez az ő elhatározásuk. Miért mentek a te országodba? Ha szeretsz engem, ők nem kötnek ^[35] semmiféle üzletet! Üresen bocsásd haza őket. . . .

G) Asszíria

1. Ilušuma kiváltságlevele

(Kiadása: *E. Ebeling—B. Meissner—E. F. Weidner*: Die Inschriften der altassyrischen Könige. Leipzig 1926. XIII. sk., 8—9. l. 2. sz. felirat, 13—30. sor.)

Az adómentességet (*a-du-ra-ar*) Agade-nek (*a-ga-ti-e*), s a polgáraiknak (*ma-ri-šu-nu*, szó szerint: fiaiknak) éppúgy megadtam. [...] Ur városnak, Nippur városnak, Aual (*a-wa-al*) városnak és Kismar városnak, Dēr városnak, amely Ištaran istené,¹ Aššur isten városával együtt (*a-ti*) adómentességet adtam.

2. I. Šamšiada felirata

(Kiadása: *E. Ebeling—B. Meissner—E. F. Weidner*: i. m. XVII., 22—25. l. 1. sz. felirat, előlap I. 1—17., III. 13. hátlap IV. 18. sorok. Ékiratos szövege: *L. Messerschmidt*: Keilschrifttexte aus Assur historischen Inhalts. Leipzig 1911. I. Bd. No. 2.)

Šamšiada a világmindenség királya, Aššur isten templomának építője; ^[5] legyőzője (?) (*mu-uš-te-im-ki*) az Idiqlat és Purattu közötti országoknak Aššur isten ^[10] parancsából, aki őt kegyeli; akinek a nevét Anu és Enlil az előtte járt királyok ^[15] között a nagyságra kimondták.¹ . . . Midőn Enlil isten, uram templomát ^[15] építettem, Aššur, városom árszintje (ez volt): 1 ezüst *šiglu*-ért 2 *kur* gabona; ^[20] 1 ezüst *šiglu*-ért 15 *manú* gyapjú; 1 ezüst *šiglu*-ért 2 *sātu*² olaj ^[IV. 1] volt kapható (*iš-šá-am*) városom, Aššur árai szerint.

3. I. Šamšiada levele Iasmaḥadadhoz

E levél az ókori keleti államok igazgatásának egyik nehéz feladatkörébe: a nomád törzsek megadóztatásának módjába nyújt bepillantást. Mint a Mari-i levelekből kiderül, a művelet nagy körületekintést és komoly katonai erőt igényelt. A nomád törzseket megadott helyre és időre összegyűjtötték, megfelelő katonai erő segítségével megállapították lélekszámukat és (állat)vagyonukat, s ennek alapján vetették ki, ill. hajtották be az adót rajtuk, és sorozták be a férfiak egy részét katonának. Šamšiadaadnak külön „szakemberei” voltak e nem éppen veszélytelen közigazgatási művelet végrehajtására. (Kiadása: *G. Dossin*: Archives Royales de Mari. I. Correspondance de Šamši-Addu et de ses fils. Paris 1950. Nr. 6.)

Iasmaḥadadnak¹ mondja Šamšiada,² a te apád:

^[5] Tábláidat, amelyeket hozzám küldtél, meghallgattam. Amit a Māriamina³ adóösszeírásáról írtál: a Māriamina törzsbeliek az adóösszeírásra nem jöttek le. Ha cenzust tartasz nekik, akkor testvéreik, a Rabbaiia törzsbeliek, ^[10] akik a

¹ A régi Agade (Akkad) területén fekvő városok. A csak két más forrásból ismert Awal Elám területén lehetett.

² Értelme: nagyobbá tették, mint az előtte uralkodott királyok voltak.

³ Ūrmérték, 1 *sātu(m)* = 6 vagy 10 *qú(m)*.

¹ Mari város királya.

² Asszír király (i. e. 1749—1717.)

³ A név egy nyugati-sémi nomád törzset jelöl. Olvasata bizonytalan. DUMUŠ-ia-mi-in/na valójában „dél fiai” jelentésű; lehet, hogy a šumer szójegyet használó írásképmögött a *Biniamina* törzsnév rejtőzik; ebben az esetben Biniamina a héber Benjámin törzs őse lehet.

túlparton, Iamhad országban⁴ laknak, meghallván, meglátván őket, az országukba nem térnek ide vissza. Semmiben se tartsál cenzust nekik. Utasításodat nyomatékosan közöld velük; ^[15] ilyen utasítást adjál nekik, hogy „A király útra kel; mindannyian, még a kicsik is, gyűljetek össze; a nemzetség, amelynek harcosai nem gyűlnek össze, egy embert (is) visszahagynak, az „tiltottat evett”!’⁵ ^[20] Ilyen utasítást adjál nekik. Semmiben se tartsál cenzust nekik.

A másik. Amit a földek felosztása miatt, amelyek a Purattu partján vannak, és a földek ügyében, amelyeket a katonák akarnak elfoglalni, ^[25] amit írtam neked, arra te így írtál: „A pusztai Hana⁶-törzsbeliék a földeket a Purattu partján elfoglalták-e vagy nem foglalták el?” Ezeket írtad nekem. Nos, ^[30] megkérdeztem Išarlimet⁷ és a hozzáértőket, és: a földeket a Purattu partján felosztani és felmérni nem mentek. Ezeket a földeket felosztván és felmértén a sérelmet gyarapítod. Semmilyen földet, ^[35] amely a Purattu partján van, ne ossz fel. A régi szokás, hogy az ember korábbi birtokát tartja meg. Semmilyen földet ne háborgassál! A halott és a menekült földjét (azonban) felmértén, akinek nincs földje, annak add. Az adóösszeíráskor ^[40] [. . .] mérd fel, és katonát vitessél fel. Adóösszeírással bizony ellenőrizzed! És a pusztai Hana törzsbeliék, akik a Purattu partján földet birtokoltak, legelőször kapjanak földet!

És amit nagy hajók ^[45] s velük kis hajók építtetéséről írtál nekem: nagy hajót, amelynek űrtartalma tízszeres, [. . .] 30-at csináljanak. És ezek a hajók, ahová mennek, állandóan ^[50] a te gabonádat szállítani a rendelkezésedre álljanak.

4. Aššuruballit, Asszíria királyának (i.e. 1363–1328) levelei Ehnaton egyiptomi fáraóhoz

(Kiadása: Amarna Nr. 15. és 16. Részletek.)

15. ^[1] Egyiptom királyának mondja Aššuruballit, Aššur ország királya. Neked, házadnak, feleségeidnek, ^[5] harci szekereidnek és harcosaidnak legyen jó! Követemet elküldtem hozzád, hogy téged lásson és országodat lássa. Amit mindeddig az apám ^[10] nem küldött: most én küldök neked: 1 kiváló harci szekeret, 2 lovat és 1 [. . .]-t szép lazúrkőből — ajándéku^l ^[15] küldtem neked. Követem, akit hozzád küldtem, [. . .] ^[20] szándéko^dat és országod szándékát hadd lássa, és jöjjön vissza! . . .

16. ^[6] Amint követeidet megláttam, nagyon megörültem. Követeid a főhelyen (?) ültek előttem. [. . .] ^[13] A nagy király küldeménye ez; az arany országodban szinte por, ^[15] annyi van. Miért olyan kevés a szemedben? Új palotát kezdek építeni. Aranyat, amennyi a burkolásához kell, és (amennyi) a szükséglete, küldjél! Amikor Aššurnādinahē, az én apám, ^[20] Egyiptomba küldött, 20 *biltu* aranyat küldtek neki. Amikor a Hanigalbat-beli király apádhoz, Egyiptomba, küldött, ő 20 *biltu* aranyat ^[25] küldött neki.

Ime, én a Hanigalbat-beli királynál [nagyobb] vagyok, s nekem mégis [kevesebb] aranyat küldtél. Ez még a követem oda és vissza útjára ^[30] sem

⁴ Az Amanus hegységtől délre.

⁵ Azaz: megszegte az isten tabuját.

⁶ Nomád törzs, a Mari-i levelekben gyakran szerepel.

⁷ Nyilván asszír udvari személyiség.

elég! Ha a kedvező jó viszonyt akarod, küldjél sok aranyat, hiszen ez a te házad! Amit kívánsz, küldjél ide (követet), és elveheted. ^[35] Mi távoli országok vagyunk, járjanak így a mi követeink.

5. I. Adadnirāri (i. e. 1305—1274) felirata

(Kiadása: *E. Ebeling—B. Meissner—E. F. Weidner*: i. m. XXII., 56. skk. 1. sz. felirat (építkezési feliratainak hosszabb szövegezésű történeti bevezetője). Ékiratos szövegét lásd: *Messerschmidt*: i. m. No. 5. előlap 1—32. sor. Vö. uo. No. 65. előlap 1—25. sor. *W. Budge—L. W. King*: *Annals of the Kings of Assyria*. London 1902. 4. skk.)

Adadnirāri, a magasztos fejedelem, az istenekhez tartozó, az úr, az istenek helytartója (*ša-ka-an-ki* = *šakkanakki*), a városalapító, legyőzője a hatalmasoknak, a Kaššû-,¹ Qutû-,² Lulumē-³ és Šubartu⁴-beliek seregének, ^[5] aki fönt és alant^{4a} szétzúzta az összes ellenséget, országaik szétmorzsolója Lubditól⁵ és Rapiqu⁶ országától egészen Eluhatig;⁷ Taidi, Šuri, Kaḥat, Amasaki, ^[10] Hurra, Šuduhi, Nabula, Uššukani, Irri di, Kašijari környéke,⁸ Eluhatig, Sudi sáncai, Harrān sáncai, egész Gargamišig,⁹ amely a Purattu partján van, — ezek meghódítója (*ka-ši-id*); (a fenti városok) egész lakosságának fogságba ejtője, ^[15] a tartomány és a határ (*mi-iš-ri ú ku-du-ri*) kiterjesztője, a király, akinek a lábaihoz alázták Anu, Aššur, Šamaš, Adad és Ištar istenek az összes uralkodót és fejedelmet (*naphar ma-al-ki ú ru-be-e*), Enlil isten magasztos *šangu*-papja, — Arikdēnilu fia, Enlil helytartója (*ša-ak-nū*), Aššur isten *iššiakku*-papja, aki meghódította *Tu-ru-ki*¹⁰ országot, ^[20] és *Ni-gim-t(b)i*¹¹ országot teljes egészükben, a hegység és a hegyvidék minden uralkodóját a tágas (messze terjedő) Qutu vidékén; aki meghódította Kutmuhi¹² országot és valamennyi szövetségét (*na-gab ri-ši-šu*), Ahlamē,¹³ Suti (és) Iauri¹⁴ seregeit (*gu-un-nu*), és országait; a tartomány és a határ kiterjesztője, — ^[25] Enlilnirāri unokája, aki szintén Aššur isten *iššiakku*-papja volt, aki a Kaššû-beliek seregét leigázta,¹⁵ s akinek a keze minden ellenséget elérte; a tartomány és a határ kiterjesztője, — Aššur-

¹ Kaššû néven Babylónt nevezi a felirat, ahol ez időben a Kaššû-dinasztia tagja, II. Nazimaruttaš uralkodott. Kettejük csatájáról más források is megemlékeznek (Synchron történet), sőt békeszerződésük két töredéke is fennmaradt.

² Gutium, Asszíriától ÉÉK-re.

³ Asszíriától keletre elterülő ország.

⁴ Ez időben Šubartu földrajzilag Mezopotámiát jelentette, de etnikailag a mitanni állam lakossága értendő alatta.

^{4a} A kifejezés az északi és déli világtájat jelenti.

⁵ Az Alsó-Záb és a Diyāla között levő város, Arrapha tartomány része, ma vlsz. Hāniqīn.

⁶ Rapiqu az Eufratesz jobb partján elterülő város; itt róla magáról s környékéről van szó.

⁷ Észak-mezopotámiai város, Tur-Abdintól nyugatra.

⁸ A hettita és a mitanni birodalom területén levő városok.

⁹ Karkemiš néven ismert az Öszövétségből, de az antik földrajzi művekből is.

¹⁰ Turukkū országát már Hammurapi is meghódította. Vlsz. a Zagros-hegységben fekvő.

¹¹ Pontosabb fekvése ismeretlen. E hadjáratot magának Arikdēnilunak a felirata is említi.

¹² Később Kummuh, az antik írónál Commagene néven ismeretes.

¹³ Arameus törzsek Mezopotámia és a környező vidékek területén szeltemben.

¹⁴ A szír—arab sivatag nomád népei.

¹⁵ A Synchron történet szerint Kurigalzu, Babylón királya, betörvén AsszírIA területére a Tigris partján fekvő Sugagi mellett vereséget szenvedett, s jelentős területeket engedett át Asszíriának.

uballit, leszármazottja, az erős királyé, akinek *šangū*-papsága a tiszteletre méltó *Ēkur*¹⁶-ban hatalmas volt, és királyságának ^[30] épsége (*šū-lum šarru-ti-šū*)¹⁷ távol (is) szilárd volt, mint a hegyé; *Mu-uz-ri*¹⁸ ország meghódítója, a *šubarū*k¹⁹ tágas országa haderejének szétszórója, a tartomány és a határ ki-terjesztője.

6. I. Šulmānušašarīdu hadjáratai

(Kiadása: *L. Messerschmidt*: Keilschrifttexte aus Assur historischen Inhalts. Bd. I. Leipzig 1911. No. 13. — *E. Ebeling*—*B. Meissner*—*E. Weidner*: Die Inschriften der alt-assyrischen Könige. Leipzig 1926. 110. skk.)

[1.] Šulmānušašarīdu, Enlil helytartója, Aššur szent főpapja,¹ az istenek helytartója, az Ištar által kegyelt fejedelem, a kézmosás- és kenyérszertartás elvégzője, aki az összes isteneknek bőségesen juttat az áldozati ^[6] kenyérből, magasztos helyek² alapítója, az *Ēhursagkurkurra*³ az istenek szállásának építője, ... Midőn Aššur, az én uram, hogy őt féljem, törvényesen kiszemelvén, engem, a fekete-fejűek⁴ igazgatására, a jogart, a buzogányt ^[25] és a pálcát⁵ nekem adták, az uralom törvényes fejkét ideajándékozták, azokban a napokban, uralkodásom elején, Urartu ország (*KUR ú-ru-aṭ-ri*, var. *ú-raṭ-ri*)⁶ fellázadt ellenem. (Var. hozzáfűzi: ellenséggé vált irántam, aljasságot műveltek.) Aššurhoz és a nagy istenekhez, az én uraimhoz emeltem fel a kezemet. ^[30] Katonáim mozgósítását elrendeltem. Hegyi vidékük területére felmentem. Himme, Uatqun, Maš?-gun, Salua, Halia, Luha, ^[35] Ni(?)lipahri, és Zingun tartományt⁷ — nyolc tartományt és haderejüket legyőztem (*ak-šud*), 51 városukat leromboltam, felperzseltam, zsákmányukat, vagyonukat zsákmányul ejtettem.^[40] Urartu egészét (*pu-hur*) — három nap leforgás alatt ^[11.] Aššur isten, az én uram lábához aláztam. Magzataikból válogattam, magammal vittem, szolgálatra, és a tiszteletre kiszemeltem őket (közülük). A hegyvidék ^[5] súlyos adóját vettem ki rájuk mindörökre. Arina város,⁸ a hegyvidék jól megalapozott települése, amely korábban fellázadt, Aššur isten ellen vétkezett, — Aššur és a nagy istenek, ^[10] az én uraim segítségével ezt a várost elfoglaltam, lerombol-

¹⁶ Aššur város „templomdombját” hívták így, ahol Aššur isten temploma és a többi isten szentélye terült el.

¹⁷ Értsd: ereje, hatalma, tekintélye. Vagyis ő volt az első asszír király, akit idegenben is egyenrangú uralkodóként ismertek el, valószínűleg Babylón fölötti győzelme miatt.

¹⁸ Későbbi feliratokban gyakran szereplő országnév, nehéz elválasztani az ugyanígy írt Egyiptom nevével. Valószínűleg Kis-Ázsiában keresendő.

¹⁹ A *šubarū*-k Šubartu ország (a Tigristől Ny-ra fekvő Észak-Mezopotámia) lakói.

¹ Aššur városban az i. e. XIII. sz.-ban még a király egyben Aššur isten főpapja is volt. Ezért a titulátúrában e sok papi cím.

² Nem várost, hanem szent helyet, templomot jelent ezen és a hasonló helyeken az asszír *maḫāzu* szó.

³ Szó szerint: „az országok nagy hegyének temploma”. A Nagy Hegy, az Országok Hegye jelző Enlilhez tartozott, így ezt Ásszírban Aššur örökölte. A templom, a város legrégebb ismert épülete, Ušpia, egyébként ismeretlen király korában épült; átépítéseit nyomom tudjuk követni egészen Aššurahiddina koráig.

⁴ Hammurapi óta az ország lakosságának a neve.

⁵ A királyi hatalom szimbólumai.

⁶ A Van-tó vidékén és attól északra. Az ország neve itt fordul elő először az akkád ékiratokban.

⁷ Közelebről nem ismert helynevek; némelyikük később is gyakran előfordul.

⁸ Hettita város az Antitaurus keleti részénél, egy kb. 1400 m magas hegyhátan.

tam, és sót (?) hintettem rá. Gyűjtven a földjéből, Aššur, a városom kapujában a későbbi napok számára (okulásul) kiöntöttem (azt).⁹ Ezekben a napokban Muzri országot¹⁰ teljes egészében ^[15] Aššur isten, az én uram lábához aláztam. Midőn a nagy istenek parancsából Aššur istennek, az én uramnak magasztos hadseregével Hanigalbat országra¹¹ mentem, szűk ösvényeket, meredek hágókat ^[20] kellett megnyitnom. Šattuara,¹² Hanigalbat királya, a hattiti¹³ és ahlami¹⁴ sereget maga köré gyűjtve, elfoglalta a hágóimat és ivóvizeimet. Seregeim szomja és kimerültsége miatt ^[25] seregeinek tömege sikeresen nyomult előre felém. De megütközvén, a vereségüket okoztam. Szélesen elnyúló seregeinek felbomló sorából számlálatlanul öltem. ^[30] Őt magát pedig nyíl hegyével a nap lenyugtáig üldöztem. Katonáit leszúrtam, 4×3600-at (= 14 400-at), akik életben maradtak közülük, megvakítottam, ^[35] elzsákmányoltam. Kilenc erődített városát rommá és romhalmazzá változtattam. A hattiti és ahlami sereget, az ő segítségét, ^[40] mint a juhott, úgy mészároltam. ^[11. 1] Ezekben a napokban Taidi várostól Irridi városig¹⁵ a Kaširi hegység¹⁶ körzetében, Eluhat városig,¹⁷ Sūhi sáncáig,¹⁸ Harrān sáncáig, Karkemiš városig, ^[5] amely a Purattu partján van, a városaikat elfoglaltam, tartományaikat (országait) birtokomba vettem, és a többi városaikat tűzzel égettem fel. Ezután a qutik országa,¹⁹ akiknek, mint az ég csillagainak, számuk nem ismeretes, (akik) pusztításon törtek a fejüket (szó szerint: pusztítást, rombolást tanulnak), ^[10] fellázadtak ellenem, ellenségessé váltak irántam, aljasságot műveltek. Aššurhoz és a nagy istenekhez, az én uraimhoz, emeltem fel a kezem, (és ők) érvényes „Igen!”-t válaszoltak nekem igaz módon.²⁰ ^[15] Katonáim táborát elhagytam, válogatott harci kocsi kötelékeimnek harmadát magammal vittem, az ellenük vívandó ütközetbe (háborúba) vettem magamat. Urartu határától Kutmuhi határáig, meredek országrész, ^[20] távoli mérföldek vidékén messzire terjedő seregeinek életét, mint a vizet, kiöntöttem; vitézeinek testével a széles földet feltöltöttem. ^[25] Foglyait, állatait, jószágát és vagyonát városomba, Aššurba vittem el.

(A felirat további, igen terjedelmes része, az Elhursagkurkurra építkezéséről szól.)

⁹ Ez az eljárás később gyakorivá vált az asszír királyok alatt. A föld átszállítása a meghódítást, a bekebelezést jelképezte.

¹⁰ Kis-Ázsiában.

¹¹ Asszíria terjeszkedésével párhuzamosan fokozatosan visszaszorult állam Észak-Mezopotámiában. Ebben az időben déli határa a Karkemiš—Harrān—Nisibis vonal volt.

¹² Jellegzetes mitanni név.

¹³ Hettita; ebben az időben II. Tudhaliyaš volt a hettita király.

¹⁴ Ahlamu — nomád arameus törzsek neve, elsősorban Mezopotámiától északnyugatra.

¹⁵ Hettita városok; Taidi vlsz. Tūr-Abdin környékén keresendő, Irridi vlsz. Karkemištől északkeletre, Harrān felé.

¹⁶ Tūr-Abdin vidéke.

¹⁷ Tūr-Abdintól nyugatra.

¹⁸ Tūr-Abdintól délre.

¹⁹ Gutium lakosai, a Tigristől keletre; Asszíria északi-északnyugati szomszédai és ellenségei.

²⁰ Vlsz. jóslatot kért hadjáratának sikeres kimenetelére vonatkozólag; az „Igen” felelet ezt erősítette meg.

7. Asszír epónymoslisták

A hivatalos asszír évszámítás kezdettől fogva az állam egy-egy vezető tisztviselőjének nevével jelölte az éveket. Már a kis-ázsiai asszír kereskedelmi kolónia is eszerint számította az éveket, ami egyrészt arra mutat, hogy rendkívül szoros közigazgatási kapcsolatban állt az anyaországgal, másrészt, hogy az évszámítás ilyen rendszere egyetemes érvényű volt Asszíriában. A rendszer eredetét nem ismerjük. Magát az epónymos-évet *limu*-nak nevezték. Betöltése a szigorú rangbeli rendhez volt kötve: egy-egy új király trónra léptekor uralkodásának első teljes évét róla nevezték el majd sorban a legfőbb udvari méltóságokról: *tartānu* (hadvezér, „alkirály”); *nāgir ēkalli* (palotafelügyelő, munkafelügyelő); *rabi-šaḡē* (főpohárnok, éllemezésügyi biztos); *abarakku* (irattáros, a kancellária vezetője); majd a tartományok előjárói (*šaknu*) laza rang szerinti sorrendben, de elől Asszíria helytartója (*šakin māti* „az ország helytartója”). Szórványos korábbi adatokon kívül az epónymosoknak i. e. 911-től csaknem hiánytalan jegyzékét ismerjük. Két altípusuk ismeretes; az első csak a hivatalnokok nevét tünteti fel, a második az illető év legfontosabb eseményeit is. E jegyzékek nemcsak a kronológiai számításokhoz nélkülözhetetlenek, de gyakran az eseménytörténethez is fontos forrásul szolgálnak. (A szövegek összegyűjtése és feldolgozása, további irodalommal: A. Ungnad „Eponymen” c. cikke a Reallexikon der Assyriologie II. kötetében [Berlin—Leipzig 1938], 412—457. l. Alább a listák második típusából (C^b) közlünk két szemelvényt, az i. e. 781—772 közötti évtized és a 763—757 közötti évek eseményeit.)

(a) Šulmanuašaridu, Asszíria királyának *limu*-jában: Urartu ország ellen (volt hadjárat).

Šamašiuili, a *turtānu*, *limu*-jában: Urartu ország ellen.

Mardukrēmani, a *ra bi šaḡē*, *limu*-jában: Urartu ország ellen.

Bēllišir, a *nāgir ēkalli*, *limu*-jában: Urartu ország ellen.

Nabūišdiyaukin, az *abarakku*, *limu*-jában: Itu' ország ellen.

Pāniaššurlamur, az ország helytartójának *limu*-jában: Urartu ország ellen.

Palilēreš, Rašappa tartomány (helytartója)nak *limu*-jában: a cédrushegyre.

Ištardūri, Našibina város (helytartója)nak *limu*-jában: Urartu ország ellen, Namri ország ellen.

Mannukiadad, Šallat város (helytartója)nak *limu*-jában: Damaszkusz város ellen.

Aššurbēluušur, Kalhu város (helytartója)nak *limu*-jában: Hatarika város ellen.

(b) Bursagale, Guzana város (helytartója)nak *limu*-jában: felkelés (*si-ḫu*) Aššur városban; Simānu hónapban Šamaš fogatkozást szenvedett (tkp. sötétséget csinált).

Tābbēlu, Amedi város (helytartója)nak *limu*-jában: felkelés Aššur városban.

Nabūmūkinaḫi, Ninua város (helytartója)nak *limu*-jában: felkelés Arrapha városban.

Pāniaššurlamur, Arbailu város (helytartója)nak *limu*-jában: felkelés Guzanu városban; dögvész (*mu-ta-nu*).

Bēltakla, Isana város (helytartója)nak *limu*-jában: Guzanu város ellen. Az országban béke.

Ninurtaiddina, Kurbau város (helytartója)nak *limu*-jában: az országban (maradt a sereg).

8. Újbabylóni „királytükör”

Az alábbi szöveg sok tekintetben problematikus. Aššurbānapli lemásoltatta gyűjteménye számára, s csak ezt a példányát ismerjük. Sippar, Nippur és Babylón lakosságának kiváltságaival kapcsolatos. E három város már az i. e. XII. század dereka óta együttesen van említve bizonyos okmányokon, de ennek az iratnak a korát a VIII. század elejénél

korábbra nem tehetjük: Nabú csak ekkortól jut atyja, Marduk mellett jelentősebb szerephez a pantheonban. Legvalószínűbb, hogy a Babylón-barát II. Šarrukin uralkodása idején óhajtották v. nyerték el ezek a városok a kiváltságokat: egy felirat szerint Šarrukin Dür-Iakin elfoglalása (i. e. 710/9) után a Nippurból, Sipparból és Babylónból származó foglyokat szabadon bocsátotta. De gondolhatunk esetleg Aššurhiddina korára is. A szöveg költőinek látszó formája azt valószínűsíti, hogy *politikai költemény*, amely esetleg bizonyos szerződésekre reflektál, s az idegen királlyal szemben a három város ősi szabadságjogait hirdeti. Lehetséges azonban az is, hogy kedvezményt biztosító okmányról szó sincs még a szöveg háttérében sem: ez esetben a szerző — aki minden valószínűség szerint Sipparból származott — a 710. év eseményeit követő, Babylónia számára viharos időkben az asszír hatalmat emlékeztetni akarta e városok kiváltságaira. (Kiadása: Rawlinson IV.² No. 48. — F. M. Th. Böhl: MAOG XI/3. — I. M. Djakonov: VDI 1946/4. — W. G. Lambert: Babylonian Wisdom Literature. Oxford 1960. 110—115.)

A király (ha) nem hallgat a törvényre: alattvalói (*nīšē-šú*) zavarognak, országa pusztasággá válik.

Országa törvényére nem hallgat: Ēa, a sorsok királya a sorsát megmásítja, idegent (szerencsétlenséget) küld üldözésére.

A *nagyjaira* nem hallgat: napjai *megkisebbednek*.¹

[¹] Főtisztviselőre² nem hallgat: országa fellázad ellene.

Gonosztevőre hallgat: az ország szelleme megváltozik.

(De ha) Ēa bölcsességére³ hallgat: a nagy istenek figyelemre méltatják, és az egyenesség ösvényén vezetik őt szüntelen.

Sippar polgárát (*mār sippari*^{KI}) elnyomván, az idegennek kedvező ítéletet ad:⁴ Šamaš, az egek és a föld bírása [¹⁰] idegen törvényt vezet be országában, a főemberek és a bírák a törvényt nem fogják megtartani.

Nippur polgárait, mikor azok törvényért elébe járulnak, bár az anyagi szolgáltatást (*kad/t₅-ra*) elfogadta, mégis igazságtalanul ítéli meg: Enlil, az országok ura idegen ellenséget mozgósít ellene, seregeit (azokkal) levereti; a fővezér (*rubū*) és a seregparancsnok (*šu-ut-rēšušu*) az utcán menekülteként kóborolnak. [¹⁵] Elfogadván Babylón polgárainak ezüstjét, a kincstárba szállíttatja, de amikor a babylóniak peres ügyét hallja, a meghallgatásuktól elfordul: Marduk, az egek és a föld ura az ellenségét fölébe helyezvén, kincstára gazdagságát ellenségének adja ajándékba.

Nippur, Sippar és Babylón polgárait, büntetéssel sújtandó, [²⁰] a tömlöcbe (*bīt šibittim*) veti: ott, ahol a büntetés ki lett róva, a város a mélységbe fog zuhanni; (ahol) a tömlöcbe vetette (őket), idegen ellenség fog betörni.

Sippar, Nippur és Babylón egyformán kezeltessék (*iš-te-niš ta-nam-bi*)!⁵

(Ha) ezeknek (a városoknak) lakóit (*šābē*) kényszermunkába fogni, [²⁵] szolgáltatási kötelezettséget (*il-ki*)⁶, (és) a felügyelő ordítózását rendeli föléjük: Marduk, az istenek bölcse (*apkallum*), a kérdezőnek jósjelet adó (*muš-talum*), országát az ellenségnek szolgáltatván ki, országa népességét (*ummāni*) az ellenség (szolgálatá)ra kényszermunkába fogja, (mivel) ezen (városok) lakosságának Anu, Enlil és Ēa, a nagy istenek, [³⁰] az egek és a föld lakói a testületükben a szabadságot törvényesítették. Sippar, Nippur és Babylón polgá-

¹A *nagy* (főember, elsőkelő arisztokrácia) és a *megkisebbedik* az eredetiben szójátéknak is vehető.

²Szokásos fordítása: kancellár.

³A kormányzás isteni alapelveire.

⁴A király a legfőbb joghatóság.

⁵A három város azonos jogokat élvez.

⁶Mint Hammurapi törvényében (27 §): bizonyos földdarab megművelésnek kötelezettségét s az evvel járó szolgáltatásokat.

rainak a takarmányát (ha) a (saját) paripái elé veti: a paripák, amelyek az ő takarmányukat felették, az ellenség hámjába lesznek majd befogva.

[35] Ezen (városok) férfilakosságát az ország lakosságának mozgósításánál (ha) a király [kötelékeihez] csatolja: a hatalmas Girra isten [öldöklést rendez majd] a seregei között, és ellensége [seregének] oldalára áll át.

Ha kioldja az ökreinek hámját, (s) a föld[jeik határát] megváltoztatja, [40] (vagy) idegennek adományozza: [országa] Adad [áradásától] pusztul el.

(Ha) juhaik adóját (*ši-būt-ti*) beszedi (*i-gab-ba-tu*): Adad, az egek és a föld csatornabiztosa (*gú-gal*) mezőinek lábasjóságát éhinségben veszejtven el, Šamaš áldozatait (is) levágja (?) (*ú-ša-ša-ša*).

[45] A főtisztviselő (*um-ma-an*) és a seregparancsnok, a király színe előtt állók, (ha ezen városok polgárainak) ügyét meghamisítják, bár (jóindulatra bíró) ajándékukat (*da-as-sun*) elfogadták: Ea, az Apsú⁷ királyának parancsából a főtisztviselő és a seregparancsnok fegyvertől fognak meghalni, a helyük (székhelyük) romhalmazzá sújtatik; [50] ami utánuk maradt, (*ar-kat₅-sun*) a szél viszi széjjel, tetteik viharfelhőként lesznek elfújva. Ha a szerződéseiket felbontván, az okmányköveiket⁸ meghamisítják, hadi útra vonultatják be őket, napszámosmunkára (*a-na a-de-e*) fogják őket: Nabû, az Ésagila írnoke, az egek és a föld mindenségének felügyelője, mindenek irányítója (*mu-ma'-[ir]*), a királyság elrendelője, országának szerződését felbontván, mást rendel el. [55] Akár a „pásztor”,⁹ akár a palotafelügyelő (*ša-tam êkurri*),¹⁰ akár a király seregparancsnoka, akik Sipparban, Nippurban és Babylónban az ország házának igazgatására lettek kinevezve, a nagy istenek templomainak közmunkájába állítják oda őket: a nagy istenek, felháborodván, elhagyják lakóhelyeiket, (s) szent kamráikba nem térnek többé vissza.

[60] Vége az „A király (ha) nem hallgat a törvényre” (című műnek).

Aššurbānapli, a mindenség királya, Asszíria királyának palotája, akinek Nabû és Tašmētu hatalmas fület¹¹ adományoztak, világos szemmel¹² láttak el, az írnokság legkiválóbbja, bár az előttem járt királyok közül senki ezt a művészetet nem sajátította el; [65] Nabû bölcsességét, az ékjelek vésését, amennyi csak van, az agyagtáblákra leírtam, besoroltam, ellenőriztem, (és) hogy láthassam s olvashassam, a palotámban helyeztem el.¹³

9. Sînahhēeriba asszír király hadjáratai

A király hadjáratainak történetét több változatban ismerjük. Az első hadjáratnak igen részletes leírása maradt ránk, és a harmadik hadjárat után is készült egy bővebb szövegezésű felirat. Legkésőbb 696-ban elkészült az addigi 8 hadjárat végleges hivatalos krónikája. Ennek két változatát ismerjük, a kettő azonban csak a sorok számában és beosztásában különbözik. (Használt szöveg: az ún. „Taylor-prizma”, *A. Ungnad: Babylonisch-Assyrisches Keilschriftlesebuch. München 1927. 30–47. l. és L. A. Lipin: Аккадский язык I. Leningrad 1957. 47–61. The Oriental Institute of Chicago Univer-*

⁷ Az édesvízi tenger (Perzsa-öböl), Ea isten székhelye.

⁸ A szabadságjogokat, kiváltságokat tartalmazó okmányt nyilvánosan helyezhették el, ezért van vlsz. körül szó, s nem agyagtábláról.

⁹ Kormányzó, helytartó.

¹⁰ Gazdaság- és kereskedelemügyi miniszter.

¹¹ Értsd: átfogó bölcsesség.

¹² Értsd: éleslátás.

¹³ A 60. sortól kezdődően a könyvtári megjegyzések állnak; az utóbbi rész Aššurbānapli „*ex libris*”-e, vö. azonban Rassam-cyl. I. 30. skk. sorokkal.

sity szövege, *Th. Bauer*: Akkadische Lesestücke. Roma 1953. I. 88—96. néhány soros rövidítéssel.)

A 8. hadjárat utáni hadjáratokról is készültek összefoglalások, ezek azonban a *limu*-tisztviselők szerint datálják az eseményeket, ami mutatja, hogy későbbi toldások. Az első 8 hadjárat leírásához csatolt két hadjárat beszámolóját a Taylor-prizma fordítása után közöljük. A felirat a 8. hadjáratig szó szerint megegyezik a Taylor-prizmával. (Kiadva: *L. W. King*, *Cuneiform Texts* ... XXVI. 1—37. [B. M. 103 000] Újabban még egy — a végén néhány sorral megtoldott — változata került elő a bagdadi múzeumban, *l. A. Heidel*: *The Octagonal Sennacherib-Prism in the Iraq Museum*. *Sumer* 9 [1953] 117—189.)

A feliratokban egy-egy hadjárat egy-egy évnek felel meg.

A szövegek viszonylag rövid befejező részét, az építkezési beszámolókat e fordításban mellőztük.

[1.1] Sinahhēeriba, a nagy király, az erős király, a világmindenség királya, Aššur királya, a négy világtáj királya, a tevékeny pásztor, a nagy istenek kedveltje, a jog védője, aki szereti az igazságot, [5] aki jótékonytságot cselekszik, aki a gyengéhez társul szegődik, aki a jó felé fordul, a tökéletes hős, a vitéz férfi, minden királyok elseje, a fejedelem, aki szétzúzza az ellenkezőt, aki villámot szór a gonoszra — [10] Aššur isten, a nagy hegy, nekem juttatta a királyságot, melynek nincs párja; minden szentély lakója fölött naggyá tette a fegyvereimet. A Felső-tengertől, amely napnyugaton van, az Alsó-tengerig, amely napkeleten van, [15] minden feketefejtűt a lábam alá vetettem, és a független királyok, félve a harctól, lakóhelyeiket elhagyván, mint az odú denevére, megközelíthetetlen helyre repültek.

Első hadjáratomban Mardukaplaiddinára, [20] Kārduniaš ország királyára és Elam seregére, az ő segítőjére vereséget mértem Kiš város környékén. E csata folyamán ő elhagyta táborát; egymaga elmenekülvén, megmentette életét. A harci szekereket, lovakat, társzekereket, öszvéreket, [25] amelyeket a harci összecsapás során elhagyott, a kezembe szereztem. Palotájába, mely Bābili városban van, örömmel lépven be, kinyitottam kincstárát, és az aranyat, ezüstöt, arany és ezüst holmit, drágakövet, minden néven nevezendőt, vagyont, holmit, számlálatlanul, súlyos zsákmányt, palotahölgyeit, [30] udvaroncokat, hivatalnokokat, énekeseket, énekesnőket, értékes kézműveseket, ahányan csak voltak, palotájának szolgáit kihozatván, a zsákmányba számláltam. Aššur, az én uram erejével, 75 erős városát, fallal kerítve, Kaldu országban, [35] és 420 kis városát, amelyek ezeknek a környékén vannak, körülzártam, elfoglaltam, zsákmányukat elzsákmányoltam. Az arab, arameus, káld lakosságot, amelyek Uruk, Nippur, Kiš, Hursagkalama, Kutū, Sippar városokban voltak, és annak a városnak „fiait”, amely a bűn ura, kivezetvén, [40] a zsákmányba számláltam. Visszatértemkor a Tu’umuna, Rihihu, Iadaku, Ubudu, Kibrē, Malaḫu, Gurumu, Ubulu, Damunu, Gambulu, Hindaru, Ru’ua, [45] Puqudu, Hamrānu, Hagaranu, Nabatu, Li’tau, arameus embereket, akik nem hódoltak meg, ugyancsak meghódítottam. 208 000 embert, kicsit és nagyot, férfit és nőt, (valamint) lovakat, öszvéreket, szamarakat, tevéket, [50] ökröket és juhokat számlálatlanul, súlyos zsákmányt, zsákmányul hurcoltam el Aššur országba. Hadjáratom folyamán Nabûbêlšumātē, Hararati város megbízottjától aranyat, ezüstöt, hatalmas *musukkāni*-szálfákat, lovakat, tevéket, ökröket [55] és juhokat, súlyos ajándékát, vettem át. Hirimme város népét, a megátalkodott ellenséget, fegyverekkel levágván, egyetlen egy se maradt meg. Holttestüket oszlopokra akasztván, a várost körülvettem velük. Ezt a tartományt [60] újjászerveztem. 1 ökör, 10 bárány, 10 *imēru* bor, 20 *imēru* datolya, az első osztályú, Aššur istenei, az én uraim számára: ezt vetettem ki rájuk.

Második hadjáratomban Aššur, az én uram, felbízottatván engem, a kaššú és iasubigalla emberek országa ellen mentem, ^[65] akik réges rég óta nem hódoltak meg a királyoknak, az én atyáimnak. A magas hegyek között, a veszélyes részekben, lovon utaztam, míg lábam harci szekerét háton hordozták. A nagyon szűk helyen vadbivalyként saját lábamon lépkedtem. ^[70] Bīt-Kilamzah, Hardišpi, Bīt-Kubatti városokat, fallal kerített erős városaikat, körülzártam, elfoglaltam. A lakosságot, lovakat, öszvéreket, szamarakat, ökröket és juhokat kihozattván a belsejükből, a zsákmányba számláltam. És a kis városaikat, ^[75] amelyeknek száma sincs, elpusztítottam, leromboltam, romhoz tettem hasonlónak. A mező házát, a sátrakat, lakóhelyeiket, tűzben felégetvén, lobogó lánghoz tettem hasonlónak. Visszafordulván, Bīt-Kilamzah várost erődítménnyé változtattam; jobban, mint korábbi időben volt, megerősítettem a falait, és a kezem meghódította ^[80] országok lakosságát telepítettem belé. A kaššú és iasubbigalla emberek országának népét, akik fegyvereim elől elmenekültek, ^[11.1] kihozattván a hegység belsejéből, Hardišpi, (és) Bīt-Kubatti városokban telepítettem le. Helytartóm, Arrapha város tartományura kezébe számláltam őket. Oszlopot készítettvén, ^[5] hódító kezem hatalmát, amelyet rajtuk mutattam meg, arra felíratván, a város belsejében állíttattam fel. Igám irányát megfordítván, az utat Ellipi ország felé vettem. Ispabāra, az ő királyuk, elhagyván előlem erős városait ^[10] és kincsesházát, messzire menekült. Egész kiterjedt országát, mint a vihar, elárasztottam. Marupišti, Akkuddu városokat, királyi házának városait és 34 kis várost, amelyek ezeknek a környékén vannak, körülzártam, elfoglaltam, leromboltam, elpusztítottam, ^[15] tűzben felégettem. A lakosságot, kicsit és nagyot, férfit és nőt, a lovakat, öszvéreket, szamarakat, tevéket, marhákat és juhokat számlálás nélkül zsákmányolván el, egészen a nemlétig készítettem őt elmenni, és országát megkisebbittem: Sisirtu (és) Kummahlu városokat, ez erős városokat, ^[20] valamint a kis városokat, amelyek ezek környékén vannak; Bīt-Barrūa tartományt teljes egészében, országából levágván, Aššur határához csatoltam. Elenzaš várost királyi várossá és e tartomány erősségévé ^[25] tévén, korábbi nevét megváltoztattam, és a Kār-Sin-ahhēeriba nevet adtam neki. A kezem meghódította országok lakosságát telepítettem belé. Helytartóm, Harhar város tartományura kezébe számlálván (őket), kiterjesztettem országomat. Visszatértemkor ^[30] a messzi médek — akiknek a királyok, apám közül senki sem hallotta országuk nevét — súlyos adományát átvettem, Úraltam igájába aláztam őket.

Harmadik hadjáratomban Hatti ország ellen mentem. ^[35] Lulī, Šidunnu város királya — uraltam fényének félelme leverte őt, és [Amurru országból Iadnana országba,] a tenger közepére menekülvén, „felment a hegyére”. Nagy-Šidunnu, Kis-Šidunnu, Bīt-zitte, Zariptu, Maḥalliba, ^[40] Usu, Akzibi, Akku városokat, erős városait, fallal kerítve, a legelő- és itatóhelyeket, birodalmának házait Aššur, az én uram fegyverének félelmetessége elárasztotta, és meghódoltak a lábamhoz. A királyság trónjára Tuba’lu-t ^[45] ültettem fölélük, és uraltam évenkénti, nem megszűnő adóját (és) beszolgáltatását vettem ki rá. Minḫimmu, a Samsimuruna városbeli; Tuba’lu, a Šidunnu városbeli; Abdil’ti, az Aruda városbeli; ^[50] Urumilki, a Gubla városbeli; Mitinti, az Asdūdu városbeli; Puduilu, a Bīt-Ammana országbeli, Kammusunadbi, a Ma’abu városbeli; Iluairammu, az Udummu országbeli: ^[55] Amurru ország királyai valamennyien bőséges ajándékokat, súlyos adományukat négyszeresen elébem hozván, megcsókolták a lábamat. És Šidqaia, Isqalluna város királya, aki nem hódolt meg az igámba: atyai házának isteneit, őt magát, ^[60] feleségét, fiait, lányait, test-

véreit, atyai házának leszármazottjait „kitépvén”, Aššur országba hurcoltam. Šarruludāri, Rukibti, korábbi királyuk fiát Isqalluna város népe fölé tévén, uralmam szövetsége adójának teljesítését vetvén ki reá, ő a hámomat húzta. ^[65] Hadjáratom folyamán Bit-Dagana, Iappu, Banaiamašqa, Azuru városokat, Šidqaiia városait, amelyek lábamhoz gyorsan nem hódoltak meg, körülzártam, elfoglaltam, zsákmányukat elzsákmányoltam. Amqarruna város vezetői, előkelői és lakossága, ^[70] akik Padit, királyukat, Aššur ország szövetségését és felesküdtöttjét vasbílincsbe vevén, Hazaqiyauinak, a Iaudi országbelinek adták ki, és a magasztos isten ellen ellenségesen cselekedtek, elfogta szívüket a félelem. Egyiptom királyai, íjász harcosokat, harci szekereket, lovakat, amelyek Meluhha ország királyáé, ^[75] számtalan sereget gyűjtven szövetségessül magukhoz, azok segítségére mentek. Altaqū város környékén hadrendbe álltak ellenem, és fegyvereiket élezték. Aššur isten, az én uram iránti bizodalomban megütkeztem velük, és a vereségüket okoztam. ^[80] Egyiptom királyának harci szekér vezetőit, és fiait; valamint Meluhha királyának harci szekér vezetőit és fiait az ütközet folyamán élve elfogta a kezem. Altaqū (és) Tamnā városokat körülzártam, elfoglaltam, zsákmányukat elzsákmányoltam. ^[III. 1] Amikor Amqarruna városba értem, a vezetőket, az előkelőket, akik bűnt okoztak, megölvén, holttestüket a város körül oszlopokra aggattam. A város fiait, a bűn és véték elkövetőit, ^[2] a zsákmányba számláltam. A többieknek, akik nem hordoznak bűnt és aljasságot, akiknek vétke nincs, elrendeltem a boldogulásukat. Királyukat, Padit, Ursalimmu városból kihozatván, az uralom trónjára ^[10] ültettem föléjük, és uralmam adóját vettem ki rá. És Hazaqiyau, a Iaudi országbeli, aki nem hódolt meg az igámba: 46 erős városát, fallal kerítettet, és a kis városokat, amelyek ezek környékén vannak, amelyeknek száma sincs, ^[15] töltés hányásával és ostromgép közvelvivésével, gyalogos roham harcával, aláásással, réssel, létrával körülzártam, elfoglaltam. 200 ezer 150 embert, kicsit és nagyot, férfit és nőt, a lovakat, öszvéreket, szamarakat, marhákat, és juhokat, melyeknek száma sincs, a belsejükből kivezettetvén, ^[20] a zsákmányba számláltam. Őt magát, mint a ketrec madara, Ursalimmu város belsejében, királysága városában, olyanná tettem: sáncokat hányatván ellene, a városa kapuján kijövőt visszafordítottam gyalázatához. Városait, amelyeket zsákmányul szereztem, országa területéből levágván, Mitintinek, Asdūdu királyának, ^[25] Padinak, Amqarruna királyának és Šillibélnek, Haziti királyának adván, megkisebbittem az országát. A korábbi adóhoz, országaik járulékához uralmam szövetségének járulékát csatolván, kivettem rájuk. Ő, Hazaqiyau — ^[30] uralmam fényének félelme levervén őt, az arabok (*ur-bi*) és jó katonái, akiket Ursalimmu, királyi városa megerősítésére vitetett be, kudarcot vallottak — 30 *biltu* arannyal, 800 *biltu* finom ezüsttel, ^[35] antimónnal, drágakővel, nagy . . .-kövekkel, elefántcsont ágyakkal, elefántcsont támlájú székekkel, elefántbőrrel, elefántagyarral, *ušu*-fával, *taskarinnu*-fával, minden néven nevezendő súlyos értékkel, valamint lányaival, palotája nőivel, énekesekkel, énekesnőkkel Ninuába, uralmam városába ^[40] utánam küldte követét, ide hozatván ezeket, s hogy adót fizessen nekem és szolgáltatásokat teljesítse.

Negyedik hadjáratomban, Aššur, az én uram, felbízta engem, mozgósítottam temérdek katonámat, és Bit-Iakin ország felé rendeltem a menetet. Hadjáratom folyamán ^[45] Šuzubi, a káld, a sástenger lakója vereségét okoztam Bittūtu városban. Ő maga — reá zuhanván a csatám rettegése, szíve vert, és mint a sakál (?), egymaga elmenekülvén, helye nem látszott. Igám irányát megfordítván, ^[50] Bit-Iakin ország felé vettem az utat. Ő, Mardukaplaiddina, akinek korábbi hadjáratom folyamán vereségét okozván, szétszórtam had-

erejét, erős fegyvereim lármája és dühöngő harcom felvonulása megrettentette; ^[55] országa isteneit a szentélyeikből mozgósítván, hajókra behajózott, és Nagiteraqqi városba, amely a tenger közepén van, madárként elrepült. Testvéreit, atyai házának ivadékait, akiket a tenger partján hagyott, továbbá országa népének maradékát Bit-Iakinból, a sástenger és nádas közepéből ^[60] kivezettetvén, a zsákmányba számláltam. Megfordulván, városait elpusztítottam, leromboltam, romhoz tettem hasonlóvá. Szövetségesére, Elam királyára, rémületet öntöttem. Visszatértemben Aššurnādinšumi elsőszülött fiamat, „térdem” származékát, uralma trónjára ültetvén, ^[65] Šumer és Akkad téres országát alája rendeltem.

Ötödik hadjáratomban Tumurru, Šarum, Ezama, Kibšu, Halgidda, Qūa, Qana városoknak népessége, — akiknek, mint a sas, a madarak elsejének fészke, a Nipur, e meredek hegy csúcsán ^[70] helyezkedik el lakóhelyük — s ezért nem hódoltak meg igámba: Nipur hegy lábánál táborni tettetvén, a lábamhoz közeli válogatott embereknek és csatám katonáinak, az irtogatlanoknak, én magam, mint a bősztölény, az élükre álltam, ^[75] a vízmosságokat, a hegység szakadékát és zuhatagját, a meredek kapaszkodókat (hord-)székemben jártam meg; ahol túl szűk volt a székemnek, lábamon szökeltem, mint a gazella, a magas szirteken, felmásztam rájuk; ahol térdeim már fáradtak voltak, a hegység kövére leülvén ^[80] szomjamban oltására a tömlő hús vizét ittam — a hegyvidék ormaiig üldöztetvén őket, vereségüket okoztam. Városaikat elfoglalván, ^[IV. 1] zsákmányukat elzsákmányoltam, elpusztítottam, leromboltam, tűzben felégettem. Igám irányát megfordítván, Maniae, Daias ország Ukku városa királyá ellen — nem hódolt meg — vettem az utat. Megnyitlan utak, szűk ösvények, amelyeken énelőttem ^[5] a meredek hegyek felé senki sem járt a korábbi királyok közül: az Anara és Uppa, a hatalmas hegyek lábánál táborni veretvén, én magam, támlás (hord)székemben, csatáim tökéletes katonáival együtt, ^[10] a hegyek szűk szorosaiba fáradságosan beléptem, és veszélyek között a hegyek nehezen megközelíthető csúcsaira feljutottam. Ő, Maniae, látván a porfelhőt katonáim lába nyomán, Ukkut, királysága városát elhagyta, és messzire menekült. Ukku várost körülzárván, elfoglaltam, ^[15] zsákmányát elzsákmányoltam, minden néven nevezendő holmiját és vagyonát, palotájának kincseit a belsejéből kihozattam, és a zsákmányba számláltam. És 33 várost, amelyek e tartomány határán vannak, elfoglalván, a lakosságot, a szamarakat, a marhákat, és a juhokat belsejükből elzsákmányoltam; ^[20] (azokat) elpusztítottam, leromboltam, tűzben elhamvasztottam.

Hatodik hadjáratomban Bit-Iakin megmaradt népe, amely erős fegyverem elől, mint a vadszamár, elszáguldott, (és) országuknak isteneit a szentélyeikben mozgósítván, a nagy tengeren, mely napkeleten van, ^[25] átkeltek, és Elam területén, Nagitu városban vetették meg lakóhelyüket: Hatti ország hajóin átkeltem a tengeren. Nagitu (és) Nagitudi'bina városokat, valamint még Hilmu országot, Pillatu várost és Hupapanu országot, Elam tartományait elfoglaltam, Bit-Iakin ország népét, valamint isteneiket, ^[30] és Elam népét zsákmányul ejtve, bűnös nem maradt. Behajóztván őket hajókra, az innenső partra hozattam át, és az Aššur ország felé vezető úton elindítottam (őket). A városokat, amelyek ezekben a tartományokban vannak, elpusztítottam, leromboltam, tűzben elhamvasztottam, pusztasággá és rommá változtattam. ^[35] Visszatértemkor Suzubura, Bábili „fiá”-ra, aki az ország zűrzavarában Šumer és Akkad uralmába visszatért — egy mezei csatában vereséget mértem. Élve a kezembe fogtam el őt, gúzsba és vasbilincsbe vervén, Aššur országba ^[40] hoztam őt.

Elam királyára, aki melléje állván, segítségére sietett, vereséget mértem. Csapatait szétkergetvén, szétzúztam seregét.

Hetedik hadjáratomban, Aššur isten, az én uram, felbízattván engem, Elam ország ellen mentem. Bīt-Ha'iri, ^[45] Rašā városokat, amelyek Aššur határán vannak, amelyeket apám idejében az elami(ak) erővel elfoglaltak, hadjáratom folyamán elfoglalván, zsákmányukat elzsákmányoltam. Helyőrségem katonáit helyeztem el bennük, (és) Aššur határához csatolván, ^[50] Dēr város erődparancsnokának kezébe számláltam (őket). Bubē, Dunnišamaš, Bīt-Risia, Bīt-aḥlamē, Duru, Kaltesulaia, Šilibtu, Bīt-Asusi, Kār-Zēriqša, Bīt-qissi, Bīt-Karpalāni, Bīt-Imbia, ^[55] Hamanu, Bīt-Arrabi, Burutu, Dimtu-ša-Sulaia, Dimtu-ša-Mārbītietir, Harriašlakē, Rabaia, Rāsu, Akkabarina, Til-Uhuri, Hamrānu, Naditu városokat, valamint az átjáró városait, ^[60] vagyis Bīt-Bunaki, Til-Humbi, Dimtu-ša-Dumeilu, Bīt-Ubia, Baltilišir, Tagablišir, Šanakidāti, az alsó Masutu, Sarḥudiri, Alum-ša-Bēlitbīti, Bīt-Anēiddina, Ilteuba városokat, 34 (sic!) erős várost, ^[65] valamint a kis városokat, amelyek ezek környékén vannak, amelyeknek száma sincs, körülzártam, elfoglaltam, zsákmányukat elzsákmányoltam, leromboltam, elpusztítottam, tűzben felperzseltem. Égésüknek a füstjével, mint valami hatalmas viharral, a tágas ég boltozatát beborítottam. Meghallván városainak ^[70] elfoglalását, Kudurnahundu, az elami — a félelem lesújtotta őt. Maradék népét az erősségekbe vitte be. Ő maga, Madaktēt, királysága városát elhagyván, Haidala városba, amely a távoli hegységben van, vette az utat. Madakte, királysága városa ellen ^[75] rendeltem vonulást. Mivel a csapadékos (= Tebētu) hónapban erős hideg állt be, a felhők tömege esőt esőre, és havat hullatott le, a hegység áradó patakjait félttem, és igám irányát megfordítván, Ninua városba vettem az utat. Azokban a napokban ^[80] Aššur, az én uram parancsára Kudurnahundu, ^[v. 1] Elam királya, három hónapot se töltvén be, nem a sorsa napján, hirtelen meghalt. Utána Ummanmenanu, ki nem kapott értelmet és bölcsességet, az ő édes testvére, a trónját elfoglalta.

Nyolcadik hadjáratomban, miután Šuzubi fellázadt, és Bābili fiai, gonosz ördögök, a város kapuit bezárták; szívük az ellenállást tervezte: Šuzubu, a káld, az erőtlen férfi, akinek nincs „térde”, Lahiri város tartományurának alattvaló szolgája, ^[10] a szökevény arameus, a csavargó, a gyilkos, a rabló köréje gyűlvén, a mocsár belsejébe vonultak, és felkelést indítottak. Én gyűrűbe zárván őket, életüket szűkké tettem. A félelem és az éhínség miatt Elamba menekült. ^[15] Amikor szervezkedés és árulás történt ellene, Elam területéről elsietett, és Bābili (ŠU.AN.NA) városba lépett. A Bābili-beliek, bár nem ez volt sorsának rendelése, a trónra ültették őt, Šumer és Akkad uralmát alája rendelték. Az Ēsagila kincsestárát kinyitván, aranyat és ezüstöt — ^[20] amely Bēl (és) Šarpānītum isteneké, az ő isteneik templomának vagyona — hoztak ki (belőle), és Ummanmenanunak, Elam királyának, akinek nincs értelme és bölcsessége, vitették el megvesztegetésül. „Gyűjtsd össze seregedet, mozgósítsd táborodat, siess Bābili felé, állj az oldalunkra, ^[25] mert te vagy a reménységünk” Ő, az elami, akinek korábbi hadjáratom során, amely Elam ellen folyt, elfoglaltam a városait és rommá változtattam, a szíve nem fontolta meg: a megvesztegetést elfogadván tőlük, katonáit, táborát összegyűjtötte, harci szekereket, társzekereket ^[30] szerelt fel, lovakat, öszvéreket fogott a háma(i)ba. Parsuaš ország, Anzan ország, Paširu ország, Ellipi ország; a Iazan törzs, Lakabri törzs, Harzunu törzs; Dummuku város, Šulai város, Sam'una város; Mardukaplaidina fiai; Bīt-Adini ország, Bīt-Amukkana ország, ^[35] Bīt-Sillana ország, Bīt-

sálatutuakki ország; Lahiru város; a Puqudu törzs, a Gambulu törzs, a Halatu törzs, a Ru'ua törzs, az Ubulu törzs, a Malahu törzs, a Rapiqu törzs, a Hindaru törzs, a Damunu törzs — ezeknek a tömege szövetkezett vele nagy szövetségre. Akkad felé ^[40] vévén az utat, Bábili városához vonultak. Majd Suzubuval, a kálddal, Bábili királyával kölcsönösen szövetséget kötve, tömegeik felálltak. Mint a rengeteg sáska eláradása az év elején, úgy jöttek ellenem együttesen, a küzdelem megvívására. ^[45] Mint súlyos vihar, mely erős forgószélé, a por lábuk nyomán a téres egek boltozatját beborította; Halulē városban, amely az Idiglat partján fekszik, hadrendet csináltak ellenem. Elfoglalván itatóhelyem útját, fegyvereiket élezték. ^[50] Én magam Aššur, Šin, Šamaš, Bēl, Nabū, Nergal, Ninua Ištarja, Arba'ilu Ištarja, bizodalمام isteneihez az erős ellenség legyőzéséért imádkoztam, és ők könyörgésemet gyorsan meghallották, a segítségemre jöttek. Oroszlánként tombolván, felöltöttem ^[55] bőrpáncéloamat; sisakomat, a csata kellékét, a fejemre helyeztem; fenséges harci szekerembe, az ellenség eltiprójába szívem indulatában gyorsan felszöktem. Az erős íjat, amit Aššur isten adott nekem, kezembe ragadtam. ^[60] A dárdát, az élet átdöfőjét, markomba szorítottam. Minden gonosz ellenséges katona ellen ordító hangon felkiáltottam, mint Adad, bömböltem. Aššur, a nagy úr, az én uram parancsára, mint a vad déli szél rohama, oldalról és előlről az ellenségre rohantam. ^[65] Aššur, az én uram fegyverével és csatám dühödt rohamával „mellüket” megfordítván, rohamukat (?) visszavertem. Az ellenség katonáit nyíllal és nyílvesszővel árasztván el, összes holttesteiket szitává (?) lyuggattam. Humban-undaša, ^[70] Elam királyának főparancsnoka, a kinevezett vitéz, katonáinak irányítója, az ő nagy támasza, valamint főemberei, akiknek övén a tőr aranyból van csinálva, és karjukra jáspis és vörös arany karkötők vannak húzva — mint a kövér barmokat, amelyekre béklyó van vetve, ^[75] gyorsan leöldöstem őket, és vereségüket okoztam. Nyakukat, mint birkáét levágtam. Drága életüket, mint cérnát, elnyestem. Mint a szilaj áradás, amely az érés idejének esőitől (van), vérüket a széles földre csorgattam. ^[80] A tüzes paripák, a lovaglásomhoz befogottak, vérük árjában gázoltak, mint folyóban. Harcom szekere, a gonosz és a rossz eltiprója — vérben és ürülékben fürödtek a kerekei. Vitézeik hullája, mint a fű, ^[85] megtöltötte a mezőt. Heréiket (*sapsapu*) levágván, ^[VI. 1] nemzőerejüket semmivé tettem, mint az uborka termése érés idején. Kezüket levágtam. A jáspis, arany, ezüst karkötőket, amely karjukon van, elvettem. Éles kardokkal elvágtam szíjukat; ^[5] az arany és ezüst töröket, az övön, amely derekukon van, elvettem. Többi főemberét, valamint Nabûšumiškunt, Marduk-aplaidinna fiát, aki csatámtól megijedvén, oldalukra állt, élve az ütközet folyamán megragadta a kezem. A szekerek, ^[10] valamint a hozzájuk tartozó lovak, amelyeknek hatalmas csatám kitörésekor lovasait megölték, s amelyek magukra maradván, önmaguktól elszáguldoztak, de ugyanígy vissza is tértek, míg 2 *bēru* telt el az éjszakából: ölésüket abbahagytam. Ó, Ummanmenanu, ^[15] Elam királya, valamint Bábili királya, Kaldú ország sejkjei, akik az oldalára álltak — csatám rettenete, mint a Bika (csillagkép), testüket leverte. Sátraikat elhagyván, életük mentésére katonáik hulláin átgázoltak; elrohantak, mint amikor a galambfiókat kergetik. Szívük vert, ^[20] vizeletüket kiengedték harci szekereik belsejébe, ürüléküket kinyomták. Üldözésükre utánuk küldtem harci szekereimet (és) lovaikat. A menekülőiket, akik életük miatt elfutottak, ahol érték, levágták fegyverrel.

(A felirat befejező része [VI. 25—73. sorok] az uralkodó építkezéséről szól. A fővárosban, Ninuában, felépíti palotáját, és bővíti a melléképületek és a fegyvertár területét.)

[IV. 92] Šulmubēl, Rimusi város kormányzójának *limu*-jában Kirua, Illubri város városura, [V. 1] az „arcomat néző” szolga, akit az istenei elhagytak, Hilakku város népességét fellázítván, harcra készült. A nép, Ingirā, Tarzi városok lakói [5] az oldalára állván át, megszerezték Que város útját, elzárták a járást. Gyalogosokat, íjászokat, pajzs- és lándzsahordókat, harci szekereket, lovakat — királyi kötelékeket küldtem ellenük. [10] Hilakku népessége ellen, akik az oldalukra álltak át, a meredek hegységben rendezték az ütközetet. Ingirā és Tarzu várost elfoglalván, zsákmányukat elzsákmányolták. Őt magát Illubri városban, királysága városában [15] gyűrűbe zárták, és kijáratát elfoglalták. Ostromgép — „a fal nagy legye” — közel vivésével és létrával, gyalogos roham harcával vereséget mértek rá, és elfoglalták a várost. Kiruát, a város városurát, valamint városainak zsákmányát, [20] és Hilakku városlakóit, akik átálltak az oldalára, valamint a szamarakat, marhákat és juhokat Ninua városba, énelém hozták. Ami Kiruát illeti: bőrét lenyúztam. Illubru várost ismét újjászerveztem. [25] A kezem meghódította országok lakosságát telepítettem beléje. Aššur, az én istenem fegyverét állomásoztattam benne. Egy alabástrom feliratos oszlopot csináltatván, előtte állítottam fel.

Aššurbēlušur, Kutmuhi város kormányzójának *limu*-jában [30] Tilgarimmu város ellen — a város Tabalu ország határán fekszik, amelyben Gurdī, a szolga város királya felkötötte a fegyvereit — válogatott gyalogosokat, íjászokat, pajzs- és lándzsahordókat, [35] harci szekereket, lovakat — királyi kötelékeket küldtem ellenük. Ezt a várost gyűrűbe zárták. (Roham)töltéssel, ostromgép közelségével, gyalogos roham harcával elfoglalták a várost. [40] A lakosságot és az isteneket, akik benne laknak, a zsákmányba számlálták. Ezt a várost lerombolták, elpusztították, rommá és romhalmazzá változtatták. Ezeknek az országoknak a zsákmányából, amelyet elzsákmányoltak, [45] 30 000 íjászt, 20 000 pajzsost kötelékbe szervezvének közülük, királyi kötelékemhez csatoltam. Az ellenség többi, súlyos zsákmányát egész táborom, [50] és a tartományurak, (valamint) nagy városaim népe között osztottam szét, mint a juhot.

(A felirat a továbbiakban a „Palota, amelynek nincs párja” építéséről szól.)

10. Az utolsó asszír uralkodócsalád származása

(Aššurahiiddina titulátúrájából)

(R. Borger: Die Inschriften Asarhaddons Königs von Assyrien. Graz 1956. 79. skk.)

... [22] Én, Aššurahiiddina, a Mindenség királya, Enlil meghatalmazottja, Aššur *šangu*-(pap)ja, Bābili helytartója, Šumer és Akkad királya, ... [27] Subartu, Amurrū, Gutium királya és a kiterjedt Hatti országé, Dilmun helység, Makan és Meluhha országok királyainak királya, a négy világtáj királya, ... [34] az egész lakosság Šamaša (= napja), ... pajzsa, a megbízható pásztor, a feketefejük terelője, [35] örök királyi (család) leszármazottja, Baltil város¹ kiváló származéka, az Ésačila vágya (*he-šeḫ-tu*), kinek a keze tiszta, az *išippu*-(pap), a nagy istenek szobrának tisztogatója, Aššur isten templomának építője,

¹ Aššur isten másik neve Baltil, innen Aššur város neve is néha ez.

az Esagila és Bábili helyreállítója, aki az ország elrabolt (zsákmányul ejtett) isteneit a helyükre visszahozván, örök cellájukban adott nekik lakást, . . .^[41] aki Baltil várost szabadságában (*[kidin]-nu-tu*) megerősítette (*ka-šir*), Nippur Bábili, Barsip Sippar városokat mentességgel (*šu-ba-re*)² ajándékozta meg (*ša-kin*), . . .^[47] Sinahhēeriba fia, nagy királyé, a hatalmas királyé, a Mindenség királyáé, Asszíria királyáé, Šarrukīn fiáé, aki a Mindenség királya, Asszíria királya, Bábili helytartója, Šumer és Akkad királya (volt); királyi származéka (*l̄-l̄b-bi šarru-ti*) Bēlbaninak, Asszíria királyának,³ az ősi nemesnek (*ki-sit-ti ša-a-ti*), akinek a fészke (*du-rug-šu*) Baltil város, aki Marduk szavára az ősi időkben^[50] az ország és a nép uralmára [szólíttatván], a királyságra lépett (*šu-lu-ku*); *iššiakku*-sága Aššur isten tetszésére talált, áldozatai bemutatását örömmel vették az ég és a föld istenei. . . .

11. Aššurahiddina trónralépte és hadjáratai

A szöveg Ninua városban számos változatban került elő. Építkezési felirat. Esemény-története nem kronologikus. (A legteljesebb változatot *R. C. Thompson* adta ki: *Prisms of Esarhaddon and Ashurbanipal*. London 1931. A fordítás alapjául ez szolgál, figyelembe véve *R. Borger* feldolgozását és kiegészítését: *Die Inschriften Asarhaddons Königs von Assyrien*. Graz 1956. 39. skk.)

Aššurahiddina palotája, a nagy királyé, a hatalmas királyé, a Mindenség királyáé, Asszíria királyáé, Bábili helytartójaé (*šakkanakku*) Šumer és Akkad ország királyáé, a négy világtáj királyáé, a törvényes pásztore, a nagy istenek kegyeltjeé,^[5] akinek kiskorától fogva Aššur, Šamaš, Bēl és Nabū, Ninua Ištarja, Arba'īlu Ištarja Asszíria királyságára mondták ki a nevét.

Mivel idősebb testvéreimnek én kisebb öccse voltam, Aššur, Šin, Šamaš, Bēl és Nabū,^[10] Ninua Ištarja, Arbailu Ištarja parancsából a nemzőatyám bátyáim testületében a fejemet törvényesen (*ke-niš*) felemelte, mondván: „Íme, az én trónörökös fiam!” Šamašt és Adadot áldozatai jóslatkérésben (*ina bi-ri*) megkérdezvén, (azok) határozott igennel feleltek neki, mondván: „Ő az utódod!”^[15] Tiszteletben tartván súlyos (méltóságos) kijelentésüket, Asszíria lakosságát, kicsinyt és nagyot (egyaránt), (valamint) a testvéreimet, atyám házának származékait egybegyűjtötte össze (*iš-te-niš ú-pa-šir*), Aššur, Šin, Šamaš, Nabū és Marduk, Asszíria istenei, az egeket és a földet lakó istenek előtt komoly nyilatkozatot tétetett velük afelől, hogy támogatják trónörökösségemet.^[20] A kedvező hónapban, a megfelelő napon magasztos parancsuk értelmében a félelemmel tisztelt helyre, a *bīt ridūti*-ba, amelyben a királyság „lényege” (*ši-kin šarru-ti*) található, örömmel beléptem.

Midőn a törvényes utódlás (*ri-id-du ke-nu*) testvéreimmel szemben érvényesült (*it-ta-bik-ma*), ami az istenek (végzése) volt, azok eltértek, elárulták (az istenek) fenséges cselekedeteit,^[25] gonosz tervek szöttek. Gonosz nyelvet, rágalmozást, hazugságot — ami nem az istenek szíve szerint való — kezdvén ellenem, aljasságot, békétlenséget, hátam mögött szüntelen gonoszságot beszéltek. Atyám jóindulatú szívét (*pa-áš-ru l̄b-bi abi-ia*) az istenekkel ellentétben

² Kiváltságokkal; e városok kiváltságával kapcsolatos okmányt l. a 168. oldalon.

³ Asszíria (Aššur város) hajdani királya; talán az i. e. XIX. sz.-ban uralkodott. Érdekes, hogy Aššurahiddina vér szerinti rokonságot állít — jellemző a legitim királyság ókori keleti ideológiájára.

haragra gerjesztették ellenem; ^[30] mégis, alant a szíve szeretetet sugallván neki, királyságom megteremtésére szegezte a szemét.¹

Szívemben meghányván, bensőmben fontolóra vettem, eképpen: „Az ő tetteik bizony gőgösek; csak a maguk eszére hallgatnak; de mit csinálhatnak, ami nem az istenektől (ered)?” ^[35] Aššurhoz, az istenek királyához (és) az irgalmas Mardukhoz a förtelmeik elpusztításáért imádsággal, könyörgéssel és arcrabolással fohászkodván, (ők) az óhajítás(om)hoz beleegyezésüket adták. A nagy istenek, uraim döntése szerint a gonosz tettek elől védett (rejtett, titkos) helyre telepítettek le engem,² jóindulatú oltalmukat ^[40] terjesztvén ki rám, megőriztek engemet a királyságra.

Később testvéreim — eszüket vesztve — megtették mindazt, ami az istenekkel és az emberiséggel szemben nem jó, gonoszat forraltak, fegyveresen lázadtak fel (*is-si-hu-ma* ^{G18}*kakkē*^{MEŠ}), Ninuában istentelenül a királyság megszerzésére törtek közösen kecskeként (botorul).³ ^[45] Aššur, Sîn, Šamaš, Bēl, Nabû, Ninua Ištarta, Arbailu Ištarta, a trónbitorlók (^{L1}*ha-am-ma'-e*) tetteit, amelyek az istenek szíve ellenére lettek elkövetve, rosszállva tekintették, s nem álltak az oldalukra. Erejüket gyengeséggé változtatták, álám vetették őket. ^[50] Asszíria lakossága, akik a nagy istenek (előtt) a hűségeskü fogadalmát vízzel és olajjal letették, nem mentek segítségükre.

En, Aššurahiddina, akinek a nagy istenek támogatásával a harc közepén nem tántorodik meg a melle, ^[55] gonosz tetteikről tüstént tudomást szerezvén, „Jaj!”, — kiáltottam fel; uralkodói viseletemet megszággattam, gyászos üvöltözésbe kezdtem, oroszlámként dühöngtem, a bensőm felindult. Hogy az atyám házának királyságát (én) töltssem be, toporzékoltam (s) kezemmel (hadonásztam). Aššur, Sîn, Šamaš, Bēl, Nabû, Nergal, Ninua Ištarta, Arbailu Ištarta istenekhez ^[60] emelvén a kezemet, azok meghallgatták kérésemet. Szilárd „igen”-jükkal bocsátották elém megbízható jóslatukat: „Eredj, ne tétovázz! Mi is az oldaladon megyünk, ellenségeidet leöljük!” Egy vagy két napot sem várakoztam; a seregeim elejét nem vizsgáltam meg; a hátulját nem szemléltem meg; a hamba fogott lovak és a harci felszerelések szemlélését ^[65] nem rendeztem meg; a hadjáratom élelemkészletét nem halmoztam fel; Šabaťu hónap⁴ havát és fagyát, a tél keménységét nem féltem, mint a kiterjesztett (szárnyú) sasmadár, kitártam karom ellenségem leverésére. A Ninua felé vezető utat, bár szűk volt, sietve megtettem, ^[70] de Hanigalbat⁵ földjén minden délceg vitézük elállta velem szemben a felvonulás útját, és fegyvereiket köszö-rülték. De a nagy istenektől, uraimtól való félelem lesújtotta őket, s midőn látták erős hadam felvonulását, fejvesztettség vett rajtuk erőt. Midőn Ištara, a harc és csata úrnője, főpapi voltom (*šangû-tu*) kedvelője, ^[75] az oldalamra állván, íjukat szétroppantotta, harci rendjüket megoldotta, (ez a kiáltás) hangzott fel a tömegükből: „Íme, a királyunk!” Az Ő magasztos rendeletére átálltak oldalamra, mögém sorakoztak, báránként egybeverődtek, (és) az uralomért könyörögtek.

¹ Sínahhēriba Babilón-ellenes politikája, és Aššurahiddina Babilón-párti hangoltsága került összeütközésbe, vlsz. ezt használták ki a testvérek is.

² A trónörökös elmenekült az udvartól, nehogy merénylet áldozatává váljék. Atyja hirtelen haláláig vlsz. valamelyik nyugati tartományban, esetleg Kis-Ázsiában tartózkodott.

³ Sínahhēriba merénylet áldozata lett Babilónban. Halála után idősebb fiai maguknak akarták megszerezni a trónt.

⁴ Január—február!

⁵ A Mitanni-állam volt területén.

[80] Asszíria lakossága, akik a nagy istenek előtt nekem hűségesküt tettek, elem jővén, megcsókolták a lábamat. És ők, a trónbitorlók, a felkelés és lázadás kezdeményezői, amikor meghallották hadi felvonulásomat, az őket támogató katonaság elpártolván tőlük, egy ismeretlen országba menekültek. Amikor a Tigris partjára értem, [85] Sîn és Šamaš istenek — a kikötők urai — akaratával és összes sereggemmel, mint valami árkon, úgy keltem át a széles Tigris folyón. A kedvező Addaru hónapban, a 8. napon, Nabû ünnepén⁶ [11.1] Ninuába, uralmam városába örömmel léptem be, s atyám trónján meglegedetten foglaltam el a helyemet. Déli szél fúj, Ea⁷ lehellete, az a szél, amelynek fúvása a királyság hivatasának gyakorlására kedvező; [5] megjelentek (?) az egekből és a talaj mentéről a jóindulat szellemek (*i-da-at dum-qi*); önkívületi jóslatot (*si-pir nah-še-e*), az istenek és Ištar (az istennők) üzenetét bocsátották szüntelenül a rendelkezésemre, reménykedővé tették szívemet. A bűnös katonák — akik testvéreimet az Asszíria fölötti királyság megszerzésében gonosz szándékukkal támogatták — [10] társaságát, mintha egyek lennének, megbüntettem, súlyos büntetéssel sújtván őket, kiirtottam a magjukat (is).

[40] Azokban a napokban⁸ Nabüzêrkittilišir, Mardukaplaiddina fia, a tengerföld (*mât tâmtim*) helytartója, aki nem tartja meg a hűségesküt, Asszíria jóságával nem gondol, az apám jóságát megvetvén, midőn Asszíriában zavargás volt, a seregét és a táborát mozgósítván Ningaliddina, Ur város helytartója, az alám rendelt szolga (az orcámat néző szolga) ellen, körülzárással fogván körül őt, [45] a kijárást a kezében tartotta.⁹ Mióta Aššur, Šamaš, Bêl, Nabû, Ninua Ištarja, Arbailu Ištarja, engem, Aššurahiddinát jóságosan az apám trónjára ültettek, orcámat az országok uralmára tekinteni irányították, ő nem félt, a hanyagságot nem hagyván el (*na-de-e a-ši ul ir-ši-ma*), szolgám (ostromát) nem hagyta abba, és nem is küldvén hozzám lovas küldöncöt, [50] a királyságom épsége iránt nem is érdeklődött.¹⁰ Gonosz tetteiről Ninuában értesülvén, szívem haragra lobbant, bensőm háborgott; helyetteseimet, országa területének tartományfőnökei ellené küldtem. És ő, Nabüzêrkittilišir, a lázadó, a felkelő, seregeim jövetelét meghallván, [55] mint valami róka, Elam területére menekült. A nagy isteneknek tett — s most általa megszegett — eskü szerint Aššur, Sîn, Šamaš, Bêl és Nabû súlyos büntetéssel sújtván őt, Elamban fegyverrel ölték meg őt. Nā'idmarduk, a testvére, látván az Elamban történeteket, amelyek a testvére ellen történtek, Elamból elmenekülvén, [60] ide jött Asszíriába, hogy szolgálatot teljesítsen nekem, s könyörgött az uralomért.¹¹ A tengerföldet teljes egészében — testvére kormányzóságát — alája rendeltem. Évenként, szünet nélkül, súlyos szolgáltatásával együtt, Ninuába jővén, megcsókolta a lábamat.

[65] Abdimilkutti (*Ab-di-mil-ku-ut-ti*), Sidón királya, aki nem féli az uralmat, nem hallgat ajkam szavára, aki a háborgó tengerben bizakodván, ledobta Aššur isten igáját, — Sidónt, a tengerben fekvő támaszpontját (*āl tuklāti-šú*) vízőzönként elárasztottam; a (város) falát és az (ő) lakóhelyét lerombolván,

⁶ I. e. 680. február 22/23.

⁷ A bölcsesség, a tenger jóindulatú istene, akitől a jósjelek erednek.

⁸ Trónra lépésének éve, i. e. 680.

⁹ A király halálát az amúgy is forrongó Babylónia egyik tartományfőnöke — régi lázadó család sarja — felhasználta arra, hogy elszakadjon Asszíriától. Nabüzêrkittilišir több levele maradt ránk, még Elamba való szökése előttről.

¹⁰ Vagyis nyíltan szakított.

¹¹ Az asszír királyok általában az előző kormányzók rokonságából neveznek ki újat, még ha „áruló” volt is az, akit ki kellett cserélni. Az események időpontja: i. e. 677.

[70] és a tengerbe omlasztván, a helységeit pusztasággá tettem. Abdimilkuttit, a királyát, aki a fegyvereim elől a tenger közepére menekült, Aššur isten, uram parancsából, mint a halat, a tengerből kifogtam, és lenyestem a fejét; a feleségét, a fiait, a lányait, [75] palotájának személyzetét, aranyat, ezüstöt, kincset és vagyont, drágaköveket, szőtt és len(ből készült) öltözekeket, elefántbőrt, elefántcsontot, *ušū*- és *taškarinnu*-fát, palotájának mindenféle féltett (kincsét), tömegesen ejtettem zsákmányul; óriási tömegű lakosságot, amelynek se szeri, se száma, marhákat, juhokat, szamarakat tömegesen [80] szállíttattam Asszíria belsejébe. Összegyűjtván Hatti országának és a tengerpartnak minden királyát a teljességükben, (egy) másik helyen várost építettem fel velük; Kār-Aššur-ahiddina névvel neveztem ezt el.¹² [III. 1] Bīt-Supuri, Sikkū, Gi', Inimme, Hildua, Qartimme, Bi'rū, Kilmē, Bitirume, Sagū, Ampa, Bīt-Gisimeia, Birgi', Gambulu, Dalaimmer, Isihimme, a Sidón környékén (fekvő) városok, a pásztorkodás és itatás helyei (legelő- és itatóhelyek), erődítményei, amelyeket Aššur isten, uram bizalmából a kezem meghódított, [10] — (ezen városokba) az íjam által meghódított foglyokat telepítettem a napkeleti hegységből és tengervidékről, és a tartományt Asszíria határához csatoltam. Ezt a tartományt újjászerveztem: helytartómat helyezvén föléjük tartományfőnök gyanánt, a járulékot és adót [15] a korábbihoz képest megnövelve róttam ki rá. Ezen városai közül Ma'rubbu (és) Šariptu városokat Ba'alū, Tyros királyának kezére adtam,¹³ (s ezzel kapcsolatban) az évi kötelezettségéhez, korábbi adójához a fennhatóságom járulékát csatolva kivettem rá.

[20] És Sanduarri, Kundu és Sissu¹⁴ királya, ez elvetemült (*ak-su*) ellenség, aki nem tiszteli az uralmat, aki az isteneket elhagyván, a meredek hegységbe vetette reménységét, — ez és (!) (*šu ú*) Abdimilkutti, Sidón királya [25] egymás megsegítésére léptek; az istenek nevét (MU = *šum*!) kölcsönösen kimondták (az esküben), és a maguk haderejében bíztak kölcsönösen. Én Aššur, Šin, Šamaš, Bēl, Nabū — a nagy istenekben, uraimban bizakodván, [30] ostromgyűrűvel (*ni-i-tu*) vettem körül őket, s mint a madarat, a hegységből kifogtam őt, majd levágtam a fejét. Tašritu hónapban Abdimilkutti fejét, Addaru hónapban Sanduarri fejét ugyanabban az évben levágván, [35] az elsőnél nem késlekedtem, a másikinál nem halogattam (*maḥ-ru-ú la ú-[ma]-ḫi-ir-ma ú-saḫ-me-ta arkūu*). Aššur isten, uram erejének szemléltetésére (*aš-šú . . . kul-lu-mi-im-ma*) a főembereik nyakába akasztottam (a fejüket), s énekessel és cite-rával Ninua utcáin végigvonultam (kíséretükkel).

Arzā várost, amely az Egyiptomi völgy (*na-ḫal* ^{KUR}*mu-šur-[ri]*)¹⁵ vidékén fekszik), [40] megszákmányoltam; Asuhilit, a királyát bilincsbe vevén, Asszíriába hoztam. A Ninua város közepén levő egyik kapu mellé állítottam ki őt medvével, kutyával és disznóval kötve össze.

A kimmer — ez egy távoli fekvésű kóbor törzs (*ummān-man-da*) — Teušpāt [45] Hubušna földjén minden harcosával együtt fegyverrel levágtam.¹⁶

Ráhágtam Hilakku¹⁷ ország vitéz (*gur-l-du-ud*) lakosságának a nyakára; (ezek) a szűk hegyvidék lakói, amely Tabal ország mellett terül el, gonosz

¹² A következő év. A saját nevére elnevezett város, illetőleg erődítmény fennállásával akarta biztosítani magát az esetleges újabb lázadások ellen.

¹³ Tyros királya szerződésben állapodott meg Aššurahiddinával jogai és kötelességei ügyében; minden jel arra mutat, hogy ebben az időben hűséges vazallus volt.

¹⁴ Kis-Ázsia tengerparti részén. I. e. 675. évben!

¹⁵ Helynév Palesztínától délre. I. e. 678/8. évben!

¹⁶ Ugyanabban az évben.

¹⁷ Kilikia.

hettiták, ^[50] akik a hághatatlan (*dan-nu*) hegyeikben bizakodván, ősi időktől fogva nem hódoltak meg önként az igámba. 21 erődített városukat és a kisebb falvakat, amelyek ezek környékén találhatók, körülzártam, meghódítottam, elzsákmányoltam a zsákmányukat, leromboltam, felhántam, Girra¹⁸ (lángjával) elégettem; a maradékukra, akiknek nem volt bűnük és gyalázatoságuk, ^[55] fennhatóságom igájának terhét állítottam.

Letiportam (*ad-iš*) a gonosz Barnaka országbelieket, Til-Aššur lakóit, akik a Mihranu ország lakosságának nyelvén (*ina-pi-i*) *Pi-ta-a-nu* országnak¹⁹ mondatnak a nevükön.

Szétzúztam a mannai lakosságot, a nyughatatlan *qu-tu-u-kat*²⁰ ^[60] és a seregét; a szkíta lőpakaiát (*Iš-pa-ka-a-a* ^{URU}*aš-gu-za-a-a*) szövetségesét, aki (mégsem) tudta őt megmenteni, fegyverrel leöltem.

Kifosztottam Bit-Dakkuri²¹ országot, amely a káldok országában fekszik, Bábili ellenségét; megkötöztem Šamašibnit, királyát, e gonosztevő semmirekellőt, aki nem tisztelte az Urak Urának szózatát, aki a babylóniak és borsipaiak földjeit erőszakkal elkobozván, a sajátjához kaparintotta. Mivel én tiszteletet értek Bēl és Nabū istenek iránt, ezeket a földeket visszatérítvén, Bábili és Barsip lakóinak tulajdonába adtam (*pa-an . . . ú-šad-gil*), Nabū-šallimot, Balasi fiát ^[70] ültetvén a trónra, (az) vont a hámat.

Bēliqīša, Bunani fia, a Gambulu országbeli,²² akinek — mint valami halnak — 12 *bēru* járóföldre^{22a} a mocsárban és lápi nádiban helyezkedik el a lakóhelye: Aššur isten, uram parancsából öngerjesztett félelem (*ha-tu ra-ma-ni-šú*) rémítette őt meg; szolgáltatását és adóját: ^[75] hizlalt (?) igavonó bivalyokat, áldozathoz való öszvéreket saját elhatározásából vévén Elamból, Ninuába elébem jövén, megcsókolta a lábamat. Szánalom fogott el iránta, bizalomra gerjedt iránta a szívem. ^[80] Šapibēl várost, erődítményét, az erődítményeiben megerősítvén, őt magát fíjász katonáival együtt (falaira) léptetvén fel, s mintegy a kaput Elammal szemben bezártam.²³

^[IV. 1] Adumutu város,²⁴ az arabok (^{LÜ}*ā-ri-bi*) erődítménye, amelyet Sinahēriba, az én nemzőatyám, meghódítván, vagyonát, kincseit, isten(szobrait) s ezen felül Is(?)kallatut, Arábia királynőjét ^[5] zsákmányul ejtvén, Asszíriába szállította: — Hazailu, Arábia királya, súlyos ajándékával együtt Ninuába, uralmam székvárosába élém jövén, megcsókolta a lábamat; abban, hogy az istenei kiadásáért könyörgött hozzám, megszántam őt, és ^[10] Arábia Atarsa-main, Daia, Nuhaia, Ruldaiau, Aribi(!)ilu, Atarkurumai (nevű) isteneit²⁵ a romlásukból megújítván, Aššur, uram (nevét) és nevem feljegyzését felírván rájuk, visszaadtam neki. ^[15] A nő Tabuát, atyám palotájának neveltjét²⁶ helyeztem föléjük a királyságba, és isteneivel együtt az országába hazabocsátottam őt. 65 tevét, 10 szamarat csatoltam a korábbi adóhoz, ezt vetettem ki rá. Hazailu — a sors elvitte őt; Iatát (*Ia-ta-'*) a fiát ^[20] ültettem a trónjára. 10 *manū* aranyat, 1000 válogatott drágakövet, 50 tevét, 100 [...]t (^{XV}*gun-zi*

¹⁸ Tűzisten.

¹⁹ Ismeretlen nevek; talán az északi határ hurri elemeihez tartoznak.

²⁰ A mēd hegyvidék lakossága: médek, gutik.

²¹ Arameus törzs a Tengerföld vidékén. A hadjárat i. e. 678/7-ben volt.

²² Tartomány Dél-Babylóniában, a Perzsa-öböl mocsarai vidékén.

^{22a} A *bēru(m)* = 10,692 km.

²³ Asszír támaszponttá tette Elam esetleges támadásával szemben.

²⁴ Dél-Arábiában.

²⁵ Az istenek zsákmány gyanánt elhurcolt szobrárt!

²⁶ Szintén fogoly volt.

riqqēbā) csatolván az apja adójához, kivettem rá. Ezután Uabu az egész Arábiát fellázította a királyság megszerzéséért Iata' ellen.^[25] Én, Aššurahiddina Asszíria királya, a négy világtáj királya, aki az igazságosságot kedveli, az aljasságot utálja, — harcos katonáimat Uabu megölésére küldtem; Arábiát teljes egészében letiporták, Uabut, azon felül még a vele levő katonákat, bilincsbe vevén,^[30] idehozták. Kalodába zárván őket, a kapum mellett helyeztem el őket.²⁷

Uppis, Partakka város városura, Zanasana, Partukka város városura, Ramateia, Urakkazabarna város városura,^[35] e médiabeliek (*KUR* *ma-da-a-a*), akiknek a hely távoli, akik a királyatyáim (idejé)ben Asszíria határát nem lépték át (*la ib-bal-ki-tú-nim-ma*), nem járták a földjét, Aššur isten, uram ragyogásának félelmetessége rájuk omlott; nagy paripákat, *lapis lazuli* tömböket — a hegyiségben törteket — uralmam városába, Ninuába hozzám hozván, megcsókolták a lábamat.^[40] (Bizonyos) városurak miatt, akik kezét emeltek rájuk, az uralmamért könyörögvén, felajánlották nekem a szövetséget (*e-ri-šu-in-ni kit-ru*). Velük együtt küldtem vissza a helytartómat országuk területének tartományfőnökeként, és (ők) ezeknek a városoknak a lakosságát letiportván, a lábuk alá hajtották őket.^[45] Uralmam járulékát (és) adóját vettem ki rájuk.

Patušarra tartomány, amely a távoli Médiában a só-pusztá (*bit-tābti*) mellett fekszik, Bikni, a *lapis lazuli* hegyiségénél, amely országnak a területére a királyatyáim közül senki sem lépett, — Šidirparna (és) Eparna, a hatalmas városurak,^[50] akik nem hajoltak még igába: őket magukat és a népüket, teherhordó lovaikat, marhákat, juhokat, tevéket (*ANŠE* *ú-du-ri*), súlyos zsákmányukat Asszíriába vittem zsákmány gyanánt.

Aššur, Šin, Šamaš, Nabú, Marduk, Ninua, Ištarja, Arbailu Ištarja erejével minden fennhéjázó ellenséget meghódítottam.^[80] Istenségük felhívására (szózatára) a velém ellenséges királyok, mint a nádszál a viharban, eltörtek. A tengeren lakó királyok, akiknek éppen a tenger a védőfala, az ár a sáncárka, akik a hajón szekérként utaznak, akik lovak helyett evezősokeket fognak be:^[85] félősen összehúzták magukat, meghúzódtak, hevesen vert a szívük és [v. 1] ördögöt hánytak (? *i-ma-'u-[ú] mar-tú*). Másom nem létezett, a fegyverem ellenállhatatlan volt, sőt az előttem uralkodott fejedelmek (*mal-ki*) között sem hasonlított (hozzám) senki. Akik a királyatyáim ellen lázongtak, ellenszegülően feleltek (nekik), Aššur isten, uram parancsából a kezembe számláltattak.^[5] Meghágthatatlan kőfalaikat, mint agyagedényt, úgy törtem szét. Hőseik holttestét temetetlenül a sakálokkal etettem fel. Asszíria területére zsákmányoltam felhalmozott vagyonukat. Az őket támogató isteneket a zsákmányba-számláltam. Bőséges lakosságukat mintha juhok volnának, úgy vezettem el.^[10] Akik életük megmentéséért a tenger közepére menekültek, a hálómat nem kerültek el, nem mentették meg az életüket. A mozgékony térdűeket, akik a távoli hegyekben mászásra szánták magukat, — kifogtam a hegysegekből, mint a madarat, s lenyestem a karjukat. Vérüket zuhatagként folytattam le a hegy vízmosásaiban.^[15] A šutú nép, e sátorlakók, akiknek a helye messze fekszik, mint a fúvószél dülása, úgy téptem ki a gyökereiket. Akik a tengert erődítményüknek, a hegyet hadierősségüknek tették meg, (azok közül) a kivont hálómat senki sem kerülte el, éppen menekvésük nem hozott menekülést.^[20] Akik a tengernél (laktak), azokat a hegyységbe, akik a hegyiségben,

²⁷ Az arab események folytatását Aššurbānapli felirata beszéli el.

azokat a tengerhez telepítettem rendeletileg. Aššur, uram parancsolta: ki az, aki vetélkedhetne velem a királyság (dolgában)? És a királyatyám között kinek volt oly kiterjedt a királysága, mint nekem? Az ellenségeim a tengertől így szólhattak: ^[25] „Hova bújhat a róka Šamaš elől?”²⁸

Elam (és) Qutú országok, — az ellenszegülő (?) fejedelmek, akik király atyáimnak ellenségesen feleltek, — amikor Aššur, uram ereje, amelyet ellenségeim összességével szemben kimutatott, tudomásukra jutott, rettegés és félelem öntötte el őket. ^[30] Azért, hogy ne sértsem meg országaik határát, jószándékú békét (hozó) követeket elém küldték Ninua városába, és letették a nagy istenek nevére az esküt.

... (Az építkezéshez) mozgósítván Hatti ország²⁹ és a folyón túli (vidék)³⁰ királyait, ^[55] Ba'alu, Tyros város királya; Menasi, Iaudi város³¹ királya; Qašgabri, Udume város³² királya; Mušuri, Ma'ab³³ város királya; Silbēl, Gāza (*ha-zi-ti*) város királya; Metinti, Išqalluna város³⁴ királya; Ikausu, Amqarruna város királya; Milkiašapa, Byblos (*Gu-ub-lu*) város királya; ^[60] Matanbaal, Arwad (*a-ru-ad-da*) város királya; Abiba'ali, Samsimuruna város királya; Puduilu, Bit-Ammana³⁵ város királya; Aḫimilki, Ašdōd (*As-du-di*) város királya — a tenger partjának 12 királya; Ekišstura, Idalion (*e-di-'il*) város királya; Pylagoras (*pi-la-a-gu-ra-[a]*), Chytros (*ki-it-ru-si*) város királya; ^[65] Kisu, Salamis (?) (*si-[il]-lu-[u]-a*) város királya; Eteandros (*i-tu-u-an-da-ar*), Paphos város (*pa-ap-pa*) királya; Eresu, Silli város királya; Damas (*da-ma-su*), Kourion (*ku-ri-i*) város királya; Admetos (?) (*ad-me-[e]-su*), Tamassos (*ta-me-si*) város királya; Damysos (*da-mu-u-si*), Karthago (*gar-ti-ha-da-aš-ti*) királya; ^[70] Unasagusu, Ledra (*li-di-ir*) város királya; Bususu, Nuria (ZALAG₂-ia) város királya — Iadnana (Ciprus) ország 10 királya, a tengerből, — összesen 22 király Hatti országból, a tengerpartról és a tengerből: mindezek a parancsomra... (az építkezéshez szükséges különböző kő-, fa- és fémanyagokat, valamint drágaságokat...) Ninua városba, székhelyemre hozzám szállították.

12. Aššurahiddina és Babylón

Az alábbi felirat 8 különböző — egymástól helyenként eltérő — másolatban maradt fenn. Babylónban került felállításra, érthető tehát, hogy szinte kizárólag a királynak a lázadó várossal és birodalommal kapcsolatos politikájáról tudósít. (Használt szöveg: R. Borger: Die Inschriften Asarhaddons Königs von Assyrien. Graz 1956. 10. skk.)

Aššurahiddina, a nagy király, az erős király, a Mindenség királya, Asszíria királya, Bābili kormányzója (*šakkanakku*), Šumer és Akkad ország királya, a törvényhű pásztor, az Urak Urának¹ kegyeltje, a jámbor fejedelem (*rubū na-a-du*), Šarpānitu² — a Mindenség, az egész teljesség (*kal gim-ri*) királynője —

²⁸ Közmondás. A róka az asszír mesékben és viccekben is az alattomoság állata.

²⁹ Szíria.

³⁰ Fönícia—Szíria—Palesztina.

³¹ Manassé, Júda királya.

³² Edom.

³³ Moáb.

³⁴ Ašqalon.

³⁵ Bét-Ammán.

¹ Marduk.

² Marduk házastársa, istennő.

kedveltje, az alázatos király, aki már kiskorának napjaitól fogva az uralmán töprengett, önmagában hálálkodott (*e-da-nu dal-lu*), a könyörgő főség (*re-e-šu*), aki hatalmas istenségük előtt meghajolván hódol.

Korábban, az előző király³ uralma alatt Sumer és Akkad országában gonosz erők kerültek előtérbe (*it-tab-ša-a*). Az (ország)ban lakó nép „igen”-t mondott (a szájjával), „nem”-et felelt (a szívében), gonoszságot szólt⁴ ... Gyilkos háló volt a testük körül; a gyengét kifosztották, az erősnek ajándékoztak. A városban elnyomatás (*dul-lu-lu*) volt és megvesztegetés elfogadása (*ma-har kát-re-e*), és ennek következtében napról napra, szünet nélkül rátörtek egymás vagyonára. A fiú az utcán üldözte az apját. A szolga (*re-e-šu*) az urára [nem hallgatott, a szolgáló] az úrnője szavát nem hallgatta meg. A kezüket az Ēsagila⁵, az istenek palotája, e megközelíthetetlen hely vagyonára vetették, és ezüstöt, aranyat, drágaköveket küldtek (a kincseiből) Elamba díj gyanánt⁶. Marduk, az istenek Enlilje⁷ felháborodván, az ország elpusztítására és a lakossága elvesztésére szőtt pusztító tervet.

Az Arahtu, a bővízü folyam (*nār hegalli*)⁸ a tobzódó ár, a tomboló özön, a szilaj dagály, a vízőzön hasonmása, kilépvén medréből, a várost, a lakóhelyeket, [a szentélyeket] víz alá merítette, és pusztasággá tette. Mocsári nád és sás termett rajta buján (*ma-gal*) és magván szaporodott. Az ég madarai és a tenger halai számlálhatatlanok voltak (a város)ban. Az istenek és istennők, akik ott laktak, madárként menekülve hágtak fel az égbe. Az ott lakók egy másik helyre menvén, ismeretlen földön nyertek menedéket. (Var: Az ott lakók bilincsbe és kötelekbe veretvén, szolgaságra jutottak.)

(A város) lakatlanságának (*ni-du-ti-šu*) ideje 70 évre volt (a sorstáblákon) megírva, de a kegyelmes Marduk, miután szíve már lecsillapodott, az első számjegyet felcserelte a másikkal, és 11 évre rá a betelepítését rendelte el.⁹

Engem, Aššurahiđdinát, hogy ezeket a tetteket jóvátegyem, az idősebb testvéreim testületében igazul elhívtál, és jóindulatú támogatásodat mellém adtad, összes ellenségemet vízőzönként pusztítottad el felőlem, megölted minden ellenfelemet, elérni engedted minden vágyamat, s hatalmas istenséged szívének nyugalmaért s bensőd megnyugvásaért az Asszíria fölötti pásztorsággal töltötted meg a kezemet. Királyságom kezdetén (és) uralkodásom első évében, miután a királyi trónra ültem hatalmasan, a [jóindulatú] szellemek léptek elő az egekben és a talaj mentén; a város betelepítésére és szentélyei felépítésére (szólítván fel), jósjelét küldte el. A haragvó istenek Bábili helyreállításával és az Ēsagila megújításával kapcsolatban kedvező jósjelüket mutatták.

³ Sinahhēriba.

⁴ Asszíria ellen!

⁵ A fej felemelésének háza; a legfőbb babylóni templom, Marduk isten szentélye.

⁶ Az asszírellenes szövetségre nyerték meg Elamot.

⁷ A sumer pantheon főistene Enlil volt, Marduk kiszorította helyéről — ettől kezdve az Enlil név inkább a főhatalom tisztségét jelöli (*enlil-ség*).

⁸ A Babylontól a Tigris felé tartó csatorna. Jelzője szó szerint: „a bőség folyója”.

⁹ Ez az időszak vlsz. a Sinahhēriba hódítása és Aššurahiđdina trónralépte közti évekkel azonos. I. e. 689-ben foglalta el Babylont; megnyitotta a csatornák zsillipeit, vízzel árasztotta el a várost. Eszerint Aššurahiđdina i. e. 678 táján kezdte volna el Babylón újjáépítését. A felirat maga azonban már trónralépése évében keletkezett! Figyelemre méltó, ahogyan a felirat az eseményeket beállítja: az asszír pusztítást Marduk, a babylóni főisten számlájára írja, a babylóni felkelést, a függetlenségi harcot gonosztevők uralmának nevezi. A 70 jele: | < (= 60 + 10), a 11 jele: < | (10 + 1).

A továbbiakban a felirat rendkívül terjengősen szól Aššuraḫiddina Babylónban elrendelt és kivitelezett építkezéseiről, az Esagila, az Etemenanki¹⁰ újjáépítéséről és kibővítéséről, Marduk és Šarpanitu szobrának nagyobb alapzatra való áthelyezéséről, a hatalmas és ősi Imgur-Enlil-fal megerősítéséről és megnagyobbításáról stb.

Asszíria és Elam területéről az országok isteneit (DINGIR^{MES}KUR.KUR) — akiket zsákmányul hurcoltak el — visszatérítettem a helyükre, és minden templomi városban (*maḫāzu*) visszaállítottam az őket illető (tiszteletet).

Ami Bābili elnyomott polgárait (*mārē*), a leszerelt (?) katonákat (*šābē^{MES} ki-din-ni*), Anu és Enlil istenek szabadonbocsátottjait (? *šu-ba-re-e*) illeti: adómentességüket (*an-du-ra-ar-šū-nu*) újra megadtam. Az eladottakat (*ša-amu-te*), akik szolgaságra voltak vetve, akik kötelékbe és bilincsbe voltak verve, összegyűjtöttem, és a Bābili-beliek közé soroltam őket. Zsákmányba vett (elrabolt) vagyonukat visszaadtam. A mezíteleneket felöltöztettem ruhákba, majd a Bābili-i útra irányítottam a lábukat. A várost lakni, házat építeni, ültetvényeket plántálni, csatornákat ásni — erre serkentettem a szívüket. Megszűnt szabadságukat (*ki-di-nu-us-su-nu*), amely érvényét veszítette (? *šā ina gātē^{II} ip-par-ši-du*), helyreállítottam. Szabadságuk (*za-ku-ti-šū-nu*) okmányát újra kiállítottam. Mind a négy szél irányába megnyitottam az utat előttük, hogy az összes országgal szándékukban álljon (kereskedelmi) kapcsolatot teremteni. Marduk és Šarpanitu, az engemet segítő istenek, bár örömmel tekintenek a jótetteimre, s szilárd szívvel örökké áldást mondanának a királyságomra!

... Aššuraḫiddina, Asszíria királya trónra lépésének évében, Aiaru hónapban.

13. A babylóni kormányzó levele Aššuraḫiddina királyhoz

Aššuraḫiddina trónra lépte után azonnal helytartót nevezett ki Babylónba, s ezzel kezdetét vette az új babylóni politika, mely szakítást jelentett apja ellenséges, Babylón megsemmisítésére törekvő politikájával. Az alábbi levélben a helytartó számol be fogadtatásáról. (Kiadása: *L. Waterman: Royal Correspondence*, I. 290 sk., III. 156. l. No. 418 [Harper].)

A királynak, uramnak. Ubaru (küldi), a szolgád, Bābili helytartója (LÚ *ša-qu*!). Nabû és Marduk^[5] áldják meg a királyt! Naponta imádkozom Mardukhoz és Šarpanituhoz a király életének megtartásáért! ^[10] A Bābili-beliek (vissza)jöttek Bābilibe, csatlakoztak hozzám (*iḫ-te-si-nu-in-ni*), és naponta áldják a királyt, mondván, ^[15] hogy ő állította helyre a kirabolt és megsarcolt Bābilit. És Šippar várostól ^[20] a Marrat-öböl¹ torkolatáig Kaldu ország² előljárói (LÚ *ra-ša-ni*) áldják a királyt, mert ő telepítette be Bābilit. Minden országrész bizakodik a király személyében.

14. Aššuraḫiddina és Egyiptom

I. Sencirli-stélé. (*E. Schrader: Inschrift Assarhaddon's, Königs von Assyrien, gefunden zu S. — R. Borger: i. m. 98—99. Hátlap, 37—50. sor. Mindkét felirat az i. e. 671. év eseményeire vonatkozik.*)

Ami Tarqūt, Egyiptom és Kūš¹ királyát, a (fentebb említett) nagy istenek által megátkozottat illeti: Išhupri várostól² Memphis városig, királysága váro-

¹⁰ A babylóni *ziqurratu* templomnegyede; „az ég és a föld alapjának temploma”.

¹ Dél-Babylóniában.

² Chaldaea, tkp. a káld törzsek lakóhelye, de ebben az időben már Babylónia.

¹ Aithiopia sémi neve.

² Az egyiptomi határnál.

sáig 15 napi járóföldön naponta szünet nélkül hatalmas öldöklést rendeztem (a seregében). És őt magát is 5-ször a nyílaim hegyével gyógyíthatatlan sebbel sebesítettem meg, s Memphist, királyi városát fél nap alatt aláásással, falrésekkel és földhányással (*ina píl-si nik-si na-bal kát-ti*) körülzártam, elfoglaltam, leromboltam, elpusztítottam, tűzben felégettem. Palotájának asszonyát, mellékfeleségeit, Ušanahurut, trónörökösét (*mār ridū-ti-šu*) és többi fiait, lányait, vagyonát, gazdagságát, lovait, marháit, juhait, számtalan (sokat) zsákmányoltam el Asszíriába. Kű országának gyökerét Egyiptomból kitepven³ a szolgálatra egyetlen egyet sem hagytam benne. Egyiptom fölé teljes (terület)-ében királyokat, tartományfőnököket, meghatalmazottakat, kikötőfelügyelőket, megbízottakat, küldöncöket neveztem ki újólag. Aššurnak és a nagy isteneknek, uraimnak örökre megalapítottam a rendszeres áldozatokat (*sat-tuk-ki kù-nu-u*). Uralmam évenkénti, meg nem szűnő adóját és szolgáltatását róttam ki rájuk.

II. A történeti töredékek közül. (Legjobb feldolgozása: R. Borger : i. m. 111. skk.)

[6] Tizedik hadjáratomban Aššur isten . . . Magan [és Meluhha]⁴ országára irányította az orcámat, amelyek lakosságának a nyelvén Kű és Egyiptom (néven) [neveztet]nek. Mozgósítván Aššur tömött hadsorait, amelyek . . .-ban (állo-másoltak), [10] Nisan havában, az első hónapban Aššurból, a városomból útnak eredtem. Az Idiglat és Purattu folyamokon áradás[uk] idején [keltem] át. A meredek hegyekre bölényként hágtam fel. Hadjáratom folyamán Ba'alu, Tyros királya ellen, aki Tarqūban, a barátjában, Kű királyában bizakodván, Aššur isten, az én uram igáját levetette, s nekem arcátlanságot felelt, sáncokat hanyattam, az életük fenntartásához szükséges élelmet és vizet megvontam (tőle).⁵ [15] Mušurból⁶ mozgósítván a táboromat, Meluhhába vettem az utam. Apqu⁷ várostól, amely Ša-me-[ri-na?]⁸ ország határánál fekszik, Rapihu városig,⁹ amely az Egyiptomi-völgy mellett van, ahol (azonban) folyó nincsen, 30 KAS.BU (*bēru*) járóföldön át meritővedres (?) gémeskútnál (?) mert kút-vizet itattam a katonákkal. [Hátlap, 1] Mint ahogy Aššur isten, uram parancsa a fülemben volt, bensőm (ezt) [szándékozta]: Arábia minden királyának (a tevét [elhozatván, kosarakat?]) helyeztem el rajtuk. 15 nap járóföldjét, 30 ?) *bēru* területet homoksivatagban tettem meg. 4 *bēru* földet timsó kristályok között jártam be. [5] 4 *bēru* földet, 2 napnyi járóföldet bejárván, kétfejú kigyókat tapostam el, amelyek marása halálos.¹⁰ . . .

³ Tarqū etiópiai származású volt, az egyiptomi trónt mint hódító töltötte be.

⁴ Egyiptom neve; tkp. dél-arab lakosságú helységek az egyiptomi határnál.

⁵ A király Tyros körülzárására csapatokat hagyott vissza, de maga folytatta útját a sereggel. (Tyros, a nemrég még szövetséges kereskedőváros, egyiptomi biztatásra pártolt el Asszíriától.)

⁶ Nem Egyiptom! Vlsz. valamilyen déli (arab) helynév.

⁷ Afeq, Palesztína déli részén.

⁸ Samária (Izrael), héberül Šomron.

⁹ Az egyiptomi határ felé vezető szárazföldi úton.

¹⁰ A felirat további, töredékes részén az alábbi szavak vehetők ki világosan: „15 *bēru* földet, 8 napnyi járóföldet — Marduk, a hatalmas úr, a segítségemre jött — életre keltette a seregeimet — Egyiptom (Mušur) határánál — Migdöl várostól [. . .]-ig — 40 *bēru* járóföldet tettem meg — mint a nyílvevő hegye — vér és ürülék — Išhurpi város felé . . .” — A helynevek mutatják, hogy a felirat csupán az egyiptomi határhoz való felvonulás eseményeit rögzíti.

15. Jóslatkérés Šamaštól a szkítákkal kapcsolatban

A kimmerek és szkíták a VIII. századtól kezdve, de különösen a VII. században, komoly veszedelmet jelentettek nem csupán Urartura és vidékére, de magára az asszír birodalomra, sőt a Földközi-tenger partvidékén fekvő városokra is, ahová egy-egy portya során a mozgékony kimmer, később szkíta csapatok eljutottak. AsszírIA igyekezett az északi határok mentén élő népeket pajzsként felhasználni a betörések ellen, de ez nem mindig vezetett sikerre. A királyfeliratok szűkszavú tudósításai mellett a templomok levéltárában ránk maradt imák, jóslatkérő szövegek nyújtják a kimmerek-szkíták elő-ázsiai szereplésére vonatkozólag a legfontosabb forrásanyagot. (Kiadása: *J. A. Knudtzon*: Assyrische Gebete an den Sonnengott für Staat und königliches Haus aus der Zeit Asarhaddons und Assurbanipals. Leipzig 1893. Bd. II. No. 29. — *E. G. Klauber*: Politisch-religiöse Texte aus der Sargonidenzeit. Leipzig 1913. No. 16.)

Šamaš, te hatalmas úr, amit kérdezek tőled, igaz igennel válaszold meg nekem. (Vajon) Bartatua,¹ a szkíták országának királya (LUGAL ša KUR iš-ku-za), aki most a küldötteit Aššuraḫiddina, AsszírIA királya elé küldte a király lánya ügyében: amennyiben Aššuraḫiddina, AsszírIA királya a királylányt^[5] hozzá adná feleségül,² Bartatua, a szkíták országának királya, Aššuraḫiddinával, AsszírIA királyával ki fogja-e mondani érvényesen a békesség igaz (és) üdvös szavait? Megtartja-e az Aššuraḫiddina, AsszírIA királya (kezébe tett) esküt?; és csak olyat cselekszik-e, ami jó Aššuraḫiddina, AsszírIA^[10] királya számára? A te [hatalmas istenséged szavában], parancsában, ó Šamaš, hatalmas úr, el van ez rendelve?, meg van ez szabva? Látván-látható lesz? Hallván-hallható lesz?³

16. Véleménykérés Šamaš istentől kinevezési ügyben

Az alábbi szövegtípus mutatja, milyen döntő szerepet játszott a templomi papság — a jósdák — az asszír birodalomban, mennyire összefonódott az államhatalommal. A vezető hivatalnokok kinevezése előtt Šamaš — a nap, s így a mindentudás és az igaz ítélkezés istene — adott jóslatot az illető várható magatartására vonatkozólag. A szöveg Aššuraḫiddina uralkodásának utolsó szakaszára datálható. (Kiadása: *E. G. Klauber*: Politisch-religiöse Texte aus der Sargonidenzeit. Leipzig 1913. No. 49, 56.)

Šamaš, te hatalmas úr, amit kérdezek tőled, igaz igennel válaszold meg nekem. (Vajon) az az ember, akinek a neve [erre] az okmányra [van felírva], és a te hatalmas istenséged elé [van helyezve, (ha) Aššuraḫiddina, AsszírIA királya] arra a tisztségre, amely [erre az okmányra van felírva],^[5] kinevezné őt, — ha kinevezi őt, fel fog-e lázadni, fel fog-e kelni akár Aššuraḫiddina, AsszírIA királya, akár Aššurbānapli, a trónörökös királyfi ellen? Mást lázadásra bujtat? Akárki mást, aki [lázadást szít?], meghallgat-e?

17. Aššuraḫiddina és Ba'alu tyrosi király szerződése

(A rendkívül rossz állapotban fennmaradt szöveget *H. Winckler* adta ki, *Altorientalische Forschungen*, II. 10. skk. Feldolgozása és fordítása *Lukenbill*: *Ancient Records of Assyria and Babylonia*. Chicago 1927. 229. II. skk. Ékirásos szövege: *St. Langdon*: RA 26 189. skk. Feldolgozása: *E. Weidner*: AfO 8 29. skk. *R. Borger*: i. m. 107. skk. Autográfia: uo. III–IV. t.)

¹ Vlsz. azonos azzal a szkíta királlyal, akit Hérodotos (I. 103) Protothyés néven említ.

² A családi kapcsolatok kiépítése fontos mozzanat volt az északi nomád törzsek elleni diplomáciai védekezésben.

³ A tábla további részei a máj-jóslásra vonatkozó előírásokat s a jelek magyarázatát tartalmazzák, és megismétlik a feladott kérdést.

[Előlap, I.] Szerződés, amelyet ... Asszíria királya, ... legidősebb fia ... [2]
[Ba'a]lu, Tyros királya, ... [3] ... legidősebb fia ...

(II. teljesen olvashatatlan, ill. hiányzik.)

[III. 1] ... Aššurahiđdina ... [2] [...] -uk, Aššurahiđdina, Asszíria királya, ...
[3] ... rájuk ... nem ... [4] ezek a ... , ezek a városok, amelyeket ... am, ...
[5] ... jöttek ... belsejében ... [5] ... jöttek ... belsejében ...

[6] ... [a megbízott (*qēpu*,¹ akit) föléd helyeztem, ... [7] ... az országod
Öregjei (*par-ša-mu-te*) értelemmel ... [8] ... a megbízott velük együtt ... [9]
... hajók ... [10] ... [11] ... [12] a szájuk [szavát] te nem hallgathatod meg a
[megbízott] nélkül ... [13], és a levelet, amelyet hozzád küldök, a megbízott
nélkül ne nyisd fel; [14] ha a megbízott nincs jelen (*la qur-bu*), az orcájára figyel-
jél (őhozzá tartsd magadat), úgy nyissad csak fel, nehogy a [...] -ban ...

[15] Ha (egy) hajó, amely akár Ba'alé, akár Tyros népéé, Pilištu országban²
megfeneklik (*ta-hu-me*), [16] amely Asszíriához (tartozik): mindaz, ami a hajó
belsejében van, Aššurahiđdinát, Asszíria királyát illeti; [17] és a legénység,
amely a hajón van, a szívében nem vétkes, a nevüket kérdezzék meg (?) ...

[18] Ezek a kikötők (és) utak (*kārē*^{MEŠ} *harrānātē*^{MEŠ}), amelyeket Aššurahiđ-
dina, Asszíria királya a szolgájának, Ba'alunak [átad?]: [19] Akko, Du'ru³ felé,
Pilište tartományban, teljes egészében; [20] és az Asszíria területéhez tartozó
városokban, amelyek a tenger partján vannak, teljes egészében; [21] és Byblos
(*Gu-ub-lu*) városban, a Libanon hegységben, a hegységben levő városokban,
teljes egészében; [22] Aššurahiđdina, Asszíria királyának összes városába
Ba'alu a szolgáit [elküldheti?],⁴ [23] a tyrosiak, a lakosság, akik Aššurahiđdina,
Asszíria királyának [...] [24] a hajóikban, és valahányan átkeltek [Ba'alu?]
városaiba, [25] a városaik, a mezővárosaik (URU.ŠE.^{MEŠ} *šū*), a kikötők, ame-
lyek a [...] -hoz [...] [26] mindaz a szerencsétlenség, amely őket éri, mint ahogy
régábban [27] ők bérelnek [...] [28] a hajóikban ne lehessen elkobozni (?) ...
Az országban, [29] a körzetében, a mezővárosaiban, ez a levél (?) [hirdettség
ki] ... [30] mint ahogy korábban Sidón [...]

[IV] Ištar [...] [3] Gula⁵ a nagy orvosnő, [...] [4] a testetekbe nem gyógyuló
betegséget ültessen [...] [5] A Hetek, a harc istenei, a fegyvereikkel bár le-
[vágának] benneteket! [6] *Ba-a-a-ti-ilī*^{MEŠ} isten és *A-na-ti-Ba-a-[a-ti-ilī]*^{MEŠ}
isten⁶ bár falánk oroszlán karmai közé adna titeket! [8] Az ég és a föld nagy
istenei, Asszíria istenei, Akkad istenei, a folyón túli (terület) istenei feloldhatat-
lan átokkal átkozzanak el benneteket! [10] *Ba-al-sa-ma-me*⁷, *Ba-al-ma-la-ge*,⁸
*Ba-al-ša-pu-nu*⁹ istenek [11] zúdítsanak gonosz vihart a hajóitokra, oldják meg
azok kötelzetét, [12] tépjék ki árbócukat! Bár elsüllyesztené őket a tengeren egy

¹ Hivatalnok, akit a király a maga képviselőjének nevezett ki; ő ellenőrizte a szerződés megtartását.

² A filiszteusok földje: a Palesztína és a Földközi-tenger között húzódó keskeny tengerparti sáv. Ekkor már asszír terület.

³ Akko, Dór — föníciai városok a tengerparton.

⁴ Vlsz. arról van szó, hogy az asszír király megengedte a tyrosiaknak a kereskedelmet a Földközi-tenger partjánál levő városokban.

⁵ A gyógyítás istennője.

⁶ Föníciai istenek; a nevek utótagja talán többes számban, iláninak olvasandó.

⁷ Ba'al-šamayin = az eget ura.

⁸ Ba'al-melek = Melek („király”) ur.

⁹ Ba'al-šepōn = észak ura.

erős ^[13] vihar hulláma! Küldjenek áradást reátok! ^[14] Milqartu¹⁰ Iasumunu, istenek az országotokat kifosztásra, ^[15] népeteket zsákmányra adnák! Vonják meg ^[16] a falatot a szájaktokból, az öltözeteket testetekről, ^[17] az olajat keneke-
désektől! ^[18] Aštartu istennő¹¹ a nehéz ütközetben törje szét az íjatokat, bár
alázna ellenségeitek ^[19] alá benneteket! Az idegen ellenség osztozzék zsák-
mánytokon!¹²

^[20] A tyrosi Ba'alu szövetségkötésének okmánya.

18. Aššurahiddina kronológiai értesültsége

(KAH II 126. III. 16—40. sor. — R. Borger : Die Inschriften Asarhaddons Königs von Assyrien. Graz 1956. AfO Beiheft 9. 3.)

Aššur isten korábbi temploma, amelyet korábban Ušpia, Aššur isten *šangû*-ja, az ősom (*a-bi*) épített, megrongálódván, ^[20] Erišu, Ilušumma fia, Aššur isten *šangû*-ja, az ősom újjáépítette. 126 év telvén el, újra megrongálódott, és Šamšiadam, Ilukapkapí fia, Aššur isten *šangû*-ja, az ősom újjáépítette. 434 év telvén el, ez a templom Girra tűzvészében leégett (*uš-tal-pit*). ^[30] Šulmānu-ašaridu), Adadnirāri fia, Aššur isten *šangû*-ja, az ősom újjáépítette. 580 év telvén el, a belső szertartási csarnok (*bit pa-pa-ḫu bit-a-nu*), Aššur isten, uram lakóhelye, a *ša-ḫu-ru*-kamra, Kubu isten hajléka, Dibar isten hajléka. Ea isten hajléka omladozóvá, régivé, ^[40] idejétmúlttá vált. [. . .]¹

¹⁰ Melqart.

¹¹ Astarté, Ištar.

¹² Mindez elé értendő: „Ha nem tartjátok be a szerződést . . .”. Ez is kitűnően jellemzi, mennyire egyoldalú volt az asszír és a tyrosi király „szerződése”: nem általában a szerződésszegőt átkozzák el a záró formulában, hanem csak Ba'alut, mint ahogy feltételt is csak Aššurahiddina szab. Nem szerződés ez, hanem bizonyos szabadságokat biztosító vazallusi okmány. Esetleg i. e. 673-ból származik.

¹ A szövegből az alábbi kronológiai adatokat nyerjük:

Aššurahiddina és Šulmānu-ašaridu között	580 év,
Šulmānu-ašaridu és Šamšiadam között	434 év,
Erišum és Šamšiadam között	126 év,
Erišum és Ušpia között	x év.

Egy másik szöveg, amely ugyanennek a templomnak korábbi átépítését örökíti meg (*E. Weidner* : AfO 4 12 sk. Változatát Šulmānu-ašaridu korából l. még: *E. Ebeling—B. Meisser—E. Weidner* : Die Inschriften der altassyrischen Könige. Leipzig 1926. 120 skk.), a következő adatokat tartalmazza:

Ušpia—Erišum	x év,
Erišum—Šamšiadam	159 év,
Šamšiadam—Šulmānu-ašaridu	580 év,
Šulmānu-ašaridu—Aššurrēšiši	132 év.

Aššurahiddina már nem tud a templom újjáépítéséről Aššurrēšiši alatt. *Aššurahiddina* szerint Erišum kb. 1140 évvel előtte uralkodott, vagyis kb. i. e. 1820 táján; Šamšiadam kb. i. e. 1694 táján; Šulmānu-ašaridu kb. 1260 táján.

Aššurrēšiši szerint (kb. 1132—1116) Erišum kb. i. e. 2003 táján uralkodott (180 év különbség); Šamšiadam kb. i. e. 1842 táján (152 év különbség); Šulmānu-ašaridu kb. i. e. 1262 táján. (Aššurrēšiši feliratának vlsz. Šulmānu-ašaridu felirata szolgált forrásul. Aššurahiddina vlsz. egyiket se ismerte.) I. Šulmānu-ašaridu uralkodását ma általában kb. i. e. 1273—1244 (vagy: 1265—1235) évekre teszik.

19. Aššuraḥiddina és fia, Aššurbānapli

Aššuraḥiddina Tarbiš városban elhelyezett felirata, amelyben a királyságra már kiszemelt kisebbik fia számára végzett palotaépítést örökíti meg. (Kiadása: *E. Nassouhi*: MAOG III./1–2, 22. skk. — *R. Borger*: i. m. 71. sk.)

...^[22] Azokban a napokban a Tarbišu városban levő kis palotához, amelynek a befogadóképessége (*šu-bat-sa*) már kicsinynek bizonyult, a kiegészítő területet (*qaq-qa-ru at-ru*), amely az előzőhöz képest nagyobb, hozzácsatoltam, az alapokat feltöltöttem, s egy fenséges palotát (emeltem), amelynek a területe gazdag a kiterjedésében, Aššurbānapli, a *bīt-riḏūti* trónörökös királyfia (*mār šarri rabū*) az én kedvenc fiam^[25] gyönyörűségére (*a-na mul-ta'-ú-ti*), akinek a nevét Aššur, Sîn, Samaš, Bēl, Nabû, Nergal, Ninua Ištarja, Arba'ilu Ištarja a királyság betöltésére ejtették ki, — ezt a palotát az alapjaitól az oromzatáig felépítettem és befejeztem. ... Aiaru hónap 18. napján Nabûbēlušur, Dūr-Šarrukka helytartójának *limu*-jában,¹ amikor a húségeskü le lett téve (*šak-nu-u-ni*) Aššurbānaplira, a *bīt-riḏūti* trónörökös királyfiára.

20. Az Aššuraḥiddina-krónika

A B. M. 25 091 sz. krónikaszöveg Aššuraḥiddina uralkodásának eseményeit közli időrendben. Babylónban keletkezett, és a többi, e korról foglalkozó krónikával rokon kompozíció. (Kiadása: *S. Smith*: *Babylonian Historical Texts* ... London 1924. I–III. tábla, 12–15. — *R. Borger*: *Die Inschriften Asarhaddons Königs von Assyrien*. Graz 1956. 121–125.)

[I. 1] ... Elam királya ... [2] ... Aššuraḥiddina 1. évében ... [3] Ulūlu hónapban a nagy isten és Dēr város istenei [visszatértek Dērbe], [4] *Humhumia* és *Šimilia* istenek [visszatértek Sippar-Aruru városba]. [5] Tašritu hónapban a lakóhelyet (?) felavatták, [Addaru hónapban az ... alapjai ...]

[6] A 2. évben a „háznagy” (*rab bīti*) Akkad területén [sorozást rendelt el]. Ugyanebben az évben Arza[ni]a várost elfoglalták, zsákmányát elzsákmányolták, [...] a lakosságot foglyul ejtették, a király és a fia kézre került. Budaua országban és a kimmerek országában, Kušeḥni (vagy: Šubuhnu) országban győzelmeket arattak.

[10] A 3. évben Bēlahēšullim, a *šandabakku*, (és) Šamašibni, Dakuru fia: Aššur országba hurcolták, Aššur országban megölték őket.

A 4. évben Sidónt elfoglalták, zsákmányát elzsákmányolták. Ugyanebben az évben a „háznagy” Akkad területén sorozást rendelt el.

Az 5. évben, Du'uzu hónap 2. napján Aššur csapatai Bazza várost elfoglalták. [Tašritu] hónapban Sidón királyának fejét levágván, Aššur országba hozták.

[15] A 6. évben Aššur ország csapatai Milidu ország ellen mentek. Mugallut ostrom alá vették. Ulūlu hónap 5. napján *Humbahaldašu*, Elam királya, noha nem volt beteg, a palotájában befejezte az életét. *Humbahaldašu* 6 éven át töltötte be Elam királyságát. Urtagu, a testvére, elfoglalta a trónját Elamban. Nādinšumi, a *šandabakku* és Kudurru, Dakuru fia: [Aššur országba] hurcolták őket.

¹ Tehát Aššurbānaplit i. e. 672-ben nevezte ki Aššuraḥiddina trónörökösnek. A felirat hat nappal az ünnepségek után kelt.

[50] A 7. évben Addaru hónap 8. napján Aššur csapatai Šaamēlē város ellen mentek. Ugyanebben az évben Agade Ištarja és Agade istenei Elamból visszatértek, Addaru hónap 10. napján Agade városba léptek.

A 8. évben Addaru hónap 6. napján meghalt a király felesége. [11. 1] Addaru hónap 18. napján Aššur csapatai Šubria országot elfoglalták, zsákmányát elzsákmányolták.

A 10. évben, Nisannu hónapban, Aššur csapatai Egyiptom ellen mentek. Du'uzu hónap 3. napján Egyiptomban győzelmet arattak.

A 11. évben Aššur királya sok főemberét fegyverrel megölette.

[5] A 12. évben Aššur királya Egyiptom ellen ment. Az úton megbetegedvén, Arahšamnu hónap 10. napján meghalt. Aššurahiddina 12 éven át töltötte be Aššur ország királyságát.

Sinaḫēriba 8 évén át, Aššurahiddina 12 évén át, (vagyis) 20 éven át Bēl isten Aššur városban lakott, az újév ünnepe szünetelt. [10] Nabū nem ment Barsip városból Bēl elébe.

Kislimu hónapban Aššurbānapli, a fia, Aššur országban elfoglalta a trónt.

Šamašsumukin trónra lépésének éve: Aiaru hónapban Bēl és Agade istenei Aššur várost elhagyták, és Aiaru hónap 25. napján Bābili városba léptek. Nabū és Barsip város istenei Bābili városba jöttek. [15] Ugyanebben az évben Kirbiti várost elfoglalták, királyát elfogták. Tebētu hónap 20. napján Bābili város bírāja elfogatott és kivégeztetett.

Šamašsumukin 1. évében [Aššur csapatai Egyiptom] ellen [mentek]. Tarqū, Egyiptom királya [...] Egyiptom [...] Nikū, Egyiptom [királya ...]

21. A babylóniai levele Aššurbānapli és Šamašsumukin királyokhoz

A babylóniai a két királytól régi kiváltságaik megerősítését és biztosítását kéri (i. e. 669–652 között). (Kiadása: H. Winckler: *Sammlung von Keilschrifttexte II. Taf. 10.* — L. Waterman: *Royal Correspondence ... II. 108 sk., III. 252. No. 878* [Harper].)

A király előtt a Bābili-beliek az alábbi szavakat mondták: „A királyok¹ uraink, mióta a trónra ültek, a (szívüket) kiváltságaink (*ki-di-nu-ti-ni*) és jólétünk (*tu-ub ḫb-bi-ni*) megeremtésére fordították. És mi, akik mindenfelé megfordulunk (*ša a-na ši-ri-e ni-im-lu-ú* szó szerint: akik a mezőt megtöltjük), [5] elami asszonyt, Tabaluból² való asszonyt, Iḫlamuból³ való asszonyt (szerez-tünk) a királyok, uraink öröme (*a-na šū-ul-lim*). Ha szólnak (erről), megerősíthetik. Az istenek tágas fület (értsd: bölcsességet) és tágas szívet (értsd: nagylelkűséget) adjanak nektek, az országok magvának (?).

Tekintve, hogy Bābili az országok középpontja,⁴ mindenkinek, aki oda belép, biztosítva van a kiváltsága. Még ha egy(valaki) be is tör (*pur-ur*) egy Bābili-i házba (?), a neve a kiváltságra van helyezve.⁵ Egyetlen kutyát se

¹ Aššurahiddina két fia, Aššurbānapli, aki Asszíria, és Šamašsumukin, aki Babylón fölött lett király; uralkodásuk első 15 évében semmiféle ellentét nem volt közöttük.

² Kis-Ázsia egyik tartománya, ebben az időben hódítják meg az asszírok.

³ Aḫlamu, arameus törzs, amely nyugati Elő-Ázsiát a 11. század óta előzönlötte.

⁴ Amolyan „szabad státusú város”.

⁵ Nem egészen világos. Talán inkább így: ha már valaki bejutott egy babylóni házba, reá is kiterjed a mentesség.

lehet megölni, ha a (város)ba lépett. A királyok, uraink tudják, hogy Eteru és fiai atyátoznak,⁶ Asszíria királyának a lábát megragadták,⁷ mire Šuzubu,⁸ Gaḫal fia jött, ^[15] és valamennyiüket megölte. (Ők) leborultak Asszíria elé, [...] megtartották uruk háza iránt a hűséget. Šuzubu [...] Eteru és fiai karját és lábát⁹ [...]

22. Krónikatöredék Šamašsumukīn uralkodásáról

A B. M. 86 379. sz. töredék egy nagyobb krónikakompozíció része vagy talán kivonata; első része az Aššurahiḫidina krónikát tartalmazó tábla szövegének befejezésével egyezik meg. (Kiadása: *S. Smith: Babylonian Historical Texts ... London 1924. IV. tábla, 23–26.*)

^[1][8]éven át Sīnahhēeriba alatt, Aššurahiḫidina 12 évén át, (vagyis) 20 éven át Bēl isten Aššur városban lakott, az újév ünnepe szünetelt.

^[5] Šamašsumukīn trónra lépésének éve: Aiaru hónapban [Bēl] és Agade istenei Aššur várost elhagyták, és Aiaru hónap 25. napján Bābili városba léptek. Nabû és Barsip város istenei Bābili városba jöttek.

Šamašsumukīn 16. évében¹ Aiaru hónaptól Tebētu hónapig ^[10] a „háznagy” sorozást rendezett Akkad területén. Tebētu hónap 19. napján Aššur és Akkad ország ellenségesé váltak. A király az ellenség elől Bābili városba ment; Addaru hónap 27. napján Aššur csapatai és Akkad csapatai ütközetet vívtak, Akkad csapatai ^[15] a harcmezőről elfutottak, így hatalmas vereséget szenvedtek. Az ellenségeskedés folytatódott, állandóan csaták folytak.

A 17. évben Aššur és Akkad területén fosztogatások voltak. Nabû nem ment Barsip városból Bēl elé, Bēl nem vonult ki.²

A 18. évben Nabû nem ment Barsip városból Bēl elé, Bēl nem vonult ki.

^[20] A 19. évben Nabû nem ment, Bēl nem vonult ki.³

A 20. évben Nabû nem ment, Bēl nem vonult ki.

Ezután Kandalanu.⁴ Nabûapalušur trónralépésének évében Aššur és Akkad területén fosztogatások voltak, és az ellenségeskedés folytatódott, állandóan csaták folytak. ^[25] Nabû nem ment, Bēl nem vonult ki.

⁶ Nagyapjuk, Sīnahhēeriba.

⁷ Meghódoltak.

⁸ Valódi nevén: Mušēzibmarduk, Sīnahhēeriba makacs és erős ellenfele Dél-Mezopotámiában. Šuzubu („menekült, számkivetett”) volt; asszír csúfneve, Sīnahhēeriba évkönyvei is így emlegetik. Šuzubu állt ellen legkövetkezetesebben az asszír hódításnak.

⁹ A szöveg további sorai nem adnak összefüggő értelmet. Nyilván azt mondják el a levél írói, miképp taszították asszír ellenességbe elődeiket a „provokátorok”. Erre való hivatkozással kérik szabadságjogaik helyreállítását. Talán Mušēzibmarduk is a babilóni „szabad város” jogának megsértése miatt esik ennyire súlyos megítélés alá.

¹ Azaz i. e. 652/1-ben. A háború kitörésének időpontját, noha különben igen részletesen ismerteti az eseményeket, Aššurbānapli felirata nem közli, ezt csak e krónikából, valamint Aššurbānapli Babilónhoz intézett kiáltványából tudjuk meg. A sorozás valószínűleg ezt a kiáltványt követően kezdődött el.

² Az újévi ünnepi körmenetre.

³ Rövidített formula.

⁴ Az összefüggés nem teljesen világos. Talán így értendő: Ezután Kandalanu (lett Bābili királya) stb. A krónika, éppúgy, mint Šamašsumukīn 1–15. évének eseményeit mellőzi a Kandalanu kinevezésétől (i. e. 647/7.) Nabûapalušur trónra lépéig (626) eltelő időszak történetét. Valószínűleg a krónikást csak az Asszíria és Babilón közti viszályok érdekelték.

23. Aššurbānapli kiáltványa a babylóniakhoz

I. e. 652. május 7/8. (Kiadása: *Rawlinson*: IV. 52/1. — *L. Waterman*: *Royal Correspondence* . . . I. 208 sk., III. 118. No. 301 [Harper].)

A király felhívása (*a-bīt*) a Bābili-beliekhez. Én jól vagyok. Legyen a ti szívetek is vidám. Azok az üres szavak (*dīb-bi šá ša-a-ri*, szó szerint: a szél szavai), amelyeket ez a nem-testvér¹ fecsegett előttem,² [5] teljes egészükben elmondattak előttem (is). Nem más ez, mint szél. Nem szabad figyelembe venni. Aššur (és) Marduk,³ isteneim előtt esküszöm, hogy ezek (csak) rosszindulatú (*bi-'i-šū-ú-te*) rágalmak, amelyeket ellenem mondott. Elmém (szívemben) tisztában [10] vagyok vele, és számmal ki is mondom, hogy ő alattomosan fondorkodik, így gondolkodván: „A Bābili-beliek hírnevét — akik szeretik őt⁴ — mint a magamét (vagy: magammal együtt) meggyalázom!” Én azonban ezzel mit sem törődöm (szó szerint: nem hallgatok erre): [15] a ti jó viszonyotok az asszírokkal és a kiváltságaitok, melyeket én állapítottam meg, ezután még a korábbinál is inkább a szívemen (fekszenek). Ti egy pillanatig se hallgassatok [20] alaptalan rágalmaira. Hírneveteket, amely előttem és az országok előtt egészen folt nélküli, ne gyalázzátok meg! Az isten előtt ne sodorjátok bűnbe magatokat! [25] De ismerem a másik gondolatot is, amelyet szívetekben meghánytok-vettek, s ez: „Nyilván most, mivel ellenségeként léptünk fel, megtoldja [30] az adónkat!” De hisz az nem is adó! Nem egyéb az, mint névleges járulék! Viszont ha az engem rágalmazó (az ellenem uszító) mellé álltok, az (ugyanolyan (súlyos), mint az adófizetés [35] nektek magatoknak,⁵ és az isten előtt bűnnek (számít) az esküvel szemben. Most figyelmeztetek az esküre benneteket (*a-du-ú al-tap-rak-ku-[nu]-ši*), hogy ezekben az aljasságokban ne mocskoljátok be magatokat övele együtt! [40] Szeretném levelem választát gyorsan látni! A sereg, amelyet Bēl számára gyűjtöttem, ezt a hitványt, Marduk megvetettjét nem engedi kicsúszni a kezem közül!⁶ Aiaru hónap 23. napján, Aššurdūrušur *limu*-jában. [45] Šamašbalāšuiqbi adta át.

24. Šamaššumukīn híveket toboroz

Jelentés Urukból Aššurbānapli királynak

Az alábbi levél bepillantást enged abba az élénk politikai, diplomáciai küzdelembe, amelyet Šamaššumukīn, a lázadó babylóni helytartó folytatott, hogy maga mellé állítsa, a déli városok Asszíria hűségére felelködött vagy egyenesen Aššurbānapli által kinevezett vezetőit. (Kiadása: *L. Waterman*: *Royal Correspondence* . . . II. 28—31, III. 229. No 754 [Harper].)

¹ Šamaššumukīn, aki megszegte a testvérséget azzal, hogy fellázadt Asszíria és Aššurbānapli ellen. A felhívás el akarta fordítani a babylóniakat Šamaššumukīntól, s közvetlenül a hadműveletek megindulása előtt készít.

² A lázadásra való bujtogatás. Ez a valóságban nyilván a függetlenségi törekvések hirdetését, az adófizetés kárhóztatását jelentette.

³ Marduk a babylóni isten! Aššurbānapli evvel is, mint alábbi szavaival, Babylón iránti jóindulatát hangsúlyozza.

⁴ Mármost Aššurbānaplit.

⁵ Azt mondja, hogy most csak jelképes adót fizetnek Asszíriának, de ha fellázadnak, ez sokkal súlyosabb, valóságos terheket hárít rájuk!

⁶ Ha jól értjük, e fenyegetésszerű mondat arra utal, hogy Šamaššumukīn nem számíthat könyörületre.

Az országok királyá[nak], az én uramnak. Nabûušabši (vagy: Kudurru)¹ (küldi), a te szolgád. Uruk városa és az Ēanna szentély² imádkozzék az országok királyáért, az én uramért! Naponta könyörgök az uruki Ištarhoz és Nanához [a király, az én uram] életének megtartásáért! Šintabnišur³ küldöttéi Aplá, a tartományfőnök^[5] és az én színem elé járultak, mondván: „Šamašsumukin küldöttéi az ország fellázítására (*a-na šú-uk-ku-ru ša māti*) és ellenem jöttek; és Gurasimmu⁴ (már) fel is lázadt a fennhatóságom alól (*i-na qātā-ia*). Ha sürgősen nem segítesz meg engem, én elpusztulok, és az ország Šamašsumukin mellé áll.”^[10] Az urukiak, a király, az én uram — parancsnokságom alatt levő — szolgálai (alattvalói) közül öt (avagy) hatszáz íjászt vettem, és Aplával, Arrapha tartomány tartományfőnökével, valamint Nureával, Same⁵ tartomány tartományfőnökével Ur város [felé?] vonultam [...] ^[15] Gurasimmu országot elfoglaltattam⁶ [...]

25. Aššurbānapli szövetségei a babylóni lázadás idején

Segélykérő levél. (Kiadása: *L. Waterman: Royal Correspondence ... II. 364 sk, III. 328. sk. No. 1241. [Harper].*)

... mi, akik [az ellenség?] közepén (vagyunk) [...] a [...] ellenünk van [...] (Követet v. értesítést) küldtünk [a királynak], a mi urunknak, hogy ^[5] [...] küldjön ide haderőt szövetségesünk gyanánt! Már a Gurasimmu törzs¹ is, akik (pedig) mellettünk álltak, [midőn] az ellenség rájuk támadt, mivel látták, hogy az utasítások Asszíriából (az Asszíria felőli hírek) elmaradnak, ^[10] és nem jön hozzájuk (tkp. szövetségükre) egyetlen kormányzó (tartományfőnök) sem,² kezüket az ellenségnek adták. Eridu és Ur, amelyek megmaradtak, amikor meggyengültek, egyezkedni kezdtek az ellenséggel. Most már a Gurasimmu törzs is ellenségesé vált. ^[15] Olyan város, amely Asszíria mellett áll, nincs más, mint Ur, Kisik és Šattena,³ és a király, a mi urunk, tudjon arról, hogy Akkadban Ur az elsők között igaz. ^[20] Mivel a házaikat leromboltuk, a Puqudubeliek és a Tengerföld gyűlöl bennünket, és rosszat terveznek az isteneid szentélye ellen. Öldökléssel és fosztogatással ^[25] akarnak elpusztítani. Minden (merő) pusztulás. A kezükbe kerülünk! Most, íme, a Tengerföld, Puqudu ország és a Gurasimmu törzs mozgósítást rendeltek el ellenünk. A király, a mi urunk, küldjön hát haderőt istenei házának szövetségére! ^[30]

¹ A név olvasata meglehetősen bizonytalan; mind Kudurru, mind Nabûušabši ismerős személyiség: utóbbi Uruk parancsnoka volt Aššurbānapli uralkodásának első felében, s e minőségében írt jó néhány levele maradt ránk; Kudurru az uruki tartomány főnöke volt, így Nabûušabši közvetlen felettese.

² Anu és Ištar temploma Urukban, az egyik legrégebbi és legnevezetesebb mezopotámiai templom.

³ Ur város akkori kormányzója.

⁴ Nomád arameus törzs a Tengerföld északnyugati határánál.

⁵ Város Dél-Babylóniában.

⁶ A levél további részei töredékesek.

¹ Arameus törzs Dél-Babylóniában, a Tengerföld közelében.

² Šamašsumukin lázadása oly erőteljes volt, hogy Asszíriának minden erejét összpontosítani kellett. Nem tudott támogatást nyújtani elszigetelt szövetségeseinek.

³ E két utóbbi város pontos fekvése egyelőre ismeretlen.

(Különben) a kincseket, amelyeket a királyok, a te atyáid adományoztak Sîn istennek,⁴ az ellenség keze kaparintja meg, és az ország a király kezéből kicsúszik [...]

26. Aššurbānapli Nippur lakóihoz

A levél vlsz. Šamašsumukin lázadásának elfojtása után kelt. Érdekes, hogy babylóni írással készült. A király nagy súlyt fektetett a babylóniai városok megnyerésére. (Kiadása: *L. Waterman* : Royal Correspondence . . . I. 198 sk, III. 112. sk. No. 287. [Harper].)

[A király szava . . .] a [Nippuriak]hoz.¹ Üdvözlét nekem (én jól vagyok). Legyen vidám a ti szívetek is. Hannana, Rimut^[5] és Aiila személyekkel kapcsolatban a Rûa törzsből² amit írtatok: helyes, hogy elfogtátok őket. De majd nehogy hanyagok legyetek az őrzésükben!^[10] És avval kapcsolatban, amit ekképp írtatok: „Mi tizenöten, vének,³ midőn a király üdvözlésére megjelentünk, [néhányan közülünk] beléphettek a király színe elé [...]”^[Hátlap 1] [...] nyilvánvaló a vétség: a *šandabakku*, aki a ti fölöttesetek (előljárótok), a hibás [mindenekelőtt];⁴ és másodsorban: ^[5] a palota előljárója, aki nem engedett elém titeket. Aššur (és) az isteneim előtt esküszöm: nem tudtam, hogy (küldöttségeteknek) csak a fele^[10] jutott elém, és (a másik) fele nem. Én tudom, ki ez (az ember), és ki az (az ember), — de valamennyiőtöknek a java^[15] egyformán szívemen fekszik!⁵

27. Levél Aššurbānaplihoz

(Kiadása: *L. Waterman* : Royal Correspondence . . . I. 2—5, III. 2—4. No. 2. [Harper].)

A királynak, az én uramnak. Adadšum[ušur]¹ a szolgád (küldi). Épséget kívánok (*lû šulmu*) a királynak, [az én uramnak]! Nabû és Marduk a királyt, [az én uramat]^[5] hatalmasan, hatalmasan áldják meg! [Aššur, az istenek királya] Asszíria királyságára [a királynak], az én uramnak a nevét kimondták. Šamaš és Adad igaz jósjelükkel (*ina-bi-ri-šu-nu ki-e-ni*) a királynak, az én uramnak, (és) az országok (fölötti) uralkodásának boldog uralkodási éveket, jogosztó^[10] napokat, az egyenesség (igazságosság) esztendeit, bőséges esőket, dús áradásokat, kedvező árakat rendeltek. Az istenek jóindulatúak. Az istenfélelem szilárd (hatalmas). A szentélyek bőségben vannak. Az

⁴ Sîn volt Ur város legfőbb istene, s Ur a Sîn-kultusz központja; ez az adat valószínűvé teszi, hogy a levél Urban készült, és a másik két város is valahol a környéken terült el.

¹ Nippur ebben az időben központi jelentőségű volt. Mint Aššurbānapli meghatalmazottja, Enlilbāni egy levelében megállapítja, ill. jelenti: „A királynak, uramnak és szolgája és megbízottja (*bēl mašarti*, „az őrség vezetője”) vagyok itt; Nippurban számos nyelv (küldött vagy nemzet) van (most) a király, uram árnyékában (oltalma alatt). A király megbízását teljesítem, és tárgyalok velük.” (*Harper-Waterman* : No. 238.) Valószínű, hogy a király Nippurt tekintette egyelőre az ország képviselőjének.

² Babylóni arameus törzs. Kb. egy évszázadon át ellensége volt Asszírának. E három tagjáról és letartóztatásuk okáról semmi közelebbit nem tudunk.

³ A helyi önkormányzati szerv.

⁴ Mert nem tette szavá az ügyet már akkor.

⁵ Vagyis: ő nem tett volna különbséget közöttük, ha testületileg járultak elé.

¹ A levél szerzője az egyik legjobban ismert asszír írnok, illetve levélíró. Csillagász, orvos, pap, politikai személyiség. Aššurahiddina és Aššurbānapli korában élt.

egyek és a föld nagy istenei ^[15] a király, az én uram támogatásában sűrögnek (?). A vének tánra perdülnek, az ifjak dalolnak, a vénasszonyok és a szűzek felvidulnak. A nőket (feleségül) veszik, hálnak velük, ^[20] fiúknak és lányoknak adnak életet. A szaporulat bőséges. Aki halálos bűnt követett el, a király, az én uram, parancsára életben hagyja azt (megkegyelmez neki). Akit hosszú évekre fogtak el (tartanak bebörtönözve), (azt) kiszabadítod. ^[25] Aki hosszú napokra megbetegszik, (azt) meggyógyítod. ^[Hátlap 1] Az éhező jóllakik. A sovány meghízik. A mezítelen ruhát ölt magára.² Miért, hogy én(nekem) (és) Aradgulá(nak) ^[3] mindezek között az ínyünk ínséges, szívünk megalázott (? *ša-pil*) Nemrég az én uram a Ninua iránti szeretetét kimutatta a lakosság előtt, ezt mondván a főembereknek: „Fiatokat hozzátok hozzám, hadd álljanak előttem!”³ Aradgula ^[10], az én fiam, — hadd álljon velük együtt ő is a király, az én uram színe előtt, (és) mi az egész néppel együtt örvendezve tánra perdülünk, a királyt, az én uramat áldjuk. Tekintetem a királyon, az én uramon csüng, mivel azok közül, akik a palotában teljesítenek szolgálatot, ^[15] egy sem szeret engem. Irányomban jóindulatú nincsen közöttük, akinek ha ajándékot viszek, elfogadná tőlem és felkarolná az ügyemet. A király, az én uram ^[20] — töltsse el (tkp.: fogja meg) őt a kegyelem(érzés) szolgája iránt! Ne szomorkodjam egyedül én az egész nép között! Akik vádaskodnak ellenem, ne találhassák meg szívük vágyát!

28. Aššurbānapli ún. Rassam-cylindere

Az utolsó jelentős asszír király (i. e. 669—629!) terjedelmes *annalese* a legfontosabb és legértékesebb mezopotámiai királyfelirat. Azoknak az éveknak az eseményeit mondja el benne, amelyek során az asszír birodalom hatalma tetőpontjára jutott. A hadjáratok a feliraton nem időrendben követik egymást, bár bizonyos, hogy a két egyiptomi vállalkozás a király uralmának elejére esett, de egyebekben a földrajzi irány a döntő. Aššurbānapli korában fejlett udvari irodalmi élet volt, s ez a kancellária stílusművészetét is formálta. A feliratnak sok változata maradt fenn. 3 közülük megközelítően teljes. A változatok helyenként színesebbé, helyenként pontosabbá is teszik a Rassam-cylinder által nyújtott képet, lényegesen azonban nem módosítják, ezért még a tartalmi variánsok közléséről is lemondunk. (Kiadása: *Rawl.* 5. 1—10. — *M. Streck*: *Assurbanipal und die letzten assyrischen Könige.* II. 2—91. l. Leipzig 1916.)

[1.1] Én (vagyok) Aššurbānapli, Aššur és Bēlit istenek teremtménye, a bīt ridūtihoz tartozó legidősebb (trónörökös) királyfi,¹ akinek nevét Aššur és Sīn — a királyi fejék ura — már a régmúlt napokban a királyságra mondták ki, ^[3] és már anyám méhében Aššur isten országának pásztorlására teremtettek. Šamaš, Adad, és Ištar istenek érvényes jóslatukkal (*ina purussi-šu-nu ki-e-ni*) döntöttek királyságom létrehozásáról. Aššuraḫiddina, Asszíria királya, az én nemzőatyám segítőinek (*ti-ik-li-e-šu*), Aššur és Bēlitilī isteneknek azt a szavát

² A király uralkodását magasztaló hosszú bevezetés nem csupán üres hízélgés, frázishalmaz, hanem Aššurbānapli uralkodói politikájának azt az irányvonalát tükrözi, amely a király trónra lépését követő időszakot mint a boldog bőség megjelenését állítja be. L. a Rassam-cylinder, I. 41—51. sorok.

³ E levélből értesülünk Aššurbānapli intézkedéséről: a nemesség fiait udvarába rendelte, ott tanította, s az „apród”okból nevelte fel vezető embereit.

¹ *mār šarri rabā*: szó szerint: a király nagy, (obbik) fia, itt azonban csak a trónörökös királyfit jelölheti, mert — mint tudjuk — Aššurbānapli öccse volt Šamašmukinnak. A *bīt ridūti* kifejezés talán „a trónöröklés v. igazgatás (?) házá”-t jelenti; értelme homályos. Lehet, hogy a király, ill. a trón várományosa lakott e hivatalos épületben.

tiszteletben tartotta, ^[10] amellyel királyságom létrehozását rendelték el neki (*iq-bu-u-šu*). Aiaru hónapban, Ea — az emberiség ura — hónapjában, a 12. napon — ez a kedvező nap —, Gūla isten ünnepén, a magasztos szózatot teljesítvén, amelyet Aššur, Bēlit, Sīn, Šamaš, Adad, ^[15] Bēl Nabū, Ninua város Ištarta, Kidmuri királynője, Arba'ilu város Ištarta, Ninurta, Nergal, Nusku istenek mondtak ki, Asszíria lakosságát összegyűjtötte, kicsinyt és nagyot, a felső és az alsó tenger (között). ^[20] Trónörököségem tiszteletben tartására (*a-na na-šir mār šarru-ti-ia*), majd később Asszíria fölötti királyság(om) felállítására az istenek előtt esküt tétetett le velük, megerősítette a szerződést. Örömök között és ujjongásban léptem be a *bit-riđūti*-ba, e fényességes helyre, a királyság összefogó központjába, ^[25] ahol Sīnahhēeriba, nemző atyám apja a trónörököségét és a királyságát töltötte; amelynek belsejében Aššurahiddina, a nemzőatyám született, növekedett, Asszíria fölötti uralmát gyakorolta, minden királyt kormányzott, a családját gyarapította, ^[30] a híveit és a rokonságát egybegyűjtötte; és amelyben én magam, Aššurbānapli (is) elsajátítottam Nabū isten bölcsességét; minden művészet teljes írnok-(művel)tségét, amennyi csak van, áttekintettem; megtanultam az íj lövését, a ló és a koci megülését, a gyeplő tartását² ^[35] a nagy istenek parancsából, akiknek a nevét hangoztatom, a dicsőségüket hirdetem, (mivel) megparancsolták, hogy a királyságra én kerüljek, (s) a szentélyeik ellátására irányították orcámat, a helyemen (*ki-mu-u-a*) visszavetették az ellenségeimet, megölték az ellenfeleimet. Vitéz férfi vagyok, Aššur és Ištart kegyeltje, ^[40] királyi származék (*li-ib-li-pi*, var. *li-id-da-tu*). Mióta Aššur, Sīn, Šamaš, Adad, Bēl, Nabū, Ištart Ninurta, Nergal, Nusku jóindulattal nemzőatyám trónjára ültettek, ^[45] azóta Adad³ bőven küldte esőit, Ea⁴ megnyitotta forrásait, a gabonaszár öt könyök magasra emelte a kalászt, a kalász öthatod könyök hosszúra nyúlt, dússá vált, a mezei termés, Nisaba istenasszony⁵ bősége (*na-pa-aš*) szüntelen gyarapodott, a ciprusfa örökké zöldbe ^[50] borult, dúsan termett a gyümölcsültetvény, a barom sikeres volt a szaporulatában. Uralkodásom alatt bőség támadt, éveim idején eléhardt a gazdagság.⁶

Első hadjáratomban Makan (*Má-kan*) és Meluhha (*Me-luh-ha*) ország ellen vonultam. Tarqu, Egyiptom és Kūš⁷ (*KURku-ú-si*) királya, akire Aššurahiddina, Asszíria királya, az én nemzőatyám ^[55] vereséget mérve uralma alá hajtotta (*i-be-lu*) az országát és őt magát.⁸ (ez a) Tarqu, megvetvén Aššur, Ištart és a nagy istenek erejét, a saját erejében kezdett bizakodni. A királyok (és) meghatalmazottak ellen vonult, akiket Egyiptomban a nemzőatyám nevezett ki, hogy öldököljön, fosztogasson, és Egyiptomot magához ragadjon. ^[60] Betörvén, Memphisbe (*me-im-pi*) fészkelte be magát, abba a városba, amelyet nemzőatyám — elfoglalván — Asszíria határaihoz csatolt! Gyorsfutár (*al-la-ku ha-an-tu*) érkezett hozzám Ninuába és jelentést tett előttem. A szívem felgerjedt ezeken a tetteken, és bensőm háborogni kezdett. ^[65] Kezem felemeltem,

² Ez a hely a legérdekesebb adatunk az asszír királyi nevelésről; A. azonban kivételesen sokoldalú nevelésben részesült. Eredetileg ugyanis papnak szánták. Itt nyilván szépíti az adatokat, mint ahogy alább, bátyja trónra jutásával kapcsolatban is.

³ Vihar- és esőisten.

⁴ Egyebek közt a földi vizek istene.

⁵ A kalászosok s a buja mező istennője.

⁶ A király, mint ebben a korszakban más ókori keleti uralkodók is, saját uralkodását a beköszöntő jólét és boldogság korának tünteti fel; a bőség jelenti az új korszakot.

⁷ Egyiptomtól délre, kb. Aithiopia. Tarqu (Taharqa) 689–664 között uralkodott.

⁸ Ez utolsó hadjáratában, halála évében történt.

Aššur és az asszír Ištar istenekhez fohászkodtam. Fenséges hadamat, amellyel Aššur és Ištar töltötték meg a kezemet, mozgósítottam; Egyiptom és Kūš határa felé irányítottam az utat. Felvonulásom során a tengerpart, a tengerközepi (szigetek) és a szárazföld huszonkét királya, ^[70] az arcomat leső szolgák (*ardāni da-gil pa-ni-ia*) — elém hozván súlyos ajándékaikat — megcsóolták a lábam. Ezek a királyok, seregükön kívül, parancsomból a hajóikkal is a tengeren és a szárazföldön (egyaránt) a katonáimmal együtt járták az utakat és az ösvényeket. ^[75] Az Egyiptomban levő királyok (és) meghatalmazottak — az arcomat leső szolgák — gyors megsegítése céljából sietősen felvonván, Kār-baniti városig jutottam, (amikor) Tarqū, Egyiptom és Kūš királya — meghallván Memphisben hadjáratom közeledtét — fegyveres ütközet és csata megvívására ^[80] harci osztagait mozgósította ellenem. Az Aššur, Bēl, Nabū, a nagy istenek, uraim — akik az oldalamra állanak — iránt érzett bizodalomban a tágas csatatéren katonáinak vereségét okoztam. Tarqū Memphisben értesült katonáinak pusztulásáról. Aššur és Ištar ragyogása (*nam-ri-ri*) lesújtotta, s magánkívül volt. ^[85] Királyi (hatalmam) félelmetes fénye (*me-lam-me*), amellyel az ég és a föld istenei árasztottak el engem, elborította őt, Memphist elhagyván, élete mentésére Thébai (*ni-*) városba menekült. Azt a várost elfoglaltam, és katonáimat bevívén, megszállás alatt tartottam. ^[90] Niku, Memphis és Sais (*sa-a-a*) királya; Šarruludāri, ⁹ *Si'-nu* város királya; *Pi-ša-an-hu-ru*, *Na-at-hu-ú* ¹⁰ város királya; Pakruru, Pišaptu város királya; *Bu-uk-ku-na-an-ni'-pi*, *Ha-at-ḫi-ri-bi* város királya; ^[95] *Na-aḫ-ki-e*, *Ḫi-ni-in-ši* város királya; *Pu-tu-biṣ-ti*, Tanis (*sa'-nu*) királya; *U-na-mu-nu*, *Na-at-hu-ú* város királya; *Har-si-ia-e-šu*, *Sab-nu-ú-ti* város királya; *Bu-ú-a-a-ma*, *Pi-in-ti-ti* város királya; ^[100] *Su-si-in-qu*, *Pu-ḫi-ru* város királya; ¹¹ *Tab-na-aḫ-ti*, *Pu-nu-bu* város királya; *Bu-uk-ku-na-an-ni'-pi*, *Aḫ-ni* város királya; *Ip-ti-ḫar-ti-e-šu*, *Pi-ḫa-at-ti-hu-ru-un-pi-ki* város királya; *Na-aḫ-ti-hu-ru-an-si-ni*, *Pi-ṣab-di'-a* város királya; ^[105] *Bu-kur-ni-ni-iḫ*, ⁹ *Pa-aḫ-nu-ti* város királya; *Si-ḫa-a*, *Ši-ia-a-u-tú* város királya; *La-me-in-tú*, *Ḫi-mu-ni* város királya; *Iṣ-pi-ma-a-tu*, *Ta-a-a-ni* város királya; *Ma-an-ti-me-an-ḫi-e*, Thébai város királya. ^[110] ezeket a királyokat, tartományfőnököket, meghatalmazottakat, akiket nemzóatyám nevezett ki Egyiptomba, (s) akik Tarqū támadása elől állomáshelyükről elmenekültek, s a szabadban lézengtek (*im-lu-u ḡeru*), a lakóhelyükön megbízatásukba újólág visszahelyeztem őket. Egyiptomot és Kūšt, amelyet nemzóatyám hódított meg, gyökeresen átszerveztem (*a-na eš-šu-ti aš-bat*). ¹² (115) A helyőrségeket sokkal inkább megerősítettem, mint a korábbi időkben; helyreállítottam a törvényes állapotokat (*ú-rak-ki-sa rik-sa-a-te*). Témérdek hadifogollyal, rengeteg zsákmánnyal győzelmesen tértem vissza Ninuába.

Később ezek a királyok, mindenki, akit kineveztem, vétkeztek a nekem (fogadott) hűség ellen, nem tartották meg a nagy istenek (előtt letett) esküt. Semmibe vévén a velük cselekedett jót, ^[120] gonoszságra vetemedett a szívük. Lázongó beszédek mondván, nem egyenes tervet terveltek (*mi-lik la tuš-šir im-li-ku*) magukban a következőképp: „(Ha) Tarqū eltűnik Egyiptomból,

⁹ Neve — a többi fejedelmével ellentétben — sémi!

¹⁰ A Deltában.

¹¹ Šišaq a héberben, Sesonchis a görögben; Busiris fejedelme, egyike a legjelentősebb későegyiptomi uralkodóknak.

¹² Provinciává.

hogyan fogunk mi itt maradni?”. Tarqūhoz, Kūš királyához szövetség- és szerződés-kötés céljából elküldték a lovas küldöncöket, e megbízással: „Kössünk egymással szerződést, tegyünk egymásnak jó szolgálatot. Az országot egymás között osszuk fel, ne legyen közöttünk idegen az úr!”¹³ Asszíria serege, uralmam hadereje ellen, amelyet szövetségesük gyanánt rendelttem ki, szintén gonoszat forraltak. Hadvezéreim (^{LÚ}šú-par-šaḡē-MES¹⁴-ia) úgy értesültek ezekről a szavakról, (hogy) a lovas küldöncöket a leveleikkel együtt elfogták,^[130] és meglátták aljas terveiket. Ezeket a királyokat fogságba ejtették, lábukat és kezüket vasbilincsbe, vaskalodába verték. Aššur, az istenek királyának esküje érte utól őket, mivel vétkeztek a nagy istenek(nek tett) eskü ellen. A kezükre adott javakat (*tābat qātā^L-šú-un*) a kegyességet számon kértem tőlük. És Sais, Pindidi, *Si'-nu* városok lakóit,^[11-1] és a többi városokat, amelyek hozzájuk csatlakoztak, gonoszat terveltek, nagyot-kicsinyt egyaránt fegyverrel öldösköttek le, mígnem egy sem maradt bennük (életben). A hulláikat oszlopokra aggatták. A bőrüket lenyúzták, a város falára vonták fel.^[5] Az említett királyokat, akik gonoszul fellázadtak Asszíria katonái ellen, élve hozták elélem Ninuába. Közülük Nikuval¹⁴ kegyelmet gyakoroltam, az életét meghagytam. A korábbi-nál (szigorúbb) egyezséget kötöttem vele írásban.^[10] Színes szőttes ruhába öltöztettem, királyi hatalma jelvényeként aranyláncot csináltattam neki, aranygyűrűket húztam az ujjaira, egy övre függeszthető aranyberakásos vas törre a nevem vésettem, s neki ajándékoztam. Kocsit, lovakat, öszvéreket bocsátottam a rendelkezésére, hogy uralkodóhoz méltóan vonulhasson fel (*a-na ru-kub bēlu-ti-šu*).^[15] Hadvezéreimet (és?) a tartományfőnököket vele együtt küldtem el szövetségeseiként. Arra a helyre, ahová nemzóatyám, Sais városba neveztem őt ki a királyságra; visszabocsátottam a lakóhelyére, és Nabūšēzibannit, a fiát, kineveztem *Ha-at-ḫa-ri-ba* város fölé. Jót, kegyeset gyakoroltam vele, még a nemzóatyámon is túltéve.

^[20] Tarqūt Aššur, uram fegyvereinek félelmetessége árasztotta el azon a helyen, ahová menekült, és éjszakai sorsra jutott (mindörökre). Utána *Tán-da-ma-ni-e*, *Ša-ba-ku-u* fia ült királysága trónjára. Thébai és Héliupolis (*ú-nu*) városokat tette meg erősségének, oda gyűjtötte erőit (*el-lat-su*). Asszír katonáimmal^[25] — akik Memphisben voltak — megütközni elindította a harcát. A (város) lakosságát körülzárván, kijárásukat felügyelete alá helyezte (*iš-ba-ta*). Gyorsfutár érkezett Ninuába, és jelentést tett erről előttem.

Második hadjáratomban Egyiptom és Kūsi (Kūš) ország ellen vettem utamat. Tandamane, midőn tudomást szerzett hadi felvonulásomról,^[30] és hogy átléptem Egyiptom határát, Memphist elhagyván, élete megmentéséért Thébaiba menekült. A királyok, tartományfőnökök, meghatalmazottak (*qí-pa-a-ni*), akiket Egyiptomba helyeztem, hozzám csatlakoztak, és megcsókolták a lábamat. Tandamane nyomában vettem az utat,^[35] eljutottam Thébai városig, erősített városához. Mikor félelmetes harci készültségemet látta, Thébait is elhagyta, *Ki-ip-ki-pi* városba menekült. Ezt a várost Aššur és Ištar istenekbe (vetett) bizalmamban teljes egészében sajátkezűleg elfoglaltam. Ezüstöt, aranyat, drágaköveket, palotájának kincseit, amennyi csak

¹³ Tarqū, Tirhaqu, az ún. aithiópiai (XXV.) dinasztia 3. tagjának vezetésével, sőt talán kezdeményezésére asszírellenes — felszabadító — szövetség alakult ki az egyiptomi kissejedelmek között.

¹⁴ Ez I. Nekós, míg 2. Kir 23 : 29, 33–35-ben és Hérodotos II. 158 skben II. Nekós szerepel. A. Nekóst vazallus-királynak tette meg Tarqūval szemben.

volt, ^[40] színes szőtt ruhákat, lenszőtteket, nagy lovakat, a férfi és női lakosságot, 2 magas fényes kőből faragott díszoszlopot, ¹⁵ amelyeknek a súlya 2500 biltu, (s) a palota kapujánál álltak, a helyükről elmozdítottam, és Asszíriába vittem. Thébai városból hatalmas zsákmányt ejtettem számlálatlanul. ^[45] Egyiptom és Kūsi országgal szemben tomboltatván (*ú-šam-ri-ir*) a fegyveremet, megteremtettem a hatalma(ma)t (*li-i-tu*). Tele kézzel, győzelmesen tértem vissza Ninuába, székvárosomba.

Harmadik hadjáratomban Ba'alu, a tenger közepén ¹⁶ levő ^[50] Tyros (*šur-ri*) ország királya ellen mentem. Mert királyi szavamat nem vigyázta, nem hallgatott az ajkam beszédére: sáncot hányattam ellene, útjait mind a tengeren, mind a szárazon (a kezemben) tartottam. Az élet(lehetség)üket megszűkítvén és korlátozván, ^[55] igámba kényszerítettem őt. Leányát, a tulajdon gyermekét és a testvéreinek lányait női palotaszolgálatra élém hozta. Iahimilki (nevű) fiát, aki a tengeren még soha nem kelt át, (szintén) idehozta a szolgálatomra első ízben (a tengeren túl). ^[60] A leányát és testvéreinek lányait bőséges hozományukkal együtt elfogadtam tőle, de kegyet gyakoroltam vele, s a tulajdon fiát visszaadtam neki.

Iakinlū, a tenger közepén levő Aruadu (*a-ru-ad-da*) ország királya, aki nem hódolt meg atyáim előtt, most az igámba hajtotta (a nyakát). ^[65] A lányát, bőséges hozomány kíséretében, női palotaszolgálatra Ninuába élém hozván, megcsókolta a lábamat.

Mugallu, Tabal ország királya, aki király-atyáimmal szemben ellenséges felfogást vallott, ^[70] a saját maga által nemzett (lányt) bőséges hozomány kíséretében női palotaszolgálatra Ninuába élém hozva, megcsókolta a lábamat. Mugallura évi adójaként nagy lovakat róttam ki.

^[75] Sandašarme, a Hilakkū országbeli, aki király-atyáim előtt nem hódolt meg, nem vonta a hámjukat, saját tulajdon lányát bőséges hozománnyal női palotaszolgálatra Ninuába ^[80] élém hozva, megcsókolta a lábamat.

Amikor Iakinlū, Aruadu ország királya meghalt (*e-me-du KUR-šu*), ¹⁷ Aziba'al, Abiba'al, Aduniba'al, Sapatibaal, Budibaal, Ba'alíašupu, Ba'alhanunu, Ba'almaaluku, Abimilki, Ahimilki, ^[85] a tenger közepén lakó Iakinlū fiai a tenger közepéből feljövén, súlyos ajándékaikkal együtt élém álltak, és megcsókolták a lábamat. Aziba'alra örömmel tekintettem, őt helyeztem Aruadu királyságába. ^[90] Abiba'alat, Adunibaalt, Sapatibaalt, Budibaalt, Baaliašuput, Ba'alhanunut, Ba'almaalukut, Abimilkit, Ahimilkit tarka szőtt ruhákba öltöztettem, ujjukra aranygyűrűt húztam, (és) magam elé állítottam őket. ¹⁸

^[95] *Gu-ug-gu*, ¹⁹ Lydia (*lu-ud-di*) királya, (azé) a tenger partján (fekvő) tartományé, a távoli helyé, amelynek király-atyáim még csak neve említését sem hallották, — a nevem kiejtését Aššur, a nemző istenem álomban jelentette meg előtte, mondván: „Ragadd meg Aššurbānapli, Asszíria királyának a lábát, s nevének kimondásával győzd le az ellenségeidet.” ^[100] Ezen álom látásának napján elküldte hozzám lovas küldönceit egészségem iránt tudakozódni, ²⁰

¹⁵ Obeliszket; még a római császárok korában is szokás volt obeliszket zsákmányolni Egyiptomból.

¹⁶ Szigeten.

¹⁷ Szó szerint: a hegyére hágott; a hegy (KUR) a sumer-akkád vallásban az alvilágot (KUR = *arallu*) is jelenti.

¹⁸ Vlsz. csak azt jelenti, hogy „jóindulatomba fogadtam őket”, nem pedig, hogy magánál tartotta volna az udvarban a királyfiakat.

¹⁹ Gyógés, I. Hérodotos, I. 8—14.

²⁰ Azaz hódolatot tenni!

(és) azt az álmod, amelyet látott, a küldönce által megüzenvén, elismételtette előttem. Azoktól a napoktól kezdve, hogy királyi lábamat megragadta, a kimmereket — akik országának lakosságát pusztították, ^[105] nem tisztelték az atyáimat, sem engem, nem ragadták meg királyi lábamat — legyőzte. Aššur és Ištar, uraim iránt érzett tiszteletéből az elfogott kimmer városparancsnokok (?) közül 2 városparancsnokot (?) kalodába, vashilincsbe és vasláncokba veretvén, ^[110] hatalmas ajándékaival együtt elem hozatott. (Azonban) lovas küldöncé(nek küldését), amelyet eleinte állandóan küldözgetett az egészségem iránt tudakozódni, hirtelen megszüntette. Azért, mert Aššur, a nemző istenem szavát nem őrizte, a saját maga erejében bizakodván, felfuvalkodottá vált a szíve. Hadseregét Pišamilkinek (Psammetik), Egyiptom királyának szövetségül küldte, ^[115] aki az uralmam igáját lerázta. Én (ezt) meghallván, Aššur és Ištar istenekhez könyörögtem, mondván: „A holtteste bár ellensége elé vettetnék, s szétszórtnák a csontjait!” Ahogyan én Aššur elé álltam, úgy ment (a kérés) teljesezésbe. Holtteste az ellensége elé vettetett, s bizony szétszórták a csontjait. A kimmerek (ugyanis), akiket a nevem kimondásával maga alá tudott hajtani, ^[120] felkeltek, és elárasztották egész országát. A fia ült utána a trónjára. Küldönce útján tudatván velem (mindazokat) a szörnyűséges tetteket, amelyeket kezem felemelésekor az engem segítő istenek apjára, nemzőjére villámként ontottak, megragadta királyi lábamat, mondván: „Az a király vagy te, akit az isten ismer! Az atyámat elátkoztad, és szörnyűség történt a színe előtt. ^[125] Énrám, a szolgára (*ardu*, vö. *Ardys*), a tisztelődre áldást mondjál, hadd vonjam az igádat.”

Negyedik hadjáratomban mozgósítottam a katonáimat, *Ah-še-ri*, Mannai²¹ királya ellen indítottam el a menetet. Aššur, Šin, Adad, Bēl, Nabū, Ninua Ištarja, Kidmuri királynője, Arbailu Ištarja, Ninurta, Nergal, Nusku parancsából a mannaiok országába betörvén, győzelmesen haladtam előre. ^[130] Erős városait és a kisebbeket, amelyeknek száma sincs, Izirti városig terjedően meghódítottam, leromboltam, elpusztítottam, tűzzel elhamvasztottam. A lakosságot, lovakat, öszvéreket, marhákat és juhokat ezeknek a városoknak a belsejéből kivezettetvén, a zsákmányba számoltam. Mikor Ahšeri meghallotta a hadjáratom közeledtét, Izirtu várost, királysága városát elhagyta, ^[III. 1] Ištattiba menekült, abba a városba, amely iránt reménységet (táplált), s (ott) lelt menedéket. Ezt a tartományt elértem, 15 nap folyamán pusztasággá változtatván, nyugalommal öntöttem el (*ša-qu-um-ma-ti at-bu-uk*). Ahšerit — aki nem tiszteli az uralmam —, Ištar, ^[5] Arba'ilu lakója, a szavának megfelelően, hiszen kezdettől fogva megmondta: „Én Ahšeri, Mannai királyának megölését, ahogy kijelentettem, véghezviszem,” a szolgálinak kezébe adta át őt. Országának lakói felkelést (*si-šu*) robbantottak ki ellene, holttestét városának utcájára vetették ki, szétszaggatták a hulláját. ^[10] A testvéreit, a családját, az apja házában ivadékaikkal fegyverrel vágták le.²² Ezután *Ū-a-al-li-i*, a fia ült a trónjára. Aššur, Šin, Šamaš, Adad, Bēl, Nabū, Ninua Ištarja, Kidmuri királynője, Arba'ilu Ištarja, Ninurta, Nergal, Nusku, ^[15] a nagy istenek, uraim erejét látván, meghódolt az igámba. Hogy lelkét életben tartsa, kitárta öklét, könyörgött az uralmamért. Erisinnit, trónörökösét (*mār ridūti-šu*) Ninuába elem

²¹ A felső Zab felső folyásánál, Mušasirtól keletre. A városok a mai Serdašt környékén keresendők.

²² Valószínű, hogy a felkelés asszírbarát céllal tört ki, de hogy Asszíriának benne volt-e a keze, nem tudjuk. Ištar szerepe itt csak konvencionális vallási formula.

küldvén, megcsókolta a lábamat. ^[20] Kegyelmet gyakorolván vele, elküldtem hozzá a békét (vivő) küldöncömet. Tulajdon édes lányát ide küldte női palotaszolgálatra. A korábbi adóját nyerte el tőlem is, amelyet király-atyáim ideje óta megtagadott, (de) ^[25] a korábbi adójához (még) 30 lovat csatolván, (ezt) róttam ki rá.

Ötödik hadjáratomban Elam ország ellen vettem az utat. Aššur, Šin, Šamaš Adad, Bēl, Nabū, ^[30] Ninua Ištarja, Kidmuri királynője, Arbailu Ištarja, Ninurta, Nergal, Nusku parancsából Ululu hónapban, az istennők kinyilatkoztatásának (?) (havában), az istenek királyának, Aššurnak, az istenek atyjának, Nunamnir istennek (=Enlil) hónapjában mint dúló vihar vonulása, ^[35] Elam területét teljes kiterjedésében beborítottam. Királya, Teumman fejét, aki vakmerően gonoszságot tervelt, levágtam. Vitézeit számlálatlanul öltem meg. Harcosait életben kerítettem ^[40] kézre, holttestükkel mint túske-s bojtorjانبok-rokkal töltöttem meg Šūšan (Susa) város környékét. A vérüket az Ulai folyóba vezettem, a vizét megfestettem, mint a gyapjút. Ummanigašt, Urtaki, Elam királyának fiát — ^[45] aki Teumman elől Asszíriába menekült, megragadta a lábamat — magammal vittem Elamba, őt ültettem Teumman trónjára. Tammaritut, harmadik fivérét, aki vele együtt menekült hozzám, Hidalu városban a királyságba helyeztem. ²³

^[50] Miután Aššur és Ištar fegyvereit Elam fölött kitomboltattam, az erőnek és hatalomnak érvényt szereztem, visszatértemben a Gambulu ²⁴ országbeli *Du-na-ni* ellen fordítottam orcámat, aki Elamra bízta magát. Gambulu kulcsvárosát (*āl tukulti*), *Ša-pi-i-bēl* várost elértem, ^[55] a város belsejében jutván, a lakosságot juhként lemészároltam. Dunanut (és) *Sa-am-'gu-nu-t*, akik uralmam gyakorlását (*e-peš šarru-ti-ia*) megnehezítették, kalodába, vasbilincsbe, vasláncra vertem ^[60] kezükön-lábukon. Bēliqiša többi fiát, a családját, atyja házának ivadékait ahányan csak voltak, Nabūna'idot, Bēlētirt, Nabūšumēreš fiait és nemzőatyjuk csontjait ^[65] az *ur-bi* ellenséges népével, Gambulu lakosságával együtt, valamint barmokat, juhokat, öszvéreket, lovakat Gambulu országból elzsákmányoltam Asszíriának. Šapibēl várost, a kulcsvárosát elpusztítottam, leromboltam, vízzel árasztottam el.

^[70] Azokban a napokban Šamašsumukīn, a hitszegő testvér (*aḫu la ki-e-nu*), akivel jót cselekedtem, Bābili királyává tettem meg, minden megtiszteltetést, a királyság kellekeit megadtam neki, katonákat, lovakat, harci kocsikat ^[75] toboroztam neki, s megtöltöttem ezekkel a kezét; városokat, szántókat, ültetvényeket még azon felül is átengedtem neki, a bennük lakókkal együtt, mint ahogy ezt nemzőatyám elrendelte, — és ez, ezeket a vele gyakorolt jótéteményeket megvetvén, gonoszakat tervezett: ^[80] felül, az ajkán hízolgőn szólt, (míg) alul, a szívével, gyilkosságot forralt. Bābili polgárait (*mārē^{MEŠ} bāb-ikī^{KI}*), akik Asszíriára tekintenek (= Asszíria alattvalóit), az orcámat néző szolgákat hamis útra vezetvén, a törvénytelenység beszédeit szolta velük. ^[85] Álnok módon — az egészségem iránt érdeklődni — Ninuába küldte őket elem. Én, Aššurbānapli, Asszíria királya, akinek a nagy istenek kiváló sorsot rendeltek, akit törvényességben és igazságban nemzettek, ^[90] — ezeket a Bābili-belieket a nyalánkságok asztalához ültettem, színes szőttes lenruhákba öltöztettem őket, aranygyűrűket húztam az ujjukra. Mindaddig, amíg ezek a

²³ Ummanigaš és Tammaritu tehát asszír kreatúráként kezdték pályafutásukat.

²⁴ Dél-mezopotámiai arameus törzsek területe — ez a szövetség vlisz. függvénye a Šamašsumukīn és Elam közt fennálló jó viszonynak.

Bābili-beli polgárok Aššur isten országában tartózkodtak, ^[95] figyelembe vették a kiadott parancsolataimat. Ő azonban, Šamašsumukin, a hitszegő testvér, aki nem tartotta meg a velem kötött egyezséget, a lakosságot Akkad ország(ban), Kaldú ország(ban), Aramu ország(ban), a tengerföldön Aqaba várostól Bābsalimēti városig, ez orcámra tekintő szolgálkat ^[100] fellázította ellenem, sőt a jöttment Ummanigaš, aki királyi lábamhoz borult, és én Elamban királlyá tettem, és Gutí ország, Amurru ország, Meluhha ország királyait is, akiket Aššur és Bēlīt parancsára saját kezem helyezett (az uralomba), ^[105] — mindezek összeségét ellenem lázította, és közös véleményt alakítottak ki.²⁵ Sippar, Bābili, Barsip városok kapuit elreteszelve, megbontotta a testvérséget. Ezeknek a városoknak a falazatára ^[110] a harcosait felvonultatta, s velem állandóan harcot szeretett volna kezdeményezni (*e-te-ni-ip-pu-šu taḫazu*). Bēl, Bēl fia, az istenek fénye Šamaš és a vitéz Erra előtt bemutatott áldozataimat megszüntette, abbahagyta áldozati (állataim) levágását.²⁶ ^[115] Gonosz tervet szőtt a nagy istenek lakóhelyeként (nyilvántartott) városok felszerelése ellen is, amelyeknek a szentélyeit én újítottam meg, arannyal és ezüsttel én borítottam, a belsejüket a leg gondosabban ápoltam.

Azokban a napokban egy álomjós az éjszakai álmában látomást (kapott), ^[120] a következő álmot látta: A Šin-szobor talapzatára ez volt felírva: „Azt, aki Aššurbānapli, Asszíria királya ellen gonoszat tervez, ellenségesen cselekszik, azt gonosz halállal verem meg. ^[125] Lángoló, tűzben edzett vaspallossal, éhséggel, ragállyal vetek véget az életének.”²⁷ Ezeket hallván, Šin, uram szavához tartottam magam.

Hatodik hadjáratomban mozgósítottam a katonáimat, Šamašsumukin ellen vettem utamat. ^[130] Sippar, Bābili, Barsip, Kutū városok belsejébe zártam őt a harcosaival együtt, és a kijáratukat ellenőrzésem alatt tartottam. A városban és a mezőn számlálatlan sokszor vereséget mértem rá. A többiek életére Erra isten csapása, ^[135] a járvány és az éhínség nehezedett. Ummanigaš, Elam királya, az én kreaturám (*ši-kin qātē¹¹-ia*), aki ajándékot fogadott el tőlük, szövetségre lépett velük. ^[140] Tammарitu, fellázadván ellene, őt magát és a családját fegyverrel irtotta ki.²⁸ Később Tammарitu, aki Ummanigaš után Elam trónjára ült, ^[5] (de) királyi fenségem egészsége (*šu-lum šarru-ti-ia*) iránt nem érdeklődött, Šamašsumukin, az ellenséges testvér segítségére sietett, fegyvereit a katonáimmal való megütközésre siettetette. A fohászbán, amelyet Aššur és Ištar istenekhez fohászkoztam, ^[10] a könyörgésemet elfogadták, meghallgatták ajkam szavát. Indabigaš, a szolgálja, fellázadt ellene, és nyílt ütközetben (*ina taḫaz šēri*) megverte.²⁹ Tammарitu, Elam királya, aki Teumman lefejezésével kapcsolatban, akinek a katonaságom utóvédje (?) levágta a fejét, arcátlanul nyilatkozott, ^[15] így szólván: „Elam királyát le lehet fejezni a saját országában, a katonáinak jelenlétében?!” Másodszor szólott: „Vajon, hogy csókolhatta meg Ummanigaš a földet Aššurbānapli, ^[20] Asszíria királyának küldönce előtt?”³⁰ Ezen szavai miatt, amelyeket ki merészelt mondani, Aššur és Ištar megsemmisítették (?) őt. Tammарitu, a fivére, a

²⁵ A szövetség tehát valamennyi asszír hódoltsági területet felölelte.

²⁶ Az asszírok által bevezetett kultuszokat felszámolta.

²⁷ A vallástörténeti motívum a falra író kéz híres motívumával rokon, l. Dániel 5 : 5,25.

²⁸ Tammарitu lázadásának Ummanigaš ellen — a következmények szerint — külpolitikai oka volt.

²⁹ Ez vlsz. asszír felbujtásra történt.

³⁰ Vagyis: hogyan hódolhatott meg?

családja, atyja házának ivadékai, 85, a kíséretében levő előkelővel együtt ^[15] Indabigaš színe elől ide menekültek, [...] a szívük szerint ide vonzódtak (*ina eli libbē-šu-nu ib-ši-lu-nim-ma*), eljöttek Ninuába. Tammaritu, királyi lábamat megszólolván, a földet súrolta a szakállával. ^[30] A kocsikerekem nyomába borult le, s megesküdt, hogy a szolgálatomat teljesíteni fogja; hogy igazságot szolgáltatassak neki, és a segítségére siessek, Aššur és Ištar felhívására az uralomért könyörgött. Elébem állván, ^[35] magasztalta az erős istenek vitézségét, akik segítségemre jöttek. Én, Aššurbānapli, a tágszívű (nagy-lelkű), aki nem gondol bosszúállásra, megbocsátja a bűnöket, Tammarituval kegyelmet gyakoroltam, ^[40] s őt magát, valamint atyja házának ivadékait a palotám belsejébe fogadtam.

Azokban a napokban Akkad lakosságát, akik Samašsumukinnal együtt tartottak, gonoszságot kezdeményeztek, éhinség ragadta el, s iszonyatos éhükben fiaiknak, lányaiknak húsát falták fel, ^[45] és felmetszették a testüket is. Aššur, Šin, Šamaš. Adad, Bēl, Ninua Ištarja, Kidmuri királynője, Arba'ilu Ištarja, Ninurta, Nergal, Nusku, akik énelőttem járnak, és megölik az ellenséget: ^[50] Samašsumukint, az ellenséges testvért, aki vizsályt szított ellenem, a lobogó tűz lángjába vetették, így pusztították el az életét. És a lakosság, amely Samašsumukinhoz, az ellenséges testvérhez szított, ^[55] s mindezeket a gonosz tetteket (vele együtt) követte el: mivel féltek a haláltól, életük drágának tűnt a szemükben, Samašsumukinnal, urukkal együtt nem ugrottak a tűzbe, ³¹ hanem a vas török szúrása, az ínség, az éhezés, ^[60] a perzselő tűz elől elmene-kültek, búvóhelyet keresvén; a nagy istenek, uraim elháríthatatlan hálójára jutottak, egyetlen sem menekült el, egyetlen bűnözőt sem szalasztott el a két kezem. A harci kocsikat, a díszkocsit (?), az árnyékadó kárpitot (*iš ša šilli*), a heréltjeit (? ^{SAL} *zik-ri-e-ti-šu*) ^[65] palotájának vagyonát eléem hozták. Ezeknek a katonáknak a gonosz pofáját — mivel Aššur, az istenem és én magam, az őt tisztelő fejedelem ellen ellenségesen beszéltek, — a nyelvüket kivágtam, vesztüket okoztam. ^[70] A megmaradt lakosságot élve a *šēdu* és *lamassu* ³² közé tereltem, amelyek közt Sinahēribat, nemzőatyám atyját lemészárolták, s azok között ezt a tömeget az ő halotti áldozataként én (is) lemészároltattam. Szét-darabolt húsukat ^[75] a kutyaikkal etettem fel, s a disznókkal, farkasokkal, keselyűkkel — az ég madaraival —, és a halakkal az édesvízi tengerben. Miután ezeket a cselekedeteket véghezvittem, és a nagy istenek, uraim szívét megnyugtattam, a lakosság (azon részének) a holttestét, amelyet Erra (a dögvész) vitt el, ^[80] s azokét, akiket az ínség és éhezés fosztott meg életüktől, a többi falánk kutya és disznó elé vetettem, amelyek az utcákon kóboroltak, és ellepték a tereket. A csontjaikat kihordattam Bābili, Kutū és Sippar városokból, ^[85] és a falak (tövébe) hányattam. A szentélyeiket az *išippu*-szertartás (*ši-pir*) során megtisztítottam, szennyes utcáikat tisztává tettem. Haragvó isteneiket és felháborodott istennőiket siralmakkal és bűnbánó énekekkel engeszteltem ki. ^[90] A szolgálatásaikat (? *sat-tuk-ki-šu-un*), amelyek megszűntek, ahogyan korábban voltak, úgy állítottam vissza. Bābili, Kutū, Sippar többi polgárával, akik megmenekültek az öldöklés és az éhség ítélkezése alól, kegyelmet gyakoroltam, ^[95] az életbenmaradásukat rendelttem el, és meghagytam, hogy Bābiliben lakjanak. Akkad, valamint Kaldu, Aramu, a tengerföld lakosságát, akik Šamašsumukinnal egy társaságban egyesültek (*ik-tir-u*

³¹ Šamašsumukin öngyilkos lett, látván, hogy az ostromgyűrűből nem tud kitörni.

³² A palota bejáratánál kétoldalt óvó kő istenkolosszusokat helyeztek el.

ma), közös véleményyt alakítottak ki, ^[100] saját elhatározásukból ellenségeskedtek velem, Aššur és Bēlit, a nagy istenek, reménységeim parancsolatából teljes egészében letiportam. Aššur isten igáját, amelyet levetettek, rájuk akasztottam, városparancsnokokat, meghatalmazottakat ^[105] helyeztem fölébük, a kezem kreatúráit. A rendszeres és állandó áldozatokat Aššur és Bēlit istenek, valamint Asszíria istenei előtt rájuk róttam ki. Fennhatóságom évenkénti meg nem szűnő adóját (és) kötelezettségét róttam ki rájuk.

^[110] Hetedik hadjáratomban, Simanu hónapban, Šin isten, a kinyilatkoztatás urának, Bēl legkülönb, elsőszülött fiának havában mozgósítottam a seregeimet, Ummanaldasi, Elam királya ellen vettem az utat. Magammal vittem Tammaritut, Elam királyát, ^[115] aki szolgája, Indabigaš elől elmenekülvén, megragadta a lábamat. Hilmu, Pillati, Dummuqu, Sulaia, Lahira, Dibirina városok lakossága meghallotta katonai felvonulásomat, hogy Elam ellen vonulok, (és) Aššur és Ištar, uraim félelmetes ragyogása, ^[120] a királyi hatalmamtól való rettegetés lesújtotta őket; ők maguk, az embereik, a marháik, a juhaik a szolgálatomat teljesíteni, Asszíriába kerülvén, megragadták királyi lábamat. A korábbi Bit-Imbi várost, ³³ királyi (szék)-helyet, Elam kulcspontját, ^[125] amely mint valami fal, úgy húzódik Elam előtt, — amelyet Šināhēeriba, nemzőatyám apja előttem már elfoglalt, és az az elami, a korábbi Bit-Imbi mását másodszor felépítette, a falait megerősítette, ^[130] a bástyáját (?) magasba nyúlóvá készítette, a nevét Bit-Imbinek mondta: (ezt) a hadjáratom folyamán elfoglaltam. A benne tartózkodó lakosságát, amely nem jött elém, nem kérdezte királyi fenségem egészségét, megöltem; ^[135] a fejüket levágtam, az ajkukat lenyestem. Országom lakosságának látványosságára Asszíriába hoztam (őket). ^[14] Imbappit, Bit-Imbi parancsnokát, Ummanaldasi, Elam királyának sógorát élve vezettem ki ebből a városból, a lábára és a kezére vasilincset vervén, ^[5] Asszíriába szállítottam. A palota asszonyát és Teumman, Elam királyának — akinek Aššur meghatalmazásából (*na-aš-par-ti*) az első (elami) hadjáratom idején a fejét levágtam — a fiait a Bit-Imbit lakó többi lakóssal együtt ^[10] kivezetvén, a zsákmányba számláltam. Ummanaldasi, Elam királya meghallván csapataim betörését, hogy Elam belsejébe rontottak, Madaktu várost, ³⁴ székhelyét elhagyta és a hegységebe hágva, elmenekült. ^[15] *Um-ba-rim?-u-a*, aki miután Elam területét elhagyta, Bubilu városba menekült, és Ummanaldasi ellen (*?mi-iḫ-rit*) Elam trónjára ült, — ahogy ő is meghallotta (a felvonulásomat), Bubilu várost, uralmának székhelyét elhagyván, ^[20] a távoli vizek mélységeihez tért, miként a halak. Tammaritut, aki ide menekült, megragadta a lábamat, Susa városba vittem, őt tettem királlyá. A vele tett jót (azonban), (és)pedig hogy a segítségére (sereget) küldtem, elfelejtvén, gonoszlat tervezett, hogy elfogná katonáimat. ^[25] A szívében a következőképp beszélt: „Mivé lettek Elam lakosai! Asszíria színe előtt vannak (A. alattvalói)! Ők pedig betörték ide, és fosztogatják Elam vagyonát!” Aššur és Ištar, akik az oldalamra álltak, ^[30] ellenségeim fölé juttattak engem, látván Tammaritit, e pártütő gonosztevő szívét, megragadták a karjánál. A királysága trónjáról elmozdítván őt, másodszor is megtérítették, ^[35] lábamhoz borulni készítették. Ezekre a szavakra, szívem a fölötti indulatában, hogy Tammaritit, e törvényen kívüli vétket követett el, a nagy istenek, uraim erejével és hatalmával ^[40] Elam teljes területét győzelmesen jártam be.

³³ A legfontosabb elami-babylóni határváros, már Šarrukin és Šināhēeriba említik.

³⁴ E korban nagy szerepet játszó elami székváros, valahol Susa környékén.

Diadalmas visszatértemben tele kézzel igám irányát AsszírIA felé fordítottam. Gatudu, Gatuduma, *Da-e-ba*, *Nā-di-*, *Dūr-am-na-ni*, *Dur-ma-na-ni-ma*, *Ĥamanu*, *Taraqu*, *Ĥa-a-a-lil-si*, *Bit-kunukku-bit-su*, *Bit-ar-ra-bi*, *Imbi*, *Madaktu*, *Susa*, *Bubē*, *Temenmardukšarrāni*, *Urdalika*, *Algariga*, *Tu-ū-bu*, *Til-tu-ū-bu*, *Du-un-šarri*, *Dūr-undasi*, *Dūr-undasima*, *Bubilu*, *Ša-am-ū-na*, *Bu-na-ku*, *Qabrina*, *Qabrinama*, *Ĥara*, — ^[57] ezeket a városokat elfoglaltam, leromboltam, elpusztítottam, tűzben elhamvasztottam; az isteneiket, a lakosságukat, a marháikat, juhaikat, ^[60] vagyonukat, tulajdonukat, teherszállító szekereket, lovakat, öszvéreket, a fegyvereket, a hadi felszerelést AsszírIA számára elszákmányoltam.

Nyolcadik hadjáratomban Aššur és Ištar parancsából mozgósítottam a seregeimet; Ummanaldasi, ^[65] Elam királya ellen törtem utat. Bit-Imbi várost, amelyet az előző hadjáratomban elfoglaltam, újólá, valamint Rāši, Ĥamanu városokat, s (az utóbbi) körzetét is, meghódítottam. Ő, Ummanaldasi, Elam királya, ^[70] Rāši (és) Ĥamanu városok elfoglalását meghallván, az oldalára álló Aššur és Ištar félelme lesújtotta őt, és Madaktut, királyi (szék)városát elhagyván, Dūr-undasi városba menekült. Az *Id-id-e* folyón átkelvén, ^[75] azt a folyót erősségének tette meg, készülődött a harcra ellenem. Meghódítottam Naditu királyi várost és a körzetét, meghódítottam Ĥartabanu királyi várost és a körzetét, elfoglaltam Ĥaltemaš királyi várost, elfoglaltam Bit-bunaku királyi várost és a körzetét, ^[80] elfoglaltam Tūbu királyi várost és a körzetét, elfoglaltam az egész folyóközti, Madaktu királyi várost és a körzetét, elfoglaltam Susát, királyi városát és a körzetét, ^[85] elfoglaltam Dinšarrit, Sumuntunašt, királyi városát elfoglaltam Pidilmát, királyi városát, elfoglaltam Bubilut, királyi városát, elfoglaltam Albinakot, királyi városát. ^[90] Aššur és Ištar iránti bizodalmban tovább vonultam, Ummanaldasi, Elam királya ellen mentem, aki nem hódolt meg az igámba. Felvonulásom során elfoglaltam Dūr-Undasit, királyi városát. ^[95] A csapataim amikor meglátták az Idide folyót, e szilaj vizet, féltek átkelni rajta. Ištar, Arba'ilu lakója, az éjszaka folyamán álmot bocsátott csapataimra, a következőt adta tudtukra: ^[100] „Én (magam) járok Aššurbānapli előtt, (mert) a királyt az én kezem alkotta.” A seregem megbízott ebben az álomban, és épségben jutottak át az Idide folyón. Elfoglaltam 14 várost, királyságának székhelyét (*mu-šab šarru-ti-šu*) ezenfelül ^[105] kisebb városokat, amelyeknek száma sincs, és 12 körzetet, amelyek az egész Elam(ot jelentik); elpusztítottam (ezeket), leromboltam, tűz martalékává tettem, pusztulássá és romhalmazzá változtattam. Vitézei közül számtalant megöltem, ^[110] fenséges harcosait fegyverrel sújtottam le. Ummanaldasi, Elam királya, kifosztottságában (? *mi-ra-nu-uš-šu*) elmenekülván, a hegy-ségbe tért. Banunu várost és Tasarra város körzetét teljes egészében elfoglaltam; ^[115] 20 várost Ĥunnir város körzetében, Ĥidalu város határa mentén, elfoglaltam. Bašimu várost és a környékén fekvő városokat elpusztítottam, leromboltam. A bennük lakó népességet levertem. Az isteneiket szétzúztattam, ^[120] és ezzel lecsillapítottam az Urak Urának indulatát. A (város) isteneit, istennőit, tulajdonát, vagyonát, lakosságát, kicsit és nagyot, AsszírIA számára zsákmányul ejtettem. Aššur és Ištar parancsából, akik engem küldtek, Elam területére 60 *bēru* (kettős-óra) járóföldnyi mélységben törtem be, ^[125] győzelmesen jártam.

Visszatértemben, amikor Aššur és Ištar révén (már) az ellenségeim fölé kerekedtem, Susa várost, a nagy helységet (fővárost), isteneik lakóhelyét, ezek ki-nyilatkoztatásainak székhelyét elfoglaltam. ^[130] Aššur és Ištar szavára betör-

tem a (város) palotáiba, vigalomban lakoztam (bennük). Kinyitván kincseskamráikat, mindazt a bennük felhalmozott ezüstöt, aranyat, vagyont, kincset, ^[VI. 1] amelyet Elam királyai a korábbi (időktől) a mai napokban (uralmon levő) királyokig összegyűjtöttek és (ott) elhelyeztek, s amelyre egyetlen ellenség ^[5] sem nyújtotta ki — rajtam kívül — a kezét, a (kincstárak) belsejéből kihordattam, a zsákmányba számoltam. Az ezüst, arany, gazdagság, vagyon mind Šumer és Akkad, mind Kārduniaš³⁵ országból, mindaz, amit Elam korábbi királyai ^[10] hét alkalommal zsákmányul ejtettek, és Elam belsejébe hurcoltak: vörös arany, ragyogó ezüst, drágakövek, értékes ékszerek, a királyság jelvényei, amelyeket Akkad korábbi királyai és Samašsumukin szövetségük jelül ^[15] Elamnak engedtek át; a királyt megillető ruházat és ékszer, a csaták nyilai, az ütközetet vívó kezének mindenféle felszerelése; palotáinak minden mozgatható tárgya, ^[20] amelyeken ülnek, fekszenek, amelyből esznek, isznak, mosakodnak, olajjal kenik magukat; harci kocsik, díszkocsik, társzekerek, amelyek arannyal és rézarannyal vannak borítva, lovak, hatalmas öszvérek, ^[25] amelyeknek a szerszámozása aranyból és ezüsből van: (mindezeket) Asszíriának zsákmányul ejtettem. Susa város ziqqurratuját, amely drágakővel (*lapis lazuli*) volt kirakva, szétromboltam; leszedtem (rőla) a szarvat, amely fénylő bronzból volt készítve. ^[30] Šušinak istent, kinyilatkoztatásuk istenét, aki a titkok (kamrájában) lakozik, és istenségének tettét (inkább: megformáltságát, képét) senki sem láthatja; Šumudu, Lagamaru, Partikira, Ammankasibar, ^[35] Uduran, Sapak, akiknek az istenségét Elam királyai tisztelik; Ragiba, Sungursarā, Karsa, Kirsamas, ^[40] Šudānu, Aipak-sina, Bilala, Panintimri, Nabirtu, Kindakarbu, Silagarai, Nabsā, — ezeket az isteneket és istennőiket, ^[45] kincseikkel, vagyonukkal, holmijukkal együtt, ezen felül a *šangū*- és *buhlalu*-papságot, Asszíriának zsákmányul ejtettem. A királyok 32 szobrát, amelyek aranyból, ezüsből, bronzból, márványból készültek, ^[50] Susa, Madaktu, Huradi városokból, és ezen felül Ummanigaš, Umbadarā fiának képmását, Išarnanhandi képmását, Hallusi képmását, ^[55] a későbbi (= második) Tammaritu³⁶ képmását, aki Aššur és Ištar parancsából a szolgálomban állt), — (ezeket) Asszíriába vittem. Elszállítottam a *šēdu* és *lamassu* — (szobrokat), a palota (kapuk) őrzőit, valahány csak volt; ^[60] elmozdítottam (kitéptem) a dühöngő bikákat, (amelyek) a kapukhoz tartoznak; Elam szentélyeit a teljes megsemmisülésig elpusztítottam. Isteneit (és) istennőit a szeleknek adtam. ^[65] Titkos erdeikbe, amelyek belsejébe egyetlen idegen sem jutott (?), nem háborgatta a határ(ai)t, — seregem katonái mélyen behatoltak, megtekintették a titkaikat, (majd) tűzzel perzselték fel (az egészet). ^[70] A korai és kései királyaiknak nyughelyeit — akik nem félték Aššur és Ištar isteneket, uraimat, (és) háborgatták királyatyáimat — leromboltam, elpusztítottam, a napfényre vettem ki (Šamaš isten előtt láthatóvá tettem). A csontjaikat Asszíriába hoztam, ^[75] (s ezzel) szellemük (*e-tim-me-šu-nu*) nyugalma megháborítottam. Megtagadtam tőlük a halotti étel- és italáldozatot. Egy hónap és 25 nap folyamán pusztasággá tettem Elam tartományt, sőt és *sihlu*-füvet ^[80] hintettem el fölötté. ³⁷ A királyok lányait, a királyok nővéreit, sőt Elam királyainak idősebb és ifjabb család(tagjait) is, s mindazoknak a városoknak,

³⁵ A kaššū uralom alatt levő Babylón (Duniaš — kaššū isten); később amolyan gúnynév.

³⁶ Az, akiről fentebb volt szó.

³⁷ Mint a rómaiak Karthago romjai fölé.

amelyeket meghódítottam, ^[85] az előjáróit (és) városparancsnokait, az íjászok parancsnokát, a helytartót, a kocsihajtókat, a 3 szárnyparancsnokot (?), a lovasokat, az íjász katonákat, a fegyverkészítők (?) parancsnokát, ^[90] minden kézművest, ahány csak volt, a lakosságot, férfit és nőt, kicsit és nagyot, lovakat, öszvéreket, szamarakat, marhákat, juhokat, amelyek a sáskánál is többen voltak, ^[95] Asszíria számára zsákmányul ejtettem. Susa, Madaktu, Haltemaš városok, és a többi városok porát kiszántván, (jelképesen) Asszíriába vittem. Egy hónap napjai során Elamot ^[100] teljes kiterjedésében legyőztem. Az emberek üvöltése, a marhák és juhok lábdobogása, a vidám győzelmi kiáltások tették hangossá földjeit. A vadszamarakat és gazellákat, ^[105] a mezőség mindenféle állatát szabadon engedtem rajtuk heverészni (*par-ga-ni-š ú-šar-bi-ša gi-rib-šu-un*). Nanai³⁸ istennőt, aki 1635 évvel ezelőtt megharagudott (elfordult), eltávozott és Elamban települt le, amely nem méltó őhozzá³⁹ ^[110] és ezek ben a napokban ő és atyáinak istenei az országok feletti uralomra mondták ki a neve[m]et, isteni lényük hazatérítésére hívták fel a figyelmemet, a következőképp: „Aššurbānapi! A gonosz Elamból vezess ki bennünket, ^[115] vigyél be minket (vissza) az Eannába!”, — isteni lényük parancsának szavát, amelyet már a régmúlt napokban kinyilvánítottak, (s) ezzel a későbbi nemzedékeknek szemléletes (példát) nyújtottak, (meghallottam), és hatalmas istensége kezét megragadván, ^[120] ujjongó szívvel egyenes úton az Eannába vittem Nanai istennőt. Kislimu hónap 1. napján Uruk városába vivén be őt, az Ēhiliannába,⁴⁰ amelyet ő szeret, az örök szentélyben adtam helyet neki. ^[125] Elam lakosságát és zsákmányát, amelyet Aššur, Šin, Šamaš, Adad, Bēl, Nabū, Ninua, Ištarja, Kidmuri királynője, Arba’ilu Ištarja, Ninurta, Nergal, Nusku parancsából fosztogatással szereztem — ^[VII.1] a javát az isteneknek adományoztam; az íjász katonákat, a pajzshordókat, a (katonai) mesterembereket, a fegyverkovácsokat, akiket foglyul ejtettem Elam területén, ^[5] a királyságom kötelékeihez csatoltam. A megmaradtakat mint juhokat, úgy osztottam szét az istenek székhelyét (tartalmazó) városok, a nagy istenek, tartományfőnökeim, főembereim, (és) egész táborom között.

Ummanaldaš, Elam királya, ^[10] aki Aššur és Ištar erős fegyvereinek tombo-lását látta, a hegységből, menedékhelyéről visszatérván, Madaktu városba, — oda, amelyet én Aššur és Ištar parancsából leromboltam, elpusztítottam, a zsákmányát elzsákmányoltam, — ^[15] visszaérkezett, és sirámok közepette elfoglalta helyét a pusztulás fölött.

Ami pedig Nabúbélšumātet illeti, Mardukaplaiddina fiának fiát, aki a nekem tett hűségesküvel szemben vétkes volt, levetette az uralmam igáját, ^[20] aki Elam királyait tette meg erejének, Ummanigašban, Tammarituban, Inda-bigašban, Ummanaldašban, az Elam fölötti uralmat betöltő királyokban reménykedett: ^[25] a küldöncömet Nabúbélšumāte kiadatása (*šu-bul*) ügyében Ummanaldašhoz küldtem el teljes haragban. Nabúbélšumāte, Mardukaplaiddina fiának fia, a küldöncöm jövetelét, hogy az (már) Elamba ^[30] érkezett, meghallván, szívében szorongva, aggodalom szállta meg, élete értéktelennek tűnt a szemében, a halál felől töprengett. Sajat tulajdon pajzshordozójának

³⁸ Ištar egyik šumer neve.

³⁹ Illetőleg I. Kudurnanahundi elami király — más feliratokból is megerősíthető ez az interpretáció — zsákmányul elhurcolt! L. még Nabūna'id konstantinápolyi stéléjének III. col.-ját. (Alább, 229. old.)

⁴⁰ Az Eanna nevű híres uruki templom egy része.

ekképp rendelkezett: „^[35] Szúrj le engem fegyverrel!” Ez és a pajzshordozója (asztán) az övükön függő vastórral átvették egymást. Ummanaldaš félt, ezért Nabûbêlšumâte hulláját ^[40] sóba fektette, és a pajzshordozójának a fejét is, aki őt fegyverrel leszúrta, és a küldöncöm kezéhez adván, eléhem hozatta őt. ^[45] Tetemét nem helyeztem sírba; azonfelül, hogy korábban már elértem a halálát (*mi-tu-us-su ut-tir-ma*), a fejét levágtam, Nabûqātašabat nyakába akasztottam, aki [Bīt]?-sinmāgir (-ból való volt), Samaššumukīnhoz, az ellenséges testvérhez szított, és Nabûbêlšumâteval együtt ^[50] ment el Elamot felbujtogatni.

Pa'e, aki Ummanaldaš ellenében (*mi-iḥ-rit*) az Elam fölötti uralmat gyakorolta,⁴¹ — Aššur és Ištar hatalmas fegyvereinek félelmetes fénye, amely egyszer, kétszer, háromszor zúdult Elamra, ^[55] megfontolásra készítette őt, a szíve (réműlten) kezdett verni. Elamból kimenekülven, megragadta királyi lábamat. Bīt-Imbi, Kušurtēn, Dūr-šarri, ^[60] Masutu, Bubē, Bīt-Unzaia, Bīt-Arabi, Ibrat, Dimtu-ša-Tapapa, Akbarīna, Gurūkirra, Dunnu-Šamaš, Ḥamanu, ^[65] Kanišu, Aranziaše, Nagidāte, Dimtu-ša-Simame, Bīt-Qatatti, Ša-Kisaia, Subaḥe, Til-ḥumba városok lázadó lakóit, akik a korábbi hadjáratomban, ^[70] amikor Aššur és Ištar erős fegyverei elől elmenekültek, Salatriban, e meredek hegyen húzódtak meg, — ezt a lakosságot, akik Salatri város (hegyén) építették ki az erődítményüket, ^[75] Aššur és Ištar, uraim fényessége lesújtotta, és menedékhelyükről, a hegységből ide menekülven, megragadták a lábamat. Az íjászokhoz soroltam be őket, ^[80] és királyságom kötelékéhez csatoltam, amelyek megtöltik a kezemet.

Kilencedik hadjáratomban mozgósítottam a seregeimet, Uaite' (*ʾu-a-a-te'*), Arábia (^{KUR}*a-ri-bi*) királya ellen vettem utamat, ^[85] mivel ez vétkezett a nekem tett hűségeskü ellen: a vele tett jókat nem őrizte (nem hálálta meg), sőt ledobta uralmam igáját, amelyet Aššur rakott rá, hogy hámomat vonná. Visszatartván lábát attól, hogy az egészségem iránt érdeklődjék, ^[90] megszüntette súlyos adója megfizetését is. Akárcsak Elam, mikor meghallotta az Akkadban (elhangzott) lázító beszédeket, (ő sem) tartotta meg (tovább) a nekem tett hűségesküt. Engem, Aššurbānāplīt, a királyt, a magasztos *šangu*-(pap)ot, ^[95] az imádságokba merülő vezért, Aššur kezének termetményét, elhagyott engem, és Abiyate'-nak (és) Aimunak, Te'eri fiának haderőt bocsátván rendelkezésére, Samaššumukīn, az ellenséges testvér ^[100] segítségére sietett, egyezsége lépett (velük). Maga mellett lázítván fel Arábia lakosságát, állandóan fosztogatták azokat a népeket, amelyeket Aššur, Ištar és a nagy istenek ^[105] nekem adományoztak, hogy pásztor legyenek fölöttük, és megtöltötték (velük) a kezemet. Aššur és Ištar parancsából a seregeimet [mozgósítottam]; Azarilu városban, *Ḥi-ra-ta-a-qa-sa-a-a* városban, Edom város — (?)ban (^{URU}*u-du-me*), ^[110] Iabrudu város külterületén (*ina ni-riḥ*), Bīt-Ammani városban, *Ha-ú-ri-i-na* város körzetében, — Moáb város (?)-ban (^{URU}*mu'-a-ba*), Sa'arti városban, Hargē városban, Subiti város körzetében, hatalmas öldöklést ^[115] rendeztem közöttük, számtalannak a pusztulását okoztam. Arábia lakosságát, mindenkit, akik vele ellenem vonultak, fegyverrel semmisítettem meg. De ő — elfutván Aššur isten diadalmas ^[120] fegyverei elől, messzire elmenekült. A sátraikat — ez a lakóhelyük — tűz tette martalékává: a lángok közt hamvadtak el. Uaite', mivel (ilyen) szörnyőség (? *ma-ru-uš-tú*) érte, egymagában Nabaite (*na-ba-a-a-te*) országba⁴² menekült.

⁴¹ Asszírbarát ellenkirály volt Elamban.

⁴² Az arab félszigeten elterülő nabateus ország.

IVIII. 1] Uaite', Hazailu fia, Uaite', Bir-Dadda fiának unokaöccse (*mār ahi abi*: az apja testvérének fia), aki magát tette Arábia királyává, ^[5] — Aššur isten, az istenek királya, a Nagy Hegy, ^[43] megváltoztatta a szándékát, — a szíнем elé jött. Aššur és a nagy istenek, uraim dicsőségének szemléltetésére ^[10] súlyos büntetést mértem rá: ketreche helyezvén őt, ^[44] vadállatokkal és kutyákkal egy helyre zártam, Ninua közepén, „A népek felvonulásának kapuja” (*ni-riḫ mas-naq-ti ad-na-a-ti*) (nevű) kapunál ^[45] tartottam őt őrizet alatt.

^[15] Ammuladi azonban, Qedar (*qi-id-ri*) ország királya, a nyugati ország királyai (*šarrāni*^{MEŠ KUR} *amurri*^{KI}) ellen ütközetre vonult, akiket Aššur, Ištar és a nagy istenek az orcámat nézni rendelték (meghódolni kényszerítettek előttem). Aššur, Šin, Šamaš, Adad, ^[20] Bēl, Nabū, Ninua Ištarja, Kidmuri királynője, Arba'ilu Ištarja, Ninurta, Nergal, Nusku istenek segítségével (*ina tukulti*) vereséget mértem rá. Őt magát élve fogták el *A-di-ia-a*-val, ^[25] Uaite' (?), Arábia királyának feleségével együtt, és szíнем elé hozták. A nagy istenek, uraim parancsából kutyaketrecezt csináltattam neki, és a ketrechen őriztettem őt. ^[30] Aššur, Ištar és a nagy istenek parancsából, Abiyate' (és) Aiamu, Te'eri fia segítségét — amiért Šamašsumukin, a gonosz testvér segítségére, Babilibe belépni siettek, — megöltem, elpusztítottam. ^[35] A maradék, akik Babilibe bejutottak, az éhínség, éhezés idején egymás húsát zabálták meg. Életük megmentésére kijöttek hozzám Babiliból, ^[40] de seregem, amely Šamašsumukin ellen szállt hadba, másodszor is megverte. Ő maga — egyedül menekülvén meg — élete megmentéséért megragadta a lábamat. Kegyelmet gyakorolván vele, ^[45] — miután a nagy istenek előtt a hűségesküt letétettem vele, — Uaite', Hazailu fia helyére őt tettem meg Arábia királyának. Ő azonban egy véleményre tért a Nabaite országbeliekkel, a nagy istenek esküjét nem tartotta tiszteletben, fosztogatta az országom határának vagyonát. Aššur, Šin, Šamaš, Adad, Bēl, Nabū, Ninua Ištarja, Kidmuri királynője, Arba'ilu Ištarja, ^[55] Ninurta, Nergal, Nusku istenek kegyelméből Natnu, Nabaite ország királya, akinek távol fekszik a helye, akihez menekült Uaite' is, — meghallván Aššur isten hatalmát, aki felbízottatott engem, ^[60] — bár a küldöncét király-atyáimhoz soha nem küldte el, nem érdeklődött királyi fenségük egészsége iránt, — Aššur hódító fegyvereitől féltében — hozzám csatlakozott és királyságom állapota iránt érdeklődött.

^[65] Abiyate' azonban, Te'eri fia, aki nem törődik a jóval, nem őrzi a nagy isteneknek tett esküt, lázadó beszédekkel szólt ellenem, és Natnuval, ^[70] Nabaite királyával közös akaratra jutván, mozgósították ellenem haderejüket, ellenséges felvonulás céljából a határainra. Aššur, Šin, Šamaš, Adad, Bēl, Nabū, Ninua, Ištarja, Kidmuri királynője, Arba'ilu Ištarja, Ninurta, Nergal, Nusku istenek parancsából mozgósítottam a katonáimat, Abiyate' ellen vettem az utat. A Tigris és az Eufrátesz folyón ^[90] a hatalmas áradáskor keltek át épségben. Szűk utakon meneteltek, magasba nyúló csúcsokra hágtak, elrejtettek az erdőkben, amelyek árnyéka széles, hatalmas *gišši*-^[85] és *amurdi*nnu-fák között járták be győzelmesen a tövises utakat; a sivatag(ban), a szomjúság és vágyódás helyén, amelyet az égi madár sem keres fel, amelynek belsejében a vad-szamarak és vadkecskék ^[90] sem legelésznek, 100 *bēru* (kettős-óra) járóföldnyire Ninuától, Ištar istennő — Enlil neje — kedvenc városától, Uaite',

⁴³ Korábban Enlil jelzője.

⁴⁴ Vö. Ezékiel 19 : 9.

⁴⁵ Ninua keleti kapuja.

Arábia királya és Abiyate' ^[95] — aki Nabaite hadseregével tartott — seregének nyomában vonultak, meneteltek. Simanu hónapban, Enlil elsőszülött (és) legelőkelőbb fiának, Sín istennek havában a 25. napon — Bābili Űrnőjének, a nagy istennek legméltóságosabbikának körmenetekor (*ša-da-ḫu*) — ^[100] Hadattā városból útra keltem. Laridba városnál — amely *kunukku*-kövel van körül-falazva — a víz forrása mellett rendeltem tábort. A katonáim szomjuk oltásáig ittak, ^[105] de aztán tovább vonultak, meneteltek a szomjazó földön, az éhség területén Hurarina városig. Aiarku és Zalla városok között a sivatagban, irdatlan messzeségben, ahol a mező állata nem bírja ki, ahová ^[110] még az ég madara sem rakja a fészket, Atarsamain isten Isamme' (és) A'lu (törzsét) és Nabaite országot megvertem. Lovakat, szamarakat, tevéket és juhokat ^[115] — a holmijukat számlálás nélkül vettem el. 8 *bēru* (kettős-óra) járóföldet jártak be a katonáim győzelmesen, és visszatértek sértetlenül, Zalla városnál teleítették magukat vízzel! ^[120] Azalla várostól Qurasit városig 6 *bēru* járóföldön — a szomjúhozás és vágyódás helye — vonultak, meneteltek. Atarsamain isten A'lu törzsét ^[IX. 1] és Uaite', Arábia királya Birdadda fiának qedari embe-reit körülzártam. Az isteneit, az anyját, a nővérét, a feleségét, a családját, Qedar ország lakosságát teljes egészében, ^[5] szamarakat, tevéket és juhokat, valahányat csak Aššur és Ištar, uraim segítségével a kezem meghódított, lábukkal a damaskosi útra irányítottam. Araḫ hónapban, az új-csillag ^[101] — Sín erős lánya — havában, a 3., *nubattu* — napon,⁴⁶ amely az istenek királyáé, Marduké, Damaskos városból útnak eredtem. 6 *bēru* járóföldet járván be az egész éjszaka során, Hulhulliti városig jutottam el. ^[15] Hukkurina hegyen, e meredek hegységben, az A'lu törzset, amely Abiyate', Te'eri fia alá tartozik, (és) a qedariakat elértem, vereségüket okoztam, a zsákmányukat elzsákmányoltam. Abiyate' (és) Auanu, ^[20] Te'eri fia Aššur és Ištar uraim parancsából a csata folyamán élve a kezembe kerültek. A kezükre és a lábukra vasbilincset verettem, országuk zsákmányával együtt Asszíriába szállítottam őket. ^[25] A menekülők, akik a fegyvereim elől elmenekültek, Hukkurunára, e meredek hegységre húzódtak vissza félelmükben. Manḫabbi, Apparu, Tenuquri, Zaiauran, Marquanā, Sadatin, ^[30] Enzikarme, Tanā, Irrāna városokban valamennyi vízgyűjtőre (?) és forrásra őrséget állítottam, hogy őrizzék (a vizet), az életük megtartásához (szükséges) vizet megvontam tőlük, az ivást drágává tettem számukra. ^[35] Testük a szomjúságtól és a vágyódástól veszett. A többiek utazó tevéiket vágták le, szomjúságukban megitták még a vért és az ürülékvizet is. Akik a hegyre mentek föl, odasielvén, hogy ott vegyenek menedéket, ^[40] azokból egy sem menekült ki a kezém közül. Kezem a menedék-helyükön érte el őket. Férfi és női lakosságot, szamarakat, tevéket, marhákat és juhokat számlálatlanul ejtettem zsákmányul Asszíria számára. Országom — amelyet teljesen Aššur isten adott — ^[45] az egész területén megtelt (a zsákmánnyal). A tevéket mintha juhok volnának, úgy osztogattam szét Asszíria lakossága között. Országom belsejében a tevék másfél *šiglum* ezüstért⁴⁷ keltek el a kereskedelmi kapunál. ^[50] A *su-tam-mu* a (tovább)adásra (?) a vízmerő a csöbréhez, a kertész az ágyásokba (?) — ahogy megállapítottam (az árát) — tevéket és személyzetet vásárolhatott. Uaite't, a katonáival együtt, — aki nem volt hű a velem kötött egyezményhez, ^[55] aki Aššur, uram fegyverei elől

⁴⁶ Talán újhold napja.

⁴⁷ Egyike a ritka adatoknak az asszír „dömping”-árviszonyokról. A kereskedelem az ókori keleten a kapuknál folyt le!

elmenekülvén, a fegyverek elől elszökött, a vitéz Erra sújtotta le őket. Inséget teremtett közöttük, s ők éhségükben a fiaik húsát ették meg. ^[60] Azon átkok szerint, amelyek a húségesküjükbe voltak mind beírva, tüstént úgy cselekedtek velük Aššur, Šin, Šamaš, Adad, Bēl, Nabû, Ninua, Ištarja, Kidmuri királynője, Arba'ilu Ištarja, Ninurta, Nergal, Nusku. ^[65] A teveborjú, a szamárcsikó, a vad-szamar, a borjú hétnél is többször szopták meg a szoptató nőtényeket, (ezért) a tej nem volt elég a gyomruk megtöltéséhez. Arábia lakói, egyik a másiknál, így kérdezősködtek egymás között: ^[70] „Vajon miért történnek Arábiával az ehhez hasonló gonosz dolgok?” (A felelet) a következő (volt): „Mert a nagy szövetséget, amelyet Aššur istennel (kötöttünk), nem tartottuk be, vétkezünk Aššurbānapli király, Enlil szívének kegyeltje (és) a jótettei ellen.”⁴⁸

^[75] Ninlil istennő, Enlil kegyeltje, a hatalmas, az istennők büszkesége, aki Anu és Enlil istenekkel együtt uralkodik a helyén, az ellenfeleimet erős szarvával felöklelte. Ištar, Arba'ilu város lakója, ^[80] aki tűzbe öltözött, félelmetes ragyogást hord (magán), Arábia tüzet zuhogtatott. A vitéz Erra harcot eszelt ki, ellenségeimet lesújtotta. Ninurta, a vitézlő lándzsás, a nagy, Enlil fia, ^[85] hegyes nyilával kioltotta az ellenszegülők életét. Nusku, a magasztos *sukkallu*, aki az uralmat [nagy]gyá tette, aki Aššur és Ninlil, a vitézlő, a csaták istennője parancsából az oldalamba állva, oltalmazta királyságomat, a katonáim ellenfeleket megragadván, szétverte az ellenségeimet.

^[90] Aššur és Ištar, a nagy istenek, uraim, akik a harc folyamán a segítségemre sietnek, fegyvereinek felvonulását Uaite' katonái meghallván, fellázadtak ellene. ^[95] Ő, megijedvén, amikor a menekülés helyéről, eltávozott, Aššur, Šin, Šamaš, Adad, Bēl, Nabû, Ninua, Ištarja, Kidmuri királynője, Arba'ilu Ištarja, ^[100] Ninurta, Nergal, Nusku, kegyelméből a kezembe jutott, és Asszíriába hoztam őt. Saját kezem emelvén magasra, — amelyet az ellenségeim meghódítására szoktam felemelni — Aššur és Ninlil parancsára ^[105] a kezembe fogott metsző késémmel felhasználtam arcán a húst, képre kötőféket vetettem, kutyapóráztakasztván rá, a Ninua belsejében 'levő' napkeleti kapunál, ^[110] amelynek a neve: „A népek felvonulásának kapuja”, ott őriztettem őt ketrecben. De kegyelmet gyakorolván vele, Aššur, Ištar és a nagy istenek dicsőségének magasztalására az életét meghagytam.

^[115] Visszatértemben Ū-šū-ú várost, amely a tenger partján terül el⁴⁹ — meghódítottam, Ūšū lakosságát, akik a tartományfőnökeiknek nem engedelmeskedtek, adójukat — országuk járulékát — nem fizették meg ismételten, leöldököltem. ^[120] A meg nem hódolt népek között ítéletet tettem. Isteneiket, lakosságukat Asszíria számára zsákmányul ejtettem. A meg nem hódolt Akkó (*ak-ku-u*) város lakosságát lemészároltam, tetemüket oszlopokra függesztettem, a várost körülvettem (velük). ^[125] A maradékokat Asszíriába vittem, kötelékbe osztván (őket), hatalmas seregemhez csatoltam, amellyel Aššur isten ajándékozott meg.

^[x. 1] Aiamu, Te'eri fia, Abiyate' vel, testvérével összeállván, a seregeimmel ütközetet vívtak, (s) a csata folyamán élve a kezembe került. ^[5] Ninuában, uralmam városában lenyúztam a bőrét.

Ummanaldaš, Elam királya, akit a kezdetektől fogva Aššur és Ištar, az uraim, a szolgálatomra rendelték, istenségük magasztos parancsából, amely

⁴⁸ Nyilván felismerték, hogy értelmetlen dolog a további szembenállás, ezért is lázadtak fel a későbbiekben.

⁴⁹ Palaityros: Tyros szigetvárossal átellenben, a szárazföldön.

meg nem változik, ^[10] miután országa lázadásban tört ki ellene, szolgálai tombolása elől, amelyet vele szemben támasztottak, egymagában elmenekült, és a hegységbe húzódott. A hegységből, menedékhelyéről, ahová elrejtőzött, ^[15] mint a sólymot, kihalásztam őt, és élve Asszíriába hurcoltam.

Tammaritut, Pa'et, Ummanaldašt, akik egymás után uralkodtak Elam fölött, akiket én — Aššur és Ištar, az uraim erejével az igámba hajolni kényszerítettem, ^[20] (továbbá) Uaite't, Arábia királyát, akinek Aššur és Ištar parancsából a vereségét okoztam, országából Asszíriába hurcoltam el, — midőn az áldozatok bemutatására beléptem ^[25] az Émašmašba, ur-voltuk (*bēlu-ti-šu-un*) lakóhelyére, Ninlil, a nagy istenek anyja, Aššur szeretett felesége elé, (és) az *akitu*-csarnok (*bit-à-gi-it*) istenei (előtt) a szertartást elvégeztem, — az ünnepi kocsim hámját rájuk akasztottam, ^[30] s egészen a templom kapujáig húzták alattam a kocsit.⁵⁰ Arcra borultam, magasztaltam istenségüket, dicsőítettem erejüket katonáim összességében (*ina puhur ummānātē-ia*), amellyel Aššur, Šin, Šamaš, Adad, Bēl, Nabū, Ninua Ištarja, Kidmuri királynője, ^[35] Arba'ilu Ištarja, Ninurta, Nergal, Nusku, azt, aki nem hódolt meg nekem, meghódították az igámba, (és) erővel s hatalommal az ellenségeim fölé kerekedni segítettek engem.

^[40] IŠTAR-dūri,⁵¹ Urartu királya, akinek király-atyái az én atyáimmal szüntelen testvéri jóviszonyban voltak (*iš-ta-nap-par-u-ni ahu-ū-tū*): amikor IŠTAR-dūri azt a hatalmas művet, amelyet a nagy istenek a sorsomul rendeltek, meghallotta, ^[45] miként a fiú az apjával szemben, elismerte a fennhatóságo(ma)t (*iš-ta-nap-pa-ra bēlu-u-tū*), és ezekkel a szavakkal küldött üzenetet hozzám: „Üdvözet legyen a királynak, uramnak!” és félelemmel, hódolattal elem hozatta ^[50] hatalmas ajándékát.

Azokban a napokban a *bit-ridūti*, a palota hálócarnoka (? *te-ni-e*), amely Ninuában, a magasztos városban, Ninlil kedvencében van, amelyet Sinahhēeriba, Asszíria királya, nemzőatyám atyja, királysága székhelyévé tett meg, ^[55] ez a *bit-ridūti* — örömkö és ujjongások után — pusztulásnak indult, meglazultak a falai. Én, Aššurbānapi, a nagy király, a hatalmas király, a világmindenség királya, Asszíria királya, a négy világtáj királya, aki ennek a *bit-ridūti*-nak a belsejében nevelkedtem, ^[60] és ahol Aššur, Šin, Šamaš, Adad, Bēl, Nabū, Ninua Ištarja, Kidmuri királynője, Arba'ilu Ištarja, a parancsolatok (*parše^{ME3}*) királynője, Ninurta, Nergal, Nusku, a trónörökösségemet megőrizték, jóindulatú támogatásukat, az épség(em)re (irányuló) segítségüket ^[65] rámterítették, (s) mióta a nemző atyám trónjára ültem, az országok és széles (körű) nép(tömegek) fölött az uralmamot gyakorolni megkezdtem, szüntelenül örömteli jóvendöléseket jósoltak nekem, amelyek az ellenségeim legyőzésére (vonakoztak); a belsejében ^[70] éjszakai nyugvóhelyemen kedvezőek voltak az álmaim, reggelre kelvén megvalósultak az elgondolásaim (az álmokra vonatkozó értelmezéseim), — ennek az elkülönített helynek (*maš-ta-ku*), amely a gazdáit épségre segítette (felnevelte?), s amelynek magának is jó sorsot rendeltek a nagy istenek, a romjait lebontottam. ^[75] Hogy a feljáratát tágasabbra szabjam, teljes egészében elromboltam. 50 *tibku* (téglasor területet) a függőkertje (? *ši-qi!-tu*) helyéből az épület (céljaira) beépítettem, az alapzatot feltöltöttem. A nagy istenek, uraim szentélyei előtti tiszteletből ^[80] a töltés szintjét nem emeltem még magasabbra. A kedvező hónapban, a szerencsés napon ezen a töltésen vettem

⁵⁰ Mint a római triumphusoknál is szokás volt.

⁵¹ Az IŠTAR-dūri név urartui olvasata valószínűleg *Sarduri*.

meg (az épület) alapját, a helyére illesztettem a tégláját (alapkövét). Erjesztett sörrel és borral hintettem meg az alapozó gödrét (*ka-lak-ka-šu*), szórtam meg az alapfalát (*šal-la-ar-šu*).^[38] Az elami társzekereken, amelyeket a nagy istenek, uraim rendeletéből zsákmányoltam, a *bit-ridūti* építkezéséhez az országom lakossága szállította a (szükséges) égetett téglamennyiséget. Arábia királyai, akik vétkeztek a nekem tett hűségük ellen,^[39] akik a csatában élve a kezem közé kerültek, ennek a *bit-ridūti*-nak az építkezésénél az utasításomra a kosarat és a téglahordó saroglyát cipelték, a munkakötelezettséget (*ku-dūr-ri*) teljesítették. A téglák formálásával, a saroglya cipelésével töltötték napjaikat^[95] zene ((jajszó?) hangjai mellett. Örömben és vigalomban húztam fel (az épületet) az alapjaitól a pereméig. A területét a korábbihoz képest nagyobbá tettem, nagyszabásúra készítettem a megvalósulását. Karcsú cédrusfagerendákat, a Sirara és Labnana hegységek termékét, helyeztem el fölötté (tetőzet gyanánt), a kapuira *liaru*-fából (készült) ajtókat — e fa kellemesen illatozik —^[100] helyeztem el, rézverettel ékesítettem. Magas oszlopokat burkoltam be fénylő bronzsal, s a *bit-hilāni*-ja kapuinak szemöldökfájához (*hi-it-ti*) állítottam. Ezt a *bit-ridūti*-t, királyi lakóhelyemet, minden részletében befejeztem, fényűzéssel (pompával) töltöttem meg, s köré egy gyümölcs- és dísz (?) fákból álló^[105] hatalmas kertet ültettem. Véghezvivén ennek a vállalkozásnak a teendőit, az isteneknek, uraimnak ünnepélyes (*taš-ri-iḫ-ti*) áldozatokat mutattam be. Örömmel és ujjongással avattam azt fel. A belsejébe dízsátor⁵² alatt léptem be.

A későbbi napokban, ha a fiaim, a királyok közül, akiknek Aššur és Ištar az ország és a nép uralmára mondják ki a nevét,^[110] valakinek (a kormányzása alatt) ez a *bit-ridūti*, megöregedvén, megrogyanna: bár újítanak meg a romlásból! A nevemmel megírt okmányt, az apámét, az apám apjáját, a királyság(ot) betöltő) későbbi magzat tekintse meg, s kenje be olajjal. Áldozzon áldozatokat, és helyezze el az ő nevével megírt tábla mellé. Mindazok a nagy istenek, akik erre az alapító okmányra írva vannak,^[115] miként nekem, bár neki is erőt és hatalmat ajándékoznának! De aki az én, az apám, az apám apja nevével megírt alapító okmányt nem helyezi vissza a saját nevével megírt okmány mellé, azt Aššur, Šin, Šamaš, Adad, Bēl, Nabū, Ninua Ištarja, Kidmuri királynője, Arba'ilu Ištarja, Ninurta, Nergal, Nusku^[120] a nevem kimondásával vessék ítélet alá:⁵³

Aiaru hónap 15. napja. Šamašdaninanni, Akkad helytartójának *limu*-ja.⁵⁴

29. Bēlibni jelentése Aššurbānaplinak az elami eseményekről

A levélben foglalt eseményeket ismerteti a Rassam-cylinder IV. 110. — V. 62. colum-nája is. Ez a király 7. és 8. hadjárata volt, Elam ellen. (Kiadása: *L. Waterman*: Royal Correspondence . . . I. 192—95, III. 108 sk. No. 281. Harper.)

[A királyok urának, uramnak.] Bēlibni, a szolgád (küldi)¹ [Aššur, Šamaš és Marduk] ajándékozzanak a királyok urának, az én uramnak lelki épséget, testi épséget, [hosszú életet], tartós uralkodást! Az elami hírek: ^[5] *Um-ma-ḫal-da-šu*,²

⁵² Baldachin.

⁵³ A hatalmas felirat tkp. a *bit ridūti* alapokmánya, ezért ez a befejezés.

⁵⁴ Vlsz. az i. e. 636. év.

¹ Bēlibni volt a király legfőbb katonai parancsnoka Babylóniában.

² A feliratokon: *Um-man-al-daš*.

a korábbi király, aki elmenekült, (de) [visszatér]vén, a trónt elfoglalta. — (most,) mivel megijedt, Madaktu várost³ elhagyta, az anyját, a [feleségét], a fiait, és az egész családját menekülésük közben az Ulai folyón déli irányban [10] átvitte. Talah városba⁴ ment. Ummanšilbar, a parancsnok, Undadu, a Zilliru-beli, és a velük egyetértők, ahányan csak voltak, összegyűltek (*it-tal-ku*), arcukat Šuharisungur város felé fordították, s kijelentették a következőt: „Hogy bizony Huhun városban, [15] és hogy bizony Haiadalu városban⁵ fogunk lakni!”⁶ Ez az egész vidék rettegésben van a királyok urának, uramnak seregétől. Elam, mint a görcestől, meg van gyötörve. Látják a szerencsétlenséget, rettegésbe hullnak. És mikor az ínség kitört az országukban, [20] egész országuk (elpártolt mellőlük). A Tahhasaru- és Šallukki-beliek valamennyien felázadtak, mondván, hogy miért ölted meg Umhulumát.⁷ Azon a napon, amelyen Ummaħaldāšu Madaktu városba lépett, összegyűjtven valamennyi hívét, [25] a dolgát megtanácskozta velük, ezeket mondván: „Nem ezek talán a szavak, amelyeket, mielőtt elmenekültem volna, elmondtam előttetek, vagyis hogy Nabúbēlšumātet⁸ el akarom fogni, és Asszíria királyának ki akarom adni, hogy ne küldje ellenünk haderejét? [30] [Nem?] hallgattatok rám! Kijelentésemnek tanúi vagytok!” Most tehát, ha a királyok ura, az én uram egyetért, küldessen királyi pecsétet (*un-qu šarri*) Nabúbēlšumāte elfogatásával [Hátlap 1] Ummaħaldāšuhoz, én majd titokban eljuttatom azt Ummaħaldāšuhoz. Természetesen, a király, az én uram, elrendelheti azt is, hogy a titkos üzenetet [5] én juttassam el hozzá, ekképp: „Fogd le őt!” — azonban ha a királynak, az én uramnak a küldönce, kezében a rendelet, a színe előtt nem jelenik meg, Bēlnak ez az elátkozottja, Nabúbēlšumāte (a dolgot) meghallja, váltságdíjjal elégíti ki a főembereit, és ő maga megszabadul. Különben, adják meg a királyok urának, az én uramnak istenei, hogy laza íjjal fogják el, [10] és a királyok ura, az én uram elé állítsák őt . . .

Mivel a parancsot, amely [a királyok urának], az én uramnak óhaja szerint lett kiadva, figyelembe veszem, nem járulok eléd [mindaddig, amíg a király, az én uram (erre) parancsot] nem ad.⁹ A hűséges kutya [30] [ha ura azt parancsolja], hogy „Ne gyere a palotába!”², [egyáltalán nem megy oda]. Amit (?) a királyok ura, az én uram [nem rendel el, hogy megcsináltassék], az nem is történik meg.

30. Levél Aššurbānapli királyhoz könyvtári ügyben

(Kiadása: *L. Waterman* : Royal Correspondence . . . I. 172 sk., III. 99. sk. No. 255. Harper.)

A királynak, uramnak. [A]šaridu (küldi), a szolgád.¹ Nabû és Marduk áldja meg az országok királyát, uramat! [5] A tábla, amelyet a király készített

³ Susa után a legjelentősebb elami királyi város.

⁴ Külföldön.

⁵ Elami királyi városok.

⁶ A király elmenekülése után zavargások támadtak az országban, trónkövetelők léptek fel. Erről az asszír évkönyvek nem beszélnek.

⁷ Közelebbit nem tudunk az eseményről. — Bēlibni, úgy látszik, azon a véleményen van, hogy Elam könnyű préda lesz az asszír seregeknek.

⁸ A tengerföld királyává nevezte ki Aššurbānapli i. e. 652 táján; rövid idő múlva azonban Šamašsumukīnhoz és a babylóni lázadáshoz csatlakozott.

⁹ Ez Bēlibni valamelyes kegyvesztettségét jelentené; más forrásokból nem tudunk ilyenről.

¹ A feladó írnok, pap, csillagász volt. Több levelét ismerjük.

(*ip-pu-šu*), [befejezetlen?], és még nem készült el. Most Hammurapi (*am-mu-ra-pi*) király régi táblájának lemásolásán dolgozom — ^[10] ez Hammurapi királyra vonatkozó okmány. Bābili városból hoztam (szereztem meg). . .

31. A Ninua-beli könyvtár szervezése

A levelet — tartalma alapján ítélve — Aššurbānapli írnoka küldhette Babilónba. A nagy ninivei könyvtár szervezési munkálatairól viszonylag kevés forrás áll rendelkezésünkre; ez a levél igazolja Aššurbānapli könyvtári pecsétjeinek igazát, amelyek szerint a táblákat „Sumer és Akkad írnokaimmel írtam le, ellenőriztem és hitelesíttettem”. (Feldolgozása: *E. Ebeling: Neubabylonische Briefe. München 1949. 1. sz. Ékiratos szövege: Cuneiform Texts, XXII. 1.*)

A király parancsa Šadunuhoz. Én jól vagyok. Örüljön a te szíved (is). Azon a napon, amelyen a táblámat megtekinted, vedd magadhoz (*ina qātē-ka*) Šumāt, Šumuukin fiát, Bēletirt, ^[5] Aplāt, Arkatilāni fiát, és Barsip város tudósait, akiket ismersz, (és) a házunkban levő valamennyi táblát, s az Ēzidában elhelyezett valamennyi táblát ^[10] megvizsgálván a varázsigék? (*kišādē*^{MES})¹ tábláit a király, a folyók,² Nisannu hónap napjai számára, a varázskövet (*NA.kišādu*) a folyók, Tašritu hónap, a vízbe merítés háza (*bīt sa-la-mē*^{MES})³ számára, a varázskövet a folyók, az ítélkező nap (*dī-ni ūmu*^{MU}) számára, 4 varázskövet a királyi ágy fejtől és lábtól (eső részéhez); ^[15] a „Királyi ágy fejénél (levő) erű-fából (készült) fegyver” (rituáléját), az „Ēa és Asariluhi⁴ istenek együttesen gyűjtsék össze a bölcsességet” varázslatot, az ütközet teljes meglevő sorozatát, a többlet darabjaival (*giṭṭāni*^{MES} *šunu at-ra-a-ti*) együtt, ^[20] valahány csak van; az „Ütközetben az embert ne érje el a nád (nyilvessző)” (sorozatot); a „Ha a sivatagon mégy keresztül” (sorozatot); a palotába való belépés (? *nī-pi-šā-a-nu*) (sorozatát); a „Kéz felemelése” rituáléját (*ŠU.ILA*^{la} *KAM*^{a-nu}); a kövek feliratait, ha (*u*) ^[25] azok a királyság(om)nak megfelelőek, a város bocsánata(i)t, az „Arc eltorzulása” (sorozatot)⁵ — (mindezeket) gondosan és bármi fontos (még) (*hišihhi*) a palotában van, mindent, és az értékes (*aq-ru-tu*) táblákat, amelyekről nektek tudomásotok van, (de) ^[30] Aššur országában nem találhatók itt meg, hozasd ide. Ezenkívül az igazgatónak (*šā-tam*) és a tanácsadó(k)nak (*šākin tēmi*) is írok oda, a te rendelkezésedre álló házban (dolgozószobádban) (*bīt qātē-ka*) helyezték el (a táblákat). A táblákat senki sem tagadhatja meg tőled. És ha ^[35] bármilyen

¹ A *kišādu* óvó, bajelhárító szövegeket tartalmazó amulett, karon vagy nyakban viselték.

² A folyókban és az édesvízű Perzsa-öbölben már a III. évezredben is fontos állami ritusokat végeztek, a király szakrális hatalmának megerősítése volt ez a rituális tisztálkodás révén. Ha a szöveg így értendő, a folyókban végzett ritusok különböző hónapoknak megfelelő amulettjéről és varázsszövegéről van szó.

³ A vízbe merítés háza nem fürdőház, inkább a rituális tisztálkodás helye. Nisan hava tavasszal, Tašritu ősszel volt.

⁴ Ēa: a bölcsesség és a víz istene, a világmindenség istentriászának harmadik tagja, e minőségében a földi zóna ura. Asariluhi: Marduk mellékeve. Marduk Babilón főistene, de ez időben már Asszíriában is volt kultusza.

⁵ A fentebbi sorozatok mind varázsszövegeket tartalmaznak, legnagyobb részük vagy teljességükben (*ŠU.ILA*), vagy kisebb részletekben, vagy csak máshol is szereplő címük szerint ismertek.

táblát vagy rituálét meglátsz (találsz), amelyről én nem írtam neked, és az a palotám számára megfelelő, ugyanúgy (*it-ti'-im-ma*) készíts róla másolatot, és küldd szíнем elé.

H) Az Újbabylóni Birodalom

1. Asszíria bukása és az újbabylóni birodalom kialakulása

(Az ún. „Babylóni krónika” szövegei)

Az újbabylóni krónikaszövegek szűkszavúak, csak a politikai események leglényegesebbjét említik; nem szépítenek, s említést tesznek a vereségekről is. Talán az i. e. VII. században jelentkezett először az a komoly érdeklődés, amely az újbabylóni állam nagy építő királyainak a múlt iránti kutató vágyát is kigyújtotta, s a „Babylóni króniká”-nak nevezett *annales*-sorozatot összeállította. Egy redakcióról van szó, amely összefüggően, immár az uralkodók éveit csak a tagolásra használva, áttekinti a babylóni állam utolsó évszázadainak történetét. A krónika ma még nem ismeretes minden részletében. (Az újbabylóni krónika itt közölt összefüggő szövegesoportjának kiadása D. J. Wiseman: *Chronicles of Chaldaean Kings* (626–556) in the British Museum. London 1956.)

I. B. M. 25 127. sz. tábla. (Kiadása: Wiseman: i. m. I., VII–VIII. tábla, 50–55.)

[Előlap 1] ... Bābilibē,¹ amikor elküldte, éjszaka ^[2] ... [Nippur? városnál] egész napon át ütközetet vívtak a város belsejében ^[3] ... Sīnšariškun [helyőrsége] Asszíriába menekült ^[4] ... [helyőrséget?] nevezett ki (rendelt) a városba. Ululu hónapban, a 12. napon Asszíria hadserege ^[5] bevonult Šaznaku városba,² a szentélyre (*ana* É.KUR) tűzcsóvát vetett.³ Tašritu hónapban Kiš város istenei Bābili városba jöttek.⁴ Asszíria hadserege Nippur város felé vonult, és Nabūaplašur a színük elől elmenekült; Asszíria [seregei] és a nippuriak⁵ egészen Uruk város belsejéig követték nyomon őt. Uruk városban ütközetet vívtak Nabūaplašur ellen, azonban megfutamodtak Nabūaplašur elől.⁶ ^[10] Aiaru hónapban Asszíria hadserege Akkad országra tört, Tašritu hónapban, a 12. napon, midőn Asszíria hadserege Bābili ellen felvonult, ugyanazon a napon a Bābili-beliek Bābiliből kivonultak, és ütközetet víván Asszíria seregei ellen, az asszír katonaságra hatalmas vereséget mértek, felszerelésüket elzsákmányolták.⁷

¹ A táblán rögzített események i. e. 626-ban, Ululu hónap előtt, tehát tavasszal — nyár elején kezdődnek. Asszíria királya Sīnšariškun. Babylónban egy évvel ezelőtt halt meg Kandalanu, Aššurbānpli asszír király helytartója (egészen a legutóbbi időig — tévesen — azonosnak vélték Aššurbānplival). A déli városok s az egész országrész is bizonyos önállóságra tett szert Asszíriával szemben. Asszíria mind ez idáig Nippurhoz ragaszkodott legjobban — a város az ország stratégiai központja volt, így birtokában Babylónia kulcspozícióit tartották kezükben az asszírok. Nabūaplašur, aki már korábban is vezető szerepet játszott Babylóniában, elszánja magát a döntő lépésre: megtámadja a nippuri asszír helyőrséget. Sīnšariškun katonáit elűzi, és saját embereiből hagy ott őrséget.

² Vlsz. a Diyāla-folyó bal partján.

³ Feltehető, hogy babylóni — esetleg Marduk — kultusz templomáról van szó. A templom felégetése ilyen esetben politikai-katonai „provokáció”.

⁴ Nabūaplašur, úgy látszik, nem akarta védeni a várost, ezért az istenszobrokat Babylónban helyezte biztonságba. Kiš a Nippur és Babylón közti felvonulási útvonalon feküdt.

⁵ Az asszír helyőrség vagy kolónia tagjai lehettek.

⁶ Az asszírok Nippurból dél felé támadtak, de Uruk alól vissza kellett fordulniok.

⁷ Ez volt az utolsó, méreteiben is jelentős támadás Babylón ellen az asszírok részéről.

Egy éven át nem volt király az országban. Arahšamnu hónapban, a 26. napon⁸ Nabûaplaušur^[15] Babiliben a trónra ült. Trónra lépése évében (*rēš šarrūtu*),⁹ Addaru hónapban Nabûaplaušur a Šušān országa (Elam) isteneit, amelyeket Asszíria hurcolt el,¹⁰ és Urukban helyezett el, — ezeket az isteneket Nabûaplaušur visszaküldte Šušān városba.¹¹

[Hátlap] Nabûaplaušur 1. évében, Nisanu hónap 17. napján félelem (rémület) zuhant a városra: Šamaš és Šapazzu város (többi) istenei Babilibe jöttek.¹² [20] Aiaru hónapban, a 21. napon Asszíria katonái Sal[lat]¹³ városba bevonultak, elhurcolták a kincseket. A 20. napon Sippar város istenei Babilibe jöttek.¹⁴ Abu hónap 9. napján Nabûaplaušur és hadserege Sallat város ellen vonulván, ütközetet vívott Sallat városért, de a várost nem tudta bevenni. Mivel az asszír csapatok elérték őt, visszavonult előlük, és hátrafordult.

[25] Nabûaplaušur [2. évében] Ulûlu hónap elején Asszíria katonái rátörték [Akkadra], és a Banitu csatorna¹⁵ mentén táboroztak le. [Csatát] vívtak [Nabû]aplaušur ellen, de semmit sem értek (vettek) el. [Asszíria hadserege,] felszedvén [táborát], visszafordult.

[A 3. évben, [...] hónap] 8. [napján] Dēr város¹⁶ elszakadt Asszíriától. Tašritu hónap 15. napján ...^[30] [...] Asszíria királya és a hadserege Akkadra támadtak [...] bevonult Nippurba ... helyőrséget rakott Nippurba ... a folyón túli terület felé vonult felfelé, [...] ellen. [...] lerombolta, majd arcát Ninua felé fordította [...]]¹⁷

(A tábla peremére írt sorok összefüggő értelmet nem adnak.)¹⁸

II. *Gadd-kronika*. (Kiadása: *C. J. Gadd: The Fall of Nineveh. The newly discovered Babylonian Chronicle No. 21 901 in the British Museum. London 1923. Wiseman: i. m. 54—65.*)

[Előlap 1] (Uralkodása) 10. évében¹⁹ Nabûaplaušur Aiaru hónapban Akkad ország hadseregét mozgósítván, a Purattu²⁰ mentén felvonult. Suħu és Hin-

⁸ I. e. 626. november 22/23. Egyes városok már korábban is királynak ismerték el. Ezzel végetért a Kandalanu halálát követő interregnum.

⁹ A trónra lépését követő első naptári évkezdetig terjedő csonka évben, „uralkodása elején”.

¹⁰ Aššurbānapli hadjáratai során, i. e. 642—639-ben. Lásd. Rassam-cyl. megfelelő helyeit.

¹¹ E barátságos gesztus hála volt azért a segítségért, amelyet Elam gyakran nyújtott az asszírok ellen küzdő Babylónnak, pl. Šamašsumukīn híres lázadása idején, vagy legutóbb már Nabûaplaušurnak, alig egy évvel korábban, Uruk visszafoglalásakor, amikor is a fontos templomi okmánytárat Urukból Elam területére vitték, hogy ott biztonságban megmaradjon.

¹² Šapazzu vlsz. szintén a Diyala bal partján, Šaznakutól valamivel északabbra, veszedelmes közelségben Asszíriához. Féltek az asszír támadás megindulásától, ezért már kora tavasszal, a hadviselés évadja előtt, „kiűritették” a peremvidékek városait.

¹³ Az Eufratesz partján, északnyugatra Sippartól.

¹⁴ Folytatódott az asszír előrenyomulás; Babylón királya sikertelen ellentámadással felelt. Sippar eleste vlsz. nem következett be.

¹⁵ Az Eufrateszből Babylón mellett a Tigris felé húzott hajózható csatorna.

¹⁶ Mind katonailag, mind nagyságát tekintve jelentős város, közel az asszír határhoz, de K. felé.

¹⁷ Nem állítható teljes bizonyossággal, hogy mindez Asszíria felvonulására és hazatérésére vonatkozik.

¹⁸ A következő hat év — Nabûaplaušur 4—9. uralkodási éve (i. e. 622—617) — eseményeiről a krónika ma még ismeretlen szövege szól.

¹⁹ I. e. 616.

²⁰ Eufratesz.

danu²¹ (lakossága) nem tanúsított szándékával szemben ellenállást (*šal-tam*), a szolgáltatásait (*man-da-at-ta-šu-nu*) orcája elé helyezték. Abu hónapban, hírül adatván, (hogy) Asszíria serege Qablinu²² városban (tartózkodik), Nabû-aplausur a (folyó mentén felfelé) velük szembe vonult, és Abu hónap 12. napján serege ellen ütközetet víván, Asszíria serege a színe elől megfutamodott (*ittabalkitu-ma*), és (így) Asszíriára hatalmas vereséget mért, ^[5] nagy számban fogott el közülük foglyokat (*hu-bu-ut-su-nu iḫ-bi-tu*). A segítségükre érkezett Mannai országbeliek²³ és Asszíria főemberei fogságba estek (*uṣ-šab-bi-tu*). Ugyanazon a napon Qablinu város (is) elesett. Még ugyancsak Abu hónapban Akkad királya a seregeit Mane, Saḫiru és Baliḫu városok²⁴ ellen küldvén, foglyokat fogtak el (azok) közül, hatalmas zsákmányukat elzsákmányolták, az isteneiket elhozták. Ulūlu hónapban Akkad királya és a serege visszavonult. Útja közben Hindanu város lakosságát és isteneit Bābilibe hozta (magával). ^[10] Tašritu hónapban Egyiptom²⁵ hadserege és Asszíria hadserege Akkad királya után nyomultak egész Qablinu városig, (de) Akkad királyáig nem érték el (*la iḫ-šu-du*), (s ezért) visszafordultak. Addaru hónapban Asszíria serege és Akkad serege az Arrapha városhoz²⁶ tartozó Madanu város mellett (tkp.: városban) egymás ellen támadást intézván, Asszíria serege Akkad seregének a színe elől megfutamodván, hatalmas vereséget mértek rájuk (az akkadi katonák). A Zaban folyóhoz²⁷ vetették vissza őket. [Harci szekerek] és lovaik fogságba kerültek, nagy számban fogtak el közülük foglyokat. ^[15] Hatalmas [fogoly-seregüket] magukkal vitték át az Idiglaton,²⁸ és Bābilibe hozták.

[A 11. évben] Akkad királya, seregét mozgósítván, az Idiglat mentén felvonult, és Aiaru hónapban Asszíria belsejébe nyomult (*ina libbi aššur*^{KI} RU-*dī ttadi*) (Aššur város ellen vert táborn). Simanu hónap . . . napján (Aššur) város ellen rohamot intézett, de a várost nem foglalta el. Asszíria királya a hadseregét ott összevonván, Akkad királyát Aššur város alól elűzte, és Takritain városig²⁹ Asszíriában az Idiglat mentén nyomon követte (üldözte). Akkad királya a csapatait Takritain város erődítményébe (*ana bir-tu*) vitte fel; Asszíria királya és a csapatai ^[20] Akkad királyának seregei ellen, amely Takritain várába húzódott fel (*[šu]-lu-u*), tábornt ütött. 10 napon át folytatta az ostromot a város ellen, mégsem tudta bevenni; Akkad királyának seregei, amelyek az erődítménybe húzódtak vissza, Asszíriára hatalmas vereséget mértek. Asszíria királya és serege felhagyván (az ostrommal) (*ip?-par?-ku?ma*), országába tért vissza. Araḫsamnu hónapban Média³⁰ Arrapha város ellen szállt le (*ur-dam-ma*) oda, és a város ellen ostromot [. . .]

A 12. évben Abu hónapban Média Ninua ellen [. . .] ^[25] [. . .] oda sietvén, a Ninua tartományhoz tartozó Tarbišu város elesett. [. . .] Az Idiglat mentén

²¹ A Habur folyó vidékén.

²² Fekvése egyelőre ismeretlen, vlsz. az előzők közelében.

²³ A szkíták.

²⁴ Harrān várostól D-re.

²⁵ Egyiptom ekkor már Asszíria szövetségese volt.

²⁶ A mai Kerkuk.

²⁷ Felső Záb, a Tigris bal parti mellékfolyója.

²⁸ Tigris.

²⁹ Ma Tekrit, Babylóntól kb. 250 km-nyire észak felé.

³⁰ Asszíriának egyik leghatékonyabb ellenfele (KUR*ma-da-a-a*).

lefelé vonulván, Aššur város ellen támadt. Ostromot intézvén a város ellen, [...] a várost (?) lerombolta; számalom nélkül (szó szerint: gonoszul)³¹ sok ember (*niše rabūte*^{MES}) pusztulását okozta, foglyokat ejtett közül(ük) fogságba, [elzsákmányolta a zsák]mányukat. Akkad [királya] és serege, amely a médek segítségével sietett, az ütközetet nem érte el (csak midőn) a város (már) [elesett] ... Akkad királya és *U-ma-kiš-tar* (Kyaxarés) a város környékén egymással megbeszélést folytatván, barátsági szerződést és szövetséget (*tub-tu u su-lum-mu*) kötöttek egymással.³² [30] [Umakiš]tar és serege visszatért az országába. Akkad királya és serege visszatért országába.

[A 13. évben Aiaru hónapban] a Suħu országbeliek³³ Akkad királya [ellen] fellázadván, ellenséges cselekedeteket (*nukurtam*) műveltek. [Akkad királya] a seregét mozgósítván, Suħu országba ment. Simanu hónap 4. napján Raħilu város ellen — ez a város a Purattu közepén (terült el) — [ostromot] intézvén, a város még azon a napon elesett. [...] -it felépítette. A Purattu partjának köveit vele szemben felhalmozta (tkp.: leszórta) (*it-tar-du-ni*)³⁴ [...] Anati város^[35] ellen szállt táborba, és napnyugati irányból ostromgépeket ... az ostromgépeket a város falához közel állította fel. A város ellen ostromot intézett, de a várost [nem foglalta el]. ... Asszíria [királya] és a hadserege oda vonulván, Akkad királya és serege megfordult, s visszatért az országába.

[Hátlap] [A 14. évben] Akkad királya, hadseregét mozgósítván, [...] ellen vonult. A manda törzs (*ummān man-da*)³⁶ királya Akkad királya felé [...] (*ana tar-ši*) [...] és egymással megbeszélést folytattak^[40] Akkad királya [...] Umakištar [...] a serege]it átszállítván, az Idiglat mentén vonulván [...] Ninua ellen [...] ütötték fel a tábort?]. Simanu hónaptól Abu hónapig 3 [ütközetet? ...] és a város ellen hatalmas ostromot intéztek. Abu hónap [...] napján a város elesett ... sok ember [pusztulását] okozta. Ugyanazon a napon Sinšariškun, Asszíria [királya meghalt(?) ...] ^[45] A város őrjáti zsákmányát számlálás nélkül elzsákmányolták, a várost romhalmazzá és pusztulássá változtatták ... Asszíria [...] ja a király elől elfutott, Akkad? királyának ereje (*emuq?*) [...] Ulūlu hónap 20. napján Umakištar és hadserege visszatért az országába. Utána Akkad királya [...] és a hadserege?] Našibina városig³⁷ tört előre (*il-li-ku*). Foglyokat és meghó[dított] (*ka-šit-ti*) áttelepítettek [...] (*ga-lu-tu*)³⁸ [...] és Rušapu ország [...] -át Akkad királyának színe elé Ninua városba³⁹ szállították. [...] hónapban [...] Aššuruballit

³¹ Ninivét a médek foglalták el és dúlták fel. Kegyetlenségüket a krónikás szemmel láthatóan rosszallja. Talán azért is hangsúlyozza pár szóval később, hogy Akkad (Babylón) királya elkésett az ütközetből, s így nincs része a mészárlásban.

³² Innen datálódik az asszírellenes babylóni—méd szövetség, amely házassággal is megerősítést nyert.

³³ Az Eufratesz középső folyásánál. 3 évvel korábban hódoltak meg Babylónnak.

³⁴ Az Eufratesz folyó szigetén. A hajítógépekkel a folyópartról lövette a város falait. Amikor megérkeztek az asszír felmentő csapatok, kénytelen volt abbahagyni az ostromot és visszavonulni.

³⁵ Talán [Ninua] egészítendő ki. 614-ben, noha elfoglalták, feldúlták és lerombolták a várost, még nem szállták meg. Ninua végleges pusztulása így 612-re esik, miként Diodóros állítja (II. 25—27).

³⁶ A médek. Az *ummānu* szó és írásjel az akkádban „mesterember, katona, hadsereg, törzs” jelentésű; az *ummān man-da* összetételben esetleg a más forrásokból is ismert méd törzsszövetségre utal.

³⁷ Az antik Nisibis.

³⁸ Talán az asszír birodalom által áttelepített idegenekről van szó.

³⁹ Babylón királyának ideiglenes székhelye a „földig rombolt” Ninua.

[...] ^[50] Harrān városban Asszíria királyaként a trónra ült. [...] hónapig [...] Ninua-ban [...] hónap 20. napjától [...] királya [...] Megfordulván, [...] városban [...]

A 15. évben Du'uzi hónapban [...] Akkad királya [mozgósítván a seregeit [...] Asszíriába ment⁴⁰ [...] győzedelmesen [felvonult [...] Hazazu (?) város gyorsan [...] és Šuppa országot ⁴¹ [...] meghódította (elérte?) (*ik-šu-ud*). Foglyokat ejtett foglyul közülük. A zsákmányukat [...] Arahsamnu hónapban Akkad királya a hadserege élén visszafordulván, Rugguli[ti] város⁴² ellen [ütött tábort]. A város ellen rohamot intézván, Arahsamnu hónap 28. napján a várost elfoglalta [...] egyetlen ember sem menekült [...] Akkad királya visszatért az [ország]ába.

A 16. évben Aiaru hónapban Akkad királya a hadseregét mozgósítván Asszíria ellen ment. (Aiaru? hónaptól) Arahsamnu hónapig Asszíria területén győzelmesen haladt előre. Arahsamnu hónapban a manda törzs (*KURumman man-da*), amely Akkad királyának a [segít]ségére jött, ^[60] — seregeiket kölcsönösen egyesítván, Aššuruballit nyomában, aki Asszíriában a trónra ült, Harrān város felé vonultak. Aššuruballit és Egyiptom (?) csapatai, akik a segítségére siettek — az ellenségtől való félelem lesújtotta őket, és a várost elhagyták [...] átkeltek [az Eufrateszen? [...] Akkad királya Harrān városhoz megérkezvén, [...] a várost elfoglalta. A város és a szentély óriási zsákmányát számlálás nélkül elzsákmányolta.⁴³ Addaru hónapban Akkad királya, [...] -ikat elhagyván, ^[65] ő maga visszatért az országba, és a manda törzs, amely Akkad királyának a segítségére ment oda, (szintén) visszatért az országába.

Du'uzi hónapban Aššuruballit, Asszíria királya Egyiptom hatalmas hadseregét [vezette, s] a folyón átkelvén, Harrān város ellen, hogy elfoglalja, felvonult. A helyőrséget (*šu-lu-tu*), amelyet Akkad királya hagyott a (vár)ban (?), megölték (?). Harrān város ellen tábort ütött. Az ostromot Ulūlu hónapig folytatta a város ellen, de semmit sem foglalt el, [...] de nem is vonult el alóla. ^[70] Akkad királya seregének segítségére sietett, de ostromot [nem kezdett], hanem Izalla tartományba felhágván, a hegyvidék temérdek városát [...] -ikat tűzzel felégette. Ugyanabban az időben [...] serege (? vagy: *umman [man-da]*) a manda törzs) Urartu tartományig [jutott? [...] az országban [...] a foglyai]kat foglyul ejtették [...] királyának helyőrsége [...] ^[75] [...] város felé vo[nult [...] Akkad királya visszatért az országba.⁴⁴

A [18 évben Ulūlu hónapban] Akkad királya a seregét mozgósította. [Aki Na]būt és Mardukot szereti: bár óvna ezt a táblát, s a kezéből ne ejtené ki!⁴⁵

⁴⁰ Harrān vidéke, ahová áthelyeződött az asszír birodalom súlypontja. Harrān volt Aššuruballit székhelye is.

⁴¹ Harrān vidékének helynevei.

⁴² Az Eufratész bal partján, Til-Barsip vidékén.

⁴³ Nabūna'id, aki a harāni Sín-templomot i. e. 556-ban újjáépíttette, a templom kifosztását és lerombolását a médeknek (*umman-manda*) tulajdonítja; valószínű tehát, hogy Harrān ostromában s elfoglalásában nem csupán babylóni csapatok vettek részt.

⁴⁴ Az előző évben (i. e. 610) a babylóni király helyőrséget hagyott az elfoglalt Harrān várában, s hazatért. Aššuruballit a rendelkezésére álló egyiptomi csapatok segítségét véve igénybe, megkísérelte visszafoglalni korábbi fővárosát, de Nabūaplašur közeledtének hírére elvonult a vár alól, így a babylóni és méd hadsereg nem is kényszerült felmentő hadműveletekre, hanem portyázhatott az északabbra fekvő területeken. A médek az urartui határig hatoltak. Aššuruballitról többé nem történik említés.

⁴⁵ Itt véget ér a tábla. A 18. év eseményéről szóló mondat az „őrszó” (*custos*); a befejező mondat az agyagtáblák kedvelt állandó formulája, felhívás a tábla gondos kezelésére.

III. B. M. 22 047. sz. tábla. (Kiadása: D. J. Wiseman : i. m. IV, XIII, XIV. tábla, 64—67.)

[Előlap] Nabûaplaušur 18. évében,⁴⁶ Ululu hónapban, Akkad királya a seregét mozgósítván, az Idiglat partja mentén Bit-Hanunia hegyi (tartományba), Urartu határvidékére ment fel. A városokat tűzben perzselte fel, hatalmas zsákmányt zsákmányolt.⁴⁷ Tebetu hónapban Akkad királya visszatért az országába.

[5] A 19. évben, Simanu hónapban Akkad királya a seregét mozgósítván, Nabûkudurriušur, legidősebb fia, a trónörökös királyfi (*mār šarri šū bīt ri-e-du-tú*) a seregét (szintén) mozgósítván, Za[. . .] országba mentek. Akkad királya a királyfit és annak seregét az országban visszahagyta, [és ő maga] Du'uzu hónapban visszatért Bābilibe. Ez után Nabûkudurriušur a hegység [. . .] városa ellen ostromot intézett, [10] az erősített várost elfoglalta, [tűzben felégette], a hegyvidék hatalmas zsákmányát elzsákmányolta, (és) [. . .] ország határáig (terjedően) az egész hegyvidéket meghódította. Ululu [hónapban] a királyfi visszatért Bābilibe; Tašritu hónapban Akkad királya a seregét mozgósította, (és) a Purattu partján fekvő Kimušu város⁴⁸ ellen vonult. Átkelvén a folyón, ostromot indított a város ellen. Kislimu hónapban a várost elfoglalta. [Hátlap 15] Zsákmányát elzsákmányolta, belsejébe saját embereit vitte be, (és) Šabašu hónapban visszatért országába.

A 20. évben Egyiptom serege Kimušu ellen, az Akkad királya által ott hagyott helyőrség [*šu-lu-tú*] ellen vonulván oda, 4 hónapon át folytatta az ostromot a város ellen, a várost elfoglalta, Akkad királyának helyőrségét megölte. Tašritu hónapban Akkad királya, a seregeit mozgósítván, a Purattu partja mentén felvonult, [20] és táborot vert Quramatu városban, amely a Purattu partján fekszik. Seregét átjuttatván a Purattu folyón, Šunadiru, Elammu, és Daħammu városokat, melyek a folyón túli tartományban⁴⁹ vannak, elfoglalta, a zsákmányukat elzsákmányolta. Šabašu hónapban Akkad királya visszatért az országba. Az egyiptomi hadsereg, amely Kargamiš vidékén átkelt a Purattu folyón, [25] a Quramati városban állomásozó akkad seregek ellen vonult fel, de Akkad serege félrehúzódott (*is-ki-pu*) és visszavonult.⁵⁰

A 21. évben Akkad királya országában maradt. Nabûkudurriušur, legidősebb fia, a trónörökös királyfi, Akkad seregét mozgósítván [. . .]

IV. 21946 sz. tábla. (Kiadása: Wiseman: i. m. A., XIV—XVI. tábla, 66—75.)

[Előlap] [A 21. évben] Akkad királya az országában maradt. Nabûkudurriušur, legidősebb fia, a trónörökös király[fi], mozgósítván [Akkad seregét], a serege élére állt, és Kargamiš, a Purattu partján fekvő város ellen menván, átkelt a folyón, [az egyiptomi hadsereg ellen], amely Kargamišben állomásozott. [. . .] összezsákmányolt egymással, és az egyiptomi hadsereg a színe előtt megfutamodott; [5] [vereségüket] okozta, s mígnem elpusztultak, [öldöklölte] őket.

⁴⁶ A tábla, közvetlen folytatása az előzőnek, i. e. 608 őszének eseményeivel kezdődik.

⁴⁷ Talán egybe volt hangolva e támadás a médek előretörésével a Haiys folyó mentén? ... Babilón és szövetségesei el akarták szakítani az asszír sereget a lehetséges háterszágtól, hogy körül fogva semmisítsék meg.

⁴⁸ Kimušu, Kitmušu — vlsz. az antik Commagene.

⁴⁹ A „folyón túli tartomány”: Szíria. *māt ebir nāri* tulajdonnévként értendő, így használatos a héberben is.

⁵⁰ A Kargamiš felé vezető úton Kimušu volt a legfontosabb állomás. Hurrán veszte után az asszír-egyiptomi haderő itt vetette meg a lábát. Ellentámadásuk részleges sikert hozott. A babilóni csapatok visszavonultak, s kb. 40—50 km-re délebbre, az említett három városban Quramati környékén — az Eufratész mellett! — tartották magukat egy ideig, de ezt az erősséget is fel kellett adniuk.

Az [egyiptomi] hadsereg maradványa (*šit-ta-a-tú*), [amely] az ütközet[ből] megmenekült, mivel a fegyver (már) nem érte utól őket — Hamat város környékén Akkad serege utólérte őket, megverték őket, s egyetlen harcos (LÚ) [sem tért vissza] hazájába.⁵¹ Ugyanebben az időben Nabûkudurriuşur Hattu ország⁵² területét teljes egészében meghódította (*ik-šu-ud*). Nabûapaluşur 21 éven át töltötte be Bábili királyságát. Abu hónap 8. napján a sorsa (elérte).^[10] Ulûlu hónapban Nabûkudurriuşur visszatért Babilibe, és Ulûlu hónap 1. napján⁵³ Babilibe a királyság trónjára ült.

A trónralépés évében Nabûkudurriuşur visszatért Hattu országba, és Šabaţu hónapig Hattu országban győzelmesen nyomult előre (*ittalak*). Šabaţu hónapban Hattu ország súlyos adóját Babilibe küldte (tkp.: hozta, *il-qa-a*). Nisannu hónapban megragadta Bêl és Bêl fia⁵⁴ kezét, elvégezte az *akitu* ünnep⁵⁵ szertartását.

[15] 1. évében Nabûkudurriuşur Simanu hónapban a seregeit mozgósítván, Hattu országra tört, és Kislimu haváig Hattu országban győzelmesen nyomult előre. (Midőn) Hattu ország királyai valamennyien orcája elé járultak, átvette súlyos adójukat. Aşqalon város⁵⁶ felé vonulván, Kislimu hónapban elfoglalta azt. Elfogta a királyát, kincseit zsákmányként vitte el, s aki megmaradt közülük, [azokat foglyul ejtette].^[20] A várost rommá és pusztulássá változtatta. Šabaţu hónapban Bábili városba tért vissza.

2. [évében] Aiaru hónapban Akkad királya hatalmas hadsereget gyűjtván össze, [Hattu ország ellen vonult]. [...] (tábort) ütött, a nagy ostromtornyokat [...] Aiaru[hónaptól ... hónapig Hattu országban ellenállás nélkül nyomult előre ...]

(4 olvashatatlan sor)

[Hátlap] (1 olvashatatlan sor) [1] [...] elhagyván [...] [2] [...] hónapban] a 13. napon Nabûşumališir⁵⁷ [...] [3] [...] hónapban] Akkad [királya], seregeit mozgósítván, Hattu ország ellen [vonult]. [4] Akkadba vitte Hattu ország temérdek [foglyul esett katonáját?].

[5] A 4. évben Akkad királya, seregét mozgósítván, Hattu ország ellen vonult, Hattu országban győzelmesen nyomult előre. Kislimu hónapban seregeinek élére állván, Egyiptom felé ment. Egyiptom királya⁵⁸ (ezt) meghallván, (és) hadseregét mozgósítván, nyílt mezei ütközetben csaptak össze egymással; kölcsönösen nagy veszteséget okoztak egymásnak. Akkad királya és serege megfordulván, visszatért Bábili városba.⁵⁹

⁵¹ A híres kargamiši csata (i. e. 605. március—július között) végleg eldöntötte a roncs asszír állam sorsát. Kargamišhez igyekezett II. Nekós egyiptomi király is, akiről 2 Kir. 23 : 29—30 szól.

⁵² Mint az őszövétségi történeti iratokban, Hattu ország a volt hettita birodalomhoz tartozó földeket, elsősorban Szíriát jelöli.

⁵³ I. e. 605. szeptember 6—7. napján.

⁵⁴ Marduk, Babylón főistene („Úr”), és fia, Nabû.

⁵⁵ Az újévi ünnepség, a legfontosabb állami-vallási ünnep Babylónban, március közepén. Több napos szertartásaiban a király is tevékenyen részt vesz; tisztségéhez ekkor nyeri el az áldást.

⁵⁶ A föníciai tengerparton.

⁵⁷ Nabûkudurriuşur öccse.

⁵⁸ II. Nekós fáraó.

⁵⁹ Babylón veresége óriási lehetett: nemcsak a hirtelen visszavonulás mutatja ezt, elvégre decemberben általában hazatérnek a seregek, de a következő tavasszal kezdődő, egyéves mozgósítás is. Babylón egyelőre nem tudta legyőzni Egyiptomot — sőt, utóbbi

5. évében Akkad királya országában nagy mennyiségű harciszekeret és a hozzájuk szükséges lovakat gyűjtött össze (szerelt fel).

6. évben Akkad királya Kislimu hónapban⁶⁰ mozgósította a seregét, és Hattu országa ellen vonult: Hattu országából csapatait elküldte, ^[10]s azok a sivatagot keresztül-kasul bejárván, az arab törzseket (LÜ vagy KUR *a-ra-bi*) megfosztották nagy mennyiségű vagyonuktól, jószáguktól, és isteneiktől. Addaru hónapban a király visszatért az országába.

A 7. évében Akkad királya, mozgósítván a seregét, Hattu ország ellen vonult, és Júdea (*ia-a-hu-du*) városa ⁶¹ellen hányt sáncot. Addaru hónap 2. napján⁶² a várost elfoglalta, a királyt foglyul ejtette. Tetszése szerinti (kedve szerint való) királyt⁶³ nevezett ki, ⁶⁴s átvévén hatalmas adóját, azt Babilibe küldte.⁶⁵

A 8. évben, Tebetu hónapban Akkad királya Hattu országban Kargamiš városig [nyomult előre . . .] ^[15]Šabašu hónapban a király visszatért az országába.

A 9. évben Akkad királya és hadserege az Idiglat partja mentén vonulván,⁶⁶ [. . .] ^[16][Elam] királya [. . .] ^[17]Akkad királya [. . .] ^[19]Amikor táborát az Idiglat partján üttette fel, (és) már csak 1 napi járóföld volt közöttük, [. . .] ^[20]Elam királya megijedvén, rémület sújtotta őt le, és vissza[tért] az országába.

A 10. évben Akkad [királya] az országában (maradt); Kislimu hónaptól Tebetu hónapig felkelés (láadás: *bar-tú*) volt Akkadban⁶⁷ [. . .] Rengeteg katonáját fegyverrel ölette meg. Ellenségét megragadta a keze. [. . . hónapban] Hattu ország ellen vonult; a királynak és [fő?] emberek [. . . a színe elé járultak], s ő, [átvévén] hatalmas (súlyos) adójukat, [Babylónba] tért vissza.

A 11. [évben] Kislimu hónapban Akkad királya [mozgósította] a hadseregét, és Hattu [ország] ellen vonult.⁶⁸

még bizonyos előnyöket is szerzett a szíriai–palesztínai tengerparton. Jojakim, jeruzsálemi király ismét mellé állt.

⁶⁰ A hadjárat szokatlanul korán, 599. december elején kezdődött.

⁶¹ Jeruzsálem.

⁶² I. e. 597. február 15–16.

⁶³ A neve: Šidqiyā (2 Kir. 24 : 17; Jer 37 : 1). Elődje Jojakin, Jeremiás ádáz ellensége volt.

⁶⁴ Ez volt az ország első meghódítása, de ekkor még nem hurcolt foglyokat (tkp. túszokat!), s nem is változtatta meg az ország államrendjét — nem tette babylóni tartománnyá.

⁶⁵ Ebben az évben Nabúkadurriusur nem tért vissza Babylónba, hanem a visszafelé vivő úton portyázott.

⁶⁶ Ezúttal kelet felől, Elamból támadt ellenfél. Csaknem egy évszázadon át. (i. e. 625–540) ez az egyetlen adat a babylóni–elami kapcsolatokról.

⁶⁷ A lázadásról alig tudunk közelebbit. Tény, hogy Nabúkadurriusur nem minden ellenállás nélkül ülhetett a trónra, de nem valószínű, hogy számos hódítása után ez éreztette volna hatását a lázadásban. Figyelemre méltó a következő mondat, amelyből megtudjuk, hogy a lázadásban a hadsereg jelentős része részt vett. Egy okmány alapján valószínűnek tarthatjuk, hogy bizonyos Babaahuidin elítélése és kivégzése miatt tört ki, akit hadbíróság ítélt halálra és vagyonelkobzásra felségárgulás vádjával. Nincs kizárva, hogy összeesküvést lepleztek le.

⁶⁸ Nabúkadurriusur 11. évétől (i. e. 594/3.) Nergalsarusur 3. évéig (i. e. 557/6.) hiányoznak az adatok. Nabúkadurriusur i. e. 561-ig uralkodott, őt mindössze két éves időtartamra Amélmarduk követte a trónon. Nergalsarusur i. e. 559-ben lépett trónra, de ő is csak három éven át uralkodott. Utolsó évében Kilikia ellen vezetett hadjáratot; ennek krónika-szövege előkerült.

[Előlap] A 3. évben [...] hónapban Appūašu (*ap-pu-ú-a-šú*),⁶⁹ Pirindu ország⁷⁰ királya, [hatalmas] hadseregét mozgósítván, zsákmányolásra és fosztogatásra a folyón túli (terület) felé fordította [az arcát]. Nergalšarusur mozgósítván a hadseregét, Humē város (^{URU} *hu-me-e*)⁷¹ irányában ellene vonult.^[5] Mivel Appūašu a katonáit és a lovas harcosokat (*kal-li-i šá sisē*), akiket toborzott (*ik-šu-ru*), a hegyi völgyben állította fel, hogy ott tartózkodjanak, — Nergalšarusur utólérte (megközelítette) őket, vereséget mért rájuk, temérdek embert megölt, temérdek^[10] katonáját és lovát foglyul ejtette. Appūašu nyomában 15 *bēru* járóföldön át a meredek hegyen, ahol ember ember nyomában haladt, Ura' városig (^{URU} *u-ra-'a*),⁷² királyi székvárosig, üldözvén (*ir-dip-ma*), ... utólérte őt, Ura' várost elfoglalta, a zsákmányát elzsákmányolta. (1 üres sor.) [Hátlap 15] Ura' várostól Kiršu városig (^{URU} *ki-ir-ši*),⁷³ atyái királyi székvárosáig 6 *bēru* járóföldet járt be a hatalmas hegyen, meredek hágón, — Kiršu várost, a megerősített várost, királyi városát elfoglalta; falát, palotáját és lakosságát tűzben elégette.^[20] Pitusu várost, a hegyet, mely a tenger közepén (egy szigeten) terül el,⁷⁴ és 6000 katona, akik részt vettek a felkelésben, menekült a belsejébe — ezt (a várost) hajókon elfoglalta. Ezt a várost lerombolta, és a lakosságát foglyul ejtette. Ugyanebben az évben a Sallune melletti hágótól Lūdu ország⁷⁵ ^[25] határáig (a területet) tűzzel perzselte, fel. Appūašu elmenekült, és (a király) keze nem érhetette őt el. Addaru hónapban Akkad királya visszatért az országába.

2. Nabûaplauşur felirataiból

(Kiadása: I. *Strassmaier*: ZA IV. 106. skk. — *Hilprecht*: OBI I. Pl. 32—33. — *McGee*: BA III. 525. skk. — *St. Langdon*: Die neubabylonischen Königsinschriften. Leipzig, 1912. 60. skk. — II. *F. M. Weissbach*: WVDOG IV. Taf. 8. 20—23. — *St. Langdon*: i. m. 66. skk.)

I

[I. 1] Marduknak, a nagy úrnak, az istenek mindent felülmúló Enliljének az Igigi (istenekkel) kegyet gyakorlóinak, az Anunnaki (isteneket) letiprónak (*a-ši-ir — za-a-ni-iq*),^[5] az istenek, atyái számára fényt hozónak, az Ēsagila lakójának, Bābili urának, az én uramnak. Nabûaplauşur vagyok én, Bābili^[10] *šakkanakku*-ja,¹ Šumer és Akkad országának királya, a méltóságos fejedelem, aki Nabû és Marduk istenek kezébe van markolva (*ti-ri-iš ga-at* ¹⁰*N.* stb.),^[15] az alázatos, a kegyes, aki az isten és az istennő (Ištar) tiszteletét magzat korától (*zu-ru-uš-šú*) tanulta, az Ēsagila és Ēzida istápolója (*za-ni-ni*), aki a nagy istenek áldozataival szorgoskodik. Midőn Nabû és Marduk^[25] — királyi méltóságom kevelője — parancsából, és fegyver — a félelemteljes Girra²

⁶⁹ A név számos forrásból ismert, e személy azonban nem.

⁷⁰ Kilikia tartománya, a lydiai határnál. Az asszírok is csak viszonylag későn hódították meg.

⁷¹ Adana vagy Tarsus városok, Kilikiában.

⁷² Pirindu közepén.

⁷³ Előzótól nyugatra.

⁷⁴ Földközi-tenger.

⁷⁵ Lydia.

¹ A babylóni állam királya egyben kormányzója is Babylónnak, a szabad jogú fővárosnak.

² A dögvész és a háborúk istene. Fegyvere a nyílvevő.

erős nád(nyil)ja, amely ellenségeimre villámot szór, — segítségével Asszíriát (*su-ba-ru-um*) levertem, ^[30] országát romhalmazzá és pusztulássá változtattam:³ az időben az Ētemenanki⁴ (-val kapcsolatban), Bābili ziqqurratujával, amely az én (uralkodásom) előtt ^[35] (már) elévült és omladozni kezdett, Marduktól, uramtól én parancsot kaptam, hogy alapját az alvilág mellén vetném meg, és csúcsát az égig magasítanám.

(A továbbiakban a helyreállítás és építkezés munkálatairól szól részletesen a felirat.)

II

(E feliratról az előzőhöz képest, mert annál sokkal bőbeszédűbben foglalkozik uralma első éveivel, két tartalmi többlet érdekes.)

[4–5.] Midőn alacsonyrendűségemből (*i-na mi-iš-hu-ru-ti-ia*), senki fia lévén (*apal la ma-am-ma-nim*),⁵ Nabû (*Ḍna-bi-um*) és Marduk istenek, uraim szentélyében állandó megtiszteltetésben részesültem⁶ . . . ^[16–21] Levertem az ellenségeimet, szétzúztam az ellenfeleimet; Aššurt, amely régi idők óta az egész emberiség (*ku-ul-la-at ni-ši-im*)⁷ ura lévén, súlyos igájával az ország lakosságát szorongatta, én, a gyenge, az erőtlen, az urak urának (kegyét) kereső (*mu-uš-te-’u bēl bēlē*), Nabû és Marduk, az én uraim sűrű (nagy tömegű) csapataival Akkad országból a lábát eltávolítottam, az igáját széttördeltem.

3. Nabûkudurriuşur felirataiból

(Kiadása: *St. Langdon* : i. m. 112. skk., 144. skk.)

I

Nabûkudurriuşur, Bābili királya vagyok én, a méltóságos fejedelem, Marduk kegyeltje, a magasztos *iššiakku*,¹ Nabû kedveltje, a tökéletes, a bölcsesség megragadója,² ^[5] aki istenségük útját keresi, uralmukat tiszteli, a fáradhatatlan *šakkanakku*, aki az Ēsagila és Ēzida gondozásával naponta foglalatatoskodik, ^[10] aki a Bābili és Barsipa³ (iránti) jótéteményekről szüntelenül gondoskodik, a bölcs, a törvényhez hű, az Ēsagila és Ēzida templomok istápolója, Nabûaplauşur-nak, Bābili királyának első(születt) fia.

³ Nabûaplauşur elhallgatja, hogy Asszíriát nem egyedül verte le, sőt szövetségesei többlet tettek, mint a babylóni sereg.

⁴ Szó szerint: „Az ég és a föld alapzatának temploma” — a kultikus és tudományos szerepet játszó híres babylóni ziqqurratu(a, „bābeli torony”) ősrégi neve. A torony az ég és a föld kapcsolatának misztikus felfogását őrzi nevében; ez magyarázza az Őszövetség (Genesis 11 : 4) célzását is.

⁵ Nabûaplauşur ugyanis nem volt királyi ivadék.

⁶ Azaz: „megkaptam a királyi méltóságot, amely vallásos megtiszteltetést is jelent” (a királyt az ókori keleti felfogás szerint az isten szemeli ki).

⁷ Az asszír világbirodalom hatalmára utal; talán e korban jelenik meg először az emberiség fogalma nemcsak Mezopotámiában, de a hébereknél és a görögöknél is.

¹ A *šumer e n si* akkád megfelelője; a kifejezés jellemző a kor hivatalos archaizálására.

² A jelző vagy Nabû istenre, vagy a királyra vonatkozik. Nabû mindenestre a bölcsesség istene kezdettől fogva. Az Újbabylóni Birodalom legkésőbbi időszakában Mardukkal vetélkedve félig-meddig monotheista vallási spekuláció emelte még korábbi méltóságánál is magasabbra. Nabûaplauşur óta az uralkodók hivatalos istensége, ami névválasztásukban is kifejezésre jutott.

³ Nabûkudurriuşur uralkodása alatt ez a két város rendelkezett a legtöbb előjoggal és önállósággal.

Midőn Marduk, a nagy úr, királyságom fejét felemelte, és reám ruházta az egész lakosság uralmát: ^[15] Nabû, az egész ég és föld felügyelője, minden lakott hely igazgatására és az emberiség (*te-ni-še-e-tim*) boldogítására az igazságság jogarát a kezembe helyezte megtiszteltetésül; én tisztelem őket, vigyázom istenségüket méltóságos nevük kiejtésével, hódolok az isten és az istennő előtt. ^[20] Magasztos bizodalmukban a távoli országokat, a félreeső hegységeket a felső tengertől egészen az alsó tengerig, a járatlan utakat, megnyitatlan ösvényeket — ahol a lépés megfesződik, láb sem járt ott, — nehézséggel telt vonulásokat, szomjúhozó meneteléseket (mind) megjárván, ^[25] a meg nem hódolókat (*la-ma-gi-ri*) legyőztem, elfogtam az ellenállót.⁴ Az országot igazgattam, és a lakosságot boldoggá tettem.⁵ A romlást és a rosszat a lakosság köréből eltávolítottam. Ezüstöt, aranyat, drága kőveket, bármilyen fajtájú értéket, drágaságot, csillogó bőséget, a hegyek termékét, tengerek kincsét ^[30] hihetetlen (szó szerint: súlyos) tömegben felülmúlhatatlan ajándékként terítettem (szó szerint: hozattam) eléjük városomba, Babilibe.

(Mint minden felirata, ez is az építkezésekről szól a továbbiakban.)

II

[II. 12] A nagy létszámú tömegeket, amelyeket Marduk, uram énreám bízott, ^[15] amelyek pásztorlását nekem adta a vitéz Šamaš, az összes országok tömkelegét, az összes lakóhelyek együttesét a felső ^[20] tengertől az alsó tengerig, távoli országokat, kiterjedt települések lakosságát, ^[25] a félreeső hegyvidékek és mélyföldi kerületek királyait a felső és az alsó tengerek között, ^[30] amelyeknek szolgálataival Marduk, uram, (az ő) hámját vonszolni megtöltötte a kezemet: (mind ezeket) mozgósítván⁶ ^[35] Šamaš és Marduk munkásai(ként) (*um-ma-na-at*) az Etemenanki építkezésénél a téglahordó saroglyát a kezükbe adtam.

^[2] Puqudu ország, Bīt-... ország, Bīt-Amukkāni ország, [Kārduniaš erődítményeinek?] országa, ^[5] Dūr, Agade, ... Arrapha ország, Laḫi[ru] ország, ... az egész Ag-... ország, ... királyai,⁷ ... ^[10] a tartományfelügyelők (*LU pi-ha-te*)⁸ ... amelyek Hatti országé, a felső tengertől az alsó tengerig, Šumer és Akkad ország, [III. 1] Asszíria (SU.EDIN: *su-bir*^{K1}) teljes [lakossága], a távoli kerület(ek) király(a)i az alsó tenger vidékéről, Hatti ország *šakkanakku*-jai ^[10] a Purattu tulpartján Šamaš nyugtának (iránya)⁹ felé, akik fölött az uralmat Marduk, uram szavából én tartom (a kezemben): ^[15] hatalmas cédrus szálfákat a Libanon-hegységből¹⁰ ide hoztak a városomba,

⁴ Aššurbānapli feliratainak stílusában!

⁶ Vagyis: „beváltottam az uralmam elején reám ruházott ígéreteket, és teljesítettem a magasztos megbízatást.”

⁶ A szót (*dekû*) általában a *hadsereg* mozgósítására használják az akkádban; az építkezések munkaerejét a fegyverek tekintélye toborozta (l. a šumer GIŠ.KU szó két akkád jelentését: *kakku* : „fegyver”; *tukultu* : „bizalom, tekintély”).

⁷ Puqudu: arámi törzs Babilónia dél-nyugati részén. Bīt-Amukkāni: ua. a Perzsaióbból vidékén. Kārduniaš: Babilón csúfneve a kaššû-dinasztia kora óta. Dūr, Agade: mezopotámiai városok. Arrapha: tartomány és város, a mai Kerkuk.

⁸ Az asszír állam helyezett el a meghódított területeken tartományfőnököket, helytartókat. Lehet, hogy ezekre — a birodalom bukásával önmagukat részben önállósító — katonai hivatalnokokra utal a felirat.

⁹ Így nevezik akkádu a nyugati égtájat. (*šamaš* : nap, napisten.)

¹⁰ Nabûkudurriuşur egy hatalmas hadjáratban hódította meg a Libanon-hegységet és környékét, szüksézáván és általánosságokban bár, de más feliratában meg is emlékezik erről.

Bābilibe. A téres lakott helyek (*da-ad-mi ra-ap-ša-a-ti*)^[20] minden lakosának, amelyet Marduk, uram ideajándékozott nekem, az Étemenanki építkezésénél munkát juttattam nekik, a téglahordó saroglyát reájuk bíztam.

4. Nabûna'id stéléje a Babylóni Birodalom sorsáról

Uralkodása 3. évéből. (Kiadása: *Messerschmidt* : MVAG. 1896. I. — *Jastrow* : Religion II. 267—71 (XI. hasáb). — *St. Langdon* : Die neubabylonischen Königsinschriften. Leipzig 1912. 270. skk.) A stélé felső része töredékes.

[I. 1] ... gonoszat forralt a szíve az ország ellen, bűnösen gondolkodott; az ország lakosságával [szemben]^[5] (semmi irgalmat (*ta-a-a-ru* — önmegtartóztatást?) nem gyakorolt, gonoszul rátört Bābilire, felforgatta^[10] a szentélyeit, műalkotásait (*ú-šu-ra-a-ti*) és kegyajándékait (? *bil-lu-di-e*) szétzúzta. Marduk fejedelem¹ kezét^[15] megragadván, Aššur város belsejébe hurcoltatta. Mint az isteni harag, úgy cselekedett az országgal.^[20] Marduk fejedelem a felháborodását nem oldotta. 21 év (múlva) Aššur városban lesújtott (*ir-ta-me*) a lakóhelyére. Beteltek a napok, eljött az idő,^[30] — az Istenek Királya, az Urak Ura a dühét amelyet az Ésagila s Bābili miatt fennen őrzött (*iḫ-su-us*), uralmának lakóhelyére, (székhelyére) ontotta.^[35] Asszíria (SU.EDIN) királyát, aki Marduk haragjától (kísérve) megaláztatásokba (*ša-al-pu-ul-tim*) taszította az országot, tulajdon édes fia (*mār ši-it līb-bi-šu*) szúrta le fegyverrel.²

[II. 1] ... segítséget nyújtott neki, társat bocsátott a rendelkezésére.³ Az Umman-Manda (= a manda törzs) királyát, akinek nincs vetélytársa,^[5] meghajolni kényszerítette a parancsai előtt, s az a segítségére sietett. Fent és alant jobbról és balról^[10] vízőzőnként áradt, visszaadta a kölcsönt Bābiliért, s bosszúval fizetett. Umman-Manda királya,^[15] a félemlíthetetlen, a templomaikat lerontotta, amelyek Asszíria (SU.EDIN) isteneié (voltak), mindegyiküket,^[20] és az Akkaddal határos városokat, amelyek Akkad királyával szemben ellenséges érzületet tápláltak, nem siettek a segítségére,^[25] (szintén) lerombolta, s a szentélyeikből (*mi-e-si-šu-un*) semmit sem hagyott (épen). Pusztasággá tette (*ú-šah-ri-ib*) a városaikat,^[30] felülmúlta (a pusztításban még) a vízőzőnt is. Bābili királya — Marduk küldöttje (*ši-pi-ir*) a fosztogatásra (*ša-ši-il-la-ti*) —^[35] leverte őt (*ik-kib-šu*): (de) kezét nem vetette az istenek kegyajándékaira, (sőt) valamennyit felemelte;⁴ nem^[40] az ágyában — a földön éjszakázott.

[III. 1] ... az isteneik; — tiszteletük helyreállítója, akit Marduk^[5] az istenek pusztává tett lakóhelyeinek letelepítésére nevéen szólított, (s az) a heverő romokra, az istenek (volt) szentélyeire^[10] helyezte a kezét.⁵ Uruk Ištarja, a magasztos fejedelemnő, aranyozott lakóhely lakosa, aki^[15] a hét oroszlánt a fogatába fogja be, akinek az Urukba való Eribamarduk király uralkodása ide-

¹ Az isten szobrát.

² E rész Sínahéeriba asszír királyra vonatkozik, aki lerombolta Babylón városát. A 21 évet legfeljebb a király első uralkodási évében Babylón ellen vezetett, s a város elfoglalásával, de nem lerombolásával végződő hadjáratról számíthatjuk. A város lerombolása i. e. 689-ben következett csak be. Lásd erről, az „Aššurahiddina és Babylón” c. szemelvényt.

³ Értsd: Babylónnak.

⁴ Asszíria megsemmisítői — úgymond — különkül bántak az istenekkel, mint valamikor az asszír hódítók.

⁵ Nabúkudurriusur királyra vonatkoznak ezek a sorok.

jén⁶ a tiszteletét (kultuszát) ^[20] elnyomták, a lakóhelyét lebontották, feloszlatták a fogatját, (s az istennő) az Eanna⁷ belsejéből haragosan ^[25] ki volt hurcolva, nem a lakóhelyén lakozott. Egy *lamassu*-isten (kolosszus), akit az Eanna nem illet meg, volt az ő lakóhelyén (*i-na si-ma-ak-ki-šu*) elhelyezve.⁸ ^[30] Ištar-nak visszaszolgáltatta a lakóhelyét, a hét oroszlánt, — istenségének járulékát — rendelkezésére bocsátotta, visszaszolgáltatta neki. (Azt) az Ištar azonban, aki jörszóló volt, ^[35] az Eanna belsejéből kivitette, és (az igazi Ištar, Elam úrnőjét, a fejedelemt, Susa lakóját⁹ . . .

^[IV. 5] . . . amelyet távoli napok óta még senki sem pillanthatott meg, alabástromkőből, ^[10] amely napvilágként ragyog állandóan, és vert aranyból állította fel a lakóhelyét (ezen Ištar-nak?) Anunitum, ^[15] Sippar lakója, — Anunitum, akinek a lakóhelyét az ellenség korábban Arrapha belsejébe ^[20] helyezte át; a szentélyét Gutium rombolta le, Nergalšarušur¹⁰ ezt ^[25] megújítván, istenség-hez illő burkolóval fedte be őt — a temploma pusztulóban volt (*na-mi-ma*): Sippar- ^[30] Amnanu belsejében lakóhelyet utalt ki a számára, és adományokat (*ni-id-ba*) rendelt (alapított) neki. Amikor a nap(ok) beteltek, ^[35] és sors(ának) ösvényére lépett, Labašimarduk,¹¹ a kisebbik fia, akinek (semmi) esze sem volt, ^[40] az istennek nem tetsző, a királyság trónját elfoglalta.

^[V. 1] . . . A palotába cipeltek engemet, mindannyian a lábamhoz borultak, ^[5] s megcsókolták a lábamat, magasztalták a királyi (méltóságomat). Marduk, uram szavára az ország urává ^[10] emeltettem, miközben hangoztatták: „Az ország atyja! Nincs hozzá hasonló!”¹² Nabûkudurriuşurnak, ^[15] és Nergalšarušurnak, ez előttem uralkodott királyoknak hatalmas küldötte vagyok én ^[20] A seregeik a kezem alá vannak rendelve. Parancsukkal kapcsolatban nem vagyok késedelmes, vágyukat nagy örömmel helyeslem. ^[25] Amêlmarduk¹³ Nabûkudurriuşur fia és Labašimarduk, [Nergal]šarušur fia . . .

^[VI. 3] . . . hozzájuk fohászokodom. A nagy csillag ^[5] és Sîn (a hold) közelsége miatt nyugtalan voltam a szívemben.¹⁴ A vitéz Bêl¹⁵ oldalamba állt, és így szólt hozzám, mondván: „A közelségnek semmiféle ^[10] rossz jelentése sincsen.” Ugyanebben az álomképben maga az előttem uralkodott Nabûkudurriuşur, ^[15] és Bêl, a vezér (? *ursiggu*) a harci szekérre álltak. A vezér szólt Nabûkudurriuşurnak, mondván: „Beszélj Nabûna'iddal! Ezt az álmod, ^[20] amelyet látott, ismételd meg neked, előtted!” Nabûkudurriuşur ^[25] hallgatott erre, és így szólt hozzám, mondván: „Mifajta töprengésre készítő (*mi-na-a dum-qi*) az, amit látál (álmodban)? Mondd el nekem!” Feleltem neki, ^[30] szólván a következőképp: „Álmomban a nagy csillag és Sîn és Marduk az ég közepére hágtak teljes

⁶ Kb. i. e. 770 táján.

⁷ Az uruki Ištar- és Anu-szentély.

⁸ A templomba annak idején az asszírok (?) Ištar régi szobra helyett egy más szobrot helyeztek.

⁹ Egy Ištar-szobor több mint 1600 éven át „lakott” Susa városban, elami fogságban. Ezt is, mint a Hammurapi-stélét, és még sok más emléket, zsákmányként hurcolták el az elamiak egy-egy sikeres betörés alkalmával.

¹⁰ Újbabylóni király, i. e. 559—556.

¹¹ I. e. 556-ban uralkodott, királyságának Nabûna'id felkelése (palotaforradalma) vetett véget.

¹² E szavakkal írja le trónra léptét.

¹³ I. e. 561—560-ban babylóni király; ő is gyenge — talán gyengeelméjű — volt, s Nergalšarušur taszította le a trónról.

¹⁴ Az alábbiakban asztrológiai kérdéseket tárgyal a felirat.

¹⁵ Marduk isten kései neve.

fénnyel (*da-am-qi-iš*).” ^[35] Felelt ezekről, a nevemben (?) elismételte nekem (azokat).

[VII. 1] ... Dilbat bolygóját (Venus), Ninurta bolygóját (Saturnus), a ŠU.PA csillagot (Spica), a ŠAM csillagot, a nagy bolygót — az ég lakóját — a nagyság igazolójaként ^[5] értelmezvén azokat (*aš-ta-kan-šú-nu-ti-ma*): — a távoli napokba (nyúló) életért, a trón szilárdságáért, az uralom tartósságáért, szavaimnak Marduk, uram előtt való jóváhagyásáért ^[10] könnyörögtem nekik, s lefeküdtem nyugodni. Az éjszaka folyamán Baba-t¹⁶ pillantottam meg, úrnőmet, a halott életre keltőjét, a hosszú élet ^[15] adományozóját, s lelkem életéért és orcájának (felém) fordulásaért könnyörögtem hozzá. Ide fordítván az orcáját, ^[20] fényt adó tekintetével jóindulatúan (*ki-niš*) tekintett reám, kegyelmet gyakorolt velem. Az Ēgidrikalamasummu („A jogar — az országnak (történő) — adományozásának temploma”) (nevű templomban) Nabû elé léptem, ^[25] aki hosszúra nyújtja uralkodásomat, igazságos jogart, törvényes uralkodói pálcát ad a kezembe tartani, kiterjeszteni az országot; ^[30] Tašmētum¹⁷ és Gula¹⁸ — az élet ajándékozójának — lakóhelyét (is) felkeresvén (*ap-pa-lis-ma*), hosszú életet, távoli napokat, bizalmat a királyban a királyság (részéről), (ezeket) Marduk, uram előtt (Baba) jóváhagyottnak mondta (*tu-dam-mi-iq*), (s) szavaimra hajlított Marduk, az én uram szívét. Hódolón ^[40] magasztalván, fohással és könnyöggel kerestem fel a szentélyét, hozzáláttam az imádkozáshoz, szívem szavát elmondtam neki, szólván: ^[45] „Íme, éppen én vagyok a király, aki kedves a szívednek, akinek a királyság (utáni vágyódás) nem (volt) jelen a szívemben: én a magam részéről nem biztattalak (kéreltelek) téged arra, amivel te, ^[50] az Urak Ura, megtöltötted a kezemet, még inkább, mint azokét a királyokét, akiket (szintén) te hívtál el (a méltóságra). Még azon túl is, hogy az uralom kötelességeit már nem nekem kell teljesítenem, nyújtsd majd meg, kérlek, a napjaimat, ^[55] hadd legyenek számosak az éveim, hadd tevékenykedhessen az (építmények) karbantartás(á)val (*za-ni-nu-tu*)”!

A VIII. hasábtól kezdődően, a szokásosnál valamivel talán frissebb stílusban azoknak a juttatásoknak a felsorolása következik — elsősorban aranyról, ezüstről, ércveretekről, drágakövekről, egyéb kincsekről van szó, de egy helyen [IX. 31. sor] a Ħumū országból, fogolyként elhurcolt 2850 katonáról is, amiket a király Bēl, Nabû, Nergal istenek templomának adományozott —, amelyekkel Nabûna'id az istenek jóindulatát akarta viszoznó. Lehet, hogy éppen a templomi párt(ok) játszottak kezdeményező szerepet trónraemelésében a jog szerinti trónörökös helyett!

[IX. 50] Urukba, Larsaba és Urba menvén, ezüstöt, aranyat, drágaköveket hoztam Sîn, Šamaš és Ištar számára.

(Nippurban Ninlil is biztosítja a hódolatáról. Ħarrān városban az Umman-Manda (manda törzs) támadásától 54 évvel ezelőtt elpusztult Ēhulhult újjáépíti, Sîn, Ningal és Nukku szobrai ismét felállítják. Ezután a szöveg egy, Aššurbānapli feliratából is ismert propagandisztikus epizódról tesz említést.)

[IX. 32] Az értékes jáspis (?) kő — királykő — táblát, amelyet Aššurbānapli, ^[35] Asszíria királya Sîn szobrára a nevének kimondásáért készített, és azon helyezett el — Sîn magasztalását írta ^[40] arra a kőtáblára — (és) Sîn nyakába erősített, (s) amely hosszú ideje már rongálódott volt a formájában (*qul-lu-mu bu-un-na-an-ni-e-šu*) az ellenséges rongálás következtében: hogy a jóslatai

¹⁶ Régi šumer istennő (Bawa, Bawu).

¹⁷ A sors istennője, kb. mint a Moirák.

¹⁸ A gyógyítás istene.

(*te-ri-e-šú*) el ne pusztuljanak, az Ēsagila ^[50] templomban, a nagy istenek életének őrzőjében [helyeztem] el...

(A stélé befejező része sérült. A XI. hasáb májjóslatokat és egyéb jövődöléseket tartalmaz a királyság sorsára vonatkozólag fegyveres vállalkozások esetére, és más dolgokkal kapcsolatban is; ezek a jövődölések valószínűleg soha nem tartoztak az *okmány* szövegéhez. Mutatóba közülük egy:)

Ha az „ujj” ép (*ša-lim*): az áldozat bemutatója sikerrel jár (*i-ša-lim*), a napjai hosszúak lesznek (= sokáig fog élni).

5. Nabûna'id kronológiai értesültsége és ásatásai

I. Narāmsîn uralkodásáról

A felirat vlsz. az i. e. 553. évből származik, s eszerint Narāmsîn 3200 + 553, azaz 3753 évvel i. e. építette volna az Ēbarra-templomot, ami kronológiai abszurdum. (Kiadása: *Rawlinson, V.*: 64. — *St. Langdon*: Die neubabylonischen Königsinschriften. Leipzig 1912. 224—227. II. 55—60. sor.)

Ezt a templomot (az Ēbarra építményét) lebontván, az eredeti alapkövét (alapító okmányát) (*te-me-en-šú la-bi-ri*) kutattam. 18 öl (*ammatu*) mélységre ásván a föld mélyében, Narāmsîn, Šarrukín fiának alapító okmányát, amelyet 3200 éven át egyetlen előttem uralkodott király (*šarru a-lik mah-ri-ia*) sem látott: ezt Šamaš, az Ēbarra templomának, e szívének kedves lakóhelynek az ura láthatóvá tette a számomra.

Narāmsîn alapkövről szól még Nabûna'id egy másik felirata is, vlsz. szintén 553-ból. (*Rawlinson, V.*: 65.; *St. Langdon*: i. m. 254—5. I. 16—19. sor.)

b) Ami az Ēbarrat illeti, (Šamaš) templomát, amely Sipparban van ...: amelynek hosszú idő óta (*u-mi ma'-du-tu*) elveszett az alapköve, elhányódtak a műkincsei, — régi alapkövét (egy) korábbi király is kutatta, de nem találta meg...

A korábbi király, akiről itt említés történik, Nabûkudurriuşur volt. (Az idézet az a) feliratból, II. 47—51. sor.)

c) Samašnak, és ég és a föld bírójának a templomát, az Ēbarrát, amely Sipparban van, Nabûkudurriuşur, (egy) korábbi király felépítette, de régi alapkövét (bár) kereste, mégsem pillantotta meg;¹ ezt a templomot 45 évvel ezelőtt építette.

A felirat megtalálásának körülményeit irodalmibb eszközökkel írja le a b) felirat; ez a szöveg egyben tájékoztatást nyújt a babilóni tudományos életéről is. (I. 30—40. sor)

d) Šamaš, uram kezét megragadván, egy (másik) templomban helyeztem el őt az év első napján. Jobbról és balról, előlről és hátulról, a kamrákban és a szobák belsejében (*pa-pa-hu u lib-bi šubāti*^{MES}) árkokat mélyítvén, összegyűjtöttem a városi vénék (tanácsát) (*ši-bu-ut āli*), Bábili lakosságát, a számoló írnokokat (matematikusokat) (*tupšar mi-na-a-ti*), a tudósokat, a templomi főiskola (*bit mu-um-mu*) lakóit, a nagy istenek kinyilatkoztatásának (*pi-riš-ti*) őrzőjét, aki a királyság arcát (= irányát) megszabja, — tanácskozás céljából

¹ Nabûkudurriuşur maga is számos feliratot szentelt az építkezésnek, ezek egy helyén (*St. Langdon*: i. m. 142. I. No 1. X. 26—27. sor.) azt állítja, hogy megtalálta az eredeti alapkövet, s az újjáépítést arra alapozta.

értük küldtem. A következőt mondtam nekik: „Az eredeti alapító okmányt keressétek meg! . . .” A Šamašhoz, uramhoz (intézett) fohással, a nagy istenekhez (mondott) könyörgéssel a tudósaim közül mindenki az eredeti alapokmányt kutatta, a kamrákban és a szobák belsejében ásván; (majd) sebesen tértek meg elém, jelentvén nekem: „Megpillantottam az eredeti alapokmányt, amelyet Narāmsin királyé . . .” A szívem örökre derült, felragyogott az arcom. Az örömben és a lelkesedésben az eredeti alapkövön vetettem meg (az épület) új alapjait.

II. *Hammurapi és Burraburiaš kronológiája*

A felirat szintén az Ebarra építkezésével kapcsolatos, vlsz. 545-ből származik. (Kiadása: *St. Langdon* : i. m. 238—9. II. 18—26. sor). Mai kronológiai ismereteink szerint ez is pontatlan. Két Burraburiašt ismerünk a Kaššû-dinasztia korából, az egyik, az I., kb. i. e. 1490—1470 táján, a másik, II., 1350 táján uralkodott. Eszerint Hammurapi legalább i. e. 2050 táján uralkodott volna!

(Šamaš és Aia cellájának) . . . az alapkövei előkerültek, — nyilvánvalóan (ezek voltak) az alapjai. Megpillantottam a Hammurapi névvel jelzett feliratot (*šî-tîr šû-um šá H.*), a régi uralkodót, aki 700 évvel Burraburiaš előtt az Ēbarrát és a *ziqquratu*-t korábbi alapokra Šamašnak építette.

6. Nabûna'id anyjának felirata Harrānban

(Kiadása: *J. C. Gadd*: The Harran Inscriptions of Nabonidus. *Anatolian Studies* 8 [1958] I—XVI. tábla, 46—53.)

[1.1] Én vagyok Adadguppi', Nabûna'id, Bābili királyának anyja, aki féli Šin, Ningal, Nusku és Sadarnunna isteneket, az én isteneimet, ^[5] aki kis koromtól fogva istenségüket kerestem. Midőn Nabûapalušur, Bābili királynak 16. évében¹ Šin, az istenek királya, a városa és háza iránt haragos volt, az isten felment az egekbe, és a lakosság, amely a városban volt, pusztulásnak indult. ^[10] Šin, Ningal, Nusku és Sadarnunna istenek szentélyének belsejében kerestem őket; istenségüket féltő vagyok. Šin, az istenek királyának ruháját megragadván, sötétben és világosan hatalmas istenségét kerestem szüntelen. Naponta, szünet nélkül Šin, Šamaš, Ištar, és Adad isteneknek — az egekben és a földön — ^[15] vagyok én a hódolója, amíg csak életben maradok. Egészségemet, a jót, amit adtak, nappal és éjszaka, havonta és évente megadtam nekik. Šin, az istenek királyának ruháját megragadván, sötétben és világosan rajta függött a két szemem. Könyörgéssel és arcra borulással hajoltam meg előttük, mondván: „Ő, térjete vissza ^[20] a te (!) városodba, hadd legyen meg (a vágyam), a lakosság, a fekete fejűek, hadd féljék hatalmas istenségedet.” Istenem és istennőm szívének megnyugtatóására „elsőrendű” gyapjú öltönyt, ékszereket, ezüstöt, aranyat, új köntöst, illatos kenetet, illatos olajat testemre nem raktam; szakadt ruhába ^[25] voltam öltözve, járásom nesztelen; magasztalásukkal törődtem csupán. Városom és istennőm dicsősége szívemen feküdt, őrségükben őrködtem, semmi jót nem mellőztem, hanem eléjük helyeztem. Aššurbānapli, Aššur ország királyának 20. évétől, amelyben születtem, ^[30] Aššurbānapli 42. évéig, Aššuretililāni, az ő fiának 3. évéig, Nabûaplušur 21. évéig, Nabûkudurri-

¹ I. e. 610-ben, az Assíria elleni háborúk során.

ušur 43. évéig, Amēlmarduk 2. évéig, Nergalšarusur 4. évéig, 95 éven át, mivel hatalmas istenségének szentélyét felkerestem, Sîn, az egek és föld isteneinek királya, ^[35] jótetteim (miatt) örömmel pillantott le rám, könyörgésemet meghallgatta, kérésemhez beleegyezését adta, szívének haragja elcsitult. Az Ēhulhuba,² Sîn házába, mely Harrân városban van, szíve kedvelt lakóhelyére, visszatért, megenyhült iránta. Sîn, az istenek királya, reám pillantván, ^[40] Nabûna'idot, a méhemből származó egyetlen fiút a királyságra elhívván, Šumer és Akkad királyságát, Egyiptom határától, az alsó tengertől, a felső tengerig, valamennyi országot az ő kezébe tette le. Kezeimet felemelvén, Sînhez, az istenek királyához, ^[45] hódolóként, alázatosan [fordultam, mondván: „Nabûna'idot, a méhemből származó fiút, akit anyja szeret,] ^[11. 1] te a királyságra hívtál el, nevét megnevezted: hatalmas istenséged parancsára álljanak mellé a nagy istenek, pusztítsák el ellenségeit, ne felejtsek el, (és) segítségük az Ēhulhult és alapjainak befejezését.” ^[5] Kezét álmomban midőn (rám) helyezte, Sîn, az istenek királya, mondta nekem, mondván: „Általad a Nabûna'id, a te fiad kezébe teszem le a Harrânt lakó istenek hazatérését. Az Ēhulhult készítse el, művét fejezze be, Harrân várost tegye tökéletesebbé, mint korábban volt, állítsa helyre. ^[10] Fogja meg Sîn, Ningal, Nusku, és Sadarnunna istenek kezét, és vezesse őket az Ēhulhuba.” Hallván Sîn, az istenek királyának szavát, tiszteletben tartottam, és magam láttam, hogy Nabûna'id, a méhemből származó egyetlen fiú, Sîn, Ningal, Nusku és Sadarnunna ^[15] elfelejtett szertartásait (*par-ši ma-šu-ti*) maradéktalanul bevezette, az Ēhulhult újra felépítette, művét befejezte, Harrânt tökéletesebbé tette, mint volt, helyreállította; Sîn, Ningal, Nusku, és Sadarnunna istenek kezét megfogván, a Šuannaból,³ királyi székhelyükről Harrân városba, ^[20] az Ēhulhuba, szívük kedvelt lakóhelyére örömben és boldogságban bevezette. Amit korábban Sîn, az istenek királya nem tett, senkinek sem adott meg: az irántam való szeretetből, aki istenségének félője, ruháját megragadtam — Sîn, az istenek királya, fejemet felemelte, jó nevet adott nekem az országban, ^[25] hosszú napokkal, örömteli évekkel halmozott el. Aššurbānapli, Aššur ország királyának idejétől Nabûna'id, Bābili királyának, méhemből született fiának 9. évéig, 104 boldog évet adott nekem élnem, Sîn, az istenek királya iránti félelmemben. ^[30] Szemeim pillantása éles, kifogástalan értelmű vagyok, kezem és két lábam épek, szavaim választékosak, az étel és az ital ízlik nekem, testem egészséges, vidám a szívem. Megláthattam életükben leszármazottjaimat⁴ negyedíziglen, s ajándékokkal vagyok elhalmozva. Sîn, az istenek királya: kegyesen ^[35] pillantottál reám — hosszúvá tetted napjaimat: Nabûna'idot, Bābili királyát, az én fiamat, Sînnek, az én uramnak ajánlom. Amíg csak él, ne vétkezzék ellened! A jóságos védő istenségeket, akik velem voltak a parancsodra, s akik a szülést elérették velem, parancsold őket melléje, és hatalmas istenséged elleni bünt vagy vétket ^[40] ne tûrjél meg, ő félje hatalmas istenségedet. Nabûapalušur, Bābili királyának 12 évében, Nabûkudurriušur, Nabûapalušur fiának, Bābili királyának 43 évében, és Nergalšarusur, Bābili királyának 4 évében, amelyekben ők a királyságot gyakorolták, 68 éven át teljes szívemből tiszteltem őket, őriztem őrizetüket; ^[45] Nabûna'idot, a méhemből származó fiút, Nabûkudurriušur, Nabûapalušur fia, és Nergalšarusur, Bābili királya elé állítottam, s ő világosban és sötétben őrizetüket

² Sîn holdisten temploma Harrân városban, az i. e. VIII. sz.-ban épült.

³ Templom neve. (Tkp. Babylón)

⁴ Az eredetiben: „fiam fia fiának fiát”.

őrizte;⁵ ami jónak látszott előttük, mindig azt tette; nevemet becsültté tette előttük, s így ők mint ^[50] [édes húguknak,] felemelték a fejemet. [...] ^[III. 1] táplálván őket, jóillatú füstöt, kellemes szagot rendeltem nekik állandóan, és elébük helyeztem.

^[3] Nabûna'id, Bábili királyának 9. évében⁶ a sorsa elragadta őt; Nabûna'id, méhének fia, [...] ^[10] testét eltemette, [...] ezüstöt, aranyat, [...] drágaköveket, [...] ^[15] illatos olajat [kent] a testére, titkos [helyre] tették őt. Hízott bárányokat áldozott fel előtte; összegyűjtötte Bábili és Barsip [lakóit], ^[20] és a távoli tartományokat lakó [népekkel], királyokkal, főemberekkel, és kormányzókkal, Egyiptom határától, az alsó tengertől, a felső tengerig, akiket [oda rendelt], [...] ^[25] gyászt és siratást rendezett; [port] hintettek fejükre, hét nap és hét éjjel marcangolták önmagukat, ruháikat megszagatták; a hetedik napon ^[30] az egész ország lakosai hajukat levágták, [...] ruháikat [...], ruháik ékességét [...], helyükön [...], ^[35] [...] a lakomán [...], kisajtott olajat [...], jó illatú olajat öntött a [nép] fejére, szívüket ^[40] vidámmá tette, és felragyogtatta elméjüket; [országuk] útjára irányította őket, s azok haza tértek. És te, legyél akár király, akár főember, ^[45] félvén Sîn, az istenek királyának, az eget és a föld istenei urának hatalmas istenségét, éjszaka és nappal, valamint Šamaš, Adadot, Ištar, az eget és a föld úrnőjét, az Esagila ^[50] lakóját [...]: az egekben és a földön fohászkodjál hozzájuk, ne [...]. Sîn és Ištar szavára [...] ^[55] [...] magodat óvja meg, örökké s mindörökké.

7. Nabûna'id felirata Harrānban

(Kiadása: *J. C. Gadd: The Harran Inscriptions of Nabonidus. Anatolian Studies 8 [1958] XVII sk. tábla, 56. sk.*)

[I. 1] Sîn nagy tetteit senki sem ismeri az istenek és istennők közül; azok a messzi napok óta az országba nem jöttek le; az ország lakosai nézik ugyan, de táblára nem írván le, nem rögzítik ^[5] a jövő napoknak. Sîn, az istenek és istennők, az eget lakóinak ura — Nabûna'id, Bábili király előtt te az egekből lejössz. Én, Nabûna'id, akinek a bárki méltósága sem volt meg, aki szívemben nem vágytam a királyságra: az istenek és istennők könyörögtek ^[10] érettem, és Sîn elszóltott a királyságra. Éjnek idején álmodtattam velem, mondván: „Sietve építsd fel az Ehulhult, Sîn házat Harrānban — az országok összességét helyezem bizony a kezedbe!” A nép, Bábili, Barsip, ^[15] Nippur, Ur, Uruk, Larsa fiai, Akkad városainak papjai és lakossága azonban vétkeztek az ő nagy istensége ellen. Állandóan bűnbe estek, gonoszak voltak, nem ismerték Nannar, az istenek királyának haragját és felháborodását, törvényeiket elfeledték, állandóan aljasul beszéltek, ^[20] és nem igaz módon mint a kutya, harapdálták folyton egymást, szívükben hév és falánkság volt az akaratukból; kisebb lett az ország lakossága. És én városomból, Bābiliből eltávoztattam magam. Temā', Dadanu, Padakku, ^[25] Hibrā, Iadihu, valamint még Iatribu városok között jártam tíz éven át az utat. Városomba, Bābilibe nem léptem. Sîn, az istenek királyának, az urak urának — ezek az istenek és istennők, az eget

⁵ Vagyis Nabûna'id e két király udvarában töltött be tisztséget.

⁶ I. e. 547-ben. A felirat további része, mint a rövidebb sorok és a stílusváltozás is elárulják, későbbi pótlás. Az anyakirálynő temetésének a leírása páratlan az akkád irodalomban. E gyászszertartások a nyugati-sémi népeknél voltak elterjedve.

lakói — szavára teljesítették Sîn-Nannar, ^[30] Šamaš, Ištar, Adad és Nergal szavát. Ők gondoskodtak számomra épségem és életem őrizetéről. Abban az évben Nisannu és Tašritu hónapban Akkad és Hatti lakossága a hegyek és a tenger bőséges termését kapták. A nyár hevében, Simanu, Du'uzu, Abu, Ulūlu, Tašritu hónapokban, ezekben a hónapokban ^[35] mindezekben az években szünet nélkül Sîn parancsára Adad, az egek és a föld csatornafelügyelője az eső vizét bőséggel itatta velük; vagyonukat és tulajdonukat épségben (vagy: hiánytalanul) elélem hozták. Sîn szavára Ištar, a harc istene, aki nélkül nincs ^[40] háború vagy béke az országban, és fegyver nem készül: kezét fölébük terjesztette, s Egyiptom királya, a méd városok, az arab városok és az ellenséges királyok összessége a béke és a jóindulat végett követeket küldtek ^[45] elébem. Arábia lakói — akik fegyvert ^[46] hordanak, [...] amely Akkadé ^[47] és [...] ^[48] felálltak a rablás és a vagyon elvétele végett. ^[II. 1] Sîn szavára Nergal a fegyvereiket összetörvén, valamennyiüket [lábam] alá vetette. Šamaš, a jósjel ura, aki nélkül a száj nem nyílik ki, és a száj nem csukódik be, ^[5] Nannar, az ő nemzőatyja szavának végrehajtója: Akkad és Hatti lakosságának, akiket kezembe helyeztem, száját és szívét igazzá tévén irányomban, azok őrizték őrizetemet, teljesítették parancsomat a meredek hegyek ^[10] útvesztőiről, a kanyargós utakról, amelyeket jártam tíz éven át.

A határidő elérkezett, betelt a nap, amelyet az isten[ek] királya, Nannar rendelt: Tašritu hónap 17. napján, a napon, amelyen Sîn teljesíti kinyilatkoztatott ígérteit, Sîn, az istenek ura, aki (a hónap) első napján ^[15] — Anu sarlója a neve — (te) az égbe döfsz, és a földet rengeted; aki (magában) egyesíti az *anu*-ság jogkörét, aki egybefogja az *enlil*-ség jogkörét, aki elveszi az *ēa*-ság jogkörét, akinek a kezébe van letéve az egek minden jogkörének ^[20] összessége; az istenek Enlilje, a királyok királya, az urak ura, akinek parancsát nem lehet visszafordítani, és szava kétszer nem hangzik el; az ő hatalmas istenségének félelme tölti meg az egeket és a földet; arcvonása szerint szétválnak ^[25] az egek és a föld; ha nem veled, ki tehet akármit?, az országban, amelynél arra visz szíved, hogy lakott legyen, abban hatalmas istenséged félelmét helyezed el, alapjait szilárdra teszed a messzi napokra; abból az országból, amelynél arra visz szíved, hogy elpusztuljon, ^[30] abból félelmedet eltávolítod, azt elveted a messzi napokra; akinek az istenek és istennők, az egek lakóinak összessége, vigyázzák szája szavát, teljesítik ^[35] Nannar, nemzőatyjuk parancsát; aki egybefogja az egek és a föld jogkörét; akinek fenséges parancsa nélkül, amelyet az egekben naponta kimond, az ország nem létezik, és nincs fény az országban; ^[40] az istenek mint [...] remegnek; az Anunnaki istenek, akik hatalmas istenségének parancsa elől, amely nem [...] ^[43–48] [...] ^[III. 1] [...] jósoktól ^[2] és előjelmagyarázóktól tudakoltam az úton [...] ^[3] éjnek idején az álom zavaros volt, [...] ^[4] betelt az év, eljött a határidő, amikor [...] ^[5] Temā' városból [visszatérjek], ^[6] Bābili-[be], uralm[am] városába [belépjek]; ^[7] meglátván, [...] ^[8] [...] ^[9] [...] a közeli királyok ^[10] odajövéen, megcsókolták a lábamat, a távoliak meghallván, félték (Sîn) hatalmas istenségét. Az istenek és istennők, akik eltávoztak, messze voltak, visszafordulván, a javamat rendelték, és a jós jeleiben kedvezőek voltak számomra az előjelek. Dúsan, ^[15] és gazdagon, és bőségben, népemet a meredek hegyekben elszélesztettem, és épségben ráléptem az útra országom felé. Az ő hatalmas istenségének szavát őriztem: nem késlekedtem, nem tétoztam, nem voltam hanyag. Mozgósítván Akkad és Hatti lakosságát, Egyiptom határától, ^[20] a felső tengertől, az alsó tengerig, amit Sîn, az isten[ek] királya a kezemre bízott, az Eħulhult, Sîn házát újjáépítettem,

művét befejeztem. Sîn, Ningal, Nusku és Sadardunna istenek kezét megfogván, Bābiliből királyi városomból örömben ^[25] és boldogságban (oda) bevezettem, örök cellájukban lakoztattam (őket). Dús italáldozatot loccsantottam előttük, és az égőáldozatot bőséggé tettem. Az Ēhulhul „fejét” befejeztem, népe szívének örömet szereztem, teljesítettem Sîn, az isten[ek] királyának, az urak urának ^[30] — aki az egekben lakik, akinek neve felülmúlja az istenekét az égben — parancsát; (és) Šamašét — aki az ő legragyogóbbja —, Nuskuét, Ištarét, Adadét, Nergalét, akik teljesítik az őket felülmúló Nannar parancsát. Ahová csak fegyveremmel sújtottam (?), [...] azért tettem, ^[35] hogy teljesítem Nannar parancsát.

Akárki vagy te, akit Sîn a királyságra szólít el, és „Fiú! Fiam!” — mondja neked: Sîn szentélyét — aki az egekben lakik [...] és szavát ne [...] ^[40] aki [...] ^[41] fegyverével [...]

8. Nabûna'id krónika

A sajnos igen töredékes szöveg (B. M. 35 382) szintén az újbabylóni krónikák közé tartozik. Nem csupán Nabûna'id uralkodásának kronológiája miatt fontos, de azért is, mert Babilon bukásának egyébként meglehetősen homályos részleteit segít tisztázni. (Kiadása: S. Smith: *Babylonian Historical Texts* ... London 1924. XI–XIV. tábla, 110–118.)

[I. 1] [Nabûna'id trónralépésének évében ...] ^[2] [...] -jét vitte. A király [...] ^[3] [...] -jüket Bābili városba vitték. ^[4] [...]

^[5] [Nabûna'id 1. évében ...] levetvén, nem vitte. ^[6] [...] családjaik, amennyien vannak, ^[7] [...] A király, csapatait mozgósítván, a lázadók (?) ellen ^[8] vonult.

^[9] [A 2. évben] Tebetu hónapban Hamātu országban ... ^[10] (üres a sor)

^[11] [A 3. évben] Abu hónapban az Ammananu hegy felé ^[12] [...] gyümölcsfát, gyümölcsöt, amennyi csak volt, ^[13] [...] azok között Bābili belsejébe ^[14] [...] megbetegedvén, meggyógyult. Kislimu hónapban a király a csapatait ^[15] [...] és Nabûbeldānušur ^[16] [...] amely Amurrû országhoz tartozik, [...] felé ^[17] [...] Adummu ország ellen támadtak. ^[18] [...] hatalmas seregek ^[19] [...] Šindini város ^[20] [...] megölte őt. ^[21] [...] ^[22] [...] a seregek [...]

[II. 1] mozgósítván, Kuraš, Anšan ország királya ellen ment, hogy le[győzze] őt]. Ištumeget — a serege fellázadt ellene, elfogták és Kurašnak adták át. Kuraš Agamtanu országban, a fővárosban (= Ekbatana) elzsákmányolta Agamtanu ország ezüstjét, aranyát, kincsét, vagyonát, és Anšan országba vitte; a kincset és vagyont, amely [...]

^[5] A 7. évben a király Temā' városban (tartózkodott). A királyfi, a főemberei, a seregei Akkad területén (tartózkodtak). [Nisannu hónapra a király] nem ment Bābili városba. Nabû nem ment Bābili városba. Bēl nem vonult ki. Az újévi ünnep szünetelt. Az Ēsagila és Ēzida templomokban az áldozatokat Bābili és Barsip isteneinek, amint kell, (bemutatták). Az *urigallu* italáldozatot loccsantott, és a házat meghintette.

A 8. évben.

^[10] A 9. évben Nabûna'id király Temā'ban (tartózkodott). A királyfi, a főemberek és a sereg Akkad területén (tartózkodtak). Nisannu hónapra a király nem ment Bābili városba. Nabû nem ment Bābili városba. Bēl nem vonult ki. Az újévi ünnep szünetelt. Az Ēsagila és Ēzida templomokban Bābili és Barsip

isteneinek az áldozatokat, amint kell, (bemutatták.) Nisannu hónap 5. napján a király anyja Dūr-karāšuban, amely a Purattu partján, Sippar környékén van, meghalt. A királyfi és seregei három napig gyászoltak, siratás volt rendezve. Simanu hónapban Akkadban ^[15] a király anyja fölött siratás volt rendezve. Nisannu hónapban Kuraš, Parsu ország királya, mozgósítván seregét, Arba'ilu alatt átlépte az Idiglat folyót. Aiuru hónapban Lu[di?] ország ellen [ment], királyát megölte, vagyonát elvette, a saját helyőrségét állította fel [a falakra?]. Ezután a helyőrsége és a király ottmaradtak.

A 10. évben a király Temā'ban (tartózkodott). A királyfi, a főemberek és serege Akkad területén (tartózkodtak). [Nisannu hónapra a király nem ment Bābili városba. Nabû] nem ment Bābili városba. Bēl nem vonult ki. Az újévi ünnep szünetelt. [Az Ēsagila és Ēzida templomokban az áldozatokat] ^[25] Bābili és Barsip isteneinek, amint kell, bemutatták. [...]

[III. 1] [...] megölte. Az Idiglat folyó [...] ^[2] [...] Addaru hónapban Ištar Uruk város [...] ^[3] [...] amely a tengerföldre [...] ^[4] [...]

^[5] [A 17. évben] Nabû Barsip városból Bēl elébe ment [...] ^[6] [...] a király belépett az Ēturkalama-ba [...] ^[7] [...] hatalmas készlet bor [...] ^[8] [...] Bēl kivonult, az újévi ünnepet, amint kell, megtartották. [...] hónapban [...] és] ^[9] Maradda város istenei; Zababa isten és Kiš város istenei; Ninlil [és] ^[10] Hursagkalama istenei Bābili városba léptek. Ululu hónap végéig Akkad istenei, akik a föld felett és a föld alatt (vannak), Bābili városba léptek. Barsip, Kutû és Sippar városok istenei nem léptek be. Tašritu hónapban Kuraš Akkad seregei ellen ütközetet vívott Upi városnál, amely az Idiglat mellett (fekszik); Akkad lakosságát tűzzel égette fel, a lakosságot gyilkolta. A 14. napon Sippar város harc nélkül elesett. ^[15] Nabûna'id elmenekült. A 16. napon Uġbaru, Gutium ország tartománykormányzója és Kuraš seregei harc nélkül bevonultak Bābili városba. Ezután Nabûna'id, midőn visszatért Bābili városba, foglyul esett. A hónap végéig Gutium ország pajzsai zárták körül az Ēsagila kapuit. Senkinek a fegyvere nem volt az Ēsagilában és a szentélyekben, és a szertartást nem mulasztották el. Arahsamnu hónap 3. napján Kuraš bevonult Bābili városba. (Az utcákat) előtte (virág)ágakkal töltötték meg. A városnak béke adatott: Kuraš Bābili egészének békéjét rendelte el. ^[20] Gubaru, tartománykormányzója, kinevezte a tartománykormányzókat Bābili városban. Kislimu hónaptól Addaru hónapig Akkad isteneit, akiket Nabûna'id Bābili városba vezetett, visszavitték a városaikba. Arahsamnu hónap 11. napjának éjjelén Uġbaru meghalt. [Addaru] hónap [...] napján] a király felesége meghalt. Addaru hónap 27. napjától Nisannu hónap 3. napjáig siratást [rendeztek] Akkad területén. Az egész nép meghasogatta a fejét. A 4. napon Kambuzia, Kuraš fia, ^[25] az Ēgidrikalamasummu-ba ment, Nabû papja [...] ^[26] [...] mentek, és a legjobbakkal töltekeztek el. Midőn Nabû kezét [...] ^[27] [...] lándzsák és íjak [...] -ból [...] a királyfi a szertartás [elvégzésé]re [...] ^[28] [...] Nabû visszafordult az Ēsagilába. Az akadály (?) Bēl isten és [...] isten fia előtt [...]

[IV. 1] [...] ^[2] [...] Bābili lakosai ^[3] [...] a házakat lerombolták ^[4] [...] a hónap [...] -ján a kaput ledöntötték ^[5] [...] az Ēanna ^[6] [...] kijött a „bölcsesség házából” ^[7] [...] ^[8] [...] Bābili városban [...] ^[9] [...] Bābili [...] -jét?] megszerezvén, [...]

NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

IV. Mitanni, Szíria, Fönícia

NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

1. Arisen,¹ Namar² királyának felirata

Mezopotámia šumer és sémi államai mellett az északra és keletre fekvő hegyvidékeken szintén igen korán, már az i. e. III. évezredben kialakultak más népek, az elámiak és a hurriták államai is. Az egyik ilyen korai hurri állam Namar (vagy Nawar, később Namri) volt, amelynek Inbir nevű királyát (*In-bir šar ma-at na-ma-ar^{KI}*) már Narámsín említi egyik feliratában. Valamivel későbből, az Agadei-dinasztia és a III. Ur-i dinasztia közötti időből származik az a bronztábla-felirat, amely Arisent, Urkiš és Nawar királyát említi. A nevek alapján ítélve az indoiráni etnikai elem már az Észak-Mezopotámiát magában foglaló Mitanni állam e korai előfutárának uralkodó rétegében képviselve volt. (Arisen feliratának kiadása: *F. Thureau-Dangin* : RA 9 [1912] 1. skk.; *G. A. Barton* : The Royal Inscription of Sumer and Akkad. New Haven 1929. 170. sk.)

Nergal(nak), Hawalim király(ának) Arisen (*a-ri-si-en*), ^[5] a város pásztora, az építő, Urkiš és Nawar (*ur-kiš^{KI} u na-wa-ar^{KI}*) királya, fia Sadarmat (*sá-dar-ma-at*) ^[10] királynak, Nergal templomának építője, ellenfeleinek leverője. Aki ezt a ^[15] táblát elpusztítja, Šamaš és Ištar ivadékát ^[20] vegyék el! Saumsien építész.

2. Arišeni meghódolása Zimrilimnek, Mari királyának

A Mari-i levelek többször is említenek egy Arišeni nevű királyt, akinek Zimrilim, Mari királya (kb. i. e. 1715–1695) kortársának kellett lennie, tehát kb. négy évszázaddal később élt, mint Arisen, Urkiš és Nawar királya. Arišeni hatalmi területe a levelek alapján nem állapítható meg pontosan, de hozzávetőleg a korábbi Nawar (a későbbi Namrit) foglalhatta magában, azaz a Tigristől keletre a Zagros-hegységben kereshető. Így valószínűnek látszik, hogy ezen a területen legalábbis Narámsín korától (kb. i. e. 2270–2233) kezdve folyamatosan egy hurri-indoiráni etnikumú állam állt fenn, s ebből alakult ki azután az I. Babylón-i dinasztia hatalmának lehanyatlása után az i. e. XVI. század folyamán a Mitanni állam, amelynek hatalmi központja azonban már nyugatabbra, a Tigris és Eufratesz között, a Khabur-folyó vidékén feküdt. (Az Arišenit említő Mari-i levelek kiadása: *C.-F. Jean*: Semitica 1 [1948] 17. skk.)

B 308. Uramnak mondd (ezt): a következőképp (szól) Ibáladad, a te szolgád: ^[5] Aritub *šakkanakku*-ja (^{UR}GÍR)¹ — amennyire ismeretes (olv. helyesen: *i-na la-mu-di-e-em* = az *ina lamādīm* kifejezés Mari-i változata) — Naḥurba,²

¹ Arisen nevét általában a hurriból szokták magyarázni: '(Isten) testvért adott'. Apjának, Sadarmatnak neve azonban világosan indoiráni név: **Sadharmata*-. Így valószínűbb, hogy az Arisen alakban is egy indoiráni **Arišena*- nevet kell látnunk.

² Namar a Diyala folyó középső folyása mentén feküdt. E név valószínűleg szintén indoiráni eredetű (= óind *namra*-).

¹ *Šakkanakku* = helytartó, kormányzó.

² *Naḥur* névalak NÁ.ĤU.URKI írásképe *Na-’u₅-ur^{KI}*-nek is olvasható. Az így adódó *Naūr* helynév a *Namr*- > *Nawr*- név hurri változata lehet. Ebben az esetben Arišeni ugyanúgy Nawarnak volt a királya, mint négy évszázaddal korábban őse, Arisen.

Nahurból Ašlakkāba érkezett. Arišeni (*a-ri-še-en-ni*)³ egész ügyét következőképpen adta elő nekem: „Ettől a naptól kezdve ^[10] Zimrilim ruhája szegélyét megragadta, mind városa Nahur, mind uralmának városai, Burundu városa — Zimrilim városa és Arišeni a szolgája (*ma-ru-šu*)”... .

^[27] Eluht ügyét Lullum, Haḫḫum, Zalmaqum ország, Burundu és Talhawum⁴ királya (olv. UR *lu-ul-li-[im^{KI}]*) ^[30] elémtársa. Ezért így hírt, amelyet hallottam, uramhoz továbbítom. Most Arišeni szívét uramnak alávetette, csak uram érdeklődjék királysága felől, hadd gyakorolja, úgyhogy ami hatalma alá tartozik, ^[35] tartsa meg⁵... .

3. Idrimi felirata

Észak-Szíria i. e. II. évezredi történetének legfontosabb forráscsoportját azok a dokumentumok jelentik, amelyek L. Woolleynak az ókori Alalah-ban (ma Aḫana, Törökország) végzett ásatásai során kerültek elő. E szövegek régebbi csoportja (VII. réteg) az i. e. XVIII., a későbbi (IV. réteg) pedig az i. e. XV. századból származik. Utóbbiak közül mint történeti forrás a legjelentősebb Idriminek, e korszak első közelebbiről ismert alalahi uralkodójának felirata, amelyben küzdelmes életének történetét mondja el. Idrimi uralkodása az i. e. 1500—1470 közötti évekre esik, amikor az egyiptomi Újbírodalom fáraói még nem terjesztették ki hatalmukat Szíria területére. E kor vezető állama Mitanni volt, s Idrimi felirata nemcsak a kis észak-szíriai államok belső viszonyait világítja meg, hanem érdekes fényt vet Mitannihoz való kapcsolataikra is. (*S. Smith*: The Statue of Idrimi. London 1949).

Én vagyok Idrimi (*Id-ri-mi*), Ilmilimma fia, IM (istennek), Hebat (istennőnek) és IŠTAR (istennőnek),¹ Alalah úrnőjének, az én úrnőmnek szolgája.

Halpa (városában),² atyai örökségemben [...] zavargás tört ki, s (ezért) elmenekültünk ^[5] Emar (város) lakosaihoz, anyám rokonaihoz, és Emar (városában) laktunk. Testvéreim, akik erősebbek lettek nálam, nem laktak velem. Egyikük sem gondolt azokra a szavakra, amelyekre (korábban) gondolt. ^[10] A következőket mondtam: akinek van atyai öröksége, tartsa meg, akinek nincs, csatlakozzék Emar (város) fiaihoz.

Magamhoz vettem lovaimat, kocsijaimat és fegyvereimet, és eltávoztam. A pusztaságon ^[15] átkeltem, és a sutu (*su-tu-u^{KI}*) harcosok³ közé értem. Náluk fedett kocsimban töltöttem az éjszakát. A következő nap elindultam, és Kánaán országába (*ma-at ki-in-a-nim^{KI}*) mentem. Kánaán országában ^[20] Ammia (városának) közelébe értem. Ammia (városában) Halpa (város) fiai, Mukišhi ország fiai, Niḫ ország fiai és Ama'u ország harcosai⁴ laktak. Megláttak, ^[25] íme én vagyok az ő uruk fia! És ellenem gyülekeztek.

Úgy szokták mondani: sok (a baj), (de majd) elmúlik (*a-ka-a-na KA ur-tab-bi-a-ku ú-ra-aḫ*). És a ḫabiru (^LSA.GAZ) harcosok⁵ között laktam 7 évig.

³ Arišeni az Arisen név hurrizált alakja.

⁴ Észak-Mezopotámia északi és keleti szomszédságában fekvő országok és városok.

⁵ Tkp. „ahol kezének járása, (arra) tegye rá (kezeit)”.

¹ Az IM logogram mögött az akkád *Adad (Addu)* vagy a hurri *Tešup* isten, IŠTAR mögött pedig valószínűleg *Išhara* istennő rejtőzik.

² Halpa = Aleppo, a mai Haleb. Emar városát Halpától délnyugatra kell keresnünk.

³ A *sutu*-k nomád törzsek.

⁴ Mukišhi az Alalah körül elterülő és a tengerig nyúló vidék. Niḫ Mukišhi és Halpa között feküdt. Ama'u más forrásból nem ismeretes.

⁵ A *ḫabiru*-k az alalahi szövegek alapján következtetve portyázó csapatok voltak, amelyek igen különböző társadalmi elemekből tevődtek össze.

Tisztáztam a madarak (jóslatait), vizsgáltam a bárányok (beleit). És az idő-
(járás) isten (DINGIR Adad) hét éve ^[30] pergett el fejem fölött.

És hajókat építtettem. A harcosokat, akik nem voltak betegek, a hajókra szállítottam, és a tengeren közelítettem meg Mukišhe országát. Megérkeztek, és a hegységgel szemben kihajóztam. Amikor kétszerte erősebb lettem, felvonultam, ^[35] és országom hallgatott rám. Ökröket és juhokat hoztak barátságosan elem és vonulásom alatt. Nih ország, Ama'u ország, Mukišhe ország és Alalah, a székvárosom egy emberként tért vissza hozzám. Testvéreim ^[40] hallgattak rám, és szíнем elé jöttek. Amikor testvéreim kibékültek velem, testvéreimet (birtokukban) megerősítettem.

És 7 évig Barasuarna (*ba-ra-at-tar-na*),⁶ a hatalmas király, Hurri ország harcosainak királya ellenséges volt velem szemben. ^[45] A hetedik évben Barasuarna (*ba-ra-su-ar-na*) királyhoz, a harcosok királyához AN-wandát⁷ küldtem (követként), és kéréseket azokért a baráti békefeltételekért, amelyeket atyáim (kaptak), amikor atyáim vele kibékültek. És szavaink Hurri (ország) harcosai királyainak⁸ jónak látszottak. ^[50] És közöttünk a nagy eskü (szövegét) megállapították. A hatalmas király elődeink békefeltételeit és a köztük teendő eskü (szövegét) meghallgatta (*iš-me-l-ma*), és egyúttal az esküt kihirdették. Az eskü szavainak mását és a békefeltételek mását üdvözléseink embere (= a követ) ^[55] megkapta. És készítettem egy nagy serpenyőt, s arra áldozatot helyeztem. És a tőlünk elmenekültek birtokát vezéreimmel és harcosaimmal elpusztítottam, büntetésként elvettem tőlük (*an-na-am a-sé-bat-šu-nu!*), és királyként uralkodtam.

Alalahba hozzám jöttek földem (LIL-ia : LİL-ia helyett) és népem (UŠ-ia) királyai. És ahogy ők (maguknak) szolgáltatásokat szedtek, az ő szolgáltatásaikat, ^[60] amelyeket az elődök a földre kivetettek, én is kivettem a földre. És büntetést szabtam ki rájuk.

Magamhoz vontam harcosaimat, gyalogságomat, és Hatte országa⁹ ellen ^[65] vonultam fel, És (ott) 7 vár van (és) vásárhelyeik: Paššahe, Damarutre'i, Hulahhan, Zisi, I'e körzete, Uluzi, a főváros és Zaruna városa. Ezek a várak (és) vásárhelyeik (vannak ott), és azokat ^[70] én teljesen kiraboltam. Hatte országa nem gyűlt össze, és nem vonult ellenem. Ami a szívemben (volt), azt tettem. Ingó vagyonukat elhurcoltam. Árujukat, kincseiket, vagyontárgyaikat elvettem magamnak, és szétosztottam fegyveröves harcosaim, ^[75] vezéreim, testvéreim között. És vezéreim jól el vannak látva. Velük együtt magamnak (is) vettem el (a zsákmányból).

És visszatértem Mukišhi országába, és bevonultam Alalahba, székvárosomba. Az ingó vagyonból, az árukból, a kincsekből, a vagyontárgyakból, ^[80] amelyeket Hatte országából hazaküldtem, egy palotát (É) építtettem. Trónomat, amilyenek a királyok trónjai, éppen olyanra csináltattam. Tisztségviselő állami szolgálóimat, mint a királyok állami szolgálói, fiaimat, mint az ő fiaik, tisztség-

⁶ A hurri király neve a feliraton két alakban fordul elő. Ezek közül talán a második a helyes, legalábbis ez könnyebben magyarázható. Barasuarna uralkodása az 1500 körüli évekre eshetik, s így személyében a legkorábbi ismert mitanni királyt kell látnunk.

⁷ Idrimi követének neve valószínűleg luwi eredetű. Az AN logogram jelentése benne 'isten', úgyhogy a név luwi alakja *Šuwannawanda- lehetett.

⁸ A „királyok” (*šarrani* III. A) szó alatt itt nyilván a mitanni uralkodó főembereit kell értenünk, akik lehet, hogy a *šarru* 'király' címet viselték.

⁹ Hatte ország = a Hettita Királyság. A felsorolt hettita városok a mai Iskenderuni-öböl vidékén feküdtek.

viselő udvari embereimet, mint az ő udvari embereik, olyanná tettem. A sutuknak (ŠUMES), akiknek országomban ^[85] lakóhelyük volt, jó lakhatást biztosítottam, akik nem laktak (állandó) lakóhelyet, azokat én letelepítettem. Így szilárdítottam meg országomat. És olyanná tettem váraimat, mint elődeinké és őseinké voltak. Azokat az ünnepi időpontokat, amelyeket Alalah (városának) istenei kijelöltek és apáink apáinak véres és italáldozatait, amelyeket ők részükre megállapítottak, ^[90] én mindig megünnepelem.

Ezeket csináltam én, és fiamnak, Adadnirārinak a kezére bízam.¹⁰

Aki az én szobromat, ezt itt ellopja, sarjadékát vegye el az Ég, átkozza meg! Aki megsemmisítésére gondol, sarjadékát vegyék el ^[95] az ég és a föld istenei, királyságára és országára tegyék rá kezüket, osszák szét. Aki megváltoztatja, szétzúzza ezt, Adad, az Ég és a föld ura és a nagy istenek pusztítsák el nevét és magját örökre.

Šarruwa királyi írnok felolvasta (a felirat szövegét). Šarruwának, az írnoknak, aki ezt a szobrot felirattal látta el, az ég és a föld istenei ^[100] adjanak jó egészséget, védjék őt, segítsék őt! Šamaš, a felső és alsó világnak az ura, az Ūr, a halál árnyait tartsa tőle távol!

30 kedvező éven át uralkodtam. Békés erőfeszítéseimet szobromra felíratam. Legyenek [érvényben], és rajtam túl is legyenek szilárd[ak]!

4. Tušratta mitanni király levele III. Amenhotep egyiptomi fáraóhoz

(Kiadása: Amarna Nr. 17.)

^[1] Nibmuariának, Egyiptom királyának, testvéremnek mondja Tušratta (*Tu-iš-e-rat-ta*), Mitanni ország királya, a te testvéred. Én jól vagyok. ^[5] Legyen jó neked is. Giluhepának, nővéremnek, legyen jó! Házadnak, feleségeidnek, fiaidnak, főembereidnek, válogatott harcosaidnak, lovidnak, harci szekereidnek és országod szívének ^[10] legyen nagyon jó! Amikor atyám trónjára ültem, kicsi voltam, és Tuhi az országom ellen nem szép dolgot cselekedett, és az urát megölte. És ezek miatt ^[15] nekem azzal, akit szeretek, a jó viszonyt nem engedte meg. Én azonban ezek iránt a nem szép dolgok iránt, amelyek országomban történtek, már nem voltam elnéző, és Artasšumara, az én testvérem ^[20] gyilkosait a velük tartókkal együtt megöltem. Amint te az apámmal jó viszonyban voltál, én ugyanezek miatt küldtem hozzád, szóltam neked, hogy testvérem meghallja ezeket, és örüljön. Apám szeretett téged, ^[25] és te még jobban szeretted apámat. És apám szeretete szerint nővéremet hozzád adta. Hiszen ki más volt úgy az apámmal, mint te? [. . .] ^[32] Mikor az ellenség országom ellen jött, Tešub, az én uram, a kezembe adta őt, és megöltem őt. Közülük senki sem tért vissza az országába. Íme, 1 harci szekeret, 2 lovat, 1 ifjút, 1 szűzet küldök neked Hatti zsákmányából. Ajándék gyanánt 5 harci szekeret, ^[40] 5 fogat lovat küldök neked, testvéremnek. Ajándék gyanánt nővéremnek, Giluhepának 1 arany melldísz, 1 arany gyűrűt, 1 arany [. . .]-t és 1 kőkorsót, amely nemes olajjal van tele, ^[45] küldök neki. Íme, Giliát, meg-

¹⁰ Idrimi felirata az ókori keleti államoknak arra az érdekes uralkodási rendjére nyújt példát, amely szerint a királynak egy bizonyos uralkodási idő — Idrimi esetében 30 év — után le kellett mondania, és a hatalmat fiának kellett átadnia.

bízottamat és Tunipibrit küldtem el. Testvérem bocsássa őket gyorsan el, a döntést gyorsan hozzák el elém, hogy a testvérem ^[50] üdvözlét halljam és örüljek. Testvérem is törekedjék a jó viszonyra velem, és testvérem küldje ide követeit, hogy testvérem üdvözlét elhozzák nekem, és én meghallgassam.

5. Rībaddi levele Byblosból az egyiptomi fáraóhoz

(Kiadása: Amarna Nr. 74.)

^[1] Rībaddi mondja urának, az országok királyának, a nagy királynak, a harc urának. Gubla város Bēlitje adjon erőt a királynak, az én uramnak. Uram, az én Napom lábához ^[5] hétszer (és) hétszer leborultam. Tudja meg a király, az úr, hogy Gubla, a király igaz szolgálója, a (király) apáinak napjaiban jó (helyzetben) volt. Most azonban, íme, a király kiejtette hűséges városát ^[10] a kezéből. Nézze meg a király apái házának tábláit, vajon nem igaz szolgál-e az az ember, aki Gubla városban van. Ne vonakodj a te szolgálóidtól! Mert a ħabiru katonák ellenségessége erősebb nálam, és ^[15] országod istenei [...]. Fiaink és lányaink valamennyien, mivelünk együtt, Iarimuta országba vették be magukat, hogy életüket mentjük. Földem olyan asszonyra hasonlít, akinek nincsen férje, mert nincs, aki megművelje. Összes városom, amelyek ^[20] a hegyekben és a tenger partján vannak, a ħabiru katonákkal működnek együtt. (Csupán) Gubla, két várossal, maradt meg nekem. És most, íme, Abdiaširta elvette magának Šigata várost, ^[25] és Ammia város lakosságának ezt mondta: „Öljétek meg előljárótokat, és olyanok lesztek, mint mi, és nyugodtan lesztek.” És azok a szavai szerint cselekedtek, és olyanok, mint a ħabiru-k. És most, íme, ^[30] Abdiaširta írt a katonáknak: „Bit-Ninurtában gyűljetek körém! És meghrohanjuk Gubla várost.” Ha nincs valaki, aki kiment engem az ellenség kezéből, akkor leverik a kormányzóságot az ^[35] országokban, és minden ország a ħabirukkal fog együttműködni. Téessék igazság valamennyi országgal!; fia(ink) és lánya(ink) nyerjék el a nyugalmat örökre! De ha még a király is kivonulna, ^[40] az ellensége lenne mindegyik ország. Így végeztek ők egymás között, és ily módon nagyon-nagyon félek, hogy nincs senki, aki megmentene engem ^[45] az ő kezükből. Mint a madarak, amelyek hálódva vannak fogva, olyan vagyok én Gubla városban. Miért vonakodsz országod irányában? Íme, én így írtam a palotának, ^[50] de nem hallgattad meg szavamat. Íme, Amanappa nálad tartózkodik. Kérdezd meg őt. Ő ismeri és látta szükségét, amely rajtam van. Hallgassa hát meg a király szolgálja szavait! És adjon élelmet a szolgálójának, ^[55] és tartsa életben a szolgálóját, s én őrizni fogom hűséges városát, amíg Bēlitünk, a mi isteneink [...] és országunkra vetik pillantásukat. És a király bárcsak gondolna országára! Szerezz nyugalmat országodnak! Bár helyesnek tartaná ^[60] a király, az én uram, és elküldené egy emberét, aki itt maradna, én pedig a király, az én uram elé mennék. Jónak tartod ezt velem szemben? Mit csináljak én egymagamban? Íme, így töprengek nappal ^[65] és éjszaka.

6. Abdiašratum levele az egyiptomi fáraóhoz

(Kiadása: Amarna Nr. 60.)

A királynak, a Napnak, uramnak mondja Abdiašratum (= Abdiaširta), a te szolgáló, a por lábada (nyomán). A király, az én uram lábához ^[5] hétszer és hétszer leborultam. Nézd, én a király szolgálója és házában kutya vagyok, és

Amurru országát teljes egészében a király, az én uram számára őrzöm. ^[10] Ismételten mondtam Paḥanaténak, az én felügyelőmnek: „Szerezz mentő csapatokat a király országainak védelmére. Íme, a király valamennyi (al)-királya válogatott katonákat ^[15] keres, hogy az országokat kiszakítsák a kezemből.” [. . .] ^[20] Kérdezze meg őt a király, Paḥanatét, az én felügyelőmet, hogy nem őriztem-e Šumuri (és) Ullaza városokat. Amikor a felügyelőm ^[25] a király, a Nap élelmét viszi, én aratom Šumur gabonáját, és valamennyi országot a király, az én Napom, az én uram számára védem. ^[30] A király, az én uram, bizony ismer engem, hogy Paḥanate, az én felügyelőm kezére ad.

7. Alašia királyának levele Egyiptom fáraójához

(Kiadása: Amarna Nr. 35.)

Egyiptom királyának, az én testvéremnek mondja Alašia királya, a te testvéred. Én jól vagyok; házaim, feleségem, fiaim, főembereim, lovaim, harci szekereim, és ^[5] országom szíve nagyon jól van. Legyen jó testvéremnek is; házaidnak, feleségeidnek, fiaidnak, főembereidnek, lovaiddnak, harci szekereidnek, és országod szívének legyen nagyon jó! Testvérem, íme, követemet a te követeddal együtt elküldtem hozzád Egyiptomba. ^[10] Amikor 500 [biltu] rezet küldtem neked, azt mint ajándékot küldtem neked, testvéremnek. Testvérem! Hogy a réz kevés, szívedre ne vegyed! Mivel országomban Nergal isten, az én uram keze országom minden emberét megölte, és nincs, aki a rezet készítse. ^[15] És testvérem ne vegye szívére! Követedet az én követemmel sürgősen küldd el, és mindazt a rezet, amelyet követelsz, testvérem, én elküldöm neked. Testvérem vagy; nagyon sok ezüstöt ^[20] fogsz küldeni nekem! Az istenek ezüstjét add nekem! Én is mindazt, amit testvérem kíván, el fogom küldeni testvéremnek. Továbbá, testvérem, az ökröket, amelyeket követem kért tőled, add meg nekem, testvérem. És a nemes olajat, testvérem, ^[25] két köcsöggel küldd el nekem, testvérem! És egy sasjóst küldjél nekem. Továbbá, testvérem, országom emberei beszéltek velem a fáimról, amit Egyiptom királya vesz tőlem. Testvérem, az árat [tudassa velem].

^[30] Továbbá ez van még: egy Alašiaból való ember meghalt Egyiptomban, és a holmija az országodban van. Fia pedig és felesége, nálam vannak. Testvérem szedje hát össze az Alašia-beli ember holmiját, és követem révén adja ki, testvérem! ^[35] Testvérem, ne vedd szívedre, hogy követed 3 évet maradt országomban, mert Nergal keze van országomon és házamon; feleségemnek volt egy fia, aki most halott, testvérem. ^[40] Követedet a követemmel együtt sasként sebesen küldd el, és ajándékot fogok küldeni neked, testvéremnek. Továbbá testvérem az ezüstöt, amit kérek tőled, küldje el, nagyon sokat, testvérem. ^[45] És a holmit, amit kérek tőled, testvérem juttassa el. És testvérem tegye meg mindig minden szavamat, és amit te mondasz nekem bármikor, én is megteszem. Hatti királyával és Šanḥar királyával, ^[50] velük ne lépj kapcsolatba! Én mindig az ajándékot, amelyet nekem küldtél, én kétszeresen adtam vissza neked! Követeid velem jól jártak, ^[55] és az én követeim veled jól jártak.

8. Azittawadda király felirata

A törökországi Karatepe községben, a szíriai határhoz közel 1947-ben nagy jelentőségű feliratok kerültek elő. Ezek a feliratok Adana királyától, Azittawaddától származnak, és a király tevékenységéről számolnak be. A feliratok jelentősége elsősorban kétnyelvű

(hieroglif hettita és főnciai) voltakban áll. A hieroglif hettita írást már régóta ismerték, ték de ez volt az első terjedelmes kétnyelvű felirat, amelynek segítségével új alapokra lehetett helyezni a hieroglif hettita írás és nyelv megfejtését. A felirat jelentősége ebből a szempontból a híres rosettei felirattal vetekszik, amely az egyiptomi hieroglif írás megfejtésének kiindulópontjává lett. Az előkerült három felirat lényegében azonos szövegnek három változatát foglalja magába. A legteljesebb a harmadik változat, amely három, egyenként 1¼ méter magas kőtömbön maradt fenn. A felirat keltezése bizonytalan. Legvalószínűbbnek látszik I. N. Vinnikov feltevése, aki szerint Azittawadda király tevékenysége az asszír uralomnak a 9. század utolsó harmadában történt időleges hanyatlására esik, s eszerint a felirat i. e. 830–815 között keletkezett volna. Mivel azonban a feliratot állító király mindeddig egyetlen más történelmi forrásból sem ismert, a kérdést egyelőre végleg eldönteni nem lehet. Történeti szempontból a felirat jelentősége abban áll, hogy a délkelet-kisázsiai és észak-szíriai kiskirályok belső életére és egymás közötti harcaira, valamint a királyi hatalom ideológiájára vet fényt. (A felirat főnciai szövegének legjobb kiadása: A. Dupont-Sommer: RA 42 [1948] 160–188. 1. Értékes kommentárt írt hozzá I. N. Vinnikov: *Épigr. Vosztoka* 5 [1951] 121. 1. kk. Legújabb magyarázatos kiadása H. Donner–W. Röllig: *Kanaanäische und aramäische Inschriften*. Wiesbaden 1962/64. Nr. 26.)

I. Én vagyok Azittawadda, Ba'al áldottja, Ba'al szolgája, akit hatalmassá tett Urikki,¹ a danunák² királya. Ba'al tett engem a danunák atyjává és anyjává, és én életet adtam a danunáknak, kitágítottam Adana síkságának földjét Napkelettől Nyugatig. És így napjaimban minden jó érte a danunákat, bőség és kellemetesség. Megtöltöttem Pa'ar³ raktárait, lovat lóra, pajzsot pajzsra, táborni táborra halmoztam, Ba'al és az istenek kegyéből. Megtörtem a gőgösöket, és szétzúztam minden gonoszát, ami az országban volt. Felépítettem felséges palotámat gyönyörűségesen, és felséges nemzetségem iránt kegyet gyakoroltam. Felültem hát atyám trónjára, és békét teremtettem minden királlyal. Atyjának tekintett minden király, igazságosságom, bölcsességem és szívem kegyessége miatt. Építettem erős falakat is a határ minden végpontján, azokon a helyeken, ahol gonosz emberek, rablóbandák vezetői garázdálkodtak, akik nem szolgálták MPŠ (= Mopsos)⁴ házáat. De én, Azittawadda, lábaim alá tapostam őket, és falakat építettem ezeken a helyeken, hogy a danunák szívük nyugalmában tanyázhassanak. Leigáztam a Napnyugat hatalmas országait,⁵ amelyeket egyetlen, előttem uralkodó király sem igázott le. II. De én, Azittawadda, leigáztam őket, urukká lettem, és letelepítettem lakosaikat határom legszélén, Napkeleten, és a danunákat telepítettem le helyükbe. Ők élnek napjainkban Adana síkságának egész határa mentén, Napkelettől Napnyugatig és mindazokon a helyeken, amelyek azelőtt félelmetesek voltak, úgyhogy mindenki félt járni az ottani úton. De napjainkban oszlopokat is állítottam fel nyilvánosan, hogy egybefogjam a kerületeket Ba'al és az istenek kegyéből.⁶ Így tehát napjaimban csupa bőség, jólét, kellemes nyugalom és a szív megelégedettsége jutott a danunáknak, és Adana egész síkságának. Felépítettem ezt a várost is, és elneveztem Azittawaddiának, mert Ba'al és Rešep-Šeparan⁷

¹ Valószínűleg Azittawadda apja.

² Az Adana síkságon élő törzs neve.

³ Az ország fővárosának neve.

⁴ Az Adanában uralkodó hettita dinasztia alapítójának neve. Homályos formában a görög mitológia is ismeri Mopsos néven, mint a trójai háború egyik kortársát; nevét őrizi a kisázsiai Mopsu-hestia (= Mopsos székhelye) város is.

⁵ Az Adanától nyugatra fekvő kis államok egyikét-másikát nevezi így. Kilamuwa felirata arról is tud, hogy a danunák egy időre egészen Mamáig terjesztették hatalmukat.

⁶ Ennek a mondatnak értelme teljesen homályos, fordítása vitatott. Talán a király centralizáló politikájára céloz.

⁷ Főnciai isten. Rešep viharisten volt, a Šeparan kiegészítés viszont inkább madár-istenne engedne következtetni.

bízott meg építésével. Felépítettem tehát Ba'al és Rešep-Separan kegyéből, bőségben, kellemetességben, nyugalmas lakóhelyül és a szív meglegedésére, hogy őrhelye legyen Adana síkságának és Mopsos házának, mert napjainkban Adana síksága földjének bőség és kellemetesség jutott, és nem volt nyomorúság a danunák között napjainkban. Felépítettem tehát ezt a várost, az Azittawaddia nevet adtam neki, és benne lakattam Ba'al-Karantarišt.⁸

III. Áldozatot is mutattam be mind az istenszobroknak. Évenkénti áldozat: egy tulok, szántás idején: 1 juh és aratás idején: 1 juh.⁹ Áldja hát meg Ba'al-Karantariš Azittawaddát étellel, békével és erővel, hatalommal minden király felett, és adja meg Ba'al-Karantariš és a város minden istene Azittawaddának az élet hosszúságát, évek sokaságát, a legfőbb kellemetességet és erős hatalmat minden király felett! Legyen ez a város gazdag a jóllakottságban és a mustban. S ez a nép, amely benne lakik, legyen birtokosa tulkoknak, birtokosa nyájnak, ura a jóllakottságnak és mustnak, gazdagon szüljön, gazdagon hatalmasodjék, és sokszorosan szolgálja Azittawaddát, és Mopsos házát Ba'al és az istenek kegyéből.

De ha valamely király vagy valamely fejedelem vagy bármely emberfia eltörölné Azittawadda nevét erről a kapuról, és saját nevét tenné a helyébe — még ha jóindulattal van is a város iránt —, vagy ha eltávolítaná ezt a kaput, amelyet Azittawadda állított, idegen kaput építene, és arra helyezné nevét — akár jóakarattal távolítja el, akár gyűlöletből és gonoszyságból távolítja el ezt a kaput —: törölje el Ég Ura (= Ba'al Šamēm) Él, a Föld teremője és az örökkévaló Nap (Šamaš) s az istenek minden nemzetsége ezt a királyságot, ezt a királyt, ezt az embert — de Azittawadda neve maradjon fenn örökké miként a Nap és a Hold neve is!

9. Kilamuwa király önéletrajzi felirata

Kilamuwa az észak-szíriai Sam'al állam — más néven Ya'ûdi — királya volt, az i. e. 825 körüli években. Apja, a feliratban is megnevezett Hayyā, III. Šulmānuasariḏu asszír király i. e. 853-ból kelt feliratában az asszír királytól függő kiskirályok között szerepel, de fia, úgy látszik, időlegesen lazítani tudott a függőségen, bár teljesen meg nem szüntette. A föníciai nyelvű, de erős arameus beütést mutató felirat a mai Sencirli közelében 1908-ban került elő. Jelentősége abban áll, hogy nemcsak az apró szíriai államok egymás közti harcairól szól, hanem a kicsiny Sam'al állam társadalmi osztályainak küzdelmére s a király egyensúlyozó politikájára is fényt vet. (A felirat kiadása: *M. Lidzbarsky*: *für Ephemeris semitische Epigraphik* 3. [1914] 218—238; Donner—Röllig: *id. m. Nr. 224.*)

I. Én Kilamuwa vagyok, Hayyā fia. Gabbar uralkodott Ya'ûdi felett, de nem ért el semmit. Következett Bāmā, de nem ért el semmit. Következett atyám, Hayyā, de nem ért el semmit, majd bátyám Ša'il, de nem ért el semmit.

De én, Kilamuwa, Tammat¹ fia — amit én tettem, nem tették azt az előző királyok! Atyám házát körülvették a hatalmas királyok, és mind harcolni akartak ellenem. De olyan voltam e királyok kezében, mint a tűz, mely megperzseli a szakállat, mint a tűz, mely elégeti a kezét! Hatalma volt felettem

⁸ Máshonnan nem ismert istenalak.

⁹ Eszerint évenként háromszor, újév, szántás és aratás ünnepén mutattak be áldozatot.

¹ Itt a király anyja nevével jelzi magát.

a danuniak királyának,² de felbéreltem ellene Asszíria királyát³ — s a fiatal nőt olyanná tettem, mint a juh, s a férfit, mint egy öltözék ruha.⁴

II. Így ültém én, Kilamuwa, Hayyā fia atyám trónszékébe! A korábbi királyok idején a *muškab*⁵-emberek úgy morogtak, mint a kutyák. De én — egyikük számára atya lettem, a másik számára anya lettem, a harmadik számára testvér lettem. Aki még csak nem is látott birkafejet — birkanyáj urává tettem. Aki még nem látott marhafejet — marhacsorda urává tettem. És ezüst urává, és arany urává! Aki gyermekkorra óta inget sem ismert — napjainkban biszszusba öltözött! Én fogtam kézen a *muškab*-embereket, s az ő lelkük olyan lett irányomban, mint az árva lelke anyja iránt.

III. Ha majd valamelyik fiam trónomra ül utánam, de tönkreteszi ezt a feliratot — ne tisztelje többé a *muškab* a *ba'arir*-t, és ne tisztelje többé a *ba'arir* a *muškab*-ot. És ha bárki szétzúzná ezt a stélét — zúzza szét a fejét Ba'al-Semed, Gabbar ura, zúzza szét a fejét Ba'al-Xammān, Bāmā ura, együtt Reḡub-'Ellel, a palota urával!⁶

10. Zakir, Hamaṯ királyának felirata

Zakirnak, Hamaṯ királyának arameus nyelvű, erős föníciai nyelvhathást feltüntető felirata 1902 óta ismeretes. A király uralkodásának ideje az ékiratos források és az Ótestamentum adatai alapján meglehetősen pontossággal meghatározható. A benne megnevezett (III.) Barhadad, Hazā'el fia, Arām (= Damaskos) király, az ékirásos forrásokban Biridri, az Ótestamentumban Benhadad néven többször is említést nyer, és az i. e. 810–790 közötti időben uralkodott. Itt említett sikertelen hadjárata Hamaṯ elfoglalására az i. e. 810–805 közötti évekre, az asszír uralom időleges meggyengülésének idejére tehető. A felirat történeti háttére nagyjából a következőképpen rekonstruálható: Zakir, aki önmagát „alacsony származásúnak” nevezi, valószínűleg trónbitorlás útján került Hamaṯ trónjára, majd meghódította a La'aš nevű királyságot is — ennek fővárosa volt Hazraḡ —, és nyilván ez a hatalmi terjeszkedése váltotta ki annak a koalíciónak létrejöttét, amelyben még a szintén fenyegetett Kilikia — nagyjából azonos az Azittawadda felirataból ismert Adana síkságával — király is részt vett. (A felirat legjobb szövegkiadása: I. N. Vinnikov: Epigr. Vosztoka 10 [1955] 84–94. Donner-Röllig: i. m. Nr. 202).

Ez az a stélé, amelyet állított Zakir, Hamaṯ és La'aš király a 'LWR¹ tiszteletére.

Én Zakir, Hamaṯ és La'aš király — alacsony származású ember vagyok én ('š'nh 'nh), de felemelt engem az Egek Ura (= Ba'al-Šamēn), segítségemre jött, és az Egek Ura királya tett engem Hazraḡ földjén. Barhadad, Hazā'el fia, Arām király, 10(+x) királyt² egyesített ellenem: Barhadad és tábora, Barguš³

² Vö. az Azittawadda-feliratot.

³ A valóságban nyilván adót ajánlott fel a nála jóval hatalmasabb asszír királynak.

⁴ Azaz: annyi hadifogoly-rabszolgát szerzett, hogy egy rabszolganőt egy juh, egy férfit egy öltözék árért lehetett megvásárolni.

⁵ A lakosság két rétege közül az etimológia szerint a *muškab* — emberek a letelepült parasztságot foglalják magukba, amely függő helyzetben volt a *ba'arir*-okkal, a hódító beduinokból kikerült nemességgel szemben.

⁶ Eszerint minden királynak megvolt a maga védőistene.

¹ A szó érthetetlen. Vagy valamely istent, vagy a király apját jelenti.

² Ezek közül a felirat csak a leghatalmasabb hetet sorolja fel. A „királyok” nagy száma is Észak-Szíria teljes politikai széttagoltságáról tanúskodik.

³ Az Eufratesz felső folyásától nyugatra fekvő vidék, Bīt-Agusi, király.

és tábora, Qū'ē királya⁴ és tábora, a Völgy⁵ királya és tábora, Gurgum⁶ királya és tábora, Šam'al^{6a} királya és tábora, . . . Meliz⁷ királya és tábora, összesen 17 király, táborukkal együtt. Ostrom alá vették e királyok Hazraṣot,⁸ falat építettek: magasabbat, mint Hazraṣ fala, és árkot ástak: mélyebbet, mint Hazraṣ árka. De felemeltem kezemet Ba'al Šamēn felé, meghallgatott Ba'al Šamēn, és szólt hozzám Ba'al Šamēn látnokok és jósök által. Így szólt: „Ne félj, hiszen én tettelek királlyá, és megszabadítalak mindezekről a királyoktól, akik ostrom alá fogtak”. És így szólt hozzám Ba'al Šamēn: „Mindezeket a királyokat, akik ostrom alá vetettek téged, elpusztítom, s azt a falat, amelyet Hazraṣ ellen emeltek, lerontom!”

(A felirat további részei egyre töredékesebbé válnak. Csak annyi értelem hámozható ki belőlük, hogy a király visszaverte az ostromot, majd újjáépítette fővárosát, és számos erődöt is emelt.)

11. Tyros kereskedelmi kapcsolatai

(Yehezqē'l 27. fejezet)

Tyros (Šōr) volt a legjelentősebb a föníciai kereskedővárosok között. Előnyös fekvése (egy szigetre épült) a hódításokkal szemben is védettséget biztosított számára; Nagy Sándor előtt (332) lényegében senkinek sem sikerült elfoglalnia. Az alábbi szöveg Yehezqē'l (Ezékiel) próféta gyűjteményében maradt ránk; szerzői hitelessége vitatott, az azonban kétségtelennek látszik, hogy II. Nabukudurriuşur 13 éven át tartó ostromával kapcsolatban keletkezett (585–572). A költői szöveg (csak 11–24. próza) Tyros kereskedelmi kapcsolatainak legbeszédesebb forrása.

[27 : 1] Jahve igéje volt hozzám: [2] Te, ember fia, fogj Tyros fölött gyász-énekbe; [3] és mondd Tyrosról:

A tenger bejáratánál¹ lakó, a népek kalmára, számos sziget felé: ezt mondja az Űr, Jahve: Tyros, így beszéltél: Szépségben tökéletes hajó vagyok. [4] Határaid a tengerek közepén vannak, építőd szépségét tökéletessé tették: [5] Šenir ciprusaiból építették neked a deszkafalakat,² cédrust hoztak a Libanonról, hogy árbócot csináljanak fölébed; [6] Bāšānból való keményfából készítették evezőidet; a hajóorrot a Kittim szigeteiről³ szállított elefántesontból csinálták; [7] vitorlád egyiptomi tarka lenvászon volt, hogy zászlód legyen; Elīšā szigeteiről⁴ való lila és bíbor szövet fedett be. [8] Šidōn és Arwād lakói voltak evezőseid, Egyiptom mesterei benned voltak, ők a kormányosaid. [9] Gebal⁵ vénei és mesterei voltak benned, hogy a repedéseidet javítsák, a tenger minden hajója, és hajó-

⁴ Qū'ē = Kilikia.

⁵ A Völgy — talán Adana síksága; vö. Azittawadda feliratát.

⁶ Észak-szíriai terület.

^{6a} Ma Sencirli.

⁷ Meliz: a klasszikus Meliténé, a mai Malatiya, Törökország keleti határánál.

⁸ Hazraṣ: Az Orontéstól keletre fekvő város, La'aš fővárosa.

¹ Vagy: gázlójánál; a szigetet a szárazföldön levő Óvárostól keskeny és sekély tenger-szoros választja el.

² Azaz: a hajótestet.

³ Itt: Ciprus, és esetleg az Archipelagos szigetei.

⁴ Valamilyen görög tengerpart vagy sziget; talán Dél-Itália görög gyarmatvárosai; vagy Alašia helységgel (Ciprus szigetén) azonos.

⁵ Gubla, Byblos.

saik, voltak benned, hogy csereárukat cseréljenek. ^[10] Pāras,⁶ és Lūd,⁷ és Pūt⁸ voltak seregedben a harcosaid, pajzsot és sisakot akasztottak föl benned, ezek adták pompádat; ^[11] falaidon körben Arwad fiai és seregeik; a kimmerek⁹ a tornyaidon; pajzsaitak körbe akasztották falaidon, ezek tették tökéletessé szépségedet. ^[12] Taršiš,¹⁰ mindenféle vagyoned nagysága miatt, kereskedő feled volt: ezüsttel, vassal, ónnal, ólommal viszonozták árucikkeidet. ^[13] Yāwān,¹¹ Tūbal,¹² Mešeḫ¹³ — ezek voltak kalmárfeleid: „emberi lény”-nyel¹⁴ és réz-edényekkel viszonozták áruidat. ^[14] Tōyarmā¹⁵ házából lovakat, háttaslovakat, öszvéreket adtak árucikkeidért. ^[15] Deḏān¹⁶ fiai a kalmárfeleid, számos sziget a kereskedő feled: elefántagyarat és ébenfát hoznak neked áru gyanánt. ^[16] Arām a kereskedő feled, mivel sok a kézművesárud; lószerszámot, bíbort, tarka szőttest, lenvásznat, fekete korallt, rubint adtak árucikkeidért. ^[17] Yehūdā és Yisrā’ēl földje,¹⁷ ők is kalmár feleid: Minniō¹⁸ búzájával, fügével, mézzel, olajjal, balzsamkenőccsel viszonozták árucikkeidet. ^[18] Dammeseq¹⁹ a kereskedő feled, mivel sok a kézművesárud, s mindenféle vagyoned nagysága miatt: Helbōn²⁰ borával és fehér gyapjával; ^[19] Ūzzāl²¹ borával viszonozták árucikkeidet, megmunkált vasat, fahéjat, nádat adtak áruidért. ^[20] Deḏān a kalmár feled, nyeregtekarrókkal a lovagláshoz. ^[21] Arābia és Qēḏār²² minden törzsfője: ők a kereskedő feleid, tevecsikókkal, kosokkal, bakokkal kereskednek veled. ^[22] Šēḇā²³ és Ra’mā²⁴ kalmárai, ők a kalmár feleid: mindenféle fűszer legjavát és mindenféle drágakövet és aranyat adnak árucikkeidért. ^[23] Hārān,²⁵ Kannē,²⁶ ‘Eḏen,²⁷ Šēḇā Aššur,²⁸ az egész Māḏay²⁹ a kalmár feleid; ^[24] — ezek a te kalmár feleid, kifogástalan árukkal: bíbor és himzett köntösökkel, ruhás szekrényekkel, melyeket cédrusfából róttak össze — evvel kereskedtek veled. ^[25] Csereútjaidon Taršiš-hajók szállították árucikkeidet; megteltél, nagy tekintélyt szereztél a tengereken. ^[26] Evezőid a nagy vizekre vittek, a keleti szél szétfúzott

⁶ Perzsia.

⁷ Lydia.

⁸ Lybia része.

⁹ Szövegjavítás az arameus fordítás alapján.

¹⁰ Kikötőváros a Földközi-tenger partján; talán Tartéssos az Ibériai félszigeten, esetleg Karthago, vagy az India felé vezető tengeri út egyik kikötője. Minden azonosítás bizonytalan.

¹¹ A görögök és Görögország neve.

¹² Az akkád Tabal az Antitaurus hegységnél.

¹³ Az akkád Mušku, uo.

¹⁴ A rabszolgakereskedelemre utal.

¹⁵ Az akkád Tilgarimmu, az ékiratokban is lóexportjáról nevezetes vidék, a Földközi-tengertől délkeletre, az Antitaurus és az Euphratész között.

¹⁶ Délarab sivatagi törzs.

¹⁷ Izrael önálló államisága ebben az időben rég megszűnt.

¹⁸ Híres gabonatermő vidék a Jordántól keletre, Hešbōn környékén.

¹⁹ Damaskos.

²⁰ Bortermő vidék Damaskos környékén.

²¹ A szöveg romlott ezen a helyen; Ūzzāl ('wzl) Jemen fővárosának, Šan‘ā-nak ókori neve.

²² Nomád arab törzs Babylón vidékén.

²³ Délarab törzs (Sába), és városa.

²⁴ Délarab helység.

²⁵ Hārān város.

²⁶ Közelebbről nem ismert helység, nyilván Észak-Mezopotámiában.

²⁷ Az akkád Bit-Adini, az Euphratész mentén.

²⁸ Asszíria területe!

²⁹ Média.

a tengereken. ^[27] Vagyonod és áruid, cserecikkeid, evezőseid és matrózaid, a repedéseid javítói és cserecikkeid cserélői, és minden harcosod, akik benned vannak és a tömeg, amelyik közéd vegyült: zuhanásod napján a tenger szívébe zuhannak. ^[28] Matrózaid kiáltó hangjára megrendülnek a szántóföldek, ^[29] és hajóidból kiszállnak mindannyian, kik az evezőt fogják; hajósaid, minden tengeri matróz, a szárazföldre lépnek; . . . ^[32] és gyászénekbe fognak fölötted fájdalmukban, s ezt a gyászéneket éneklik fölötted: Ki volt Tyroshoz hasonló, mely most temető a tenger közepén? ^[33] Mikor a tengerről kirakták cserecikkeidet, sok népet tudtál kielégíteni; vagyonod és árucikkeid sokaságával gazdaggá tetted a föld királyait. ^[34] S most? A tengerekből a vizek mélyére omlottál, elsüllyedtek veled együtt árucikkeid és sokaságod. ^[35] A szigetek minden lakói megboronganak rajtad, és a királyok remegve remegnek, arcukon könny folyik. ^[36] A kereskedők a népek között fűtyülnek fölötted, ³⁰ ijedelem lettél. Többé nem létezel.

³⁰ A fűtty elhárította — mágikus-babonás hiedelem szerint — a pusztulást.

V. Hatti

NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

1. A trónöröklési rend a Hettita Királyságban

A Hettita Királyságban I. Muršiliš halála után (i. e. 1520 körül) belső forrongás ütötte fel a fejét. A zavargások legkézzelfoghatóbban a királyi családban elkövetett gyilkosságokban jutottak kifejezésre. A rendet végül Telipinuš királynak (i. e. 1460 körül) sikerült az arisztokrácia segítségével helyreállítania. Törvénnyel szabályozta a trónöröklés rendjét, amely egyúttal biztosította az arisztokrácia jogkörét a királyi családban elkövetett gyilkosságok megtorlásában. E törvény alább közölt részletei világos képet adnak arról, hogy a hettita király társadalmi helyzete nagymértékben különbözött a mezopotámiai uralkodókéétól. (Szöveg: *E. Forrer: Die Boghazköy-Texte in Umschrift. 2. Nr. 23; J. Friedrich: Hethitisches Elementarbuch. II. Heidelberg 1946. 57. skk. Nr. 26.*)

II. col. ^[31] Most a vér(ontás) úrrá lett a királyi nemzetségen (*šal-la-aš-pit ha-aš-ša-an-na-aš*). Most Ištapariyas ^[32] királynő meghalt. Azután Ammunaš királyfi meghalt. Ekkor a látnokok (*ši-u-na-an an-tu-uh-ši-iš-ša* tkp. 'isten emberei') ^[33] kihirdették: „Lám Hattušašban a vér(ontás) lett úrrá!” ^[34] Ekkor én, Telipinuš Hattušašba gyűlést (*tuliya-*) hívtam egybe. Ettől az időponttól kezdve Hattušašban ^[35] a (királyi) nemzetség fiának senki rosszat ne tegyen, se törrel meg ne ölje.

^[36] Királynak a rangelső királyfi fiú iktattassék be. Ha rangelső királyfi ^[37] nincs, akkor aki rangban második fiú, király az ^[38] legyen. Ha pedig királyfi fiúgyerek nincsen, akkor aki rangelső leánygyerek, ^[39] annak férjet szerezzenek, és király az legyen.

^[40] Mostantól kezdve aki én utánam király lesz, testvérei, ^[41] fiai, rokonai, nemzetségének tagjai (LŰMEŠ) és harcosai ^[42] összetartók legyenek. Akkor te (jól) jársz, az ország ellenségeit karoddal ^[43] legyőzve tartod. A következőképpen ne beszélj: „Megbocsátok”. ^[44] Ne bocsáss meg senkinek, hanem éppen ellenkezőleg szigorúan járj el. ^[45] A (királyi) nemzetségből senkit se öl meg. Ez nem (lenne) helyes.

^[46] Továbbá, aki király lesz, és testvére (vagy) nővére ellen gonoszat tervez, ^[47] ti, a nemesek összessége (*pankuš*) habozás nélkül mondjátok meg neki: „A vér(ontás) ügyét ^[48] a tábláról olvasd el. Korábban a vér(ontás) Hattušašban napirenden volt, ^[49] de azután az istenek a királyi nemzetséget védelmükbe vették.”

^[50] Aki testvére (vagy) nővére ellen gonoszat visz véghez, királyi ^[51] fejével bűnhődjék. Akkor gyűlést hívjatok össze. Ha azután ügye lefolytatódik, ^[52] fejével lakoljon. Titokban Zurawaš, ^[53] Dānuwaš, Taharwailiyaš, Taruhšuš¹ módjára ne öljek meg. ^[54] Házának, feleségének, gyermekeinek rosszat ne tegyenek. ^[55] Ha királyfi követ el bűnt, fejével lakoljon. De házának ^[56] és

¹ Telipinuš elődeinek gyilkosai.

gyermekének rosszat ne tegyenek. A királyfik bármi ^[57] (bűn) miatt elpusztulhatnak, (de) nem házaik, földjeik, szőlőik, ^[58] szérűskertjeik, szolganépük, ökreik, juhaik miatt.²

2. Hettita törvények

A tudományos irodalomban „Hettita törvények” néven ismert hettita szövegek nem tekinthetők olyan hivatalos jellegű törvénygyűjteménynek, mint Hammurapi törvénykódexe, hanem valószínűleg a kimondott bírói ítéletek lejegyzéséből állították ezeket össze a jogászok használatára. A jogi eseteknek ezt a gyűjteményét két tábláról ismerjük, amelyeknek több töredékes példánya, köztük az I. táblának egy újabb átdolgozása, maradt fenn. A két tábla egymáshoz való viszonya még tisztázatlan. A „Hettita törvények”-ben lerögzített joggyakorlat sok tekintetben különbözik a mezopotámiai és az óhéber törvényektől, s szemléletesen mutatja a Hettita Állam társadalmi-gazdasági viszonyainak az ókori mezopotámiai államokétól eltérő fejlődését. (Kiadása: *J. Friedrich*: Die hethitischen Gesetze. Leiden 1959.)

I. tábla. 1. §. ^[1-1] Ha valaki egy férfit vagy egy asszonyt veszekedés következtében megöl, ^[2] vérdíjat fizet érte, éspedig 4 főt ad — vagy férfit, vagy nőt —, ^[3] és (a megölt) vagyonához csapja (*pár-na-aš-še-e-a šu-ya-a-iz-zi* tkp. „és házához taszítja”).¹

2. §. ^[4] Ha valaki egy rabszolgát vagy egy rabszolganőt veszekedés következtében megöl, vérdíjat fizet érte, ^[5] éspedig 2 főt ad — vagy férfit, vagy nőt —, és (a tulajdonos) vagyonához csapja.

3. §. ^[6] Ha valaki egy (szabad) férfit vagy egy szabad nőt (*SAL-an EL. LAM*) megüt, és az meghal, keze ^[7] vétkezik, ² vérdíjat fizet érte, éspedig 2 főt ad, és (a megölt) vagyonához csapja.

4. §. ^[8] Ha valaki egy rabszolgát vagy egy rabszolganőt megüt, és az meghal, keze vétkezik, ^[9] vérdíjat fizet, éspedig 1 főt ad, és (a tulajdonos) vagyonához csapja.

5. §. ^[10] Ha valaki egy Hatti-i kereskedőt megöl, 100 mina (*MA.NA*) ezüstöt ad, ^[11] és (a kereskedő) vagyonához csapja. Ha Luwiya (^{URU}*Lu-ú-i-ia*) országban³ vagy Palā (^{URU}*Pa-la-a*) országban,⁴ (akkor) ^[12] 100 mina ezüstöt ad, és (a kereskedő) vagyonáért kártérítést fizet. Ha Hatti országában, ^[13] akkor csak a kereskedőért fizet vérdíjat.

6. §. ^[14] Ha egy ember — férfi vagy nő — egy más városban megöletik (*a-ki* tkp. „meghal”), akinek területén ^[15] megöletik, 100 könyök (*I ME gi-pt-eš-šar*) földet leválaszt, és azt (a megölt örököse) elveszi magának.

² Ez figyelmeztetés az udvari arisztokráciának, hogy a királyfik vagyonára áhítozva ne áskálódják ellenük.

¹ Azaz a károsult tulajdonába adja át. A hettita írásbeliség e „legvitatottabb mondatának” itt adott új értelmezése szerint e problematikus kifejezés egy jól ismert mezopotámiai jogi formula hettita megfelelője.

² E kifejezés azt jelenti, hogy a bűntett elkövetése nem szándékosan történt.

³ Tartomány Kisázsia délnyugati részén, amelynek jelentősége főleg a régi Hettita királyságban volt nagy.

⁴ Tartomány a későbbi Paphlagonia táján. Fontos része volt a régi Hettita királyságnak, később jelentőségét veszítette. Luwiya és Palā országnak mint Hatti országával egyenlő rangú tartományoknak az említése a régi Hettita Királyság korára utal. Így valószínű, hogy a „Hettita törvények”-nek legalábbis a törzsanyaga a régi Hettita Királyság idejéből származik.

7. §. ^[16] Ha valaki egy szabad embert (LÚ.UL^{LU}-an *EL.LAM*) megvakít vagy fogát kiveri, ^[17] korábban 1 mina ezüstöt szokott adni, és most 20 *šiglu* (GÍN) ezüstöt ad, ^[18] és (a sértett) vagyonához csapja.

8. §. ^[19] Ha valaki egy rabszolgát (*IR-an*) vagy rabszolganőt (*GEME-an*) megvakít vagy fogát kiveri, ^[20] 10 *šiglu* ezüstöt ad, és (a tulajdonos) vagyonához csapja.

9. §. ^[21] Ha valaki egy ember fejét megsebesíti, korábban 6 *šiglu* ezüstöt szokott ^[22] adni, és a sértett 3 *šiglu* ezüstöt vesz el magának, a királyi palota (*É.GAL^{LIM}*) számára 3 *šiglu* ezüstöt ^[23] szoktak elvenni. Most a király, ami a királyi palotáé, (azt) elengedte, és csak a sértett ^[24] vesz el magának 3 *šiglu* ezüstöt.

19a. §. ^[45] Ha egy luwiyai egy embert — vagy férfit, vagy nőt — *Hattušašból* ^[46] ellop, és azt Arzawába⁵ viszi, (és ha) tulajdonosa azt ^[47] megtalálja, akkor csak hazaviheti.⁶ — 19b. §. Ha itt *Hattušašban* egy *Hatti-i* ^[48] egy luwiyait ellop, és azt Luwiyába viszi, ^[49] korábban 12 főt szokott adni, most pedig 6 főt ad, és (a tulajdonos) vagyonához csapja.

20. §. ^[50] Ha egy *Hatti-i* rabszolgát Luwiya országából egy *Hatti-i* ember ellop, ^[51] és azt *Hatti* országába elhozza, (és ha) tulajdonosa azt megtalálja, ^[52] akkor neki 12 *šiglu* ezüstöt ad, és vagyonához csapja.

21. §. ^[53] Ha egy luwiyai ember rabszolgáját Luwiya országából valaki ellopja, ^[54] és azt *Hatti* országába elhozza, (és ha) tulajdonosa azt megtalálja, ^[55] akkor csak a rabszolgáját veszi vissza magának. Kártérítés nincs.

22. §. ^[56] Ha egy rabszolga elszökik, és azt valaki visszahozza, ha a közelben ^[57] fogta el, akkor neki (a tulajdonos) cipőket ad, ha a folyón innen, (akkor) 2 *šiglu* ezüstöt ad, ^[58] ha a folyón túl, akkor neki 3 *šiglu* ezüstöt ad.

23. §. ^[59] Ha egy rabszolga elszökik, és Luwiya országába megy, aki azt visszahozza, ^[60] annak (a tulajdonos) 6 *šiglu* ezüstöt ad. Ha egy rabszolga elmenekül, ^[61] és ellenséges országba megy, aki azt visszahozza, ^[62] az a maga számára elveheti.

24. §. ^[60] Ha egy rabszolga vagy egy rabszolganő elszökik, akinek tűzhelyénél a tulajdonos ^[61] megtalálja, (az) egy embernek az 1 évi béreként 12 *šiglu* ezüstöt ad, ^[62] egy asszony 1 évi béreként pedig 6 *šiglu* ezüstöt ad (neki).

27. §. ^[75] Ha egy ember feleségét fogja, és házába vezeti, ^[11. 1] hozományát magához viszi be. Ha a feleség ott hal meg, és az ember ^[2] javait égetik el,⁷ a hozományt az ember magához veszi. ^[3] Ha a (feleség) az apja házában hal meg, és fiai nincsenek (olv. *DUMU^{ME}Š[ŠA Ū.UL a-ša-an-zi]*), ^[4] hozományát az ember nem veszi el.

28a. §. ^[5] Ha egy leányt egy embernek odaígértek, (és) egy másik megszök-teti, azután, amikor ^[6] megszöktette, akkor, az első ember amit csak adott, ^[7] azt annak térítse meg. Az apa és anya nem adnak kártérítést. — 28b. §. ^[8] Ha az apa és anya a (leányt) egy másik embernek adják, ^[9] akkor az apa és anya adnak kártérítést. — 28c. §. Ha az apa és anya húzódozik, akkor elszakíthatják a (leányt) tőle.⁸

⁵Arzawa eredetileg Luwiya ország egy részének a neve, amely később a Luwiya elnevezést csaknem teljesen kiszorítja a használatból.

⁶Tehát kártérítést nem követelhet.

⁷Ti. a feleség elhamvasztásakor, azaz a temetés a férj költségén történik.

⁸Ha szülők húzódoznak attól, hogy az első kérőnek kártérítést fizessenek, akkor a második kérőtől elszakíthatják a leányt.

29. §. ^[11] Ha egy leányt egy embernek lekötöttek, és az neki a jegyajándékot odaadja, ^[12] (de) utólag azt az apa és anya kétségbevonják, akkor a (leányt) az embertől ^[13] elszakíthatják, de a jegyajándékot kétszeresen térítsék meg.

30. §. ^[14] Ha az ember a leányt még nem vette el, akkor visszaszautasíthatja őt, de a jegyajándékról, ^[15] amelyet neki adott, le kell mondania.

31. §. ^[16] Ha egy szabad ember és egy rabszolganő szerelmesek, és megegyeznek, ^[17] és a (férfi) azt feleségül veszi, és családi vagyont (É-ir tkp. 'ház') és gyermekeket hoznak létre, ^[18] (de) azután vagy civakodnak, ^[19] vagy különválnak, és a családi vagyont megfelezik, ^[20] a gyerekeket a férfi veszi magához; 1 gyereket a nő vesz magához.

32. §. ^[21] Ha egy rabszolga egy (szabad) nőt vesz feleségül, jogi esetük (DI.IN.ŠU.NU) ugyanaz.

33. §. ^[22] Ha egy rabszolga egy rabszolganőt vesz el, jogi esetük ugyanaz.

34. §. ^[23] Ha egy rabszolga egy (szabad) nőnek a jegyajándékot odaadja, és azt ^[24] feleségül veszi, akkor azt senki sem veheti el tőle.

37. §. ^[29] Ha valaki egy nőt megszöktet, mögöttük pedig segítő csapat megy, ⁹ ^[30] ha 2 ember vagy 3 ember elpusztul, kártérítés nincs, (mert azt mondják neki): „Te farkas lettél!” ¹⁰

39. §. ^[34] Ha egy ember egy másinak a földjeit birtokolja, a bérloői kötelezettségeket is viseli (*ša-l-aḥ-ḥa-aḥ-na iṣ-ṣ/a-i*). ^[35] Ha a bérloői kötelezettségeket nem teljesíti, a földeket más veszi át. ^[36] El nem adhatja azokat.

40. §. ^[37] Ha egy kisparaszt (LÚ ^{GIŠ}TUKUL) meghal, (és) egy bérloő (LÚ IL.-KI) vállalkozik *ti-it-ti-an-za* tkp. 'belemegy' part.), és a bérloő kijelenti: ^[38] „Ez az én kisparaszti földem (^{GIŠ}TUKUL-li-me-it), ez pedig az én bérleményi földem (*ša-aḥ-ḥa-mi-it*)”, és a kisparaszt földjeit ^[39] magára íratja, mind a kisparaszti földet birtokolja, mind a bérleményi földet műveli. ^[40] Ha azonban a kisparaszti földet visszaszautasítja, akkor a kisparaszt földjeit megszűnnek nyilvánítani, ^[41] és azt az emberek a város számára művelik meg. Ha a király deportáltat (NAM.RA^{BI.A}) ad, ^[42] akkor neki adják a földeket, és az (a föld) kisparaszti föld lesz.

41. §. ^[43] Ha egy bérloő meghal, és egy kisparaszt (a B-példányon LÚ IL.KI elírás LÚ ^{GIŠ}TUKUL helyett; a C-példány IV 3 párhuzamos helye nu LÚ IL.KI helyett ^{GIŠ}TUKUL-ma olvasatot nyújt) vállalkozik, és a kisparaszt kijelenti: ^[44] „Ez az én kisparaszti földem, ez pedig az én bérleményi földem”, és a bérloő földjeit magára ^[45] íratja, mind a kisparaszti földet birtokolja, mind a bérleményi földet ^[46] műveli. Ha a bérleményi földet visszaszautasítja, akkor a bérloő földjeit ^[47] a királyi palota számára (I.NA É.GAL^{LIM}) veszik el, és a bérlemény megszűnik.

42. §. ^[48] Ha valaki egy embert felfogad, és az a háborúba megy ^[49] és meghal, ha a bért megadta, nincs kárpótlás. ^[50] Ha a bért nem adta meg, 1 főt ad. ^[51] És bérként 12 *ṣiglu* ezüstöt ad, és egy asszony béréként 6 *ṣiglu* ezüstöt ad.

45. §. ^[57] Ha valaki szerszámokat talál, és azokat tulajdonosuknak visszaviszi, ^[58] az megajándékozza őt. De ha nem adja vissza, akkor tolvajnak minősül (*ki-ša-ri* tkp. 'lesz').

⁹ A nőrabló a szöktetéshez segítő társakat visz magával, akik menekülésüket fedezik, s így az üldözőkkel összeesapásra kerülhet sor.

¹⁰ Azaz „állat, ragadozó módjára jártál el, s ezzel az emberi törvények védelme alól kizártad magad”.

46. §. ^[50] Ha valaki egy városban földeket és bérleményi földet „örökségi ajándékként” (*i-ya-ru*)¹¹ birtokol, (és) ha neki a földeket teljes egészükben ^[60] odaadták, (akkor) leiturgiát (*lu-uz-zi*) teljesít. Ha neki (csak) kevés földet adtak oda, ^[61] leiturgiát nem teljesít, (hanem azt) az apja háza részéről teljesítik. ^[62] Ha az „örökségi ajándék” tulajdonosának földjeit a kisparaszti közösség (TUKUL-*li-i*) juttatja (*a-ar-ki* tkp. 'osztja'), vagy a város emberei (LŰ^{MEŠ} URULIM) ^[63] adják a földeket, akkor leiturgiát teljesít.

47a. §. ^[64] Ha valaki földeket a király ajándékként (NÍG.BA LUGAL) birtokol, leiturgiát nem teljesít. A király ^[65] az asztalról egy kenyeret vesz, és neki adja. — 47b. §. Ha valaki egy kisparaszt összes földjét ^[66] megveszi, leiturgiát teljesít. Ha a földekből (csak) sokat vesz meg, ^[67] leiturgiát nem teljesít. Ha azonban a földet a kisparaszti közösség juttatja, ^[68] vagy a város emberei adják, leiturgiát teljesít.

50. §. ^[58] A pecsétőr (LŰ UK.KI.E), aki Nerikkában van hatalmon (*ta-ru-uh-zi*), aki Arinnában, ^[59] aki Ziplantában pap, mindegyik városban ^[60] házaik szabadok, azonban részeseik (LŰ^{MEŠ} HA.LA-ŠU.NU) leiturgiát teljesítenek. ^[61] Ha Arinnában a 11. hónap elérkezik, akkor annak háza, ^[62] akinek az *eya-fája*¹² a kapujában törvényes(en áll),¹³ szabad.

51. §. ^[113] Korábban, aki Arinnában takács lett, maga és háza szabad,¹⁴ részesei ^[4] és rőkonai szabadok (voltak). De most csak háza szabad, részesei ^[5] és rokonai bérlői kötelezettségeket (és) leiturgiát teljesítenek. ^[6] Zippalandában is ugyanígy.

52. §. ^[7] A királyi sírbolt (É.NA, tkp. 'kőház') rabszolgája, a királyfi rabszolgája, a templomtakarítás főnöke (*BE.EL ŠU.UP.PA.TI* tkp. 'a takarítás ura'), akik a kisparasztok között ^[8] földet birtokolnak, leiturgiát teljesítenek.

53. §. ^[9] Ha egy kisparaszt és részese együtt vannak, ha egymással összekülönböznek, ^[10] és vagyonukat (*É-ZU.NU* tkp. 'házukat') felosztják, ha földbirtokuknak 10 fője van, 7 főt ^[11] a kisparaszt vesz el, 3 főt pedig részese vesz el. Földbirtokuk ökreit, juhait ^[12] ugyanígy osztják el. Ha valaki okmány-nal ráírt királyi ajándékot (NÍG.BA LUGAL TUP.PI) birtokol, és ha ^[13] ősi földbirtokot osztanak fel, az ajándéknak is 2 részét a kisparaszt veszi el, ^[14] 1 részét pedig részese veszi el.

54. §. ^[15] Korábban a *manda* harcosok (ERÍN^{MEŠ}), a *šāla*¹⁵ harcosok, Tamalki (város) harcosai, Hatrā (város) ^[16] harcosai, Zalpa (város) harcosai, Tašhīniya (város) harcosai, Hemuwa (város) harcosai, az íjászok, a faácsok, ^[17] a kocsihajtók és védőharcosaik (LŰ^{MEŠ} *ka-ru-ḫa-li-iš-me-eš-ša*) leiturgiát nem teljesítettek, ^[18] bérlői kötelezettséget nem teljesítettek.

55. §. ^[19] Amikor Hatti (város) fiai, bérlők (LŰ^{MEŠ} IL.KI) jöttek, és a király atyjának tiszteletüket bemutatták, ^[20] és azt mondták: „Bért (*ku-u-ša-an-na*) senki sem fizet¹⁶ (A példány III 17: nekünk), és bennünket ^[21] meg-

¹¹ Az *iwaru* kifejezés az örökségnek azt a részét jelenti, amelyet az apa még életében átad fiának.

¹² Az *eya*-fa egy örökzöld fa volt, amelyet részben a bőség és jólét, részben pedig az adó- és leiturgia-mentesség jelképének tekintettek.

¹³ A fordításban 'törvényes' jelentésben fordított *ša-ku-wa-a-an* szó értelmezése vitatott. Korábbi fordításai: 'felállított, felakasztott, megőrzött, látható'. Az *arawa*- 'szabad' szó ebben az összefüggésben az adó- és leiturgia-mentességre vonatkozik.

¹⁴ Azaz adó- és leiturgiamentes.

¹⁵ *Manda* és *šāla* ethnikai megjelölések.

¹⁶ Ezt valószínűleg úgy kell érteni, hogy Hatti többi lakosai a királyi bérlőktől különböző ingyenmunkákat követeltek.

vetnek (mondván): 'Ti bérlők!', akkor a király atyja a gyűlésben úgy döntött (olv. *tu-li-ya a/n-da ha-an-da-a-it*), ^[22] és pecsétetes írást adott róla (*an-da ši-it-ta-ri-it*): „Menjetek, mint társaitok, ti (A példány III 20: is) ^[23] olyanok legyetek!”, ¹⁷

58. §. ^[30] Ha telivér lovat (ANŠU.KUR.RA.MAH) bárki ellop — ha (még) szopik, nem ^[31] telivér ló, ha egyéves, nem telivér ló, ha kétéves, az telivér ló — ^[32] korábban 30 lovat szokott adni, most 15 lovat ad: 5 lovat ^[33] kétéveseket, 5 lovat éveset, 5 lovat szopósát ad ^[34] és (a károsult) házához csapja.

61. §. ^[40] Ha telivér lovat bárki talál és (róla a tulajdonjegyet) eltávolítja (*pár-ku-nu-zi*), (és) a tulajdonos ^[41] megtalálja, 7 lovat ad: 2 lovat kétéveset, 3 lovat egyéveset, ^[42] 2 szopósát ad, és (a tulajdonos) házához csapja.

63. §. ^[46] Ha igásokröt bárki ellop, korábban 15 ökröt szokott adni, és most 10 ökröt ^[47] ad: 3 ökröt kétéveset, 3 ökröt egyéveset, 4 szopósát ad, és a (tulajdonos) házához csapja.

64. §. ^[48] Ha igáslovat bárki ellop, jogi esete ugyanaz.

66. §. ^[51] Ha egy igásokör, ha egy igásló, ha egy tehén, ha egy igás számárkanca ^[52] egy (másik) karámba átmegy, ha egy [. . .] kecskebak, ha egy nöstény juh, ha egy kos ^[53] egy (másik) akolba átmegy, (és) tulajdonosa azt megtalálja, ^[54] úgy törvény szerint magához veheti, (de) azt ¹⁸ tolvajként nem foghatja el.

69. §. ^[58] Ha egy nöstény juhót, ha egy kost bárki ellop, korábban 12 juhót szokott adni, ^[59] most pedig 6 juhót ad: 2 nöstény juhót, 2 kost, 2 bárányt ad, és a (tulajdonos) vagyonához csapja.

70. §. ^[60] Ha egy ökröt, ha egy lovat, ha egy öszvért, ha egy szamarát bárki ellop, ^[61] (és) tulajdonosa megtalálja, úgy azt törvény szerint magához veheti, és ahhoz még neki az (= a tolvaj) a kétszeresét adja, ^[62] és a (tulajdonos) vagyonához csapja.

71. §. ^[63] Ha ökröt, lovat, öszvért bárki is talál, úgy azt a király kapujához ^[64] hajtja. ¹⁹ Ha azonban vidéken találja, és azt az öregek (LÜMEŠ ŠU.GI-aš) ²⁰ átadják neki, ^[65] úgy azt befoghatja. És ha a tulajdonosa ezt megtalálja, ^[66] úgy azt törvény szerint magához veheti, (de) azt (= a megtalálót) tolvajként nem foghatja el. ^[67] Ha azonban azt az öregek nem adják át neki, úgy az (= a megtaláló) tolvajnak számít.

79. §. ^[IV 6] Ha ökrök egy földre bemennek, (és) a föld birtokosa (ott) találja (őket), ^[7] 1 napra befoghatja (őket). De mihelyt a csillagok megjelennek, ^[8] visszahajthatja őket tulajdonosukhoz.

81. §. ^[11] Ha hizlalt disznót bárki ellop, korábban 1 mina ezüstöt szokott adni, ^[12] most pedig 12 *šiglu* ezüstöt ad, és a (tulajdonos) vagyonához csapja.

87. §. ^[22] Ha egy pásztor kutyáját bárki megüti, és az megdöglik, 20 *šiglu* ezüstöt ad, ^[23] és a (tulajdonos) vagyonához csapja.

88. §. ^[24] Ha egy vadász kutyáját bárki megüti, és az megdöglik, 12 *šiglu* ezüstöt ^[25] ad, és a (tulajdonos) vagyonához csapja.

89. §. ^[26] Ha egy gazdasági udvar (*hi-la-an-na-aš*) kutyáját bárki megüti, és az megdöglik, 1 *šiglu* ezüstöt ad.

92. §. ^[31] Ha 2 méhkast, ha 3 méhkast bárki ellop, ^[32] korábban a méhekkal csipették össze (tkp. „a méhek daganataitól borított [volt]”), most pedig 6

¹⁷ Azaz a királyi rendelet ugyanazt a jogi helyzetet biztosította a királyi földet megművelő bérlőknek, mint a többi lakosságnak.

¹⁸ Ti. a másik karám, ill. akol gazdáját.

¹⁹ Tehát a város területén talált állatokat a hivatalos szerveknek kellett beszolgáltatni.

²⁰ A LÜMEŠ ŠU.GI-aš a faluközösségek fejei.

šiglu ezüstöt ad. ^[33] Ha méhkast bárki ellop, ha benne méh ^[34] nincsen, 3 *šiglu* ezüstöt ad.

93. §. ^[35] Ha egy szabad embert előbb elfognak, a házba még nem ^[36] ment be, ²¹ 12 *šiglu* ezüstöt ad. Ha egy rabszolgát előbb elfognak, ^[37] a házba még nem ment be, 6 *šiglu* ezüstöt fizet.

94. §. ^[38] Ha egy szabad ember egy házat meglop, úgy törvény szerint meg is adja. ²² ^[39] Korábban a lopásért 1 mina ezüstöt szokott fizetni, most pedig 12 *šiglu* ezüstöt ^[40] fizet. Ha sokat lop el, sok (büntetést) mérnek ki rá. ^[41] Ha keveset lop el, kevés (büntetést) mérnek ki rá, és (azt a károsult) vagyonához csapja.

95. §. ^[42] Ha egy rabszolga egy házat meglop, törvény szerint meg is adja. A lopásért ^[43] 6 *šiglu* ezüstöt fizet. A rabszolgának orrát és fülét is levágja (a károsult), ^[44] úgy adja vissza azt tulajdonosának. Ha sokat lop el, ^[45] sok (büntetést) mérnek ki rá, ha keveset lop el, kevés (büntetést) mérnek ki rá. ^[46] Ha gazdája azt mondja: „Érte kártérítést fizetek.”, úgy fizessen kártérítést. ^[47] Ha azonban (ezt) megtagadja, úgy a rabszolgát taszítsa is el. ²³

96. §. ^[48] Ha egy (A példány IV „49”: szabad) ember egy gabonacsúrt meglop, (és) a csűrben gabonát talál, ^[49] a csúrt gabonával megtölti, és 12 *šiglu* ezüstöt fizet, és a (tulajdonos) vagyonához csapja.

98. §. ^[52] Ha egy szabad ember egy házat felgyújt, a házat újra felépíti. ^[53] Azonban a házban, ami elpusztult, — akár ember, akár ökör, akár juh legyen az — pótlást nem ad kártérítésként érte.

II. tábla. 1. §. ^[1] Ha szőlőtöt vagy pedig szőlővenyigét, vagy gyümölcsfát (^{GI8}*kar-pi-na-an*) ^[2] vagy pedig hagymát bárki ellop, korábban ^[3] 1 szőlőtőért 1 *šiglu* ezüstöt, 1 szőlővenyigéért 1 *šiglu* ezüstöt, ^[4] 1 gyümölcsfáért 1 *šiglu* ezüstöt, 1 köteg hagymáért 1 *šiglu* ezüstöt ^[5] szokott fizetni, [hátá]ra pedig dárdanyelet²⁴ vertek. ^[6] Korábban ilyen módon jártak el. Most pedig, ha szabad ember (a tolvaj), ^[7] 6 *šiglu* ezüstöt fizet, ha rabszolga, 3 *šiglu* ezüstöt fizet.

2. §. ^[8] Ha egy tótól valaki fát lop, ^[9] ha 1 *biltu* (GUN) a fa (súlya), 3 *šiglu* ezüstöt, ha 2 *biltu* a fa, 6 *šiglu* ezüstöt ^[10] fizet. Ha 3 *biltu* az (ellopott) fa (súlya), az a király elé tartozó jogi eset (*DI.IN LUGAL*).

8. §. ^[12] Ha egy körülkerített szőlőskertből valaki szőlővenyigét ^[13] lop, ha (az) 100 tő, 6 *šiglu* ezüstöt fizet, ^[14] és a (károsult) vagyonához csapja. Ha azonban (a szőlőskert) nem körülkerített, ^[15] és (valaki) szőlővenyigét lop, 3 *šiglu* ezüstöt fizet.

9. §. ^[16] Ha egy csatornával egy gyümölcsöst valaki átszel, ^[17] ha (az) 100 fa, 6 *šiglu* ezüstöt fizet.

12. §. ^[21] Ha deportáltaknak kisparaszti földet és gabonát adnak, ^[22] 3 évig bérlei kötelezettségeket nem teljesítenek. A 4. évben azonban a bérlei kötelezettségeket ^[23] kezdi a kisparasztokkal együtt teljesíteni.

25. §. ^[11 20] Ha téglát bárki ellop, amennyit ^[21] ellop, még egyszer annyit ad. ^[22] Ha egy alapzattól köveket bárki ellop, ^[23] 2 kőért 10 követ ad. Ha egy sírbolt emlékkövét ^[24] vagy pedig oltárkövét (olv. *ták-k[u É.NA₄ N]A₄ hu-u-wa-a-ši na-aš-ma* ^{NA₄} *har-pi-ya-al-li*) bárki ^[25] ellopja, 2 *šiglu* ezüstöt fizet.

²¹ Ti. lopási szándékkal közelítette meg a házat, de a lopást még nem követte el.

²² Valószínűleg azt vagy annak az árát, amit ellopott.

²³ Azaz mondjon le a rabszolgára vonatkozó tulajdonjogáról.

²⁴ A mezőgazdasági tolvajt tehát korábban dárdanyéllal meg is verték. A későbbi törvény már csak — igaz ugyan, hogy magasabb — pénzbüntetést írt elő.

26. §. ^[26] Ha egy lónak vagy öszvérnek a kantárját vagy ^[27] kötőfékjét, vagy [...]jét (vagy) bronz kolompját ^[28] bárki ellopja, korábban 1 mina ezüstöt szokott adni, ^[29] most pedig 12 *šiqu* ezüstöt ad, és a (károsult) vagyonához csapja.

27. §. ^[30] Ha egy ökörnek vagy lónak a hámszerszámát (olv. ANŠU.K[UR. RA-*aš tu-u-ri-y*]a-a[t-t]a-lu-uš) ^[31] bárki ellopja, [...] *šiqu* ezüstöt fizet, ^[32] és a (károsult) vagyonához csapja.

35. §. ^[III 17] Ha egy házat vagy fekvőséget (URU-an), kertet vagy pedig legelőt ^[18] valaki áruba bocsát, és egy másik megy ^[19] és elébe vág (*pi-ra-an* GUL-*aḥ-zi*), és meg is ^[20] köti az üzletet (tkp. az üzletet üzletté teszi), bűnéért 1 mina ezüstöt fizet. ^[21] A (vevő) az (illető) embertől először (felajánlott) árukat (*ha-ap-pa-ri-uš*) veszi meg.

40. §. ^[34] Ha egy igásökröt valaki bérbe vesz, ^[35] 1 hónapra 1 *šiqu* ezüstöt fizet. Ha egy tehenet (olv. [*ták-ku* ^{GUD}ÁB]) valaki ^[36] bérbe vesz, 1 hónapra 1/2 *šiqu* ezüstöt fizet.

41. §. ^[37] Ha egy lovat, öszvért (vagy) szamarat valaki ^[38] bérbe vesz, 1 hónapra 1 *šiqu* ezüstöt fizet.

42. §. ^[I 11] Ha egy bronz fejsze 1 mina súlyú, 1 hónapra ^[2] 1 *šiqu* ezüst a bérleti díja. Ha egy fejsze ^[3] 1/2 mina súlyú, 1 hónapra 1/2 *šiqu* ezüst ^[4] a bérleti díja. Ha egy sarló (*ta-pu-ul-li*) 1 mina ^[5] súlyú, 1 hónapra 1/2 *šiqu* ezüst a bérleti díja.

43. §. ^[6] Ha egy ember bérviszonyba lép — kévét ^[7] kötnek, teherkocsira rakja, a pajtát ^[8] bezárja, a szérút söprik — 3 hónapra ^[9] 30 *parisu* (PA) gabona a bére. Ha egy asszony az aratásra ^[10] bérviszonyba lép, 2 hónapra 12 *parisu* gabonát fizet (neki a gazda).

44. §. ^[11] Ha valaki ökörfogatot fog be, ^[12] 1/2 *parisu* a bére.

46. §. ^[16] Ha (egy kovács) 1 mina súlyú baltát készít, ^[17] 1 *parisu* gabona a bére.

47. §. ^[18] Ha egy öntözőcsatornát hátul valaki elvezet, 1 *šiqu* ezüstöt ^[19] fizet. Ha egy öntözőcsatornát hátulról valaki ^[20] felfelé vezet, úgy azzal magának szerez bajt (*ta-at ar-pu-ut-ta*), ha meg ^[21] csinálja (tkp. lefekteti), úgy az az övé.

49. §. ^[28] Ha zálogot foglalni megy valaki, ^[29] és veszekedést idéz elő, és a mindennapi kenyeret (NINDA *ḥar-ši-in* tkp. rendes kenyeret) ^[30] vagy a borosedényt feltöri,²⁵

50. §. ^[31] úgy 1 juhót, 10 kenyeret (és) 1 edény (DUG) híg sört ad. Így (az adós) házát újra ^[32] érintetlenné teszi. Amíg az év az időben eljön, ^[33] addig házában (az adós) békében marad.²⁶

55. §. ^[I 11] Ha egy szabad ember egy kígyót megöl, s (közben) egy másik (ember) nevét ^[2] kimondja,²⁷ 1 mina ezüstöt fizet. Ha rabszolga, az meg éppen halállal bünhődik (*a-ki* tkp. meghal).

57. §. ^[9] Ha egy szabad embert éhínséges évben valaki ^[10] eltart, úgy (az az eltartásnak a) térítését megfizeti. Ha rabszolga, 10 *šiqu* ezüstöt fizet.

58a. §. ^[11] Ha a király ítéletével valaki szembeszáll, ^[12] (egész) házát elpusztítják (É-ZU *pu-pu-ul-li ki-i-ša* tkp. háza lerombolásban lesz). Ha a katonai

²⁵ Tehát az adós legelemibb életszükségleteit is le akarja foglalni.

²⁶ Azaz a kíméletlen foglalási kísérlet után az adóst 1 évig békében kellett a hitelezőnek hagynia.

²⁷ Ebben az esetben bizonyára analógiás varázslásról van szó: ahogy a varázslást végző a kígyót megöli, úgy pusztuljon el az a személy is, akinek a nevét közben kiejti.

parancsnok (^LDUGUD) ítéletével ^[13] valaki szembeszáll, fejét ^[14] levágják. — 58b. §. Ha egy rabszolga ura ellen lázad, ^[15] az edénybe megy.²⁸

63. §. ^[30] Az igásökrének 12 *šiglu* ezüst az ára. 1 tenyészmarhának 10 *šiglu* ezüst az ára. ^[31] 1 fejlett tehénnek (^{GUD}ÁB.GAL) 7 *šiglu* ezüst az ára. (Az eladó) 1 egyéves igásökrének, 1 tehenének ^[32] (olv. *i-ú-ga-aš-ša-^raš¹*) 5 *šiglu* ezüst az ára. És egy borjúért (GUD *ša-ú-i-ti-iš-ta-aš* tkp. szopós marháért) ^[33] 4 *šiglu* ezüstöt fizet. Ha vemhes tehén, ^[34] 8 *šiglu* ezüst. 1 borjúnak 2 *šiglu* ezüst az ára. 1 ménló, ^[35] 1 igás kanca, 1 szamárcsödör, 1 igásszamáirkanca ára ugyanúgy.

64. §. ^[36] Ha 1 juh, 1 *šiglu* ezüst az ára. 3 kecskének 2 *šiglu* ezüst az ára. ^[37] 2 báránynak 1 *šiglu* ezüst az ára. És 2 gödölyének $\frac{1}{2}$ *šiglu* ezüst az ára.

65. §. ^[38] Ha 1 igásló, 20 *šiglu* ezüst az ára. ^[39] 1 öszvérnek 1 mina ezüst az ára. 1 lónak ^[40] 14 *šiglu* ezüst az ára. 1 egyéves csödörnek 10 *šiglu* ezüst az ára. ^[41] 1 egyéves igáskancának 15 *šiglu* ezüst az ára.

66. §. ^[42] 1 csödöröcsikónak és 1 kancacsikónak ^[43] 4 *šiglu* ezüst az ára. 4 mina réznek 1 *šiglu* ezüst az ára. ^[44] 1 mérő (*zi-pit-ta-ni*) finom olajé 2 *šiglu* ezüst. 1 mérő ^[45] disznósíré 1 *šiglu* ezüst. 1 mérő vajé 1 *šiglu* ezüst. ^[46] 1 mérő mézé 1 *šiglu* ezüst. 2 sajté 1 *šiglu* ezüst. ^[47] 3 tejoltónak 1 *šiglu* ezüst az ára.

67. §. ^[48] Egy ujjasé 12 *šiglu* ezüst. 1 finom ruha 30 *šiglu* ezüst. ^[49] 1 kék gyapjúruháé 20 *šiglu* ezüst. 1 haskötőé (?) 10 *šiglu* ezüst. ^[50] 1 hasított ruha 3 *šiglu* ezüst. 1 köpenyé (?) ^[51] 4 *šiglu* ezüst. 1 fejkötőnek 1 *šiglu* ezüst az ára. ^[52] 1 finom ingé 3 *šiglu* ezüst. 1 ingé [. . .

69. §. ^[111 3] 3 *parišu* tönkölyé 1 *šiglu* ezüst. 4 *parišu* árpáé 1 *šiglu* ezüst (olv. ŠA 4 P[A ŠE 1 GÍN KÜ.BABBAR]). ^[4] 1 *parišu* boré $\frac{1}{2}$ *šiglu* ezüst. Egy *parišu* söré $\frac{1}{2}$ *šiglu* ezüst (olv. ŠA PA [KAŠ $\frac{1}{2}$ GÍN KÜ.BABBAR]). ^[5] 1 *ikū* (IKU) nedves földnek 3 *šiglu* ezüst az ára. ^[6] 1 *ikū* részes földnek 2 *šiglu* ezüst az ára. Ha a föld ^[7] távol fekvő számára, 1 *šiglu* ezüst az ára.

70. §. ^[8] Ez az összeállítás a városban úgy érvényben van (tkp. helyt állott), mint a király ítélete (olv. *ma-at-ša-at ma-ha-ha-an*[*DI.IN* LUGAL]).

71. §. ^[9] 1 *ikū* szőlőskertnek 1 mina ezüst az ára. ^[10] Egy fejlett ökör bőrée 1 *šiglu* ezüst. 5 borjú bőrée ^[11] 1 *šiglu* ezüst. 10 marha bőrée 1 mina ezüst. Egy gyapjas ^[12] juh bőrée 1 *šiglu* ezüst. 10 nyírott juh bőrée 1 *šiglu* ezüst. ^[13] 4 kecskebőrée 1 *šiglu* ezüst. 15 nyírott kecskebőrée ^[14] 1 *šiglu* ezüst. 20 báránybőrée 1 *šiglu* ezüst. 20 kecskebőrée ^[15] 1 *šiglu* ezüst. 2 fejlett marha húsát, aki megveszi, 1 juhot ad. ^[16] (Az eladó) 2 egyéves marhájának húsát, aki megveszi, 1 juhot ad. ^[17] 5 borjú húsát, aki megveszi, 1 juhot ad. ^[18] 10 borjú húsáért 1 juhot ad. 10 juh húsáért 1 juhot ad. ^[19] 20 bárány húsáért 1 juhot ad. Ha 20 gödölye húsát valaki megveszi, 1 juhot ad.

73. §. ^[20] Ha egy ember egy marhával (GUD-*aš*) vétkezik, (az) halálos bűn (*hu-u-ur-ki-il*), (azt) megölik (*a-ki-aš* tkp. meghal). ^[21] A király ítélőszéke elé (*a-aš-ki* tkp. ajtajához) viszik, őt pedig megöletheti a király, ^[22] életben tarthatja őt a király. A király elé azonban ő nem léphet.

75. §. ^[26] Ha egy ember saját anyjával vétkezik, ^[27] (az) halálos bűn. Ha egy ember leányával vétkezik, ^[28] (az) halálos bűn. Ha egy ember fiával vétkezik, (az) halálos bűn.

76. §. ^[29] Ha egy halotthoz (GEDIM-*it*, o₆ példány 11: *ak-kán-ti-it*) fekszenek,²⁹ férfi vagy nő, nem büntett (*ha-ra-a-tar*). ^[30] Ha egy ember mostohaanyjával

²⁸ Az ellenszegülő rabszolgát büntetésképpen egy nagy gabonatartó edénybe, hombárba tették.

²⁹ Ez a törvénycikk valószínűleg a nekrophilia esetét tartja szem előtt.

vétkezik, ^[31] nem büntett. Ha azonban apja (még) életben van, halálos bűn.

77. §. ^[32] Ha egy szabad ember szabad prostituáltakkal (*an-na-ne-ku-uš*) ^[33] és anyjukkal hál, azonban ez egyik vidéken, ^[34] az pedig másik vidéken (él), (akkor) nem büntett. ^[35] Ha egy helyen élnek, és (a férfi) tudja (ezt), (akkor) halálos bűn. ^[36] Nem büntett.³⁰

78. §. ^[37] Ha egy asszonynak a férje meghal, a férfi részét a feleség veszi (birtokába). ^[38] (törölve) ^[39] (törölve) Nem büntett.

79. §. ^[40] Ha egy férfinak felesége van, és a férfi meghal, feleségét ^[41] (a férj) testvére veszi el. Másodsorban (*ta-an* tkp. azután őt) (a férj) apja veszi el. ^[42] Ha másodszorra (a férj) apja is meghal, akkor az asszonyt, aki felesége volt, ^[43] (az apa) 1 testvére (o₆ példány 21: DUMU ŠEŠ-ŠU a testvére fia) veszi el.³¹ Nem büntett.

80. §. ^[44] Ha egy szabad ember rabszolgánól prostituáltakkal és anyjukkal ^[45] hál, (az) nem büntett. Ha szabad (prostituálttal) ^[46] fivérek hálnak, nem büntett. ^[47] Ha egy rabszolgánól vagy prostituálttal egy apa ^[48] és fia hálnak, (az) nem büntett.

81a. §. ^[49] Ha egy ember testvére feleségével hál, pedig testvére ^[50] (még) életben van, (az) halálos bűn. — 81b. §. Ha egy embernek ^[51] szabad (nő a felesége) és a lányával is hál, ^[52] az halálos bűn. — 81c. §. Ha (egy szabad nő) leánya a felesége és az anyjával is ^[53] vagy a nővérével hál, (az) halálos bűn.

82. §. ^[IV 1] Ha (egy ember) rabszolgái vagy rabszolgánói halálos bünt követnek el, ^[2] úgy azokat deportálják, és ezt az egyik városban, ^[3] azt pedig a másik városban telepítik le. ^[4] Egyik helyett 1 juhot és a másik helyett is 1 juhot ^[5] vesznek elő.³²

83. §. ^[6] Ha egy férfi egy nőt a hegységben elkap, (az) a férfi vétke, és meghal. ^[7] Ha azonban a házban kapja el, (az) a nő vétke, a nő ^[8] bűnhődik halállal.³³ Ha őket a férj rajtakapja, ^[9] és őket megöli, büntette nincs.

84. §. ^[10] Ha őket a palota kapujához viszi, és azt mondja: ^[11] „Feleségem ne bűnhődjék halállal!”, úgy feleségét életben hagyhatja, ^[12] (de akkor) a szeretőt is hagyja életben, és fejét ^[13] fedje be.³⁴ Ha azt mondja: „Mindkettő bűnhődjék halállal!”, ^[14] úgy a kereket mozgásba hozzák.³⁵ Megölheti őket ^[15] a király, életben hagyhatja őket a király.

86b. §. ^[27] Ha egy fiút kiképzésre ^[28] valaki odaad vagy ácsnak, vagy kovácsnak, takácsnak, ^[29] vagy bőrművesnek, vagy ványolónak, úgy a kiképzésért ^[30] 6 *šiglu* ezüstöt fizet. Ha őt a mester tökéletesen kiképzí, ^[31] úgy 1 fő (rabszolgát) ad neki.³⁶

³⁰ Az előző megállapítással ellentétés záradék vagy egy törölt törvénycikknél (l. a 78. §-t!) a véletlenül megmaradt és mechanikusan lemásolt záradéka, vagy pedig az eset későbbi megváltozott megítéléséről tanúskodó bejegyzés.

³¹ E törvénycikket valószínűleg úgy kell érteni, hogy a férj halála után a feleséget elsősorban a férj testvérének kellett elvennie. Ha a férjnek nem volt fivestvére, akkor másodsorban apja vette el özvegyét. Ha az elhunyt férj apja is meghalt, akkor az apa testvére vagy az apa testvérének a fia vette el ismét feleségül.

³² Korábban nyilvánvalóan az ilyen rabszolgákat és rabszolgánokat halállal büntették. E büntetés helyett később a bűnösöket helyettesítő juhokat áldozták fel.

³³ Vö. a hasonló óhéber törvénnyel.

³⁴ Adja vissza süvegét neki, ami a szabad embernek a jele, azaz a letartóztatott szeretőt engedje szabadon.

³⁵ A bűnösöket egy kerékre kötötték, meggyújtották, és legurították.

³⁶ Ti. a kiképzésre odaadott fiú apja.

VI. Palesztina

NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

1. D^oβōrā éneke

(Bírák könyve 5. fejezet)

Az Ószövetség legkorábbi, minden kétséget kizáróan hiteles részlete; az i. e. XII. sz. második felében keletkezett. Az izraeli törzsszövetség harcairól szól Kanaán (K^o na^oan) királyai ellen. A Bírák könyvének 4. fejezete az eseményeket kisebb eltérésekkel szintén elmondja, ez a prózai változat azonban későbbi eredetű. A költemény: győzelmi ének Debora (D^oβōrā) prófétanő, Izrael bírāja dicsőségére.

[5:1] D^oβōrā¹ és Bārāq ben Aβīnō^oam^o énekelték azon a napon. [2] A hajfűrtök lobogásakor Yisrá'élben^o a nép önkéntes felkelésekor, áldjátok Jahvét. [3] Halljátok, királyok; figyeljétek, uralkodók — Jahvének énekelek én, Jahvének dalolok, Yisrá'él istenének. [4] Jahve, Šē'írből⁴ jöttöd idején, Edōm mezői felől mikor lépkedtél, a föld megrendült, az ég is csepegett, a felhőkől is víz csepegett, [5] a hegyek meginogtak Jahve előtt — ez a Sinay —, Jahve, Yisrá'él istene előtt⁵ [6] Šamgar ben 'Anāθ napjaiban, Yā'él napjaiban⁶ megszűntek az utak, az ősvényeken járók tekervényes utakon jártak. [7] Eltűntek a nyílt térség lakói,⁷ eltűntek Yisrá'élből, mígnem felkeltem én D^oβōrā, mígnem felkeltem, — anya Yisrá'élben. [8] Új isteneket választott (a nép), isteneket, kiket korábban senki se tisztelt; de pajzs és lándzsa még nem volt látható a negyvenezerénél Yisrá'élben. [9] Szívem Yisrá'él irányítóié, az önkéntes felkelőké a népből — áldjátok Jahvét! [10] Fehér szamarakon lovaglók, szőnyegeken ülők és úton járók: [11] mulatók hangja az ivóhelyeken — ott magasztaljátok Jahve igazságos tetteit, uralkodásának igazságos tetteit Yisrá'élben. Jahve népe akkor a kapukhoz vonult.⁸ [12] Rajta, rajta D^oβōrā; rajta, rajta, mondj éneket; kelj fel, Bārāq, vezesd haza a foglyokat, ben Aβīnō^oam! [13] Akkor lejött Šāriḏ,⁹ mint a hatalmasok; Jahve népe lejött hozzám, mint a vitézek. [14] Eprayimból fejedelmek jöttek a völgybe, utána Binyāmin, családjai között; Māyīrből¹⁰ az irányítók lejöttek, Z^oβūlūnból, akiknek vezéri palca van

¹ A prózai elbeszélés prófétának nevezi. Eprayimban, Bēθ'él környékén, vagyis az ország központi részén élt.

² Északi területről, Naṭtālī törzsből származik; Naṭtālī és Z^oβūlūn seregei élén ő vezette a D^oβōrā által kezdeményezett hadjáratot (vagy ütközetet) Kanaán királyai ellen.

³ Azaz: a harc idején.

⁴ Edōm költői neve.

⁵ Jahve mint a déli vidék vihar- és földrengésistene jelenik meg.

⁶ A megelőző kor, amelyet a nyilván „bíró” Šamgarról neveznek, s a jelen. Yā'él, a Holt-tengertől Ny-i irányban lakó qēnī nép női törzsfője (?).

⁷ Azaz: az országban zűrzavaros állapotok uralkodtak, az utakat a veszély miatt nem lehetett használni; a fallal védett városokon kívül minden biztonság megszűnt.

⁸ Azaz: a csatához gyülekeztek.

⁹ Yisrá'él síkságának északi szegélye.

¹⁰ A M^onašše-törzs.

a kezében. ^[16] A vezérek Yiśšāḫārból, D^oβōrāval együtt, és Yiśšāḫār ben Bārāq gyalog követi a völgybe. R^e’ūβēn osztagai között nagyok a szív fontolgatásai. ^[16] Miért ültél a nyeregkosarak közé? Hogy hallgasd a nyájak sípszavát? R^e’ūβēn szakaszai között — nagyok a szív fontolgatásai. ^[17] Gil^oād a Yārdēnen túl nyugszik, és Dān miért tartózkodik hajókon? ^[21] Ašēr a tenger partján ül, és öblei mellett nyugszik. ^[18] Z^oβūlūn, bátor nép, halálra elszánt; és Naftāli, a vidék magaslatain. ^[19] Jöttek a királyok, harcoltak; harcoltak akkor K^ena’an királyai, Ta^enāḫban, M^eyiddō vize mellett; nem vettek el ezüsből zsákmányt. ^[20] Az egekből harcoltak, a csillagok útjukról harcoltak Sīs^erā’val. ^[21] A Qīšōn patak¹³ sodorta el őket, az előttük levő patak, a Qīšōn patak. Feszítsd meg, lelkem, az erőt! ^[22] Csattogott akkor a lovak patája, száguldó paripáinak száguldása. ^[23] Átkozzátok Mērōzt¹⁴ — Jahve küldöttje mondja¹⁵ —, átkozzátok átokkal a lakóit, mert nem jöttek Jahve segítségére; Jahve segítségére, vitézséggel. ^[24] Legyen áldott az asszonyok között Yā’el, a qēnī Heβer felesége, legyen áldott a sátorban a nők között! ^[25] Amaz¹⁶ vizet kért, ő tejet adott, a dízszerlegben tejszínt kínált. ^[26] Baljába sátorcöveket vett, jobbját a mesterek kalapácsára tette, Sīs^erā’ra csapott, szétzúzta a fejét, összetörte, átfúrta halántékát. ^[27] Lábai elé roskadt, elesett, ott hever; lábai elé roskadt, elesett, ahol leroskadt, ott fekszik holtan. ^[28] Az ablakon les ki,¹⁷ figyel Sīs^erā’ anyja, a szellőző résen. „Miért késik szekerének érkezése? Miért marad el kocsijának zörgése?” ^[29] A legbölcsebb a hölgyek közül feleli neki; ő maga is ismételteti szavait: ^[30] „Nem zsákmányt találtak (és) osztozkodnak? Egy női öl, két női öl mindegyik férfinak. Sīs^erā’nak a tarka szőttesek; a tarka szőttesek: egy tarka kendő, két tarka kendő nyakamba a zsákmány.” ^[31] Így pusztuljon el minden ellenséged, Jahve, de akik szeretnek, vitézségük ragyog, mint a nap kelte.

2. A héber törvényekből

Az öt mózesi könyv két törvénygyűjteményt tartalmaz: Exodus 20:22—23:33, az ún. „Szövetség könyve”; és a deuteronomiumi törvények, Deut. 12—26. fejezet. Ezekon kívül több törvény vagy kisebb gyűjtemény található az öt könyv más részeiben is. Az első gyűjtemény zömében a „honfoglalás” első századában, még a királyság kialakulása előtt keletkezhetett, a paraszti és pásztori szokásjogból, valamint ítéletekből; a korai törzsszövetség viszonyait tükrözi. A második gyűjtemény, bár egyes részei esetleg korábbi időkre mennek vissza, más részük viszont talán későbbi betoldás, lényegében az i. e. VIII. század végén alakult ki. A héber törvényeknél a Hammurapi-törvénygyűjtemény (HT) közvetlen hatásával kell számolnunk. Újabb kutatások azonban valószínűvé tették, hogy ahol a HT megegyezik az ószövetségi törvényekkel, ellenben eltér a korábbi mezopotámiai törvényektől, ott a nyugati-sémi népek (amorrhíták) törvényei őrződtek meg mind a HT-ben, mind az Ószövetségben. — Az alábbiakban az ószövetségi könyvek

¹¹ Dān törzse a föníciai hajókon teljesített szolgálatot. — A szöveg rosszállóan említi azokat a törzseket, amelyek nem vettek részt a harcban.

¹² D^oβōrā és Bārāq seregeinek küzdelmét a csillagok is segítették. Sīs^erā’ volt a kanaáni sereg vezére.

¹³ A Karmel hegytől É-ra. Vlsz. azonos „Meyiddō vizeivel”.

¹⁴ Közelebből nem ismert város.

¹⁵ Glossza a szövegben.

¹⁶ A vesztett ütközet után menekülő Sīs^erā’. A qēniek és a kanaániak között állítólag békés viszony volt (4 : 17), ezért Yā’el férje is húzódott az ütközetből (4 : 11). A kanaáni sereg vezére ezért keresett náluk menedéket.

¹⁷ Hirtelen színváltozás: Sīs^erā’ anyjának házában vagyunk.

sorrendjében közöljük a héber törvényeket; a kultikus, tisztálkodási, házasodási és katonai előírásokon kívül lényegében valamennyit. A katonai törvényeket l. „A hadművészet ókori klasszikusai”. Bp., 1963. Zrínyi Kiadó c. kötetben: 189. sk.

Genesis 9 : 6a.

Aki ember vérént ontja, annak vérént ontsa ember.

Exodus 21:2—23:8.

[21 : 2] Ha héber szolgát¹ vásárolsz: hat éven át szolgáljon, de a hetedikben távozzék szabadon, kártérítés nélkül. [3] Ha egyedül jött: távozzék egyedül; ha nős ember: távozzék vele a felesége is. [4] Ha ura adott neki feleséget, s az fiaikat vagy lányokat szült neki: az asszony és gyermekei az uráé legyenek, ő pedig egyedül távozzék. [5] És ha a szolga netán mondaná: „Megszerettem uramat, feleségemet, gyermekemet! Nem akarok szabadon eltávozni!”: [6] állítsa őt ura Előhim² elé, és állítsa az ajtóhoz vagy az ajtófélfához, és ura fúrja át árral a fülét, az pedig szolgálja őt örökké.

[7] Ha egy ember szolgálonak³ adja el a lányát: ne távozzék az úgy, ahogyan a szolgák távoznak. [8] Ha ura szemében rossz, annyira, hogy nem jegyezte el őt: engedje meg, hogy kiváltsák. Idegen népnek eladni nincs hatalmában, mivel méltatlan volt iránta. [9] Ha viszont fiának jegyzi el: a lányokra vonatkozó törvény (*mišpāt*) szerint cselekedjék vele. Ha más nőt [10] vesz is magának: az ő táplálékát, ruházatát és „házastársi jogát” ne csökkentse. [11] Ha ezt a három dolgot nem teszi meg a lánnyal: az távozzék kártérítés nélkül, ezüst⁴ nélkül.

[12] Aki úgy megver egy embert, hogy az meghal: halállal haljon. [13] De aki nem lesből támadt, hanem Előhim szolgáltatta a kezébe:⁵ elrendelem számotokra, hogy melyik helységbe menekülhet. [14] Aki azonban megfontoltan támad társára, hogy orvul megölje: még oltárom mellől is vidd el, hogy meghaljon.⁶

[15] Aki megveri apját vagy anyját: halállal haljon.

[16] Aki embert lop és eladja, vagy a kezében fogják: halállal haljon.

[17] Aki átkozza apját vagy anyját: halállal haljon.

[18] Ha férfiak veszekszenek, és egy ember megüti társát kővel vagy ököllel, s az nem hal meg, csak ágyba esik: [19] ha felkel és mankóján kinn tud járni: büntetése annak, aki ütött: fizesse meg az a fekvését, és gyógyíttassa meg. [23] De ha haláleset történik: élet adassék életért, [24] szem a szemért, fog a fogért, kéz a kézért, láb a lábért, [25] égési seb az égési sebért, roncsolás a roncsolásért, kék folt a kék foltért.

[20] Ha egy ember megüti bottal a szolgáját vagy szolgáját s az meghal a keze alatt: büntetessék meg. [21] De ha egy napra vagy két napra rá hal meg: ne büntetessék meg, mert az az ő pénze.

[22] Ha férfiak verekszenek, és meglöknék egy terhes asszonyt, s az elvetéli gyermekét, de haláleset nem történik: fizesse meg a bírságot, amit az asszony ura kivett rá, de a bíróságon fizessen.

¹ Rabszolgáról van szó.

² Az istennév a törvényekben részint istenítéletet jelöl, részint a bírakat (akik isten nevében mondanak ítéletet).

³ Rabszolganőről van szó.

⁴ Az „ezüst” lényegében pénzt jelent.

⁵ Vagyis a gyilkosság véletlenül történt.

⁶ Az oltár egyébként teljes védeltséget nyújtott annak, aki odamenekült.

[26] Ha egy ember kiveri szolgájának szemét vagy szolgálójának szemét: szeme helyett bocsássa őt szabadon.

[27] Ha szolgájának fogát vagy szolgálójának fogát veri ki: foga helyett bocsássa őt szabadon.

[28] Ha egy ökör felöklel egy férfit vagy egy nőt, hogy meghalnak: köveztessek meg az ökör, és húsból ne egyenek meg semmit, de az ökör gazdája ártatlan.

[29] Ha azonban az ökör korábban is öklelős volt, gazdáját pedig figyelmeztették, és mégsem őrizte, s egy férfi vagy nő halálát okozta: köveztessek halálra a gazdája is. Ha váltságdíjat rónak ki rá: élete váltsága fejében annyit fizessen, amennyit kirónak rá. [31] Így kell eljárni vele, akár fiút öklelt fel, akár lányt öklelt is fel. [32] Ha az ökör szolgát öklelt fel vagy szolgát: harminc šeqel⁷ ezüstöt adjon az uruknak, az ökör azonban köveztessek meg.

[33] Ha egy ember vermet nyit meg, vagy vermet ás, és nem fedi be, és beesik oda egy ökör vagy egy szamár: [34] a gödör gazdája adjon kártérítést; fizessen ezüstöt a tulajdonosoknak, a tetem pedig legyen az övé.

[35] Ha egy ember ökre megdöfi a társának ökrét s az meghal: az élő ökröt adják el, felezzék el egymás között az (érte kapott) ezüstöt, és a tetemet is felezzék el. [36] Vagy pedig, ha korábban is ismeretes volt, hogy az ökör öklelős, és gazdája nem őrizte: az ökör helyett kártérítésül adjon egy ökröt, a tetem pedig legyen az övé.

[22 : 1] Ha egy tolvajt kapnak rajta, és agyonverik: nincs vérbűn miatta. [2] Ha sütött rá a nap: vérbűn van miatta;⁸ a kárt térítse meg, ha pedig nincs neki, el kell őtadni annak fejében, amit ellopott. Ha megtalálják a kezében a lopott jószágot, akár ökör, akár szamár, akár juh, még életben: kétszeresen térítse meg. [21 : 37] Ha egy ember ökröt vagy juhot lop, és levágja vagy eladja: öt marhát fizessen egy ökörért és négy juhot egy juhért.

[4] Ha egy ember a mezőt vagy a szőlőt lelegelteti, (úgy), hogy elengedi nyáját, vagy más mezőre tereli: mezejének javából vagy földje javából adjon kártérítést.

[5] Ha tűz keletkezik, és száraz bozótba kapván, leég az asztag vagy a lábon álló gabona, vagy a rét: a kárt az térítse meg, aki a tüzet fellobbantotta.

[6] Ha egy ember társának ezüstöt vagy edényeket ad megőrzésre, s ellopják azokat annak házából: ha a tolvaj megkerül, kétszeres kártérítést fizessen. [7] Ha a tolvaj nem kerül meg, és a ház ura esküt tesz Előhim előtt, hogy nem emelte kezét társának vagyonára: [8] bármiféle vitás dolog miatt, akár ökör, akár szamár, akár juh, akár ruházat, akár más elveszett tárgy, ha azt mondja róla: „Ez az !”, kettejük vitája Előhim elé kerüljön. Akit Előhim bűnösnek talál, kétszeres kártérítést adjon társának.

[9] Ha egy ember társának szamarat vagy ökröt vagy juhot vagy akármi más állatot ad megőrzésre, s az megdöglik vagy megsérül, vagy elhajtják, anélkül, hogy valaki látta volna: [10] Jahve esküje legyen kettejük között (a bizonyság), hogy nem emelte kezét társának vagyonára: a tulajdonos fogadja ezt el, és nincs kártérítés. [11] De ha ellopták tőle: térítse meg a tulajdonosnak. [12] Ha (vadállat) tépte szét: hozza el a széttépettet bizonyságul, és nem kell kártérítést adnia.

[13] Ha egy ember kölcsönkér (valamit) társától, s az megsérül vagy megdöglik, gazdája távollétében: adjon kártérítést. [14] Ha a gazda jelen van, nem kell kártérítést adnia. Ha béres: a bérébe számít.

⁷ Egy šeqel (*šiqlum*) = 8,4 g.

⁸ A nappali betörőt nem lehet megölni.

[15] Ha egy ember hajadont csábít el, aki nincs eljegyezve, és vele hál: jegyezze el magának feleségül a jegyajándékkal. [16] Ha a lány apja nem akarja hozzá adni feleségül: mérjen le neki annyi ezüstöt, amennyi a hajadonok jegyajándéka.

[20a] A jövevényt (*gēr*) ne sanyargasd és ne nyomorgasd.⁹

[21] Ne alázzátok meg az özvegyet és az árvát.

[24] Ha ezüstöt kölcsönzöl társadnak, a szegénynek, aki veled van: ne legyél hozzá olyan, mint a kölcsönző (*nōšē*), ne vess ki rá kamatot (*nešek*).

[25] Ha zálogba veszed el társad ruháját: naplemente előtt add vissza neki.^[26] Mert az egyetlen takarója, testi ruhája: miben aludjon? . .

[27] Ne átkozd Előhímot, az előljárót népedben ne gyalázd.

[23 : 1] Ne terjessz hazug híresztelést; kezed nem adhatod gonosznak, hogy hamis tanú légy.

[2] Ne kövesd a tömeget gonosz ügyben; peres ügyben ne vallj a tömeg után, bűnre hajolva. [3] Perében még szegénnyel se légy részrehajló.

[4] Ha megtalálod ellenséged ökrét vagy ellenséged szamarát, amelyik elköborolt: hajtsd vissza hozzá.

[5] Ha látod, hogy ellenséged szamara a terhe alatt összerogyott: óvakodj attól, hogy otthagyd: szabadítsd ki!

[6] Ne csavard el szegényed törvényét a perében.

[7] Tartózkodj a hazug beszédétől, meg ne öld az ártatlant és az igazat . .

[8] Megvesztegetést (*šōhad*) ne fogadj el, mert a megvesztegetés vakká teszi a látókat, és megbuktatja az igaz ügyeket.

Leviticus

[20 : 10] Ha egy ember a társa feleségével paráználkodik: halállal haljon mind a parázna férfi, mind a parázna nő.

[19 : 20] Ha egy ember egy asszonnyal hál, és a nő — szolgáló, aki egy ember hatalma alatt áll, és nem bocsáttatott szabadon, és a váltságot sem adták meg érte: legyen büntetése, de ne ölessenek meg, mert a nő nem volt szabad.

[24 : 17] Ha egy ember megöl akármilyen emberi lényt: halállal haljon. [18] Ha akármilyen állatot öl: térítse meg, jószágért jószágot. [19] Ha valaki megsebzí törzsbelijét: amit csinált, tegyék azt vele is, [20] törést törésért, szemet a szemért, fogat a fogért; amilyen sebet okozott az emberen, tegyék vele is azt. [21] Aki állatot üt agyon: térítse meg; aki embert üt agyon: haljon meg. [22] Egyforma legyen számotokra a törvény: akár jövevény, akár bennszülött az.

[25 : 39] Ha elszegényedik a „testvéred”, aki veled van, és eladja magát neked: ne végeztess vele a szolga munkáját. [40] Mint béres, mint telepes (*tōšāβ*) legyen veled, a *yōβēl*¹⁰ évéig szolgáljon nálad, [41] azután távozzék el tőled ő és vele fiai, és térjen meg nemzetségéhez, és lakjék atyái birtokán.

[44] És ha szolgád lesz: a körülötted élő népekből (*gōyim*) szerezzétek a szolgát és szolgálót. [45] Meg a jövevény telepesek gyermekeiből, akik veletek vannak:

⁹ Héber jogfelfogás szerint a törvényekhez tartoznak a hasonló „tilalmak” vagy „intelmek”; szemben a kazuisztikus törvényekkel, mint a fentebbiek, ezeket nevezzük apodiktikus törvénynek.

¹⁰ Minden ötvenedik év. A szó maga az újévi kürt neve. (Innen a jubileum szó.)

közülük szerezzetek, és a családjaikból, akik veletek vannak, akiket országokban nemzettek; legyenek ők a tulajdonaitok. ^[46] Örökségül hagyjátok őket fiaitoknak, hogy birtokolják örök tulajdonként. Velük dolgoztassatok, de „testvéreiteken”, Yisrá’el fiain senki ne uralkodjék kegyetlenül.

Numeri 27 : 8—11.

^[8] Ha egy ember meghal, és nincsen fia: örökségét adjátok a lányának. ^[9] Ha nincs lánya: örökségét adjátok a testvéreinek. ^[10] Ha nincsenek testvérei: örökségét adjátok apja testvéreinek. ^[11] Ha nincsenek apjának testvérei: örökségét adjátok családjából a legközelebbi rokonnak, és vegye az birtokba.

Deuteronomium

^[17 : 6] Két tanú vagy három tanú szavára a halált (érdemlőt) meg lehet ölni, de egy tanú szavára ne haljon meg. ^[7] A tanúk keze legyen rajta először, hogy megöljék, s a nép keze csak ezután.

^[19 : 14] Ne told odébb társad határát, amelyet hajdan jelöltek ki örökségeden.

^[15] Ne legyen érvényes egyedüli tanú bárki ellen, akármilyen bűnnel vagy akármilyen vétekkel kapcsolatban, amelyet elkövet: a vád csak két vagy három tanú vallomása alapján jusson érvényre. ^[16] Ha egy ember ellen hamis tanú lép fel, hogy az igazságtól eltérőt valljon ellene: ^[17] az a két férfi, akik egymással pereskednek, álljon Jahve, a papok (*kōhēn*) és a bírák elé, akik azokban a napokban lesznek, ^[18] és a bírák gondos vizsgálatot folytassanak. És ha a tanú hazugnak bizonyul, hazugságot vallott „testvére” ellen: ^[19] tegyétek vele azt, amit ő szándékozott tenni „testvérével”.

^[21 : 15] Ha egy embernek két felesége van, az egyik szeretett, a másik gyűlött, és mind a szeretett, mind a gyűlött szültek neki fiaikat, de az elsőszülött fiú a gyűlött asszonyé: ^[16] azon a napon, amelyen örökségül osztja fel fiai között, amije van, nem teheti meg elsőszülötté a szeretett asszony fiát a gyűlött asszony fia, az elsőszülött előtt; ^[17] hanem az elsőszülöttnak, a gyűlött asszony fiának, elismervén őt, mindenből, amije csak van, két részt adjon.

^[18] Ha egy embernek makacs és engedetlen fia van, és nem hallgat az apja szavára vagy az anyja szavára, s még ha megfenyítik, sem hallgat rájuk: ^[19] apja és anyja ragadják meg őt, s vigyék ki városának vénjeihez, a helység kapujához, ^[20] és mondják a város vénjeinek: „Fiúnk, ez, makacs és engedetlen, nem hallgat a szavunkra; mulatós és részeges!”, ^[21] és dobálják meg őt a város lakosai, valamennyien, kővel, hogy meghaljon.

^[22 : 1] Ne nézd el, hogy „testvéred” ökre vagy juha elkóborolt, és ne fordulj el tőle: vidd vissza „testvéredhez”. ^[2] Ha pedig „testvéred” nincs közel, vagy ha nem is ismered: tereld (az állatot) házádba, és legyen ott, míg „testvéred” felkutatja azt, s add vissza neki. ^[3] Ezt tegyed „testvéred” szamarával, ezt tegyed ruházatával, ezt tegyed bármivel, ami elveszett a „testvérednek”, ha megtalálod.

^[22] Ha egy embert rajtakapnak, hogy férjes asszonnyal hál: mind a kettőt öljék meg, a férfit, aki az asszonnyal hált, és az asszonyt is. ^[23] Ha egy szűz leány, akit egy ember eljegyzett — találkozik vele egy férfi a városában és hál vele: ^[24] mindkettőt vigyétek ki annak a városnak a kapujához, és kövezzétek őket kövekkel halálra; a leányt azért, mert nem kiáltott a városban, a férfit azért, mert társának feleségével hált. ^[25] De ha a mezőn találkozik a férfi az

eljegyzett leánnyal, és erőszakosan vele hál: egyedül a férfi haljon meg, amiér vele hált. ^[26] A leánnyal pedig ne csinálj semmit, a leálynak nincs halálos bűne, mert mint ha valaki a társára támad és kioltja életét, olyan ez a dolog. ^[27] Hiszen a mezőn találkozott vele, az eljegyzett leány kiáltozhatott, nem volt, aki meghallja. ^[28] Ha egy férfi egy szűz leánnyal találkozik, aki nincs eljegyezve, és letiporja őt, és vele hál, és rajtakapják: ^[29] a férfi, aki vele hált, adjon a leány apjának ötven ezüstöt, és a leányt vegye feleségül; amiért megbecstelenítette, nem bocsáthatja el egész életében.

^[23 : 16] A szolgát, aki urától hozzád menekült, ne szolgáltatd ki urának. ^[17] Lakjék veled, közötted, azon a helyen, amelyet választ magának kapuid közül, ahol neki tetszik, ne sanyargassad.

^[20] Ne követelj „testvéredtől” kamatot: pénzkamatot, élelemkamatot, kamatját bárminek, amit kölcsönadsz. ^[21] Az idegentől azonban követelhetsz.

...
^[24 : 6] Ne vegyél el zálogul kézimalmot vagy malomkövet: élet volna az a zálog.

^[7] Ha egy embert rajtakapnak, hogy „testvérei” közül ellopott egy lényt, és hatalmaskodik vele vagy eladja: haljon meg az a tolvaj.

^[10] Ha társadnak kölcsönt adsz, bármit: ne menj be a házába, hogy zálogot válassz; ^[11] állj meg kívül, és az ember, akinek kölcsönzöl, kihozza hozzád kívültre a zálogot. ^[12] Ha pedig szegény ember: ne feküdj le, amíg zálogja nálad van, ^[13] hanem add azt vissza neki, amíg le nem megy a Nap.

^[16] Ne ölettesenek meg az apák a fiúk helyett, és a fiúk ne ölettesenek meg az apák helyett: csak saját bűnéért ölettesék meg akárki.

^[25 : 13] Ne legyen a zsákokban kétféle kő súly, kisebb és nagyobb. ^[14] Ne legyen a házadban kétféle véka, kisebb és nagyobb. ^[15] Teljes és igaz kő súlyod legyen, teljes és igaz vékád legyen.

3. Aβšālōm lázadása

Az Ószövetség legjelentősebb történeti novellája (Sámuel II. könyve 14 : 25 – 19 : 43-a dávidi „aranykor”³³ súlyos problémáiba enged bepillantást. A törzsek egységessé kovácsolása nem sikerült; Aβšālōm lázadásában is feszítő erőként játszott szerepet Izrael és Júda ellentéte, amely majd Salamon (Šēlōmō) halála után az ország kettészakadását okozza. A királyi udvar gyűlölt volt a lakosság szemében. — Aβšālōm is ezt a gyűlöletet tudta felhasználni; Dávid (Dāwīd) testőrsége külföldiekből, filiszteusokból és krétaiakból állt. A hadsereg önálló uralomra tört, s a fővezér, Yō’āβ, kézben tartotta a királyt. Az udvart a király fiainak versengése osztotta meg. A novella hitelesen és színesen mutatja be ezeket a politikai problémákat. Irodalmi becsét árnyalt lélekrajza, egységes kompozíciója adja.

A történet előzményei: Dávid legidősebb fia szerelemre gyullad féltestvérének, Aβšālōmnak húga, Tāmār iránt; esellel magáévá teszi, majd eltaszítja. Aβšālōm bosszúból megöli trónörökös bátyját. Dávid viszont a gyilkosság miatt eltaszítja Aβšālōmot, aki számkivetésbe megy. Három év múlva Yō’āβ eléri, hogy a király visszahívja fiát, aki most már a trón várományosa. Egy ideig azonban még nem engedi színe elé.

^[14 : 25] Mint Aβšālōm, olyan szép férfi nem akadt egész Yiśrā’ēlben, ennyire magasztalásra méltó; lába talpától feje tetejéig hiba nem akadt benne. És amikor fejét nyíratta — mert évről évre mindig megnyíratta, különben súlyos lett volna, így megnyíratta — fején a haj kétszáz šeqelt nyomott, királyi mérték szerint. Aβšālōmnak három fia született és egy lánya, ennek Tāmār a neve, és ő szépséges termetű volt.

Aβšālōm két éve élt már Yerūšalayimban, de a király arcát még nem látta. Aβšālōm üzent Yō'āβnak, a királyhoz küldvén őt, de az nem akart őelébe járulni. Másodszor is üzent, de ő akkor sem akart őelébe járulni. Ekkor mondta szolgálóinak:

— Nos, Yō'āβ birtoka a szomszédságomban, ott van az árpája: menjete, égessétek fel tűzben.

Aβšālōm szolgálói tűzben égették fel a birtokot. Yō'āb azonnal házában kereste fel Aβšālōmot; mondta neki:

— Szolgáid miért égették fel tűzben a birtokot, amely az enyém?

Mondta Aβšālōm Yō'āβnak:

— Talán nem üzentem neked, hogy gyere hozzám, hadd küldjelek téged a királyhoz e szavakkal: „Miért jöttem meg Gešūrból?¹ Jobb volna nekem, ha még ott lennék! Hadd lássam végre a király arcát, ha pedig bűn van bennem, öl meg!

Yō'āβ a király elé járult, jelentést tett neki, ő hívatta Aβšālōmot, aki elment a királyhoz, leborult előtte, arcával a földre hullt a király előtt, a király pedig megcsókolta Aβšālōmot.

^[15] Ezek után így történt:

Aβšālōm kocsit és lovakat állított ki magának, és ötvenen futottak előtte. Mikor felkelt, Aβšālōm mindjárt a kapuhoz vezető út szélére állt, és bárkit, akinek pere volt, és ítéletért a király elé kellett járulnia, megszólított, mondván:

— Melyik városba való vagy?

S ha azt felelte, hogy

— Szolgád Yiśrā'el egyik törzséből való — Aβšālōm mondta neki:

— Nézd, ügyeid bár jók és méltányosak, meghallgatást a királytól ne várj.

Majd mondta neki Aβšālōm:

— Bezzeg, ha engem tennének az ország bírójává! Ha ítéletért énhozzám fordulna, akinek pere támad, igazságot szolgáltatnék mindnek!

S ha közeledett valaki, hogy leboruljon előtte, ő a kezét nyújtotta, hogy magához ölelje és megcsókolja. Aβšālōm így bánt mindenkivel Yiśrā'elből, aki a király elé járult törvényre, s magának rabolta el a yiśrā'eli férfiak szívét.²

A negyedik év végén mondta Aβšālōm a királynak:

— Szeretnék Heβrōnba³ menni, hogy teljesítsem fogadalmamat, amelyet Jahvének fogadtam. Mert szolgád fogadván fogadta, mikor még Gešūrban, Arām földjén laktam, hogy ha Jahve valóban hazavezérel Yerūšalayimba, Heβrōnban szolgálom Jahvét.

Mondta neki a király:

— Járj szerencsével.

Aβšālōm késedelem nélkül Heβrōnba ment. Ügynököket küldött Yiśrā'el minden törzséhez, mondván:

— Ha meghalljátok a šōqār hangját, kiáltsátok: „Király lett Aβšālōm Heβrōnban!”

Aβšālōmmal kétszázan mentek el Yerūšalayimból; hívták őket, s ők ártatlanul mentek, mit sem tudván az ügyről. Aβšālōm elküldött Aħīθōpélért is,

¹ Tartomány a Genezáret-tótól ÉK-re, itt tartózkodott három éven át Aβšālōm.

² Vagyis úgy szerzett népszerűséget magának az izraeliek körében, hogy a júdai Dávid uralmának tekintélyét rombolta.

³ Nagyváros délen, az edomi határon; ősi kultikus központ. Ott kenték Dávidot is királlyá (Sám. II. 2 : 3–4.).

Dávid gíló⁴ tanácsosáért, hogy elhívják városából, Gíloból, hogy vele legyen, amíg az áldozatot bemutatja. Az összeesküvés nőttön nőtt, a nép folyton jött, s gyarapodtak Aβšālóm körül.

Hírnök érkezett Dávidhoz, mondván:

— Aβšālóm felé fordult a yiśrá'ëliek szíve.

Mondta Dávid, minden szolgájának, akik vele voltak Yerūsālayimban:

— Azonnal menekülnünk kell, mert Aβšālóm elől nem lesz menekvésünk; siessetek az indulással, hogy ha siet is, ne érhesen utól bennünket, mert pusztulást hoz ránk, kard élére hánnya a várost.

Mondták a király szolgái a királynak:

— Íme, szolgálid vagyunk; ahogyan urunk, a király dönt, úgy lesz minden.

A király és egész házanépe gyalog ment el; a király tíz ágyasfeleségét hagyta csupán a ház őrizetére. A király és egész házanépe gyalog ment el, elhagyták a legszélső házat is. És valamennyi szolgája vele együtt ment, a kerēðiek⁵ és a pelēðiek,⁶ és Ittay, az összes Gað⁷-beliekkel: hatszáz férfi jött gyalogosan Gaðból, ők jártak a király színe előtt. Mondta a király a gaði Ittaynak:

— Miért jössz velünk te is? Térj vissza, és maradj a királlyal, hiszen idegen vagy, és a lakóhelyedről hurcoltak el téged! Tegnap volt az érkezésed, s ma már kényszerítselek, hogy velem gyere!⁸ Én oda megyek, ahová megyek, inkább fordulj vissza, és vidd testvéreidet is magaddal; Jahve legyen hozzád kegyes és igazságos!

Felelt Ittay a királynak; mondta:

— Él Jahve, és él az én uram, a király: azon a helyen, ahol — akár halva, akár élve — az én uram, a király: ott lesz szolgálád is!

Mondta Dávid Ittaynak:

— Gyere, vonuljál.

A gaði Ittay és minden embere, és a gyermekek, akik vele voltak, szintén vonultak. És fennhangon sírt az egész ország. A király átkelt a Qiðrön völgyön⁹ és az egész nép a sivatagi út felé fordult öelötte. És íme, Šādōq¹⁰ is, és vele valamennyi lévita; az Előhím szövetségének ládáját hordozók letették Előhím ládáját; mellette állt Eβyāðār, mígnem az egész nép kivonult a városból. Mondta a király Šādōqnak:

— Vidd vissza a városba Előhím ládáját! Ha kegyet találok Jahve szemében, úgyis visszahoz engem, és megláthatom ezt is, hajlékát is; ha azonban így szól: „Nincs benned örömöm!”, hát tegye azt velem, amit jónak lát.

Mondta a király Šādōqnak:

— A főpap vagy te! Térj vissza a városba békességben, s veletek együtt két fiatok: Ahīma'aš, a te fiad, és Yehōnāðān, Eβyāðār fia is. Látjátok? Nekem itt kell maradnom, kétségek között, a sivatag puszta földjén, mígnem megérkezik hozzám töletek a szó, és jelentik nekem.

Šādōq és Eβyāðār visszavitték Előhím ládáját Yerūsālayimba, s ők is ott maradtak. Dávid viszont felment az Olajfák dombjára,¹¹ felment és sírt, feje

⁴ Gílo: kis helység Júda területén.

⁵ Vlsz. krétaiak.

⁶ Azonosíthatatlan népnév; esetleg filiszteusok.

⁷ Város Júda területén, ekkor filiszteus határváros.

⁸ Dávid, abszolutisztikus uralma biztosítására, idegeneket alkalmazott testőrségében; ezek egy része zsoldos, más része fogoly volt.

⁹ A főváros K-i határa a Qiðrön-völgy.

¹⁰ Šādōq a főpap volt ebben az időben.

¹¹ A Qiðrön-völgytől É-ra, Jeruzsálem K-i határán.

el volt fedve, ő maga mezítláb ment; a nép, akik vele voltak, mindnyájan elfedték fejüket; mentek — sírva mentek. Jelentették Dávidnak, mondván:

— Ahīḏōḡel az összeesküvők között, együtt Aḃšālōmmal!

Mondta Dávid:

— Kuszálja össze Jahve Ahīḏōḡel tanácsát!

És amikor Dávid a csúcs felé ment, hogy ott Előhim elé boruljon, hirtelen az arki¹² Hūšay állt vele szemközt. Köntöse megszaggyatva, és föld a fején. Mondta neki Dávid:

— Ha velem tartasz a bujdosásban, csak terhemre leszel. De ha visszatérsz a városba, és ezt mondod Aḃšālōmnak: „Hadd legyek a szolgálád, uram király; én apád szolgálja voltam eleitől fogva, s most téged szolgálalak” — akkor érdekében összekuszálhatod Ahīḏōḡel tanácsát. Tán nem tart ott veled Šādōq és Eḃyāḏār is, a köhének? És minden szót, amelyet meghallanál a király házából, jelentsd Šādōqnak és Eḃyāḏárnak, a köhéneknek. Mert íme ott van velük a két fiuk is, Šādōqnak Ahīma'as és Eḃyāḏárnak Yehōnāḏān; tőlük üzenjetelek meg nekem minden szót, amit hallotok.

Hūšay, Dávid társa a városba ment. És Aḃšālōm bevonult Yerūšalayimba.

^[16] Dávid, lefelé jövet a csúcsról — hirtelen Šīḃā, Meḡīḃōšeḏ szolgálégénye állt vele szemközt. Vele két megterhelt igás szamar: rajtuk kétszáz kenyér és száz köteg mazsolaszölő, és száz köteg füge, és egy tömlő bor. Mondta a király Šīḃānak:

— Mire ezek neked?

Mondta Šīḃā:

— A szamarak a királyi házé, az utazáshoz; a kenyér és gyümölcs a szolgálak táplálására, és a bor, hogy igyék a pusztában kimerült.

Mondta a király:

— És urad fia hol van?

Mondta Šīḃā a királynak:

— Még mindig Yerūšalayimban maradt, mert mondja: „Ma adja vissza nekem Yiśrā'el háza apám királyságát!”¹³ Mondta a király Šīḃānak:

— Nos, hát legyen minden a tied, ami Meḡīḃōšeḏé.

Mondta Šīḃā:

— Leborulok; bár kegyet találnék szemedben, uram, király!

Dávid király Bahūrimig¹⁴ jutott, és íme, egy férfi jött ki onnan, Šā'ul házának családjából, a neve Šime'i, Gērā fia — jött, és közben szitkozódott. Kövekkel dobálta Dávidot, és Dávid király valamennyi szolgálját, és az egész népet, és az összes vitézeket, akik a jobbján és balján voltak. Szitkozódásában ezt mondta Šime'i:

— Menekülsz, menekülsz, te véres kezű, semmirekellő ember?! Jahve rád hárítja Šā'ul házának minden vérét, akinek helyén uralkodtál; de most Jahve az uralkodást fiad, Aḃšālōm kezébe adta, te pedig elesettségre jutottál, mert véres kezű vagy!

Mondta Aḃšāy, Šerūyā fia a királynak:

— Ez a döglött kutya hogy meri gyalázni az én uramat, a királyt?! Hadd rontsak oda, hogy fejét vegyem!

¹² Kanaáni törzs, a Holt-tengertől K-re.

¹³ Šā'ul családjának tagja; neve eredetileg Meriba'al lehetett, s ezt kakofémizmusból változtatták meg. Šā'ul életben maradt családtagjai valószínűleg harcoltak Dávid ellen, az uralom visszaszerzéséért.

¹⁴ Helység az Olajfák hegyétől ÉK-re.

Mondta a király:

— Mi dolgunk egymással, nekem és nektek, Serūyā fiai? Azért gyaláz, mert Jahve mondta neki: „Gyalázzad Dávidot!” Hát ki mondhatná: „Miért teszed ezt?”

Mondta Dávid Aβšāynak és valamennyi szolgájának:

— Íme, fiam, aki belőlem származott, lett életem úzóje, s most ez a benjámini is: hagyjátok nyugodtan, hadd szitkozódjék, hiszen Jahve mondta neki. Talán majd a szemembe néz Jahve, és visszaadja nekem a jót e mai napi átkozódása helyett.

Dávid és emberei mentek az úton, és Šime¹⁵i velük együtt haladt a hegyoldalon, menet közben szitkozódva, és köveket hajigálva, és földet szórva. A király és az egész nép, akik vele voltak, fáradtan [. . .]¹⁵ érkezve, ott fellélegezhettek.

Aβšālóm pedig, és minden yiśrā'eli, bevonultak Yerušalayimba; vele volt Ahīθōqel is. Midőn azonban az arki Hūšay, Dávid társa, Aβšālóm elé járult, mondta Hūšay Aβšālómnak:

— Éljen a király, éljen a király!

Mondta Aβšālóm Hūšaynak:

— Ez hát hűséged társad iránt? Miért nem tartottál társaddal?

Mondta Hūšay Aβšālómnak:

— Nem: mert akit Jahve választott, és ez a nép, és minden yiśrā'eli: avval leszek és avval maradok. Másodszor pedig: kit szolgáljak én? Talán ne az ő fiát? Ahogy szolgáltam apád előtt, úgy szolgálok teelőtted is.

Mondta Aβšālóm Ahīθōqelnek:

— Mi a tanácsotok, mit tegyünk?

Mondta Ahīθōqel Aβšālómnak:

— Menj be atyád ágyasaihoz, akiket itthagytott, hogy őrizték a házat. Akkor majd egész Yiśrā'el meghallja, hogy megszegyenítetted apádat, és erősebb lesz a keze mindenkinek, aki veled tart.

Sátort feszítettek ki Aβšālómnak a tetőtérasszon, és Aβšālóm egész Yiśrā'el szeme láttára bement apja ágyasaihoz.¹⁶

És Ahīθōqel tanácsa, amit azokban az időkben javasolt: mintha valaki Előhímot kérdezte volna meg a dologban, olyannak vette Ahīθōqel tanácsát mind Dávid, mind Aβšālóm.

[¹⁷] Mondta Ahīθōqel Aβšālómnak:

— Engedd meg nekem, hogy kiválasszak tizenkétezer embert, és tüstént, még az éjjel Dávid üldözésére induljak. Reátörök, míg kimerült, és karja ernyed; rémületbe borítom, és megfutamodik az egész nép, amely vele van; egyedül a királyt ölöm meg, az egész népet viszont tehozzád térítem vissza. Az egész visszatérése ugyanis az(on) az egy ember(en fordul meg), akit hatalmadba kerítve az egész nép meg fog békélni.

A szó helyesnek látszott Aβšālóm szemében, és Yiśrā'el minden vénjének szemében. Mondta Aβšālóm:

— Hívjátok hát az arki Hūšayt is! Hallgassuk meg, mi van az ő szájában is!

Hūšay Aβšālóm elé járult. Mondta neki Aβšālóm:

— Ahīθōqel ezt és ezt ajánlotta nekünk; megtegyük-e a szavát? Ha nem, beszélj te.

¹⁵ Szövegromlás; a helynév kiesett a szövegből. Az 'ayāqim szó nem helynév, hanem „fáradtak” jelentésű participium.

¹⁶ A királyi hatalom törvényesítésének egyik aktusa, hogy az uralkodó elveszi elődje háremét.

Mondta Hūšay Aβšālōmnak:

— Nem jó az a tanács, amit Ahīθōpel tanácsolt, ez alkalommal.

Mondta Hūšay:

— Te ismered apádat és embereit, hogy ők kemény vitézek, és nekikeseredett a lelkük, mint a kölykétől megfosztott medvéé a mezőn. És apád próbált harcos, és nem a néppel együtt alszik. Most bizonyára az üregek egyikében vagy a búvóhelyek egyikében rejtőzött el, és megtörténhet, hogy ha a nép közül már kezdetben is esnek el, elhírlik a hír, hogy „Csapás sújtotta a népet, mely Aβšālōmot követi!” És rettenettel retten meg még a vakmerő vitéz is, akinek a szíve, mint az oroszlán szíve, mivel egész Yisrā’él a tudója annak, hogy apád kemény vitéz, és bátrak, akik vele vannak. Én ezt tanácsolom: Gyűjtven gyűjtsd magadhoz egész Yisrā’elt, Dántól Beēršeβā’ig,¹⁷ oly tömegben, mint a főveny a tenger partján; légy te magad is közöttük. Lepjük meg őt valamelyik búvóhelyen, ahol rejtőzik, s úgy támadjunk ellene, ahogy a harmat a földre hullik: akkor nem marad meg sem ő, sem bárki azok közül, akik vele vannak. De ha városba húzódnék, vessen egész Yisrā’él köteleket a városra, döntsük a patakba, hogy még kő se maradjon ott.

Mondta Aβšālōm és minden yisrā’eli:

— Az arkī Hūšay tanácsa jobb, mint Ahīθōpel tanácsa! — mert Jahve, adott parancsot, hogy kuszáltassék össze Ahīθōpel helyes tanácsa, hogy Jahve ily módon hozza Aβšālōmra a vészt.

Hūšay elmondta Sāōqnak és Eβyāθārnak, a köhéneknek, hogy ezt és ezt ajánlotta Ahīθōpel Aβšālōmnak és Yisrā’él vénjeinek, és — mondta — ezt és ezt ajánlottam én.

— Most pedig küldjete gyorsan Dávidhoz, és jelentsétek neki: „Ne töltsd az éjszakát a sivatag pusztá földjén; siess, kelj át a túlpartra, nehogy elpusztíttassék a király és az egész nép, amely vele van.”

És Yehōnāḏān és Ahīma’as Rōyēl forrásánál¹⁸ várakoztak; odament egy szolgáló, és beszámolt nekik, ők pedig útnak indultak, hogy jelentést tegyenek Dávid királynak, Ugyanis nem volt szabad, a városba menvén, mutatkozniok. Egy legény mégis meglátta őket, jelentést tett Aβšālōmnak. Ők gyorsan haladtak; Bahūrīmban betértek egy idegen házba: ennek udvarán kút volt, oda ereszkedtek le. Az asszony a kút száját befedte terítővel, arra gyümölcszemekeket szórt, és nem látszott semmi. Aβšālōm szolgálai betértek az asszonyhoz a házba, és mondták:

— Hol van Ahīma’as és Yehōnāḏān?

Mondta nekik az asszony:

— Innen már továbbmentek a víz felé.

Azok kutattak, de nem találták meg őket, végül visszatértek Yerūsālayimba. Miután eltávoztak, ők ketten feljöttek a kútból, eljutottak Dávid királyhoz, és jelentést tettek neki. Mondták Dávidnak:

— Fel! Keljete át minél hamarább a vízen, mert Ahīθōpel ezt és ezt tanácsolta ellenetek.

Dávid és az egész nép, amely vele volt, késedelem nélkül átkelt a Yardēnen, még a reggeli fény előtt; egyetlen ember sem hiányzott, aki ne kelt volna át a Yardēnen.

¹⁷ Az ország legészakibb és legdélibb pontjai.

¹⁸ A főváros DK-i határpontjánál.

Ahīṭōpel pedig látta, hogy tanácsa nem ment teljesedésbe: szamarát felszerszámozta, felkerekedett, és hazament városába; ott, miután kiadta házának a parancsokat, megfojtotta magát, és meghalt. Atyáinak sírjába temettetett el.

Dávid Maḥanayimba ment,¹⁹ Aḅšālōm pedig átkelt a Yardēnen: ő és vele együtt minden yiśrā'ēli. És Aḅšālōm 'Amāsāt állította a sereg élére a Yō'āḅ helyén; 'Amāsā annak a fia volt — neve Yiṭrā, a yiśrā'ēli —, aki bement Aḅīyalhoz, Nāhāš leányához, Šeruyā, Yō'āḅ anyja nővérehez. Yiśrā'ēl és Aḅšālōm Gile'ād földjén táborozott. Abban az időben, amikor Dávid Maḥanayimba ment, Šōḅī, Nāhāš fia, Rabbāból, mely 'Ammōn fiainak városa, és Māḅīr, 'Ammī'ēl fia, Lōdeḅārból, és Barzillay, a gil'ādi, Rōḃelimből, fekvőhelyet és mosdótálakat és cserépedényeket és búzát és árpát és lisztet és pörkölt magvakat és babot és lencsét és mézet és vaját és juhsajtot és tehéntej színét hozták Dávidnak és a népnek, amely vele volt, eleségül, mert gondolták, hogy a sivatagban a nép éhes, kimerült és szomjas.

[18] Dávid elrendezte a népet, amely vele volt: ezredeseket és századosokat helyezett fölébük. Három részre osztotta Dávid a népet: harmadát Yō'āḅ kezére bízta, harmadát Aḅīšay, Šerüyā fia, Yō'āḅ fivére kezére, harmadát a gaḏi Ittay kezére. Mondta a király a népnek:

— Bizony, én magam is kivonulok veletek!

Mondta a nép:

— Ne gyere! Mert ha netán futva megfutunk, egy szív sem bánkodik miattunk, és ha netán közülünk meghal a fele, egy szív sem bánkodik miattunk: de te — mint tízezer közülünk. Így jobb, ha a városból leszel segítségünkre.

Mondta nekik a király:

— Azt teszem, ami jó a szemetekben.

A király a kapuépítmény mellett állt, amikor a nép századonként és ezredenként kivonult. Parancsot adott a király Yō'āḅnak és Aḅīšaynak és Ittaynak, mondván:

— Kíméletet miattam az ifjú, Aḅšālōm iránt!

Az egész nép hallotta, midőn a király mindegyik vezérének kiadta a parancsot Aḅšālōm dolgában.

A nép kivonult a mezőre, szemben Yiśrā'ēlrel. A csata Eḡrayim erdejében folyt le. Yiśrā'ēl népe vereséget szenvedett ott Dávid szolgálaitól; nagy volt az elesettek száma azon a napon: hússzezer ember. Az ütközet az egész vidékre szétterjedt, és amit az erdő emésztett el, felülmúlta azt, amit a népből azon a napon kard emésztett el. Aḅšālōm szembetalálkozott Dávid szolgálival; Aḅšālōm öszvéren nyargalt; az öszvér egy hatalmas tölgy koronája alá ért, és Aḅšālōm fejébe belekapaszkodott a tölgy, s ő az egek és a föld között csüngött, az öszvér pedig, amely alatta volt, tovább futott. Meglátta egy ember, és jelentette Yō'āḅnak, mondván:

— Íme, Aḅšālōmot láttam, egy tölgyön csüngve.

Mondta Yō'āḅ az embernek, aki jelentést tett neki:

— Ha láttad, hát miért nem verted ott le a földre? Szavamra, tíz ezüstöt és egy övet adtam volna neked!

Mondta az ember Yō'āḅnak:

— Ha netán ezer ezüst méretett volna is le markomba, kezemet a király fiára akkor sem vetném. A király fülünk hallatára parancsolta meg neked és

¹⁹ Dávid ÉK-i irányba menekült, Aḅšālōm É-i irányban akarta elvágni az útját. A helynevek a Jordán bal partjának vidékére vonatkoznak.

Aβšaynak és Ittaynak, mondván: „Vigyázzatok énmiattam az ifjúra, Aβšälöm-ra!” S ha netán álnokságot vettem volna lelkemre, mert hiszen a király előtt semmi sem marad titokban, te is szembefordultál volna velem!

Mondta Yō’āβ:

— Így tehát kezdem én teelőtted!

Három nyílvesztőt markolt fel, és sorra Aβšälöm szívébe lőtte azokat, aki még élt a tölgy koronájában. Tíz szolgálégény, Yō’āβ fegyverhordozói körül, vették Aβšälömot, belészúrtak és megölték őt. Yō’āβ ekkor a šoqārba fuvatott, és a nép visszatért Yiśrā’el üldözéséből, mert Yō’āβ visszatartotta a népet. Megragadták Aβšälömot, és az erdőben egy nagy verembe vetették; igen nagy kőrakást halmoztak föléje, majd sátorába tért egész Yiśrā’el.

És Aβšälöm még életében vette és állította fel magának azt az oszlopot, amely a Király völgyében van, mert gondolta: „Nincs fiam, hogy nevemet emlékezetben tartaná”. Az oszlopot a maga nevééről nevezte el, és a mai napig így mondják: Aβšälöm keze...²⁰

[...]

És Dávid a két kapuépítmény között ült. Az őrt álló felment a kapuépítmény tetőtéraszára, a falon, és ahogy szemét felemelte, látta, hogy egy férfi fut egymagában. Felkiáltott az őrt álló, és jelentést tett a királynak. Mondta a király:

— Ha egymagában van, hír van az ajkán!

Az ember sietősen járt, és egyre közeledett. De az őrt álló észrevette, hogy futva közeledik egy másik férfi is: felkiáltott az őrt álló a kapuépítményre, mondván:

— Úgy látom, egy másik férfi is fut egymagában!

Mondta a király:

— Hírnök ez is!

Mondta az őrt álló:

— Az első futását olyannak látom, mint Aħima’as Šādōq fiának futása.

Mondta a király:

— Ő jó ember, és jó hírrel jön!

Odaért Aħima’as és mondta a királynak:

— Béke! — majd arccal a földre borult a király előtt. Mondta: — Áldott Jahve, a te istened, aki leverte az uram, a király ellen kezűket emelő férfiakat!

Mondta a király:

— Épségben van-e az ifjú, Aβšälöm?

Mondta Aħima’as:

— Láttam a nagy tömeget, de szolgád, Yō’āβ, épp akkor küldte a te szolgádat hozzád, és így nem tudom, mi történt.

Mondta a király:

— Elmehetsz, állj oda!

Ő odébbment, és megállt. És íme: megérkezett a Kūši. Mondta a Kūši:

— Hírül adatik uramnak, a királynak, hogy Jahve igazságot szolgáltatott neked ezen a napon azok karja ellen, akik felkeltek ellened!

Mondta a király a Kūšinak:

— Épségben van-e az ifjú, Aβšälöm?

²⁰ A 18 : 19—23. versekben Aħima’as kéri Yō’āβot, hogy ő vihesse meg a győzelem hírét Dávidnak, a főparancsnok azonban a Kūšit küldi, végül azonban megengedi Aħima’asnak is, hogy elinduljon. Utóbbi rövidebb utat tudott, így elébe vágott Yō’āβ követének.

Mondta a Kūši:

— Mint az ifjú, járjanak úgy uramnak, a királynak ellenségei és mindazok, akik gonoszul felkeltek ellened.

^[19] Megdöbbsent a király, a kapuépítmény magasszobájába ment, sírt, és ezt mondta sírva:

— Fiam, Aβšālōm! Fiam! Fiam, Aβšālōm! Bár én haltam volna meg helyetted! Aβšālōm, fiam, fiam!

Jelentették Yō'ābnak, hogy a király sír, és gyászol Aβšālōm fölött. A győzelmi öröm e napon gyászba fordult az egész nép számára, mivel a nép még azon a napon meghallotta, hogy a király bánkodik fia miatt. Azon a napon a nép csak mint a tolvajok surrant be a városba, miként az a sereg surran be, amelyik szégyenben érzi magát, amiért megfutott a csatából. És a király eltakarta arcát, és a király fennhangon zokogott:

— Fiam, Aβšālōm! Aβšālōm, fiam, fiam!

Yō'āb felkereste a királyt a palotában. Mondta:

— Szégyent hoztál ma minden szolgád fejére, akik ma megmentették életedet s fiaid és leányaid életét és feleségeid életét és ágyasaid életét: hiszen elárultad, hogy azokat szereted, akik gyűlölnek, és gyűlölöd, akik szeretnek téged; mivel ma nyilvánvalóvá tetted, hogy mit neked a vezérek és a szolgák! Ma megtudtam, hogy ha Aβšālōm élne, de mi mindannyian halottak lennénk, szemedben még az is helyesebb volna. És most eredj, menj ki szolgálid elé, szólj szívükhöz, mert esküszöm Jahvére, hogy ha nem mutatkozol, senki sem marad melletted már az éjszaka, és ez rosszabb lenne számodra, mint akármi a rosszból, amely ifjúságodtól mostanáig ért.

A király felállt, és a kapuépítmény előtt ült le. Elhírelt az egész nép között, hogy a király ott ül a kapunál, mire az egész nép a király elé járult.

Yisrá'el pedig elmenekült, ki-ki a sátrába.

Az egész nép, Yisrá'el minden törzsében, vitatkozásban élt, mondván:

— A király megmenekített bennünket ellenségeink markából: ő mentett meg a filiszteusok markából, most azonban Aβšālōm elől elmenekült az országból. De Aβšālōm, akit felkentünk magunk fölé, meghalt a háborúban; miért késlekedtek hát, hogy visszahozzátok házába a királyt?

És amit egész Yisrá'el beszélt, eljutott a királyhoz is. És Dávid király küldött Šādōqhoz és Eβyā'ārhoz, a kőhénekhez, mondván:

— Szóljatok Yehūdā vénjeihez ekképpen: „Miért vagytok utolsók a király hazahozatalában? Fivéreim vagytok, egy csont és egy hús énvelem, miért hát, hogy utolsók vagytok a király hazahozatalában?” És mondjátok ‘Amāšának: „Nem vagy tán egy csont és egy hús énvelem te is? Úgy bánjon velem Előhīm, sokszor, ahogyan bizonyos: te leszel előttem a sereg vezére Yō'āβ helyett egyszer s mindenkorra!”

Yehūdā minden emberének szívét meghajlította, mint egy emberét, s ők küldtek a királyhoz:

— Térj vissza, mind te, mind szolgálid.

A király tehát elindult hazafelé; mikor a Yardēnhez ért, Yehūdā a király elé ment, Gilgálba,²¹ hogy átvigyük a királyt a Yardēnen.

Yehūdā embereivel együtt sietve ment Dávid király elé Šim'ī, Gērā fia, a binyāmīni, Bahūrimból s vele együtt Binyāmīn törzséből ezer férfi; meg Šiβā, Šā'ul házának legénye s vele együtt tizenöt fia és száz szolgálja. Mielőtt a

²¹ Város Yerihō közelében.

király átkelhetett volna, nekik már sikerült a túlpartra érni. A gázlónál keltek át, hogy segítsenek a királyi ház átkelésénél, hogy ezzel jót tegyenek az ő szemében. Šim^ei, Gērā fia, földre hullt a király előtt, mikor átkelt a Yardēnen. Mondta a királynak:

— Ne kérje tőlem számon az én uram a bűnt, és ne emlegesse, amiben bűnt követett el szolgád, amikor uram, a király kivonult Yerūsālayimból; ne vegye szívére a király! Mert a te szolgád tudja, hogy én vétkeztem, de íme, ma én elsőnek jöttem Yōsēp egész nemzetségéből, hogy uram, a király elé járuljak.

Felelt Aβīšay, Šerūyā fia; mondta:

— Hát még azért sem hal meg Šim^ei, hogy Jahve felkentjét gyalázta? Mondta Dávid:

— Mi dolgunk egymással, nékem és néktek, Šerūyā fiai; tán épp ti lesztok ma, akik szembeszegülnek velem? Hogy meghaljon-e ma valaki Yiśrā'ēlben vagy nem, én tudom: mert ma én vagyok a király Yiśrā'ēl fölött.

Mondta a király Šim^e-nek:

— Nem halsz meg! — és a király meg is esküdött neki.²²

[. . .]

És eljött a gil'ādi Barzillay is Rōyelimből, hogy a királlyal együtt keljen át a Yardēnen, kísérve a királyt, át a Yardēnen. Barzillay igen öreg volt, már nyolcvan esztendő; ő látta el — mikor Maḥanayimban tartózkodott — táplálékkal a királyt, mivel nagyon gazdag férfi volt. Mondta a király Barzillaynak:

— Gyere velem át, és magamnál tartalak téged Yerūsālayimban, ellátlak táplálékkal öregségedre.

Mondta Barzillay a királynak:

— Hány nap van még hátra az én életemből? Hogy mehetnék Yerūsālayimba a királlyal? Most vagyok nyolcvan esztendő! Meg tudom-e különböztetni a jót a rossztól? Szolgád érzi-e ízét annak, amit eszem vagy amit megiszom? Hallgathatom-e az énekesek és énekesnők hangját? Miért legyen hát a te szolgád terhére az én uramnak, a királynak? Szolgád még egy darabig elkíséri a királyt, túl a Yardēnen, de miért jutalmazna a király ily nagy jutalommal? Engedd meg, hogy szolgád majd visszaforduljon; városomban szeretnék meghalni, s együtt eltemetve lenni apámmal és anyámmal; fiam azonban, a te szolgád, Kimhām, elmegy urammal, a királlyal; tégy vele azt, ami jó a szemedben.

Mondta a király:

— Kimhām velem jön, és én azt teszem vele, ami jó a szemedben; mindent megteszek neki, amit csak vársz tőlem.

És az egész nép átkelt a Yardēnen, és a király is átkelt; a király megcsókolta Barzillayt, áldást mondott rá, ő pedig visszatért, ahová való. A király Gilgālba ment; vele tartott Kimhām is, és Yehūdā egész népe, akik átszállították a királyt, s velük Yiśrā'ēl népének fele is.

És íme, minden yiśrā'ēli a királyhoz ment, és mondták a királynak:

— Miért raboltak el téged fivéreink, Yehūdā emberei, akik áthozták a királyt és házát a Yardēnen s vele Dávid minden emberét?

Felelt Yehūdā valamennyi embere Yiśrā'ēl emberének:

— Mert közelebb áll a király énhozzám! És miért ez a harag tebenned e dolog miatt? Talán hasznót húzunk a királyból? Vagy őt terhelik a terheink?

²² Dávid érzi, hogy az ország nem áll mellette, ezért nem bünteti meg a lázadás vezető személyiségeit. A kimaradt 19 : 24—30. versekben Meqībōseš kér Dávidtól elégtételt Šiḇā fölött, aki megrágalmazta. Dávid a birtokot kettejük között osztja meg.

Felelt Yiśrā'el embere Y^ehūdā emberének; mondta:

— Tízszeres a részem a királyban, és elsőszülöttség jogán is előbbre való vagyok nálad! Miért gyaláztál hát engem? És nem az én szavam volt az első, királyom hazahozatalára?

Y^ehūdā emberének szava azonban súlyosabb volt, mint Yiśrā'el emberének szava . . .²³

4. Izrael törzseinek felkelése Roboám ellen

A 12 törzsből álló héber törzsszövetség egységét Dávid és Salamon monarchiájának idején is belső ellentétek tették törékennyé. Salamon despotikus uralma (i. e. 961—922) ezeket csak kiélezte, és a magát elnyomottnak érző északi tíz törzs, az ún. „izraeli” törzsek, szemben a déliekkel, a hatalmas király halálakor beállt trónváltozást tekintette kedvező alkalomnak a Dávid-dinasztia gyűlölt despotikus uralmának lerázására. A felkelés előzményeit és lefolyását az ótestamentumi Királyok könyve színes és dramatikus, népi hagyományokon alapuló történet keretében írja le. (Királyok I. kve, 12, 1—19.)

[¹] Roboám (R^oḥaḇe^oām) elment Š^echembe,¹ mert ott gyűlt össze egész Izrael, hogy királlyá tegyék. [²] Amikor ezt meghallotta Járobeám (Yārāḇe^oām), N^oḇāt fia — aki még Egyiptomban tartózkodott, ahová Salamon király elől menekült, most is ott élt² — [³] de mivel érte küldtek és elhívták, így Járobeám és Izrael egész gyülekezete elébe állt Roboámnak, és így szóltak hozzá: [⁴] „Atyád keménnyé tette jármunkat, de te enyhítsd azt a kemény munkát és súlyos jármot, melyet atyád ránk rótt: akkor szolgálunk téged!” [⁵] Az így válaszolt: „Menjete, és három nap múltán térjete vissza!” A nép el is ment. [⁶] Közben Roboám király azokkal a vénekkel tanácskozott, akik atyjának, Salamonnak életében, színe elé kerültek: „Mit tanácsoltok, miként válaszoljak ennek a népnek?” Így szóltak hozzá: „Ha ma a nép szolgájának mutatkozol, kedvükben jársz, és kedvező választ adsz nekik, egész életükben szolgálid lesznek.” [⁸] De ő nem törődött a vének tanácsával, hanem azokkal a vele együtt felserdült ifjoncokkal tanácskozott, akik elébe kerültek: [⁹] „Mit tanácsoltok, miként válaszoljunk ennek a népnek, amely így szólt hozzám: „Könnyíts a jármon, mit atyád rakott ránk!” [¹⁰] A vele együtt nevelkedett ifjoncok így feleltek: „Így szólj ehhez a néphez, mely azt mondta neked: 'Atyád nehezzé tette jármunkat, de te könnyíts rajta' — így felelj nekik: „Kisujjam vastagabb apám derekánál!” [¹¹] Nos! Nehéz igával terhelt titeket atyám? — Én súlyosbítom igátokat! — Atyám korbáccsal vert? — Én skorpiókkal fenyítlek!” [¹²] Harmadnap eljött Járobeám és az egész nép Roboám elé, amiként a király mondta: Jöjjetek vissza harmadnapra! [¹³] A király keményen válaszolt a népnek; elhagyta az öregek tanácsát. [¹⁴] Az ifjak tanácsa szerint szólt hozzájuk: Atyám nehezzé tette jármotokat, és még súlyosbítni fogom! Atyám ostorral fenyített, én majd skorpiókkal fenyítelek! [¹⁵] Nem hallgatott a király a

²³ Alighogy elesitult Aḇšālōm lázadása, Izraelben egy másik Dávid-ellenes felkelést robbantottak ki Šeḇa^o vezetésével. (L. Sám. II. 20 : 1—22.) A lázadás elleni hadjárat során Yō^oḇáḇ álnokul megölte vetélytársát, Amását, akinek Dávid a fővezérséget ígérte, hogy magához édesgesse. Dávid öreg napjaiban Yō^oḇáḇ korlátok nélkül kényszerítette akarátát a királyra.

¹ Šechem (Sziehem), az északi tíz törzs területén fekvő legnagyobb város, Šömrön (Samaría) alapítása előtt.

² Járobeám még Salamon uralkodása alatt felkelést kísérelt meg — valószínűleg egyiptomi támogatással —, és annak kudarca után Egyiptomba menekült (vö. II. Kir. 11. fej.).

népre . . . ^[16] Egész Izrael látta, hogy nem hallgatott rájuk a király; s a nép így felelt a királynak: „Mi közünk Dávidhoz? Nem örökségünk Yišay ivadéka! Sátoradba, Izrael! Magad törődj házaddal, Dávid!” S Izrael szerteszéledt sátraiba. ^[17] Csak a Juda városaiban lakó izraeliek fölött uralkodott tovább Roboám. ^[18] Amikor pedig Roboám király kiküldte (a néphez) Adōrāmot, a robotfelügyelőt, egész Izrael halálra kövezte, Roboám pedig gyorsan szekérre kapott, hogy Jeruzsálembe meneküljön. ^[19] Így pártolt el Izrael Dávid-házától mind a mai napig.³

5. Mēša°, Mō'āβ királyának felkelése

Mō'āβ királysága a Holt-tengertől keletre és az Arnōn folyótól délre fekvő vidéken állt fenn. Az °Omri-dinasztia alatt az északi Izrael államnak adófizetője volt, de Ah'āβ halála után megtagadta az adófizetést. Yehōrām büntető hadjárata sikertelen volt. Mō'āβ végleg megszűnt alattvalónak lenni. Ez a hadjárat azért nevezetes, mert két forrásból is ismerjük: az ótestamentumi Királyok könyvéből és Mēša° feliratos beszámolójából, amely az egyetlen ránk maradt terjedelmesebb mō'āβi felirat. A két forrás összehasonlítása az Ótestamentum történeti könyvei hitelességének meghatározásához is felhasználható adatokat nyújt.

I. Az Ótestamentum elbeszélése (II. Kir. 3, 4—27.)

^[4] Mēša°, Mō'āβ királya pásztor volt, és Izrael királyának százezer juhot és százezer gyalogosat szolgáltatót. ^[5] És történt Ah'āβ halálakor: elpártolt Mō'āβ királya Izrael királyától. ^[6] És elindult Yehōrām¹ király azon a napon és számba vette egész Izraelt. ^[7] Elindult, és küldött Yehōšāpāthoz, Juda királyához, mondván: „Mō'āβ fellázadt ellenem. Harcra indulsz-e velem Mō'āβ ellen?” Az így felelt: „Hadba szállok én is, akárcsak te, népem, akár a te néped, lovasságom, akár a te lovasságod.” ^[8] Továbbá így szólt: „Melyik úton induljunk?” És felelte: „Edōm pusztaságán keresztül.” ^[9] Elindult hát Izrael királya, Juda királya és Edōm királya, hét napon át bolyongtak, de nem akadt víz a tábor és a nyomukban haladó nyáj számára. ^[10] Felkiáltott Izrael királya: „Ó jaj! Azért szólította [harcra] Jahveh ezt a három királyt, hogy Mō'āβ kezére adja őket?”

(Egy próféta közbenjárására váratlanul bő vízre bukkannak.)

^[21] Egész Mō'āβ hallotta, hogy hadba indultak ellenük a királyok, összegyűltek, akik már övet öveznek magukra,² és kiálltak a határra. ^[22] Kora reggel, amikor a nap ráragyogott a vízre, Mō'āβ szemközt nézván a vizet, azt vörösnek látta, mint a vér. ^[23] Így szóltak: „Ez vér! Talán elpusztultak a királyok? Egymást ölték meg? Zsákmányra, Mō'āβ!” ^[24] Elértek Izrael táborához, de Izrael felkelt, megverte Mō'āβot, azok menekültek előlük, de ők csak egyre verték Mō'āβot. ^[25] A városokat lerombolták, minden jó rétre ki-ki egy-egy követ dobott, míg egészen el nem borították, minden vízforrást eltömtek, minden termőfát kidöntöttek, míg végül csak Qīr-ḥarāše³ kövei maradtak

³ Az elbeszélés eszerint még az i. e. VIII. század vége előtt íródott.

¹ A Mēša° — elbeszéléssel kapcsolatban előforduló királynevek: °Omri — az északi Izrael állam királya, a róla elnevezett dinasztia megalapítója (kb. i. e. 876—869.); fia, Ah'āβ (kb. i. e. 869—850.), ennek fia, Yehōrām (kb. i. e. 849—842.); Yehōšāpāt, a déli Júda állam királya, Ah'āβ és fiai szövetségese (kb. i. e. 873—848.).

² Tehát a felnőtt férfiak.

³ Mō'āβ fővárosának neve az Ótestamentumban.

meg, azt körülvették a parittyások és döngették. ^[26] És látta Mō'āβ királya, hogy erőt vett rajta a háború, magához vett hétszáz kardforgató férfit, hogy áttörjön velük Eđōm királyához, de nem tudtak. ^[27] Ekkor fogta elsőszülött fiát, akinek (majdan) uralkodni kellett helyette, és égő áldozatul bemutatta a városfalon — ekkor nagy harag támadt Izraelen, megfordultak és hazatértek.

II. Mēša° feliratának elbeszélése

A Mēša°-feliratot 1868-ban, a mai Dibān (Jordánia) területén fedezték fel. Nem sokkal megtalálása után beduin tulajdonosai összetörték, de egy korábban készült másolat alapján jórészt megállapítható a szövege. A Mēša°-felirat, amely a kánaáni történet egyik legbecsesebb feliratos emléke, töredékes formában a Louvre-ban található. Felállításának hozzávetőleges ideje: i. e. 845 körül. (Kiadása: *Donner—Röllig*: id. m. Nr. 181.)

^[1] Én, Mēša°, Kemōš[. . .]⁴ fia, Mō'āβ királya, a Diβōni. ^[2] Atyám uralkodott Mō'āβ felett harminc évig⁵ és én uralkodtam ^[3] atyám után és felállítottam ezt a stélét Kemōšnak Qarhā-ban⁶, segítség jeleként ^[4] mert megsegített minden viszontagságban (?), és diadalt láttatott velem minden gyűlölőimmel szemben. ^[5] °Omri, Izrael királya hosszú időn át sanyargatta Mō'āβot, mert haragudott Kemōš a földjére. ^[6] Követte őt fia, és így szólt: „Hadd sanyargatom Mō'āβot!” Napjaimban mondta . . . ^[7] De diadalt láttam vele és házával szemben, és Izrael elpusztult örök pusztulással. °Omri elfoglalta Mahađēβā ^[8] földjét, és ott lakott napjaiban és fia napjainak felében, negyven évig. ^[9] De visszaadta Kemōš napjaimban! Felépítettem Ba'al-Me'ōnt,⁷ és ciszternát készítettem benne, felépítettem Qiryāđant ^[10] is. Gad⁸ népe ősidők óta °Ateređ földjén lakozott, és felépítette magának Izrael királya ^[11] °Ateređ (városát). Harcoltam Qir ellen, és diadalt láttam. Megöltem Qir egész lakosságát, (örvendetes) látványul Kemōšnak és Mō'āβnak. Ott fogságba ejtettem DWDH⁹ papját, és elhurcoltam ^[13] Kemōš elé Qeryōđba. Foglyul ejtettem Šārān és Mohrađ lakosságát is ^[14]. És szólt hozzám Kemōš: „Éredj, foglald el Neβōt Izraeltől!” Elindultam éjszaka, ^[15] és harcoltam ellene hajnalhasadtától délig. ^[16] Diadalt láttam, és megöltem mind, hétezer férfit, ifjút, nőt, hajadont és ^[17] terheset, mert Aštar-Kemōšnak ajánlottam fel. Elhurcoltam onnan Jahveh edényeit, ^[18] és elvittem Kemōš elé. Izrael királya felépítette Yaħašot, ^[19] és ott tartózkodott ellenem való harca idején. De elűzte Kemōš előlem! ^[20] Vettem Mō'āβ-ból kétszáz férfit, elvittem őket Yaħašba, és gondoskodtam, hogy ^[21] Diβōnhoz csatoltassák. Felépítettem Qarhāt, az erdőségek falát és a ^[22] magaslat falát,¹⁰ felépítettem kapuit, felépítettem tornyait, ^[23] királyi palotát is építettem, és elkészítettem a ciszterna medencéjét, hogy víz legyen a falakon belül, ^[24] mert nem volt kút Qarhā falán belül. De így szóltam az egész néphez: „Készítsen magának ki-ki kutat ^[25] a házában!” Tisztásokat is irtattam Qarhā körül Izrael foglyaival. ^[26] Felépítettem °Arōért, és utat építettem az Arnōnon-át. ^[27] Felépítettem a magaslat házát,¹¹ mert le volt rombolva . . .

(Az egyre töredékesebbé váló folytatásban a király további építkezéseit sorolja fel.)

⁴ A pontokkal jelzett betűk olvasata bizonytalan.

⁵ Mēša° felirata az éveket tízesekre kerekítve közli.

⁶ Qarhā: valószínűleg Dibān egyik városrésze.

⁷ A Mēša°-feliratban előforduló városnevek jó része ismeretes az ótestamentumi elbeszélésekből is.

⁸ Gād: a 12 héber törzs egyike.

⁹ A szó értelme bizonytalan.

¹⁰ Nyilván a város külső és belső erődítményeire céloz.

¹¹ Azaz: a város erődjét, fellegrvárát.

6. A Šiloah-felirat

Az ótestamentumi Királyok II. könyve 20,20 szerint Hīzqiyyāhu király (kb. i. e. 730–687) „ciszternát és csatornát épített, s a vizet a városba vezette”. Valószínűleg ennek a sziklába vájt alagúton át haladó vízvezetéknek építését örökíti meg egy 1880-ben, az ókori Šiloah-forrás közelében talált felirat. (Donner—Rollig: 189 sz.)

[1] [...] Az áttörés. És ez az áttörés története. Amidón [...] [2] a fejszét egymás felé, és amikor még három könyöknyi (távolságot) kellett kifúrni meghallotta az egyik [3] a másik kiáltásának hangját, mert repedés támadt a sziklában jobbfelől és balfelől. És az áttörés [4] napján a fejszések elérték egymást, fejsze a fejszére csapott. És megindult [5] a víz a forrásból a ciszterna felé 1200 könyök (hosszúságú úton). Száz [6] könyök volt a szikla magassága a fejszések feje fölött.

7. Nāḇōṯ szőleje

Az az elbeszélés, amely a kisbirtokos Nabot (Nāḇōṯ) ártatlanul történt elítéléséről és kivégzéséről szól, valószínűleg megtörtént eseménynek legendás kiszínezése. Fényt vet a királyi hatalom által képviselt nagybirtokos osztály erőszakos módszereire a kisbirtokos parasztsággal szemben. Eliyyāhu (Illés) próféta szerepeltetése annak a népi elképzelésnek felel meg, amely a prófétákban a királyi hatalommal és a nagybirtokosokkal szemben az elnyomott rétegek védelmezőit látja. (Királyok I. könyve, 21. fejj.)

[1] Ezután történt (a következő esemény): a yizre'ēli¹ Nāḇōṯnak szőleje volt Yizre'ēlben, Ah'āḇ, šöm'rōni király palotája közelében. [2] Ah'āḇ így szólt, Nāḇōṯhoz: „Add nekem szőlődet, hadd legyen veteményes kertemmé, mert közel van palotámhoz. Adok helyébe különb szőlőt, vagy, ha jobbnak tartod, ezüstben adom meg vételárát.” De Nāḇōṯ így szólt Ah'āḇhoz: „Isten mentsen attól, hogy neked adjam ősi örökségemet.” [3] Ah'āḇ keserű haraggal tért haza amiatt, amit Nāḇōṯ, a yizre'ēli mondott neki: 'nem adom neked ősi örökségemet!' — ágyára feküdt, arcát elfordította, nem evett semmit. [5] Odajött hozzá felesége, Izeḇel,² és így szólt hozzá: „Miért távozott el tőled jókedved, nem eszel semmit!” ... [7] Te vagy király Izraelben?? Csak kelj fel, egyél, légy jókedvű — én megszerzem neked a yizre'ēli Nāḇōṯ szőlőjét.” [8] Levelet írt Ah'āḇ nevében, és le is pecsételte pecsétjével. A levelet a Nāḇōṯtal együtt lakó vénekhez és előkelőkhöz írta. [9] A levélben a következőket írta: Hirdessetek bójtót, és állítsátok Nāḇōṯot a nép elé. [10] Azután kerítsetek ellene két alávaló embert, azok tanúskodjanak ellene: „Istent és a királyt káromoltad!” Vezessék el, kövezzék meg, hogy meghaljon. [11] A város vénei és előkelői úgy is tettek, amiként Izeḇel megüzente nekik a nekik küldött levélben. [12] Bójtót hirdettek, Nāḇōṯot a nép elé állították, [13] eljött a két alávaló ember, elébe álltak, és tanúskodott a két gazember Nāḇōṯ ellen a nép szeme láttára: „Nāḇōṯ Istent és a királyt káromolta!” — a városon kívül hurcolták, és halálra kövezték. [14] Majd megüzenték Izeḇelnek: „Nāḇōṯot megkövezték, meghalt.” [15] Amikor Izeḇel meghallotta, hogy Nāḇōṯot halálra kövezték, így szólt Ah'āḇhoz:

¹ Yizre'ēl: termékeny síkság Júdeában.

² Izeḇel: Ah'āḇ tyrusi származású felesége, a királyi udvarban a despotikus törekvések legtudatosabb képviselője.

,Rajta, foglald el Nāḇōṯ szőlejét, amelyet nem akart pénzért eladni; nem él már Nāḇōṯ, meghalt.”^[15] Amikor Ah’āḇ meghallotta Nāḇōṯ halálát, elindult Nāḇōṯ szőlejébe, hogy azt elfoglalja.^[16] De Jahveh igéje ez volt a tišbī³ Ēliyyā-hūhoz: „Menj Ah’āḇ, Izrael királya elé, ott van Nāḇōṯ szőlejében, amelynek birtokbavételére elindult. Így szólj hozzá: „Gyilkoltál és most örökölsz?... De így szól Jahveh: Ott, ahol a kutyák nyalták fel Nāḇōṯ véréet — ott nyalják majd fel kutyák a te véredet is!”^[20] Ah’āḇ csak ennyit mondott: „Hát rámtaláltál, ellenségem?” — „Rádtaláltam” — mondta ő —, mert odaadtad magad, hogy bünt kövess el Jahveh szeme láttára. Vészt hozok rád, mindenedet elpusztítom, kiirtok Ah’āḇ házából minden férfit, senkije sem marad Izraelben...”⁴

8. Diplomáciai tárgyalások Jeruzsálem ostroma idején

Sinabhbēeriba asszír király (i. e. 704—681) i. e. 701-ben indította meg büntető hadjáratát Júda ellen, melynek királya, Hizqiyyā (vagy: Hizqiyyāhū) megtagadta, Egyiptom segítségével bízva, az adó fizetését. Az Ótestamentum elbeszélése beszámol az ostrommal egyidejű diplomáciai tárgyalásokról is, amelyek az asszír követek részéről a jeruzsálemi lakosság megnyerését célozták. (Királyok II. kv., 18, 13—36.) Vö. 171 sk. old.

^[13] Hizqiyyāhū király uralkodásának 14. évében felvonult Sanhbēriš Aššūr [Asszíria] királya, Júda minden megerősített városa ellen, és azokat elfoglalta.^[14] Elküldött hát Hizqiyyā, Júda királya, Asszíria (Aššūr) királyához, Lāḫišba, mondván: „Vétkeztem! Távozz tőlem! Amit rám rász, elviselem.” Asszíria királya Hizqiyyāra, Júda királyára 300 ezüst kikkárt és 30 arany kikkárt rótt ki.^[15] Hizqiyyā átadott minden ezüstöt, amely Jahveh házában és a királyi palota kincstárában található volt.^[16] Ekkor csonkította meg Hizqiyyā Jahveh templomának kapuit és a támfákat, melyeket Hizqiyyā, Júda királya vont be, és átadta Asszíria királyának.^[17] Asszíria királya pedig elküldte a tartān-t, az eunuchok fejét és a főpohárnokot Lāḫišból Hizqiyyā királyhoz, nagy sereggel Jeruzsálembe: megindultak és megérkeztek Jeruzsálembe, felmentek, megjöttek, és odaálltak a felső ciszterna csatornájához, amely a ruha-festők rétjéhez [vivő] útnál van.^[18] A királyt szólították, de Elyāqim, Hizqiyyāhū fia, az udvarnagy, Šeḇnā az írnok és Yō’āḫ, Āsāq fia, az „emlékeztető” ment elébük.^[19] Így szólt hozzájuk a főpohárnok: „Mondjátok Hizqiyyāhū-nak: Így szól a Nagy Király, Asszíria királya: 'Mi az a bizodalom, amelyben bizakodsz?'”^[20] Azt hitted, csak szóbeszéd ez [a mondás]: „Terv és erő kell a harchoz”? Most miben bízol hát, hogy fellázadtál ellenem?^[21] Te abban a törött nádszálban, Egyiptomban bízol! Pedig, aki rá támaszkodik, annak még tenyerébe is fúródik, és megsebzí — így jár mindenki, aki a fáraóban, Egyiptom királyában bízik!^[22] És ha azt mondanátok: mi Jahvehban, istenünkben bízunk — nos! nem az ő magaslatait és oltárait semmisítette-e meg Hizqiyyā, és megparancsolta Júdában és Jeruzsálemben, hogy csak ez előtt az oltár előtt borulhattok le, Jeruzsálemben”.^[23] Köss fogadást urammal, Asszíria királyával. Adok neked kétezer lovat: tudsz-e ugyanannyi lovast rájuk ültetni?...^[26] Elyāqim, Hizqiyyāhū fia, Šeḇnā és Yō’āḫ így válaszoltak a főpohárnoknak: Szólj szolgálidhoz arámi nyelven, mert megértjük, és ne beszélj velünk júdai nyelven, a falon tolongó nép füle hallatára.”^[27] A főpohárnok így válaszolt:

³ Tišbi: az Ótestamentumnak Ēliyyāhu (= Illés) próféta állandó mellékneve, értelme bizonytalan; talán származására utal.

⁴ Az utolsó, homályos értelmű szavak fordítása hozzávetőleges.

„Hát uradhoz és hozzád küldött az én uram, hogy *nektek* mondjam el mindezt? Éppen ezekhez a falon tartózkodó emberekhez küldött, [akikre az vár], hogy ürüléküket egyék és vizeletüket igyák, veletek együtt!”^[28] Fel is állt a főpohárnok, és fennhangon, zsidóul, így kiáltott: „Halljátok a Nagy Király, Asszíria királya ígését!”^[29] Így szól a Király: Ne hagyjátok magatokat elámítani Hizqiyyától, mert nem tud megmenteni kezeim közül, ^[30] Jahvehvel se biztosan titeket, mondván, hogy majd megment minket Jahveh, nem kerül a város Asszíria királyának kezébe.” . . .^[33] Hát megmentették a többi népek istenei a maguk országát Asszíria királyának kezétől? . . .^[36] A nép csak hallgatott, nem feleltek egy szót sem, mert a király parancsa volt az: ne feleljetek neki.^[37] Elyāqim, Hilqiyyāhū fia, az udvarnagy, Šeṣnā, az írnok és Yō’āh, Āsāp fia, az „emlékeztető” ruhájukat megszagatták, úgy tértek vissza Hizqiyyához, és beszámoltak neki a főpohárnok szavairól.

9. A meyiddōi csata

Júda már az i. e. VIII. század végén kimutathatóan az asszírellenes, Babylón vezetésével szervezkedő szövetségnek kötelezte el magát (vö. Hizqiyyāhu [Ezékiás] király kapcsolatát Babylón uralkodójával — vlsz. II. Mardukapaliddinnel —; a babylóni követek megszemlélik a fegyvertárat is Jeruzsálemben, I. Krónikák II. könyve 32 : 31). Az asszír hódítás ellen akarta magát az asszírellenes nagyhatalmak támogatásával biztosítani. Mikor Egyiptom hirtelen Asszíria mellé állt, Júda akkori királya, Yō’siyyāhū meg akarta akadályozni a fáraó csapatainak felvonulását. Természetesen Nekós serege győzött (Krónikák II. könyve 35 : 20—25); Asszírián azonban ez már nem segíthetett (i. e. 605).

^[20] Neḫō, Egyiptom királya, feljött, hogy harcoljon Karkemišnél, amely a Perāṯ¹ partján van. Yō’siyyāhū kivonult ellene. ^[21] Követeket küldött hozzá: „Yehūdā királya, mi dolgunk egymással? Ma nem ellened jövök, hanem a Perāṯ. mellett akarok harcolni;² és Előhīm parancsolta, hogy siessek, hagyj tehát Előhimot, nehogy elpusztítson téged!”³ ^[22] Yō’siyyāhū azonban nem vonult el előle, hanem, hogy felvegye a harcot, öltözéket cserélt; nem hallgatott Neḫō szavára, noha az Előhīm szájából való volt. Elment tehát, hogy megütközzenek Meyiddō síkságán. ^[23] Az íjászok nyilat lőttek ki Yō’siyyāhū királyra. Mondta a király szolgálóinak: „Vigyetek el innen, mert nagyon megsebesültem.” ^[24] Szolgái leemelték a szekérről, és a váltás-szekerére ültették, és Yerūšalayimba vitték, ahol meghalt. Atyáinak sírjába temették. Egész Yehūdā és Yerūšalayim gyászolta Yō’siyyāhūt. ^[25] Yirmeyāhū⁴ is siratta Yō’siyyāhūt, és az énekesek és énekesnők sirató dalaikat mondták Yō’siyyāhū fölött . . .

10. A próféták bírálata a héber társadalomról.

Békeutópia a prófétáknál

^o *Āmōs* (i. e. VIII. sz. közepe táján)

^[4; 1] Halljátok ezt a beszédet, Bāšān¹ tehenei, kik Šōmrōn hegyén vagytok: a gyengék elnyomói, a szegények típrói, kik uraiknak mondjátok: „Hozzál,

¹ Perāṯ — az akkád Purattu-ból — az Eufratesz héber neve.

² Szövegjavítás alapján.

³ A mondat második fele a Krónikák könyvének történet szemléletét jellemzi: minden eseményt Előhīm akarataira vezet vissza.

⁴ Magyaros néven Jeremiás próféta, a babylóni párt egyik hangadója.

⁵ Termékeny vidék, a Genezáret-tótól ÉK-i irányban; e korban Izrael területéhez tartozott.

hadd igyunk!’: [2] Jahve, az úr, szent voltára esküdött: íme, eljönnek rátok a napok, mikor titeket szigonnyal visznek el, utódaitokat halász horoggal; [3] résen távoztok, egyik a másik nyomán, és a Hermön²-ra vettettek — Jahve igéje.

[5: 11] Mivel a szegénytől haszonbért követeltek, és gabonabeszolgáltatást veszték el tőle: kőházakat építtek, de nem fogtok benne lakni; mámor szőlőjét telepítitek, de nem fogjátok borát inni; [12] mert tudom, nagyok bűneitek, hatalmasak vétkeitek: az igaz típrói vagytok, váltság elvevői — a szegényeket a kapuban félreállítjátok. [13] Így hát a böles ebben a korban hallgat, mert gonosz kor ez.

[6: 1] Jaj a gondtalanoknak Siyyōnon,³ az önhitteknek Šōmrōn hegyén; a népek elsejének előkelői, akik, mint Előhim, olyanok Yiśrā’ēl házának: ... [3] akik a gonosz napot messze vélik, felállítják az erőszak székét, [4] elefántcsont heverőn fekszenek, elnyújtóznak nyoszolyáikban; gyenge bárányt esznek, és borjút a hizlaltak közül; [5] hárfa szavára mulatoznak, hangszereiket a Dávidénak hiszik; [6] kupából isszák a bort, a legjobb olajjal kénik magukat; Yōsēp⁵ vesztén nem bánkódnak: [7] így hát ők lesznek az elsők az elhurcoltak között; megszűnik az elnyúlók tivornyája.

[8: 4] Halljátok ezt, a szegény letíprói, akik a föld elnyomottjait akarjátok kiirtani, [5] így gondolkodván: „Mikor múlik már el az újhold, hogy üzerkedhessünk a gabonával, és a šabbaθ, hogy a termést áruba bocsáthassuk, a vékát kisebbre vehessük, de fölverhessük az árát, és csalhassunk a hamis mérlegen, [6] hogy megvásárolhassuk az ínségeset ezüstön, és a szegényt egy pár saruért, s hogy a gabona szemetjét is eladjuk?” [7] Jahve megesküdött, Ya’aqōḇ méltóságára: El nem felejtém semmi cselekedetüket, soha! [8] Ne rendüljön meg ezek miatt a föld? Ne essen kétségbe valamennyi lakója? ... [10] Ünnepeiteket bánattá változtatom, siratóvá minden nótákat ...

Yeš’ayāhū (i. e. VIII. sz. második fele)

[1: 21] Íme, paráznává lett az igaz város:⁷ törvény töltötte el, igazság lakozott benne — és most gyilkosok. [22] Ezüstöd salakká vált, söröd vízzel kevert, [23] előkelőd csökönyösek, barátjai a tolvajoknak; mind szereti a vesztegetést, az ajándékot hajhásszák, az árvát nem támogatják, az özvegy pere nem kerül elébük.

[2: 3] ... Siyyōnból jó a Tōra,⁸ és Jahve szava Yērūšalayimból, [4] ítéletet tesz majd a népek (*gōyim*) között igazságot szolgáltat sok nemzetnek (*‘ammim*): kardjaikat kaszává kovácsolják, dárdáikat metszőkéssé, nem emel nép a népre kardot, többé nem tanulják a háborút.

[5: 8] Jaj azoknak, akik házat házhoz csatolnak, mezőt mezőhöz kapcsolnak, míg nem marad többé hely, és magatok laktok az egész országban! [9] Meg-

² Hegység Palesztína legészakibb részén, Bāšān ettől D-re.

³ Jeruzsálem DK-i dombja.

⁴ Dávid király, zsoltárok szerzője, a lant mestereként élt a hagyományban.

⁵ Yōsēp [= József] Eḡrayim és Mēnašše apja, itt Izrael szimbóluma: e két törzs területe az ország É-i részén feküdt. Az utalás az asszír hódításra vonatkozik.

⁶ Az újhold napja és a šabbaθ (szombat) folyamán tilos volt a kereskedelmi tevékenység is.

⁷ Jeruzsálemre vonatkozik.

⁸ A Tan, a Törvény; később az öt „mózesi” könyv.

esküdött fülembé Jahve Šeβā'ōṯ, hogy a temérdek ház rommá lesz, a nagyok és szépek — lakó nélkül . . . ^[11] Jaj azoknak, akik kora reggel felkelvén, a mámort hajszolják, mulatnak szürkületig, bor hevíti őket, ^[12] hárfa, lant, síp, dob, bor van mulatozásaikban, de nem néznek Jahve tetteire, kezének művét nem látják. ^[13] Ezért népemet elhurcolják, mivel híján volt az értelemnek . . .

^[10; 1-2] Jaj a törvénykezőknek, akik hamis törvényt hoznak, és igazságsértő ítéletet⁹ firkálnak, ^[2] hogy a gyengék pörét meghamisíthassák, és a törvénnyel tiporják népem elesettjeit, hogy az özvegyek zsákmányukká legyenek, és az árvákat fosztogathassák!

^[11; 6] . . . akkor majd a farkas a báránnyal lakik, a párdue a gida mellett hever; együtt lesz a borjú és a kölyökorszlán, s kisgyermek terelgeti őket; ^[7] a tehén és a medve együtt legelnek, borjaik egymás mellett hevernek; az oroszlán, mint a marha, szalmát eszik; ^[8] a szopós a vipera lyukánál álmélkodik, a kigyó üregje fölé nyújtja kezét az elválasztott.

Mīxā (i. e. VIII. sz. második fele)

^[2; 1] Jaj azoknak, akik gonoszat terveznek ágyukban, majd a reggel világosságában végrehajtják, mert hatalmuk van hozzá; gonoszat tesznek; ^[2] megkívánják a mezőket, el is rabolják; a házakat magukhoz ragadják erőszakkal; elnyomják a férfit és házát, az embert és örökrészét!

^[3; 1] Halljátok hát, Ya'aqōḇ „fejei”, Yiśrā'ēl házának vezetői: talán nem nektek kell ismernetek a törvényt? ^[2] A jó gyűlölői, a gonoszt szeretők; . . . ^[3] akik megeszitek népem húsát, bőrüket lenyúzzátok róluks, csontjaikat összezúzzátok, feldaraboljátok, mint a fazékba valót, mint a húst az üstbe.

^[4; 2b] Siyyōnból jó a Tōra, és Jahve szava Yerūsālaímból, ^[3] ítéletet tesz majd sok nemzet között, igazságot szolgáltat a népeknek: kardjaikat kaszává kovácsolják, dárdaikat metszőkessé, nem emel nép a népre kardot, többé nem tanulják a háborút; ^[4] ki-ki szőlője mellett lakik, és fügefája mellett, és nem lesz, ki háborgassa őket, mert Jahve Šeβā'ōṯ szája szólott, ^[5] hiszen minden nép a saját istene nevével jár: mi is Jahve, a mi istenünk nevével járunk, örökkön örökké. ^[6] ^[10] A gonosz házában vannak még gonosz kincsek, horpadt vékák — ó utálat! ^[11] Jóvá hagyhatom-e a hamis mérleget, és a zsákokban az elrejtett köveket? ^[12] Fosztogatásból töltekeztek el gazdagjai, és lakói hazugságot beszélnek, és nyelvük hamis a szájukban.

Habaqqūq (i. e. VII. sz. vége táján)

^[2; 5] A vagyoni¹⁰ mindennél inkább hűtlenségre készíti az elvetemült embert, s nincs megállása, mert lelkét, mint a pokol, oly mohóra tágitja, és ő akár a halál, nem elégszik meg soha. ^[6b] . . . Jaj annak, aki avval gyarapszik, ami nem az övé! . . . ^[9] Jaj annak, aki gonosz nyereséget nyerésszerez háza számára, hogy fészket magasban rakhassa, és megmeneküljön a vész elől . . . ^[12] Jaj annak, aki a várost vérontással építi, és a falat gyalázattal teszi szilárdvá!

⁹ Szövegjavítás alapján.

¹⁰ A Holt-tengeri tekercsek között talált Habakkuk-kommentár szövegolvasata alapján. A hagyományos szövegben „bor” olvasható.

[18:12] [Yisrā'ēl] a nyomorultat és szegényt sanyargatta, rablással rabolt magának, a zálogot nem adta vissza, ... [13] uzsorára adott, kamatot vett — és ez éljen? Ne éljen! ... [39:8] Íme, eljött a nap, amelyről szólottam — ez Jahve igéje —: [9] kivonulnak Yisrā'ēl városainak lakói, elégetik és feltüzelik a fegyvereket, a pajzsokat, a kézi pajzsokat, a dárdákat, az íjakat, a nyíl-vesszőket, a kézi botokat, a lándzsákat; hét éven át rakják a tüzet velük, [10] nem hordanak fát a mezőről, nem vágnak az erdőkben, hanem a fegyverekkel rakják a tüzet ...

NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

VII. Urartu

NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

1. Menua felirataiból

Menua, Išpuini fia uralkodásával (kb. i. e. 810-től) kezdődik Urartu hatalmának fénykora, amely Tukultiapilešarrának II. Sarduri fölött aratott győzelmével (i. e. 735) ér véget. Urartu történetének ezt a szakaszát sikeres hódító háborúk, az államszervezet megszilárdítása, széles körű építő tevékenység és a gazdasági élet fellendítésére tett erőfeszítések (csatornák építése) jellemzik. Menua hadi sikereiről és építő tevékenységéről számos feliratban beszámolt, ezek közül kettő fordítását adjuk. (Az urartui feliratok legjobb gyűjteménye *G. A. Melikisvili*: Urartszkie klinocobraznie nadpiszi. Moszkva 1960. A feliratok számozása erre a kiadásra utal.)

39

Haldi (isten)¹ kivonult fegyverzetében, legyőzte Šebeteria (város)² országát, legyőzte Huzana (város)³ országát, legyőzte Šupar (városát).⁴ Haldi hatalmas, ^[5] Haldi fegyvere hatalmas. Haldi (isten) erejével kivonult Menua, Išpuini fia, elfoglalta Šebeteria (város) országát, elfoglalta Huzana (város) országát, elfoglalta Šupa (országát), eljutott ^[10] Hati (országig)⁵ [. . .]. Haldi (istennek) ezt a feliratot állította, Šebeteria (városában) Haldi (istennek) kultuszhelyet építtetett, Šebeteria (városa) ellenszegült (? ,*a-su-ni*), ^[15] fegyverét (olv. ^[6] *su-li-e*) elvétette. Meliṭeialhe (város)⁶ királyának adófizetés feltétele mellett megkegyelmezett. Haldi (isten) nagysága által Menua, Išpuini fia erős király, hatalmas király, ^[20] Biainili ország⁷ királya, Tušpa város⁸ uralkodója. Menua kinyilvánítja: aki ezt a feliratot széttöri, aki megsemmisíti, aki mással csináltatja ezeket, ^[25] Haldi, Teišeba, Šiwini (és az összes) istenek⁹ pusztítsák el őt a nap alól, se boldogsága ne legyen (? ,*ar-hi ú-ru-li-a-ni*), se isteni, se emberi (lény) sehol ne segítse!

¹ Haldi az urartuiak legfőbb istene.

² Šebeteria város valószínűleg a mai Palu körzetben, a Murad-su folyó jobb partján feküdt.

³ Huzana város valószínűleg Észak-Mezopotámiában, a Van-tótól Ny-ra kereshető.

⁴ Šupa országa az antik forrásokban *Sophéné*, az örmény forrásokban pedig *Cop^oke* néven szerepel, s Észak-Mezopotámiában, az Eufratesz bal partján, Malatya várostól keletre terül fel.

⁵ Hati országa ebben a korban már nem a régi Hatti (Hettita) Királyság területe volt, hanem Észak-Szíriát, szorosabb értelemben pedig a Kargamiši Királyságot jelölték ezzel a névvel.

⁶ Meliṭeialhe a mai Malatya városa az Eufratesz nyugati partján.

⁷ Biainili Urartunak az urartuiak által használt neve.

⁸ Tušpa az Urartui Királyság fővárosa, a mai Van városa a Van-tó DK-i sarkánál.

⁹ A három legfőbb urartui isten. Haldi az ég, Teišeba a vihar és eső, Šiwini pedig a nap istene volt.

Haldi hatalmával Menua, Išpuini fia ezt a borraktárt építtette. ^[5] IX C *aqarqi*¹⁰ (fér el) ott. Erődítményt építtetett védelmére (? *ba-du-si-i-e*) az erős király, Biainili (ország) királya, Tušpa város uralkodója.

2. Argišti évkönyveiből

Argišti, Menua fia (kb. i. e. 786–764) alatt Urartu Elő-Ázsia egyik legjelentősebb államává fejlődött. Menua hódító hadjáratait Argišti nyugati és keleti irányban tovább folytatta, s Urartu területét jelentősen megnövelte. Emellett nagy erőfeszítéseket tett az államszervezet megszilárdítására és a mezőgazdaság fejlesztésére. Felépíttette Argištihiinil városát, és sok csatornát ásott. Számos hadjáratáról és egyéb tevékenységéről egy hosszú felirata, az ún. Horhori évkönyv számol be. Ebből adjuk az alábbi részleteket.

127

II. col. ^[5] Haldi (isten) kivonult fegyverzetében, legyőzte Hati (országát), legyőzte Hilaruada (király) országát,¹ megalázta őket Argišti előtt. Haldi (isten) nagysága által Argišti, Menua fia kinyilvánítja: könyörögtem Haldi (istenhez), az Úrhoz, Teiseba (istenhez), Šiwini istenhez, Biainili isteneihez, ^[10] uralkodói nagysággal mit kívánnék. Meghallgattak az istenek.

Argišti, Menua fia kinyilvánítja: Előtte járt Haldi (isten) a harcosoknak. Kivonultam Hati ország ellen, elfoglaltam Niriba (ország) völgyét,² [...] (országát), Urma [városát]³ — megerősített volt — harcban elfoglaltam, [Asitaw]ada (városát),⁴ királyi várost elfoglaltam. ^[15] Haldi nagyságával kivonultam Hati (ország) ellen. A Tuatehi (törzs) országának területét megkíméltem Melitea szomszédságában. Eljutottam Piteira (városáig),⁵ a város alól a gulyát, Meliaini folyó vidékének,⁶ Marmuwani (országnak),⁷ Qawammani (országnak)⁸ férfiai, asszonyait elhurcoltam (olv. ^{URU}*pi-te-i-[ra pa-a-ta-ri]-ni pi-ni* ^{si}¹-ri KI-ri *mē-li-a-i-ni* ^{ÍD} ^{KUR}*ma-ar-mu-ú-a-ni* ^{KUR}*qa-[ú-am-ma]-a-ni*), erősségeit leromboltam, városait felégettem. 2539 földműves szolgát (^{up-še}^{MEŠ}), ^[20] 8698 férfit, 18 047 asszonyt, összesen 29 284 (fő) lakosságot

¹⁰ Az *aqarqi* urartui űrmérték = kb. 240 l. A borraktár befogadóképessége tehát IX C *aqarqi* = 216 000 l lehetett. Mint a Teisebainiban (Karmir Blur) végzett ásások megmutatták, az agyagból készült bortartó edények űrtartalma 800 és 1200 l között mozgott. A Menuától építtetett raktárban tehát kb. 216–220 borosedény állhatott.

¹ Hilaruada király országa = Melitealhe vagy Melitea (ma Malatya) királysága.

² Niriba ország völgye azonos az asszír források *Nirib*, *Nirbu* tartományával. Mivel az asszír név jelentése 'kapu, hegyszoros', e vidéket a görög források *Armeniai pylai* 'Armeniai kapu' földrajzi név jelölte területtel azonosíthatjuk, amely ott feküdt, ahol az Eufratesz elhagyja Armenia területét.

³ Urma városa valószínűleg az 'Armeniai kapu'-tól délnyugatra feküdt, talán azonos az asszír források *urumai* népének városával, ill. az antik források *Urima* városával (az Eufratesz mellett).

⁴ A földrajzi sorrend alapján a hiányosan fennmaradt városnévnek ez a legkézenfekvőbb kiegészítése. Asitawada = Kara Tepe.

⁵ A 15. sorral egy újabb hadjárat leírása kezdődik. Ennek iránya némileg eltér az első-től. Piteira talán az antik források *Perré*-jével azonos.

⁶ Meliaini valószínűleg az Eufratesz egyik jobb oldali mellékfolyója Kommagénében.

⁷ Marmuwani (más feliratokban: *ma-ar-ma-a-ni*) valószínűleg azonos az antik források *Moriméné* földrajzi nevével, amely Kappadokia egyik tartományát jelölte.

⁸ Qawammani a kappadokiai *Romana* vidéke.

élve elhurcoltam (ebben) az évben; egyeseket megöltem, egyeseket élve hurcoltam el. [...] lovat, 17 962 szarvasmarhát, 2[...] juhot elhajtottam. Argišti, Menua fia kinyilvánítja: Haldi (isten) számára ezeket a tetteket egy évben vittem véghez.

3. II. Sarduri évkönyveiből

II. Sarduri tovább folytatta Argišti hódításait, és Urartu hatalmát főleg a Földközi-tenger irányában igyekezett kiterjeszteni. E törekvéseinek egyik legjelentősebb eredménye Qumaha (az antik Kommagéné) meghódítása s az észak-szíriai államokkal kötött szövetségi rendszer létrehozása volt.

155E

[36] Haldi (isten) kivonult fegyverzetében, legyőzte Qumahaali országát, megalázta Sarduri, Argišti fia előtt. Haldi (isten) hatalmas, Haldi (isten) fegyvere hatalmas. Kivonult (hadjátra) Sarduri, [40] Argišti fia. Sarduri kinyilvánítja: Kuštašpi,¹ Qumahalhi² királya, független volt, egy király sem vezetett (még) oda hadjáratot. Sarduri, Argišti fia kinyilvánítja: könyörögtem Haldi (istenhez), az Úrhoz, Teišeba (istenhez), [45] Šiwini (istenhez), Biainili isteneihez, uralkodói nagysággal az (ellenséges) országokban mit kívánnék. Meghallgattak az istenek, utat készítettek számomra. Elindultam, kivonultam (hadjátra) Qumahaali ország ellen. Wita, királyi város, [50] megerősített volt, (de) harcban elfoglaltam. Halpa,³ királyi város, vízzel körülvett volt, (de) elfoglaltam. Parala királyi várost körükerítettem, (akkor) megjelent előttem Kuštašpi, leborult, én (királyságába vissza)helyeztem. Adott nekem adót: 40 mana tiszta aranyat, [55] 800 mana ezüstöt, 3000 (db) ruhát, 2000 réz pajzsot, 1535 réz edényt. Így ezek után megegyezés, egyetértés, béke jött létre.

137

Haldi (isten) fenségével Argišti, Menua fia kinyilvánítja: várat építtettem védelmül (? *ba-du-u-si-i-e*), [5] Argištihinili⁴ nevet adtam neki. A föld termékeny volt, semmi nem termett ott. A folyóból 4 csatornát vezettem, szőlőt, gyümölcsöst telepítettem. [10] (Nagy) alkotásokat hoztam létre ott. Argišti, Menua fia, a hatalmas király, a nagy király, Biainili (ország) királya, Tušpa város uralkodója.

4. I. Rusa felirataiból

II. Sardurinak Tukultipilešarrától elszenvedett veresége súlyos megrázkódtatást okozott Urartuban. Sarduri utódjának, I. Rusának azonban sikerült ügyes politikával újra megszilárdítani Urartu külső és belső helyzetét. Politikájának egyik legjelentősebb eredménye az Asszíria és Urartu közötti fontos ütközőállamnak, Mušaširnak Urartu

¹ Kuštašpi, Qumaha királya iráni eredetű nevet visel: **Kuštāspa*-.

² Qumahalhi v. Qumahaali = Kommagéné.

³ Halpa a szíriai Aleppótól különböző város Kommagénében az Eufratesz mellett.

⁴ Argištihinili Jerevántól kb. 50 km-re feküdt nyugatra az Araksz folyó mellett.

befolyása alá vonása volt. Ennek a történetét mondja el I. Rusa alább közölt felirata. Ettől kezdve egészen II. Šarrukin asszír uralkodó VIII. hadjáratáig Mušasir volt Urartu legfontosabb támaszpontja az Asszíria és a Médiát lakó iráni törzsek elleni harcokban.

[Rusa],¹ Sarduri fia [kinyilvánítja: Urzana,] Ardini² [(város) királya], el[ém] jött.³ Kegyesen gondoskodtam egész seregének ellátásáról (olv. [ʾa]-[al]-du-ú-bi ma-[nu]-da-[i-ni]). E kegyes tetten kívül az isteneknek^[5] kápolnákat építtettem az [út]on fenn Haldi (isten) parancsára Rusa (életé)ért. Urzanát helytartónak ([L¹⁰][EN.NAM]) tettem meg, Ardini (városába) helyeztem.⁴ Ugyanebben az évben Ardini (városába) mentem, (én) [Rusa],^[10] Sarduri fia. Urzana [ös]i magas trónjára ültetett engem királyi módon.⁵ Kegyes gondoskodás(om)ért könyörgött ([ʾa-al-du-ú]-[L¹]-i-a-še di-ru-ni).⁶ Az istenek előtt Urzana az istenek szentélyében előttem itallal áldozott.⁷ Ugyanakkor Haldi (istennek), az [Úrnak], lakóhelyül templomot (olv. É.BAR šá-di) építtettem a kapuban.^[15] [Urzana segéd]csapatokat [adott] (nekem) és az összes harcikocsikat, ami (csak) [volt] (neki). A segédc csapatokat elvezettem, [Haldi (isten)] parancsára (én) Ru[sa Aššur (ország) hegyeibe] vonultam. Vérontást rendeztem (az asszír változat alapján: di-ik-tu a-duk-ma). Urzanát ezek után [kézen fogva] vezettem,^[20] kegyesen gondoskodtam róla, [király]i helyére helyeztem őt.⁸ Ardini (város) lakói (ott) voltak (jelen ennél). Ami [áldozatot] (csak) létesítettem, mindet Ardini (városának) ad[tam].⁹ Ardini (város) [lakói] ünnepet tartott[ak. Akkor] én országomba visszatértem.

Én, Rusa, Haldi (isten)^[25] szolgája, a nép igaz pásztora, (aki) Haldi (isten) hatalma és (saját) harci ereje által nem félt a harcotól. Haldi (isten) erőt adott nekem, boldogságot, örömet minden nap(om)ra. [Bi]ainili (országát)^[30] kormányoztam, Luluinili (országát)¹⁰ [szorongattam. Az istenek az öröm tartós] [napjait] adták nekem, (s) az öröm napjain [kívül szívem kívánságait]. Ezek után a szomszédi (sal-mat-ši-ni) jóviszony¹¹ szilárdan áll.

¹ A felirat urartui és asszír nyelven maradt fenn, s bár mindkét változat sérült, egyiknek hiányai a másik alapján általában eléggé megnyugtatóan kiegészíthetők.

² Ardini Mušasir urartui neve.

³ Úgy látszik, hogy Urzana önként hódolt meg Rusának, s e célból kereste fel az urartui királyt serege élén.

⁴ Rusa szemmel láthatólag először bizalmatlan volt a korábban asszír vazallus Urzanával szemben, s először csak helytartójának nevezte ki saját városában.

⁵ Urzana ezzel mintegy az urartui királynak ajánlotta fel, ill. adta át saját királyságát.

⁶ Urzana az urartui király segítségét nyilván az asszírok ellen akarta kijátszani, akiktől bizonyos mértékben még ezután is függött, s akikkel továbbra is kapcsolatban maradt.

⁷ Itt valószínűleg az italfelajánlás szertartásáról van szó, amely a legnagyobb megtiszteltetés volt.

⁸ Az asszírok ellen intézett közös támadást tekintette Rusa valószínűleg Urzana hűsége próbakövének, vagy úgy gondolhatta, hogy Urzana részvétele e katonai akcióban végérvényesen elzárja az útját az asszírokhoz való visszapártolásának. Ezért a hadjárat után Mušasir lakosságának ünnepélyes jelenlétében a királyá avatás szertartása szerint kézen fogva vezette Urzanát trónjára, és iktatta be királyként.

⁹ Az áldozatok létesítése az áldozati állatok rendszeres juttatását is jelentette, ezért az áldozatok átadása Ardini városnak komoly anyagi segítség lehetett. Általában Mušasir Haldi isten kultuszából az urartuiak részéről jelentékeny hasznot húzhatott. Erről világosan tanúskodik a Šarrukin által ott ejtett hatalmas zsákmány is.

¹⁰ Luluinili = Lulu országa az urartuiaknál ebben a korban már gyakran az ellenséges országok kollektív megjelölése.

¹¹ A szomszédi jóviszony nyilvánvalóan Urartu és Mušasir szövetségi, ill. vazallusi kapcsolatát jelenti.

Aki elpusztítja, aki széttöri ^[35], ilyeneket tesz, (annak) [Haldi (isten), Teišeba (isten), Šiwini (isten) (és a többi)] istenek [ne] hagyják [meg magját] (és) nevét!

5. Šarrukin hadjárata Urartu ellen

II. Šarrukin, asszír uralkodó hadjáratai során jelentékeny győzelmeket ért el nyugaton (Šomrön és Izrael elfoglalása, győzelmek a tengerparton és Kiszásiában); a „babilóni kérdést” nem tudta véglegesen megoldani (tengeri útjáról a Perzsa-öbölben l. „A hadtudomány ókori klasszikusai”). Legnagyobb győzelmét Urartu és a Na’iri országok ellen aratta. Ez a hadjárata, sorrendben a nyolcadik, évkönyveiből ismert, valamint abból a levél formában írt jelentésből, amelyben Aššur istennek számol be hadjárataról. A terjedelmes felirat Urartu földrajzának, korabeli történetének és gazdasági életének legjelentősebb forrása. (Kiadása: *P. Thureau-Dangin: Une relation de la huitième campagne de Sargon (714 av. J.-C.). Paris 1912.*)

^[1] Aššurnak, az istenek apjának, a nagy úrnak, az Ēhursagkurkurra,¹ az ő nagy palotája lakójának legyen igen-igen jól! A sors-isteneknek (és) istennőknek, az Ēhursagkurkurra, az ő nagy palotájuk lakóinak, legyen igen-igen jól! A sors-isteneknek (és) istennőknek, Aššur város, az ő nagy palotájuk lakóinak legyen igen-igen jól! A városnak és lakóinak legyen jól! A palotának és a benne lakóknak legyen jól!

^[5] Šarrukin, a magasztos *šangu*, a hatalmas istenségedet félő szolga és az ő táborá jól van. [...]

^[167] Uišdiš országból² elindultam, Ušqaiá városhoz, a nagy erődhöz közeledtem, Urartu ország határának kezdetéhez, amely Zaranda tartomány hágójában, mint az ajtó, be van zárva, és küldöncömet feltartóztatja, és Mallau hegyén, a ciprushegyen határvédként ragyogván, Sübi ország vidéke fölött ragyogásba öltözött. ^[170] A nép, ennek a tartománynak lakossága, az egész Urartu területén a lovasság lovainak kiképzésében hozzájuk hasonló nélkül áll. A kis telivér (?) csikókat, téres országa szülöttjeit, amelyeket a királyi sereg számára felnevelnek, évente fogják; amíg ezek Sübi tartomány vidékéig, amelyet Urartu lakossága Mannai országnak nevez, nem jutnak el, (amíg) méneseik ott nem mutatkoznak (addig) nem nyergelik őket, s ezért a menetet, a kanyarodást és a megfordulást — ami a csatához kell — sem tanítják nekik, (hanem) szerszámozatlan tartják.³

Ezek a harcosok, az erődben és a tartományban, Ursä,⁴ uruk vereségét látván, mint a gyökér a folyóparton, inaik elgyengültek. ^[175] Elöljáróik, a csatában tapasztaltak, akik fegyvereim elől menekültek el, (akiket) halálos tajték lepett, hozzájuk közeledtek; Aššur, az én uram dicsó hírét, amely harcosaik tömegéből menekültöt nem hagyott, elmondták nekik, s ők holtá váltak. Ušqaiá várost, országa reménységét, és a környező városait sivataghoz tették hasonlóvá; vagyonukat elhagyván, a vissza nem térés útjára léptek. Erős fegyvereim felvonulásával felmentem ebbe az erődbe; bőséges vagyonát elzsákmányolván, táboromba vitettem. Erős falát, amelynek alapja a hegy tömbjébe van megvetve, és 8 *ammatu*-ra terjed a szélessége, ^[180] a mellvédjétől

¹ Aššur isten temploma Aššur városban.

² Az Urmia-tó partján. A helynevek az alábbiakban Urartu területére utalnak.

³ A lónevelés hazája az i. e. II. évezred közepe óta ez a vidék volt. Az évkönyv adatai a lóidomítás történetének értékes forrásai; megerősítik azt, amit korábbi hettita-mitanni és asszír idomító-kézikönyvekből ismerünk.

⁴ Rusa, Urartu királya.

megragadván, egészen magas alapjáig jutván, egyformán leromboltam, és a földdel tettem egyenlővé. Belsejében a házakba tüzet kapattam, és hosszú gerendáikat lánghoz tettem hasonlónak. A környékén 115 várost mint máglyát, lángra lobbantottam, füstjük mint a viharfelhő, az egek boltozatját beborította. Mint amit a vízözön özlött el, belsejét olyanná tettem; lakott városait romhalmazzá dúltam szét. Aniaštania várost, méneseinek székhelyét, amelyik Sangibutu ország határán épült, Ušqaia és Tarmakisa városok között, ^[185] valamint környékének 17 városát lerombolván, földdel egyenlővé tettem; hosszú tetőgerendáit tűzben elégettem; aratásukat és szalmájukat felperzselttem, telt magtárjaikat kinyitván, a számlálatlan gabonát sereggemmel felettettem. Mint a pusztító sáskák, táborom állatait kicsaptam kaszáljára, a fűvet, reménységet, kitépven, földjét pusztává tették.

Ušqaia városból elindultam, Bari országhoz, jószágának reménységéhez, amelyet Sangibutunak neveznek, közeledtem. Tarui (és) Tarmakisa városok, erős falú helységek, amelyek Dalaia országban, rengeteg gabonája vidékén épültek, — ^[190] falaik meg vannak erősítve, sáncaik el vannak készítve, árkaik igen mélyek, és körülveszik a környéküket, amelyek belsejében királyi seregének tartalék lovai istállóba vannak állítva, és évente feltáplálják őket — a nép, e tartomány lakossága, uralmam tetteit, melyeket környékükön cselekedtem, látván, megrettent, és városaikat elhagyván, a pusztaságba, amely, mint a sivatag, a szomszúság helye, menekültek, életet keresvén. Ezt a tartományt hálóként beborítottam; erős városai között szabadjára engedtem a harc tombolását. ^[195] Erős falait a mellvédjüktől megragadván, egészen alapjaikig jutván, leromboltam, és a földdel tettem egyenlővé. Belsejükben a házakba tüzet kapattam, és hosszú gerendáikat lánghoz tettem hasonlónak. Hatalmas aratásukat felperzselttem, a telt magtárakat kinyitván, a számlálatlan gabonát sereggemmel felettettem. A környékükön 30 várost mint máglyát, lángra lobbantottam, füstjük mint a viharfelhő, az egek boltozatját beborította. [...]

^[260] Sangibutu ország erős városaitól elindultam. Armarili tartományhoz közeledtem. ^[270] Babuzi erőd; Hundur város, amelyet két fal vesz körül, a bástya bejáratánál mindig [...] van elhelyezve; Aiale, Šinišpalā, Šiniunak, Arna, Šarni városok, 7 erős város, és környéküknek 30 városa, amelyek az Ubianda hegy lábánál fekszenek: mindannyiukat lerombolván, a földdel egyenlővé tettem; hosszú gerendáikat tűzben elégettem, lánghoz hasonlónak tettem. Telt magtárjaikat kinyitván, rengeteg gabonájukat, melynek száma sincs, a sereggemmel felettettem. ^[275] Az aratást, népének reménységét, és a szalmát, jószágának életét mint máglyát felégettem, környékét pusztasággá tettem. Kertjeiket kivágtam és erdeiket kipusztítottam; a fátörzseket rakásba raktam, és tűzben elégettem. Felvonulásom során Arbu város, Ursā apai házának városa, és Riir, Sarduri⁵ városa felé mentem. Hét várost, amely a környékükön van, amelyek belsejében az ő testvérei, királyi nemzetsége van letelepítve, megerősített őrhelyek, — ezeket a városokat leromboltam, a földdel egyenlővé tettem. Haldia,⁶ az ő istene házát, máglyaként meggyújtván: leromboltam a szentélyét.

^[280] Armariiali országból elindultam. Az Uizuku-hegyen, a ciprus-hegyen, amely márványból áll, átkeltem. Aiadi országhoz közeledtem. [...] ^[285] 30

⁵ Urarṭu korábbi királya.

⁶ Urarṭu istene.

erős városa, amelyek a hullámzó tenger partján, a nagy hegyek lejtőjén helyezkednek el, és mint a határkő, úgy vannak kijelölve; Argistiuna, Qallania, erős erődítményei, közük vannak elhelyezve, felül az Arsidu és Mahunnia hegyek csillagként ragyognak, alapjuk 260 (láb magasan) látszik; legelső vitézei, a csatát bíró serege, pajzs- és lándzsahordozók, országának reménysegei vannak bennük elhelyezve: ^[290] Armariali, a szomszédos tartomány elfoglalását látván, inaik elgyengültek. Városaikat, azzal együtt, amijük van, elhagyván, mint a madarak, elrepültek ezekbe az erődökbe. Rengeteg sereget a városaikba felküldtem, és nagy mennyiségben zsákmányolták vagyonukat. Erős falaikat és 87 várost, amelyek a környékükön vannak, leromboltam, a földdel egyenlővé tettem. Bennük a házakba tüzet kapattam, hosszú gerendákat lánghoz hasonlóvá tettem. ^[295] Telt magtárjaikat kinyitván, a számlálatlan gabonát seregemmel felettettem. Kertjeiket kivágtam, és erdeiket kipusztítottam; a fatörzseket valamennyit összegyűjtöttem, és tűzben elégettem.

Aiadi országból elindultam. Az Alluria, Qallania, Innai folyókon átkeltem Uaias városhoz, reménysege tartományához, Urartu határának kezdetéhez közeledtem, amely Na'iri ország mellett van. Uaias város, erős városa, a hatalmas erődítmény, amely minden erődítményénél erősebb, és művészből van felépítve — ^[300] seregének elszánt katonái, a felderítők, akik a velük szomszédos országok helyzetéről tudósítanak, — a belsejében őket helyezték el. Tartományurait, valamint azok kötelekeit oda vitette fel, és a vár erős falával vétette körül a harcosokat. Ennek az erődnek a hátát elfoglaltam. Harcosait a kapuja előtt, mint bárányokat, leszúrtam. Kertjeit kivágtam, erdeit elpusztítottam; a kivágott szálfákat, valamennyit összegyűjtöttem, és tűzben elégettem. Barzuriani, Ualtuquia, Qutta, Qippa, Asappā városokat, ^[305] 5 erős falú helységet, valamint 40 várost, amely a környékükön van, tűzben elégettem.

Uaias városból elindultam, Ianzū, Na'iri ország királyának tartományához közeledtem. Ianzū, Na'iri királya, 4 *bēru* járóföldre elém jött Hubuškia városból, királysága városából, és megcsókolta a lábamat. Ajándékát: igába fogott lovakat, marhákat, és juhokat, Hubuškiában, városában átvettem tőle.

Visszatérésemkor a Mušasir városbeli Urzana, aki bűnt és aljasságot cselekszik, az istenek esküjét megszegő, aki nem hódolt meg uralmamnak, ^[310] a gonosz hegyilakó, aki vétkezvén Aššur, Šamaš, Nabû, Marduk istenek szövetsége ellen, fellázadt ellenem, megakasztotta hadjáratom előrenyomulását, azaz a visszatérést, mivel súlyos ajándékával együtt nem csókolta meg a lábamat, adóját, szolgáltatását, ajándékát visszatartván, egyetlen egyszer sem küldte el követét, hogy „egészségemet kérdezze”. Szívem indulatában minden harci szekeremet, temérdek lovamat, egész táboromat Aššur országa útján indítottam el. [. . .] ^[320] Lábam egyes-egyetlen harci szekérével és 1000 heves lovasommal, íjászokkal, pajzs- és lándzsahordozókkal, vakmerő harcosaimmal, akik tapasztaltak a harcban, hadrendbe állván, a Mušasir város útján, meredek ösvényen indultam el. Az Arsiu-ra, a hatalmas hegyre, amelyre a feljutás, mint a tűre, lehetetlen, katonáimat felvittem. A Felső-Zaban folyón, amelyet Na'iri (és) Habhi ország lakossága Elamuniának nevez, átkeltem. A Šeiai, Ardiki, Ulāiau, Alluriu hegyek között — magas hegyek, ^[325] magasba nyúló hegyvidékek, a hegyek nagyon meredek tői, amelyeket leírni nem lehet — ezek között a gyalogosok vonulásához nincs út, bennük hatalmas vízesések zuhognak, esésük zaja 1 *bēru* távolságban, mint Adad, úgy dübörög; mindenféle kíváncsi gyümölcsfa és szőlőtő nádként nő ott; — félelemmel teli hágónak a

megszerzésére, amelyekben király még sosem vonult át, és előttem volt uralkodó az útjait nem látta, hatalmas szálfáit kidöntöttem, és a csúcsoknak meredekségét bronz fejszékkel levágattam; ^[330] a keskeny utat, szűk ösvényt, ahol a gyalogság hadrendje csak (egy) sorban tudott vonulni, seregem átvonulására (a hegyek) között megjavítottam. Lábam harci szekerét hátra vették, és én a seregeim előtt mentem, lovagló menetben; harcosaimat, valamint a lovakat, akik az oldalamon mentek, egyes sorokba rendeztem el, és a meredek helyeken így vonultattam át. Azért, hogy Urzana ne meneküljön el, meghatalmazottjaimnak, a tartományuraknak, kötelekeikkel együtt, parancsot küldtem, gyorsan írtam. [...]

^[346] Azért, mert Urzana király, az ő uralkodójuk, Aššur szavára nem alázkodott meg, uralmam igáját levetvén, szolgálatomat elfelejtette: ennek a városnak a lakosságát fogságra rendeltem, és megparancsoltam Haldia, Urartu bizodalmanak a kivezetését. Főkapuját győzelmesen megszállván, feleségét, fiait, leányait, népét, apja házának „magját” elzsákmányoltam, a 6110 emberhez, 12 öszvérhez, 380 számárhoz, 525 marhához, 1235 juhhoz számlálván, táborom falán bevittem (őket). ^[350] Mušasir városba, Haldia isten lakhelyére győzelmesen belépve, a palotában, Urzana lakóhelyén mint uralkodó, helyet foglaltam. [...]

^[408] Urzana és Haldia palotájának vagyonát, és a holmiját, amit Mušasir városból zsákmányoltam, messzire terjedő seregemre rakván egész bőségében, Aššur országának belsejébe szállíttattam. ^[410] Mušasir város tartományának népét Aššur ország népe közé számláltam, katonai és építkezési terheket, mint az Aššur-beliekre, kivettem rájuk. Meghallván, Ursā a földre borult, ruházatát megszaggatta, oldalát felfedte, eltépte fejfödőjét, haját megtépte, szívére ütött mindkét (öklével), mellére bukott, megállt a szívverése, mája fellobbant, szájában keserű panaszok voltak; Urartuban, egész területén, gyászt terjesztettem el, Na'iriba örökké tartó jajgatást helyeztem. [...]

Nabûšallimšunu, a király fő írnokának, a fő tudósának, Šarrukîn, Aššur ország királya mesterének, Harmakku, a király Aššur-beli írnoka fiának táblája.

^[450] Ištardûri, Arrapha város kormányzójának *limu*-jában⁷ hozva.

VIII. Az ókori Irán

NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

A) Az Óperzsa Birodalom

1. Az Achaimenidák első történeti említése

Amikor Aššurbānapli i. e. 639-ben az elámiak felett döntő győzelmet aratott, s ezt az országot az Asszír Birodalomba bekebelezte, e nagy történeti esemény hatása alatt egész sor kisebb ország uralkodója önként meghódolt vagy legalábbis tisztelgő követséget küldött az asszír királyhoz. Ezek között a fejedelmek között bukkan fel Aššurbānapli egyik felirattöredékén Kuraš, Parsumaš király, akiben Nagy (= II.) Kyros nagyapját, I. Kyrost (kb. i. e. 645–602) kell látnunk. (Szöveg: *W. F. Weidner* : AfO 7 [1931–1932] 1–7.)

... a királyi hatalmamtól érzett [féle]lem lesújtotta őket. Követ[üket] el-küldték barátság és béke céljából nehéz ajándékokkal hozzám. ^[5] Érdeklődtek királyi fenségem (LUGAL-*u-ti-ia*) hogyléte felől, lábaimat csókolták, uralmamhoz könyörögtek.

Kuraš¹ (¹*ku-ra-áš*), Parsumaš² ország király (LUGAL ^{KUR}*par-su-ma-áš*) hallott a hatalmas győzelemről, amelyet én Aššurnak, Bēlnak és Nabūnak, a nagy isteneknek, az én uraimnak a segítségével Elám fölött arattam, (s hogy) egész Elámot ^[10] szökőárként elborítottam. Arukku (¹*a-ru-uk-ku*), legidősebb fiát, adójával, meghódolása kifejezésére (*a-na e-piš* ARAD-*u-tu*) Ninivébe (*ni-na-a*), uralmam városába küldte, uralmamhoz könyörgött.

Pizlumē (¹*pi-iz-lu-mi-e*), Hudimiri³ ország király (LUGAL ^{KUR}*hu-di-mi-ri*) ^[15], akinek területe messze, a távoli Elám országa mellett fekszik, aki a királyok, az én elődeim távoli napjai óta követét nem küldötte, királyi fenségük hogyléte felől nem érdeklődött, hallott a hatalmas győzelemről, ^[20] amelyet én Aššurnak, Bēlnak és Nabūnak, a nagy isteneknek, az én uraimnak a segítségével Elám országa fölött arattam. A királyi hatalmamtól érzett félelem lesújtotta [őt]. Tiszteletadó követét (^{LU}RA.GABⁿ-*šu ša šul-mi*) [ajándék]val Ninivébe, uralmam városába [küldte], ^[25] [uralmamhoz] könyörgött.

¹ Kuraš : a Kyros (= óperzsa *Kuruš*) névnek a babylóniban használt alakja.

² Parsumaš : a *Pārsa* (= Persis) országnév régibb iráni **Pārśva* alakjának átírása.

³ Hudimiri — a felirat kifejezése alapján ítélve — Elámon túl, messze délkeletre fekvő ország lehetett, amely ekkor került először az asszírok látókörébe. A *HU.DI.MI.RI* név számos olvasási lehetőségei közül több, így pl. *'u₆-di-gi₆-ri*, *pak-te-gi₆-ri* vagy maga' az *'u₆-di-mi-ri* alak is az óindból magyarázható (**Uḫugiri*, **Paktagiri*, ill. **Udum(b)ara*). Hasonlóképpen óindnak látszik Hudimiri uralkodójának neve is, amennyiben a *PI.GIŠ.LU.MI.E* írás *pe-es-lu-mi-e* olvasata egy óind **Pešalamāya* alakot tükrözhet. Ebben az esetben Hudimirit legvalószínűbben Gedrósiával, ill. Patalénével azonosíthatjuk, s feliratunkban nemcsak az Achaimenidák, hanem egy indiai ország első történeti említését is láthatjuk.

2. II. (Nagy) Kyros agyaghenger-felirata

A Méd Állam megdöntése, Lydia meghódítása s az új Óperzsa Birodalom keleti határainak hatalmas arányú kiterjesztése és belső rendjének megszilárdítása után 540 ószén indította meg hadjáratát Kyros Babylón ellen. Nabúkudurriusur nemrég még olyan hatalmas és erős állama egy év leforgása alatt összeomlott. Elfoglalását Kyros számára jelentősen megkönnyítette az, hogy a babylóni uralkodó osztály s különösen a papság elégedetlen volt Nabúna'id uralmával. Ez a belső forrongás tette lehetővé, hogy i. e. 539. okt. 13-án Kyros vezére, Gobryas, harc nélkül vonuljon be Babylónba. Ezekbe az eseményekbe s Kyros Babylónnal szemben folytatott politikájába enged érdekes bepillantást az a kiáltványa, amelyet néhány hónappal Babylón elfoglalása után bocsátott ki. (Szöveg: F. H. Weissbach: Die Keilinschriften der Achämeniden. Leipzig 1911. 2–8.)

[Marduk, a nagy úr, az istenek királya . . . önmaga tanácsadója (olv. [ma-li-ku ra-ma-]ni-šu), . . . a világtájak felügyelője (olv. [pa-qid ki]-ib-ra-a-tim) . . . meghallgatta] a szót (olv. KA), hogy egy gyenge öreget (olv. GAL ma-šu-u) tettek meg országa enu-jává.¹ Ha [il-ván (olv. ši-/mu-u)], hogy az elmozdította az istenek képmásait trónjaikról, és másola]tokat tétetett helyükre; ^[5] az Esagila mását^{1a} [építtette fel (olv. i-te-/pu-uš)] . . .;] Urba és a többi szent városba azokhoz nem illő kultuszt [vezetett be; . . . gonosz rendeleteket] naponta hirdetett ki; ellenséges módon beszűntette a templomoknak járó szolgáltatásokat (sa-tuk-ku); elrendelte [. . .] a szükséges dolgokkal nem látta el a szent városokat (olv. [si-ma-a-te la iš]-tak-ka-an);² Marduknak, az istenek királyának tiszteletét haraggá (a-šu-uš-šu) változtatta (?); rosszat tett (Marduk) városának naponta [. . .; kínozt]a lakóit igájában pihenés nélkül, tönkre tette mindannyiukat.³ Panaszuk miatt az istenek ura szörnyen megharagudott, [és elhagyta] területüket. A köztük lakó istenek elhagyták lakásaikat, ^[10] haragjukban, hogy Babylónba (ŠU.AN.NA^{KI}) vitték őket. Marduk, (Babylón) lakosainak védelmezője, mivel (olv. ti/ik-kil UNMEŠ-šu áš-šá) tekintettel volt az összes településekre, amelyeknek szentélyei romokban heverték, és Sumer és Akkad lakosaira, akik olyanok lettek, mint a halottak, megváltoztatta indulatát, idesietett (olv. ú-sa-aš-ši-ir ka-/bit-ta išt-šá)-[ši], megkönyörült. Valamennyi országa összességét megszemlélte, átkutatta, keresett egy igazságos, szíve szerinti fejedelmet (ma-al-ki), aki megfogja a kezét (az újévi szertartásban).⁴ Kyros (Iku-ra-áš), Anšan város⁵ királya (LU-GAL URU an-ša-an), az ő nevét (ni-bi-ii-su) nevezte meg, az egész mindenség uralmára az ő nevét (šu-/ma-šu) hirdette ki. Quti országát (KUR qu-ti-i) az umman-manda összességét lábai alá vetette.⁶ A feketefejú emberekért, akiket (Marduk) kezére adott, jog és igazság szerint fáradozott. Marduk, a nagy úr, (Babylón) lakosainak védelmezője, örömmel tekintett kegyes tetteire és igaz szívére. ^[15] Megparancsolta neki, hogy városába, Babylónba (KÁ.DINGIR.-

¹ Enu = régi sumer főpapi méltóság.

^{1a} Ti. vetélytársát.

² A felirat itt arra céloz, hogy Nabúna'id új kultuszszobrokat készíttetett, új istenkultuszokat vezetett be, és az Esagilához hasonló új templomot építtetett ezek számára. A régi szentélyeknek járó szolgáltatásokat megvonta, s privilégiumaikat elvette tőlük.

³ Itt a király részére teljesítendő leiturgiáról van szó, amely alól Babylón (vagy legálábbis a Marduk-szentély körzetének) lakossága mentesítve volt.

⁴ Az újévi szertartásban a király Marduk szobrának kezét fogva vonult be a városba, s ezzel legitimizálta uralmát a következő évre.

⁵ Anšan vagy Anzan = Kyros székvárosának indoiráni eredetű (*Añjana-) neve. Anšan pontos helye Tall-i Malyān, Persepolistól északra.

⁶ Quti e kor nyelvhasználataiban Elamot jelenti. Unman-manda itt a médeket jelöli.

MEŠ^{K1}) vonuljon, elindította Babylón (DIN.TIR^{K1}) útján, mint barát és társ ment az oldalán. Nagyszámú csapatai, amelyeknek, akár a folyó vízének, nem tudni a számát, fegyvereiket felöltve meneteltek oldalán. Harc és küzdelem nélkül nyitotta meg az utat neki Babylónba (ŠU.AN.NA^{K1}), városába. Babylónt (KÁ.DINGIR.MEŠ^{K1}) megmentette a bajtól. Nabûna'id (I¹ DIN.TIR.AN.AG.IM.TUK) királyt, aki őt (Mardukot) nem tisztelte, (Kyros) kezébe adta. Babylón (DIN.TIR^{K1}) lakosainak összessége, az egész Šumer és Akkad föld, a hatalmasok (*ru-bi-e*) és a helytartók (*šak-kan-nak-ka*) meghajoltak (Kyros) előtt, megcsókolták lábait, örvendtek uralmának, ragyogott az arcuk. Úgy áldják örömmel, mint az urat (*be-lu*), aki hatalmával a halottakat életre keltette, a pusztulásban és a siralomban (*pa-ki-e=bá-ki-e!*) mindenkit megőrzött, tisztelettel tekintenek nevére.

[20] Én (vagyok) Kyros, a mindenség királya, a nagy király, a hatalmas király, Šumer és Akkad királya, a négy világtáj királya, Kambysésnek (*Ika-am-bu-zi-ia*), a nagy királynak, Anšan város királyának a fia, Kyrosnak, a nagy királynak, Anšan város királyának az unokája, Teispésnek (*š'i-iš-pi-iš*), a nagy királynak, Anšan város királyának az ükunokája, a királyság örök magja, akinek uralkodását Bêl és Nabû szeretik, (akinek) királyságát szívük megörvendeztetésére kívánták. Amikor Babylónba (DIN.TIR^{K1}) békésen bevonultam, ünneplés és öröm közepette a fejedelmi palotában az uralom szállását felütöttem, Marduk, a nagy úr, Babylón (DIN.TIR^{K1}) lakosainak barátságos szívét megnyerte számomra, míg én naponta gondoskodtam tiszteletéről, Nagyszámú csapataim Babylónban (DIN.TIR^{K1}) békésen vonultak fel s alá. egész Šumer és Akkad országában rémületkeltőket (*mu-gal-[l]i-tim*) nem türtem. [25] Babylón (KÁ.DINGIR.RA^{K1}) belsejének és összes kultuszhelyének jólétéről gondoskodtam (*i-na ša-li-im-tim áš-te-'e-e*). Babylón (DIN.TIR^{K1}) lakosait, [akik az istenek aka]rata ellenére [szenvedtek (olv. KI *ma-la lib-[bi DINGIR^{MEŠ}]*) megszabadítottam (olv. [*ap-tu-ru]-ma*)] az igától, amely nem illet hozzájuk. Megrongált lakásaikat kijavítottam, szenvedésüket csillapítottam.⁷ Tetteimnek örült Marduk, a nagy úr. Nekem, Kyrosnak, a királynak, aki tiszteli őt, és Kambysésnak, fiamnak, szívem sarjadékának és összes csapataimnak kegyesen áldást mondott jólétünkre. Mi színe előtt boldogan dicsértük magasztos istenségét. Az összes világtájak tróntermekben lakó valamennyi királya, a Felső-tengertől az Alsó-tengerig, [bárhon is] lakjanak, [mint] (olv. *a-šu-ib kul-[li-i-li ki-ma]*) Nyugat földjének (^{KUR}*a-mur-ri-i*) királyai, akik sátrakban laknak, valamennyien [30] nehéz adójukat elhozták, és Babylónban (ŠU.AN.NA^{K1}) lábaimat csókolták.⁸ [Jeruzsálem városától] kezdve (olv. *iš-tu [URU ia-a-ḫu-du]*)⁹ Aššur és Šušan városig, Agadéig, Ešnunak földjéig, Zamban városáig, Meturnu városáig, Dērig, Quti ország földjéig, a Tigris folyón túl fekvő szent városokig, amelyek (isten) lakásait régen alapították, az isteneket, akik bennük laktak, helyükre visszavittem, örök lakást adtam nekik. Az összes embert összegyűjtöttem, lakóhelyükre visszatelepít-

⁷ Kyros visszaállította Babylón lakosságának kiváltságait.

⁸ Babylón elfoglalása után az Újbabylóni Birodalom többi tartománya és vazallus fejedelemségei is meghódoltak Kyrosnak.

⁹ Mivel a felsorolt városok Babylóntól D-re, K-re és É-ra esnek, kétségtelen, hogy a felsorolás kiindulópontját Ny-on kell keresnünk. Itt pedig Jeruzsálem volt az a jelentős város, amelynek templomát annak idején Nabûkudurriuşur lerombolta, s ahol a Yahwe-kultusz helyreállításra szorult. Így nagyon valószínű, hogy a felsorolás Jeruzsálemmel kezdődött, amelynek neve az újbabylóni nyelvhasználatban URU *ia-a-ḫu-du* volt.

tettem (*ú-te-ir da-ád-mi-šú-un*).¹⁰ És Šumer és Akkad ország isteneinek, akiket, Nabûna'id az istenek urának haragjára Babylónba (ŠU.AN.NA^{K1}) vitétt, Marduknak, a nagy urnak a parancsára, jólétben szentélyeikben (*maš-ta-ki-šú-nu*) adtam szívüknek örömet okozó lakóhelyet.¹¹ Az összes istenek akiket szent városaikba visszavitettem, ^[35] Bêl és Nabû előtt naponta hangoztassák, hogy napjaim hosszúak legyenek, szóljanak kegyes szót értem, és Marduknak, uramnak, mondják: „Kyros királynak, aki tisztel Téged, és Kambysesnek, fiának . . .” (A felirat további 10 sorából csak egyes szavak vagy szótöredékek maradtak fenn. Ezekből is meg lehet azonban annyit állapítani, hogy a feliratnak ebben az utolsó részében Kyros a babylóni templomok újjáépítéséről és a nekik juttatott ajándékokról számolt be.)

3. Ezra emlékirataiból

Az ótestamentumi Ezra (°Ezrā) és Nehemia (Nēhemyā) könyvei e gyűjtemény leg-későbbi alkotásai közé tartoznak. Mivel Ezra könyvének első három mondata azonos a Krónikák II. könyve három utolsó mondatával, joggal tehető fel, hogy Ezra könyvének szerzője azonos a Krónikák könyvének szerzőjével, tehát kb. i. e. 300 körül élt. Ennek a könyvnek forrása azonban egy, eredetileg arameus nyelven írt mű, amely a jeruzsálemi templom irattári anyaga alapján számos eredeti feljegyzést, sőt hivatalos okmányt is megőrzött. Ezeket, valamint az okmányokat keretező elbeszéléseket Ezra könyvének kései szerzője az eredeti arámi nyelven iktatta bele a héber nyelven írt művébe. Az idézett okmányok formája és fogalmazása — mint újabb kutatások meggyőzően kimutatták — megfelel az Achaimenida udvar adminisztrációjáról más források alapján rendelkezésünkre álló adatoknak, és mindannak, amit az Achaimenidák valláspolitikájáról tudunk. Tehát az eredeti arameus nyelven Ezra könyvébe befoglalt okmányok nemcsak hiteleseknek látszanak, hanem egyben értékes adatok az Achaimenida birodalom közigazgatásának megismeréséhez. Sokkal kevésbé hitelesek a héber nyelvű elbeszélő részek, amelyek szerzője az eredeti forrás sorrendjét megváltoztatta, különböző elbeszéléseket ügyetlenül illesztett egybe, és valószínűleg önkényesen ki is egészített. (Az Ezra könyvében idézett okmányok hitelességére nézve vö. *E. Meyer*: Die Entstehung des Judentums. Halle 1896, és *H. H. Schaefer*: Esra der Schreiber. Tübingen 1930)

1. Kyros rendelete a zsidók hazatéréséről (Ezra 1,1–11)

^[1] Koreš (= Kyros) Perzsia királya uralkodásának 1. évében — hogy beteljesüljön Jahvehnak Jeremiás által adott szava — Jahveh felkeltette Koreš Perzsia királya akaratát, s az szóban és írásban kihirdette egész királyságában a következőket:¹ ^[2] Így szól Koreš, Perzsia (*Pāras*) királya! A föld minden

¹⁰ Kyros az Újbabylóni Birodalom fennállása idején elpusztított kultuszhelyek helyreállításával egyidejűleg az elhurcolt lakoságot (köztük a zsidókat) is lakóhelyükre vissza-telepítette.

¹¹ A felirat itt világosan különbséget tesz azok között az istenszobrok között, amelyeket Nabûna'id hurcolt el uralkodása alatt Babylónba, és azok között, amelyeknek kultusz-helyeit a korábbi újbabylóni uralkodók pusztították el.

¹ Az elbeszélés és Kyros idézett rendelete héber nyelvű. Mivel a levél hangja és tartalma megfelel Kyros általános politikájának (vö. Udaohorresnet életrajzi feljegyzéseit is), természetesen leggyegetlenebb az eredeti (arameus) szöveg félreértéséből magyarázhatunk meg. A héber nyelvre való átdolgozás során a zsidó vallásos hitnek megfelelő változtatásokat is végrehajtottak azonban a szövegen. Vö. még Kyros, hasonló tárgyban kiadott, sokkal hivatalosabb fogalmazású decretumának eredeti, arameus szövegét (Ezra 6,1–10) is.

királyságát nekem adta . . . az Ég istene, s ő parancsolta, hogy építsek neki házat a iudaiai Jeruzsálemben. ^[3] Aki csak közületek az ő népéből való, legyen vele istene, menjen a iudaiai Jeruzsálembe, és építse fel Jahve, Izrael istene, azaz: a Jeruzsálemben lakozó isten házát. ^[4] A megmaradtakat (?), bárhol is laknak, ajándékozzák meg helységüknek lakói ezüsstel, arannyal, vagyonnal (?),² állattal, ajándékként a jeruzsálemi istenházának. ^[5] Felkeltek hát Juda és Izrael nemzetségfői, a köhénok és lévíták, mindenkit, akinek lelkét Jahve a hazatérésre és Jahve jeruzsálemi házának felépítésére serkentette, ^[6] szomszédaiak támogatták őket ezüst és arany edényekkel, vagyonnal, állattal és azok adományaival, akik csak felajánlottak valamit. ^[7] Koreš király pedig előhozta Jahve házának edényeit, amelyeket Neβūxaδnešsar Jeruzsálemből elvitt és istennek házában helyezett el. ^[8] Ezeket Koreš, Perzsia királya a kincstárnok, Miθredāš (= Mithridates) által előhozatta, és leszámolta Šēšbašsarnak,³ Juda fejedelmének. ^[9] Számuk a következő volt: 30 arany tál, 1000 ezüst tál, 29 serpenyő, ^[10] 30 arany kehely, 410 kettős ezüst csésze, 1000 egyéb edény. ^[11] Összesen 5400 arany és ezüst tárgy.⁴ Mindezt Šēšbašsar magával vitte a Babylonból Jeruzsálembe vonuló száműzöttekkel együtt.

II. A szamaritánusok vádirata a zsidók ellen

A Koreš által hazabocsátott zsidók az ott maradt és az időközben betelepült lakossággal — akiket központjuk, Šāmerāyin (Samaria) után szamaritánusoknak szoktak nevezni — a szentély újjáépítési tervei miatt összeütközésbe kerültek. Jeruzsálem tervezett megerősítésének megakadályozására vádiratot nyújtottak be a perzsa udvarban, első ízben Ahašwērōš (I. Xerxés, i. e. 486—465) uralkodásának elején, majd Artahšastā (I. Artaxerxés, i. e. 465—425) uralkodása alatt. Ezra 4,7—24 az eredeti arameus szövegében közli a vádiratot és a királyi udvar arra adott válaszát.

^[7] Artahšastā napjaiban Bišlam, Miθredāš, Tāβe'ēl, és többi társaik levelet írtak Artahšastā perzsa királyhoz. A beadvány arameus írással készült, és arameus nyelvre fordíttatott.⁵ ^[8] Reḥūm, a főember (*bē'ēl tē'ēm*) és Šimšay írnok egy beadványt írtak Jeruzsálem ellen Artahšastā királyhoz a következőképpen. ^[9] „Reḥūm, a főember,⁶ Šimšay írnok, és társaik: bírák, küldöttek (*aḡarsadḡayē*), és pedig: szíriaiak (*ṭarpelāyē*),⁷ perzsák (*aḡārsāyē*), urukiai (*arkēwāyē*), babyloniak, és susaiak, azaz elámiai, ^[10] s a többi népből, kiket a nagy és dicső Āsnappar ide telepített⁸ és Šāmerāyin városába, valamint a Folyóntúl (*ʿaḡar-naḡarā*) többi területeire költöztetett, — ^[11] ime, ez a máso-

² E mondat néhány kifejezése, talán szövegromlás miatt, bizonytalan.

³ Šēšbašsar neve babylóni eredetű (Šinapalušur = „Sin őrizze fiát!”), valószínűleg az i. e. 597-ben trónjától megfosztott Yōyāḡin júdai király fia.

⁴ Az összegezés nem felel meg a részletadatoknak.

⁵ Az ezt követő arameus szöveg szó szerinti idézet egy okmányból, amely nyilván mint fontos irat, a jeruzsálemi szentély irattárában volt elhelyezve. Az összefüggésből kiderül, hogy a 8. mondatban felsorolt személyek küldték a beadványt a 7. mondat perzsa, ill. arameus neveket viselő személyeihez — a „Folyóntúl” (*ʿaḡar naḡarā*) satrapia tisztviselőinek —, s azok az eredeti beadványokat másolatként csatolták (vö. 11. mondat) a királyi udvarhoz intézett felterjesztésükhöz. Ez az eljárás megfelelt a perzsa udvari kancellária előírásainak.

⁶ Az ebben s a következő mondatban előforduló, részben perzsa szavakat az ótestamentumi másolók már nem értették, a szöveg hagyományozása többé-kevésbé romlott, s ezért a fordítás is bizonytalan.

⁷ Vsz. az óperzsa* *tarāpara* szóból, a „Folyóntúl” fogalmát jelöli.

⁸ Āsnappar: Aššurbānapli asszír király nevének arameus, rontott formája. Az asszír uralkodók az északi tíz törzs elfoglalt területére különböző más népeket telepítettek.

lata annak a beadványnak, amelyet küldtek: „Artahšastā királynak! Szolgáid, a Folyóntúl lakói stb. ^[12] Tudja meg a király, hogy a zsidók, akik tőled hozzánk költöztek, megérkeztek Jeruzsálembe, ebbe a lázadó és gonosz városba; most építkeznek, falait javítják, és fundamentumát megerősítik. ^[13] De tudja meg a király: ha ez a város felépül és falai kijavíttatnak, földadót (*mindā*), járadékot (*beḷō*) és fejadót (*halāḫ*) nem fognak adni, és végül is a király károsodik. ^[14] Ezért, mivel mi a palota sóját esszük⁹ és a király meggyalázását képtelenek vagyunk (tétlenül) szemlélni, ezért írtunk, és tudattuk ezt a királlyal. ^[15] Kutassanak csak atyáid krónikáiban! Meg fogod találni a krónikákban, és megtudod, hogy ez a város lázadó, megkárosítja a királyokat és tartományokat, felkelések törtek ki benne ősidők óta; ezért is pusztították el a várost. ^[16] Tudatjuk tehát a királlyal, hogy ha ez a város felépül és falai elkészülnek, attól fogva vége a Folyóntúl feletti uralmadnak.” ^[17] Rendeletet küldött erre a király: „Rehūmhoz, a főemberhez, és Šimšay írnokhoz, és Šamerāyinban tartózkodó társaikhoz, valamint a Folyóntúl többi népéhez! Üdvözlét stb. ¹⁰ ^[18] A beadványt, melyet hozzánk benyújtottatok, szó szerint felolvasták nekünk. ^[19] Utasítást adtam tehát, utána néztek, és úgy találták, hogy ez a város valóban ősidők óta lázong a királyok ellen, és felkelések, lázadások törtek benne ki. ^[20] Mert egykor hatalmas királyok voltak Jeruzsálem fölött, akik az egész Folyóntúl felett uralkodtak, és földadót, járadékot, fejadót fizettek nekik. ^[21] Adjatok tehát utasítást arra, hogy ezek az emberek hagyják abba munkájukat, s a város mindaddig ne épüljön fel, míg tőlem erre utasítás nem érkezik. ^[22] Vigyázatok azonban, hogy ezt helyesen intézzétek, nehogy a baj a király megkárosítására még fokozódjék!” ^[23] Mihelyt felolvasták Artahšastā király rendeletének másolatát Rehūm és Šimšay írnok, valamint társaik előtt, Jeruzsálembe siettek a zsidókhoz, és kényszerrel, erőszakkal megszüntették (a munkát).

III. I. Dareios rendelete a templomépités engedélyezéséről

Ezra könyve — a történeti sorrendet figyelmen kívül hagyva — I. Dareiosnak (i. e. 521–486) a jeruzsálemi templom felépítését elrendelő parancsát később közli, mint a városfal építésével kapcsolatos későbbi vitákat. Az elbeszélés előzménye az, hogy i. e. 535 körül a már megindult építkezést abbahagyták, és a zsidók csak az i. e. 521-ben bekövetkezett trónváltás után tettek kísérletet Tatnay¹¹ (= Sisines) satrapa közvetítésével az építkezés újjalagos engedélyeztetésére. A satrapa kezdeményezésére sikerült is a királyi udvar levéltárában egy régebbi, még Kyros idejéből származó engedélyt felkutatni. (Ezra 6,1–10,13.)

^[1] Dareyāweš (= Dareios) király utasítást adott, és kutattak a levéltárban (*bēd siqrāyyā*), amelybe a Babylónból (Bāḡel) származó kincseket is szállították, ^[2] és találtak is Ahmeḏā (= Ekbatana) városában, Média tartományban egy tekercset, amelyre a következő volt írva: „Feljegyzés ^[3] Koreš király uralkodásának első évében Koreš király a következő rendeletet adta: „A jeruzsálemi istenháza ügyében. Építtessék egy ház, áldozatok bemutatásának helyéül . . . magassága 60 könyök, szélessége 60 könyök. ^[4] Három réteg faragott kőből és egy réteg fából épüljön. A költségeket a királyi kincstár fedezi. ^[5]

⁹ Azaz: a királyi udvar alkalmazottai vagyunk.

¹⁰ Itt és már a 11. mondatban a másoló elhagyta a hivatalos iratok sztereotip fordulatait.

¹¹ Tatnay „folyóntúli” satrapa más keleti és görög forrásokból is ismert személy.

Az istenházának azokat az arany és ezüst edényeit, amelyeket Neβūxadnešsar elvitt a jeruzsálemi szentélyből és Babylónba szállított, vigyék vissza, szállítsák a jeruzsálemi szentélybe, a maga helyére, és helyezték el az ottani istenházában.”^[6] Tehát te, Tatnay, a Folyóntúl satrapája, Šeðarboznay és társaitok, a Folyóntúl hivatalnokai, távozzatok onnan!^[7] Adjátok át ennek az istenházának munkálatait Júda helytartójának (*paḥaṭ*) és a zsidók véneinek, ők építsék fel ezt az istenházát a maga helyén.^[8] Utasítást adtam arra is, mit tegyetek a zsidók véneinek érdekében, hogy felépíthessék ezt az istenházát: a királyi kincstárból, a Folyóntúl adójából gondosan térítsék meg ezeknek az embereknek költségeit, és pedig haladéktalanul.^[9] S amire szükségük van: tullok, kosok és juhok az ég istenének áldozatul, búza, só, bor és olaj a jeruzsálemi papok (*kahanayyā*) kívánsága szerint naponta adassék nekik, hiánytalanul^[10] hogy az ég istenének illatszert áldozzanak, s imádkozzanak a király és fiai életéért.” . . .^[13] Tatnay, a Folyóntúl satrapája (*paḥaṭ*), Šeðarboznay és társaik tehát pontosan úgy jártak el, amint nekik Darēyāweš király parancsolta.

4. I. Dareios felirataiból

a) Dareios behistuni felirata

I. Dareios (= óperzsa Dārayavauš) háromnyelvű (óperzsa, újbabylóni, elámi) behistuni felirata történeti és nyelvi szempontból egyaránt az ókori keleti ékirásos írásbeliség egyik legkiemelkedőbb alkotása. E felirat tette lehetővé annak idején az óperzsa s ennek segítségével a többi ékirás megfejtését. A felirat tartalma: hogyan verte le Dareios Gaumāta mágus, majd a perzsa uralom alatt álló többi ország felkelését, s hogyan szervezte újjá az ókori kelet leghatalmasabb birodalmát. A felirat három változatából az óperzsa (414 sor) és az elámi (270 sor) elég jó, a babylóni (112 sor) azonban erősen sérült állapotban maradt ránk. A feliratnak volt arameus változata is, ennek egy töredéke az elephantinói arameus papiruszok között maradt fenn. (Szöveg: R. G. Kent: Old Persian Grammar. Texts. Lexicon. New Haven 1953.)

1. §. I. col. Én (vagyok) Dārayavauš, a nagy király, a királyok királya, király Pārsában,¹ a tartományok királya, Vištāspa fia, Arš^[5] āma unokája, Haxāmaniš leszármazottja.

2. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Az én apám Vištāspa, Vištāspa apja Aršāma, Aršāma apja Ariyāramna, Ariyāramna apja Caišpiš,² Caišpiš apja Haxāmaniš.

3. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Ezért neveznek bennünket Haxāmaniš leszármazottainak (*Haxāmanišiyā*). Régtől fogva derekak voltunk. Nemzetségünk régtől fogva király volt.

4. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Nyolcan nemzetségeből korábban^[10] királyok voltak, én vagyok a kilencedik. Két ágon kilencen vagyunk mi királyok.

5. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Auramazdā akaratából vagyok én király. Auramazdā adta nekem a királyságot.

6. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Ezek (azok) a tartományok, amelyek birtokomba kerültek (*manā: patiyāiša*), Auramazdā akaratából én ezeknek királya voltam: Pārsa, Uvaja, Bābiruš, A^[13] θurā, Arabāya, Mudrāya, a szíge-

¹ Pārsa = görög Persis, Vištāspa = Hystaspés, Aršāma = Arsamés, Haxāmaniš = Achaimenés.

² Ariyāramna = gör. Ariaramnés, Caišpiš = Teispés.

tek (*tyaiy* : *drayahyā*), Sparda, Yauna, Māda, Armina, Katpatuka, Parθava, Zraka, Haraiva, Uvārazmiy, Bāxtriš, Suguda, Gadāra, Saka, Œataguš, Harauvatiš, Maka,³ összesen 23 tartomány.

7. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Ezek (azok) a tartományok, amelyek birtokomba kerültek. Auramazdā akaratából alattvalóim (*badakā*) voltak, nekem adót (*bājim*) hoztak. Amit nekik ^[20] elrendeltem — éjjel vagy nappal —, azt tették.

8. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Ezekben a tartományokban azt az embert, aki hívem (tkp. „egyetértő”: olv. *āgriya*) volt, azt jóval jutalmaztam, aki pártütő (tkp. „cserbenhagyó”: olv. *āraika*) volt, azt büntetéssel büntettem. Ezek a tartományok az én törvényemet szolgálták (*dātā* : *apariyāya*). Ahogy nekik én elrendeltem, úgy cselekedtek.

9. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Auramazdā ^[25] adta nekem ezt a királyságot, Auramazdā nyújtott nekem segítséget, amíg ezt a királyságot megszereztem, Auramazdā akaratából enyém (*dārayāmiy*) ez a királyság.

10. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Ez az, amit tettem, azután, hogy király lettem: Kabūjiya⁴ nevű, Kuruš fia, a mi nemzetségünkől, ez volt itt király. Ennek a Kabūjiyának ^[30] volt egy Bardiya⁵ nevű testvére, ugyanattól az anyától, ugyanattól az apától, mint Kabūjiya. Azután Kabūjiya ezt a Bardiyát megölette. Amikor Kabūjiya Bardiyát megölette, a hadi népnek (*kārahya*) nem volt tudomása arról, hogy Bardiyát megölték. Azután Kabūjiya Mudrāyába vonult. Amikor Kabūjiya Mudrāyába vonult, azután a hadi nép (*kāra*)⁶ pártütő lett. Azután a hazugság lábra kapott az országban, mind Pārsában, mind Mādában, mind ^[35] a többi tartományban.

11. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Azután volt egy ember, egy mágus, Gaumāta nevű, ez fellázadt Paišiyāuvādából. Van egy Arakadriš nevű hegy, onnan. Viyāxana hónap 14 napja telt el,⁷ amikor fellázadt. Ez a hadi népnek így hazudott: „Én Bardiya vagyok, Kuruš fia, Kabūjiya ^[40] testvére.” Azután az egész hadi nép zendülő (*hamiçiya*) lett, Kabūjiyától ehhez pártolt át, mind Pārsa, mind Māda, mind a többi tartományok. A királyságot ez ragadta magához. Garmapada hónap 9 napja telt el,⁸ akkor ragadta a királyságot magához. Azután Kabūjiya saját halálát halva meghalt (*uvāmaršiyuš* : *amariyatā*).⁹

12. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Ez a királyság, amelyet Gaumāta, a mágus, elrabolt ^[45] Kabūjiyától, ez a királyság régtől fogva a mi nemzetségünké volt. Azután Gaumāta, a mágus, elrabolta Kabūjiyától mind Pārsát, mind

³ A felsorolt tartományok azonosítása sorrendben a következő: Persis, Elám, Babylón, Asszíria, Arábia, Egyiptom, Kypros és a Kis-Ázsiához tartozó görög szigetek, Sardeis (Lydia), Iónia, Média, Armenia, Kappadokia, Parthia, Drangiané, Areia, Chórasmié, Baktria, Sogdiané, Gandhāra (Gandaris), sakák, Sattagydia, Arachósia, makák.

⁴ Kabūjiya: az óperzsa írásképmögött **Kambujiya* alak rejlik, ennek átvétele a görög Kambyésés.

⁵ Bardiya neve a görög forrásokban Smerdis alakban jelenik meg.

⁶ Az óperzsa *kāra* a fegyverforgatók, tehát teljes jogú szabad férfilakosság megjelölése, amely a szövegösszefüggésnek megfelelően hol a szabadokból álló „népet”, hol pedig a fegyverben álló „hadsereget” jelenti. A szó jelentéskörének ezt a két oldalát kíséri meg a „hadi nép” fordítás visszaadni.

⁷ Viyāxana hónap 14. = i. e. 522. március 11.

⁸ Garmapada hónap 9. = i. e. 522. július 1.

⁹ E sok vitára alkalmat adó kifejezés a többi indoeurópai nyelv tanúbizonysága szerint az óperzsában a természetes halál megjelölése volt.

Mādát, mind a többi tartományokat. Ez (azokat) saját tulajdonává (*uvāipašyam*) tette. Ez lett király.

13. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Nem volt ember, sem perzsa, sem méd, sem a mi nemzetségünkéből senki, aki ettől a Gaumātától,^[50] a mágustól, a királyságot elvette volna. A hadi nép nagyon félt tőle, hogy a hadi népet, amely azelőtt Bardiyát ismerte, halomra öleti. Azért öletné a hadi népet: „Senki se ismerjen meg engem, hogy én nem Bardiya vagyok, Kuruš fia!” Senki sem mert semmit mondani nyíltan Gaumātáról, a mágusról, amíg én meg nem érkeztem. Azután én Aura^[55] mazdától segítséget kértem, Auramazdā nekem segítséget hozott. Bāgayādiš hónap 10 napja múlt el,¹⁰ akkor én néhány emberrel ezt a Gaumātát, a mágust és (azokat), akik legfőbb hívei voltak, megöltem. Van egy Sikayauvatiš nevű vár, Nisāya nevű tartomány Mādában, ott öltem meg őt. A királyságot elraboltam tőle. ^[60] Auramazdā akaratából én lettem a király, Auramazdā a királyságot nekem adta.

14. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: A királyságot, amelyet a mi nemzetségünkől elvettek, azt én visszaszereztem, én azt helyreállítottam. Ahogy korábban (voltak), úgy csináltattam meg én a szentélyeket, amelyeket Gaumāta, a mágus leromboltatott. Én (újra) a hadi népre bízam (*niyačārayam*)^[65] a szántóföldet (*abīcarīš*) és az állatállományt és a földeken dolgozó népet (*māniyamcā*) és ami csak (a földeken) a királyi ház tulajdona (olv. *viṭabīšacā*), amelyeket Gaumāta, a mágus elrabolt tőle. Én a hadi nép és Pārša és Māda és a többi tartomány (korábbi) helyzetét visszaállítottam. Ahogy korábban (volt), úgy én, amit elvettek, visszavettem. Auramazdā akaratából tettem ezt én. (Addig) fáradoztam, amíg nemzetségünknek azt a helyzetét vissza nem állítottam, amelyben korábban (volt). ^[70] Úgy fáradoztam én Auramazdā akaratából, hogy (a helyzet olyan lett, mintha) Gaumāta, a mágus nemzetségünket nem mozdította volna el.

15. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Ez, amit én tettem, azután, hogy király lettem.

16. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Amikor én Gaumātát, a mágust, megöltem, azután egy ember, Ācina nevű, Ūpadarma fia, ez fellázadt Uvajában. ^[75] A hadi népnek úgy nyilatkozott: „Uvajában én vagyok a király”. Azután az uvajaiak zendülők lettek, ehhez az Ācinához pártoltak, ez lett király Uvajában. És egy bābiruši ember. Naditabira nevű, Ainaira fia, ez fellázadt Bābirušban. A hadi népet így tévesztette meg: „Én Nabukudracara vagyok, Nabunaita¹¹ fia”. Azután az egész bābiruši hadi nép ^[80] ehhez a Naditabirához pártolt, Bābiruš zendülő lett, a királyságot Bābirušban ez ragadta magához.

17. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Azután én (elámi: követet) küldtem Uvajába. Ezt az Ācinát megkötözve hozzám vezették. Én megölettem őt.

18. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Azután én Bābiruš felé vonultam, ez ellen a Naditabira ellen, aki Nabukudracarának mondotta magát. ^[85] Naditabira hadi népe a Tigris (folyó vonalát) tartotta, ott foglalt állást és vízijárművek tekintetében túlerőben (olv. *abīša: nāviyā*) volt. Azután én a hadi népet (felfújt) bőrtömlőre raktam, másik (részét) tevére ültettem, másik (= harmadik részének) lovat hoztam. Auramazdā nekem segítséget hozott.

¹⁰ Bāgayādiš hónap 10. = i. e. 522. szeptember 29.

¹¹ Nabukudracara = babylóni Nabūkudurrišur; Nabunaita = babylóni Nabūna'id. A lázadó tehát az utolsó babylóni király fiának adta ki magát, s a nagy babylóni uralkodó, II. Nabūkudurrišur nevét vette fel.

Auramazdā akaratából a Tigris (folyón) átkeltünk. Ott Nāditabirának erre a hadi népére nagy vereséget mértem. Āṣiyādiya hónapnak 26 napja múlt el,¹² akkor ütköztünk meg.

19. §. Kinyilvánítja Dārayavauš^[90] király: Azután én Bābiruš felé vonultam (tovább előre). Amikor még nem értem Bābirušba, van egy Zāzāna nevű város az Eufrátész mellett, ez a Nāditabira, aki Nabakudracarának mondta magát, odajött a hadi népével együtt ellenem, hogy megütközzék. Azután megütköztünk. Auramazdā nekem segítséget hozott. Auramazdā akaratából^[95] Nāditabira hadi népére nagy vereséget mértem. Egy része a vízbe szorult, a víz azt elragadta. Anāmaka hónap 2 napja múlt el,¹³ akkor ütköztünk meg.

20. §. II. col. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Azután Nāditabira néhány lovassal elmenekült, Bābirušba ment. Aztán én Auramazdā akartából Bābirušba vonultam, és Bābiruš elfoglaltam, és ezt a Nāditabirát elfogtam. Azután ezt^[5] a Nāditabirát én Bābirušban megölettem.

21. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Amíg én Bābirušban voltam, ezek a tartományok tőlem elpártoltak (*hamiṣiyā: abava*): Pārsa, Uvaja, Māda, Aθurā, Mudrāya, Parθava, Marguš, θataguš, Saka.

22. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: (Volt) egy ember, Martiya nevű, Cicixriš fia — (volt egy) Kuganakā nevű város Pārsában, ott lakott —^[10] ez fellázadt Uvajában. A hadi népnek így nyilatkozott: „Én, Imaniš vagyok Uvajában a király!”

23. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Akkor én közel voltam Uvajához. Azután féltek tőlem az uvajaiak, ezt a Martiyát, aki vezérük volt, elfogták és megölték őt.

24. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: (Volt) egy ember, Fravartiš nevű, mādai (méd)¹⁴, ez fellázadt^[15] Mādában. A hadi népnek úgy nyilatkozott: „Én Xšaθrita vagyok, Uvaxštra nemzetségeből”.¹⁵ Azután a mādai hadi nép, amely a királyi házban (volt), ez tőlem elpártolt, ehhez a Fravartišhoz állt át. Ez lett király Mādában.

25. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: A pārsai (perzsa) és mādai hadi nép, amely nálam volt, ez kisszámú volt. Azután én a hadi népet útnak indítottam. (Van egy) Vidarna nevű pārsai, az én^[20] szolgám, ezt tettem meg vezérüknek. Így rendeltem el nekik: „Vonuljatok ki, ezt a mādai hadi népet verjétek meg, amely nem mondja magát enyémnek!” Azután ez a Vidarna a hadi néppel elvonult. Amikor Mādába ért — (van) egy Māruš nevű város Mādában —, ott ütközött meg a mādaiakkal. Aki a mādaiak közt a vezér volt, ez akkor nem volt ottan. Auramazdā nekem segít^[25] séget hozott. Auramazdā akaratából az én hadi népem arre az elpártolt hadi népre nagy vereséget mért. Anāmaka hónap 27 napja múlt el,¹⁶ akkor ütköztek meg. Azután ez az én hadi népem — (van egy) Kapada¹⁷ nevű tartomány Mādában —, ott várt engem, amíg én Mādába érkeztem.

26. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: (Van egy) Dādaršiš nevű arminai, az én^[30] szolgám, ezt én Arminába küldtem. Így rendeltem el neki: „Vonulj ki!

¹² Āṣiyādiya hónap 26. = i. e. 522. december 13.

¹³ Anāmaka hónap 2. = i. e. 522. december 18.

¹⁴ Fravartiš, a görög íróknál Phraortés, régi méd királyi név.

¹⁵ Xšaθrita = az asszír forrásokban Kaštaritu, Uvaxštra = a görög íróknál Kyaxarés, a Méd Birodalom megalapítója. A lázadó tehát neve alapján következtetve a méd királyi nemzetségből származott, s törvényes méd királynak adta ki magát.

¹⁶ Anāmaka hónap 27. = i. e. 521. január 12.

¹⁷ A görög földrajzi irodalomban = Kambadéné.

(Ott) a hadi nép, amely elpártolt, nem mondja magát enyémnek, ezt verd meg!" Azután Dādaršiš elvonult. Amikor Arminába ért, azután az elpártoltak összegyűltek, Dādaršiš ellen vonultak, hogy megütközzenek. (Van egy) Zūza nevű település Arminiyában, ott ütköztek meg. Auramazdā nekem segítséget ^[35] hozott. Auramazdā akaratából az én hadi népem erre az elpártolt hadi népre nagy vereséget mért. Őuravāhara hónap 8 napja múlt el,¹⁸ akkor ütköztek meg.

27. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Az elpártoltak másodszor (is) összegyűltek, Dādaršiš ellen vonultak, hogy megütközzenek. (Van egy) Tigra nevű vár Arminiyában, ott ütköztek meg. A^[40]uramazdā nekem segítséget hozott. Auramazdā akaratából az én hadi népem erre az elpártolt hadi népre nagy vereséget mért. Őuravāhara hónap 18 napja múlt el,¹⁹ akkor ütköztek meg.

28. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Az elpártoltak harmadszor (is) összegyűltek, Dādaršiš ellen vonultak, hogy megütközzenek. (Van egy) Uyamā nevű vár Arminiyában, ^[45] ott ütköztek meg. Auramazdā nekem segítséget hozott. Auramazdā akaratából az én hadi népem erre az elpártolt hadi népre nagy vereséget mért. Őāigarciš hónap 9 napja múlt el,²⁰ akkor ütköztek meg. Azután Dādaršiš addig várt engem Arminiyában, amíg én Mādāba érkeztem.

29. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: (Van egy) Vaumisa nevű pārsai, az én ^[50] szolgám, ezt én Arminába küldtem. Így rendeltem el neki: „Vonulj ki! (Ott) a hadi nép, amely elpártolt, nem mondja magát enyémnek, ezt verd meg!" Azután Vaumisa elvonult. Amikor Arminába ért, azután az elpártoltak összegyűltek, Vaumisa ellen vonultak, hogy megütközzenek. (Van egy) Izalā nevű tartomány²¹ Aθurāban, ott ütköztek meg. Auramazdā nekem segítséget hozott. Auramazdā ^[55] akaratából az én hadi népem erre az elpártolt hadi népre nagy vereséget mért. Anāmaka hónap 15 napja múlt el,²² akkor ütköztek meg.

30. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Az elpártoltak másodszor (is) összegyűltek, Vaumisa ellen vonultak, hogy megütközzenek. (Van egy) Autiyāra nevű tartomány Arminiyában, ott ütköztek meg. ^[60] Auramazdā nekem segítséget hozott. Auramazdā akaratából az én hadi népem erre az elpártolt hadi népre nagy vereséget mért. Őuravāhara hónap végén, akkor ütköztek meg. Azután Vaumisa addig várt engem Arminiyában, amíg én Mādāba érkeztem.

31. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Azután én elindultam ^[65] Bābirušból, Mādāba vonultam. Amikor Mādāba érkeztem, (van egy) Kuduruš nevű város Mādában, ott ez a Fravartiš, aki Mādában királynak mondta magát, hadi népével ellenem vonult, hogy megütközzék. Azután megütköztünk. Auramazdā nekem segítséget hozott. Auramazdā akaratából Fravartiš hadi népére én nagy vereséget mértem. Adukanis hónap 25 napja ^[70] múlt el,²³ akkor ütköztünk meg.

32. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Azután ez a Fravartiš néhány lovasal elmenekült. (Van egy) Ragā nevű tartomány²⁴. Mādában, oda vonult. Azután én a hadi népet üldözésére küldtem. Fravartišt elfogták, hozzám vezet-

¹⁸ Őuravāhara hónap 8. = i. e. 521. május 21.

¹⁹ Őuravāhara hónap 18. = i. e. 521. május 31.

²⁰ Őāigarciš hónap 9. = i. e. 521. június 21.

²¹ Az újbabylóni forrásokban Izalla: Nisibistől É-ra és ÉNy-ra elterülő vidék.

²² Anāmaka hónap 15. = i. e. 522. december 31.

²³ Adukanis hónap 25. = i. e. 521. május 7.

²⁴ Ragā: az antik forrásokban Rhagai, Rhagae.

ték. Én neki mind az orrát, mind a fülét, mind a nyelvét levágattam, és ^[75] egyik szemét kiszúrattam, udvaromban megkötözve tartottam. Az egész hadi nép látta őt. Azután Hagmatānāban²⁵ karóba húzattam őt. És az embereket, akik legfőbb hívei voltak, ezeket Hagmatānāban a várban felakasztattam.

33. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: (Volt) egy ember, Ciṭataxma²⁶ nevű, asagartai. Ez tőlem elpártolt. ^[80] A hadi népnek így nyilatkozott: „Én vagyok a király Asagartában Uvaxštra nemzetségéből!” Azután én a pārsai és a mādai hadi népet útnak indítottam. (Van egy) Taxmaspāda nevű mādai, az én szolgám, ezt tettem meg vezérüknek. Így rendeltem el nekik: „Vonuljatok ki! Az elpártolt hadi népet, amely nem mondja magát enyémnek, azt verjétek meg!” Azután ^[85] Taxmaspāda a hadi néppel elvonult. Megütközött Ciṭataxmával. Auramazdā nekem segítséget nyújtott. Auramazdā akaratából az én hadi népem vereséget mért az elpártolt hadi népre. És Ciṭataxmát elfogták, hozzám vezették. Azután neki én mind az orrát, mind a fülét levágattam, és egyik szemét kiszúrattam. Az egész hadi nép látta őt. Azután Arbirāban²⁷ őt karóba húzattam.

34. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Ez, amit én Mādában tettem.

35. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Parθava és Varkāna²⁸ elpártoltak tőlem, Fravartišēnak mondták magukat. Vištāspa az én apám, ő Parθavában volt. Őt a hadi nép elhagyta, elpártolt. Azután Vištāspa ^[95] kivonult a hadi néppel, amely hozzá hű maradt. (Van egy) Višpauzātiš nevű város Parθavában, ott ütközött meg a parθavaiakkal. Auramazdā nekem segítséget hozott. Auramazdā akaratából Vištāspa erre az elpártolt hadi népre nagy vereséget mért. Viyāxana hónap 22 napja múlt el,²⁹ akkor ütköztek meg.

36. §. III. col. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Azután én a pārsai hadi népet útnak indítottam Ragāból Vištāspához. Amikor ez a hadi nép megérkezett Vištāspához, azután Vištāspa magához vonta ezt a hadi népet. Kivonult — (van egy) Patigrabanā ^[5] nevű város Parθavában —, ott ütközött meg az elpártoltakkal. Auramazdā nekem segítséget hozott. Auramazdā akaratából Vištāspa erre az elpártolt hadi népre nagy vereséget mért. Garmapada hónap 1 napja telt el,³⁰ akkor ütközött meg.

37. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Azután a tartomány az ^[10] enyém lett. Ez, amit én Parθavában tettem.

38. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: (Van egy) Marguš nevű tartomány,³¹ ez tőlem elpártolt. (Volt) egy ember, Frāda nevű, marguši, ezt tették meg vezérüknek. Azután én küldtem — (van egy) Dādaršiš nevű pārsai, az én szolgám, Bāxtrišban helytartó (*xaçaṭpāvā*) — ellene. Így rendeltem el neki: „Vonulj ki! Ezt ^[15] a hadi népet verd meg, amely nem nevezi enyémnek magát!” Azután Dādaršiš a hadi néppel kivonult, megütközött a margušiakkal. Auramazdā nekem segítséget hozott. Auramazdā akaratából az én hadi népem erre az elpártolt hadi népre nagy vereséget mért. Āṣiyādiya hónap 23 napja múlt el,³² akkor ütköztek meg.

²⁵ Hagmatāna: az antik forrásokban Ekbatana.

²⁶ Görög átírása Tritantaichmés.

²⁷ Arbira = asszír Arba'ilu, az antik forrásokban Arbela.

²⁸ Varkāna: az antik forrásokban Hyrkania, Hyrcania.

²⁹ Viyāxana hónap 22. = i. e. 521. március 8.

³⁰ Garmapada hónap 1. = i. e. 521. július 12.

³¹ Marguš: az antik forrásokban Margiané.

³² Āṣiyādiya hónap 23. = i. e. 521. december 28.

39. §. Kinyilvántja Dārayavauš ^[20] király: Azután a tartomány az enyém lett. Ez, amit én Bāxtrišban tettem.

40. §. Kinyilvántja Dārayavauš király: (Volt) egy ember, Vahyazdāta nevű — (van egy) Tāravā nevű város, Yautiyā nevű tartomány Pārsában, ott lakott —, ez lázadt fel másodiknak Pārsában. A hadi népek így ^[25] nyilatkoztak: „Én Bardiya vagyok, Kuruš fia”. Azután a pārsai hadi nép, amely a királyi házban a váron kívül volt (olv. *ha-ca-a* : <*da*>-*ya-da-a-ya-a* : *ja-ra-ta-ra-ma*), ez tőlem elpártolt, ehhez a Vahyazdātához állt át. Ez lett király Pārsában.

41. §. Kinyilvántja Dārayavauš király: Azután én a pārsai ^[30] és a mādai hadi népet, amely vezérletem alatt (*upā* : *mām*) volt, útnak indítottam. (Van egy) Artavardiya nevű pārsai, az én szolgám, őt tettem meg vezérüknek. A többi pārsai hadi nép utánam vonult Mādába. Azután Artavardiya a hadi néppel Pārsába vonult. Amikor Pārsába érkezett — van egy Raxā nevű város Pārsában —, ^[35] ott ez az Vahyazdāta, aki Bardiyának mondta magát, a hadi néppel Artavardiya ellen vonult, hogy megütközzék. Azután megütköztek. Auramazdā nekem segítséget hozott. Auramazdā akaratából az én hadi népem Vahyazdāta hadi népére nagy vereséget mért. Őurāvāhara hónap 12 napja múlt el, ³³ ^[40] akkor ütköztek meg.

42. §. Kinyilvántja Dārayavauš király: Azután ez a Vahyazdāta néhány lovassal elmenekült. Paišiyāuvādāba vonult, onnan a hadi népet magához vonta. Később Artavardiya ellen vonult, hogy megütközzék. (Van egy) Parga nevű hegy, ott ütköztek meg. Auramazdā ^[45] nekem segítséget hozott. Auramazdā akaratából az én hadi népem Vahyazdāta hadi népére nagy vereséget mért. Garmapada hónap 5 napja múlt el, ³⁴ akkor ütköztek meg. Mind ezt a Vahyazdātát elfogták, mind azokat az embereket, akik legfőbb hívei voltak, elfogták.

43. §. Kinyilvántja Dārayavauš ^[50] király: Azután én ezt a Vahyazdātát és azokat az embereket, akik legfőbb hívei voltak, — (van egy) Uvādaicaya nevű város Pārsában — ott őket karóba húzattam.

44. §. Kinyilvántja Dārayavauš király: Ez, amit én Pārsában tettem.

45. §. Kinyilvántja Dārayavauš király: Ez a Vahyazdāta, aki Bardiyának ^[55] mondta magát, ez hadi népet küldött Harauvatišba, — (van egy) Vivāna nevű pārsai, az én szolgám, helytartó Harauvatišban, — ez ellen. És egy embert tett meg vezérüknek. Így rendelte el nekik: „Vonuljatok ki! Vivānát és ezt a hadi népet, amely Dārayavauš királyénak mondja magát, verjétek meg!” Azután ez a hadi nép, ^[60] amelyet Vahyazdāta útnak indított, Vivāna ellen vonult, hogy megütközzék. (Van egy) Kāpišakāniš vár, ott ütköztek meg. Auramazdā nekem segítséget hozott. Auramazdā akaratából az én hadi népem erre az elpártolt hadi népre nagy vereséget mért. Anāmaka hónap 13 napja múlt el, ³⁵ akkor ütköztek meg.

46. §. Kinyilvántja Dārayavauš király: Később ^[65] az elpártoltak ismét összegyülekeztek, Vivāna ellen vonultak, hogy megütközzenek. Auramazdā nekem segítséget hozott. Auramazdā akaratából az én hadi népem erre az elpártolt hadi népre nagy vereséget mért. Viyāxana hónap 7 napja múlt el, ³⁶ akkor ütköztek meg.

³³ Őurāvāhara hónap 12. = i. e. 521. május 25.

³⁴ Garmapada hónap 5. = i. e. 521. július 16.

³⁵ Anāmaka hónap 13. = i. e. 522. december 29.

³⁶ Viyāxana hónap 7. = i. e. 521. február 21.

47. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: ^[70] Azután ez az ember, aki ennek a hadi népnek a vezére volt, amelyet Vahyazdāta küldött Vivāna ellen, ez elmenekült néhány lovassal. Elvonult, — (van egy) Aršāda nevű vár Harauvatišban — oda húzódott. Azután Vivāna a hadi néppel ezek üldözésére ment. Ott elfogta őt és azokat az embereket, akik legfőbb hívei ^[75] voltak, megölette.

48. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Azután a tartomány enyém lett. Ez, amit Harauvatišban tettem.

49. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Amíg én Pārsában és Mādában voltam, a bābirušiak másodszor (is) elpártoltak tőlem. (Volt) egy ember, Arxa nevű, arminai, Haldita fia, ez lázadt fel Bābirušban. (Van egy) Dubāla nevű tartomány, ^[80] onnan. Ez a hadi népnek így hazudott: „Én Nabukudracara vagyok, Nabunaita fia!” Azután a bābiruši hadi nép tőlem elpártolt, ehhez az Arxához állt át. Bābirušt ez foglalta el magának, ez lett király Bābirušban.

50. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Azután én a hadi népet útnak indítottam Bābirušba. (Van egy) Vidafarnā nevű pārsai, az én ^[85] szolgám, őt tettem meg vezérüknek. Így rendeltem el nekik: „Vonuljatok ki! Verjétek meg ezt a bābiruši hadi népet, amely nem mondja magát enyémnek!” Azután Vidafarnā a hadi néppel Bābiruš alá vonult. Auramazdā nekem segítséget hozott. Auramazdā akaratából Vidafarnā a bābirušiakat megverte, és megköttözve hurcolta el. [Uvarg]azana hónap 22 napja telt el, ³⁷ akkor ezt az Arxát, aki hazugul Nabukudracarának ^[90] mondta magát, és azokat az embereket, akik legfőbb hívei voltak, elfogták. Parancsot adtam: ezt az Arxát és azokat az embereket, akik legfőbb hívei voltak, Bābirušban karóba húzták.

51. §. IV. col. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Ez, amit én Bābirušban tettem.

52. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Ez az, amit én tettem Auramazdā akaratából egy és ugyanazon év alatt, ^[5] azután, hogy király lettem. 19 ütközetet vívtam. Auramazdā akaratából én megvertem és 9 királyt foglyul ejtettem. Egy a Gaumāta nevű mágus volt, ez hazudott, így nyilatkozott: „Én Bardiya vagyok, Kuruš fia!” Ez Pārsát ^[10] bírta elpártolásra. Egy az Ācina nevű uvajai volt, ez hazudott, így nyilatkozott: „Én vagyok Uvajában a király!” Ez Uvaját bírta elpártolásra tőlem. Egy a Naditabira nevű bābiruši, ez hazudott, így nyilatkozott: „Én Nabukudracara vagyok, Nabunaita fia!” ^[15] Ez Bābirušt bírta elpártolásra. Egy a Martiya nevű pārsai, ez hazudott, így nyilatkozott: „Én, Imaniš vagyok Uvajában a király!” Ez Uvaját bírta elpártolásra. Egy a Fravartiš nevű mādai, ez hazudott, így nyilatkozott: „Én Xšaθrita vagyok, Uvaxštra nemzetségéből!” ^[20] Ez Mādát bírta elpártolásra. Egy a Ciγataxma nevű asagartai, ez hazudott, így nyilatkozott: „Én vagyok a király Asagartában Uvaxštra nemzetségéből!” Ez Asagartát bírta elpártolásra. Egy a Frāda nevű marguši, ez hazudott, így nyilatkozott: „Én ^[25] vagyok király Margušban!” Ez Margušt bírta elpártolásra. Egy a Vahyazdāta nevű pārsai, ez hazudott, így nyilatkozott: „Én Bardiya vagyok, Kuruš fia!” Ez Pārsát bírta elpártolásra. Egy az Arxa nevű arminai, ez hazudott, így nyilatkozott: „Én Nab^[30]ukudracara vagyok, Nabunaita fia!” Ez Bābirušt bírta elpártolásra.

53. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Ezt a 9 királyt ejtettem én foglyul ezekben az ütközetekben.

³⁷ Uvargazana hónap 22. = i. e. 521. november 27.

54. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Ezeket a tartományokat, amelyek elpártoltak, az a hazugság bírta elpártolásra, amellyel ezek (= az elfogott lázadó királyok) a hadi népet megtévesztették. Azután Auramazdā kezembe adta őket. Ahogy akartam, ^[35] úgy bántam velük.

55. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Te, aki később király leszel, a hazugságtól nagyon óvd magad. Azt az embert, aki hazug lesz, azt büntetéssel büntessed, ha így gondolkozol: „Országom biztonságban legyen!” ^[40]

56. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Ezt, amit én tettem, Auramazdā akaratából egy és ugyanazon év alatt tettem. Te, aki később ezt a feliratot olvasni fogod, amit én tettem, győzzön meg téged, ne gondold azt hazugságnak.

57. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Auramazdā fenségéhez fordulok (olv. *Auramazdāha: bagam: vartaiyaiy*), hogy ez valóság, nem pedig hazugság, ^[45] (amit) én egy és ugyanazon év alatt tettem!

58. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Auramazdā akaratából közreműködéssel (olv. *ūtamaiy*) sok más (is) történt. Ez ebben a feliratban nincs leírva. Azért nincs leírva, nehogy, aki később ezt a feliratot olvasni fogja, annak túlzásnak tűnjék, amit én tettem, s nehogy ne higgye el, (hanem) ^[50] hazugságnak gondolja.

59. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Akik korábban királyok (voltak), amíg éltek, ezek olyan tettet nem hajtottak végre, mint amelyet én Auramazdā akaratából egy és ugyanazon év alatt véghez vittem!

60. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Most téged győzzön meg, amit én tettem! Így hirdesd (olv. *θādiy*) a hadi népnek, ne hallgasd el! Ha ezt ^[55] a rendeletet nem hallgatod el, (hanem) a hadi népnek kihirdeted, Auramazdā hozzád jóindulatú legyen, és a te nemzetséged nagygyá legyen, és sokáig élj!

61. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Ha ezt a rendeletet elhallgatod, nem hirdeted ki a hadi népnek, Auramazdā pusztítsa el téged, és ne legyen nemzetséged!

62. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Ezt, amit én tettem ^[60] egy és ugyanazon év alatt Auramazdā akaratából tettem. Auramazdā nekem segítséget hozott és a többi istenek, akik vannak.

63. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Azért nyújtott nekem segítséget Auramazdā és a többi istenek, akik vannak, mert sem pártütő nem voltam, sem hazug nem voltam, sem gonosztevő nem voltam, sem én, sem az én nemzetségem. Az igazság (útján) ^[65] jártam, sem a gyengének (*škaurim*), sem a hatalmasnak (*tunuvatam*) rosszat nem tettem. Azt az embert, aki együtt fáradozott nemzetségemmel, azt jóval jutalmaztam, aki bünt követett el, azt büntetéssel büntettem.

64. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Te, aki később király leszel, ahhoz az emberhez, aki hazug lesz vagy aki gonosztevő lesz, ahhoz ne legyél jóindulatú! Azt büntetéssel büntessed!

65. §. Kinyilvánítja Dārayavauš ^[70] király: Te, aki később ezt a feliratot látod, amelyet én írtam, vagy ezeket a képeket, ne pusztítsd el! Amilyen erős csak leszel, olyan derekasan védj meg!

66. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: Ha ezt a feliratot látod vagy ezeket a képeket, (ha) nem pusztítod el őket és (ha) amilyen erős csak leszel, megvéded őket, Auramazdā hozzád jóindulatú legyen, ^[75] és a te nemzetséged nagygyá legyen, és sokáig élj, és amit teszel, Auramazdā tegye számodra sikeressé (*ucāram*)!

67. §. Kinyilvántíja Dārayavauš király: Ha ezt a feliratot vagy ezeket a képeket látod, (ha) elpusztítod őket, és (ha) amilyen erőd csak lesz, (azzal) nem véded meg őket, Auramazdā pusztítson el téged és ne legyen nemzetséged, és amit teszel, Auramazdā ^[80] semmisítse meg!

68. §. Kinyilvántíja Dārayavauš király: Ezek azok az emberek, akik akkor ott voltak, amikor én Gaumātāt, a mágust megöltem, aki Bardiyának mondta magát. Akkor ezek az emberek együtt fáradoztak (mint) az én híveim: Vida-farnā nevű, Vāyaspāra fia, pārsai, Utāna nevű, Θuxra fia, pārsai, Gaubaruva nevű, Marduniya fia, pārsai, Vidarna nevű, ^[85] Bagābigna fia, pārsai, Bagabuxša nevű, Dātuvahya fia, pārsai, Ardumaniš nevű, Vahauka fia, pārsai.

69. §. Kinyilvántíja Dārayavauš király: Te, aki később király leszel, az ezeknek az embereknek a nemzetségét jóltartva védelmezzed!

70. §. Kinyilvántíja Dārayavauš király: Auramazdā akaratából ez a felirat, amelyet én csináltattam, másképpen, *ārya* (nyelven) volt (olv. *i-⟨ya-⟩ma : di-i-pa-i-¹ya : ta-¹[ya-a-ma :] a-da-ma : a-ku-na-va-ma : pa-ta-i-ša-ma : a-ra-i-ya-a : a-ha*). Mind agyag védőburokba (*pavastāyā*), ^[90] mind pergamenbe (*carmā*) be lett göngyölve (olv. *ga-ra-[sa-ta-a : a-ha]*). Rátétettem családfámat (olv. *[pa-ta]-i-ša-ma-i[o]ya : [u-va-a-na-a]¹-fa¹ma : a-ku-na-va-ma*), rátétettem származásomat (olv. *u]-va-a-da-a-[ta-ma]*). És leírták és felolvasták az írást (*pašiyā*) előttem. Azután ezt a feliratot én elküldtem mindenhová a tartományokba. A hadi nép együtt működött velem.

71. §. V. col. Kinyilvántíja Dārayavauš király: Ez, amit én tettem a második és harmadik évben, azután, hogy király lettem. (Van egy) Uvaja nevű tartomány, ez ^[5] elpártolt. (Volt) egy ember, Atamita nevű, uvajai, ezt tették meg vezérüknek. Azután én a hadi népet útnak indítottam. (Van) egy ember, Gaubaruva nevű, pārsai, az én szolgám, őt tettem meg vezérüknek. Azután Gaubaruva a hadi néppel elvonult ^[10] Uvajába. Megütközött az uvajaiakkal. Azután Gaubaruva az uvajaiakat megverte és szétzúzta, és vezérüket elfogta, elem vezette. És őt én megöltem. Azután a tartomány enyém lett.

72. §. Kinyilvántíja Dārayavauš király: ^[15] Ezek az uvajaiak pártütők voltak, és ők Auramazdāt nem tisztelték. Én tiszteltem Auramazdāt. Auramazdā akaratából, ahogy akartam, úgy bántam velük.

73. §. Kinyilvántíja Dārayavauš király: Aki Auramazdāt tiszteli, az isteni kegyben (*yānam*) részesül mind életében, ^[20] mind halála után.

74. §. Kinyilvántíja Dārayavauš király: Azután a hadi néppel én Sakā (= Saka ország) ellen vonultam, azok után a sakák után, akik hegyes süveget viselnek. Ezek a sakák tőlem elpártoltak. Amikor a Drayához³⁸ értem, azon ott az egész hadi néppel átkeltem. ^[25] Azután én a sakákra nagy vereséget mértem. Egyik (vezérüket) foglyul ejtettem. Ezt megköötözve vezették hozzám, és ezt megöltem. (Volt egy) vezérük, Skuxa nevű, ezt elfogták és hozzám vezették. Ott egy másikat tettem meg vezérüknek, ahogy én akartam. Azután ^[30] a tartomány enyém lett.

75. §. Kinyilvántíja Dārayavauš király: Ezek a sakák pártütők voltak, és ők Auramazdāt nem tisztelték. Én tiszteltem Auramazdāt. Auramazdā akaratából, ahogy akartam, úgy bántam velük.

76. §. Kinyilvántíja Dārayavauš király: Aki Auramazdāt tiszteli, az isteni kegyben részesül mind életében, mind ^[35] halála után.

³⁸ Valószínűleg a Iaxartés (Szirdarja) folyó.

7. §. Nagy isten Auramazdā, aki ezt a kitűnő (dolg)ot teremtette, ami a szemünk előtt van, aki az embernek a boldogságot teremtette, aki a bölcsességet és a tevékenységet (*aruvastam*) Dārayavauš királyra ráruházta.

8a. §. Kinyilvánítja Dārayavauš király: ^[3] Auramazdā akaratából olyan vagyok, hogy a jogos (ügy)nek barátja vagyok, a rossznak nem vagyok barátja. Nem óhajom, hogy a gyenge a hatalmas által rossz (sors)ra jusson, nem óhajom az, hogy a hatalmas a gyenge ^[10] által rossz (sors)ra jusson.

8b. §. Ami jogos, az az óhajom. A hazug embernek nem vagyok a barátja. Nem vagyok heves vérmérsékletű. Amely (dolg)ok haragomra történnek, (ezek esetében) erősen uralkodom magamon (*dārayāmiy*) akaraterőm segítségével. A bennem levő (indulat) felett (*uwaipašiyahyā*) erősen uralkodom. ^[15]

8c. §. (Arra) az ember(re), aki együttműködik (*hataxšataiy*), úgy ügyelek rá (*paribarāmiy*) tettének megfelelően. Aki kárt okoz (*vinādayatiy*), úgy okozott kárának megfelelően megbüntetem. Nem óhajom, hogy (egy) ember kárt okozzon; nem óhajom viszont az, (hogy) ha ^[20] kárt okoz, ne legyen megbüntetve.

8d. §. Amit (egy) ember (egy másik) ember ellen beszél, az nem győz meg engem, míg a helyes előírású törvényt (*uradanām hadugām*) ki elégití.

8e. §. Ha valamit (egy) ember végrehajt vagy megcsinál az erőinek megfelelően, ^[25] (akkor) elégedett vagyok, és nagy az örömöm, és nagyon meg vagyok elégedve.

8f. §. S ilyen a gondolkozásmódom (*ušiy*) és az elhatározásom: amikor (vala)mit teszek, (azt) megnézheted vagy meghallhatod (*āxšnavāhy*) mind a királyi palotában, mind a csatamezőn; ^[30] ez az én erősségem (*aruvastam*) a gondolkodóképességemen és az értelmemen felül.

8g. §. Azonfelül ez az előnyöm (*aruvastam*): mivel a testem erős, harcosnak jó harcos vagyok. Egyszer saját tapasztalatok révén (*ušiyā*) nézzetek meg a harcmezőn: bármi ^[35] lázadást meglátok, bármiről meglátom, (hogy) nem (az); aztán először értelemmel (*ušibiyā*) és határozathozatallal (*framānāyā*) gondolkodom a cselekvésen, ha látok lázadást, éppúgy mint, ha nem látok.

8h. §. Gyakorlott vagyok ^[40] kézzel is, lábbal is. Lovasnak jó lovas vagyok. Íjásznak jó íjász vagyok gyalogosként is, lovasként is. Lándzsásnak (*ārštika*) jó lándzsás vagyok gyalogosként is, lovasként is.

8i. §. S azok a (fizikai) képességek (*ūvnarā*), ^[45] amelyeket Auramazdā adományozott nekem, és volt erőm gyakorolni őket Auramazdā akaratából, amit tettem, ezekkel a képességekkel tettem, amelyeket Auramazdā adományozott nekem.

9a. §. Alattvalóm (*marikā*)! Vedd szigorúan tudomásul, milyen nagy ^[50] vagyok, és milyen nagyok a képességeim (*ūvnarā*), és milyen nagy a hatalmam (*pariyana*)! Ne tűnjék neked hamisnak, amit a füleddel [hallottál]! Hallgasd meg azt, amit közöltem veled!

9b. §. Alattvalóm (*marikā*)! Ne képzeld (*mātaiy kunavātaiy*) azt [hazugságnak], ^[55] amit [tettem]! Lásd mindazt, amit [bevételtem] (*nipištam*). Ne ... ^[57]

1. §. [Nagy] isten Auramazdā, aki azt az eget teremtette, aki ezt a földet teremtette, aki az embert teremtette, aki a boldogságot teremtette az embernek, aki Dārayavauszt királlyá tette, aki Dārayavaus királynak a királyságot adta, a nagyot, amelyben [jó lovak vannak (*uvaspam*)], amelyben derék emberek vannak (*umartiyam*).

2. §. Én vagyok Dārayavaus, a nagy király, a királyok királya, a [mindenféle embereket magában foglaló (*vispazanānām*)] tartományok királya, [király] ezen a nagy földön széltében-hosszában, Vištāspa fia, ^[5] Haxāmanišiya.

3. §. Kinyilvánítja Dārayavaus király: Én perzsa (*Pārsa*) vagyok. Perzsiából (*Pārsa*) elfoglaltam Egyiptomot (*Mudrāya*). Én rendeltem el ennek a [csatornának] a kiásását a Nílus (*Pirāva*) nevű folyótól, amely Egyiptomban folyik a(ma) tenger felé, amelyik Perzsiától indul ki (*aityi*). Azután ezt a csatornát [kiásták], ^[10] úgy ahogyan én elrendeltem, és [hajók] jöttek [Egyiptomból] ezen a csatornán át Perzsia felé, úgy ahogyan az óhajom volt.

5. Az Óperzsa Birodalom szervezete és adóügye

I. Dareios idején (Hérodotos: III. 88—97)

Dareios a behistüni (bisutüni) feliratban uralkodói érdemei között sorolja fel, hogy „valamennyi tartomány beszolgáltatta a rájuk kirótt adót”. Hérodotos pontos felsorolást ad az egyes satrapiák évenkénti adókötelezettségeiről. Ezek a fejezetei az Achaimenida birodalom gazdaságtörténetének elsőrendű forrását alkotják, bár egyes részletkérdések értelmezése még bizonytalan. Hérodotos minden bizonnyal valamilyen hivatalos feljegyzés alapján jutott adataihoz. Közléseinek hitelességét növeli, hogy ő is — hasonlóan a behistüni felirathoz — 20 tartományt ismer. Míg azonban a behistüni felirat és Dareios más feliratai (pl. Naqš-i-Rustam) az egyes tartományoknak *egységes* nevet adnak (vö. a behistüni felirat szövegében), addig Hérodotos az illető tartományban élő több népet, ill. várost sorol fel, és mellőzi az egységes elnevezés közlését. Míg bevezető szavaiban *satrapiák*-ról szól, részletes felsorolásában *nomos*-okat, azaz adókerületeket említ; ebből egyes kutatók arra következtetnek, hogy az adókerületek nem voltak azonosak a satrapiákkal mint közigazgatási-katonai egységekkel — ez azonban nem látszik valószínűnek. A görög történetíró közlései mindenesetre alapjukban feltétlenül hitelesek, és szemléletes képet nyújtanak a meglehetősen differenciált adóügyről: az egyes területek adóösszege nagymértékben különbözött egymástól, mind mennyiségileg, mind jellegében (ezüst, arany és természetbeni szolgáltatások). Képet ad a perzsa királyok hatalmas jövedelmeiről is, amelyeket a természetes gazdálkodás körülményei között jórészt kincsként halmoztak fel palotájukban.

88. Dareios, Hystaspés fiát tehát királynak ismerték el, és — az arabok kivételével — Ázsia valamennyi népe meghódolt előtte, miután már Kyros és utóbb Kambyzés is meghódította őket. Az arabok azonban sohasem engedelmeskedtek szolgálkként a perzsáknak, hanem mint zsoldosok kísérték Kambyzést Egyiptomba. Ha az arabok nem engedték volna, a perzsák nem nyomulhattak volna be Egyiptomba... Első tette az volt, hogy kődomborművet állított fel, amely lovas férfit ábrázolt, s amelynek felirata a következőképpen szólt: „Dareios, Hystaspés fia lovának (itt megnevezte lovát), valamint

Oibarés nevű lovászának kiválósága által megszerezte a perzsák feletti uralmat.”¹

89. Ezek után a perzsa uralom alatt álló területet húsz tartományra osztotta, amelyeket ők maguk satrapeiának neveznek. Miután a tartományokat megszervezte, és helytartóikat kinevezte, meghatározta azt az adót, amelynek be kell folynia minden egyes nép részéről; egyes népekhez hozzácsatolta szomszédaikat is, és a közvetlen szomszédokon túl minden egyes tartományhoz más népeket is sorolt. A helytartóságokat és az adók évenkénti összegét a következőképpen osztotta szét. Azoknak, akik ezüstben fizettek, előírta, hogy a babylóni láb szerinti talentumot kell beszolgáltatniuk, akik pedig aranyban fizettek, azt az euboiai talentum szerint tették.² Egy babylóni talentum egyenértékű 70 euboiai minával. Kyros, majd utána Kambyzés uralkodása alatt az adó felől semmilyen előírás nem volt, hanem ajándékot adtak a királynak. Emiatt az adófizetés és más hasonló miatt mondják a perzsák, hogy Dareiosz szatócs volt, Kambyzés despota, Kyros pedig atya; az előbbit azért nevezték így, mert minden ügyét szatócs módjára intézte, a másodikat azért, mert kemény és kicsinyes volt, a harmadikat azért, mert jóságos volt, és sok jót tett a perzsák érdekében.

90. Az iónok, az ázsiai magnések, aiolok, károk, lykiaiak, Milyas és Pamphylia lakói³ — mindezeknek ugyanis egységes adót kellett fizetniük — évi adója 400 ezüst talentum volt. Ez volt az első adókerület (*nomos*). Mysia, Lydia, Lasonia lakói, a kabaleusok és hytenneusok⁴ 500 talentumot fizettek: ez volt a második adókerület. A Helléspontos jobb partjának lakói, a phrygek, az ázsiai thrákok, paphlagonok, mariandynosok és szírek⁵ adója 360 talentum volt: ez a harmadik adókerület. A kilikiaiak 360 fehér lovat adtak — naponta egyet — továbbá 500 ezüst talentumot. Ebből az összegből 140 talentumot költöttek a Kilikia földjén helyőrségben levő lovasságra, a többi 360 pedig Dareiosznak jutott: ez a negyedik adókerület. Az a terület, amely Posideion⁶ városától — amelyet Amphilochos, Amphiareos fia alapított Kilikia és Szíria határán — egészen Egyiptomig terjed, leszámítva az arabok által lakott adómentes területet, 350 talentum adót fizetett. Ehhez az adókerülethez tartozott egész Phoiniké (Fönícia), Syrié Palaistiné és Kypros szigete: ez az ötödik adókerület. Egyiptomból, az Egyiptommal szomszédos libyaiaktól; Kyrénéből és Barkéből — mert mindezek az egyiptomi adókerületbe voltak besorolva — 700 talentum jövedelem volt, leszámítva a Moiris tó halászatának ezüstben kifejezett jövedelmét. Ezen az ezüsten és a még hozzá mért gabonán kívül innen 700 talentum adó folyt be. Ehhez még hozzá kell számítani azt a 120 ezer mérő gabonát, amelyet a memphisi „Fehér erőd” perzsa helyőrségének és segédcsapataiknak juttattak: ez a hatodik adókerület. A sattagydések,

¹ A felirat szövege nyilván koholt.

² Az euboiai „könnyebb” talentum súlya 26,2 kg. Mivel Hérodotos a következő mondatban 1 babylóni talentumot 70 euboiai minával tekint egyenértékűnek, a talentum pedig általában 60 minára oszlott, tehát szerinte egy „babylóni” talentum egyenlő 1 1/6 euboiai talentummal. Ennek viszont ellene mond a 95. §-ban adott átszámítás, amelyből hozzávetőleg 1 1/4 átszámítási kulcs következne.

³ Milyas: a kis-ázsiai Lykia ÉK-i része.

⁴ Hytenna: pisidiai város. — Lasonia és a kabaleusok törzsének területe: ugyancsak Lykia északi részén.

⁵ A második adókerület Kis-Ázsia keleti felét foglalja magába. Kappadokiában jelentős szír település is volt.

⁶ Posideion : az Orontés folyótól délre fekvő város.

gandariosok (gandhāraiak), dadikosok és aparytések,⁷ akik egy kerületet alkottak, 170 talentumot fizettek: ez a hetedik adókerület. Susából és a kissiosok többi földjéről 300 talentum: ez a nyolcadik adókerület. Babylonból és Asszíria többi részeiből 1000 talentum ezüst folyt be és évenként 500 herélt gyermek: ez volt a kilencedik adókerület. Ekbatana lakói, Média többi területei, a parikaniosok és az orthokorybantiosok⁸ 450 talentumot: ez a tizedik adókerület. A kaspiosok, pausosok, pantimathosok és dareitések⁹ együttesen 200 talentumot szolgáltattak: ez a tizenegyedik adókerület. Baktria lakóitól egészen Aiglaig terjedő terület adója 360 talentum volt: ez a tizenkettedik adókerület.

93. Paktyikétől¹⁰ és Arméniától, valamint a vele szomszédos területektől egészen a Fekete-tengerig 400 talentum: ez a tizenharmadik adókerület. A sagartiosok, sarangeusok, thamanaiosok, utiosok, mykosok¹¹ és a Vörös-tenger szigeteinek lakói,¹² amelyekre a király az ún. száműzötteket telepíti le; mindezekről összesen 600 talentum adót kapott: ez a tizennegyedik adókerület. A sásakák és kaspiosok 250 talentumot szolgáltattak be: ez a tizenötödik adókerület. A parthusok, chorasmiosok, sogdok és areiosok 300 talentumot: ez a tizenhatodik adókerület. A parikaniosok és az ázsiai aithiopsok¹³ 400 talentumot szolgáltattak: ez a tizenhetedik adókerület. A matiénosok, saspeirosok és alarodiosok¹⁴ 200 talentumra voltak kötelezve: ez a tizennyelcadik adókerület. A moschosok, tibarénosok, makrónok, mossynoikosok és mar-ok¹⁵ 300 talentumot: ez a tizenkilencedik adókerület. Az indek valamennyi általunk ismert népnél sokkal számosabbak, és minden más adókerületnél nagyobb összegű¹⁶ adót szolgáltattak, és pedig 360 talentum aranyport: ez a huszadik adókerület.

95. A babylóniai láb szerint fizetett ezüst, euboiai talentumra átszámítva 9540 talentumot tesz ki. Ha az aranyat az ezüst értéke tizenháromszorosával számítjuk át, kiderül, hogy az aranypor 4680 euboiai talentum ezüstnek felel meg. Ha mindennek az összegét vesszük, kiderül, hogy Dareios évenkénti adójövedelme 14 560 euboiai talentum volt. (A kisebb tételeket mellőzván, nem is sorolom fel.)¹⁷

96. Ez az az adójövedelem, amelyet Dareios Ázsiából és Libyé egy kis részéből nyert. Az idő előrehaladtával azonban a szigetektől és Európa Thessaliáig terjedő része lakóitól is további adót hajtott be. Ezt az adójövedelmet a király a következőképpen helyezte el kincstárában: megolvasztotta, agyagkorsókba öntötte, majd, amikor a korsó megtelt, az agyagborítást levette. Ha pénzre volt szüksége, annyit veretett, amennyire éppen szüksége volt.

⁷ A hetedik adókerület tehát a mai Punjab vidékét foglalta magába.

⁸ Az „orthokorybantiosok” = „hegyes süvegűek” a sakák egyik törzse (= *sakā tigraxaudā* az óperzsa feliratokon).

⁹ Hyrkaniai (a Kaspi-tengertől délre élő) törzsek.

¹⁰ Paktyiké — egy kelet-iráni terület megnevezése, az ott lakó paktysók nevéből (= mai Pātu dard törzs).

¹¹ Nagyjából a mai Afganisztán területén élő törzsek.

¹² Vörös-tengerek az ókorban a mai Perzsa-öböl neveztek.

¹³ A mai Beludzsisztán (Pakisztán állam területén) sötétes bőrű lakosságát nevezték így.

¹⁴ A 18. adókerület nagyjából a mai Arménia. — Alarodia: Urartu görög neve.

¹⁵ A Fekete-tenger délkeleti partvidékének törzsei.

¹⁶ A Hérodotos számítása szerint is India az összes jövedelemnek kb. 1/3 részét szolgáltatva.

¹⁷ Hérodotos számításaiba hiba csúszott, a két tétel összege pl. nem 14 560, hanem 14 220.

97. Ezek tehát a helytartóságok és a kivetett adók. Egyedül Persis (Perzsia) földjét nem soroltam fel az adófizetők között, A perzsák földje ugyanis adómentes. A következők viszont, bár nem fizettek meghatározott adót, mégis rendszeres ajándékot adtak. Az Egyiptommal határos aithiópok, akiket Kambszés a „hosszú életű” aithiópok elleni hadjárata során meghódított . . . , s akik a szent Nysé környékén laknak, és Dionysos ünnepét ülik: ezek együttesen minden harmadik évben hoztak ajándékot, sőt még az én időmben is rendszeresen hozzák, éspedig: 2 choinix¹⁸ tűzben nem tisztított aranyat, 200 ébenfa törzset, 5 etióp gyermeket és 20 nagy elefántagyart. A kolchisiak is ajándékokra vannak kötelezve, és velük együtt szomszédaik, egészen a Kaukázus hegységig, — ugyanis idáig terjed a perzsák birodalma, míg a Kaukázustól az északi szél irányában lakók már nem is törődnek a perzsákkal —: tehát ezekre ajándékot róttak ki, és még manapság is 5 évenként szolgáltatják be, éspedig 100 ifjút és 100 hajadon leányt. Az arabok évenként 1000 talentum tömjént szolgáltatnak. Ezeket az ajándékokat nyújtják a királynak az adón felül.

6. Udahorreénet életrajza

A pelusiumi csata (525) után Egyiptom a perzsa hódítók zsákmánya lett. Erről az időszakról beszél egy magas rangú tisztviselő, Udahorreénet (*Wdꜥ Hr Rꜥ-n.t*) felirata, mely vatikáni szobrán maradt fenn. Büszkén említi, hogy sokakat mentett meg a „nagy vihar” idején. Sikertült Kambszés kegyeit megnyernie, s befolyását felhasználva rábírta az uralkodót a saisi¹ Néith²-templomban táborozó megszálló csapatok eltávolítására s a szentély megnyitására. A Hérodotosznál fennmaradt hagyománnyal ellentétben a hódító perzsa királyt jóságos uralkodónak írja le. Dareios alatt nagy megtiszteltetésben részesült: a nagykirály őt bízta meg a saisi orvosi főiskola helyreállításával. (*A. Tulli: Il naoforo Vaticano. Miscellanea Gregoriana. Roma 1941. 211. skk.*)

(1). A nagy Néith, az isténanya és a saisi istenek kegyében álló herceg, az előjáró, a királyi pecsétőr,³ az egyetlen barát,⁴ a király igazi ismerőse, az ő kedveltje . . . a nagy csarnok írnoka(i)nak előjárója, a palota vezetője, a király hadihajóinak parancsnoka Felső- és Alsó-Egyiptom királya Henemibré⁵ (*Hnm ib Rꜥ* = Iahmes = Amasis) alatt,⁶ a király hadihajóinak parancsnoka Felső- és Alsó-Egyiptom királya Anhkaré (**nh kꜥ Rꜥ* = III. Psammetik) alatt, Udahorreénet, a paloták vezetőjének [. . .] Néith, Sais uralkodója papjának, Pefnefdineitnek (*Pꜥ-f nꜥj dj N.t*) a szülötte így szól: Az összes idegen országok urainak nagykirálya, Kambszés Egyiptomba jött. Az összes idegen ország lakói vele voltak. Uralma alá vetette ezt az egész országot. Letelepédtek itt, mivel ő lett Egyiptom nagy uralkodója, s az összes idegen országok nagykirálya. Őfelsége a főorvosi tisztséget juttatta nekem. Elrendelte, hogy mellette légyek mint „barát”, s a palota vezetője. Megalkottam a királyi címét (új) nevéül: „Felső- és Alsó-Egyiptom királya Mesuti Rꜥ” (*Mꜥwtj Rꜥ*).⁶ Megismerttettem

¹⁸ 1 choinix = 1,08 dm³.

¹ A Delta egyik jelentős városa.

² Sais főistennője.

³ Szó szerint: az alsó-egyiptomi király pecsétőre. Ez az elnevezés ekkoriban már erős anakronizmus.

⁴ Hagymányos hivatalnokcímzések.

⁵ Udahorreénet tehát már a saisi kor utolsó fáraói alatt is magas tisztségeket töltött be.

⁶ Kambszés ezzel hivatalosan Egyiptom fáraója lett.

őfelségével Saisnak a nagyságát: a nagy Néithnek, az anyának, Rē° szülőjének, aki megkezdte a szülést,⁷ mikor még nem volt szülés, a székhelye ez. (Megtanítottam neki) Néith templomának a nagyságát is: az ég az egész valójában. (Megismertettem vele) Néith (?)⁸ házainak nagyságát, az összes isteneknek és istennőknek a nagyságát, akik benne vannak, valamint az alsó-egyiptomi királyi palota nagyságának jellegét: a királynak, az ég urának székhelye az. Ezenkívül a Rešnet (Rš-n.t),⁹ a Mehnet (Mh-n.t), Rē° háza, Atum¹⁰ háza nagyságának jellegét. Az összes istenek titka ez.

(2). A város istene és minden isten kegyében álló . . . főorvos Udahorrešnet, Atumirdis (Itm ir djs)¹¹ szülötte így szól: Könnyörgtem őfelsége Felső- és Alsó-Egyiptom királya Kambsés oldalán azok miatt a mindenféle idegenek miatt, akik Néith templomában telepedtek le, hogy űzze el őket onnan, hogy Néith templomát ismét a teljes fényébe lehessen visszaállítani, ahogyan azelőtt volt. Őfelsége elrendelte az összes idegenek kiűzését, akik Néith templomában telepedtek le, összes házaik¹² és minden undokságuk megsemmisítését, ami a templomban volt. Maguk vitték ki [összes holmijukat] a templom falain kívülre. Őfelsége elrendelte Néith templomának kitisztítását, s minden emberének . . . és a templom óra-papjainak¹³ (vissza)helyezését. Elrendelte őfelsége isteni áldozatok juttatását a nagy Néithnek, az istenanyának és a saisi nagy isteneknek, mint azelőtt. Elrendelte őfelsége összes ünnepeik és ünnepségeik megrendezését, mint azelőtt tették. Őfelsége ezeket azért tette, mert én megismerttettem őfelségét Sais nagyságával. Az összes istenek városa ez, akik a bár maradnának meg ott trónusaikon mindörökké! . . .

(3). A saisi istenek kegyében álló főorvos Udahorrešnet így szól: Felső- és Alsó-Egyiptom királya Kambsés Saisba jött. Őfelsége saját személyében bement Néith templomába. Földre borult őfelsége (az istennő) elé igen mélyen,¹⁴ ahogyan ezt minden király tette. Nagy áldozatot mutatott be minden jó dologból a nagy Néithnek, az istenanyának és a saisi nagy isteneknek, ahogyan azt minden kiváló király cselekedte. Őfelsége ezeket azért tette, mert megismerttettem őfelségét (az istennő) nagyságával. Magának Rē°nek anyja Ő.

(4). A hemagi (hm:g)¹⁵ Osiris¹⁶ kegyében álló főorvos Udahorrešnet így szól: Őfelsége végrehajtott minden hasznos dolgot Néithnek a templomában. Állandósította az italáldozatok juttatását az örökkévalóság urának, Néithnek a templomában, ahogyan azt minden király megtette korábban.

Elintézte őfelsége ezeket, mivel megismerttettem őfelségét (azzal), hogyan tett meg minden király minden hasznos dolgot ebben a templomban e templom nagysága miatt. Minden isten székhelye az, akik örökké éljenek.

(5). A saisi istenek kegyében álló főorvos, Udahorrešnet így szól: Állandósítottam az isteni áldozatokat a nagy Néithnek, az istenanyának ahogyan őfel-

⁷ Néith teremő istennő szerepét is játszotta.

⁸ A vörös (alsó-egyiptom) korona házainak is értelmezhető.

⁹ Saisi szentélyek felsorolása következik.

¹⁰ A napisten egyik alakja.

¹¹ Anyja neve.

¹² Az idegenek ugyanis nyilván nemcsak magát a templomépületet, hanem az egész szent kerületet is elfoglalták.

¹³ Laikus papság.

¹⁴ Szó szerint: nagyon nagyon.

¹⁵ Osirisnek egy nem teljesen tisztázott jelzője. Talán egy szentélyre utal.

¹⁶ A halottak és a termékenység istene.

sége örökre megparancsolta. Emlékeket építettem Néithnek, Sais úrnőjének mindenféle kitűnő anyagból, ahogyan ezt megteszi egy kiváló szolga az ő urának.

Én kiváló ember voltam a városában.¹⁷ Megmentettem az embereket a hatalmas nagy vihar¹⁸ idején, mely az egész országban bekövetkezett. Nem történt ehhez hasonló ebben az országban. Megvédtem a nyomorultat az erőstől. Megmentettem a félénket, mikor az ügye sorra került. Megtettem a számukra minden hasznosat annak idején, mikor meg kellett tenni.

(6). A városi istene kegyében álló főorvos, Udahorrešnet így szól: Én atyja kegyében álló, anyjától dícsért, testvére(i)től kedvelt (ember) vagyok. Papi hivatalt szereztem számukra, s kitűnő szántóföldet adtam nekik őfelsége parancsára mindörökre. Szép temetkezést készítettem annak, akinek nem volt temetkezése. Tápláltam összes gyermekeiket,¹⁹ fenntartottam összes házaikat. Megtettem számukra minden hasznos dolgot, — ahogyan egy atya a fia számára teszi — mikor a vihar bekövetkezett ebben a kerületben a hatalmas nagy vihar alkalmával, mely az egész országban történt.

(7). A herceg az előjáró, a királyi pecsétőr,³ az egyetlen „barát”⁴ . . . , a pap, a főorvos, Udahorrešnet, Atumirdis szülötte így szól: Megparancsolta nekem őfelsége, Felső- és Alsó-Egyiptom királya Dareios, aki örökké éljen, hogy Egyiptomba jöjjek — őfelsége (ekkor) Elámban volt mint az összes idegen országok nagykirálya s Egyiptom nagy uralkodója — hogy felállítsam az élet házának²⁰ csarnokát . . . orvos,²¹ melyek romba dőltek. Országról országra vittek engem,²² s átadtak Egyiptomnak a két ország urának parancsára. (Úgy) tettem, ahogyan őfelsége megparancsolta nekem. Elláttam őket . . . könyvtárosokkal (előkelő) férfi(ak) fiaival. Nem volt közönségesnek a fia köztük. Tudósok²³ alá rendeltem őket . . .

. . . minden munkájuk számára. Megparancsolta őfelsége, hogy adjanak nekik minden jó dolgot, hogy elvégezhessék munkájukat. Elláttam őket minden szükséges holmival,²⁴ s minden hasznos dologgal,²⁵ amely írásba volt foglalva, úgy, mint korábban. Megtette ezeket őfelsége azért, mert ismerte ennek a foglalkozásnak a fontosságát minden beteg meggyógyításánál, (megtette azért), hogy az összes isten neve fennmaradjon, s templomaik, isteni áldozataik és ünnepeik megrendezése (is) mindörökre.

(8). A főorvos, Udahorrešnet így szól: Én mindegyik uram kegyében álltam, és kedves voltam a szívükben. Díszeket adtak nekem aranyból, és megtettek nekem minden hasznos dolgot.

(9). A Néith kegyében álló még így szól: Ó, saisi nagy istenek, emlékezzetek mindarra a hasznos dologra, melyet a főorvos, Udahorrešnet tett! Tegyetek meg neki minden hasznos dolgot, s tegyétek tartóssá az ő szép nevét ebben az országban mindörökre!

¹⁷ Jellegzetes egyiptomi kifejezés. Értelme: városomban.

¹⁸ A perzsa megszállás.

¹⁹ Tehát az árvákat is gondozta.

²⁰ Könyvtárral felszerelt kulturális és vallási központ.

²¹ A szöveg töredékes.

²² Hasonló kifejezés található a Középbirodalom korából származó Šinuhe történetben. Udahorrešnet talán ismerte ezt a művet.

²³ Szó szerint: minden tudós.

²⁴ Szó szerint: holmijukkal.

²⁵ Szó szerint: hasznos dolgukkal.

7. Xerxés daiva-felirata

1. §. Nagy isten Auramazdā, aki ezt a földet teremtette, aki azt az eget teremtette, aki az embert teremtette, aki a boldogságot teremtette az embernek, aki Xšayāršāt (Xerxést) királlyá tette, egyet a sokak királyává, ^[5] egyet a sokak urává.

2. §. Én (vagyok) Xšayāršā, a nagy király, a királyok királya, a sokféle embert magában foglaló (*paruvzanānām*) tartományok királya, király ezen a nagy földön szélteben-hosszában, ^[10] Dārayavauš király fia, Haxāmanišiya, perzsa, perzsa fia, ārya (*ariya*), ārya származású.

3. §. Kinyilvánítja Xšayāršā király: ezek (azok) a tartományok, amelyeknek én Auramazdā akaratából királya voltam, ^[15] Perzsián kívül felettük uralkodtam, adót (*bājim*) hoztak nekem, amit parancsoltam nekik, azt megtették, az én törvényem erősen tartotta őket: Māda (Média), Ūja (Elám, Susiana), Harauvatiš (Arachósia), Armina (Arménia), Zraka (Drangiané), Parθava (Parthia), ^[20] Haraiva (Aria), Bāxtriš (Baktria), Sugda (Sogdiané), Uvārazmiš (Chorasmié), Bābiruš (Babylonia), Aθurā (Assyria), θataguš (Sattagydia), Spardā (Sardis), Mudrāya (Egyiptom), a yaunák (az iónok), akik a tengeren laknak és akik a tengeren túl (*paradraya*) laknak, a makák, Arabāya (Arabia), Gadāra (Gandhāra), Hinduš (Sind), ^[25] Katpatuka (Kappadokia), a dahák, a haumaivó (*hauma-vargā*) sakák, a csúcsos-süveget viselő (*tigraxaudā*) sakák, Skudra, az Ākaufaka (Kohistan)-beliek, a putāyák (libiaiak), a karkák (a károk), a Kūša-bbeliek (ethiópiaiak).

4a. §. Kinyilvánítja Xšayāršā király: Amikor király lettem, volt (*astiy* = van) ezek közt a tartományok között ^[30], amelyek fentebb fel vannak írva (*nipištā*), (amelyben) zavargás volt. Aztán Auramazdā nekem segítséget hozott. Auramazdā akaratából legyőztem azt a tartományt, és helyére tettem.

4b. §. S ezek között a tartományok között volt, ahol ^[35] azelőtt hamis isteneket (*daivā*) imádtak. Aztán Auramazdā akaratából leromboltam ama démon-szentélyt (*daivadanam*), és kihirdettem (*patiyazbayam*): „Ne imádják a hamis isteneket (*daivā mā yadiyaiša*).” Ahol azelőtt hamis isteneket imádtak, ott én Auramazdāt ^[40] és Artát¹ imádtam szertartás szerint.

4c. §. S volt más, amit rosszul tettek; azt én helyrehoztam (*naibam akunavam*). Ezt, amit én tettem, mind Auramazdā akaratából tettem. Auramazdā segítséget hozott nekem, ^[45] míg a tettet végrehajtottam.

4d. §. Te, aki majdan (leszel), ha azt gondolod: „Boldog szeretnék lenni életemben, és holtom után (*marta*) áldott szeretnék lenni”, tiszteld azt a törvényt, amelyet Auramazdā rendelt el; imádd Auramazdāt ^[50] és Artát szertartás szerint! Az (az) ember, aki tiszteli azt a törvényt, amelyet Auramazdā elrendelt, és imádjá szertartás szerint Auramazdāt és Artát, az egyrészt boldog lesz életében, másrészt áldott lesz holtá után. ^[55]

5. §. Kinyilvánítja Xšayāršā király: Óvjon meg Auramazdā a bajtól engem és királyi házamat és ezt az országot! Ezt kérem én Auramazdától, ezt adja meg nekem Auramazdā! ^[60]

¹ *Arta*: „Törvény, Igazság”.

8. Az elephantinói papiruszokból

A felső-egyiptomi Elephantiné szigeten, a mai Aswánnal szemben, 1906 óta tárták fel a sziget egykori katonai erődjének, Yeḫnek, irattárát. Az erődben, valószínűleg már II. Psamméthichos fáraó óta (i. e. 593–588) zsidó zsoldosok állomásoztak, akik később, Egyiptomnak a perzsák által történt meghódítása után az Achaimenidák szolgálatába kerültek. A zsidó katonai település arameus nyelvű irattára az i. e. V. század második felétől kezdve egészen a makedón hódítás idejéig tartalmaz nagy mennyiségű feljegyzéseket. Ezek között egyaránt találkozzunk magánjellegű írásokkal, kereskedelmi feljegyzésekkel, szépirodalmi alkotásokkal (az arameus nyelvű Ahiqar-regény!) és hivatalos iratokkal. Ez utóbbiakból mutatunk be két szemelvényt. Mindkettő azzal kapcsolatos, hogy II. Dareios király (i. e. 424–405) uralkodásának 14. évében a zsidó kolónia Jahveh-templomát feldúlták. Az első szemelvény a zsidók ez ügyben Bagavahya (régibb, helytelen olvasat Bagōhi, a Bibliában Biṯwāy, a görög forrásokban Bagóas) judaiai satrapához intézett és i. e. 407-ben beadványát tartalmazza, a másik a beadványra adott szóbeli válaszról felvett hivatalos jegyzőkönyvet, amelynek alapján a templom újjáépítése megindulhatott.

Az elephantinói papiruszleletet kiadta *E. Sachau*: *Aramäische Papyrus und Ostraka aus einer jüdischen Militärkolonie zu Elephantine*. Leipzig 1911 és *A. Cowley*: *Aramaic Papyri of the Fifth Century B. C.* Oxford 1923. Szemelvényeink a Sachau-féle gyűjtemény 1. és 3. számú szövegét tartalmazzák.

I. A. Yeḫ-i katonai település vezetőinek kérvénye Bagavahya satrapához

Urunknak, Bagavahyának, Yehūd¹ satrapájának. Szolgáid, Jedanjā és társai, Yeḫ város papjai, üdvözlétüket! Urunk, az Ég Istene legyen hozzád nagyon kegyes minden időben, és tegyen kedvelté Dārayavahuš és háza népe szemében a jelenleginél is ezerszer jobban. Adjon neked hosszú életet, üdvöt és egészséget mindenkor!

Szolgád Yeḫōnyā és társai így szólnak: Dārayavahuš király 14. évének Tammuz hónapjában, amikor Aršāma² eltávozott, s a királyhoz ment, a Yeḫ városi Hnum³ isten bálványpapjai összebeszéltek ezzel a Vidranga frataraka⁴-val, aki itt szolgált, mondván: „Yahu istennek ez a szentélye Yeḫ városában távolíttassék el innen!” Ezután ez az átkozott Vidranga levelet intézett fiához, Nāfayanához, aki Sewēn⁵ városában seregarancsnok volt, mondván: „Ezt a templomot Yeḫ városában rombolják le!” Ezután Nāfayāna magával hozott egyiptomiakat, más katonasággal együtt; elmentek Yeḫ városába, fegyverestül benyomultak ebbe a templomba, földig lerombolták, s a benne levő kőoszlopokat összetörték. Volt ott öt faragott kőből készült kapu is, ezek is a templomhoz tartoztak, ajtószárnyaik fából készültek, s az ajtószárnyak sarkai rézből valók voltak, a szemöldökfa pedig cédrusfából. Mindezt a többi felszereléssel együtt, s minden mással együtt, amit ott találtak — mindezt tűzben elégették. Az arany és ezüst szórólapátokat és egyéb használati tárgyakat, amelyek ebben a szentélyben voltak — mindezt elvitték, és a magukévá tették. Pedig atyáink ezt a templomot még az egyiptomi királyok⁶ idejében

¹ Bagōhi (helyesen: Bagavahya), görög forrásokban Bagóas néven szereplő helytartója volt Judayának.

² Aršāma (görög forrásokban Arsamés vagy Arxanés néven) II. Dareios idejében Egyiptom satrapája volt.

³ Hnum: egyiptomi isten.

⁴ Vidranga az egyiptomi satrapa magas rangú tisztviselője volt.

⁵ = a görög Syéné.

⁶ A zsidók betelepülése Egyiptomba a XXVI. (saisi) dinasztia idején indult meg.

építették Yeβ városában, és amikor Kambyés Egyiptomba vonult, ezt a templomot már felépült állapotban találta. És bár az egyiptomi istenek templomait mind elpusztították,⁷ ebben a templomban senki semmi kárt nem okozott. De amióta ezt cselekedték, mi magunk asszonyainkkal és gyermekeinkkel együtt zsákruhát öltöttünk, böjtöltünk és imádkoztunk Yahuhoz, az Ég Istenéhez, (míg végül) diadalt láttatott velünk ezzel a kutya Vidrangával⁸ szemben: lábáról levették a lábperecet, és minden vagyonát, amit szerzett, elvették; mindazokat a férfiakat is, akik rosszat akartak ennek a szentélynek — mindnyájukat megölték, és diadalt láttunk velük szemben.

Már ezt megelőzően is, amikor ezt a gonoszságot velünk tették, levelet intéztünk urunkhoz, és Y^höhānān főpaphoz és Jeruzsálemben levő paptársaihoz, továbbá Ustānhoz °Anani testvéréhez és a zsidók előkelőjéhez is intéztünk levelet, de nem válaszoltak nekünk Dārayavahuš 14. évének Tammuz hónapja óta, egészen a mai napig. Mindmostanáig zsákruhába öltözünk, böjtölünk, asszonyaink olyanok, mint az özvegyek, olajjal nem kenekedünk, és bort nem ittunk azon naptól fogva Dārayavahuš király 17. évéig. Ételáldozatot, tömjént és égő áldozatot azóta nem mutattak be ebben a templomban. Ezért hát a te szolgálid Y^hōnyā és társai és Yeβ valamennyi zsidó lakója így szólak: „Amennyiben Urunk jónak látja, gondolkodj e templom felől, hogy azt felépítesd, és amennyiben nem hagyják, hogy azt felépítsük, láss utána, íráss levelet itteni egyiptomi barátaidhoz és jótéteményeid birtokosaihoz, Yahu Isten temploma felől, hogy azt felépíttessék Yeβ városában, úgy, amiként azelőtt is fel volt építve. Ételáldozatot, tömjént és égő áldozatot mutassanak be oltárán Yahu Istennek a te nevedben. Akkor mi is, asszonyaink és gyermekeink s az itt levő összes zsidók imádkozunk majd érted minden időben. Ha így cselekszel, és ha ez a templom valóban felépül, ez kegyesebb cselekedetednek számít majd Yahu, az Ég Istene szemében, mint bárkié, aki akár ezer *kankar* ezüst értékű áldozatot mutat be. Arról az aranyról is, amelyet küldtek neked, tudass bennünket!⁹ Külön levelet írtunk D^lāyānak és Š^lemyānak, Sinuballit šām^rāyini satrapa fiainak is. Mindarról, ami velünk történt, Aršāma nem tudott semmit. Dārayavahuš király 17. évében Marḥešvan¹⁰ 20-án.

II. Feljegyzés Bagavahya és D^lāyā szóbeli válaszáról

Feljegyzés arról, amit Bagavahya és D^lāyā mondtak nekem emlékeztetésül. „Közdöd Egyiptomban Aršāmának az Ég Istene ama Yeβ városában épült áldozóháza felől, amely már ennek előtte, még Kambyés ideje előtt felépült volt, s amelyet ez az átkozott Vidranga Dārayavahuš király 14. évében leromboltatott: építtessék fel a maga helyén ugyanúgy, amint régebben volt, mutassanak be oltárán ételáldozatot és tömjént ugyanúgy, mint ahogy ennek előtte gyakorolták.”

⁷ Ez túlzás, Kambyés csak egyes egyiptomi templomokat pusztított el.

⁸ Vidranga tehát közben kegyvesztett lett, de nyilván nem a Yeβ-i templom elpusztítása miatt.

⁹ Tehát a zsidók kérvényükhöz megfelelő vesztegetési összeget is mellékeltek.

¹⁰ Tammuz kb. július, Marḥešvan kb. október hónapnak felel meg.

9. Az Aršāma-levelekből

Az V. századi perzsa uralom alatt álló Egyiptom történetének szegényes forrásanyagából kiemelkednek az Aršāma-levelek, Aršāmának, Egyiptom perzsa helytartójának levéltárából származó eredeti dokumentumok. E pergamenre írt leveleket részben Aršāma, részben más perzsa főemberek küldték Babylónból egyiptomi tisztviselőknek. Az Aršāma-levelek az i. e. 454–450 közötti időből származnak, amikor a perzsák Inaros lázadását levertek és Egyiptom fölötti uralmukat ismét helyreállították. Anyaguk döntő fontosságú adatokat nyújt a perzsakori Egyiptom és általában az Óperzsa Birodalom társadalmi-gazdasági rendjének tanulmányozásához. Kiadásuk: *G. R. Driver: Aramaic Documents of the Fifth Century B. C.* Oxford 1954. A levelek korára, történeti értékelésére ld. *J. Harmatta: Acta Ant. Hung.* 11 (1963) 199.

II. levél

[Címzés] Aršāma királyi hercegtől (*br byt'*) Artavantának, aki Egyiptomban (van). °Ah-ḥapinak, a felügyelőnek, aki Egyiptomban (van), az ajándékára vonatkozólag.

[1] Aršámától Artavantának. Békét és erőt sokat küldök neked. És most azt az ajándékot (*dšn'* = óperzsa **dāšna-*), amelyet a király és én °Ah-ḥapinak, [2] szolgámnak, aki birtokaimon (*bgy'* = óperzsa **bāga-*)¹ Felső- és Alsó-Egyiptomban felügyelő (*pqyd'*) volt, adtam, Psamešix,² °Ah-ḥapinak a fia, aki most [3] birtokaimon Felső- és Alsó-Egyiptomban helyette felügyelő lett, kérte tőlem. Most, ami ezt az ajándékot illeti, amelyet a király és én [4] °Ah-ḥapinak adtam, legyen Psamešix, a fia, felhatalmazva, hogy ezt az ajándékot ott Egyiptomban birtokába vehesse.

IV. levél

[Címzés] Aršámától Arāmapāyának, aki Egyiptomban (van). Psamešix jelentésére vonatkozólag: „Nem engedelmeskedik nekem az Arāmapāya parancsnoksága alatt álló haderő.”

[1] Aršámától Arāmapāyának.³ És most Psamešix, az én felügyelőm (*pqyd'*) küldött hozzám, így jelentett: „Arāmapāya a haderővel, amely parancsnoksága alatt (áll), nem engedelmeskedik nekem [2] az uram ügyében, amit mondok neki.” Most Aršāma így rendelkezik: „Birtokom ügyében, amit csak Psamešix mond neked és annak a haderőnek, amely parancsnokságod alatt áll, [3] engedelmeskedj neki és tedd meg! Így vedd tudomásul: Ha Psamešix ezután még panaszt küld rólad hozzám, szigorúan felelősségre vonlak, és megdorgállak [4] téged!” Bagasrava e parancs felelőse, Ahpepi az irnok.⁴

¹ Az óperzsa *bāga-* tkp. jelentése 'rész', az ezzel a szóval jelölt birtok tehát 'része' maradt egy nagyobb egységnek, a 'királyi föld'-nek, amelyből 'ajándék'-ként (óperzsa *dāšna-*) került ideiglenesen valaki birtokába.

² E név azonos a görög források *Psammétichos* névalakjával.

³ E név más magyarázat szerint *Armapiya*-nak olvasandó. Az előbbi esetben óperzsa, utóbbiban kis-ázsiai névalakkal állunk szemben.

⁴ Aršāma külön rendelkezése is csak arra kötelezi a katonai parancsnokot, hogy az ő saját birtoka ügyeiben fogadja el a polgári előljáró utasításait. A rendelkezésnek ez a specializálása világosan mutatja, hogy a katonai parancsnok egyébként nem volt a polgári hatóságnak alárendelve.

[Ci.nzés] Aršāma királyi hercegtől Artahantának, aki Egyiptomban (van).

A birtokaimon levő kilikiaikra vonatkozólag, akiknek nem sikerült bejutni az erődbe.

[1] Aršāmától Artahantának. Békét és erőt sokat küldök neked, és most itt nálam béke van, [2] és ott nálad (is) béke legyen. És most vannak kilikiai emberek, az én rabszolgáim Egyiptomban, [3] Pariyama'a nevű 1, Amuna nevű 1, Saran nevű 1, Tu'anapiya nevű 1, [...]maya nevű 1, Sarisabanza nevű 1, [4] Urasarma (olv. ^r^r¹/sr/m) nevű 1, Sarmanazi nevű 1, Ku'a nevű 1, Bagafarna nevű 1, Piyatar'unazi nevű 1, Asmuduppi [5] nevű 1, Muvasarma nevű 1, összesen 13 ember.⁵ Fafaragóknak (^{bšwkn} = óperzsa *abišvaka-) voltak rendelve birtokaimon, amelyek [6] Felső- és Alsó-Egyiptomban (vannak). Azután, amikor Egyiptom fellázadt és a haderő össze volt vonva (^{hndyz} = óperzsa *hamdaiza-), akkor [7] ennek a Pariyama'ának és társainak nem sikerült bejutniuk az erődbe.⁶ Azután az átkozott Inaros⁷ (olv. ^{nrw}) elfogta őket s [8] vele voltak. Most ha neked így jó, adj ki parancsot, hogy senki semmi rosszat ne [9] tegyen ennek a Pariyama'ának és társainak, engedjék el (őket), az én munkáimat csinálják, mint korábban.

VI. levél

[1] Aršāmától Marduk felügyelőnek (^{pqyd'}), aki Eškārbān⁸ (olv. ^{b'skr}) (van), Nabūdalanī felügyelőnek, aki La'irban⁹ (van), Zātavahya felügyelőnek, aki Arzuḥinban¹⁰ (van), Upastabara felügyelőnek, aki Arbīlban,¹¹ Ḥalāḥban¹² és Māṭ-Talbišban¹³ (van), Bagapāta felügyelőnek, [2] aki Sa'lamban¹⁴ (van), Frādafarna és Gaudāyana (olv. ^{gw'dyn}) felügyelőknak Dammešeqben.¹⁵ És most (olv. [^{wk't}]) Neṭtiḥor nevű felügyelőm Egyiptomba utazik. Ti adjatok neki élelmet (^{ptp} = óperzsa *piθva-) körzetetekben fekvő vagyonomból [3] naponta fehér lisztet két ḥōqen-t, barna lisztet három ḥōqen-t, bort vagy sört 3 ḥōqen-t, husállatot (olv. [^b]^r^{s'r}) egyet. És szolgálóinak, 10 embernek, egyenkint naponta [4] lisztet 1 ḥōqen-t, szénát lovainak megfelelően. És adjatok élelmet

⁵ E felsorolás különösen érdekes történeti szempontból azért, mert a névanyag világosan arról tanúskodik, hogy Kilikia lakosságának nyelve és ethnikuma a hettita idők óta lényeges változáson ment keresztül. A nevek egy kivételével luwiyai vagy hettita eredetűek, mint pl. *Amuna* < hett. *Amuna*-, *Tu'anapiya* < hett. **Tuḥanapiya*-, *Sarmanazi* < hett. **Šarmanazi*- stb.

⁶ Az „erőd” alatt nyilván a „Fehér fal”-at, Memphist kell érteni, ahová a perzsákat Inaros felkelése idején az egyiptomiak visszaszorították.

⁷ Az egyiptomi felkelővezér nevének görög alakja. Inaros felkelése i. e. 465-ben történt.

⁸ *Eškār* a Tigris nyugati partján feküdt 48 km-re északra a későbbi Vēh-Artaxšahrtól.

⁹ *La'ir* = asszír *Lāḫiru*. A Tigristől keletre a Diyala folyó völgyében feküdt.

¹⁰ *Arzuḥin* = asszír *Tūl-Arzuḥina*, város a Kis-Zab felső és alsó folyása között a mai Kirkuk helyén.

¹¹ *Arbīl* = asszír *Arba'īlu*, az antik forrásokban *Arbela*, ma *Erbīl* a Nagy-Zab középső folyásától délre.

¹² *Halāḥ* = asszír *Halāḥḫa* körzet *Arbela* és Ninive között.

¹³ *Māṭ-Talbiš* földrajzi helyzete ismeretlen, valószínűleg Arbīl és Ḥalāḥ közelében feküldhetett.

¹⁴ *Sa'lam* földrajzi helyzete ismeretlen, talán azonos a II. Ramses hadjárataiban szereplő *Salem* helységgel, amely valahol Damaskostól északra feküdt.

¹⁵ Az antik forrásokban *Damaskos*, *Damascus*.

két kilikiai embernek, egy kézművesnek, összesen három szolgámnak, akik vele utaznak Egyiptomba, minden ^[5] embernek naponta lisztet 1 *hōpen*-t. És ezt az élelmet adjátok nekik felügyelőtől felügyelőig a körzettől körzetig vivő útnak megfelelően, amíg eléri Egyiptomot. ^[6] És ha egy helyen egy napnál tovább van, akkor azokra a napokra további élelmet ne adjátok nekik. Bagasrava e parancs felelőse, Dušta az irnok.

VII. levél

[Címzés] Aršāmától Nehtihor felügyelőnek, aki Alsó-Egyiptomban van. A veszteségre vonatkozólag, amely birtokomat érte Egyiptomban.

^[1] Aršāmától Nehtihornak. És most, korábban, amikor az egyiptomiak fel-lázadtak, ^[16] akkor Psameših, a korábbi felügyelő, háznépünket és ingóvagyonunkat, ^[2] ami Egyiptomban (van), energikusan őrizte, úgyhogy semmi kár nem volt birtokomból. És más helyről bőségesen keresett mindenfajta kézműves ^[3] háznépét és egyéb ingóvagyonot, és birtokunkhoz csapta. És most itt úgy hallok, hogy a felügyelők, akik ^[4] Alsó-Egyiptomban (vannak), eredményesen (olv. *nšwzy* = óperzsa **nišvāza*-) tevékenykednek, uraik háznépét és ingóvagyonát energikusan őrzik, és más (is) keresnek más helyről ^[5] és uraik birtokához csatolják. De ti nem így tesztek. Most, már korábban küldtem hozzád ebben az ügyben. Ti serényen tevékenykedjetek, ^[6] háznépemet és ingóvagyonomat erélyesen őriztétek, úgyhogy semmi kár ne legyen birtokomból. És más helyről mindenfajta kézműves háznépét ^[7] bőségesen kerestetek, és vigyétek gazdaságomba, és őriztétek meg rendelkezésemre (olv. *wnṯrw bšnt' zyly*), és csapjátok birtokomhoz hozzá, mint ahogy a korábbi ^[8] felügyelők tették. Így vedd tudomásul: ha háznépemből vagy más ingóvagyonomból valami veszteség lesz, ^[9] és más helyről nem kerestek és nem csatoltok a birtokomhoz (másikat), szigorúan felelősségre vonlak és megdorgállak ^[10] téged! Artahaya e parancs felelőse, Dušta az irnok.

VIII. levél

[Címzés] Aršāmától Nehtihor felügyelőnek, Kunzisarmának ^[17] és társainak, akik Egyiptomban (vannak). Peṯosiri szolgámra vonatkozólag, aki Pāmūn földjét akarja birtokba venni.

^[1] Aršāmától Nehtihornak, Kunzisarmának és társainak. És most, Peṯosiri nevű pajzshordozó (olv. *wršbr* = óperzsa **varčabara*-), az én szolgám, hozzám küldött, így adta elő: „Pāmūn nevű volt az atyám. Amikor ^[2] Egyiptomban a felkelés volt, ^[18] ő elpusztult, és a föld (*bqh*), amelyet Pāmūn nevű atyám birtokolt, egy 30 *arura* (olv. '*šl'*)) (nagyságú) gazdaság, gazdátlan lett, minthogy házunk összes asszonyai elpusztultak. ^[19] Most enyém lett ^[3] Pāmūn atyám földje. Gondolj rám, adják nekem, vehessem birtokomba!” Most Aršāma így

¹⁶ Inaros felkelése.

¹⁷ Neve alapján ítélve szintén kilikiai eredetű.

¹⁸ Inaros felkelése.

¹⁹ Jellemző példa a perzsa szolgálatban álló egyiptomiak sorsára Inaros felkelése alatt.

rendelkezik: „Ha így volt, mint ez az üzenet, amelyet Pétosiri hozzám küldött Pāmūn nevű^[4] atyjára vonatkozólag, hogy az, amikor a felkelés volt Egyiptomban, elpusztult házának asszonyaival együtt, és ennek a Pāmūnnak, atyjának a földje, egy 30 *arura* (nagyiségű) gazdaság, gazdátlan lett, és az én birtokomhoz^[5] nem csapták hozzá, és más szolgámnak nem ajándékoztam, akkor én ennek a Pāmūnnak a földjét Pétosirinek adom.²⁰ Te értesítsd őt, vegye birtokába, és az adót (*hik'*)^[6] a szerint, ahogy korábban atyja Pāmūn fizette, fizesse az én birtokomnak.” Artavahya e parancs felelőse, Dušta az irnok.

10. A persepolisi „kincstári és erődítmény-táblák”-ból

Persepolis ásatása során a kincstárban és a palotát körülvevő erődítményben nagyszámú elámi nyelvű tábla került elő. A kincstárban talált szövegek kapták a tudományos irodalomban a „kincstári táblák”, az erődítményben előkerült feliratok pedig az „erődítmény-táblák” nevet. E táblák a persepolisi kincstár gazdasági feljegyzéseit tartalmazzák, és pedig az „erődítmény-táblák” (5000–6000 db) az i. e. 510–494 közötti, a „kincstári táblák” (114 db) pedig az i. e. 492–460 közötti időből. E dokumentumokból nemcsak a persepolisi óperzsa kincstár működését ismerhetjük meg, hanem alapvető fontosságú történeti forrásanyagot nyújtanak az Óperzsa Birodalom állami szervezetének, gazdasági viszonyainak és társadalmi rendjének megismeréséhez is. Kiadásuk: *G. G. Cameron: Persepolis Treasury Tablets. Chicago 1948.* Az „erődítmény-táblák” még kiadatlanok.

„Kincstári tábla” N° 1

^[1] Sakának¹ mondjad: Baratkāma² azt mondja: 3 *karša*³ 2 *pasuka*⁴ (meg) fél-*pasuka*^[5] ezüstöt Haradkama nevű egyiptomi fafaragónak, *satapati*-nak,⁵ aki ellátást kap Pársában⁶ (és) Vahukának van alárendelve, ^[10] ennek adj juh és bor áráként, 1 juhot 3 *pasuka*-ban, 1 *mariš* (bort) 1 *pasuka*-ban (számítva). E hónapokra: Uvargazana és ^[15] Āçiyādiya és Anāmaka, Savyavanta, Viyāxana, összesen 5 hónapra a 32. évben.⁷ 1 ember, havonta 6 ^[20] *pasuka*-t és fél *pasuka*-t kap. Hipirukka írta (a táblát), elismervényt ^[23] Mardukától kapott.

²⁰ Az ajándékozás, mint az összefüggésből kiderül, csak a föld birtoklását jelentette, azonban a birtok továbbra is a satrapa, ill. a király tulajdonában maradt.

¹ A címzett, mint más táblák bővebb szövegéből kiderül, általában a persepolisi kincstárnok volt.

² Egy másik, ugyancsak a 32. évből keltezett táblán Baratkāma szerepel címzettként, s mint más dokumentumok bizonyítják, Dareios 32. évétől Xerxés 6. évéig valóban ő volt Persepolisban a kincstárnok. Egy másik táblacsoport viszont arról tanúskodik, hogy Xerxés 2. évétől 10. évéig Saka volt az a személy, aki által a kifizetések történtek. Így valószínűnek látszik, hogy a No 1. táblán Saka, a címzett nem a kincstárnok volt, mint általában szokott lenni, hanem a „kifizető”, aki a kiutalásokat a kincstárból fogatosította. Ennek a kivételes eljárásnak az oka az lehetett, hogy a kiutaló maga Baratkāma, a kincstárnok volt.

³ A *karša* óperzsa súly- és pénzegység = 10 *šeql*.

⁴ A *pasuka* a *šeql* óperzsa neve.

⁵ Az Óperzsa Birodalomban a kézművesek tízes és százaz csoportokba voltak szervezve. Egy ilyen százaz kézművescsoport vezetője volt a *satapati*.

⁶ *Párs* = *Persepolis* óperzsa neve.

⁷ I. Dareios 32. éve = 490/489 i. e. felsorolt 5 hónap volt az óperzsa év 8–12. hónapja. Uvargazana október–novembernek felelt meg, Viyāxana pedig február–márciusnak. A táblán szereplő munkaidőszak így i. e. 490. október 26-tól i. e. 489. március 20-ig terjedt.

[1] 530 *karša* ezüst a kifizető⁸ által: 60 Vahukának, 60 Hapāθrának, [5] 60 Varyakaršának, 60 Anaixrišnek, 50 Āzakának, 50 Mazdayasnának, 50 Bagābigának, [10] 30 Vidrangának, 30 Dātafarnának, 20 Farnakának, 20 Bagāizának, 20 Bagagāyának, [15] 20 Manāizának. Ez az összeg (azoknak az) embereknek, akik a perzsák közül „együttműködésben” (𐎧𐎠𐎡𐎹 *an-da-kaš.ma* = óperzsa **hamtaxš-*) (vannak),⁹ felügyelők (*a-ráš-ša-ip* = óperzsa **harča-*), nekik kiadva. Dārayavauš (𐎧𐎠𐎡𐎹 *da-ri-ia-u-iš*)¹⁰ király rendelte el [21] részükre.

„Kincstári tábla” N° 6

[1] 165 *karša* ezüstöt a kifizető által a védelemben részesülő nők (olv. MUNUS¹² *pa-šap* = óperzsa **pāša-*) hozzátartozóik ellátására (olv. [a]-*ra-aš* MUNUS *ab-ba-ak-iš.na* = óperzsa **harča* + óperzsa **ha-bāga-*),¹¹ (akik) Abišiyātišnak vannak alárendelve, kapták [8] segélyként.¹² A király rendelte el számukra, [10] Dātuvahya írta (a táblát).

„Kincstári tábla” 15 N°

[1] Baratkāmának mondjad: Dargāyuš azt mondja: 143 *karša* és 3 *pasuka* és 2/9 *pasuka* ezüstöt [5] a hattiak,¹³ egyiptomiak és görögök tartományaiából való királyi háznépnek (𐎧𐎠𐎡𐎹 *kūr-taš*),¹⁴ amely ellátást kap (és) Vahušnak van alárendelve Pārsában, annak ellátásában adj — ennek, amely lelturgiára kötelezett (*ú-iš-bar-na-iš-be* = óperzsa **uzbarna-*) a palotának, szolgálata (? *ha-nu*) a palota építéséé, — [15] juh és bor árában, 1 juhot 3 *pasuka*, 1 *mariš* bort 1 *pasuka* ezüstben számítva. Ellátás Bāgayādiš hónaptól Viyāxanáig bezárólag, összesen 6 hónapra [15] a 3. évben.¹⁵ 63 ember: *dasapati*¹⁶ és *pašcadasapati*,¹⁷ mindegyik havonta 1 *pasuka*-t és 3/4 és 1/8 *pasuka*-t kap. [20] 46 ember: mindegyik havonta 1 *pasuka*-t és 1/8 *pasuka* felét kapja. 46 ember: mindegyik havonta 1 *pasuka*-t kap. 46 ember: mindegyik havonta [25] fél *pasuka*-t és 1/8 *pasuka*-t

⁸ A „kifizető” (elámi *un-sa-ak*) valószínűleg a kincstárnok alá rendelt tisztviselő volt aki a kifizetéseket gyakorlatilag foganatosította.

⁹ Ez annak az intézménynek az óperzsa megjelölése, amelyet a görög források az óperzsa uralkodó „jótévői” néven emlegetnek. Az óperzsa uralkodóknál szokásban volt azoknak a neveit, akik a király javára valamit tettek, vele együttműködtek, pontosan feljegyezni és megjutalmazni. Egy ilyen jutalomlista a közölt dokumentum.

¹⁰ I. Dareios.

¹¹ Az óperzsa kifejezés eredetileg a királyi földnek ugyanazon a darabján élőket jelenti. Az elephantinei arameus dokumentumokban is előfordul *hnbq* = óperzsa **ham-bāga*-alakban.

¹² A királyi gyámságnak érdekes esete áll előttünk ebben a dokumentumban. Úgy látszik, hogy az Óperzsa Birodalomban a nagykirály az olyan nőknek, akik férjüket — nyilván az uralkodó szolgálatában — elvesztették, anyagi támogatást nyújtott. Hasonló intézményt a Sāsānidáknál is ismerünk.

¹³ *Hatti* ebben az időben már *Syria* megjelölésére használatos kifejezés.

¹⁴ A 𐎧𐎠𐎡𐎹 *kūr-taš* szó (= óperzsa **grda-*) eredeti jelentése 'ház', és pedig különösen 'király háza'.

¹⁵ Xerxés 3. éve. A munkaidőszak i. e. 483. október 8-tól i. e. 482. április 2-ig tartott.

¹⁶ A *dasapati* a tízes kézművescsoport vezetője.

¹⁷ A *pašcadasapati* a *dasapati* helyettese.

kap.¹⁸ Összesen: 201 királyi háznép. Arvatvinda írta (a táblát), elismervényt Artahayától kapott. Ezt az ezüstöt Pitāparva^[30] és társai, számvevők, számitották ki.

„Erődítmény-tábla” N° 3959

[1] 4 BAR¹⁹ 6 QA²⁰ 20 *kur*²¹ lisztet kapott egy Taumā nevű (ember). 23 ember, mindegyik 1 QA-t 20 *kur*-t, 12^[5] fiú, mindegyik 1 QA-t kapott. Artafarna pecsétetes igazolását (*hal-mi*) hozta magával.²² Spardából²³ jött, Pārsába ment.
[10] A 27. év Āciyādiya hónapja, Hīdāliban.²⁴

B) Az Arsakida Birodalom

1. A Parthus Birodalom leírása

Strabón (i. e. I. sz.), Augustus korának kiváló földrajzi írója, Geographia c. munkájában régebbi források, elsősorban Poseidonios (kb. i. e. 135–50) alapján ismertette az egész akkor ismert világot, ennek keretében Parthiát (Parthyaíát) is. Mint művének többi részében, itt is történelmi visszapillantásokkal egészíti ki a földrajzi ismereteket. Strabón több történelmi mű szerzője is volt (vö. e szemelvény 3. pontját), ezek azonban elvesztek. Strabón: Geographia XI. 9. (C 514–515).

1. Parthyaia nem nagy kiterjedésű. Egykor a hyrkanosokkal¹ együtt fizetett adót a perzsa hatalom idején, majd ezután is, amikor a makedónok álltak hosszú időn át hatalmon. Csekély kiterjedését súlyosbítja, hogy sűrű erdőktől fedett járhatatlan hegyek borítják, s emiatt a királyok seregüket is nagy sietséggel indítják útnak, mert az ország még rövid időre is csak alig képes őket eltartani. Jelenleg mégis megnőtt a kiterjedése. A parthus birodalom részei: Komiséné, Choréné és úgyszólván az az egész terület, amely a Kaspi-kapuig, Ragaiig és a tapyrosok földjéig terjed,² s amely egykor Médiához tartozott. Ragai közelében fekszik Apameia és Hérakleia városa. A Kaspi-kaputól³ Ragaiig — Apollodóros szerint — 500 stadion az út, Hekatompylosig,⁴ a Parthus királyok székhelyéig pedig 1260. Ragai, mint mondják, a gyakori földrengésekről kapta nevét, amelyek ezen a vidéken már számos várost és — mint Poseidonios mondja — 2000 falut elpusztítottak. A tapyrosok állítólag a derbiko-

¹⁸ Mint láthatjuk, a fizetéseknek három különböző fokozata volt.

¹⁹ A BAR száraz űrmérték = 9,7 l. 1 BAR = 10 QA.

²⁰ A QA száraz űrmérték = 0,97 l.

²¹ A *kur* száraz űrmérték, 40 *kur* = 1 QA.

²² Az a pecsétetes dokumentum, amelyet Taumā Artafarnától, Lydia satrapájától hozott, olyanféle útleveél lehetett, mint a VI. Arsāma-leveél. Így e két dokumentum összevetéséből pontos képet nyerhetünk arról, hogy történt a szolgálati utazások megszervezése az Óperzsa Birodalomban. Artafarna a görög forrásokban Artaphrenés, I. Dareios testvére.

²³ Sparda = a görög forrásokban *Sardeis*.

²⁴ I. Dareios 27. évének Āciyādiya hónapja = i. e. 495. november–december. Hīdāli valószínűleg a mai Behbahan helyén feküdt.

¹ Hyrkanosok: Hyrkania lakói, Parthia északi részén, a Kaspi-tengertől délkeletre.

² Ragai: A mai Teherántól közvetlenül délkeletre, a Parthus Birodalom egyik fővárosa (a mai: Ray). — A tapyrosok földje: a mai Tabaristān.

³ Kaspi-kapu: a legfontosabb átjáró a Kaspi-tenger és az Elburz között.

⁴ = „a százkapujú város”, a Parthus Birodalom fővárosa, Ragaitól keletre.

sok és hyrkanosok földje között élnek. Azt mondják róluk, hogy mihelyt valakinek felesége két vagy három gyermeknek adott életet, asszonyaikat másnak adják tovább. Hasonlóképpen adta át még a mi időnkben is a római Cato feleségét, Marciát, Hortensiusnak, annak kérésére, s az ősi római szokás értelmében.

2. Amikor a Tauros hegységen túli területeken felkelések törtek ki amiatt, mert Syria és Média királyai, akik akkor e területek urai voltak, egymás elleni harcukkal voltak elfoglalva — először Baktrianét és az egész vele szomszédos vidéket szakították el helytartói, Euthydemos és társai.⁵ Ezután Arsakés, egy skytha férfiú a Daai (lat. *Dahae*) törzs élén⁶ (így nevezik az aparnosok népének nomádjait, akik az Óchos mentén laknak) megtámadta Parthyaíát, és meghódította. Állama eleinte gyenge volt, mert szüntelen harcot kellett folytatnia neki is és utódainak is azok ellen, akiknek földjét meghódították. Az idők folyamán különböző harci sikerek eredményeként egyre újabb szomszédos földeket hódítottak meg, így erőre kaptak, és végül az Euphratésen túl fekvő valamennyi terület uraivá lettek. Így a skythák feletti győzelem eredményeként meghódították Baktriané egy részét is, és már korábban elfoglalták Eukratidas országát.⁷ Most már akkora föld és annyi nép felett uralkodnak, hogy birodalmuk nagyságát tekintve mintegy a rómaiak vetélytársaivá lettek. Sikereiket életmódjuknak és szokásaiknak köszönhetik, amelyekben még sok nyoma van a barbár és skytha jellegnek, de sok olyan vonással is rendelkeznek, amely kedvező az uralom gyakorlása és a harci sikerek számára.

3. Az aparnosokhoz tartozó Daai törzsről azt mondják, hogy a Maióttistól Északra lakó és xandiosoknak vagy pariosoknak is nevezett Daai törzsek köréből vándoroltak ki. Ámde nincs egyetértés abban, vajon a Daai törzs a Maióttistól északra lakó skythákhoz tartozik-e. Egyesek tehát azt állítják, hogy Arsakés ezektől (a skytháktól) származik, mások baktriai származásúnak mondják; szerintük a Diodotos hatalmának növekedése előli menekülése indította meg Parthyaia felkelését. Mivel már bővebben szoltam a parthus szokásokról, „Történelem” c. művem hatodik könyvében, valamint Polybioszt folytató történelmi munkám második könyvében, az ismétlések elkerülése végett itt csak annyit említek meg, hogy Poseidonios szerint a parthusok tanácsa (*synedrion*) két részből áll, éspedig egyfelől a király rokonaiból, másfelől a bölcsekből és mágusokból, és ez a két csoport együttesen választja a királyt.

2. Iustinus: *Historiae Philippicae*

Iustinus — teljes nevén valószínűleg: M. Iunianus Iustinus — az i. sz. II. század második felében élt. Egyetlen ránk maradt műve, a *Historiae Philippicae* csak kivonata egy korábbi római történetíró, Pompeius Trogus, Livius kortársa, azonos című nagy történelmi munkájának, amelynek teljes szövege elveszett. Pompeius Trogus az egész akkor ismert világ történetét írta meg, jórészt hellenisztikus források alapján. Érdeme éppen egyetemes jellegében, a görög-római világ határain messze túlterjedő széles látókörében van. A parthusok történetét tárgyaló XLI. és XLII. könyve, különösen a korai időkre vonatkozóan sok önkényes, tudálatos vagy néphagyományon alapuló elemet is tartalmaz, mégis az egyetlen ránk maradt összefüggő elbeszélést nyújtja ennek az államnak történetéről, egészen Augustus koráig.

⁵ Euthydemos, Sogdiané, ill. Margiané és Areia satrapája, Diodotossal, Baktria helytartójával egyidejűleg szakadt el a Seleukida birodalomtól i. e. 250 körül.

⁶ A dahák: a Kaspi-tenger délkeleti partjának vidékén élő törzsek.

⁷ = a Greko-Baktriai Királyság.

I. A parthusok, akik most — mintha csak felosztották volna a földkerekséget a rómaiakkal — a Kelet felett uralkodnak, a skythák előzőttjeiből származnak. Ez magából a nép nevéből is következik, ugyanis skytha nyelven „parthus” annyit jelent, mint száműzött.¹ Az asszírok és médek korában a parthusok a Kelet legismeretlenebb népei közé tartoztak. Még később is, amikor a Kelet feletti uralom a médektől a perzsák kezébe került, mintegy névtelen tömegként a győztesek zsákmányává lettek. Amikor végül a makedónok diadalmaszkodtak a Kelet felett, az ő szolgálkái lettek. Annál csodálatosabbnak tűnhetik nagy szerencsájuk, hogy most ama népek felett uralkodnak, amelyeknek hatalma alatt egykor rabszolgatömegként ők maguk álltak. Bár a rómaiak három háborúban legnagyobb hadvezéreikkel,² legvirágzóbb időszakukban támadtak rájuk, minden nép közül ők voltak az egyedüliek, akik nemcsak egyenrangúaknak bizonyultak, hanem győztek is; bár talán még nagyobb dicsőség volt az, hogy túléltek az asszírok, médek és perzsák egykor oly hírneves királyságát, és Baktriának oly gazdag, ezer város felett uralkodó birodalmát,³ mint az, hogy távoli ellenséggel szemben háborúban győztek; különösen akkor, ha meggondoljuk, hogy a skythák nehéz támadásai s a szomszédokkal vívott háborúk váltakozó veszedelmei és megpróbáltatásai is szüntelenül sanyargatták őket. Amikor a belső háborúk következtében Skythiából elűzettek, szinte észrevétlenül foglalták el a Hyrkania, a dahák, ariusok, spartanusok és margianusok között fekvő pusztaságokat. Szomszédaik eleinte nem akadályozták terjeszkedésüket, később azonban már gátolni igyekeztek: határaikat mégis oly mértékben terjesztették ki, hogy immár nemcsak a határtalan és mérhetetlen sík vidéket, hanem a szakadékos magaslatok és meredek hegyek vidékét is elfoglalták. Ez az oka annak, hogy a parthusok határain belül vagy a hőség, vagy a kemény hideg uralkodik: miközben hegyeiket hó borítja, síkságaik a nyár hevében égnak.

II. A makedónok uralmának lerázása óta a parthus nép feletti uralom királyaik kezében van. A királyok méltóságához legközelebb az előkelők rendje áll: közülük kerülnek ki háborúban a hadvezérek, békében a helytartók. Nyelvük középtűt áll a skytha és a méd nyelv között, illetve a kettőnek keveredéséből származott. Egykor saját ősi ruházatukat használták, amióta azonban meggazdagodtak, a médek példájára világos és könnyedén redőzött öltözetet viselnek. Fegyverzetükben megtartották az ősi skytha szokásokat. Seregüknek nagy részét, más népektől eltérően, nem a szabadok, hanem szolgák alkotják.⁴ Ez utóbbiaknak tömege, mivel senki sem bocsáthatja szolgáját szabadon, és ennek következtében minden szolgagyermekből szolga lesz, szinte napról napra növekszik. Ezeknek gyermekeit azonban ugyanúgy gondozzák, mint sajátjait, és nagy buzgalommal oktatják a lovaglásra és íjászatra. Mennél gazda-

¹ A származtatás is és a névetimológiája is alighanem önkényes. Bizonyos az, hogy a parthusok is a skytha törzsek csoportjához tartoztak, és azokéval rokon iráni nyelvet beszéltek.

² Crassus parthus hadjáratára (i. e. 54/53), valamint P. Ventidius Bassus (i. e. 39), ill. M. Antonius (i. e. 36.) évi hadjárataira céloz.

³ Baktriát az ókorban az „ezervárosú” országnak nevezték: célzás a nagyszámú megerősített településre, a félféudális földesurak központjaira.

⁴ A szerző szabadoknak a parthus nemesség tagjait nevezi, szolgálknak (lat.: *servi*) a nemességtől személyében függő parasztságot, amely a nemesek kíséretében harcolt.

gabb valaki, annál több lovast köteles harc idején királyának rendelkezésére bocsátani. Ez edáig fejlődött, hogy amikor Antonius hadat viselt a parthusok ellen, százötvenezer főnyi lovassereggel támadtak ellene, s ebből mindössze négyszázan voltak a szabadok. Viszont képtelenek szemtől szembe, rendezett csatasorban harcolni és városokat megostromolni. Harc közben lovaik hol előre száguldanak, hol meghátrálnak.⁵ Gyakran színlelnek menekülést, hogy üldözőik közömbössé váljanak a sebeikkel szemben. A harcra nem trombitával, hanem dobveréssel adnak jelt. Képtelenek a hosszan tartó küzdelemre. Ha rohamuk erejével ugyanakkora szívósság és kitartás párosulna, senki sem tudna nekik ellentállni. De gyakran a harc leghevesebb perceiben abbahagyják a küzdelmet, majd a menekülésből váratlanul ismét hareba lendülnek, úgyhogy amikor az ellenség leginkább bízik a győzelemben, akkor jut a leghalálosabb veszélybe. Önmagukat és lovaikat is pikkelypáncéllal borítják, amely mind a lovas, mind a ló egész testét befedi. Aranyat és ezüstöt csak fegyvereik díszítésére használnak.

III. Mivel a szerelemben a változatosságot szeretik, minden férfinak több felesége van. Ezért egyetlen bűnt sem torolnak meg súlyosabban, mint a házasságtörést. Asszonyaiknak nemcsak a férfiak lakomáiban való részvételt, hanem a férfiak pusztá látását is megtiltják. Csak olyan húst esznek, amit vadászaton maguk ejtettek el. Minden idejüket lóháton töltik: lovon harcolnak, lovon lakomáznak, lóháton intézik a közügyeket és magánügyeket, lovon utaznak és pihennek, lóháton kereskednek és társalkodnak.⁶ Szolgák és szabadok között az a legfőbb különbség, hogy a szolgák gyalogszerrel, a szabadok kizárólag lovon járnak. A temetés általában abban áll, hogy a holttestet madarak és kutyák marcangolják szét, és csak a lemeztelenített csontokat borítják földdel. Babonás szokásaikra és az istenek tiszteletére mindenkinek fölöttébb nagy gondja van. Ennek a népnek lelkülete fennhéjázó, lázongásra, cselvetésre és meggondolatlanságra hajlamos. A férfiak legfőbb erényét a vadságban, a nőkét a szelídségben látják. Természetüknél fogva hallgatagok, gyorsabbak a tettben, mint a beszédben, szerencsájukat és balszerencsájukat egyaránt csendben fogadják. Fejedelmeiknek félelemből és nem tiszteletből engedelmeskednek. A szeretkezésben nem ismernek határt, élelemben azonban mértéktartók. Szavaiknak és ígéreteiknek csak annyiban lehet hitet adni, amennyiben az az ő érdeküknek is megfelel.

IV. Nagy Sándor halála után, amikor a Kelet királyságait utódai egymás között felosztották, a parthusok feletti uralmat a makedónok egyike sem tartotta magához méltónak, s ezért Stasanornak, idegen szövetségesnek engedték át. Amikor a polgárháború során a makedónok több pártra szakadtak, Belső-Ázsia többi népeivel együtt Eumenes pártjára álltak, majd, legyőzése után, Antigonoszhoz pártoltak át. Ő utána Seleukos Nikátor,⁷ majd Antiochos és az ő utódai uralma alá kerültek. Az ő dédunokája, Seleukos⁸ ellen keltek fel első ízben, az első pun háborúk idején, L. Manlius Vulso és M. Atilius Regulus

⁵ Ezzel, a lovas nomádokra jellemző vonással találkozunk a hunok és magyarok harcmódoráról szóló leírásokban is.

⁶ Vö. Ammianus Marcellinusnak a hunokról adott, egészen hasonló jellemzését is (XXXI, 2, 6).

⁷ Seleukos Nikátor, a Seleukida-dinasztia megalapítója (i. e. 305–280.).

⁸ II. Seleukos Kallinikos (i. e. 246–225.).

konzulsága alatt.⁹ A két testvérkirály, Seleukos és Antiochos viszálykodása lázadásuknak büntetlenséget nyújtott: miközben egymástól kölcsönösen el akarták ragadni a királyságot, elmulasztották a lázadók megbüntetését.¹⁰ Ugyanekkor lázadt fel Diodotos, Baktria ezer városának helytartója is, és felvette a királyi címet. Az ő példáját követve a Kelet valamennyi népe felkelt a makedónok ellen. Ekkor élt Arsakés, egy homályos származású, de kipróbált vitézségű férfiú. Elterjedt vélemény szerint eredetileg útonállásból és rablásból élt, majd amikor Seleukos Kisázsiaiban a galloktól vereséget szenvedett, nem félve immár a királytól, rablóbandájával megtámadta a parthusokat, azok helytartóját, Andragorast legyőzte és megölte,¹¹ és ezzel kezére kerítette a nép feletti uralmat. Rövid idő múltán Hyrkania királyságát is elfoglalta. Így immár két állam uralmát tartotta kezében, és nagy sereget szervezett, Seleukos és Diodotos, Baktria királya erejétől tartva. Amikor azonban Diodotos hamarosan meghalt, megszabadult a félelemtől, és azonos nevű fiával békét és szövetséget kötött. Nem sokkal később a lázadók üldözésére oda siető Seleukos királlyal szemben is győztesnek bizonyult: ennek a győzelemnek napját a parthusok azóta is ünnepként tisztelik, mint szabadságuk első napját.

V. Seleukost újabb zavarok Kisáziába szóllították vissza. Így lélegzethez jutott, megszervezte a parthus királyságot, hadsereget toborzott, a várakat megerősítette, a városokat fallal vette körül. A Zapaortenos hegyen megalapította Dara nevű városát, amely természeti körülményeinél fogva védettebb és szebb a világ minden más városánál.¹² A meredek sziklák olyannyira körülveszik a várost, hogy védelmére szinte nincs is szükség katonaságra. S a környező vidék oly gazdag, hogy a maga erejéből el tudja látni a várost. Források és erdők oly gazdagon veszik körül, hogy a víz bőségesen öntözi, s a vadászat pompás élvezetet nyújt. Így tehát Arsakés, aki megszerezte és ugyanakkor meg is szervezte királyságát, a parthusok szemében nem kevésbé nevezetes, mint a perzsák számára Kyros, a makedónoknak Alexandros, s a rómaiaknak Romulus. Magas korban hunyt el. Emlékének a parthusok azzal a tisztelettel is adóznak, hogy azóta valamennyi királyukat Arsakésnek nevezik. Fia és utóda, aki szintén az Arsakés nevet viselte, százezer gyalogosból és hússzezer lovasból álló serege élén páratlan vitézséggel harcolt Antiochos, Seleukos fia ellen.¹³ Végül is szövetséget kötöttek egymással. A parthusok harmadik királya Phraapitius volt, akit amellelt Arsakésnak is neveztek.¹⁴ Ugyanis, amint az előbb említettem, minden királyuknak ugyanezt a nevet adják, amint hogy a rómaiak is uralkodóikat Caesaroknak és Augustusoknak nevezik. Tizenötévi uralkodás után halt meg, és két fiút hagyott örökösként, Mithridatest és Phraatest. Közülük a nép szokása szerint Phraates, az idősebbik örökölte a királyságot, és harcban legyőzte a mardusok hatalmas népét. Nem sokkal ezután meghalt,

⁹ I. e. 250. Az előbb adott időmeghatározással bizonyos ellentét van, amit az magyaráz, hogy a parthusok felkelése valóban i. e. 250 körül indult meg, a parthus királyuk maguk uralkodásuk kezdeti évét i. e. 248/247-re tették (ekkor kezdődik az ún. Arsakida éra), de csak II. Seleukos ismerte el tényleges függetlenségüket.

¹⁰ II. Seleukos és testvére, Antiochos Hierax testvérháborújára céloz.

¹¹ Andragoras, Parthia utolsó seleukida helytartója i. e. 249/248-ban esett el az Arsakés elleni harcban.

¹² Dara vagy Dareion várost i. e. 220 k. alapította Tiridates parthus király. Földrajzi fekvését nem sikerült eddig azonosítani.

¹³ III. („Nagy”) Antiochos, i. e. 223—187.

¹⁴ Kb. i. e. 191—176.

számos fiút hagyván hátra. Ezeknek mellőzésével azonban a királyságot testvérének, a kiváló vitézségű Mithridatesnak hagyta örökül.¹⁵ Úgy vélte, a királyi cím többre kötelezi, mint atyai mivolta, és inkább hazájáról, mint gyermekeiről kell gondoskodnia.

VI. Ugyanakkor, amikor a parthusok felett Mithridates lett a király, Baktria uralmát Eukratides,¹⁶ hozzá hasonló kiváló férfiú, ragadta a kezébe. De a parthusok kedvezőbb szerencséje az ő vezetése alatt birodalmát a legmagasabb csúcsokra emelte. Baktria lakóit különböző háborúk viszontagságai nemcsak királyságuktól, hanem szabadságuktól is megfosztották. A sogdok, drangianusok és indek elleni háborúkban kimerülve és elvérezve végül is zsákmányai lettek a náluk gyengébb parthusoknak. Addig azonban Eukratidés nagy vitézséggel vívta súlyos háborúit. E szorongatások közepette, miközben Démétriosnak, India királyának ostromát is el kellett viselnie, szüntelen kirohanásaival 300 katonájával győzelmet aratott a 60 ezer főnyi ellenség fölött. Miután az öthónapos ostrom alól felszabadult, Indiát is hatalmába kerítette. Hazatérése közben fia, akit a királyságban társául választott, útközben meggyilkolta. Ez az apagyilkosságot nem is titkolta, s úgy viselkedett, mintha ellenségét, nem pedig saját apját ölte volna meg: harci szekeren keresztül hajtattott a véres holttesten, s azt temetetlenül hagyta. Miközben Baktriában ez történt, a parthusok háborúba keveredtek a médekkel. Különböző viszontagságok után végül is a parthusok felé hajlott a győzelem. Mithridatés így megerősödve, Bakasist nevezte ki Média élére, ő maga pedig Hyrkániába távozott. Innen visszatérve Elam (az elymaiosok) királya ellen viselt hadat. Miután őt is legyőzte, ezt a népet is birodalmához csatolta, és ily sok nép leigázása után a parthusok birodalmát a Kaukázustól az Euphrates folyóig terjesztette. Ekkor súlyos betegség támadta meg, és meghalt, dédatyjához, Arsakészhez méltó, dicsőséges öregkorban.¹⁷

XLIII. könyv

I. Mithridates parthus király halála után fia, Phraates lett királlyá. Amikor az Antiochos¹⁸ által a parthus királyság ellen megkísérelt támadás megtorlásaként háborút akart indítani Syria ellen, a skythák megmozdulása visszaszólította saját birodalmának megvédésére. A skythákat ugyanis Antiochos, syriai király ellen a parthusok zsold fejében segítségül hívták, de mivel csak a háború befejezése után érkeztek, a későn nyújtott segítség szégyene miatt megfosztották őket a kialkudott zsoldtól. Azok bosszankodtak azon, hogy ekkora utat hiába tettek meg, és azt követelték, hogy vagy kapják meg a fáradozásukért járó jutalmat, vagy pedig jelöljenek ki számukra más ellenséget. De mivel csak gögös válaszban részesültek, ezen megsértődtek, s a parthusok határait kezdték pusztítani. Phraates tehát ellenük indult, és királysága kormányzását időközben egy bizonyos Himerosra, fiatalkori barátjára bízta. Ez megelégedve eddigi életéről és arról, hogy csupán helytartó, a babylóniakat és több

¹⁵ E két király i. e. 176 és 138 között uralkodott. A parthus Mithridatés természetesen nem azonos a híres pontusi királlyal, Róma nagy ellenségével.

¹⁶ Eukratidés (i. e. 160 körül) Baktria utolsó önálló királya, a Seleukidákkal szövetségben harcolt a parthusok ellen.

¹⁷ I. Mithridatés (i. e. 171–137 k.) tekinthető a parthus birodalom voltaképpeni megalapítójának.

¹⁸ VII. Antiochos Sidetés (i. e. 139–129.) tette az utolsó kísérleteket a parthusoktól meghódított területek visszaszerzésére.

más várost zsarnoki kegyetlenséggel, szégyenletes módon sanyargatta. Maga Phraates a háborúba magával vitte azt a görögökből álló sereget, amelyet még Antiochos támadásakor fogságba ejtett, és azóta gőgös kegyetlenséggel nyomott el. Teljesen megfélemezte arról, hogy a fogság nem törte meg ellenséges lelkületüket, s az elszenvedett méltatlan és igazságtalan bánásmód csak elkeserítette őket. Amikor a csata során észrevették a parthusok csatasorának megingását, fegyverestül az ellenséghez álltak át. Így álltak régóta áhítozott bosszút az egész parthus seregen, és ezzel Phraates királynak véres pusztulását¹⁹ okozták.

II. Helyébe Artabanost, nagybátyját tették királlyá. A skythák megelégedvén győzelmükkel, Parthia elpusztítása után hazájukba tértek vissza. De Artabanos is a thogariuszok²⁰ ellen vívott háború során karján megsebesült, és hamarosan meghalt. Őt fia, Mithridates²¹ követte, akit fényes tettei elismeréseként a Nagy melléknévvel ruházták fel. Atyáinak virtusán fellelkesülve és azt követve, hírnevüket lelkének nagyságával még felül is múlta. A szomszéd népek ellen nagy hősiességgel vívta számos háborúját, és sok népet csatolt a Parthus királysághoz. Több ízben sikeresen harcolt a skythák ellen is, és megtorolta rajtuk az atyái ellen elkövetett jogtalanságukat. Utolsó hadjáratát Artavasdes, Arménia királya ellen indította.

Ha már szóba hoztuk Arméniát, ennek az államnak eredetét is el kell mondanunk, visszanyúlva a távolabbi múltba.²² Nem is lenne helyes hallgatással mellőzni ily nagy királyságot, amelynek területe Parthián kívül nagyobb minden más királyságénál. Arménia ugyanis Kappadokiától egészen a Kaspi-tengerig 1100 mérföld hosszúságban húzódik, szélessége pedig eléri a 700 mérföldet. Armenios, a thessaliai, Iason társainak egyike alapította. Pelias király féltékeny volt [Iasonra] kiváló és a saját királyságával szemben is veszélyes virtusa miatt, s ezért el akarván pusztítani, katonai segítségre szólította fel, és megparancsolta, induljon Kolchisba, s hozza el a világszerte híres aranygyapjút. Azt remélte, hogy vagy a hosszas tengeri út viszontagságaiban, vagy a mély barbárságba merült nép ellen vívott háborúban elpusztul. Iason, amikor híre ment a dicsóséggel kecségtető vállalkozásának és szinte az egész világról özönlöttek hozzá a legkiválóbb ifjak, a legvitézebb férfiakból sereget szervezett, s ezeket Argonautáknak nevezték. Amikor seregét nagy hőstettek véghezvitele után vezette épségben haza, Pelias fiai ismét elűzték Thessaliából. Ekkor feleségének, Medeának kíséretében — akit korábban elűzték, de megsajnálva sorsát, visszafogadott —, továbbá az athéni Aigeus király fiának, saját fogadott fiának, Mediosnak társaságában, visszatért Kolchisba, és még királyságából elűzött apósának uralmát is helyreállította.

(A következő fejezetben a szerző folytatja Arménia mitikus történetét, majd viszatér a Parthus királyság eseményeire.)

IV. Mithridatest arméniai hadjárata után a parthus szenátus²³ kegyetlensége miatt elűzte királyságából. Öccse, Orodés, elfoglalta a megüresedett

¹⁹ II. Phraates i. e. 128-ban esett el a skythák elleni hadjáratában.

²⁰ Ismertebb nevükön: tocharok, az Oxus folyótól (mai: Amu-Darja) délre.

²¹ II. Mithridates, i. e. 123–86.

²² A hellenisztikus történetírás jellegzetes módszere volt a nem görög államok történetét kapcsolatba hozni a görög mitológia nagy hőrosozaival. Erre példa Arménia kialakulásának itt adott mítikus rajza is.

²³ Pontosabban: az előkelők tanácsa, amelyet a szerző a római senatushoz hasonlóan tekint. Vö. Strabón közlését is (a szemelvények 3. pontja végén).

királyi trónt, majd ostrom alá vette Babylóniát, ahová Mithridatés menekült, s a város kiéhezett lakosságát megadásra kényszerítette. Mithridatés, bízva a rokon kötelékben, önként adta magát Orodés kezére. Orodés azonban csak az ellenséget, nem a testvért látta benne, és saját szeme előtt gyilkoltatta meg. Ezután vívta meg háborúját a rómaiak ellen, amelynek során Crassus imperátort fiával s az egész római sereggel együtt elpusztította.²⁴ Fiát, Pakorost bízta meg a római sereg maradványainak üldözésével, s a háború befejezésével. Miután ez Syriában nagy haditetteket hajtott végre, atyja féltékeny lett rá, és visszahívta. Távollétében a Syriában maradt parthus sereget Cassius, Crassus quaestora, valamennyi vezérével együtt megsemmisítette. Nem sokkal az események után kitört Rómában Caesar és Pompeius polgárháborúja. Ebben a parthusok Pompeius pártján álltak, egyrészt a Pompeiussal még a Mithridatés elleni háború során kötött szövetség alapján, másrészt azért, mert az általuk megölt Crassus fia Caesar oldalán harcolt, és nyilvánvaló volt, hogy Caesar győzelme esetén bosszút akar majd állni apjáért. Ezért Pompeius pártjának veresége után Cassiusnak és Brutusnak is segítséget nyújtottak Augustus és Antonius ellen. E háború befejezése után Labienussal kötötték szövetséget, és végigpusztították Syria és Asia provinciák területét. Ventidiusnak (aki Cassius után, már Pakoros távollétében egy ízben megfutamította a parthus sereget) táborát is nagy erővel megtámadták. Ventidius félelmet színlelt, sokáig tartózkodott a harctól, és nem szállt szembe a parthusok támadásaival; amikor végül elbizakodottságukban gyanútlanná váltak, legióinak egy részét támadásra indította, a parthusokat szétszórta, s azok menekültek, amerre csak láttak. Pakoros abban a hiszemben, hogy a menekülő parthusok maguk után vonták az összes római legiókat, megtámadta Ventidius védtelennek vélt táborát. Ekkor Ventidius többi legióját is harcba vetette, és megsemmisítette a teljes parthus sereget, magával Pakoros királlyal együtt: soha a parthusok háborúban ennél súlyosabb vereséget nem szenvedtek. Amikor ezt Parthiában jelentették, Orodés, Pakoros apja, akihez csak az imént jutott el Syria elpusztításának és Asia provincia elfoglalásának híre, s aki el volt telve Pakoros győzelmének dicsőségétől — most, hogy egyszerre hallotta meg fiának halálát és serege pusztulását, fájdalmában megháborodott. Több napon át nem szólt senkihez, ételt sem fogadott el, hangját sem lehetett hallani, úgy, hogy már némának tartották. Majd amikor több nap elteltével fájdalom megenyhült annyira, hogy visszanyerte hangját, egyetlen szót ejtett csak ki: Pakoros! Pakorost vélte mindenütt látni és hallani. Gondolatában vele társalgott, és vele maradt, majd világos pillanataiban ismét sóhajok közepette siratta elveszett fiát. A hosszas gyász után a szerencsétlen aggastyánt az az újabb gond is gyötörte, kit jelöljön ki 30 fia közül Pakoros helyébe utódjául. Rengeteg ágyasa, akik ezt a sok gyermeket világra hozták, mind a saját fia érdekében ostromolta az öregember gondterhelt lelkét. Parthia végzete, amelynek akaratából már oly sokszor lettek gyilkosokból királyok, azt akarta, hogy valamennyi gyermeke közül a legelvetemeltebb, Phraates, legyen utána királlyá.

V. Ennek első tette — nem lévén képes kivárni apja halálát — előbb apjának, majd mind a 30 testvérének meggyilkolása volt. De ezzel nem fejeződtek

²⁴ A carrhae-i csatában, i. e. 53 nyarán. A további eseményeket, amelyek szorosan egybefonódnak Róma történetével, más források alapján is ismerjük, s a római történetek is megfelelően tárgyalják (vö. *Maskin*: Az ókori Róma története, 250. l. és kk., 278. l. és kk., 310. l. és kk.)

be családja elleni gáztettei. Mivel észrevette, hogy a szüntelen gyilkosságok miatt az előkelők gyűlölik, felnőtt fiát is meggyilkoltatta, nehogy helyébe királlyá válhassék. Antonius bosszúból az ő ellene és Caesar ellen nyújtott segítség miatt 16 erős légióval hadat indított ellene, de több csatában súlyos veszteségeket szenvedett, és kénytelen volt Parthiát elhagyni. Phraates győzelme még elbizakodottabbá tette. Egyre több kegyetlen tettet forgatott elméjében, míg végülis népe el nem űzte. Hosszú időn át gyötörte a szomszéd államokat, végül már a skythákat is, szüntelen segítségkérésével, és végül a skythák támogatásával nyerte vissza királyságát. Távolléte idején a parthusok egy bizonyos Tiridatest tettek királyukká. Ez a skythák közeledtének hírére nagyszámú híveivel együtt az éppen akkor Hispaniában hadakozó Caesarhoz menekült, és kezesként magával hozta Phraates legifjabbik fiát is (ezt nem őrizték gondosan, úgy hogy el tudta rabolni). Ennek hírére Phraates azonnal követeket menesztett Caesarhoz azzal a követeléssel, szolgáltatassa neki vissza szolgáját, Tiridatest és saját fiát. Caesar egyszerre értesült Phraates követségéről és Tiridates kívánságáról. Ugyanis Tiridates is vissza akart térni királyságába, és megígérte, hogy Parthia elismeri Róma fennhatóságát, ha ő maga Róma segítségével nyeri vissza királyságát. De Caesar kijelentette, hogy egyfelől nem adja ki Tiridatest a parthusoknak, másfelől Tiridatest sem segíti, a parthusok ellen. De nehogy teljesen közömbösnek tűnjék, Phraates fiát váltásdíj nélkül visszaküldte, Tiridatesnek pedig gazdag évjáradékot biztosított mindaddig, amíg a római birodalomban akar élni. Hispaniai hadjáratának befejezése után a Kelet ügyeinek elrendezésére Syriába utazott. Ez Phraatesben azt a félelmet keltette, hogy esetleg Parthia ellen is hadat akar indítani. Végül is összegyűjtötte egész Parthia területén Crassus és Antonius seregéből ott rekedt hadifoglyokat s a zsákmányolt hadijelvényeket, és mindezeket elküldte Augustusnak. Sőt, Phraates saját fiait és unokáit is kezesekül adta Augustusnak. Így Caesar nagy hírneve többet ért el, mint amit bármelyik más hadvezér győzelemmel lett volna képes kivívni.

3. A nisai ostrakonokból

A Nisában, a parthusok régi fővárosában folytatott ásások során több mint 3000 feliratos cseréptöredék (ostrakon) került napvilágra. E nagyszámú pontosan keltezett gazdasági jellegű feljegyzések kora az i. e. 95—i. e. 17 közötti időt öleli fel. A nisai parthus ostrakonok adatai lehetővé teszik a korai Parthus Birodalom gazdasági rendjének, közigazgatásának, földbirtokviszonyainak megismerését. E fontos forrásanyagunknak még csak igen kis részét tették közzé I. M. Djakonov és V. A. Ljvisic: *Документы из Нисы I в. до н. э.* Moszkva 1960.

№. 1760. ^[1] 157. év.¹ Aršay² király, fia Frīβīday³ fiának, ^[2] Aršay testvére fia fiának.

№. 73. ^[1] Ebben az edényben 10 mar⁴ bor (van) Kaviy (helységből) ^[2] Fradahišn szőlőiből, ^[3] Niyāyēn szőlőiből (pedig) 8 mar bor. ^[4] Beszállította

¹ A nisai parthus ostrakonokat az i. e. 247-ben kezdődő arsakida éra szerint keltezték. A 157. év tehát i. e. 90-nek felel meg.

² Aršay = a görög forrásokban Arsakés, a latin íróknál Arsaces. Aršay volt a dinasztia alapítójának neve. Ezt saját személyneve mellett minden parthus uralkodó viselte. A feliraton említett Aršay valószínűleg azonos I. Gotarzesszel.

³ Az antik forrásokban Phriapūtius néven szerepel.

⁴ A mar régi iráni űrmérték, ismert már az óperzsa korban. Óperzsa alakja mariš, űrtartalma 9,7 l.

Vahištbozan, aki Vurkviðararaból (olv. *wrkutrkr*) (való). ^[5] Befolyt a 217. évre.⁵ Elszámolva (mint) kincstári maradvány (*gznryk* = *gznrēy*) ^[7] a 218. évre.⁶

№. 798. ^[1] Ebben az edényben ^[2] (az a) bor (van), amely befolyt ^[3] a 172. évre.⁷ ^[4] 5 *mar* kölcsönadva ^[5] kamatra. A maradék ^[6] megvan.

№. 1693. ^[1] Mihrdādkirt várában,⁸ ^[2] az „új”-nak nevezett borraktárban bor ^[3] és ecet: 160 edény. Üres: ^[4] 8 (edény). A „második”-nak (olv. *TWB*) nevezett borraktárban ^[5] bor és ecet: 300 ^[6] 16 edény. Üres edény: 16. ^[7] Összes edény: 500.⁹

№. 672 ^[1] Ebben az edényben Rašndādayān (helységből), ^[2] Tirdād lovassági főparancsnok saját (birtokáról) ^[3] volt 16 *mar* bor. ^[5] Befolyt a 172. évre.¹⁰ Beszállította ^[6] Varhrayn bormester. ^[4] utólagos rájegyzés] A készletből (kiadva) 2 *mar* 2 *kaβiš*.¹¹

№. 2119 ^[1] Xšahrēvar hónap Amurtād napja. Beszállított ^[2] Frādbuxt b(eszolgáltatást) finom lisztet (olv. *H(LK) SMYD*) 3 *hōpen*-t,¹² Sāsāndād b(eszolgáltatást) f(inom) l(isztet) [. . .] ^[3] Varhrayniš b(eszolgáltatást) f(inom) l(isztet) 3 *hōpen*-t, Sāsān b. f. l. 1 *hin*-t,¹³ ^[4] Māyay b. f. l. 1 *hin*-t, Hamān b. f. l. 1 *hin*-t, Baγtmart b. f. l. 1 *hin*-t, ^[5] Gōdād b. f. l. 1 *hin*-t, Tīrbām b. f. l. 1 *hin*-t, Amtan b. f. l. 2 *hōpen*-t, ^[6] Baγtsāsān b. f. l. 1 *hin*-t, Lydios (olv. *hody*)¹⁴ b. f. l. 1 *hin*-t, Bōzan b. f. l. 1 *hin*-t, ^[7] Amtan b. f. l. 3 *hōpen*-t, Baγdād b. f. l. 1 *hin*-t.

№. 1403. ^[1] Ebben az edényben a *Madkōf*-nak nevezett (olv. *mdkwp*) ültetvényről (*TPH*) 5 *mar* bor (van.) ^[2] Befolyt a 184. évre.¹⁵ Beszállította Humāyay ^[3] bormester, aki Artstūnay helységből való.

№. 1809. ^[1] Ebben az edényben Aθyayān (helységből), az adóköteles (*ptbzyk*)¹⁶ szőlőből bor ^[2] 8 *mar*, Mihrdādayānból járandóság fejében (*HLP ptyk*) a vincellérektől bor 6 *mar* (van). ^[4] Beszállította Mihreñay bormester. Befolyt a <1>76. évre.¹⁷ ^[3] utólagos feljegyzés] A készletből (kiadva) bor 2 *kaβiš*.

№. 1409 ^[1] Ebben az edényben, ^[2] amely korábban ^[3] nem volt elszámolva (*Q'YLt*) és ^[4] a pohárnokok meghagyták, ^[5] ecet van 5 *mar*. ^[6] Elszámolva a ^[7-9] 170. évre. ^[8] utólagos feljegyzés] Ecet.

№. 1379. ^[1] Ebben az edényben ^[2] a járandóságot adó szőlőből (*MN KRM' wzbry*) ^[3], amely a *χšahraβ* fennhatósága alatt áll (*ZY LYD PHT*) Barzmēdanban, ^[4] bor 15 *mar*. Befolyt a 192. évre.¹⁹ ^[5] Beszállította Uβnisānay ^[6] bormester, aki Kambayból (való). Elszállítva ^[7] Frat várparancsnoknak

⁵ I. e. 30.

⁶ I. e. 29.

⁷ I. e. 75.

⁸ *Mihrdādkirt* Nisa hivatalos parthus neve.

⁹ Mivel egy ilyen edény (*HWT*)¹⁰ űrtartalma 20—30 *mar* azaz 200—300 l között mozgott, az egész borraktár befogadóképessége 100 000—150 000 l lehetett.

¹⁰ I. e. 75.

¹¹ A *kaβiš* = középperzsa *kafiz*, űrmérték, a *mar* 1/4 része.

¹² A *hōpen* száraz űrmérték, a *hin* 1/10 része, kb. 6,5 dl.

¹³ A *hin* száraz űrmérték, kb. 6,5 l.

¹⁴ Valószínűleg görög származású ember.

¹⁵ I. e. 63.

¹⁶ A *padbāziy* kifejezés valószínűleg a használatra ajándékozott királyi földeket jelöli.

¹⁷ I. e. 71.

¹⁸ I. e. 77.

¹⁹ I. e. 55.

(olv. *prt dyzpty*) (és) a *pandānay*-nak,^{20 [8]} de van kincstári maradék. ^[9, utólagos rájegyzés] A készletből (kiadva) bor 2 *mar*.

№. 2107 ^[1] Ebben az edényben ^[2] bor 14 *mar* (van) ^[3] *Aḫadānay* birtokról (*BN'*), ^[4] a járandóságot adó szőlőből. ^[5] A 209. évre^{21 [6]} beszállította Frazēn bormester, ^[7] és befolyt a király kincstárába.

№. 1651. ^[1] Ebben az edényben Sēgabičből, a járandóságot adó szőlőből, ^[2] amelyet Gōdarzayānnak neveznek, járandóság fejében (*HLP ptyk*) Gōdarz ^[3] vincellértől (*rzpn*) bor 10 *mar* 2 *kaḫiṣ* (van). Beszállította Mihrdād vincellér. ^[4] Adótartozás fejében (*HLP swgpry* = **sāwāybār*) bor 6 *mar* (van). ^[5] Beszállította Varhraynay bormester. Befolyt a 176. évre.²²

№. 867 ^[1, első feljegyzés] Megtalálták (a bort) ebben az edényben és átöntötték más ^[2] edénybe. ^[3, második feljegyzés] Beletettek ugyanebbe az edénybe járandóság fejében bort 13 *mar*-t 1 *kaḫiṣ*-t. ^[4] Beszállította Mihrsāsān bormester. ^[6] Befolyt a 171. évre.^{23 [5, harmadik feljegyzés]} Ecet. ^[7, negyedik feljegyzés] Elszállítva a Frat várparancsnoknak Mihr(dādki)rt)ba (olv. *[YHY]T'* *['L'pr]t'dyzy'ty'* B[mtr]).

4. Xvāsay, Susa satrapájának felirata

Xvāsay felirata az Arsakida Birodalom bukását közvetlenül megelőző mozgalmas évtizedből származik. Artaxšahr, a Sāsānida Birodalom megalapítója mint helyi uralkodó 206/7-ben lépett trónra, s kezdte meg hatalmát a parthus uralkodó szomszédos vazallus fejedelmeinek rovására növelni. A felirat, amely Xvāsaynak az investitúráját örökíti meg V. Ardašān, az utolsó parthus uralkodó részéről, már utóbbinak az ellenintézkedését mutatja. Ardašān megszilárdította hatalmát a Persisszel nyugat felől határos Susiában, hogy meggátolja Artaxšahr további terjeszkedését. A felirat egy domborműre van bevésve, amely éppen azt ábrázolja, amint V. Ardašān átnyújtja a hatalom jelvényét, egy diadémát Xvāsaynak. Kiadása: R. Ghirshman: Monuments Piot 44 (1950) 97. skk.

^[1] A 462. év ^[3] Spandarmaδ hónapjának Mihr napja.^{1 [5]} A reliefen (ez) van (rajta) (olv. *pty pt'k'ry* *YTY*): ^[6] Ardašān, a királyok ^[7] királya, fia Vala-pēšnek, ^[8] a királyok királyának, készítette ^[9] ezt a diadémát (olv. *hnsr*) nekem, ^[10] Xvāsaynak, Šūš² *ḫšahraβ*-jának. ^[12] ... ^[13] Készítette (a domborművet) Xvāsay *ḫšahraβ* (olv. *BNYt* ^[24] *hws[k]* ^[25] *hš't'[/rp]*).

²⁰ A *pandānay* kifejezés valószínűleg olyan közlekedési és szállítási tisztviselőt jelöl, mint később a Sāsānidáknál a *grastbād*.

²¹ I. e. 38.

²² I. e. 71.

²³ I. e. 76.

¹ A keltezés = 215. szeptember 14. Mivel Carcalla 214/215 telén még V. Vologasesszel tárgyalt, Xvāsay feliratának tanúbizonysága szerint V. Ardašānnak 215 tavasza és ősze között kellett az egyeduralmat Parthia fölött testvérével szemben megszereznie. A Perzsia felől jelentkező veszély komolyságát mutatja, hogy az egyeduralomra jutott Ardašānnak első dolga volt uralmát Perzsia felé Susiában Xvāsay kinevezésével biztosítani. A 216—218 években a Caracellával, majd Macrinusszal folytatott háborúk idején Ardašān így már teljes erejével fordulhatott a rómaiak ellen.

² Šūš = az antik forrásokban Susa.

C) A Sāsānida Birodalom

1. Tabarī: A Sāsānida dinasztia uralomra jutása

Tabarī — teljes nevén: Abū Ġaʿfar Muḥammad ibn Ġarīr at-Tabarī — (839–923), a legnagyobb középkori arab történétíró, nagy Világkrónikájában feldolgozta a perzsa Sāsānida Birodalom történetét is. Közvetlen forrása egy korábbi arab tudósnak, Ibn Muqaffa'-nak (mh. 760) „A perzsa királyok története” c. elveszett műve volt, amely pedig minden bizonnyal a Sāsānida Birodalom fennállása utolsó időszakában készült perzsa hivatalos krónikának, az ugyancsak elveszett Hodāy-nāmāh (= Uralkodók könyve) c. gyűjteménynek fordítása vagy átdolgozása volt. Tabarīnak a Sāsānida-dinasztia történetéről szóló leírása azért nagybecsű forrás ma is, mert a kiváló és főként lelkiismeretes arab történétíró ma már elveszett, korábbi forrásokat használt fel. Az itt közölt szemelvény a parthus birodalom és az Arsakida-dinasztia uralmának megdöntését mondja el — a hivatalossá vált „sāsānida” verzió alapján. Ennek a „hivatalos” szemléletnek értelmében a Sāsānida-uralkodóház törvényes jogutóda az Achaimenida-uralkodócsaládnak; a parthus Arsakida-uralkodócsaládot nem ismerték el, és ezt a hosszú korszakot (kb. i. e. 247—i. sz. 226/229) a „részkirályok”, azaz: az anarchia korának tekintették. Az itt közölt szemelvény is elhallgatja, hogy Ardavān (= V. Artabanos) az egyetlen törvényes király volt, a többi, „király”-nak nevezett személy csak afféle helyi „kiskirály”. E torzítások mellett is valószínűleg a valóságnak megfelelően mutatja be szemelvényünk a Parthus Birodalom fennállásának utolsó éveiben eluralkodott anarchiát, a helyi „kiskirályok”, nagyurak garázdálkodását, szeparatiztikus törekvéseit, és nem utolsósorban Ardašīr uralomra jutásának bitorló, erőszakos jellegét — még saját családján belül is. (Kiadása: Annales, ed. De Goeje I/2, 813–821–1.)

Azóta, hogy Iskandar király (= Nagy Sándor) elfoglalta Bábel földjét, a keresztények és a korábbi írárok hívei szerint 523 év, a mágusok szerint pedig 266 év telt el¹ addig, míg fel nem lépett Ardašīr, Bābāk šāh, Hīr királyának fia, aki fia volt az ifjabbik Sāsānnak . . . Azzal a követeléssel és szándékkal lépett fel, hogy bosszút áll ősenek, Dārānak, Dārā fiának² véérért . . . aki hadat viselt Iskandar ellen, s akit két ajtónállója gyilkolt meg. Szándéka — amint maga mondta — az volt, hogy a királyságot visszajuttassa annak a családnak, amelyet megillet, és abba az állapotába helyezze vissza, amelyben tartósan volt ősei idején, akik a részkirályok előtt uralkodtak: ezeknek területét ismét egyetlen király uralma alatt akarta egyesíteni.

Mondják, hogy Ištāhr³ környékének egy városában született, amelynek neve Tirūda volt, s amely Hīr kerületéhez és Ištāhr körzetéhez tartozott. Nagyatyja, Sāsān erőteljes és heves indulatú ember volt, s ereje, valamint indulatának hevesége oly fokot ért el, hogy egy alkalommal egymagában szállt harcba Ištāhr népének nyolcvan férfiával, akik mind erős és vitéz emberek voltak, és megfutamította őket. Felesége, Fārs⁴ egykori királyainak nemzetségéből⁵ származott, a Bāzarangī-családból, neve pedig Rāmbehišt volt. Szép és tökéletes asszony volt. Sāsān Ištāhr egy tűztemplomának előjárója volt, s a templom neve: Anāhid tűztemploma. Kiváló vadász és lovas is volt. Rāmbehišt Sāsānnak Bābakot szülte; születésekor már több mint egy rőf hosszúságú haja volt.⁵

¹ Mindkét számítás téves. Nagy Sándor hódítása: i. e. 332/331, Ardašīr felkelése i. sz. 226/227-ben indult meg.

² Dārā ibn Darā = III. Dareios Kodomannos. — A középkornak az Achaimenida kor történetéről már föltétlenül bizonytalan ismeretei voltak, és Dareios = Dārā nevén kívül más uralkodónak nevét sem ismerték.

³ Ištāhr: az egykori Persepolis közvetlen közelében, a Sāsānida Birodalom hivatalos fővárosa.

⁴ Fārs: Perzsia arab neve.

⁵ Vö. az ótestamentumi Sámsonról szóló hagyományt.

Amikor felnőtt, ő követte atyját az emberek feletti uralomban. Ezután született fia, Ardašīr. Ez idő tájt Ištahr királya a Bāzarangi-család egy tagja volt, és neve . . . Gözihr. Volt neki egy Tirā nevű eunuchja, akit Dārābgird várának parancsnokává (*argabed*) nevezett ki. Amikor Ardašīr hét éves lett, atyja elvitte Gözihr királyhoz, aki akkor éppen Baidāban⁶ tartózkodott, bemutatta neki, és arra kérte, ajánlja be Tirāhoz, hadd nevelkedjék nála, és halála után legyen majd utóda az *argabed* tisztségében. A király helyeslően válaszolt, és a kérés értelmében pecsétes levelet adott át neki. Ezzel elment Tirāhoz, az a legkedvesebben fogadta, és fiává fogadta Ardašīrt. Amikor pedig Tirā meghalt, Ardašīr örökölte hivatalát, és abban szép eredményeket ért el. Ekkor feltárták előtte egyes csillagjósok és jövőbe látó tudósok születésének kedvező előjeleit, hogy ő uralkodik majd az országok felett. Mint mondják, Ardašīr ennek hatására megilletődött, alázatossá vált, és nem szűnt meg napról napra gyarapodni az erényben. Egy alkalommal maga is álmában angylalt látott, aki feje mellé telepedett, és így szólt hozzá: Allah királlyá teszi majd az országok felett, fogjon hozzá azonnal. Ez megrémítette, de mihelyt felébredt, már örvendezett, és lelkében olyan erőt és heves indulatot érzett, amihez foghatót soha addig nem tapasztalt. Első tette az volt, hogy elment egy Dārābgird szomszédságában levő, Gubanan⁷ nevű városba, és megölte Fasin nevű királyát, ezután Kunusba sietett, és megölte Manōšīhr nevű királyát, végül Larvir nevű városba, és ennek Dārā nevű királyát is megölte. Mindezekre a helyekre a saját emberei közül való királyokat nevezett ki. Ezután megírta atyjának mindazt, ami vele történt, és meghagyta neki, hogy támadja meg Gözihr királyt, aki még mindig Baidāban tartózkodott. Atyja így is tett, megölte Gözihrt, és elragadta koronáját.

Ezután levelet írt Ardavān Pahlavīhoz,⁸ a hegyvidék s a környező területek királyához, amelyben esedezve arra kérte, engedélyezze azt, hogy Šābūr nevű fiát megkoronázza Gözihr koronájával. Ardavān erre haragos levélben válaszolt, és közölte vele, hogy ő is és fia Ardašīr is lázadókká váltak, amiatt, hogy meggyilkolták áldozataikat. De Bābak ezzel mit sem törődött. Amikor nemsokára meghalt, Šābūr, Bābak fia megkoronázta magát a koronával, és atyja helyébe király lett; levélben megparancsolta Ardašīrnak, hogy siessen hozzá, de Ardašīr ezt megtagadta. Šābūr haragos gyulladt vonakodása miatt, sereget gyűjtött, és harcra indult ellene. Amikor Ištahrból kiindult, [egy Hūmāy nevű erődbe jutott a Darābgird felé vezető úton, de az épületből egy tárgy rázuhant és megölte. Mikor ennek híre megérkezett Ardašīrhez, az Ištahrba vonult].⁹ Itt találkozott testvéreinek egy csoportjával, akiknek egy része idősebb volt, ezek összegyűltek, és megajándékozták a koronával és a királyi trónnal. Így minden hatalom Ardašīr kezébe jutott. Megkoronázta magát a koronával, felült a trónra, és eréllyel, virtussal kezdte uralkodását. Embereinek különböző rangokat juttatott. Abarsām nevű hívét vezírnek nevezte ki (*buzurǧ-šāh*), felhatalmazást és megbízásokat adott neki, egy Fahar nevű férfiút pedig főpapnak (*mōbadān-i-mōbad*) nevezett ki.

⁶ Baidā = „a fehér (város)”, vlsz. Nesával azonos.

⁷ Az ezt követő részekben számos, más forrásból nem ismert személynévvel és földrajzi elnevezéssel találkozunk. Figyelemre méltó a helyi kiskirályok rendkívül nagy száma.

⁸ Ardavān Pahlavī = a parthus: Artabanos, a törvényes „nagykirály”, i. sz. 213–227.

⁹ A szögletes zárójelbe foglalt szövegrész Tabari egy párhuzamos szövegéből való kiegészítés. Ardašīr tehát, akinek keze nyilván benne volt bátyja „véletlen” halálában, saját családján belül is bitörő volt.

Azután észrevette, hogy testvérei és környezetében néhány más ember merényletet készítettek elő ellene; ekkor sokat megöletett közülük. Ekkor hírt kapott arról, hogy Darābgird népe elpártolt tőle: visszatért a városba és elfoglalta, miután lakosságának nagy tömegét megölte. Ezután Karmānba¹⁰ indult, amelynek királya Balaš (= Vologaeses), heves harcot indított ellene; maga Ardašir bocsátkozott vele párviadalba, és elfogta Balašt. Így kezére kerítette országát, és Karmān királyává fiát nevezte ki, akinek neve ugyancsak Ardašir volt. Fārs tengerparti vidékén is uralkodott egy Abtanbōd nevű király, akit nagy, isteni tiszteletben részesítettek. Ardašir őellene is megindult, megölte, és kardjával kettévágta, majd megölte híveit is. Ezután kihozatta kincstárának valamennyi rejtett, felhalmozott kincsét. Mihrakhoz, Abarsās királyához intézett ezután levelet — ez a város a későbbi Ardašir-hurra körzetében fekszik — s egyidejűleg a hozzá hasonló királyokhoz is, amelyben őket engedelmességre szólította fel. Mivel nem hallgattak szavára, ellene indult, és megölte Mihrakot. Ezután a [későbbi] Gōr¹¹ város környékére ment, megalapította a várost, és hozzáfogott a Tīrbāl nevű palota és a Tűz-temploma felépítéséhez. E tevékenysége közepette követ érkezett hozzá Ardavān levelével. Ardašir összegyűjtötte embereit, és előttük olvasta fel a levelet. Ez így hangzott: „Te bizony túllépted a kiszabott mértéket, és magad idézted fejedre a végzetet, te kurdok sátraiban nevelkedett kurd! Ki adott neked engedélyt a koronára, melyet fejedre tettél, a városokra, amelyeket elfoglaltál, s akiknek királyait és népét leigáztad? Ki adott neked parancsot arra, hogy felépítsd a síkságon azt a várost, amelyet most megalapítottál? — itt Gōr városára célzott —. Nos hát, ha módot adunk neked a további építésre, építs csak a síkságon tíz mérföldes várost, és nevezd el Rām-Ardaširnak (= Ardašir öröme).” Egyben tudatta vele, hogy máris útnak indította ellene Nīrōfart, Ahvāz¹² királyát, hogy az bilincsbe verve vigye elébe. Erre Ardašir levélben így válaszolt: „Allah az, aki megajándékozott a koronával, melyet fejemre tettem, királlyá tett a városok fölött, amelyeket elfoglaltam, és segítséget adott nekem mindazok ellen a királyok és hősök ellen, akiket megöltem. Ami pedig azt a várost illeti, amelyet felépíték és majd Rām-Ardaširnak nevezek el — remélem, hogy ha téged is kézrekerítelek, akkor a te fejedet és kincseidet is elküldöm a Tűznek abba a templomába, amelyet már meg is alapítottam Ardašir-hurra városában.” Ezután Aradašir Ištahr irányába vonult, Abarsāmot pedig Ardašir-hurra-ban helyettesesül hagyta. Rövid idő múlva máris levél jött hozzá Abarsāmtól, arról, hogy Ahvāz királya már meg is jelent, de megveretvén elmenekült. Ezután (Ardašir) Ispahān ellen vonult, foglyul ejtette Šād-Šābūr nevű királyát, és megölte őt ...

A továbbiakban a krónikás Ardašir újabb hódításairól számol be.

Ezután visszatért Fārsba. Innen levelet küldött Ardavānhoz, amelyben felszólította, válasszon ki egy helyet, ahol ketten harcba szállhatnak egymással. Ardavān így válaszolt: „Várlak téged Hurmuzgan síkságán,¹³ Mihr havának utolsó napján.” Ardašir a kitűzött időpont előtt ott volt már, elfoglalta a síkság egy részét, körülárkolta magát és seregét, majd egy ottani forrás mellett üttött tábort. Itt szállt szembe vele Ardavān. A sereg harcra sorakozott:

¹⁰ Karmān = az ókori Karmania

¹¹ = a későbbi Firūzābād.

¹² = az ókori Susiana.

¹³ A helynév azonosítása bizonytalan.

Šabūr, Ardašīr fia, már a csata elején előre nyomult, hogy apjától az ellenséget távoltartsa, s amikor fellángolt a harc a két tábor között, Šabūr megölte Dādībūdādót, Ardavān írnokát, saját kezével. Ekkor Ardašīr is előrenyomult táborhelyéről Ardavān felé, megölte, nagy öldöklést rendezett társai között is, s aki megmaradt közülük, hanyatthomlok menekült. Mondják azt is, hogy Ardašīr leszállt lováról, hogy lábával tapodja földbe Ardavān fejét. Ezen a napon nevezték el Ardašīrt a királyok királyának (šāhān-šāh). Ezután táborából Hamadān ellen indult, azt elfoglalta, innen tovább haladt Sūristān, azaz: a Savād¹⁴ felé, s ezeket elfoglalta. A Tigris nyugati partján szemben Ktésiphōn városával várost épített — amely város Madā'in¹⁵ keleti felét alkotja — és elnevezte Beh-Ardašīrnek. Kerületet szervezett köréje, és hozzá csatolta Bahrasīr, Rumakān, Nahr-Darqīt, Kūtā és Nahr-Gaubar városokat, s a kerület élére helytartókat nevezett ki. Ezután a Savād földjéről Išahrba tért vissza, innen Siyistānba, majd Gurgānba, Abaršahrba, Mervbe, Balhba és Horezmbe indult, és eljutott Hūrāsān földjének határáig. Innen Mervbe tért vissza, rengeteg embert megölt, és fejüket Anāhid Tűz-templomába küldte el. Végül Mervből Fārsba tért vissza. Amikor Gōrba vonult be, követek érkeztek hozzá Kūšān, Tūrān és Mukrān királyaitól, az engedelmesség felajánlásával. Ardašīr ezután Gōrból Bahrainba indult, ostrom alá vette királyát, Sanatrukot; amikor azt nyomorúságos helyzete már végképp szorongatta, várának faláról levetette magát és meghalt. Ezután Ardašīr Madā'inba tért vissza, itt letelepedett, és még életében megkoronázta fiát, Šabūrt.

Mondják azt is, hogy Alār városában, Kūgirān körzetében volt egy királynő, aki nagy, isteni tiszteletben állt, s aki rengeteg vagyont, kincset és katonát halmozott fel. Ardašīr hadat indított papjai ellen, megölte a királynőt, és zsákmányként hatalmas vagyont és kincseket szerzett. Azt is mondják, hogy nyolc várost alapított, és pedig Fārs területén ezeket: Ardašīr-hurra, azaz: Gōr, Rām-Ardašīr és Rēv-Ardašīr. Ahvāzban: Hormizd-Ardašīr, amelyet Ahvāz piacának is neveznek. Savādban: Vēh-Ardašīr, Madā'in város nyugati fele, és Istabād-Ardašīr, amelyet Karḡ-Maišān-nak is neveznek. Bahrainban Fisā-Ardašīrt, amelyet Haṭṭ városának is neveznek, végül Mosulban Būd-Ardašīr, amelynek másai neve: Hazza.

Mondják azt is, hogy Ardašīr már fellépésekor a rész-királyokhoz erélyes leveleket intézett, amelyben nyomatékosan engedelmességre szólította őket fel. Élete végén pedig utódjai számára megírta végrendeletét. Dicsősége, diadala és szerencséje soha el nem hagyta; serege nem szenvedett vereséget, harci jelvénye soha nem hátrált meg; a királyságával szomszédos királyokat leigázta és megalázta, és ura volt egész földjének. Kerületeket szervezett, városokat alapított, különböző méltóságokat ajándékozott, és gondoskodott a jólétről. Uralkodása Ardavān megölésétől egészen haláláig 14 évig, egyesek szerint pedig 14 évig és 10 hónapig tartott.

¹⁴ = „a feketeföld”, Mezopotámia legtermékenyebb része.

¹⁵ Madā'in = „a városok”: Seleukeia-Ktésiphōn, az Eufratesz két partján épült iker-város arab neve. Ktésiphōn a kettős város keleti része, Ardašīr tehát valójában Seleukeiát alakította át perzsa „királyi” alapítású várossá.

2. Res gestae Divi Saporis

I. Šāhpuhr Ka'be-yi Zardušt-i felirata, amely a *RQ Divi Augusti* mintájára a *Res Gestae Divi Saporis* nevet kapta a tudományos kutatásban, mind történeti, mind pedig nyelvészeti szempontból egyike a legjelentősebb feliratoknak. Három nyelven készült, s ezek közül a parthus és a görög változat csaknem teljesen ép állapotban maradt ránk, míg a középperzsa változat erősen sérült. A feliratos parthus nyelv pontosabb megismerését először e felirat parthus változata tette lehetővé, míg görög változatából a mezopotámiai görögség nyelvét ismérhettük meg. A felirat történeti jelentősége pedig abban áll, hogy ismerteti a Sāsānida Birodalom I. Šāhpuhr alatti kiterjedését, a Római Birodalommal folytatott háborúit s azok eredményeit, az ezeket megörökítő vallásos alapítványokat s a Sāsānida Birodalom legfelső államszervezetét — azaz mind olyan történeti eseményeket vagy részleteket, amelyekre antik forrásadataink eddig alig vagy egyáltalán nem voltak. A felirat I. Šāhpuhr Róma elleni háborúinak lezáródása után, a 260 utáni években készülhetett. (Kiadása: *M. Sprengling*: Third Century Iran. Sapor and Kartir. Chicago 1953.)

[¹] Én (vagyok) a Mazda-tisztelő Fenség¹ ('LH'), Šāhpuhr (*šȟypw̌hr*), Ērān és Anērān² királyainak királya, aki az istenek sarjadéka, a Mazda-tisztelő Fenségnek, Artaxšahrnak, Ērān királyai királyának, aki az istenek sarjadéka, a fia, a Fenségesnek, Pāšay királynak az unokája.

Ērānxsahr uralma ez és tartománya ennyi (olv. 'ry'ňȟstr 'hw̌[tw̌]řyp ZN¹H Wh[š̌]řtř ['wnť]): Pārs,³ Partav,⁴ Xuzistān,⁵ Mēšān,⁶ Asuristān,⁷ Nōd-Širakan,⁸ Arpāstān,⁹ Ādurbadīyān¹⁰ (olv. [p]řrs [př]tw̌ hw̌zstn 'm̌šň 'ř[sw̌rstň tw̌šřkň 'rb̌]stň 'řť[ř]w̌'ptkň), Armini,¹¹ [¹²] Viršān,¹² Siyān,¹³ Ardān,¹⁴ Balāsāyān,¹⁵ egész a Kaš¹⁶ hegyig és az alánok kapujáig¹⁷ és az egész Pārsχvār

¹ „Mazdatisztelő” (*mzdryn < *mazda-yazna-*) a sāsānida uralkodók titulátúrájának állandó eleme (Mazda = Ahuramazda, középperzsa Ōrmazd). A felirat három változata közül a középperzsa volt az alapszöveg, ennek alapján készült a parthus és a görög változat. Jelen feldolgozás alapjául mégis a parthus változatot kellett választanunk, mert ez csaknem teljesen ép, míg a középperzsa változat szövegének csak kb. 1/3–1/4 része maradt fenn. Ezért a fordításban közölt névalakok a parthus változatot képviselik, amelyben több esetben a nevek alakja a középperzsából történt átírás során eltorzult. Ezeket a jegyzetekben helyesbített alakban is közöljük. Ahol a felirat szövegének három változata tartalmilag erősebben eltér egymástól, ott közöljük a középperzsa és a görög változat fordítását is.

² Az „Anērān” név jelentése „Nem-Īrān”. Tágabb értelemben általában az Īrān határain kívül eső területek megjelölése, de szorosabb értelemben a Római Birodalomtól elhódított mezopotámiai területeket értették ez alatt az elnevezés alatt.

³ Pārs = Persis az antik forrásokban.

⁴ Partav = Parthia.

⁵ Xuzistān = Uzéné a görög változatban, az antik forrásokban *Susiané*.

⁶ Mēšān = Mésanéné a görög változatban, *Meséné* az antik forrásokban.

⁷ Asuristān = Assyria.

⁸ Nōd-Širakan = Adiabéné.

⁹ Arpāstān = szír Bēθ 'Arbāyē, az antik forrásokban *Arabia*.

¹⁰ Ādurbadīyān = Adurbadéné a görög változatban, *Atropaténé* az antik forrásokban.

¹¹ Armini = Armenia.

¹² Viršān = Ibéria Transzkaukáziában.

¹³ Siyān = Machelonia, a Fekete-tenger partvidékén Transzkaukáziában.

¹⁴ Ardān = Albania a Kaukázusban.

¹⁵ Balāsāyān = tartomány Transzkaukáziában az Araksz folyó mentén.

¹⁶ Kaš hegy = a Kaukázus középiráni neve.

¹⁷ Alánok kapuja = a Dariel szoros a Kaukázusban.

hegy,¹⁸ Mād,¹⁹ Varkān,²⁰ Mary,²¹ Harēv²² és az egész Aβaryšahr,²³ Kirmān,²⁴ Siyistān,²⁵ Tuyrān,²⁶ Mayurān,²⁷ Pāradān,²⁸ Hindustān,²⁹ Kušānšahr,³⁰ előre egészen Puškaβurig³¹ és egészen Kāšig,³² Suyōig³³ és Šāš³⁴ határáig (olv. š'š' [wy' [mnd]]) és egészen a tenger részéig³⁵ (olv. [WHN °L YM] MN' H'). És a tartományokban városokat alapítottam az (illető) tartomány névadóiu, és az Ormazd-Artayšahr és a Šāhpur nevet adtam (nekik) (olv. [W' hštr [Lhštr MHWZ' YTYBWm] ŠMHdhn hštr W° BDWm 'hwrmdz 'rt' hš' [tr W] šhyph' r' [3] ŠMH). És ez a sok tartomány és ššahrdār³⁶ és padgōspān³⁷ mind adófizetőnk és alattvalónk lett (olv. HK' YMWi HWYn<t>)).

És mindjárt, amikor uralomra jutottam, Gordianus császár (*gwrtnyws kysr*) az egész Frōm,³⁸ Guđ³⁹ és Germāniya⁴⁰ (olv. *grm'ny'°*) országból hadsereget gyűjtött, és Asuristānba, Ērānšahr és ellenünk vonult. És Asuristān határán Mešiy⁴¹ szemtől szembe nagy ütközet (olv. *Wpty 'swrstn wy' mnd' Bmšyk ptydynn RB' znbk*) volt. Gordianus⁴² császárt megölték, a római hadsereg megsemmisült. És a rómaiak Philippust (*plypws*) tették meg császárnak. És Philippus császár könyörgésre jött hozzánk, és élete áráként 500 000 dinart adott nekünk, adófizető lett. És mi e tetteiből kifolyólag Mešiynek a Pērōz-Šāhpur nevet adtuk.

És a császár másodszor (is) hazudott, Arminivel szemben bünt követett el (olv. *wyns °BDt*). És mi a Római Birodalom ellen (*prwmyn hštr*) támadást indítottunk (olv. *wyhšt HWYm*) és (egy) 60 000 (főnyi) római sereget Bēβāliš-nál⁴² [5] megsemmisítettünk. És Asuriya ššahrot⁴³ és ami Asuriya ššahr szerte városi földkörzet volt, mind felégettük, elpusztítottuk és kiraboltuk, és elfoglaltuk abban az egy hadjáratban a Római Birodalomtól a (következő) várakat és városokat: Anaθ várost⁴⁴ egész földbirtokkörzetével (°M prybr

¹⁸ *Parišxvār* hegy = az Elbrusz.

¹⁹ *Mād* = *Média*.

²⁰ *Varkān* = *Hyrcania*.

²¹ *Mary* = *Margiané*.

²² *Harēv* = *Areia*.

²³ *Aβaryšahr* = a Sāsānida Birodalom északkeleti tartományai.

²⁴ *Kirmān* = *Karmania*.

²⁵ *Siyistān* = *Sakastané*.

²⁶ *Tuyrān* = keletiráni tartomány.

²⁷ *Mayurān* = keletiráni tartomány.

²⁸ *Pāradān* = keletiráni tartomány.

²⁹ *Hindustān* = az Indus folyó jobb partján elterülő vidék.

³⁰ *Kušānšahr* = a Kusán Birodalom területe.

³¹ *Puškaβur* = a mai Peshawar.

³² *Kāš* = az antik forrásokban *Kasia* (Belső-Ázsiában).

³³ *Suyō* = *Sogdiané*.

³⁴ *Šāš* = *Taskend*.

³⁵ A „tenger része” = valószínűleg az Indus folyó torkolatvidéke.

³⁶ *ššahrdār* = a sāsānida méltóságviselők legfelsőbb rétege, a vazallus-királyok.

³⁷ *padgōspān* = a *padgōs*-ok azaz tartományok kormányzója.

³⁸ *Frōm* = *Roma* nevének parthus alakja, a középperzsában: *Hrōm*.

³⁹ *Guđ* = a gótok neve a feliratban.

⁴⁰ *Germāniya* = *Germania*.

⁴¹ *Mešiy* = a görög változatban *Mésiché*, Fēšābūr régi neve. E város a Tigris és a Habur-suyu folyók találkozásánál fekszik.

⁴² *Bēβāliš* = a görög változatban és a történeti forrásokban *Barbalissos*, város Syriában.

⁴³ *ššahr* = a provinciák középperzsa és parthus megnevezése. *Asuriya ššahr* = *Syria* középiráni neve.

⁴⁴ *Anaθ* = a görög változatban *Anatha*, ma °Āna az Eufratesz mellett.

hmkwsy), Araβan várát⁴⁵ egész körzetével, Aspvärāyān várát⁴⁶ egész körzetével, Šurā városát⁴⁷ egész körzetével, Bēβālīš városát egész körzetével, Manbuy ^[6] városát⁴⁸ egész körzetével, Haraβ városát⁴⁹ egész körzetével, Kanišrā városát⁵⁰ egész körzetével, Aβumiya várost⁵¹ egész körzetével, Raniβus várost⁵² egész körzetével, Zūyma (olv. zw<g>m') városát⁵³ egész körzetével, Ūrinā (olv. 'wrn'y) városát⁵⁴ egész körzetével, Gindarus városát⁵⁵ egész körzetével, Armināz városát⁵⁶ egész körzetével, Selūyiya városát⁵⁷ egész körzetével, Andiyoy városát⁵⁸ ^[7] egész körzetével, Kirus városát⁵⁹ egész körzetével, a másik Selūyiya városát⁶⁰ egész körzetével, Aleksandriya városát⁶¹ egész körzetével, Niypurur városát⁶² egész körzetével, Sizar városát⁶³ egész körzetével, Hamād városát⁶⁴ egész körzetével, Aristiya (olv. 'rsty') városát⁶⁵ egész körzetével. Diyul városát⁶⁶ egész körzetével, Dūlā városát⁶⁷ egész körzetével, Doriyu városát⁶⁸ egész körzetével ^[8] Kurkusiya városát⁶⁹ egész körzetével, Germaniyus (olv. grmnny<k>ws) városát⁷⁰ egész körzetével, Bađnān városát⁷¹ egész

⁴⁵ Araβān = a történeti forrásokban *Arabana*, a Khabur-folyó középső folyása mellett. A dura-európos-i katonai papiruszokon *Castell. Arab.*

⁴⁶ *Aspvärāyān* vára = az Eufratesz mentén, a Khabur-folyó torkolatától északra feküdt. Ma valószínűleg Halebiye.

⁴⁷ *Šurā* = a görög változatban *Sura*, ma Šuriya romváros az Eufratesz mellett.

⁴⁸ *Manbuy* = a görög változatban és az antik forrásokban *Hierapolis*, ma Menbiğ ~ Bumbūğ.

⁴⁹ *Haraβ* = a görög változatban és az antik forrásokban *Berroia*, ma Haleb. A parthus alak (*hrry*) a középperzsa eredeti (**hlpy* = **Halaβ*) téves értelmezése következtében jött létre.

⁵⁰ *Kanišrā* = a görög változatban és a történeti forrásokban *Chalkis*, ma Qennisrīn romváros.

⁵¹ *Aβumiya* = a görög változatban *Apaimia*, a történeti forrásokban *Apameia*.

⁵² *Raniβus* = a görög változatban *Rephanea* (város Szíriában). A parthus alak a középperzsa eredeti **lypny*' = **Refaniya* írásképeinek félreértéséből keletkezett.

⁵³ *Zūyma* = a görög változatban *Zeugma*, város az Eufratesz mellett Szíriában.

⁵⁴ *Ūrinā* = a görög változatban *Uri[ma]*, város az Eufratesz mellett. A parthus alak a középperzsa eredeti **uylm'y* = **Urimā* hibás átírásából keletkezett.

⁵⁵ *Gindarus* = *Gindaros* a görög forrásokban.

⁵⁶ *Armināz* = a görög változatban *Larmenaza*, ma Armināz, város Szíriában.

⁵⁷ *Selūyiya* = a görög változatban *Seleukia*, ma el-Kābūsiye.

⁵⁸ *Andiyoy* a görög változatban *Antiochia*, ma Antakya.

⁵⁹ *Kirus* = a görög változatban *Kyrrós*.

⁶⁰ A másik *Selūyiya* = a görög változatban *Seleukia*, ma Selūqiye.

⁶¹ *Aleksandriya* = a görög változatban *Alexandria*, ma Iskenderun.

⁶² *Niypurur* = a görög változatban *Neikopolis*. A parthus alak a középperzsa eredeti **nykplwsy* = **Niypulus* helytelen értelmezéséből keletkezett.

⁶³ *Sizar* = a görög változatban *Sinzara*.

⁶⁴ *Hamād* = a görög változatban *Chamath*, ma Hamā.

⁶⁵ *Aristiya* = a görög változatban *Aristia*, ma ar-Rastan.

⁶⁶ *Diyul* = a görög változatban *Dichór*, azonosítása bizonytalan, talán a mai Haleb és ʿAyntāb között fekvő Zevkir helységgel azonosítható. A parthus alak a középperzsa eredeti **dykul* = **Diyōr* írásképeinek félreértéséből keletkezett.

⁶⁷ *Dūlā* = a görög változatban *Dura* (Dura-Európos). A parthus alak a középperzsa eredeti **dwl'y* = **Dūrā* írásképeinek helytelen értelmezéséből keletkezett.

⁶⁸ *Doriyu* = a görög változatban *Doliché*, ma Dülük, Gazianteptől északra. A parthus alak a középperzsa eredeti **dwlhy* írásképeinek (= **Dolizi*) hibás értelmezéséből keletkezett.

⁶⁹ *Kurkusiya* = a görög változatban *Korkusiōn*, a latin forrásokban *Circesium*.

⁷⁰ *Germaniyus* = a görög változatban *Germaneikia*, ma Maraş. A parthus alak a középperzsa eredeti **grmnnyky'y* = **Germaniyyā* (a középperzsa változatban *gl'mn'lyk'sy'*) írásképeinek téves átírása.

⁷¹ *Bađnān* = a görög változatban *Batna*, ma Tell Bađnān.

körzetével, Hānar városát⁷² egész körzetével, Kaḃōḃayiyában⁷³ Sādar városát⁷⁴ egész körzetével, Dumān városát⁷⁵ egész körzetével, Artangaliya (olv. 'r<t>ngly') városát⁷⁶ egész körzetével, Sūsan (olv. *swšn*) városát⁷⁷ egész körzetével, Šūd (olv. *šwdy*) városát⁷⁸ egész körzetével, Frād városát⁷⁹ egész körzetével. ^[9] Összesen 37 várost egész körzetével.

A harmadik hadjáratban, amikor mi Ḥarrān⁸⁰ és Urhā⁸¹ ellen vonultunk és Ḥarrān és Urhā ostrom alatt állott (olv. *pzydyrt*), Valerianus császár (*w'lrnyws kysr*) ellenünk jött, és vele volt Germaniya tartományból (*hštr*), Rēšiya tartományból,⁸² Niriys tartományból,⁸³ Dāyiya tartományból,⁸⁴ Pandoniya tartományból,⁸⁵ Musiya tartományból,⁸⁶ Isōriya tartományból,⁸⁷ Ispaniya tartományból,⁸⁸ Afriyiya tartományból,⁸⁹ Őrāyiya tartományból⁹⁰ (olv. *MN 'spny' hštr MN 'pr'k'y' hštr MN tr'ky' hštr*) ^[10] Buḏuniya tartományból,⁹¹ Asiya tartományból,⁹² Pamfuriya tartományból⁹³ (olv. *MN pmp'ry' hštr*), Isōriya tartományból,⁹⁴ Luyuniya tartományból,⁹⁵ Galāḃinā tartományból,⁹⁶ Luyiya tartományból⁹⁷ (olv. *luky' hštr*), Kiliyiya tartományból,⁹⁸ Kaḃōḃayiya

⁷² *Hānar* = a görög változatban *Chanar*. Azonosítása eddig nem sikerült.

⁷³ *Kaḃōḃayiya* = *Kappadokia* az antik forrásokban.

⁷⁴ *Sādar* = a görög változatban *Satala*, város Kappadokiában, ma Sadak. A parthus alak a középperzsa eredeti *s'tly = *Sādal téves átírása.

⁷⁵ *Dumān* = a görög változatban *Doman*, Ptolemaiosnál *Domana*. Földrajzi helye tisztázatlan.

⁷⁶ *Artangaliya* = a görög változatban *Artang[era]*, Zonarasnál *Artagera*, vár Armeniában az Eufratesz folyó mellett. A parthus alak a középperzsa eredeti *ltngl'y = *Artan-gera írásképeinek téves átírása.

⁷⁷ *Sūsan* = a görög változatban *Suisan*, földrajzi helye tisztázatlan.

⁷⁸ *Šūd* = a görög változatban *Suid*, azonosítása és földrajzi helye tisztázatlan.

⁷⁹ *Frād* = a görög változatban *Phreata*, azonosítása és földrajzi helyének meghatározása bizonytalan.

⁸⁰ *Ḥarrān* = a görög változatban és az antik forrásokban *Karra*, ill. *Carrhæ*.

⁸¹ *Urhā* = a görög változatban és az antik forrásokban *Edessa*, ma Urfa.

⁸² *Rēšiya* = *Rætia*. A parthus alak a középperzsa eredeti *lyčy'y = *Rēšiya mechanikus átírása. A középperzsa alak latin *Rētsia alakot tükröz.

⁸³ *Niriys* = *Noricum*. A parthus alak a középperzsa eredeti *nwlkwmy = *Norijum (a feliraton olv. [nwl]kwmy) téves olvasatának eredményeképpen jött létre.

⁸⁴ *Dāyiya* = *Dacia*.

⁸⁵ *Pandoniya* = *Pannonia*. A parthus alak a középperzsa eredeti [pn]dny'y = *Pandiniya téves értelmezéséből keletkezett.

⁸⁶ *Mūsiya* = *Moesia*.

⁸⁷ *Isōriya* = *Scythia Minor*. Valószínűleg *Istros* város nevéből képzett földrajzi megjelölés. A görög változatban *Amastria*; ez a középperzsa eredeti f'ys]tly'y = *Isōriya téves olvasatából keletkezett.

⁸⁸ *Ispaniya* = *Hispania*.

⁸⁹ *Afriyiya* = *Africa*.

⁹⁰ *Őrāyiya* = *Thracia*.

⁹¹ *Buḏuniya* = *Bithynia*. A parthus alak a középperzsa eredeti *bytny'y = *Biḏuniya írásképeinek téves átírása.

⁹² *Asiya* = *Asia provincia*.

⁹³ *Pamfuriya* = *Pamphylia*. A parthus alak a középperzsa eredeti *pmply'y = *Pamfūliya téves olvasatából keletkezett.

⁹⁴ *Isōriya* = *Isauria*.

⁹⁵ *Luyuniya* = *Lykaonia*.

⁹⁶ *Galāḃinā* = *Galatia*. A parthus alak a középperzsa eredeti gl'tdy'y = *Galāḃiya téves átírása.

⁹⁷ *Luyiya* = *Lykia*.

⁹⁸ *Kiliyiya* = *Kilikia*.

tartományból,⁹⁹ Farnayiya tartományból,¹⁰⁰ Suriya tartományból,¹⁰¹ Funiyiya tartományból,¹⁰² Yudaya tartományból,¹⁰³ Araβiya tartományból,¹⁰⁴ Mōrān tartományból¹⁰⁵ (olv. *MN mwrn hštr*), Germaniya tartományból,¹⁰⁶ Rōdās tartományból,¹⁰⁷ [Xer]sonesos tartományból¹⁰⁸ (olv. *MN [hr]sny<s>ws hštr*),^[11] Maḏyānrōdān tartományból¹⁰⁹ 70 000 (főnyi) hadsereg. És Harrānon és Urhān innen Valerianus császárral nagy ütközet volt. És Valerianus császárt magunk saját kezünkkel foglyul ejtettük, és azonkívül a *praefetus praetorio*-t, *legatus*-t, *senator*-t és *hégemón*-t¹¹⁰ (*RBYSYP s'ntwr W hykmwn*), aki csak annak a hadseregnek vezére (olv. *s'rk*) volt, mind foglyul ejtettük, és Pārśba kiszállítottuk, és Suriya tartományt (*hštr*), Kiliyiya tartományt és Kaβōdayiya tartományt^[12] felégettük, elpusztítottuk és kiraboltuk. És elfoglaltuk abban a hadjáratban a Római Birodalomtól Aleksandriya és Kadisos városát¹¹¹ egész földbirtokkörzetével, Šamišād városát¹¹² egész körzetével, Kartāβala városát¹¹³ (olv. *krth(ly)*) egész körzetével, Ēyā városát¹¹⁴ egész körzetével, Mamastiya városát¹¹⁵ egész körzetével, Māros városát¹¹⁶ egész körzetével, Aḏadiya városát¹¹⁷ egész körzetével, Tarisost városát¹¹⁸ ^[13] egész körzetével,

⁹⁹ *Kaβōdayiya* = *Kappadokia*. A tartománynév parthus és középperzsa alakja valószínűleg népetimológia eredményeképpen jött létre (*kaβōday* 'szürkés-kék; galamb').

¹⁰⁰ *Farnayiya* = *Pontus Polemoniacus*.

¹⁰¹ *Suriya* = *Syria*. A felirat szerzője itt a görög–latin nyelvhasználatot követi, l. ezzel szemben 43. jz.

¹⁰² *Funiyiya* = *Phoinikia*.

¹⁰³ *Yudaya* = *Iudaea*.

¹⁰⁴ *Araβiya* = *Arabia*. Ez az *Arabia* nem azonos a feliratban korábban említett *Arβas-tān*-nal, amelynek görög neve szintén *Arabia*, l. 9. jz., hanem a Iudaiától délkeletre fekvő, római uralom, ill. fennhatóság alatt álló *Arabia* tartományt jelöli. A felirat szerzője itt is a római nyelvhasználatot követi.

¹⁰⁵ *Mōrān* = *Mauretanía*. A parthus alak valószínűleg többes szám = latin *Mauri*.

¹⁰⁶ *Germaniya* = ? Mivel *Germaniya* egyszer már szerepelt a felsorolásban, biztos, hogy ebben az esetben a középperzsa eredeti névalakjának téves átírásával van dolgunk. A parthus *Germaniya* alak legkönnyebben mint egy középperzsa **dlm'ty'y* = **Dalmadiya* = **Dalmatia* téves átírása (*grm'ny'*) magyarázható meg.

¹⁰⁷ *Rōdās* = a görög változatban *Lydia*. Ez azonban aligha lehet helyes, mert *Lydia* része *Asia provincia*-nak, az pedig már szerepelt a felsorolásban.

¹⁰⁸ *Xersonesos* = talán Chersonesos a Krím-félszigeten. A kiegészítés azonban bizonytalan. A görög változat *As'nio's* (vagy *As'ia'*) névalakot nyújt, azonban ez is kétségtelenül helytelen.

¹⁰⁹ *Maḏyānrōdān* = a görög változatban *Mesopotamia*. Ez alatt nem általában Mezopotámiát kell érteni, hanem a római *Mesopotamia* provinciát. A parthus név jelentése: „Folyók köze”.

¹¹⁰ Sajátos módon a római méltóságok közül csak a *senator* szerepel eredeti latin formájában a feliraton. A *hégemón* = latin *dux*. Mivel a *praefectus praetorio* arameus tükörszava (*rb' dy sp'*) és a *hégemón* szó mint jövevényszó Palmyrában előfordul, valószínű, hogy a perzsák a római méltóságok elnevezéseit palmyrai közvetítéssel ismerték meg.

¹¹¹ *Aleksandriya* és *Kadisos* = a parthus változat készítője félreértette a görög *Alexandria hé kat' Ison* kifejezés középperzsa átírását, és két városnevet csinált belőle.

¹¹² *Šamišād* = a görög változatban *Samosata*.

¹¹³ *Kartāβala* = a görög változatban *Katabolos*. A parthus alak a középperzsa eredeti **kwtblws* = **Kodaβolos* írásképeinek hibás értelmezéséből keletkezett.

¹¹⁴ *Ēyā* = a görög változatban *Aigea*.

¹¹⁵ *Mamastiya* = a görög változatban *Mompsuestia*.

¹¹⁶ *Māros* = a görög változatban *Mallos*. A parthus alak a középperzsa eredeti **m'lwsy* = **Mállos* írásképeinek félreértéséből keletkezett.

¹¹⁷ *Aḏadiya* = a görög változatban *[Ad]ana*. A név középperzsa átírása *'t'n[d]y* = **Aḏana*, a parthus változat készítője ezt tévesen **'t'dy'y*-nak olvasta, s a parthusban ennek megfelelően *'t'dy'* alakban írta át.

¹¹⁸ *Tarisost* = a görög változatban *Tarsos*. A középperzsa eredeti *tlswsy* = **Tarsos* írásképe a parthus változat készítője **tlssst*-nak olvasta és *tryssst*-nak írta át.

Zefirun városát¹¹⁹ egész körzetével, Seßastiya városát¹²⁰ egész körzetével, Kōriyos városát¹²¹ egész körzetével, Anayalbos városát¹²² egész körzetével, Kastaßarā városát¹²³ egész körzetével, Neliyas városát¹²⁴ egész körzetével, Franiās városát¹²⁵ egész körzetével, Niyoßoros városát¹²⁶ egész körzetével, Eßifaniya (olv. 'py<p>n<y>'y) városát¹²⁷ egész körzetével, ^[14] Kerenderus városát¹²⁸ egész körzetével, Anemirdan városát¹²⁹ egész körzetével, Pelinus városát¹³⁰ egész körzetével, Midanporus városát¹³¹ egész körzetével, Adiyoyiya városát¹³² egész körzetével, Serdiyaß városát¹³³ egész körzetével, Mustinpurus városát¹³⁴ egész körzetével, Tudina városát¹³⁵ egész körzetével, Kesariya városát¹³⁶ egész körzetével, Karmanadiya városát¹³⁷ ^[15] egész körzetével, Kußistriya városát¹³⁸ egész körzetével, Seßastidaya városát¹³⁹ egész körzetével, Birθ városát¹⁴⁰ egész körzetével, Rayundiya városát¹⁴¹ egész körzetével, Lalandiya

¹¹⁹ Zefirun = a görög változatban *Zephyrin*, más forrásokban *Zephyrion*.

¹²⁰ Seßastiya = a görög változatban *Sebasté*.

¹²¹ Kōriyos = Kórykos a görög változatban. A parthus alak a középperzsa eredeti **kwlkw*s = *Kōriyos téves átírása.

¹²² Anayalbos = Anazarbos a görög forrásokban. A parthus alak a középperzsa eredeti 'nzlp[w]sy = *Anazarbos írásképeinek téves olvasatából keletkezett. Hibásan *Agrippias*-nak értelmezte a középperzsa névalakot a görög változat készítője is.

¹²³ Kastaßara = a görög változatban *Kastabala*. A parthus alak a középperzsa eredeti *kst'pl'dy* = *Kastaßala téves átírása.

¹²⁴ Neliyas = a görög változatban *Nerónias*. A parthus alak a középperzsa eredeti *nl-[wny]sy* = *Nerōniyās írásképeinek téves értelmezéséből keletkezett.

¹²⁵ Frāniās = a görög változatban *Phlaviās*. A parthus alak a középperzsa eredeti **pl'wy'sy* = *Flāviyās írásképeinek téves átírása.

¹²⁶ Niyoßoros = a görög változatban *Neikopolis*. A parthus alak a középperzsa eredeti **nykplysy* = *Niyoßolis téves átírása.

¹²⁷ Eßifaniya = a görög változatban *Epiphania*.

¹²⁸ Kerenderus = a görög változatban *Kelenderis*. A parthus alak a középperzsa eredeti *kyndlysy* = *Kelenderis írásképeinek téves átírása.

¹²⁹ Anemirdan = a görög változatban *Anemuria*. A parthus alak a középperzsa eredeti 'nymly'y = *Anemuriya téves átírása.

¹³⁰ Pelinus = a görög változatban *Selinus*. A parthus alak a középperzsa eredeti *slmwsy* = *Selinūs téves átírása.

¹³¹ Midanporus = a görög változatban *Myón polis*. A parthus alak a középperzsa eredeti *mzdnplysy* (téves bevésés **mydnplysy* helyett) = *Miyonpolis hibás átírása.

¹³² Adiyoyiya = a görög változatban *Antiochia*. A parthus szöveg bevésője az ' és t között kifejejtette az n-t (*'n<y>ky').

¹³³ Serdiyaß = a görög változatban *Seleukia*. A parthus alak a középperzsa *s[wlky'y]* = = *Selōyiya hibás olvasatából és átírásából keletkezett. (A szerkesztő a középperzsa *slwky'y* alakot **slty'p*-nak olvasta és *srty'p*-nak írta át.)

¹³⁴ Mustinporus = a görög változatban *Dometiū polis*. A parthus változat készítője a középperzsa eredeti **dwmyčywplysy* = *Domečiyuþolis alakját tévesen **mwtynplysy*-nak olvasta és hibásan *mwtynprws*-nak írta át.

¹³⁵ Tudina = a görög változatban *Tyana*. A parthus alak a középperzsa eredeti **tw-dyn'y* = *Tuyana téves átírása.

¹³⁶ Kesariya = Caesarea Kappadokiában. A görög szövegben *Méiakariré* néven szerepel. Ez a város szír neve.

¹³⁷ Karmanadiya = a görög változatban *Komana*. A parthus alak a középperzsa eredeti *kwm'n'dy* = *Komana írásképeinek téves értelmezéséből keletkezett.

¹³⁸ Kußistriya = a görög változatban *Kybistra*.

¹³⁹ Seßastidaya = a görög változatban *Sebastia*, ma Sivas. Nem azonos a 120. jz-ben tárgyalt *Sebasté* várossal. A parthus alak a középperzsa eredeti *spsty'y* = *Seßastiya téves átírása.

¹⁴⁰ Birθ = a görög változatban *Birtha*. Azonosítása és földrajzi helye tisztázatlan.

¹⁴¹ Rayundiya = a görög változatban *Rakundia*.

városát¹⁴² egész körzetével, Iyōndiya városát¹⁴³ egész körzetével, összesen 36 várost egész földbirtokkörzetével. És az embereket, akiket a Római Birodalomból, ^[16] Anērānból elhurcoltunk, Ērānšāhrban Pārsban, Partavban, Xuzistānban, Asuristānban és más tartományokban, ahol nekünk és atyáinknak és nagyapáinknak és őseinknek birtokaik voltak, ott telepítettük le.

És mi sok más országot is haddal felkerestünk, és sok híres és vitézi tettet (ŠMH W TḂpy) vittünk véghez, ami itt nincs megírva, de ennyit is azért rendeltünk el feljegyezni, hogy aki csak utánunk élni fog, (olv. B'TR MNN) ^[17] ezt a hírnevet, vitézséget és uralmat, ami a miénk, megismerje.

És mivelhogy (W LKBLkd 'YK) az istenek (olv. y'zt(n)) bennünket ilyen védencükké tettek, és az istenek kegyelméből ennyi sok országot haddal felkerestünk, és birtokunkká tettünk, azért mi is a tartományokban szerte sok Varhrān-tüzet¹⁴⁴ alapítottunk, és sok mágus-főpappal szemben gyakoroltunk kegyességet, és nagyvá tettük az istenek tiszteletét.

És itt is a feliratban (lefektetjük, hogy) alapítunk: egy tűz(szentélyt), Xusrav-Šāhpuhr ^[18] nevűt, a mi lelkünk üdvére és nevünkre, egy tűz(szentélyt) Xusrav-Āduranāhiđ nevűt, Āduranāhiđ, a királynők királynője, a mi leányunk lelki üdvére és nevére, egy tűz(szentélyt), Xusrav-Ormazd-Artaxšahr nevűt, Ormazd-Artaxšahr, Arminin nagykirálya, a mi fiunk lelki üdvére és nevére, egy másik tűz(szentélyt), Xusrav-Šāhpuhr nevűt, Šāhpuhr, Mēšān királya, a mi fiunk lelki üdvére és nevére, ^[19] egy tűz(szentélyt), Xusrav-Narisaf nevűt, a nemes ('ry), Mazda-tisztelő Narisaf, Hind, Siyistān és Turystān¹⁴⁵ (s) egész a tenger partjáig (terjedő terület) királya, a mi fiunk lelki üdvére és nevére.

És, amit ezeknek a tűz(szentély)eknek adunk és ami (részükre) rendszeressé vált ('bdyn HK'YMWt), úgy is van mind megírva a megerősítő okmányban (ptyhštr). És abból az 1000 juhból, ami a fölöslegből (trkpyšn) szokott nekünk lenni, és mi ezeknek a tűz(szentély)eknek adtuk, abból elrendeljük, hogy áldoztassék:

a mi lelki üdvünkre ^[20] naponta 1 juh, 1 grēv¹⁴⁶ és 5 HWP¹⁴⁷ kenyér, 4 pās¹⁴⁸ bor,

Sāsān űr (hwtwy) és Pāšay király és Šāhpuhr király, Pāšay fia és Artaxšahr, a királyok királya, Xvarrānzam, a birodalom királynője, Āduranāhiđ, a királynők királynője, Dēnay királynő, Varhrām, Gēlān királya,¹⁴⁹ Šāhpuhr, Mēšān királya, Ormazd-Artaxšahr, Arminin nagykirálya, Narisaf, Siyān¹⁵⁰ királya, Šāhpuhrduxtay, ^[21] Siyān királynője, (középperzsa változat: és Narsēduxt, Siyān űrnője (MLWT)), Šašmay űrnő (MR'TY), Pērōž királyi, herceg (BRBYT), Murdōd űrnő, Šāhpuhr, a királyok királyának anyja, Narisaf királyi herceg, Rōdduxt királyi hercegnő (BRBYTH), Anōšay, leánya, Varāzduxt, Xvarrānzam leánya, Istaḡrdād királynő és Ormazday,

¹⁴² Lalandiya = a görög változatban Laranda. A parthus alak a középperzsa eredeti *l'ind'y = *Laranda hibás átírása.

¹⁴³ Iyōndiya = a görög változatban Ikonin, a történeti forrásokban Ikonion. A parthus alak a középperzsa eredeti *ykwndy' = *Iyoniya téves olvasata.

¹⁴⁴ Varhrān-tűz a tartományok központi tűzszentélye.

¹⁴⁵ Azonos Tuyrān országgal, l. 26. jz.

¹⁴⁶ grēv kb. a latin modius-nak megfelelő űrmérték.

¹⁴⁷ HWP¹⁴⁷ arameus logogram (= hōpen), a grēv 1/10 része.

¹⁴⁸ pās űrmérték, mérete ismeretlen.

¹⁴⁹ Gēlān tartomány a Káspi-tenger délnyugati partvidékén.

¹⁵⁰ Siyān azonos a korábban Siyistān néven említett tartománnyal, l. 25. jz.

Arminin királya fia, Ōrmazd és Ōrmazday, Udāḡaxt és Varhrān, Šāhpuhr, Pērōz, Mēšan királyának fiai, Šāhpuhrduxtay, Mēšan királyának leánya és [22] Ōrmazdduxta, Siyān királyának leánya lelki üdvére 1 juh, 1 grēv és 5 HWPN kenyér, 4 pās bor.

És az a juh, ami onnan fennmarad, am(ilyen mérték)ig elegendő (olv. *pty(t)ʾwnd*), annyiban (olv. *ʾw<n>ty*n) azok lelki üdvére (áldoztassék), akik lelki üdvére áldozni mi elrendeljük, és itt fel vannak jegyezve (görög változat: és össze vannak állítva, középperzsa változat: akik lelki üdvére áldozni a királyok királya elrendeli, és (akik) név szerint (*nʾmcšty*) a feliratban (ezen) a helyen megírva állnak, (azoknak) naponként 1 bárány, 1 *g(rēv)*, 5 *H(WPN)* kenyér, 4 *p(ās)* bor):

akik Pāḡay király uralma alatt éltek: Sāsān Āvarniyān,¹⁵¹ Frāday Frādayān, Varhrānbād Xvārayān, Aspvāray Aspvārayān, Puhray Murdēnayān, Zyāy nivaḡbād,¹⁵² [23] Šāhpuhr Vēžēniyān, Šāhpuhr Mihrbōžanayān,

akik Artaxšahr, a királyok királya uralma alatt éltek: Sādaraβ, Aβarēnay¹⁵³ királya, Artaxšahr, Marv királya, Artaxšahr, Kirmān királya, Artaxšahr, Siyān királya, Dēnay, Pāḡay király anyja, Rōday, Artaxšahrnak, a királyok királyának anyja, Dēnay, a királynók királynője Pāḡayan, Artaxšahr *bidaḡš*,¹⁵⁴ Pāḡay *hazārbaḡ*,¹⁵⁵ Dēhēn Varāz, Sāsān Sūrēn,¹⁵⁶ Sāsān Andiyān *ḡvadāv*,¹⁵⁷ Pērōz Kārēn,¹⁵⁸ [24] Gōy Kārēn, Aβursām Artaxšahr-Fri,¹⁵⁹ Gilimān a Dumbavand-i,¹⁶⁰ Rayš *spāḡbād*,¹⁶¹ Mard *diβērbaḡ*,¹⁶² Pāḡay *nivaḡbād*, Pāḡšihr Visparayān, Viḡrād Frādayān, Mihrḡvāšt Barisayān, Hōmfradād *māḡiyānbaḡ*,¹⁶³ Daran *zēnbaḡ*,¹⁶⁴ Šihray *dāḡbar*,¹⁶⁵ Vardan *āḡvarbaḡ*,¹⁶⁶ Mihray Tusarayān, Zyāy Zāḡarayān, Saypus *naḡširbaḡ*,¹⁶⁷ Xvadōy *grastbaḡ*,¹⁶⁸ Zāhēn *maḡdār*,¹⁶⁹

akik a mi uralmunk (középperzsa változat: akik Šāhpuhr, a királyok királya) alatt élnek: Artaxšahr, Nor-Širakan királya, Artaxšahr, [25] Kirmān királya,

¹⁵¹ A felsorolásban szereplő méltóságviselők neve általában két elemből áll: 1. tulajdonnév, 2. *patrónymikon* (az apa nevéből képzett név, mintegy családév) vagy méltóságnév. A patrónymikon általában -ān, -ayān vagy -iyān végződésű. A méltóságneveket kurziváltuk. Így a két elem könnyen megkülönböztethető egymástól. Egy-két esetben a tulajdonnév mellett a patrónymikon is és a méltóságnév is előfordul.

¹⁵² *nivaḡbād* a királyi ebédre szóló meghívások intézője.

¹⁵³ *Aβarēnay* valószínűleg azonos a felirat elején *Aβarḡšahr* néven említett tartománnyal, 1. 23. jz.

¹⁵⁴ *bidaḡš* magas rangú helytartó.

¹⁵⁵ *hazārbaḡ* a királyi testőrség parancsnoka.

¹⁵⁶ Sūrēn családnév, az antik forrásokban Surena. E családból származott Crassus legyőzője is.

¹⁵⁷ *Andiyān ḡvadāv* = A. ebben az esetben birtoknév, ḡv. pedig a görög *autokratór* kifejezés iráni tükörszava a nagy kiterjedésű birtokok vagy városi földkörzetek kiskirályainak jelölésére. Az egész kifejezés jelentése tehát „Andiyān ura”

¹⁵⁸ Kārēn családnév.

¹⁵⁹ *Aβursām Artaxšahr* legjelentősebb „minisztere” volt. Innen kitüntető jelzője: *Artaxšahr-Fri* „Artaxšahr kedvence”.

¹⁶⁰ *Dumbavand* iráni városnév.

¹⁶¹ *spāḡbād* a hadsereg parancsnoka.

¹⁶² *diβērbaḡ* a királyi kancellária vezetője.

¹⁶³ *māḡiyānbaḡ* a király gazdasági főnöke.

¹⁶⁴ *zēnbaḡ* a katonai felszerelések raktárainak főnöke.

¹⁶⁵ *dāḡbar* a birodalom legfőbb bírása.

¹⁶⁶ *āḡvarbaḡ* a királyi istállók főnöke.

¹⁶⁷ *naḡširbaḡ* a királyi vadászmeister.

¹⁶⁸ *grastbaḡ* a hadsereg gabonaellátási és szállítási főnöke.

¹⁶⁹ *maḡdār* a királyi főpohárnok.

Dēnay, Mēsān királynője, Šāhpuhr védenice, Hamazāsp, Viršān királya, Valayēš királyi herceg Pāḅayān, Sāsān királyi herceg, aki a kegyes alapítványok fölött áll (*pty prdkn HHSnt*), a másik Sāsān királyi herceg, aki a katoikiák felett áll (*pty ktwn HHSnt*),¹⁷⁰ Narisaf királyi herceg Pērōžayān, Narisaf királyi herceg Šāhpuhrayān, Šāhpuhr *biḏaḡš*, Pāḅay *hazārbaḏ*, Pērōž *asppaḏ*,¹⁷¹ Artaxšahr Varāz, Artaxšahr Sūrēn, Narisaf Andiyān^[26] *ḡvadāv*, Artaxšahr Kārēn, Vahnām *framadār*,¹⁷² Friyay Vēh-Andiyoy-Šāhpuhr *ḡšahraβ*-ja,¹⁷³ Sridyōḏ Šāhmust, Artaxšahr Artaxšahr-Xšnōm, Pāḡsihr Tahm-Šāhpuhr, Artaxšahr Gōdmān¹⁷⁴ *ḡšahraβ*-ja, Šašmay Nēv-Šāhpuhr, Vahnām Šāhpuhr-Xšnōm, Tirmihr Xšahrkird *dizbaḏ*-ja¹⁷⁵ Zyāy *nivadbaḏ*, Artāḅān a Dumbavand-i, Vindfarn Aḅayān Razmyōḏ és Pāḅiš^[27] Pērōž-Šāhpuhr Šunbediyān, Vārzan Gaḅ¹⁷⁶ *ḡšahraβ*-ja, Kirōsrav *biḏaḡš*, Pāḅay Visparayān, Valayēš Selōyān, Yazdbād a királynők *handarzbaḏ*-ja,¹⁷⁷ Pāḅay *safsirdar*,¹⁷⁸ Narisaf Rind¹⁷⁹ *ḡšahraβ*-ja, Tiyanay Ahmaḏān¹⁸⁰ *ḡšahraβ*-ja, Vardbaḏ *parštaybaḏ*,¹⁸¹ Yōḏmard Rastayān, Artaxšahr Vifrādayān, Aḅursām-Šāhpuhr *dariyān sārār*,¹⁸² Narisaf Bardayān, Šāhpuhr Narisafayān, Narisaf^[28] *grastpaḏ*, Ormazd *diḅērbaḏ*, Nāduy *zindānīy*,¹⁸³ Pāḅay *bariḅaḏ*,¹⁸⁴ Pāsfrād Pāsfrādayān, Aḅdgēš Dizbaḏiyān, Kirdēr *ēhrbaḏ*,¹⁸⁵ Rastay Vēh-Artaxšahr¹⁸⁶ *ḡšahraβ*-ja, Artaxšahr Biḏaḡšayān, Mihr-ḡvāšt *ganzbar*,¹⁸⁷ Šāhpuhr *framadār*, Arštād Mihrān *paḏ fravarday diḅēr*,¹⁸⁸ Sāsān *šāḅistān*¹⁸⁹ Sāsānayān, Vorōḏ *vāšārbaḏ*,¹⁹⁰ Artaxšahr Nērēš¹⁹¹ *ḡšahraβ*-ja, Bayḏād Varbaḏiyān, Kirdēr Artāḅān, Zurvāndād Bandayān, ^[29] Vinār Sāsānīyān, Mānziy *šāḅistān*, Sāsān *dāḏbar*, Vardan Nāšpādayān, Varday *virāzbaḏ*¹⁹² — mindegyiknek (olv. *HDTWBn*) 1 juh, 1 *grēv* és 5 *HWP*N kenyér, 4 *pās* bor.

Most (pedig), ahogy mi az istenek ügyében és szolgálatában fáradozunk és az istenek védenice vagyunk, és az istenek segítségével ezt az annyi sok országot haddal felkerestük, és birtokunkká tettük, hírnevet és dicsőséget szereztünk,

¹⁷⁰ Úgy látszik, hogy a hellenisztikus kori katonai települések (katoikiák) még ebben az időben sem veszítették el jelentőségüket.

¹⁷¹ *asppaḏ* a lovasság parancsnoka.

¹⁷² *framadār* a királyi parancsok továbbítója.

¹⁷³ *ḡšahraβ* ebben az időben már a városok, és pedig a királyi városok és az azokhoz tartozó földbirtokkörzet kormányzóját jelenti. A feliratban mindig csak ebben a funkcióban fordul elő; így az előtte álló név mindig egy városnak a neve.

¹⁷⁴ *Gōdmān* ezideig azonosítatlan város neve.

¹⁷⁵ *Xšahrkird* erőd Kirkuk közelében. *dizbaḏ* = várparancsnok.

¹⁷⁶ *Gaḅ* = Gay, az antik forrásokban *Gabai*.

¹⁷⁷ *handarzbaḏ* = tanácsnok.

¹⁷⁸ *safsirdār* = királyi kardhordozó.

¹⁷⁹ *Rind* ez ideig azonosítatlan város neve.

¹⁸⁰ *Ahmaḏān* = az antik forrásokban *Ekbatana*, ma Hamadan.

¹⁸¹ *parštaybaḏ* a királyi udvari szolgálat főnöke.

¹⁸² *dariyān sārār* a királyi udvarnokok főnöke, udvarnagy.

¹⁸³ *zindānīy* aörtönök főnöke.

¹⁸⁴ *ḡarībaḏ* királyi ajtónálló.

¹⁸⁵ *ēhrbaḏ* a mágusok oktató főnöke.

¹⁸⁶ *Vēh-Artaxšahr* = Seleukeia a Tigris mellett.

¹⁸⁷ *ganzbar* = kincstárnok.

¹⁸⁸ *paḏ fravarday diḅēr* a királyi levelezés kancellárja.

¹⁸⁹ *šāḅistān* = eunuch.

¹⁹⁰ *vāšārbaḏ* a kereskedelmi ügyek, vásárok, piacok főnöke.

¹⁹¹ *Nērēš* = Nīrīz városa.

¹⁹² *virāzbaḏ* = ceremóniamester.

úgy az is, aki csak utánunk élni fog, és nagy akar lenni, az is az istenek ügyében és ^[30] szolgálatában fáradozzék, hogy az istenek (olv. *y'zt<n>*) segítői legyenek, és védencükké tegyék.

Ez nekem, Ormazd *diβēr*-nek, Širay *diβēr* fiának a kezeírása.

3. A Perzsa Birodalom leírása

Az ókor utolsó nagy történetírója, Ammianus Marcellinus, aki Iulianus Apostata császár perzsa hadjáratában (i. sz. 362/363) maga is részt vett, történelmi művébe — amelyből a 353—378. évek története maradt fenn — földrajzi leírásokat is beillesztett. Ezek közé tartozik a Perzsa Birodalom ismertetése (XXIII. 6., 14., 32—35. és 75—84.), amelynek egyik értéke az, hogy a Sāsānida Birodalom satrapia-felosztását is közli.

14. Egész Perzsiára kiterjednek azok a legnagyobb tartományok,¹ amelyeket a vitaxák,² azaz a lovasság parancsnokai, a királyok és a satrapák kormányoznak — az igen nagyszámú kisebb területeket felsorolni ugyanis nehézkes és fölösleges is lenne — s ezek a következők: Assyria, Susiana, Media, Persis, Parthia, a nagyobb Carmania, Hyrcania, Margiana, a baktriaiak, sogdok, sakák, az Imauson³ innen Scythia, és ugyanezen a hegységen túl: Serica, Aria, Paropanisadae, Drangiana, Arachosia és Gedrosia.

15. Valamennyi közül legközelebb esik hozzánk Assyria, amely hírnevét, nagyságát és sokoldalú termékenységet tekintve is a legnevezetesebb. Hatalma egykor nagy népekre és területekre, gazdag vidékekre terjedt ki, de egységes elnevezést kapott, és most ezt az egészet Assziriának nevezik. Különböző bogyók és közönséges, gazdag gyümölcsök mellett található itt bitumen is, a Sosingites tó közelében, amelynek medre magába fogadja a Tigris vizét, úgy, hogy a folyó hosszas földalatti folyása után nagy távolságban tűnik fel ismét. Itt terem a szurokszerű, nyúlós nafta, amely hasonló a bitumenhez. Ha bármilyen apró madár elrepül felette, röptében megakad, lezuhan, és teljesen elmerül benne. Amikor pedig ez a folyadék égni kezd, égésével szemben az eloltásra az emberi elme semmi más eszközt nem talál, mint a homokot.

(A továbbiakban a szerző a 14. pontban felsorolt tartományokat egyenként ismerteti. Média ismertetésébe szövi bele a mágusokról és a mágiáról szóló beszámolóját.)

32. Ezeken a tájakon vannak a mágusok termékeny földjei: szektájukról és tanulmányaikról — ha már szóba kerültek — helyes lesz röviden beszámolni. Plato, a magasztos filozófiai eszmék nagynevű hirdetője misztikus kifejezéssel arra tanít, hogy a mágia nem más, mint „hagisteia”⁴, azaz: az isteni dolgok legtisztább kultusza, amely tudományhoz a régmúlt századokban a kaldeusok titkos tanítása alapján sok mindent adott hozzá Zoroastres, majd később Hystaspes, Dareios atyja, a legbölesebb király.

33. Miután (Zoroastres) merészen behatolt a Felső-India titokzatos vidékeibe, egy erdőborította magányos területre ért, amelynek mély némaság uralta

¹ A Sāsānida Birodalom satrapákra (helytartóságokra) oszlott, ezek pedig kisebb területekre (*rustāq*), s ezek körzetekre (*kūra*), amelyek központja mindig egy-egy város (vö. a Tabari-ból vett szemelvényt is). Ammianus Marcellinus csak a nagy helytartóságok neveit sorolja fel.

² A perzsa *bitaxš* szóból (= másodkirály).

³ Imaus = gör. Imaos = Himálaja.

⁴ *Hagisteia* (gör.) = szentség, szent és titokzatos tanítás.

tájait a brāhmanák magasztos szellemei foglalták el. Az ő oktatásuk alapján ismerte meg a földi mozgások s a csillagok járása törvényeit és — amennyire megérteni képes volt — a szentségek tisztult szertartásait. Abból, amit itt megtanult, sok mindent közölt a mágusok elméjével, s ezt ők gyarapítván a jövőbe látás szabályaival, gyermekeiken át tovább adják az eljövendő nemzedékeknek.

34. Ettől fogva sok századon át egészen a jelenkorig az embereknek ez az egy, zárt csoportja s az így kialakult sokaság az istenek tiszteletének szenteli magát. Azt is mondják — ha a hagyománynak hitelt lehet adni —, hogy örökké égő tűzhelyekben őrzik azt az égből alászállt tüzet, amelynek egy lángja — mint mondják — kedvező előjelenként ősidők óta az ázsiai királyok hadjárataiban is elől vonul.

35. Az ilyen eredetű emberek száma az ősidőkben csekély volt, s a perzsák hatalmasai az istenek ünnepélyes szolgálatában az ő segítségüket vették igénybe. Szentségtörésnek tartották volna közeledni az oltárhoz, vagy hozzányúlni az áldozathoz, mindaddig, amíg egy-egy mágus az előírt imaformulák kíséretében el nem végezte az előzetes öntőáldozatot. Számuk azonban az idők folyamán lassan növekedett; szilárdan megszervezett, egységes nevet viselő hatalmas néptömeggé váltak, amely saját, semmilyen fallal meg nem erősített településein lakik, engedélyt kapott a saját törvényei szerint való életre, és a vallás iránti tisztelet jegyében nagy megbecsülésben áll.

37. Ezen a vidéken készítik a méd olajat. Ha ezzel bekennek egy nyilat, és azt meglehetősen lazán felhúzott íjból kibocsátják — a gyors röpülés ugyanis eloltja tüztét —, akkor, bárhol ér célt, elolthatatlan lángra lobban, ha pedig valaki vízzel akarja eloltani, ezzel csak még hevesebb tüzet gerjeszt, és semmi mással nem oltható el, csupán homok szórásával.

38. A következőképpen készítik: a hozzáértők közönséges olajat összekevernek egy meghatározott módon elkészített fűvel, azt hosszasan tárolják, mindaddig, míg egységes masszát nem alkot, és anyaga el nem nyeri hatásosságát. A perzsák földjén azonban egy másik fajta, a sűrűbb olajhoz hasonló anyag is terem, amelyet — mint már említettük — idegen szóval naphtának is neveznek.

(Perzsia egyes tartományainak ismertetése után a szerző az ország lakosságának külsejét, jellemét és szokásait ismerteti.)

75. E sok nyelven beszélő, sokféle nép közepette az emberek ugyanúgy különböznek egymástól, mint a földrajzi viszonyok. De, hogy általánosságban ismertessük testi adottságaikat és szokásaikat: majdnem mindnyájan karcsú termetűek, bőrük sötétes vagy ónszínűen sápadt, szemük oly mereven néz, mint a kecskéké, szemöldökük félkör alakú és összeér, szakálluk nem dísztelen, hajzatuk dús és hosszú, és még lakomákon és ünnepnapokon is mindnyájan karddal övezve jelennek meg. Ezt a régi görögöknél is dívó szokást Thukydides, e szavahihető szerző szerint elsőnek az athéniek hagyták el.⁵

76. A legtöbben a kelleténél inkább adják át magukat a szeretkezésnek, és számos ágyasuk is alig elégíti ki őket. Viszont a gyermekekkel való fajtalanokodást nem ismerik, s inkább vagyoni helyzetükhöz képest több vagy kevesebb asszonyt visznek a házhoz. Ezért a sokféle szenvedély között megoszló szerelem

⁵ Vö. Thukydides I. 6.

csakhamar lelohad — hiszen a szerelmi érzést amúgyis úgy tönkreteszik a pompás lakomák, a fényűzés és legfőként a mértéktelen italozás, mint a pestis.

77. A királyi lakomákon kívül az étkezésnek nincs meghatározott ideje, kinek-kinek saját gyomra szolgál napóraként, s amikor az figyelmezteti őket, mindent megesznek, ami elébük kerül, de a jóllakás után senki sem tömi magát fölös ételekkel.

78. Elképesztő, mennyire tartózkodók és óvatosak, úgy, hogy ha alkalomadtán ellenséges területen, kerteken és szőlőkön haladnak át, semmit meg nem kívánnak, és el nem vesznek, mert félnek a méregtől és a titkos varázsolástól . . .

80. Emellett annyira elhagyják magukat, és laza tagokkal, bizonytalan és hányi-veti módon járkálnak, hogy egészen nőies benyomást keltenek. Valójában kiváló harcosok, bár inkább ügyesek, mint vitézek, és főként a távolból félelmetesek. Csak úgy ontják az üres beszédet, az értelmetlen és vad szavakat, szeretik a nagy, méltóságteljes és ijesztő szólamokat, kedvezőtlen és kedvező helyzetben egyaránt fenyegetőznek, ravaszok, gőgösek és kegyetlenek; (előkelők) a rabszolgákkal és névtelen közrendűekkel szemben élet-halál urai. Képesek élő emberek bőrét lenyúzni, hol részenként, hol egészben. Az asztalnál álló és őket kiszolgáló rabszolgának sem ásítania, sem szólnia, sem köpnie nem szabad: mihelyt a terítőként szolgáló bőrt letették, ajkukra mintha lakat kerülne.

81. Törvényeik rettenetesek, s ezek között is a legkegyetlenebbek azok, amelyek a hűtlenséget és szökést büntetik. Különösen gyalázatos az, hogy egy ember bűnéért egész rokonságát kiirtják.

A bíraskodásban olyan tapasztalt és becsületes embereket vesznek igénybe, akik kevéssé szorulnak rá mások tanácsára, s ezért csak nevetnek a mi szokásainkon; mert nálunk az ékesszóló és az állami joghoz értő kiváló embereket is gyakran mögéje helyezik a tudatlanoknak. Azt a szokást, hogy egy-egy bírót az igazságtalan ítélet miatt elítélt bírótársának lenyúzott bőrére ültettek, vagy a régmúltban is csak kitalálták, vagy ha egykor követték is, már régóta megszűnt.

83. Katonai képzettségük és fegyelmük, a szüntelen tábori- és fegyvergyakorlatok következtében is — amelyeket maguk is többször leírtak — a leg-hatalmasabb seregek szemében is félelmetesek, és különösen lovasságuk virtusában bíznak, amelyben összes előkelők és nemesaik verejtékes gyakorlatokat végeznek. Gyalogságuk a murmillo-gladiátorokhoz hasonlóan van felfegyverkezve, és lovászasokként kötelesek uraik parancsát teljesíteni. Ez a tömeg állandóan követi a lovassereget: mintha csak örök rabszolgaságra lennének ítélve, sem zsoldot, sem ajándékot nem juttatnak nekik. Ez az oly merész, és a porfelleget Mars művészetében olyannyira kiművelt nép azon a rengeteg népen kívül, amelyeket már leigázott, még továbbiakat is legyőzött volna, ha nem nyomasztaná őket a szüntelen belső és külső háborúk.

84. Különböző színekben fénylő ruházatuk úgy borítja őket, hogy — bár elől és oldalvást nyitva van, és szabadon lengeti a szél — mégis tetőtől talpig semmi sem marad rajtuk fedetlen. Lydia és Croesus legyőzése óta hozzászoktak az arany karperecek és nyakláncok, drágakövek (gemmák) és különösen a náluk nagy bőségben található gyöngyök viseléséhez.

IX. Az ókori India

NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

1. Arrianos: Indiké

(Részletek)

Arrianos (i. sz. 95—175 k.), az Antoninusok korának sokoldalú és termékeny írója, főként hadtörténeti kérdésekkel foglalkozott. Tőle származik a legterjedelmesebb ránk maradt életrajz Nagy Sándorról (részleteket közöl belőle a Görög történeti Chrestomathia, 274. l. és kk.). Nagy Sándor indiai hadjáratával való foglalkozása keltette fel érdeklődését India földrajza és története iránt is, amelyet *Indiké* c. művében dolgozott fel. Arrianos maga sohasem járt Indiában, de két kitűnő forrást sikerült találnia: Megasthenés és Nearchos emlékezéseit. Megasthenés i. e. 303 és 293 között I. Seleukos Nikatör állandó követje volt Sandrakottos (= Candragupta Maurya) király udvarában. Ilyen minőségében személyes tapasztalatból ismerhette meg egész Észak-Indiát, beleértve a görögök előtt addig ismeretlen Gangés völgyét is. Magas állása és élénk, kritikai szelleme egyaránt alkalmassá tették arra, hogy India e területeiről az első hiteles, görög nyelvű leírást nyújtsa a korai hellénizmusnak abban az időszakában, amikor a Kelettel rohamosan kibontakozó kereskedelem is a reális, nem pedig a mesészerű ismereteket igényelte. Megasthenés: *Indiké* c. műve azonban elveszett, és jórészt csak annyit ismerünk belőle, amennyit Arrianos és Strabón idéznek belőle. Hasonlóképpen csak idézetekből ismerjük Arrianos másik forrásának, Nearchosnak művét; Nearchos Nagy Sándor hajóhadának parancsnokaként vett részt az indiai hadjáratban, és visszaemlékezéseiben főként India északnyugati, általa is bejárt területeiről ad hiteles képet. Mivel magát Arrianost is fejlett kritikai érzék, a történeti valóság tisztelete tünteti ki az ókori történetírók között — ez megmutatkozik forrásainak szerencséskező kiválasztásában is —, beszámolója, közvetett jellege ellenére is, egyik legértékesebb forrása az i. e. 300 körüli Indiának. (Arrianos legjobb szövegkiadása P. Chantraine-tól való: Paris 1927, a G. Budé-féle sorozatban.)

I. Az Indos folyón kívül, nyugatra egészen a Kóphén folyóig az astakénosok és assakénosok, ind törzsek laknak. De ezek nem olyan magas természetűek, mint az Induson belül lakók, nem is olyan vitéz lelkületűek és nem olyan sötét bőriek, mint az indek többsége. Ezek egykor az asszírok alattvalói voltak, majd a médeknek, s utánuk a perzsáknak engedelmeskedtek, és földjeik után megfizették Kyrosnak, Kambyés fiának azokat az adókat, amelyeket Kyros kirótt rájuk . . .

II. Én azonban csak azt nevezem az indek földjének, ami az Indos folyótól keletre fekszik, s ennek a területnek lakóit nevezzük indeknek. Az indek földjének határai: az északi szél irányában a Tauros hegység; ezen a földön azonban már nem Taurosnek nevezik; a Tauros ugyanis a Pamphyliát, Lykiát és Kilikiát határoló tengernél kezdődik, és átszelve egész Ázsiát, a Keleti-tengerig húzódik. Mindenütt másként és másként nevezik ezt a hegyiséget, egy helyütt Parapamisosnak, másutt Émodosnak, ismét másutt pedig Imaosnak nevezik, és alighanem még további neveket is visel. Az Alexandrosszal együtt harcoló makedónok Kaukasosnak nevezték, de ez egy másik Kaukasos, nem az, amelyik a skytha földön húzódik. Így mondhatják azt, hogy Alexandros a Kaukasoson túl fekvő földeket is bejárta. Nyugat felől az Indos folyó határolja Indiát, egészen a nagy tengerig, amelybe a folyó két torkolattal ömlik; ezek a torkolatok nincsenek egymáshoz közel, úgy, amint például az Istros öt torko-

lata egymáshoz közel húzódik; inkább a Neiloséhoz hasonlít, amelynek torkolatai az egyiptomi deltát alkotják. Ugyanígy alkotja az Indos folyó is az indek földjének deltáját, s ez nem is kisebb az egyiptominál. Ind nyelven Patalának nevezik. A déli szél irányában a nagy tenger határolja az indek földjét, és ugyanez a tenger alkotja a határt Kelet felé. Déli irányban Patalát és az Indos torkolatát Alexandros, a makedónok és számos hellén maga is látta. De innen Keletre, a Hyphasis folyón túlra Alexandros már nem jutott, de néhány utazó még leírta a Gangés folyó vidékét, a Gangés torkolatát és Palimbothra városát a Gangés partján, amelyik az indek legnagyobb városa . . .

(A következő fejezetekben a szerző India földrajzát, hegységeit és vizeit ismerteti, és különös részletességgel szól India számos hatalmas folyójáról.)

V. Aki meg akarja magyarázni India folyói számának és nagyságának okát, csak magyarázza meg. Én annyit írok, amennyit magam is hallottam. Hiszen Megasthenés is feljegyezte számos más folyónak a nevét a Gangésen és az Induson kívül, amelyek mind a keleti és déli tengerbe ömlenek, és összesen ötvennyolc indiai folyót sorolt fel, amelyek valamennyien hajózhatók. Amennyire tudom, Megasthenés maga sem járta be az indek földjének nagy részét, de mindenesetre többet, mint azok, akik Alexandrosszal együtt vonultak. Ő maga azt állítja, hogy találkozott Sandrakottosszal, az indek nagyhatalmú királyával, aki még magánál Pórosnál is hatalmasabb. Tehát ez a Megasthenés állítja, hogy az indek egyetlen más nép ellen sem viselnek háborút, és mások sem harcolnak az indek ellen. Sesóstris például, az egyiptomi király, Ázsia nagy részének meghódítása után egészen Európáig hatolt előre seregével, de innen visszafordult. A skytha Idanthysros Skythiából kiindulva Ázsia számos népét hódította meg, de az egyiptomiak földjének leigázása után visszafordult. Az asszír királynő, Semiramis, kíséreltet tett arra, hogy behatoljon az indek földjére, de meghalt, mielőtt tervét végrehajtotta volna. Alexandros volt az egyetlen, aki hadat viselt az indek ellen. Sok szóbeszéd esik arról hogy Alexandros előtt már Dionysos is hadat viselt az indek ellen, és meghódította Indiát; de nem sok szó esik Héraklésről. Dionysos hadjáratának nem jelentéktelen emléke Nysa városa és a Méros hegy, s az ezen a hegységen termő borostyán, továbbá az a szokás, hogy az indek dobok és cimbalmok hangja mellett indulnak csatába, és Dionysos bakkhánsaihoz hasonlóan hímzett ruhát viselnek. Héraklésről azonban kevés emlék maradt fenn. Az a hagyomány, hogy az Aornos sziklaerődjét, amelyet Alexandros harccal elfoglalt, Héraklés egykor képtelen volt elfoglalni, szerintem csupán a makedónok dicsekvése. Ez hasonló ahhoz, hogy a makedónok a Parapamisost Kaukasosnak nevezték, bár semmi köze a Kaukasoshoz. Amikor a Parapamasidai hegységben egy barlangot figyeltek meg, kijelentették róla, hogy ez volt Prométheus titánnak az a barlangja, amelyben a tűz ellopása miatt láncra verték. Amikor a Sibai, ind törzs területére értek, és észrevették, hogy állati bőrbe burkolóznak, kijelentették, hogy a sibák Héraklés hadjáratának ideje óta maradtak itt; a sibák ugyanis husángot is hordoznak, és ökreikre ugyancsak ilyen alakú jelt égetnek be: a makedónok ebben is Héraklés buzogányának emlékét látják. Ha mindez igaz is lenne, akkor is egy másik Héraklésről, nem a Thébai-iról lenne itt szó: akár egy tyrosi, akár egy egyiptomi Héraklés lehet ez, vagy valamely más hatalmas király, aki az Industól nem messze északra fekvő területeken telepedt le.

VI. Ez az elbeszélésembe szótt kitérés intsen arra, hogy ne tartsunk hitelesnek mindent, amit egyesek összeírtak az indiai Hyphasis folyón túli területekről. De ami a Hyphasisig terjedő területeket illeti, ezekre vonatkozóan Alexandros hadjáratának résztvevői nem teljesen megbízhatatlanok. Megasthenés még azt is elmondja egy indiai folyóról, amelynek neve Silé, hogy az egy azonos nevű forrásból kiindulva végigfolyik a sileosok földjén, amely nép a folyóval és a forrással azonos nevet visel, s a folyó vizének ez a sajátossága van: vize semmit sem bír el, sem úszni, sem hajózni nem lehet rajta, mert minden azonnal a mélységbe süllyed. A folyó vize ugyanis hígabb és mintegy légneműbb minden más víznél. Az indek földjén a nyár az esős évszak, különösen a hegyvidékeken, a Parapamisos, az Émosos és az Imaos hegységben, s ezekből zúdulnak alá a hatalmasra duzzadt iszapos folyók. De nyáron India síkságain is esik az eső, úgyhogy ezek nagy része mocsárrá válik. Alexandros seregének a nyár közepén kellett menekülve elhagynia az Akesinos folyót, mert annak vize az egész síkságot elárasztotta. Mindebből arra is lehet következtetni, hogy a Neilosszal is hasonló dolog történik. Ott alighanem az aithiopiai hegységeken esik nyáron, s ettől duzzad fel a Neilos vize úgy, hogy partjain kilépve Egyiptom földjét elárasztja. Az áradás idején ez a folyó is iszapossá válik; áradása tehát nem származhatik a hó olvadásából vagy abból, hogy az „*etésios*” szelek fúvása egy időre viasszaszoritáná a folyó vizét; a hőség miatt különben sem hihető, hogy az aithiopiai hegységeket hó borítaná. Másfelől nem valószínű, hogy ezen a vidéken is ugyanakkor esik az eső, mint Indiában, hiszen Aithiopia földje más tekintetben sem különbözik az indek földjétől; az indiai folyók az aithiopiai és egyiptomi Neiloshoz hasonlóan krokodilusokkal vannak telve, és egyes halai és más vízi szörnyetegei is azonosak a Neiloséval — kivéve csupán a vízilovat; bár Onésikritos azt állítja, hogy az indiai folyókban is találhatók vízilovak. India lakóinak külseje sem sokban különbözik az aithiopokétól. Éspedig a délvidéki indek még inkább hasonlítanak az aithiópokra, ugyanolyan sötét bőrűek és fekete hajúak, csaknem annyira piszék és göndörhajúak, mint az aithiopok. Az északi vidékek lakóinak testalkata leginkább az egyiptomiakéra emlékeztet.

VII. Megasthenés kettő híján 160 indiai törzset sorol fel. Magam is egyetértek Megasthenésszel abban, hogy Indiának számos törzse van, de nem tudom elképzelni, milyen ismeretek alapján írt le ilyen pontos számot, anélkül, hogy maga bejárta volna India területének nagy részét, figyelembe véve azt is, hogy az itt élő törzsek nem igen érintkeznek egymással. Szerinte az indek egykor nomádok voltak, hasonlóan azokhoz a skythákhoz, akik nem földművelők, és szekereiken bolyongva Skythiának hol erre, hol arra a vidékére vetődnek, nem laknak városokban, és nem tisztelik az istenek szentélyeit. Hasonlóképpen az indeknek sem voltak városaik, sem az istenek tiszteletére emelt szentélyeik; az általuk leölt állatok bőrébe burkolóztak, és fakéreggel táplálkoztak. Az (ehető) fakérget az indek nyelvén *tala*-nak nevezik, s ez, hasonlóan a datolyapálmák koronájához, mintegy a fák duzzanatából alakul ki ...

(A következő fejezetekben a szerző India legendás ősi történetét, elsősorban a Dionysoszsal kapcsolatos legendákat mondja el. Dionysostól Sandrakottosig 153 király, összesen 6042 évig uralkodott.)

X. Azt is mondják, hogy az indek nem emelnek emlékműveket halottaik tiszteletére, hanem úgy vélik, hogy az elhunytak erénye s a halottak felett

zengett énekek elegendők emléküik fenntartására. India városainak számát pontosan nem tudnám leírni, annyi városuk van . . . A folyam menti és tengerparti városokat fából építik, a vályogtéglából épült házak ugyanis nem lennének tartósak az esőzés és a partjaikból kilépő s a síkságokat elárasztó folyók okozta árvizek miatt. Azok a városok azonban, amelyek kiemelkedő és kopár csúcsokon épültek, téglából és vályogból készülnek. India legnagyobb városának neve Palimbothra, a prasiosok földjén, az Erannoboas és a Gangés összefolyásánál. A Gangés India legnagyobb folyója, az Erannoboas pedig a harmadik India folyói között; a többi folyónál nagyobb, de mögötte marad a Gangésnek, miután maga is a Gangésbe ömleszti vizét. Megasthenés azt állítja, hogy a város hossza mindkét irányban, ott, ahol a legnagyobb: 80 stadion, szélessége pedig 15 stadion. A várost 6 plethron szélességű és 30 könyök mélységű árok veszi körül, a városfalon 570 bástya van elhelyezve, és 64 kapu vezet rajta át. Az is fontos jelenség Indiában, hogy minden ind ember szabad, nincs közöttük rabszolga. Ebben a vonatkozásban a lakedaimoniak megegyeznek az indekkel; a lakedaimoniaknál azonban a heilóták rabszolgasorban vannak, és rabszolgamunkát végeznek, Indiában viszont egyáltalán nincs rabszolga, legkevesbé maguk az indek közül.

XI. Az összes indeket nagyjából 7 osztályba sorolják. Ezek közül az elsőt alkotják a bölcsek; ezek szám szerint kevesebben vannak a többiekénél, de hírnevük és tiszteletük révén fölöttük állnak. Semmilyen testi munkára nincsenek kötelezve, és jövedelmükből semmit sem kell a közösség kincstárába (*koinon*) átadniuk. Röviden kifejezve: a bölcseket semmilyen kötelezettség nem terheli, csupán az isteneknek kell áldozatot bemutatniuk az indek közösségeért. Ha valaki magánáldozatot mutat be, a bölcsek egyike irányítja őt, mert úgy hiszik, hogy másként az áldozat nem lenne kedves az isteneknek. Kizárólag ők értenek az indek közül a jósláshoz, s a bölcseken kívül senkinek sem szabad jövendőlnie. Jósolataik az időjárásról szólnak, de (jósolnak akkor is, ha) közös veszedelem fenyeget. Egyes személyeknek magánjellegű jóslatot nem szabad adniuk, vagy azért, mert jóstehetségük ilyen apróságokra nem terjed ki, vagy pedig azért, mert méltatlan számukra ilyesmivel fáradozni. Aki jóslatában már három ízben tévedett, semmi más büntetést nem szenved, csupán azt, hogy a jövőben hallgatnia kell. Ha egyszer egyiküket hallgatásra kötelezték, nincs ember, aki valaha is szóra bírhatná. Ezek a bölcsek ruhátlanul élnek, télen a napon, szabad ég alatt tartózkodnak, nyáron pedig, amikor a nap heve nagyon erős, réteken és mocsarak között hatalmas fák alatt, amelyeknek árnyéka Nearchos szerint körben 5 plethronra is kiterjed, úgy, hogy egyetlen fa árnyékában tízezren is hűsölhetnek; ily hatalmasak ezek a fák. Gyümölcssel és fakéreggel táplálkoznak; a fakéreg ugyanolyan édes és tápláló, mint a datolyapálma gyümölcse.

Utánuk következik a második osztály, a földművesek, akik szám szerint az indek többségét alkotják. Ezeknek nincsenek harci fegyvereik, nem foglalkoznak katonáskodással, csupán a földet művelik, és ők fizetik az adót a királynaknak és azoknak a városoknak, amelyek önállóak. Ha az indek egymás között hadat viselnek, akkor sem szabad bántaniuk a földön dolgozókat és pusztítaniuk magát a földet; a katonák egymással harcolnak, és egymást öldökölik, ahogy csak bírják, s a földművesek közben mellettük nyugodtan szántanak, szedik a gyümölcsöt, nyесik a fát, és végzik az aratást.

A harmadik helyen állnak az indek között a kecskepásztorok, juhásztorok és tehénpásztorok. Ezek nem laknak sem a városokban, sem a falvakban

hanem a hegyek között nomád életet folytatnak; nyájaik után ők is adót fizetnek, s a földeken madarakra és vadakra vadásznak.

XII. A negyedik osztály a kézműveseké és kereskedőké. Ezek szolgáltatásokra kötelezettek, munkájuk után adót fizetnek, kivéve a katonai célra végzett munkát. Ezért a közös kincstárból bőrt is kapnak. Közéjük tartoznak a hajóácsok és a folyami hajósok is.

Az indek ötödik osztályát a harcosok alkotják; szám szerint a földművesek után a második helyen állnak, de ők élvezik a legnagyobb szabadságot és jólétet. Kizárólag harci tevékenységgel foglalkoznak. Fegyvereiket mások készítik a számukra, lovaikat mások nyújtják nekik, a táborban mások szolgálják ki őket, és szolgálók gondozzák lovaikat, tisztogatják fegyvereiket, hajtják elefántjaikat, tartják rendben és vezetik kocsijaikat. Ők maguk akkor, amikor harcolni kell, küzdenek, béke idején pedig a jólétet élvezik. A közös kincstárból akkora juttatást kapnak, hogy ebből másokat is bőven elláthatnak.

A hatodik helyen állanak az indek között az úgynevezett felügyelők. Ezek tartanak szemmel mindent, ami a földeken s a városokban történik, és mindezt jelentik a királyoknak — azokon a területeken, ahol királyok uralkodnak —, illetve a hatóságoknak, az önálló városok területén. Nem szabad semmilyen valótlanul jelenteniük, és még nem is történt meg, hogy egy ind embert hazugsággal lehetett volna vádolni.

A hetedik helyen azok állanak, akik a királlyal vagy — az önálló városok területén — azok előljáróival a közügyekről tanácskoznak. Ez az osztály tömegét tekintve kicsiny, de bölcsességével és igazságosságával valamennyi közül kiemelkedik. Közülük választják a tisztviselőket, a helytartókat, kormányzókat, kincstárosokat, hadvezéreket, a hajóhad parancsnokait, az ügyintézőket és a mezei munkák előljáróit.

Egyetlen osztály tagjai sem házasodhatnak más osztályból, például a földművesek a kézművesek közül és viszont. Senkinek sem szabad továbbá egy időben két foglalkozást űznie, és foglalkozását nem szabad másra felcserélnie; pásztorból nem lehet földművelő, és kézművesből nem lehet pásztor. Csupán a „bölcsek” osztálya van nyitva valamennyi osztály számára, mivel a bölcsek tevékenysége nemcsak hogy nem könnyű, hanem minden másnál fáradtságosabb.

(A következő fejezetekben a szerző India állatvilágát, elsősorban a tigrist és az elefántot, továbbá a vadászat módszereit írja le.)

XVI. Az indek Nearchos közlése szerint lenvászon ruhát viselnek, s ennek anyagát azokról a fákról nyerik, amelyekről már szóltam. Vagy ez a len fehérebb minden más lenvászonnál, vagy pedig bőrük sötét volta tünteti fel vásznukat oly ragyogó fehérnek. A comb közepéig erő vászoninget viselnek, és köpenyüket vagy vállukra borítják, vagy fejük köré tekerik. Elefántcsontból készült fülbevalót csak a leggazdagabb indek viselnek, mert nem az összes indek viselhetik ezt. Nearchos azt is elmondja, hogy szakállukat hol ilyen, hol olyan színre festik; egyesek fehér szakállukat még inkább megfehérítik, mások sötétebbre festik. Akadnak vörös színű, bíborszínű és fűzöld szakállak is. A tekintélyesebb indek a nyári hőség ellen ernyőkkel védekeznek. Fehér bőrből készült lábbelit viselnek, és ezeket igen gondosan kidolgozzák. Cipőjük sarka széles és magas, hogy magasabbaknak tűnjenek.

Az indek fegyverzete nem egységes. Gyalogosaik akkora íjat viselnek, amekkorára az íjhordozó testmagassága; íjaikat a földre helyezik, bal lábukkal meg-

nyomják, és így feszítik ki, a húrt messze hátra húzva. Nyilaik csaknem három könyök hosszúak. Egy ind harcos nyilának semmi sem tud ellenállni, sem a pajzs, sem a páncél, sem bármilyen, még erősebb védőfegyver. Bal kezükben nyers ökörbőrből készült pajzsot viselnek, amely keskenyebb a pajzhordozó testénél, de majdnem eléri a testmagasságot. Egyesek nyíl helyett dárdát viselnek. Mindnyájuknak van kardjuk is; ez lapos, és hossza nem kevesebb a három könyöknél. Amikor közelharcra kerül a sor — ez azonban nem egykönnyen fordul elő az indek egymás közötti harcaiban —, a kardot két kézzel emelik csapásra, hogy az ütés erősebb legyen. Lovasaik két lándzsát viselnek (ezek az ún. *saunion*-lándzsára emlékeztetnek), továbbá egy, a gyalogosokénál kisebb pajzsot. Lovaik nincsenek felnyergelve, sem görög vagy kelta módra felszerszámozva. A ló szájának végét nyers bőrből készített és körbe varrott bőrszija veszi körül, s ebben nem túlságosan éles réz vagy vas ösztökék vannak elhelyezve, úgy, hogy hegyük a ló szája felé fordul. A gazdagabbak elefántcsont-ösztökéket használnak. A lovak szájába nyárs alakú vasdarabot helyeznek el, és erre erősítik a gyeplőt. Amikor a gyeplőt meghúzzák, a nyárs zablázza a lovat, a hozzá erősített ösztökék megsúrják az állatot, és arra kényszerítik, hogy engedelmessédjék a gyeplőnek.

XVII. Az indek erőteljes és magas termetűek, de sokkal könnyedebbek a többi emberekénél. Hátasállatként leginkább a tevét, lovat és szamarat használják, a gazdagok pedig az elefántot. Az indiai királyok hátasállata az elefánt. Előkelőség tekintetében második helyen a négylovas fogat áll, harmadik helyen pedig a teve. Egyetlen lóval vontatott szekéren utazni viszont szégyenletes dolog. Asszonyaik közül a legokosabbak semmi pénzért nem követnének el bűnt, de ha egy asszony elefántot kap ajándékba, odaadja magát az ajándékozónak. Maguk az indek sem tartják bűnnek az elefántért való szeretkezést, mert megtisztelő a nőkre nézve, hogy szépségüket annyira becsülik. A házasságkötéskor nem adnak és nem fogadnak el semmilyen ajándékot. A férjhez adandó lányokat szülei a főtérre viszik, és díjul tűzik ki annak, aki birkózásban, ökölvívásban, futásban vagy valamilyen más férfias tettben kitűnik. Az indek kenyeret esznek, és a hegylakók kivételével földműveléssel foglalkoznak. Ez utóbbiak a vadak húsával táplálkoznak.

Ennyit tartottam szükségesnek elmondani az indekről, főként annak az alapján, amit Nearchos és Megasthenész, ez a két tekintélyes szerző, megírt. Mivel azonban művemnek nem célja az indek szokásainak feljegyzése, hanem annak elbeszélése, miként jutott el Alexandros hajóhada Indiából Perzsiába — tekintessék mindez elbeszélésem egy kitérésnek.

2. Manu törvényeiből

(Mānava Dharmaśāstra)

Az ind felfogás szerint három főcélja van az ember életének: a *dharma* (a törvény, a vallási kötelesség), az *artha* (a haszon, a gazdagság) és a *kāma* (a szerelem, az élvezet). Indiában mindháromnak megvan az irodalma, ezen belül azonban különös tiszteletben részesült a Mānava Dharmaśāstra, mely ha nem is része az isteni kinyilatkoztatáson alapuló vallási irodalomnak, a *Sruti*-nak, de beletartozik a „szent hagyomány”, a *Smṛti* körébe. Az ind hagyomány szerint az első Manu, az emberiség mitikus ősapja volt a mű szerzője — mintegy harminc millió éve. Valójában a néhány évszázad alatt kialakult szokásjog összefoglalása ez, amelynek több megfogalmazása is létezett, s ez legfeljebb az

i. sz. I. századra megy vissza, de lehet, hogy a Gupta-korba tartozik, tehát az i. sz. IV. századba.

A *Mānava Dharmaśāstra*, a „Manu-féle Törvénykönyv” tehát nem rendszeres törvénykódex, hanem az orthodox hinduk számára szolgáló előírásgyűjtemény, mely tárgyalja a világ teremtését, a bráhmana kötelességeit a négy életkorban, a király kötelességeit, a polgári, a büntető és a családjogot, a három további *varṇa*, azaz „rend”, tehát a kṣatriyák, a vaiśyák és a śūdrák kötelességeit, a kasztrendszert, továbbá a vallási életet és szabályokat, valamint a lélekvándorlást. A śloka versmértékben írott 12 könyv tehát felöleli mind a vallási, mind a világi jogot, s a korai ókorban kialakult szokásjog lefektetése mellett viszonylag késői rendelkezéseket is tartalmaz, hirdetve e műben a bráhmana-rend felsőbbbségét.

A fordítás alapjául vett szövegkiadás *Mānava Dharmaśāstra. The Code of Manu. Crit. ed. by J. Jolly. London 1887. (Trübner's Oriental Series.)* Fordítások: *The Laws of Manu. Transl. by G. Bühler. Oxford 1886. (The Sacred Books of the East, Vol. XXV.)* és *Законы Ману. Перевод С. А. Эльмановича. Москва 1960. (Памятники Литературы Народов Востока, Переводы П.)*

Rabszolgaság

VIII. 415. A rabszolgák (*dāsa*) fajtája a következő hét: a harci lobogó alatt elfogott, az eltartásért felfogadott szolga, a házban született, a vásárolt és az ajándékba kapott, az őstől örökölt és a büntetésből lett rabszolga.

VIII. 416. A feleség és a fiú és a rabszolga (*dāsa*): mindhárman vagyonra jogosulatlanok vannak nyilvánítva; akinek a tulajdonában vannak ezek, azé az a vagyon, amit ezek szereznek.

VIII. 417. A bráhmana nyugodtan eltulajdoníthatja rabszolgája (*śūdra*) vagyonát; mivel ennek semmi sem a sajátja, az ura tehát elveheti tőle a vagyonát.

IX. 179. Aki egy rabszolga (*śūdra*) fiaként születik akár egy rabszolganőtől (*dāsi*), akár egy rabszolga (*dāsa*) feleségétől, az, ha (az apja őt) elismeri, megkaphatja az (örök)részét — így van lerögzítve a törvény.

VIII. 177. Az adós a hitelezőnek munka révén is kiegyenlítést szolgáltathat, az azonos és az alacsony kaszt (*jāti*)-beli; a magasabb (kasztbeli) viszont megadhatja azt lassanként.

IX. 229. A kṣatriya-, a vaiśya- és a śūdra-születésű pedig, nem tudván megadni a bírságot, tartozása kiegyenlítéséhez eljuthat munka révén; a bráhmana megadhatja lassanként.

Kasztok

I. 31. A mindenség felvirágzásának érdekében szájából, karjából, combjából és lábából megteremtette (Brahman) a bráhmanát, a kṣatriyát, a vaiśyát és a śūdrát.

I. 87. Ennek az egész világmindenségnek a fenntartása végett pedig ő, a nagyfényességű, külön-külön kijelölte a hivatását a szájából, a karjából, a combjából és a lábából születetteknek.

I. 88. A tanítást és a (Veda)tanulmányozást, az áldozatot (sajátmagáért), valamint az áldozatbemutatást (másokért), az adományozást és az adományok elfogadásának a jogát a bráhmanáknak jelölte ki.

I. 89. A nép megvédését, az adományozást, az áldozatot, a (Veda) tanulmányozást és az érzéki élvezeteket terén a mérsékletet a kṣatriyának jelölte ki.

I. 90. A marhák gondozását, az adományozást, az áldozatot és a (Veda)-tanulmányozást, a kereskedést, a pénzkölcsönzést és a földművelést a vaiśya-nak.

I. 91. A śūdrának viszont az Ūr egyetlen tevékenységet írt elő: ezeknek a varnáknak a szolgálatát irigység nélkül.

I. 93. A legkiválóbb testrészből való születés következtében, az elsőszülöttség következtében, a Vedának a tulajdonában léte következtében ennek az egész teremtet-világnak joggal a brāhmaṇa az ura.

I. 96. A teremtmények közül a lélekkel rendelkezőket tartják a legkiválóbbaknak, a lélekkel rendelkezők közül az értelemmel rendelkezőket, az értelemmel rendelkezők között a legkiválóbbaknak az embert, az emberek között a brāhmaṇákat.

VIII. 279. Ha a legalacsonyabb kasztból származó bántalmaz egy magasabbhoz tartozót, valamely testrészével, akkor ezt le kell vágni ennek — ez Manu utasítása.

VIII. 413. Egy vett vagy nem vett śūdrával (brāhmaṇa ura) szolgálatát végeztethet, ezt ugyanis a brāhmaṇa szolgálatára teremtette a Magától-létező (= *Svayambhu*).¹

VIII. 414. A śūdra, még ha ura fel is szabadította, nem szabadul fel a rab-szolgaságból; ez ugyanis ebbe született bele, ki juttatja hát ki ezt ebből?

VIII. 418. A vaiśyákkal és a śūdrákkal gondosan végeztesse a tevékenységüket (a király); ezek ugyanis, a tevékenységüket elhagyva, megrendítik ezt a világot.

IX. 322. A kṣatriya-rend a brāhmaṇa-rend nélkül nem gyarapszik, a brāhmaṇa-rend sem boldogul a kṣatriya-rend nélkül; a brāhmaṇa-rend és a kṣatriya-rend egyesülve boldogulnak itt és ott (= ezen és a másvilágon).

X. 96. Aki, bár kasztja (*jāti*) szerint igen alacsony, mohóság következtében a magasabb rangúak tevékenységéből él, azt a király, vagyonától megfosztva, azonnal száműzze.

X. 97. Jobb a saját kötelesség (*dharma*) rosszul végezve, mint a másik kötelessége jól végezve; a másik kötelessége szerint élő ugyanis azonnal kikerül a kasztjából (*jāti*).

X. 99. A śūdra, ha nem tud szolgálatot végezni a kétszületésűeknél (*dvi-jaṇman*),² ha fiai és felesége elpusztulása fenyegeti, élhet kézművesmunkákból.

X. 121. A śūdra, megélhetést keresve, szolgálhatja a kṣatriyákat, vagy gazdag vaiśyát szolgálva is megszerezheti a megélhetését a śūdra.

X. 129. A śūdrának vagyont gyűjtenie nem szabad, még ha képes is rá; a śūdra ugyanis vagyont szerezvén a brāhmaṇákat károsítja meg.

X. 64. Ha egy brāhmaṇától és egy śūdra nőtől született lánynak magasabb kasztbelitől lesz gyermeke, (akkor) az alacsonyabb (kasztbeli) a magasabb kasztba (*jāti*) jut a hetedik nemzedéktől.

X. 65. A śūdra (így) brāhmaṇa-sorba kerül és a brāhmaṇa śūdra-sorba, de tudja meg (az ember), hogy a kṣatriyától és a vaiśyától születettel ugyanígy van.

XI. 127. A brāhmaṇa megölése (büntetésének) a negyede van előírva egy kṣatriya megölése esetében, a vaiśya esetében a nyolcada, s tudni kell, hogy egy erényes śūdra esetében a tizenhatoda.

¹ Vagyis Brahman, a teremtő isten.

² Azaz a három felső varnába tartozóknál.

VII. 2. A rítusnak megfelelően a Vedák által előírt felszentelést elnyert kšatriyának el kell látnia ennek a mindenségnek a védelmezését a törvénynek megfelelően.

VII. 3. Mikor ugyanis az emberiség király nélkül a félelem következtében mindenfelé szétszéledt, megteremtette az Úr a királyt ennek a mindenségnek a megvédése céljából,

VII. 4. Indrának, a Szélnek (*Anila*-nak), Yamának és a Napnak (*Arka*), s a Tűznek (*Agni*) és Varuának, s a Holdnak (*Candra*) és a gazdagság Urának³ az örök részecskéit elvéve.

VII. 5. Mivel az istenek eme részecskéiből lett teremtvé a király, ezért ez minden élőlényt felülmúl a fényességével.

VII. 6. Szemét és szívét ragyogtatja a Nap módjára ő, és a földön senki sem képes ránézni.

VII. 7. Ő a Tűz (*Agni*) és a Szél (*Vāyu*), ő a Nap (*Arka*), a Hold (*Soma*), ő az igazság királya (*dharmarāj*),⁴ ő Kubera, ő Varuṇa, ő a nagy Indra a hatalma folytán.

VII. 20. Ha a király nem róna ki büntetést éberen a büntetést-érdemlőkre, (akkor), mint a halakat a nyárson, megsütnék a gyengéket az erősebbek.

VII. 21. A varjú felfalná az áldozati kalácsot, és a kutya nyaldosná az áldozatot, s senkinek sem maradna meg a tulajdona, és bekövetkeznék a hitványabb felülkerekedése.

VII. 24. Megromlana az összes varṇa, leomlanának a korlátok, bekövetkeznék az egész emberiség forrongása a büntetés bizonytalansága következtében.

Adók

VII. 127. A vásárlásnak és az eladásnak az útját és az élelmet a fűszerekkel együtt és a vagyon biztosítását gondosan figyelembe véve, fizetessen adót a kereskedőkkel (a király).

VII. 128. (Arra), hogy a király és a munkák végzője részesüljön a haszonból (= a munka gyümölcséből), erre ügyelve határozza meg a király az országában az adókat.

VII. 129. Úgy fogyasztja apránként az ennivalót a pióca, a borjú és a méh, ahogyan a királynak apránként kell a birodalmából az évi adót beszednie.

VII. 130. A marhának és az aranynek az ötvened részét kell beszednie a királynak, a szemeseknek (= gabonáknak) a nyolcad, hatod vagy tizenketted részét.

VII. 131. Hasonlóképpen beszedheti a hatod részét a fának, a húsételnek és a vajnak, valamint az illatszereknek, a gyógyfüveknek és a fűszereknek, továbbá a virágoknak, a gyökereknek és a gyümölcsnek,

VII. 132. S a leveleknek, a konyhanövényeknek és a fűnek, s a bőröknek meg a nádból-készítettnek, továbbá az agyagedényeknek, valamint minden kőből-készítettnek.

³ Kubera, a gazdagság istene.

⁴ Vagyis Yama, a halálisten, aki a halál után a *dharma* (a kötelesség) teljesítése felől ítélkezik.

VII. 138. A kézművesekkel és az iparosokkal és a saját munkájukból élő sūdhrákkal minden hónapban egyszer munkát végeztethet a király (*mahipati* = „a föld ura”).

VII. 139. Ne vágja el magának és másoknak a gyökerét túlságos kapzsiság következtében; a saját gyökerét elvágva ugyanis tönkreteszi magát és azokat.⁵

Család

III. 13. A sūdhrának egy sūdra nő van kijelölve a feleségéül, az (= egy sūdra nő) és a sajátja (= saját kasztjabeli nő) a vaiśyanak; ezek ketten pedig és a sajátja a kṣatriyának (*rājan*), s ezek (hárman) és a sajátja a brāhmaṇának (*agrajanman*).

3. Kauṭilya Arthasāstrájából

Az *Arthasāstra* („A haszon tankönyve” vagy „A politika tudománya”) a régi India gazdasági, állami és politikai rendjére vonatkozólag a legértékesebb forrásunk. Szerzőjeként az ind hagyomány Kauṭilyát emlegeti, s ezt azonosítja Candraguptának, a Maurya-dinasztia megalapítójának Cāṇakya nevű főminiszterével, aki nagy szerepet játszott a korábbi, Nanda-dinasztia megdöntésében és Candragupta trónra kerülésében, s kiváló államférfi volt és az erős királyi hatalom híve. Ennek a hagyománynak azonban, amely szerint tehát az i. e. IV. század vége és a III. század legeleje lenne a mű keletkezésének időpontja, az európai tudósok nagyobb része nem ad hitelt, s bár lehetséges, hogy Cāṇakya már készített egy ilyen kézikönyvet az uralkodó számára a kormányzáshoz, de e ránk maradt munka inkább a Gupta-korból származhatik, tehát az i. sz. IV. század tájáról.

Az Arthasāstra, mint erre e cím is utal, a gazdaság megteremtéséhez szükséges tudnivalókat foglalja össze az uralkodó számára, s az állam helyes vezetésével és kormányzásával foglalkozik. Részletesen tárgyalja a mezőgazdaság, a kézművesipar és a kereskedelem, valamint a jog, a külpolitika és a háború kérdéseit, s a fegyveres erőekkel és a hadászattal is foglalkozik. A (verses betétekkel) prózában írott munka 15 könyvből (*adhi-karana*) áll, amelyekben összesen 150 fejezet (*adhyāya*) van. Az egész mű 180 paragrafust (*prakaraṇa*) tartalmaz.

A fordítás alapjául vett szövegkiadás: Arthasāstra of Kauṭilya. Ed. by J. Jolly and R. Schmidt. (Text and Notes.) Vol. I–II. Lahore 1923–1924. (The Punjab Sanskrit Series, No. 4.) Egyéb szövegkiadások: The Arthasāstra of Kautalya. Ed. by T. Ganapati Sāstri. Part I–III. Trivandrum 1924–1925. (Trivandrum Sanskrit Series, No. LXXXII.) és The Arthasāstra of Kaṭilya. Ed. by R. Shama Sastri. Mysore 1909. (Bibliotheca Sanskrita, No. 37.) Fordítások: Kauṭilyam Arthasāstram. Архашастра или наука политики. Издание подготовил В. И. Кальянов. Москва—Ленинград 1959. (Az előbbi szövegkiadásé.) és Kautilya's Arthasāstra. Transl. by R. Shamasastry. Mysore 1915¹, 1960². (Az utóbbi szövegkiadásé.) Irodalom: M. V. Krishna Rao: Studies in Kautilya. Delhi 1958².

II. könyv: Az uralkodó magatartása

1. fejezet

19. §. Az ország benépesítése (*nivēṣa*)

Népesítse be (az uralkodó) a régebben is meglevő, valamint a régebben még nem levő területet is egyrészt más országok lakosainak a betelepítése révén,

⁵ A magát alattvalói által fenntartó uralkodót a gyökerek útján (ajulról) táplálkozó növényhez hasonlítja; s a figyelmeztetés szerint a király túlságos kapzsisága maga és alattvalói tönkretételét jelenti.

másrészt a saját országa sűrűn lakott területei népességfeleslegének az áttelepítése útján.

Létesítsen falvakat (*grāma*), melyeknek határai egy vagy két *krōṣa*-t tesznek ki, s főként földművelő *śūdrák* a lakói, és ezekben legalább száz, de legfeljebb ötszáz család lakjék, akik kölcsönösen védelmezik egymást.

A falvak határát folyók, hegyek, erdők, tüskés bozótok, szakadékok, föld-sáncok vagy fák, mégpedig: *śālmali*, *śami* vagy *kṣīravrkṣa* képezzék.

Létesítsen nyolcszáz falunként egy *sthānīya*-t (nyolcszáz falu megvédésére alkalmas, erősített várost), négyszáz falunként egy *drōṇamukha*-t (kerületi székhelyet), kétszáz falunként egy *khārvaṭika*-t (járási székhelyet), tíz falu összekapcsolása révén pedig egy *saṅgrahana*-t (köz(ös)séget).

Erődítményeket kell felállítani a királyság határain, ellátva azokat határőrséggel (*antapāla*), akiknek kötelessége a királyságba való belépőhelyek védelme. A királyság belső területének őrzése a csapdát állító örök (*vāgurika*), az íjászok (*śābara*), a vadászok (*pulinda*), a candálák és a vad törzsek (*araṇyacara*) feladata.

Azoknak, akik áldozatokat mutatnak be, a szellemi vezetőknek, a papoknak és a Vedákban jártasoknak *brahmadeya* földeket kell ajándékozni, amelyek elegendő termést nyújtanak, és mentesek adóktól és bírságoktól (*adaṇḍa-karāṇi*).

A felügyelőknek, a könyvelőknek, a *gopa*-knak, a *sthānika*-knak, az állatorvosoknak (*anikastha*), az orvosoknak, a lóidomítóknak és a futároknak szintén földeket kell adományozni, amelyek nem adhatók el, és nem zálogosíthatók el.

Megművelésre előkészített földeket adófizetőknek (*karada*) csak az életük tartamára (*ekapuruṣikāṇi*) lehet adni. Az elő nem készített földek nem vehetők el a megművelésre előkészítőktől.

El kell kobozni a földeket azoktól, akik nem művelik meg, és másoknak kell adni, vagy megművelhetik azokat a falusi munkások (*grāmabhṛtaka*) és a mesteremberek (*vaidehaka*), nehogy azok a tulajdonosok, akik nem művelik. megfelelőképpen azokat, kevesebbet fizessenek (a kormánynak). Ha a földművelők adójukat könnyen fizetik, előnyben részesíthetők a gabona, a szarvasmarha és a pénzjuttatások alkalmával.

A király a föld megművelőinek csak olyan kedvezményeket és engedélyeket (*anugraha-parihārau*) adjon, amelyek a kincstár gyarapodását szolgálják, és kerülje az olyanokat, amelyek azt kimerítik.

A király, ha a kincstár ki van merítve, akkor felemészti a polgároknak és a falusi embereknek az életlehetőségét. Új települések létesítése alkalmával vagy egyéb hasonló esetekben csökkenteni kell az adókat.

Atyai jóssággal kell (az uralkodónak) szemlélnie azokat, akik az adócsökkenés időszakán túljutottak.

Legyen kezdeményezője az uralkodó a bányászatnak és az iparnak, a szálfatermésnek és az elefántligetek hasznosításának, nyújtson kedvezményeket a szarvasmarha-tenyésztés és a kereskedelem számára, létesítsen utakat a szárazföldi és vízi forgalom számára és építsen vásárvárosokat (*paṇyapattana*).

Hasonlóképpen létesítsen víztárolókat, amelyeket állandó forrásból vagy egyéb helyről szerzett vízzel kell feltölteni. Telekkel, utakkal, faanyaggal és más szükséges dolgokkal lássa el azokat, akik saját maguk víztárolókat építenek. Ugyanúgy járjon el azokkal, akik zárandokhelyeket (*punyasthāna*) és ligeteket létesítenek.

Mindazoknak, akik távol tartják magukat a közös építkezéstől, el kell küldeniük szolgálkat és az ökreiket a munka elvégzésére, részt kell venniük a kiadásokban, de a haszonra nem tarthatnak igényt.

A király gyakorolja a tulajdonjogát (*svāmya*) a halászat, a révátkelők, a terménykereskedelem (*haritapaṇya*) terén s a víztárolókat és a tavakat illetően.

Mindazokat, akik nem törődnek a rabszolgáik (*dāsa*), a zsoldosaik (*āhitaka*) és rokonaik igényeivel, meg kell tanítani kötelességükre.

6. fejezet

24. §. A pénzbeszedő bevételi feladata

A pénzbeszedő (*samāhartṛ*) ügyeljen fel a megerősített helyekre (*durga*), a földterületekre (*rāṣṭra*), a bányákra (*khaṇi*), a gátrendszerekre (*setu*), az erdőkre (*vana*), a marhakarámokra (*vraja*) és a kereskedelemre (*vaṇikpaṭha*).

Az erődítmény (*durga*) (bevételei a következők): a vámok (*śulka*), a bírságok (*daṇḍa*), a mértékek (utáni adók) (*pautava*), a városi előljáró (*nāgarika*) a pénzverések felügyelője (*lakṣanādhyaṭṭha*), (valamint) a menetlevelek felügyelője (*mudrādhyaṭṭha*) (bevételei), a szeszes italok (*surā*), a mészárszékek (*sunā*), a fonalak (*sūtra*), az olaj (*taila*), az olvasztott vaj (*ghṛta*), a cukor (*kṣāra*), az aranyművesek (*sauvarnika*), az áruraktárak (*paṇyasamsthā*), a prostituáltak (*veśyā*), a szerencsejátékok (*dyūta*), a házhelyek (*vāstuka*), az iparosok és mesteremberek társulatai (*kāruṣilpigaṇa*), az istenségek felügyelői (*devatādhyaṭṭha*) (bevételei) és a kapu- és idegenadó (*dvārabāhirkādeya*).

A földterület (bevételei): a (királyi) szántóföldek (*sītā*), a (beszolgáltatandó termék)hányad (*bhāga*), a papi adó (*bali*), a (pénzbeli) adó (*kara*), a kereskedők (*vaṇij*), a folyók felügyelője (*nadīpāla*), a révek (*taras*), a hajók (*nau*), a városok (*paṭṭana*), a legelők (*vivita*), az országutak (*varṭani*), a börtönök (*rajjū* = kötél) és a tolvajok börtönei (*corarajjū*).

A bánya (bevételei): az arany, az ezüst, a gyémántok, a drágakövek, a gyöngyök, a korallok, a kagylóhéjak, a fémek, a só és más, sík területeken nyert ásványok és a hegyekből származó fémek.

III. könyv

13. fejezet

65. §. A rabszolgákra (vonatkozó) szabályok

Annak a férfirokonnak, aki — olyanon kívül, aki már az anyja méhében rabszolga (*udaradāsavrajam*) — áruba vagy zálogba bocsát a nagykorúsága elérése előtt (*apṛāptavyavahāra*) egy *ārya* születésű (*āryapṛāṇa*) *śūdra*-t, tizenkét paṇa (ezért) a pénzbüntetés. Ha *vaiśya*-t (bocsát áruba vagy zálogba), (akkor ennek) kétszerese; ha *kṣatriya*-t, (akkor) a háromszorosa; ha *brāhmaṇa*-t, a négyszerese. Más embernek (vagyis olyanak, aki nem rokon, ha *śūdra*-val teszi ezt, akkor a fent említett pénzbüntetések közül) az első, (ha *vaiśya*-val, akkor) a középső, (ha *kṣatriya*-val, akkor) a legnagyobb és (ha *brāhmaṇa*-

val, akkor) kivégzés a büntetés, valamint (ugyenezek) a vásárlóknak és az üzletkötésnél jelenlevőknek (*śrotr*) (is). A *mleccha*-k ivadékait eladni vagy elzálogosítani: nem vétség. Az *ārya* számára viszont nincs rabszolgaság (*dāsabhāva*).

Mindazonáltal egy *ārya*-t zálogba bocsátva, a családját ért vagy a börtön (*bandhana*) által jelentett, vagy a háztartási eszközöket (*tūrya*) fenyegető szerencsétlenség esetén, és a váltságdíjat előteremtve, a fiatalokút (*bāla*) vagy azt, aki (hozzá) segítséget ad, váltsák ki legelsősorban (a rokonok)!

Aki elzálogosította magát, ha egyszer megszökött (*niṣpatita*), maradjon meg (rabszolgasorban). Akit más bocsátott zálogba, az, ha kétszer (megszökött, akkor maradjon meg rabszolgasorban). Mindkettő (maradjon meg rabszolgasorban), ha egyszer (szökve) más országba igyekezett.

Annak, aki a rabszolga vagyoniát eltulajdonítja, a fele legyen a büntetése, mint annak, aki megfosztja *ārya* helyzetétől (*āryabhāva*).

Aki olyat zálogosít el, aki megszökött, aki meghalt és aki tehetetlen, az térítse meg az értékét.

4. Aśoka felirataiból

A Maurya Birodalom Aśoka uralkodása alatt (kb. i. e. 267–230) érte el legnagyobb kiterjedését. Ugyanebből a korból származnak India történetének első közvetlen forrás- emlékei. Aśoka, aki korábbi éveiben birodalma területét Kalinga állam meghódításával gyarapította, később békés politikát folytatott, s élénk tevékenységet fejtett ki a buddhizmus terjesztésében. Ennek során számos rendeletet bocsátott ki, s ezeket India különböző részeiben a helyi prákrit nyelveken kőbe (sziklába vagy oszlopokra) vésve felállította. E feliratokból élénk táruul Aśoka uralkodói ideológiája, bel- és külpolitikája, s a korabeli India államszervezete. Kiadásuk: *E. Hultzsch*: The Inscriptions of Aśoka. OIInd I. Oxford 1925.

XIII. szikla-edictum

Nyolc évvel felkenése után az isteneknek kedves, kedves tekintetű¹ király elfoglalta Kalingát.² Százötvenezer embert elhurcoltak, százezret ott öltek meg, (e szám) sokszorososa elpusztult. Ezután, most, hogy Kalingát elfoglalta, buzgón végzi a Törvény (*dhamma*-) gyakorlását, a Törvény szeretetét, a Törvény tanítását az istenek kedvence. Fájdalma van az istenek kedvencének, amióta meghódította Kalingát. Mert bizony egy még meg nem hódított ország elfoglalása ott az emberek gyilkolását vagy pusztulását vagy elhurcolását jelenti. Ez a fájdalom, a kínzó gondolata és a nehéz gondolata az istenek kedvencének. Azután még nehezebben elviselhető gondolat az istenek kedvence számára ez: ott lakosság vagy bráhmanák³ vagy śramanák⁴ vagy más hitűek vagy család- apák vannak, akikbe bele van oltva az engedelmesség a feljebbvalók iránt, az engedelmesség apa és anya iránt, az engedelmesség a tanítók iránt, az igazi megbecsülés a barátok, ismerősök, társak, rokonok iránt, a rabszolgák, a háziszolgák iránt, a szilárdság a hitben, ezek mind áldozatává válnak az erőszaknak, a gyilkolásnak vagy a szeretteiktől való elszakításnak. (Mert) akikbe

¹ Aśoka e jelzője a szanszkritban *Priyadarśina*-nak hangzik, míg prákrit alakja *Piyadaśšina*-. Utóbbit vették át a görögök *Piodassés* formában.

² Állam Közép-India keleti részén.

³ A régi ind vallás (brahmanizmus) képviselői.

⁴ Buddhista szerzetesek, a buddhizmus képviselői.

(mind ez) jól bele van oltva, és szeretetük nem tűnik el, azokra, ha barátait, ismerőseiket, társaikat, rokonaikat baj éri, az súlyos csapást jelent. Ez a tudat, hogy így minden ember érintve van, súlyosan nehezedik az istenek kedvencére. És nincsen olyan ország — kivéve a görögöket (*yonešu*) —, ahol ne lennének ezek a csoportok: bráhmanák és śramanák. És nincs olyan tartomány sem az országban, ahol az embereknek ne lenne vigasztalása a kettő közül valamelyik hitben. Bármennyi embert ölték meg, pusztítottak el vagy hurcoltak fogságba akkor Kalinga meghódításakor, ez (a szám) századrésze vagy ezredrésze is (lehetett volna). Most ez a gondolat bántja az istenek kedvencét. És még ha valaki jogtalanságot is követ el, az istenek kedvencének az a véleménye, hogy túrni kell, amennyire túrni lehet. Akik az istenek kedvencétől meghódított országban (= Kalinga) az erdőkben kóborolnak, azokat is igyekszik kiengesztelni és rábeszélni — a megbántottság (érzése) ennek az oka az istenek kedvencének magyarázata szerint —, hogy bánják meg (tettüket), és ne gyilkoljanak tovább.⁵ Az istenek kedvence azt kívánja, hogy minden élőlény biztonságban, önfegyelmезetten, nyugodtan és vidáman éljen. Az istenek kedvencének ez a győzelem a legfontosabb: a Törvény győzelme. Az istenek kedvence ezt már felkarolta itt is és minden határán túl hatszáz *yojana*⁶ távolságra, ahol Antiochos nevű görög király (*Antiyoko nama yonaraja*) (uralkodik) és ezen az Antiochoson túl négy király: Ptolemaios (*Tulamaye*)⁸ nevű, Antigonos,⁷ (*Antekine*)⁹ nevű, Magas (*Maka*)¹⁰ nevű, Alexandros (*Alikasudaro*)¹¹ nevű, délen a Cola (*coda*)¹² és a Pāṇḍya (*paṇḍiya*)¹³ Taprobanéig (*Tambapamniya*),¹⁴ és magában itt a királyság területén a görögöknél és a kambojaiaknál¹⁵ (*yonakamboješu*), Nabhakában és Nabhapantiban, Bhojában és Pitinikában,¹⁶ Andhrában¹⁷ és Parindában,¹⁸ mindenütt hallgattak az istenek kedvence Törvénytánítására. Ahova nem jutottak el az istenek kedvencének követői, azok is hallva az istenek kedvencének Törvény szerinti kormányzásáról, rendeleteiről, Törvénytánításáról, (ott) is hallgatnak és hallgatni fognak a Törvényre. Az, amit ezáltal sikerült elérni, világra szóló (*savvattā*) győzelem. Győzelem mindenütt — ez kitörő öröm. Ezt az örömet a Törvény győzelme által sikerült elérni. De ez még csak csekély öröm. A túlvilágra szerzett érdem — ezt tartja nagy gyümölcsének az istenek kedvence. Azzal a céllal vésetett kőbe ez a Törvény-felirat, hogy fiaim és leendő unokáim abban a meggyőződésben (éljenek): új győzelmet nem kell kivívni, hanem saját győzelmükként a türelmet és az enyhe szigort kedveljék. Győzelemnek csak a Törvény győzelmét tekintsék, amely érdem mind ezen a világon, mind a túlvilágon. És minden vágyuk a Törvény szeretete legyen: ez érdem mind ezen a világon, mind a túlvilágon.

⁵ Figyelemre méltó utalás arra, hogy Kalingában a hódítás után milyen nagy volt a belső ellenállás.

⁶ Óind hosszsmérték, legnagyobb ismert értéke 12 km.

⁷ Antiochos Theos (= II. Antiochos), i. e. 261–246.

⁸ Ptolemaios Philadelphos (= II. Ptolemaios), i. e. 285–247.

⁹ Antigonos Gonatas i. e. 276–239.

¹⁰ Magas, I. Ptolemaios mostohafia, kb. 272-től Kyréné királya.

¹¹ Alexandros, Antigonos görögországi alkirálya, aki 253-tól önálló uralkodó lett.

¹² Cola független állam volt ebben az időben Dél-Indiában.

¹³ Pāṇḍya ebben az időben független állam Dél-Indiában.

¹⁴ Taprobané = Ceylon szigete.

¹⁵ Nem azonos a mai Kambojával, hanem egy Északnyugat-Indiában fekvő tartomány.

¹⁶ E négy tartomány földrajzi fekvése ismeretlen.

¹⁷ Aśoka birodalmához tartozó állam Közép-Indiában.

¹⁸ E tartomány földrajzi fekvése ismeretlen.

5. Kusánkori feliratok

A Grako-Baktirai Királyság megdöntése (i. e. 130 körül) után a tochárok (jüe-csik) több mint egy évszázadig Baktria területén maradtak, majd az i. sz. I. sz. közepe táján elfoglalták Észak-Indiát, és létrehozták a közel két évszázadon át virágzó Kusán Birodalmat. A Kusán Birodalom magában foglalta Észak-Indián kívül Kelet-Iránt, Közép- és Belső-Ázsia hatalmas területeit, s ellenőrzése alatt tartotta az ezeken keresztül haladó fontos kereskedelmi útvonalakat, köztük a híres „selyemutat” is. Így a Kusán Birodalomnak igen nagy a történeti jelentősége a Távol-Kelet és a Nyugat közötti kereskedelmi és kulturális kapcsolatok szempontjából. A Kusán Birodalom történetére vonatkozólag csak igen szegényes forrásanyag áll a kutatás rendelkezésére, így igen fontosak a kusánkori észak-indiai feliratok (prákrit nyelven, kharoshti írásban), amelyek mint egykorú történeti dokumentumok közvetlen bepillantást engednek a Kusán Birodalom életének számos fontos mozzanatába. Kiadásuk: *St. Konow: Kharoshthi Inscriptions with the Exception of those of Asoka. Calcutta 1929. ©Ind II. 1.*

A Takht-i-Bāhi felirat

[¹] Guduvhara,¹ a nagykirály (*maharaya*) 26. évében, [²] a százharmincharmadik, 103. esztendőben,² Vaisākha hónap első [³] napján, 1. na(pján), ebben a szerencséhezó félhónapban (olv. *puṇapakṣe*) Boyana, kegyúrnak (*balasamisa*) [⁴] hívói ajándéka a kápolna (*parivara*), meg fiának Śri Miraboyanának (olv. *saṃputraśa Śri*), [⁵] Kapa herceg (*erjhuna*)³ tiszteletére, anyjuk [⁶] apjuk tiszteletére.

A Peshāwar Museum felirata

[¹] A 168. évben,⁴ Jyaisṭha hónapban, a 15. napon [²] a Khudanában⁵ kereskedést folytató társak⁶ (olv. *khu-da-na-a-mi sa-ha-ya-na bra-va-śa-ku-ra-na*) ajándéka^[3]ként ásatattott a kút a kolostorban (*vihara*).

A Zeda-i felirat

[¹] A 11. évben,⁷ Āśāḍha hónap 20. napján, Uttaphalgunában, ebben az időpontban [²] kút ásatott a kegyelmes úrnak (olv. *mu-ru-da-sa ma-rjha-ka-sa*),⁸ Kaniškának az uralkodása alatt, továbbá egy vízvezeték Achia kegyúrnak⁹ (olv. *hi-ye A-chi-a-sa*) az ajándékaként a Sarvāstivāda¹⁰ támogatására, Liaka

¹ Guduvhara az antik forrásokban *Gundaphoros* néven szerepel. Guduvhara volt az Indo-Parthus Királyság legkiemelkedőbb uralkodója.

² A felirat keltezése a régibb saka-éra szerint történt, amely i. e. 67-ben kezdődik. Feliratunk tehát i. u. 36-ból származik.

³ Kapa = Kozulo Kadphisésnek, a Kusán Birodalom megalapítójának neve a prákritban. Kozulo Kadphisés tehát már Guduvhara alatt kisebb helyi uralkodó volt. Méltóságneve, *erjhuna* iráni eredetű. Iráni a feliratot állító Boyana és fia, Miraboyana neve is.

⁴ Szintén a régibb saka éra szerinti keltezés = i. u. 101.

⁵ E névalak a prákritban *Khumdana* helyett áll, ez pedig a kínai fővárosnak a neve. A feliratot állító kereskedők tehát Kínából érkeztek Peshāwarba.

⁶ A kereskedő „céhek” szokásos megjelölése a kusánkori feliratokon.

⁷ A felirat keltezése a sokat vitatott Kaniška-éra szerint történt, amelynek kezdete legvalószínűbben i. u. 134-re tehető. A feliratot tehát i. u. 144-ben állították.

⁸ A *murūda* alak a kharoshti ortográfiában *murumḍa* helyett áll. Ez volt az ind források szerint a saka királyok méltóságneve.

⁹ Achia neve után ítélve saka volt, a *hiye* 'kegyúr' kifejezés is saka eredetű idegen szó a feliratban.

¹⁰ Egy buddhista szekta.

[3] *kṣatrapa*¹¹ tiszteletére, anyja boldogulására. Az ajándék a rend-barátja-királynak¹² a kegye és segítsége által (olv. *va-ṛdheṛ-na sa-gha-mi-tra-ra-ja-sa*) készült.

Az *Ārā-i felirat*

[1] A nagykirály (*maharaja*), a királyok királya (*raja-iraja*), az istenfia (*devaputra*), a caesar¹³ (*kaisara*) [2] Vajheška fia, Kaniška¹⁴ (uralkodása alatt), a negyvenegyedik évben, [3] a 41. év(ben),¹⁵ Jyaiṣṭha hónap 25. nap(ján), e nap-időpontban ásatott [4] kutat Dhaṣavhara,¹⁶ a Poṣapura-ia¹⁷ közül, anyja-apja tiszteletéért, [5] önmaga, felesége, fia kedvéért, minden élőlény^[6] születéseikben való üdvéért. Ezt is én írtam, Dhaṣavhara (olv. *likhito me [dha]ṛṣaṇa*).¹⁸

¹¹ E méltóságnév jelentése 'helytartó', az iráni *ṣṣaḥraṣ* 'satrapa' ind megfelelője.

¹² Ti. Kaniškának, aki a történeti hagyomány szerint a buddhizmusnak nagy pártfogója volt.

¹³ A titulátúra jól mutatja a kusán uralkodók világhatalmi orientációját. A „nagykirály” az indiai uralkodók, a „királyok királya” a parthus királyok, az „isten fia” a kínai császár és *caesar* a római imperátorok hivatalos címe. E titulátúra használata azt mutatja, hogy a kusán uralkodók koruk legnagyobb hatalmaival egyenrangúnak tekintették magukat. Különösen érdekes a *kaisara* 'caesar' cím felvétele, mert ez a Római Birodalommal fennálló kapcsolatokra utal.

¹⁴ A feliratban szereplő uralkodó II. Kaniška.

¹⁵ A felirat keltezése szintén a Kaniška-éra szerint történt = i. u. 174.

¹⁶ Szintén iráni nevet visel.

¹⁷ *Poṣapura* a mai Peshāwar helynév kusánkori alakja.

¹⁸ Valamennyi itt közölt feliratot buddhista hívók állították.

X. Az ókori Kína

NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

1. Jöslöcsont-feliratok

Az i. e. 2. évezredben jelenik meg az első hatalmas kínai törzsszövetség, az ún. Sang-Jin-dinasztia fősege alatt. A dinasztia fővárosa An-jang volt, innen kerültek elő a század eleje óta folyó ásatások során a híres feliratos jöslöcsontok. A jóslás úgy történt, hogy a csontokba levésték a kérdéseket, majd tűzben megrepedeztették, s a repedésekből a jóslat kiolvasta a jöslatot, azután többnyire bevészte a válaszokat is.

A következő szövegek R. S. Britton, *Fifty Shang Inscriptions* (Princeton University 1940) c. művéből valók.

A kérdés az volt: vajon a következő napon, *szin-cs'ou* napján az idő nem lesz-e tiszta; s a király (*wang*) a jelekből jóslva azt mondotta: ma este esni fog az eső, (de) holnap, *szin-cs'ou* napján tiszta lesz az idő. S ezen este (valóban) esett, *szin-cs'ou* napjára pedig kiderült. [...]

Kui-cs'ou napján jósltak. Je (? Cseng) jóslta a kérdést: vajon a (következő) hét baj nélkül lesz-e? A király (*wang*) a jelekből jóslva azt mondta: bajjóslat van, rossz jelek vannak. *Kia-jin* napján (= a következő hét első napján) megérkeztek a rossz hírek: Co jelentette, hogy X¹ elfogott Ji tíz emberéből kettőt. [...]

Kui-csi napján jósltak. K'o (?) jóslta a kérdést: vajon a hét baj nélkül lesz-e? A király (*wang*) a jelekből jóslva azt mondta: bajjóslat van (?), bajok jönnek (?). S ezután öt nappal, *ting-ju* napján (valóban) bajok érkeztek Nyugat felől. N (? törzs)-nek a feje, X jelentette, hogy T'u fejedelemség (? *fang*) megtámadta keleti határállomásainkat, megsarcolt két falut (*ji*), és hogy Z fejedelemség (? *fang*) ugyancsak megtámadta nyugati határállomásaink földjeit (v. legelőit).

2. Csou-kori bronzedények feliratai

A főképpen az i. e. 1. évezred első feléből való bronzedényeket áldozati célokból készítették, s a fejedelem és magas rangú hivatalnokai a különféle adományozások ünnepélyes megerősítésére ajándékozták.

Az első felirat Hou Wai-lu, Csung-kuo ku-tai sō-hui si (Sanghaj 1949) c. művéből való (46. lap); a második és harmadik pedig Kuo Mo-zso, Csung-kuo ku-tai sō-hui jen-kiu (Peking 1954) c. művéből (286. lap).

I. Adományozok neked földet Jeben, adományozok neked földet Peiben, neked adományozom a Cing-család földjeit X-ben, velük együtt rabszolgákat; adományozok neked földet K'angban, adományozok neked földet Y-ban,

¹ A szövegekben az X, Y, Z és N olvashatatlan írásjegyeket jelöl.

adományozok neked földet Fu-jüanban, adományozok neked földet Han-sanban.

II. Adományozok neked tíz lovat, tíz marhát, adományozok Wangban egy földet, adományozok X-ben egy földet, adományozok Tuiban egy földet, adományozok Y-ban egy földet.

III. Adományozok neked egy íjat és egy köteg nyilat, öt család rabszolgát, tíz földet.

3. A Si king 154. verse: faluközösségi élet

A Si king (Dalok Könyve) című könyv az első kínai versgyűjtemény; darabjai az i. e. X–VII. században keletkeztek, s a hagyomány szerint Konfuciusz gyűjtötte össze őket. A 154. vers alapja afféle naptáréneke volt, amit a mezőgazdasági év végén, az áldozatok bemutatásakor adhattak elő. Az a faluközösségi idill, amit leír, valamikor igaz lehetett, ám a Csou-korban alighanem a múltba tűnt már, és a faluközösség a despotizmus legfontosabb támaszává vált.

Hetedik hónapban hullócsillag árad,
kilencedik hónap: osztják a ruhákat,²
első hónapban hózivatar van,
második hónapban sok mennydörgés csattan,
ki jó ruhában, ki koldusrongyban,
a tél végéig eléldéglünk,
harmadik hónap: szántani térünk,
negyedik hónapban sietős a léptünk,
velünk gyermekünk és feleségünk,
mezőre ételt hordanak nekünk,
a felügyelő örül, hogy élünk.

Hetedik hónapban hullócsillag árad,
kilencedik hónap: osztják a ruhákat,
tavasz-napokban enyhe meleg van,
a sárgarigó fütyül a lombban,
lányok indulnak mély kosarakkal,
kis ösvényen lépegetnek,
szederlevelet kosárba szednek –
tavaszi napok hamar elmennek,
teli a kamránk fehér ürömmel,
a lányok szíve várakozással:
házba mikor térnek a nagyúr fiával?³

Hetedik hónapban hullócsillag árad,
nyolcadik hónapban aratják a nádat,
selyemhernyó-hónap: szederlevél-hónap,
a férfiember baltával ballag,
nyesünk kesze-kusza ágat,
tisztítjuk a szederfákat,
hetedik hónap: szől gébics hangja,
nyolcadik hónap: fonás hónapja,

² A téli ruhákat a faluközösség valószínűleg együtt tartotta, és egyszerre osztotta ki.

³ Valószínűleg a *Ius primae noctis*-ről van szó, amit a „nagyúr” (*kung*) fia gyakorol.

hol sötét, hol sárga a szál,
ragyogó a piros fonál,
pirosban a királyfi jár.

Negyedik hónap: fű virágzása,
ötödik hónap: cirpel a sáska,
nyolcadik hónap jó aratásra,
tizedik hónap: levél hullása,
első hónap: borzvadászat,
összefogjuk a rókákat,
prémes mente készül a király fiának,
második hónap: szerte vadászunk,
eddzük inunk, bátorságunk,
kis vadmalac mind magunké,
az öregebbje király urunké.

Ötödik hónapban mozdul szöcske lába,
hatodik hónapban megzizzen a szárnya,
hetedikben a mezőn van,
nyolcadikban ereszaljban,
kilencedikben a kapuboltban,
tizedik hónap tücsök hónapja,
benn fészkel az ágyak alatt,
füstöljük a patkányokat,
betömjük az ablakokat;
mikor év végére érünk,
a jó meleg házba térünk.

Hatodik hónapban eszünk szőlőt, szilvát,
hetedik hónapban főzünk babot, mályvát,
nyolcadik hónapban szedjük a datolyát,
tizedik hónap: rizs aratása,
tavaszi bor bugyogása,
hosszú élet és erő forrása,
hetedik hónapban dinnyét lakomázunk,
nyolcadik hónapban lopótököt vágunk,
kilencedik hónap: kender tilolása,
gyűljék a tűzifa, bogyó és saláta,
szántóvetők lakomája.

Kilencedik hónap: döngöljük a hombárt,
tizedik hónapban hordjuk a gabonát,
a kölest, a lassan s gyorsan érő magot,
kendert, búzát, babot, mit kezünk aratott,
szántóvetők, földművelők,
már behordtuk mind, ami nőtt,
kezdődjék a házi munka,
fűért járunk sok kis útra,
éjjel sodrunk sok kötelet,
foltozzuk a házfödelet,
s megint vetés ideje lett.

Második hónap: a jeget bontjuk,
 harmadik hónap: verembe hordjuk,
 negyedik hónap: hajnalban kelünk,
 bárányt áldozunk, hagymát szentelünk,
 kilencedik hónap: erdőt-rétet dér üt,
 tizedik hónapban tisztítjuk a szérűt,
 csésze borral ünnepelünk,
 bárányt s öreg birkát ölünk,
 a szentélybe együtt megyünk,
 ivótülköt ott emelünk:
 határtalan-hosszan tartson az életünk.

(Weöres Sándor fordítása)

4. Háború a Csou-kori fejedelemségek között

A Csou-kor egyik legfontosabb történeti forrása a „Tavaszi és Őszi” (Cs’un-c’iu) című krónika, Lu fejedelemség, Konfuciusz szülőhazájának története és ennek egyik kommentárja, a Co csuan. Belőlük közöljük a Csuan fejedelem tizedik évének (i. e. 683) egy eseményét, a Lu fejedelemség C’i fölött aratott győzelme történetét.

(A Cs’un-c’iu szövege:) Tavasszal, a királyi naptár első hónapjában a fejedelem (*kung*) vereséget mért C’i seregére Cs’ang-saóban.

(A Co csuan kommentárja:) Tavasszal C’i serege megtámadott bennünket. Amikor a fejedelem harcra készülődött, C’ao Kui kérte, hogy megjelenhessék előtte. A földijei azt mondták neki: „A pecsenyeevők⁴ dolga, hogy tanácsot adjanak, minek avatkozol hát bele?” De Kui azt felelte: „A pecsenyeevők szűk látókörűek, nem képesek messzire néző tanácsot adni.”

Azután belépett, megjelent (a fejedelem előtt), és megkérdezte tőle, hogy mivel s hogyan akar harcolni. A fejedelem azt felelte: „A ruhákat és élelmet, amit élvezek, én nem merészelem csak magamnak tartani, meg kell osztanom bennük az emberekkel.” „Az csekély jótétemény — felelte (Kui) — nem terjed ki mindenkre. A nép nem fog követni téged.” A fejedelem most azt mondta: „Az áldozati állatok, a drágakövek és kelmék dolgában nem merészelem át-hágni az előírásokat. Ez csak feltámasztja (irántam) a bizalmat!” „Kicsiny megbízhatóság az — válaszolta (Kui) — nem teljes értékű. A szellemek nem fognak támogatni.” A fejedelem erre azt mondta: „A kicsiny és nagy bírásokban, noha nem (mindig) tudtam (teljesen) kivizsgálni (az ügyeket), a körülmények figyelembevételével döntöttem.” Kui azt válaszolta: „Ez már valódi hűség. Akkor meg lehet kockáztatni a harcot. Ha hadba szállsz, akkor kérlek, hogy követhesselek.” A fejedelem ezt megengedte neki, és hadi szekerére vette. Azután sor került az ütközetre Cs’ang-saóban.

Amikor a fejedelem már éppen megverette volna a dobokat, Kui azt mondta: „Még nem szabad.” Amikor a C’i-beliak már háromszor verték meg a dobokat, Kui így szólt: „Most már lehet.” A C’i-beliak teljes vereséget szenvedtek, s a fejedelem üldözni akarta őket. Ám Kui azt mondta: „Még nem szabad.” Azzal leszállt a kocsiról, és megvizsgálta a keréknyomokat. Majd újra felszállt, a mellvédre tette a kezét, a távolba nézett, és megszólalt: „Most már lehet. Ekkor üldözni kezdték C’i seregét, s amikor teljes volt a győzelem, a fejedelem megkérdezte őt (tanácsainak) oka felől. És Kui azt felelte: „A harcosok vitézi

⁴ A pecsenyeevők: a nemesek, arisztokraták, patriarchális hivatalnokok.

lelkesedését az első dobszó szítja fel, a másodikra ez a lelkesedés alább lohad, a harmadikra pedig ki is alszik. Nos, amikor az övék már kialudt, a miénk akkor volt a tetőpontján. Ezért győztük le őket. Ám nehéz fölfedni a nagy országok minden cselvetését, s félttem, hogy rejtett fondorlattal élnek. (De) láttam, hogy a keréknyomok összezavarodnak, a távolba nézve észrevettem, hogy a zászlók a földre hulltak — s ezért vehettük (nyugodtan) üldözőbe őket.”

5. Pereskedés a földek birtokaért

A Csou-kor szakadatlan háborúi a földek hasznélvezetéért, adóinak birtoklásáért folytak. A királyi hatalom természetesen igyekezett minden földet a maga számára biztosítani. Erre vet fényt a Co csuannak egy érdekes jogvitát elbeszélő passzusa (VIII, 11):

A Cin-beli K'i Csi a Csou-házzal keveredett viszályba a Hou-földek fölött. (Csou) királya (*wang*) megparancsolta Liu (fejedelemség) K'ang nevű fejedelmének (*kung*), valamint San (fejedelemség) Sziang nevű fejedelmének (*kung*), hogy folytassák le a pört Cinben. K'i Csi (ott) azt mondta: „Wen (ahol a Hou-földek elterülnek) a mi családunk ősi birtoka, így hát nem engedhetjük meg magunknak, hogy elveszítsük.” Liu fejedelme (*ci*) és San fejedelme (*cí*) azt felelte: „Hajdan, amikor a Csouk meghódították a Sangokat, a fejedelmek számára megállapították a határokat. Szu Fen-seng a Wen-földek révén lett igazságügyiminiszter. Birtokai T'an fejedelmének (*po*) a birtokaival együtt egészen a (Sárga) Folyóig terjedtek. A Szu család feje a ti-barbárokhoz ment át, majd amikor köztük nem maradhatott, Wei-be menekült. Sziang király (= Csou *wang*-ja), amikor kárpótlást adott Wen fejedelemnek (= Cin *kung*-jának), neki adományozta Went. Ezután a Hu, majd a Jang család birtokában volt, végül pedig a te családod következett, uram. Ha már az ősiséget vesszük alapul, akkor ezek a földek éppenséggel királyi hivatalhoz tartozó földek. Hogyan is kaphatnád meg most te?” És Cin fejedelme (*hou*) ekkor megparancsolta K'i Csinek, hogy ezen viszálykodni ne merészeljen többé.

6. Li Szi beszéde

A háborúkból C'in fejedelemség került ki győztesen, ahol már korábban jelentős reformokat léptettek életbe a patriarchális arisztokrácia ellen. C'in Si Huang-ti, a híres Első Császár tyrannist teremt: leromboltatja a fejedelemségek határfalait, beönteti fegyvereiket, egységes és erős hadsereget szervez stb. A patriarchális ideológia természetesen útjában áll, ezért uralkodásának 34. évében (i. e. 213-ban) elégetteti a konfuciánus könyveket. A könyvégetésre minisztere, Li Szi a következő beszéddel vette rá (Si ki, C'in Si Huang-ti):

Az Öt (legendás) Császár nem ismételte egymást, és a Három Dinasztia (= Hia, Sang, Csou) nem másolta egymást. Mindegyik a maga módján kormányzott, nem mintha ellentétben lettek volna egymással, hanem mert az állapotok megváltoztak. Most Felsőged véghezvitte nagy művét, és dicsőséget szerzett magának számtalan nemzedékre, az ostoba konfuciánusok azonban nem akarják ezt felfogni. Az egyikük, Sun-jü Jüe, mindezek elenére a Három Dinasztia dolgairól beszélt. De hogy tekinthetnénk ezeket példaképnek? Hajdanában a fejedelmek harcban álltak egymással, és bőkezűen látták vendégül a vándor tudósokat. Most a birodalomban béke van, a törvények és

rendeletek egy (embertől) származnak, a családfők a nép közt földművelésnek és kézművességnak szentelik erejüket, az előkelők a törvényeket és rendeleteket, a szabályokat és tilalmakat tanulmányozzák. Az írástudók azonban nem a jelent tekintik vezérüknek, hanem a múltat tanulmányozzák, ezzel nem ismerik el a mai állapotokat, és a nép közt kétségeket és nyugtalanságot keltenek. Bár nyíltságomért talán halál vár rám, kimondom: a régmúltban a birodalom szét volt darabolva, és zűrzavar uralkodott, és senki sem akadt, aki egységet tudott volna létrehozni. Így aztán minden fejedelem a maga feje szerint járt el. S ezek az írástudók most a régmúltat tekintik példaképnek; ezzel erőszakot tesznek a jelenen. Összevissza fecsegnek, s ezzel ellenkezést támasztanak a valósággal szemben. Saját egyéni üzelmeiket dicsőítik, és a legmagasabb hely intézkedéseit ócsárolják. Most, hogy Felséged a birodalmat egyesítette, elválasztotta a feketét a fehértől, és biztosította az egységet, ezek tovább követik saját tanításait, civakodnak egymással, a törvények ellen tesznek, és másokat is erre bírnak. Ha meghallják, hogy kijött egy rendelkezés, mindegyik a maga tanai alapján magyarázgatja. Ha a palotában járnak, szívében ellenkeznek, s ha kimennek, az utcákon szónokolnak. Az uralkodó dicsérete náluk törtetésnek számít, külön eszmék követése azonban valami fontos dolognak, és így a nagy tömegeket mindenféle ocsmány híresztelések terjesztésére bírják. Ha ilyen körülmények közt nem gondoskodunk megfelelő intézkedésekről, fent az uralkodó tekintélye hanyatlásnak indul, lent pedig pártos csoportok alakulnak. A legjobb lesz tilalmat hozni ezek ellen. Javasolom ezért: az archiváriusok C'in krónikáinak kivételével égessék meg az összes évkönyveket. Ha bárkinek is a birodalomban birtokában van akár egyetlen példány a Dalok Könyvéből (= Si king), az Írások Könyvéből (= Su king), valamelyik filozófus műveiből, hacsak nem a császári akadémia tagja az illető, köteles e műveket a hatóságnak elégetésre beszolgáltatni. Akik még ezek után is a Dalok Könyve vagy az Írások Könyve egymás közt való magyarázgatására vetemednének, nyilvánosan kivégezendők. Akik a múlt alapján ócsárolják a jelent, nemzetségükkel együtt halálbüntetésben részesüljenek. Azok a hivatalnokok, akik tudva ilyen esetekről, azt nem jelentenék, a bűn elkövetőjével azonos büntetéssel sújtassanak. Aki e rendelkezés kibocsátása utáni harminc napon belül ezeket a könyveket nem szolgáltatja be, az megbélyegezve robotmunkára küldendő a Nagy Fal építéséhez. Nem kell megsemmisíteni a gyógyászáttal, jóslással és földműveléssel foglalkozó könyveket. Ha valaki lehetőséget kíván nyerni arra, hogy a törvényeket és rendelkezéseket tanulmányozza, annak tanítói a hivatalnokok legyenek.

7. A Han-kori gazdasági életről

A Han-dinasztia (i. e. 206—i. sz. 221) történetét az jellemzi, hogy az adójövedelmekből élő patriarchális arisztokrácia újra meg újra kiszorítja a hatalomból a feltörekvő városi arisztokráciát. A politikai harcokról s a mögöttük rejlő gazdasági mozgatóerőkről jó képet ad Szi-ma C'ien „Történeti feljegyzések” (Si ki) című művének, az első nagy kínai történeti munkának „(Gazdasági) kiegyenlítés” (P'ing-csun) című fejezete, amelyből a következő részletet idézzük:

A Han-dinasztia örökölte a C'in-dinasztia korának nyomorúságait. (Mivel) a felnőtt férfiak katonának mentek, az öregek és betegek folytatták a földművelést és iparűzést, így aztán a vagyon kimerült, maga az Ég Fia sem volt képes

egy egyenlő (színű állatoktól vont) négyesfogatot kiállítani. A tábornokok és miniszterek olykor (közönséges) ökrös fogatra szálltak; a köznépnek pedig sem tartalékja, sem fedele nem volt. S ehhez még, mivel a C'in-pénz súlyos volt és nehezen kezelhető, megengedték, hogy a nép (is) önthessen pénzt. Egy arany egy *kin* súlyegységnek számított. Törvényekkel korlátozták, mégsem tudták megakadályozni, hogy a hasznot hajhászó népség felhalmozza a felesleges vagyonát, azért, hogy az árut visszatartsa, és ha az ára felugrik, magas áron eladhassa. (Igy aztán) a rizsből egy *si* tízezer *c'ienre* ment fel, egy ló pedig száz aranyba került.

Miután a birodalomban helyreállt a rend, Kao-cu (206—194) elrendelte, hogy a kereskedőnek nem szabad selyembe öltözködniük és kocsira szállniuk, adójukat pedig megduplázta, hogy megalázza őket. Hiao Hui (194—187) és Kao-hou (187—179) idejében, mivel a birodalom először ekkor stabilizálódott, enyhítették a kereskedőket sújtó törvényeket. De a városok ivadékai ezután sem lehettek hivatalnokok.

Számba vették a *li* hivatalok jövedelmét, felmérték a *kuan* hivatalok hasznát, hogy adót vessenek ki a népre a hegyek, folyók, kertek, tavak és piacok szerint. Az Ég Fiától a méltóságokba emelt urakig mindenkinek külön föld volt biztosítva, s mindenki ennek adójából tartotta fenn magát. (Mindez) nem érintette a birodalom általános kiadásait. Vízen és szárazon szállították a santungi gabonát, hogy a fővárosi hivataloknak (*kuan*) beadják, (de ez) évente nem haladta meg a néhány százezer *sit*.

Hiao Wen (179—156) idejére a „szilfamagpénz” már igen könnyű lett, s meg is változtatták az öntést négy *csu* pénzre, amelynek felirata „fél uncia” lett. Rendeletileg kimondották, hogy eltűrik a néptől a magánpénzöntést. Így aztán Wu fejedelmei (*csu-hou*) a Ci-hegy (rezéből) öntöttek pénzt, s gazdagságuk vetekedett az Ég Fiáéval. Utódaik pedig egyszerre csak fellázították Tenget. Valamennyi főemberük is (*tai-fu*), a pénzöntésből származó vagyonával felülmúlta a királyi (*wang*) (jövedelmet). Wu és Teng családjainak pénze így elterjedt a birodalomban, mire aztán létrejött a pénzöntési tilalom.

A hiung-nuk sokszor megtámadták és fosztogatták az északi határokat. Határőrtábor nagyon sok volt, a határvidék gabonája azonban nem volt elegendő, hogy ételt adjon az ott evőknek. Erre felszólították a népet, hogy aki gabonát tud küldeni és szállítani a határvidékre, azt hivatalnoki rangra emelik. Az így elérhető legmagasabb rang a *tu-su-csang* volt.

Hiao King idejében (i. e. 156—141) Sang tartományban a nyugati szárazság miatt felülvizsgálták a hivatalok vásárlásáról szóló rendeletet, és olcsóbbá tették a (hivatalok) árát, hogy vonzóbbá tegyék a nép számára (a hivatalvásárlást). Sőt, a határszolgálatra ítéltnek is megengedték, hogy gabonát szállíthassanak a központi hatalom hivatalnokainak (*lien-kuan*), s ezzel megválthatták bűneiket. Bőségesen létesítettek lótenyésző parkokat, hogy kiterjesszék (a lovaknak hadi célokra való) használatát, a paloták, épületek és császári rezidenciák pedig, valamint a kocsik és lovak nagymértékben gyarapodtak és javultak. A mostani uralkodó néhány évvel ezelőtti trónralépte és a Han-dinasztia felemelkedése közötti hetvenegynéhány évben az ország semmi bajt nem ért meg, és a nép közt — hacsak nem jött közbe árvíz vagy szárazság csapása — mind az egyes emberek el voltak látva, mind a családoknak megvolt az elegendőjük. A főváros és a határvidék (*tu pi*) különféle magtárai mind tele voltak, a raktárak és kincstárak bőséges vagyonnal és áruval rendelkeztek.

A fővárosban sok százezer *c'ien* halmozódott fel, s mivel a zsinórjuk elrothadt, össze sem lehetett számlálni. A központi magtárban (*t'ai-c'ang*) folyamatosan raktározták el a gabonát, egymásra a rétegeket, s mikor csordultig tele voltak, kívül a szabadban halmozták fel, ahol végül is megrothadt és tönkrement, nem lehetett megenni többé. A nép utcákban lakó tömegei is lovakkal rendelkeztek, amelyek csapatokba verődtek a földek mesgyái között, és ha valaki kancára ült, úgy hajtotta, (akkor sem) tudta összetereelni őket. Még a kapuk őrei is gabonát és húst ettek, a *li* hivatalnokok addig maradtak (tiszttségükben), míg fel nem nőttek fiaik és unokáik, a *kuan* hivatalnokok pedig (tiszttségük alapján) vették fel nemzetségnevüket. Így aztán az emberek mind csak magukat szerették, és csak a törvényekkel való szembeszegülést tartották valamire. Ha korábban igazságosnak ítélték valamit, (azt most) utóbb szívenletesnek gondolták.

Abban az időben a törvények hálója meglazult, és a nép gazdag volt. Mind a vagyont szolgálták, s a bőséggel büszkélkedtek; néha már kalandorokat szedtek össze, hogy fegyverrel döntsenek a falusi viszályokban. A császári házá volt a föld; a *kung*októl, főminiszterektől és magasrangú hivatalnokoktól (*tai-fu*) lefelé (is) vetélkedés folyt a pazarlásban és különködésben. Fővárosi és falusi házaik, kocsijaik és ruháik (pompája) határtalan módon túllépte a legfelső határokat is. A dolgok felvirágoznak és elpusztulnak — ez a változás örök törvénye.

Ezek után történt, hogy Jen Csu, Csu Mai-cs'en és mások embereket toboroztak a Keleti Ouba való költözésre (telepesnek), és hogy sokat bajlódtak a Két Jüe (lázongó nép)vel. A Folyam és a Huai-folyó közti vidék tele volt jajjal, kimerítették a kiadások.

T'ang Meng és Szi-ma Sziang-zsu utat nyitott a délnyugati barbárok felé. Átfúrták a hegyeket, és átvezették rajtuk a több mint ezer mérföldes utat, hogy így kiterjesszék Pa és Su (tartományok területét). Pa és Su népe (azonban) kimerült belé. P'eng Wu-kia megsemmisítette Cs'ao-szient,⁵ és létrehozta C'ang-hai tartományt. Ekkor a Jen és C'i (fejedelemségek) közti vidéken merült ki és szóródott szét teljesen (a nép).

Amikor Wang K'ui cselt akart vetni Ma-jiben (a hiung-nu fejedelem elfogására), a hiung-nuk megszegték a béke- és barátsági szerződést, betörték és pusztítani kezdték az északi határvidéket. A hadsereg ellenük indult, de nem tudta szétverni őket. A birodalom szenvedett ennek terhei alatt. A pajzsok és dárdák napról napra szaporodtak. Akik útnak indultak, magukkal vitték a motyójukat, akik pedig otthon maradtak, ajándékokat küldözgettek. A fővárosban és a külső vidékeken egymást követte a zavar és felfordulás. A nép (*po-szing*, „száz törzs”) elszegényedett, és rákényszerült, hogy kijátssza a törvényeket. A vagyon és az ajándék így megcsappant, elpocsékolódott, nem volt elegendő.

Aki javakat adott be, az *kuan* hivatalt nyerhetett, aki pedig árukat vitt ki, az megválthatta bűneit. A hivatalokra való kiválasztás (régí jó elve) hanyatlásnak indult, a megvesztegethetetlenség és a szemérmesség váltak szégyelnievalókká. A katonai erőt egyre növekvő mértékben alkalmazták. A törvények szigorúak voltak, a rendeletek részletezők. Ettől az időtől fogva jelennek meg a hasznot (a maguk vagyonával is) gyarapító miniszterek.

⁵ Cs'ao-szient: észak-koreai állam vagy fejedelemség; ma is Korea kínai neve.

Ezek után a Han tábornokok évről évre sok tízezer lovassal kivonultak, megverték a *hu*-barbárokat,⁶ és Wei C'ing, a „kocsik és lovasok tábornoka” elfoglalta a hiung-nuktól Honan területét (= a mai Ordoszt, Senszi északi részét), s felépítette a *Suo-fang* (megerősített határvárost). Ebben az időben készült el a Kínától a délnyugati barbárokhoz vezető út. Az utat sok tízezer ember építette, s rajta ezer mérföldnyire szállították emberhátan az élelmiszerkészleteket (a fővárosba). (Ha) több mint tíz *csung* (űrmértékű gabonát vittek), mire megérkeztek, egy *sü* (=hatvanad részénél is kevesebb) maradt meg belőle (mert a többit felélték a hosszú úton). Pénz (gyanánt szolgáló) szöveteket osztogattak K'üung és P'o (őslakói között), hogy megnyerjék őket. Sok-sok éven át, míg az út nem volt készen, a Man- és Ji-barbárok gyakran intéztek támadásokat, és a *li* hivatalnokok katonákat küldtek a megbüntetésükre. Ennek a folytatására egész Pa és Su mindenféle adója (*cu-fu*) sem volt elegendő. Ekkor felhívták a vitéz népet (? *hao-min*), hogy művelje meg a déli barbárok földjeit, adjon be gabonát a központi hatalom hivatalainak (*hien-kuan*), a fizetséget pedig a fővárosban fogja érte megkapni egy hivataltól.

Amikor keleten C'ang-hai tartományt létesítették, a (köz munkára vitt) emberek és elítéltek (munkájának) költségeit a déli barbárokra rótták ki, továbbá (közülük) szedtek össze több mint százezer embert a *Suo-fang* (határ-őrváros) építésére és megerősítésére. Szárazföldön és vízen történtek a szállítások, igen nagy távolságokból. San-tung szenvedett ennek a terheitől; sokszor tíz billiót is kifizettek. A császári raktárak és kincstárak mind kimerültek. Ekkor felhívták a népet, hogy aki képes rá, adjon be férfi és női rabszolgákat (*nu-pei*), és (ennek fejében) egész életére mentességet kap a katonai szolgálat alól, udvari nemes (*lang*) lesz belőle, vagy felemelik a jövedelmét. Ettől az időtől fogva voltak olyan udvari nemesek is (*lang*), akik juhok beszolgáltatása révén lettek azzá.

Négy évvel ezután (i. e. 124 — 123-ban) Kína elküldte főtábornokát, aki hat tábornokot vezényelve, több mint százezres sereggel megverte a „jobboldali bölcs királyt” (= a hiung-nuk egyik vezérét), és foglyul ejtett tizenötezer főt. A következő évben a főtábornok, hat tábornokot vezényelve újra kivonult, megverte a *hu*-barbárokat, és foglyul ejtett tizenkilencezer főt. A levágott fogolyfejeket zsákmányoló harcosok császári rendeletre több mint kétszázezer *kin* aranyat kaptak. [...]

8. Az „ázsiai hunok”-ról

Belső-Ázsia első nagy nomád birodalmát Kína szomszédságában a hiung-nu nép alkotta meg. Egy kellőképpen maig sem bizonyított felfogás szerint a hunokkal azonosak, valójában azonban nyelvükről és etnikai hovatartozásukról csak bizonytalan feltevések vannak. A róluk szóló legértékesebb kínai szöveg: Szi-ma C'ien „Történeti feljegyzések” (Szi ki), 110. fejezet. Ennek elejéről közöljük a híres néprajzi leírást, valamint Mao-tun mondáját.

A hiung-nuk őse a *Hia hou* család leszármazottja volt, név szerint Sun Wei. T'ang és Jü előtt voltak már hegyi *zsun-gok* (*san-zsung*), *hien-jün*-ök és *hun-su-k* (v. *hiün*-).

Északon laknak. E barbárok állatokat tenyésztenek, és pásztorkodva változtatják állataik (legelő)helyét. (Állataik) többsége ló, marha és juh. Ritka állatuk a teve, a *lü-lo* (? számár és öszvér), a *k'uai-t'i*, a *t'ao-t'u* és a *t'o-hi* (*t'an-hi*).

⁶ A *hu*-barbárok: összefoglaló név az északnyugati nomád törzsek és népek számára, itt minden bizonnyal a hiung-nukat jelenti.

A folyókat és legelőket követve vándorolnak, nincsenek városaik, sem állandó lakóhelyük, földművelést sem folytatnak, mégis mindegyiküknek megvan a maga külön földje. Nincs írásuk, szóban kötik megállapodásaikat. Ha a fiú már meg tudja ülni a juhot, akkor íjával madarakra és patkányokra lövöldöz. Ha felserepedett, akkor rókákat és nyulakat lő, s belőlük ételt készít. A férfiak ereje meg tudja hajlítani az íjat. Teljesen páncélba öltözve lovagolnak. Az a szokásuk, hogy békében állataik legeltetése és a vadászat a főfoglalkozásuk, háborús időben pedig a harcot gyakorolják, mivelhogy támadó az alaptermészetük. Távolsági fegyverük az íj és a nyíl, közelharci fegyverük a kard és a rövid dárda. Ha a hadiszerencse kedvez, előrenyomulnak, ha pedig nem, visszavonulnak. Nem szégyenlik a menekülést, elmennek oda, ahol kedvez nekik a szerencse. Szertartásokról és elvekről mit sem tudnak. Fejedelmeiktől lefelé valamennyien háziállataik húsát eszik, azok bőrbebe öltözködnek, prêmes kabátot viselnek. A férfikorban levők eszik a hús kövérjét és a javát, az öregek pedig a maradékot. Megbecsülik az erőt és egészséget, az öregséget és gyengeséget pedig megvetik. Ha az apa meghal, (a fiúk) feleségül veszik azokat a feleségeit, akiket anyjuk után vett nőül. Ha a fivérek közül hal meg valaki, a többiek valamennyien fogják asszonyait és feleségül veszik őket. Szokásuk, hogy bár vannak személyneveik, azokat nem tekintik tabunak; nemzetségnevük és második nevük pedig nincsen. [...]

Ebben az időben a *tun-ġ-hu-k* hatalmasak voltak, és erejük teljében voltak a *jüe-csi-k*. A *hiung-nuk san-jü-jét* T'ou-mannak hívták. T'ou-man nem bírt C'innel (= Kínával a C'in-dinasztia idején), és északra vonult. Tízegynéhány év múlva, amikor Meng T'ien meghalt, a fejedelmek fellázadtak a C'in-dinasztia ellen, és Kínában zűrzavar támadt. A C'inből a határvidékre száműzött határőrök ekkor mind hazatértek. Így aztán a *hiung-nuk* szabadságot nyertek, és újból átjöttek lassanként a Sárga Folyón, dél felé Kínába, a régi határokig.

A *san-jü*-nek volt egy trónörököse, akit Mao-tunnak hívtak. Később volt egy kedvenc *jen-csi* felesége, aki szült neki egy fiatalabbik fiút. A *san-jü* szerette volna eltávolítani Mao-tunt, és a kisebbik fiút emelte volna a trónra. Ezért Mao-tunt elküldötte túsul a *jüe-csik*hez. S amikor Mao-tun túszként a *jüe-csi-k* között élt, T'ou-man hirtelen megtámadta őket. A *jüe-csi-k* megakarták ölni Mao-tunt, de ő ellopta egyik jó lovukat, s annak hátán hazamenekült. T'ou-man ekkor felfedezte (fiának) a vitézségét, és kinevezte tízezer lovas vezérévé.

Mao-tun ekkor zengő nyilakat csináltatott, és lovas íjásaival gyakorlatozván megparancsolta, hogy ha valaki nem löne oda, ahová ő a zengő nyilát röpíti, annak üssék le a fejét. Vadászatra menvén madarakra vagy állatokra lőttek, és ha valaki nem oda lőtt, ahová az ő zengő nyila szállt, annak rögtön leüttette a fejét. Ezek után Mao-tun zengő nyilával lelőtte a legjobb lovát. Kísérői közül néhányan nem mertek löni, s Mao-tun rögtön lefejeztette őket. Nem sokkal ezután sajátkezűleg lelőtte zengő nyilával a kedvenc feleségét. Kísérői közül néhányan nagyon megrettentek, és nem mertek löni, Mao-tun pedig lefejeztette ezeket is. Nem sokkal később Mao-tun vadászatra menvén zengő nyilával rálőtt a *san-jü* legjobb lovára. Kísérői (ekkor már) valamennyien oda lőttek. Ekkor Mao-tun tudta, hogy emberei valamennyien használhatók. Követte hát apját, T'ou-man *san-jü*-t a vadászaton, és zengő nyilával most reá lőtt. Kísérői valamennyien a zengő nyilat követve T'ou-man *san-jü*-re lőttek, és megölték. Ezután megölték (Mao-tun) mostohaanyját és öccsét, s a főemberek közül azokat, akik nem hódoltak meg. S Mao-tun ekkor maga lett a *san-jü*. . .

9. A „vörösszemöldökűek” felkeléséről

I. sz. 8-ban egy császári főhivatalnok, Wang Mang ragadta magához a hatalmat, és „reformokat” vezetett be: minden földet császári birtoknak nyilvánított, megtiltotta a rabszolgák adásvételét, hivatalokat állított fel a piaci árak és a kamat szabályozására. A reformok reakciós, patriarchális jellegét mindennél jobban leleplezi Wang Mang törekvéseinek sorsa: hatalmas népfelkelés söpri el. — Az itt közölt részletek a Han-su Wang Mang-fejezeteiből valók (C'ien Han su 99. *kiian*, *hia*).

... (i. sz. 17-ben) Kua-t'ien Ji és mások elmentek rablónak, (területileg) Hui-kire és Cs'ang-csoura támaszkodva. Egy Lang-jai asszony, (egy bizonyos) Lü anyja ugyancsak felkelést támasztott. Fiát ugyanis, aki kerületi hivatalnok (*hien-li*) volt, a kormányzó (*cai*) megölte. Az anya pénzzé tette családi vagyonát, azon bort és fegyvereket vásárolt, majd titkon lepénzelvén több mint száz ágrólszakadt suhancot, megtámadta Hai-k'üü kerületet, megölte a kormányzót, és feláldozta a fia sírján, majd seregével tengerre szállt. ... Csapata nőtt, és végül már tízezerre rúgott a számuk. Wang Mang követet küldött a rablókhoz, kegyelmet adva nekik. Visszatérve (a követ) elmondotta, hogy a rablók széledtek, de aztán ismét összegyűltek. (Wang Mang) megkérdezte, mi lehet ennek az oka. (A követ) azt felelte: „Rengeteg tilalomtól szenvednek, jóformán a kezüket sem szabad felemelniük. Erejüket munkában emésztik, s amit szereznek, az arra sem elég, hogy beadják az adókat. Bezárják kapuikat, és senkivel sem érintkeznek, mégis együtt kerül börtönbe öt-öt szomszéd (a kölcsönös kezesség alapján), pénzöntés és rézrejtegetés bűne miatt. A hivatalnokok ilyesmivel sanyargatják a népet. A nép közül a szegények ezért mind felkeltek, és rablónak álltak.”

Wang Mang nagy haragra gerjelt, és elbocsátotta (szolgálatából a követet). Ha valaki az ő szája ize szerint azt mondta, hogy a nép zabolátlan és ravasz, hogy meg kell büntetni, vagy ha valaki azt mondta, hogy kedvező idők járnak és a (rablók) megsemmisítése nem késhetik soká, Wang Mang akkor megöriült, és tüstént előléptette az illetőt. ...

Ebben az évben (i. sz. 18-ban) Li-cí Tu, Fan Cs'ung és más „vörösszemöldökűek” a rossz termés és éhínség miatt összegyűltek, és felkelést támasztottak Lang-jaban. Elfoglalták és kirabolták a helységeket. A sereg (ekkor már) tízezer főre rúgott. A katonai körzetből ellenük küldött csapatok hiába támadtak rájuk, nem tudták legyőzni őket. ...

Ebben az időben (19-ben) Kuan-tungban az éhség és a szárazság már évek óta tartott. Li-cí Tuhoz és párthíveikhez tömegesen csődült a nép. Keng-si tábornoka, Lien Tan megtámadta Jí-csout, de győzelmet aratni nem tudott. ... Hi Su-sí és Szun Hi megtisztította a rablóktól a (Jang-cí) folyó és a (Tung-ting) tó vidékét. Ám ekkor a hiung-nuk betörték a határokon. ...

A negyedik év (23) első hónapjában a (megdöntött) Han-dinasztia (híveinek) seregei megszerezték a Hia-folyó menti Wang Cs'ang és mások segítségét, és megtámadták az előcsapatokat. Csen Fou *tai-fu*-nak és a neki alárendelt Cseng Liangnak és K'iu Színek levágták a fejét, seregükből pedig sok tízezer embert legyilkoltak.

Ennek előtte, amikor a fővárosban meghallották, hogy a C'ing- és Sziü-beli rablónak többszázezer emberük van és mégsincsnek jelvényeik, vezéri címeik és zászlóik, mind nagyon csodálkoztak ezen. Akik a felkelőkkel rokonszenveztek, titokban arról beszéltek, hogy a régi idők három nagy császára sem használt megkülönböztető jelzéseket, vezéri címeiket és posztumusz neveket.

Wang Mang ugyancsak csodálkozott magában, s megkérdezte hivatalnokait (a dolog felől). A hivatalnokok közül azonban egyedül Jen Ju lépett elő, mondván: „Nincs ezen csodálkozni való. Huang-ti, T'ang és Wu-wang óta a hadba vonuló seregeknek ki kell tűzniük az egységek zászlóit és jelvényeit. Hogy ezeknek nincsen, az azért van, mert az éhező és fázó rablósereg úgy gyülekszik össze, akár a kutya farka vagy a birkanyáj, nem ismerve megkülönböztető jegyeket.”

Wang Mang nagyon elégedett volt (a válasszal), és a hivatalnokok (is) mind egyetértettek vele. De aztán (most) a Han-dinasztia (pártján levő) Liu Po-seng támasztott felkelést, és sorra kezdte kinevezni a tábornokokat, hogy megtámadják a városokat, elfoglalják a földeket. Amikor Csen Fout megölték, (Liu Po-seng) levelet küldött, amelyben igen dicsekvően szólott. Mikor Wang Mang meghallotta, megrémült. A Han (párti) seregek győzelmet arattak, azután pedig körülvették Wan-cs'enget.

Ennek előtte Seng-kung, a (Han) trónörökös vér szerinti bátyja a P'ing-lini csapatok között volt. A harmadik hónapban, *szin-ji* napján, elsején a P'ing-lini, Szin-sü és a Hia-folyó menti csapatok vezérei: Wang Cs'ang, Csu Wei és mások császárrá emelték Seng-kungot, s ő új uralkodási periódust kezdett, a *keng-si-t*, és kinevezte a hivatalnokait. Wang Mang még jobban megijedt. . .

(Wang Mang) nagy közkegyelmet hirdetett az egész birodalomra kiterjedően, de kimondotta, hogy kizárja belőle a megelőző Han-dinasztia minden ivadékát: Liu Po-senget, rokonaival és feleségeivel együtt, (hiszen) ők zavarodottságukban fellázították a népet, . . . s azt, aki el tudja fogni ezeket az embereket, főhivatalnoki ranggal, tízezer család adójával és ötven milliónyi összeggel tisztelik meg.

Ezután (Wang Mang) megparancsolta Wang K'uang fővezérnek (*t'ai-sü*), Ai Csang főtábornoknak (*kuo-ciang*), K'ung Zsen „jövendőmondónak” (*szü-ming*), valamint Jen-csou és Jang-csou kormányzóinak . . . hogy tüstént indítsák meg seregeiket, összesen háromszázezer embert, menjenek az alájuk rendelt tartományokba, körzetekbe és katonai egységekbe, és szedjenek össze harmincezer embert C'ingnek és Sziünek a rablóktól való megtisztítására. Jen Ju, Cs'en Mao és Wang Sziün tábornokok (*na-jen ciang-kiün, si-cung ciang-kiün, cs'ö-ki ciang-kiün*), továbbá Wang Wu hadvezér (*co-tui tai-fu*) pedig tüstént indítsák meg seregeiket, összesen százezer embert, az ocsmány lázadók előcsapatainak a szétzúzására. Elrendelte továbbá, hogy (a magukat megadóknak) császári menlevelet ad. . .

A negyedik hónapban a (Han) trónörökös Wang Cs'anggal és másokkal megtámadta Jing-cs'uant, és elfoglalta K'un-jangot, Jent és Ting-linget. Wang Mang ennek hallatára még jobban megrémült. Elküldte a *ta-szi-k'ung*-ot, Wang Jit, hogy nyargalvást menjen Lo-jangba, vegye át a parancsnokságot és Wang Szin *szi-t'u*-val együtt indítson hadba valamennyi körzetből egymillió katonát . . . és csendesítse le San-tungot . . . Teljhatalmat kapott, kiválogatták számára az összes kiváló stratégiákat, szám szerint hatvanhármát, mindegyik meg rakodva haditervekkel; gépeket és ostromszereket kapott, és felkészítette a seregét. A hivatalnokok kiürítették a kincstárakat, rengeteg drágakövet és vadállatot küldtek Wang Jinek, hogy a felvonulás pompás látványával rémületbe ejthesse San-tungot.

Wang Ji megérkezett a lojangi körzetekbe, s mindenütt kiválasztotta a legjobb katonákat. A kormányzók által kiállított katonasággal együtt több mint négyszázhuszezer embere volt. Az úton végeláthatatlan sorban özönlöttek a

hadiszekerek és vértések, katonák és lovak. A régi idők óta nem vonult fel ilyen pompás hadsereg!

A hatodik hónapban Wang Ji és Wang Szin *szi-t'u* kivonultak Lo-jangból, hogy Wanba menjenek. Az útjuk Jing-cs'uanon és K'un-jangon keresztül vezetett. K'un-jang ekkorra már meghódolt a Han-dinasztiának, és a Han-csapatok védelmezték. Jen Ju és Cs'en Mao találkozott a „két úrral” (? Wang Jivel és Wang Szinnel?), s ők katonáikat K'un-jang megostromlására vezették. Jen Ju azt mondta: „Az »önmagát kinevező« Wanban tartózkodik, oda kell hát gyorsan behatolni. Ha ezeket a városokat leverjük, magától helyreáll a nyugalom.” Wang Ji is azt mondta: „Egy milliós hadseregnek mindent meg kell semmisítenie, ami az útjába akad. Öljük le ennek a városnak (a lakóit), és patakokban folyó vérükön át hatoljunk tovább. Éneket elől, táncot hátul, mit számít, hogy milyen gyorsan (vesszük be)?” Azzal körülvették a várost tizszeres, hússzoros gyűrűben. A város lakói kérték, hogy meghódolhassanak, de ők visszautasították. Jen Ju azt mondta: „A visszavonuló sereget ne késleltessd, város ostrománál hagyj kiutat, hogy — a harci szabályoknak megfelelően — a menekülők megijeszthessék a Wan-belieket.” Wang Ji azonban nem hallgatott rá.

Ekkor történt, hogy a (Han) trónörökös útnak indított néhány ezer embert a Jeni és Ting-lingi seregekből, és jött K'un-jang felmentésére. Wang Szin és Wang Ji könnyelműen vették a dolgot. Hadi rendbe állítottak több mint tízezer embert, és megparancsolták a többi ezredeknek, hogy őrizzék meg a rendet, és ne mozduljanak. Csak egyes (csapatok) mentek a Han-seregekkel harcolni, de bizony nem tudtak győzelmet aratni. A nagy hadsereg nem mert önhatalmúlag a segítségükre sietni. A Han-csapatok győztek, és Wang Szing megölték. K'un-jangból kitörték a védők, és (a Han-seregekkel) vállvetve harcoltak. Wang Ji menekült, a hadsereg felbomlott.

Ekkor hatalmas szél (kezde) leröpíteni a cserepeket, s szakadt az eső, mintha dézsából öntötték volna. A nagy tömeg (katona) kiáltozva szóródott szerteszét. A tigrisek és párdócok reszkettek. A katonák menekültek, és mindenki a maga hazájába igyekezett. Egyedül Wang Ji tért vissza Lo-jangba, néhányezer bátor katonájával. A kapukon belül (= a fővárosban) mindennek hallatára reszkettek a félelemtől. A rablók pedig mindenütt (újra) fellázadtak....

Cs'eng-kiben Wei C'ui és fivérei kirabolták Li Jünt, a kormányzót (*ta-jin*). Bátyjának a fia, Wei Hiao lett a főtábornok (*ta-ciang-kiün*), és megtámadta s megölte Jung-csou kormányzóját (*mou*), Cs'en K'inget. An-ting katonai főnöke (*cu-cseng*), Wang Sziün csatlakozott hozzájuk, és levelet írt minden kerületnek és körzetnek, amelyben felsorolta Wang Mang bűntetteit, s hogy tízezerszer gonoszabb ő Kienél és Csounál (= a két legendásan gonosz uralkodónál). Ebben a hónapban a Szebeli Teng O és Jü K'uang felkelést támasztott Nan-hiangban százegynéhány emberrel. Ebben az időben Szi kormányzója (*cai*) néhányezer főnyi sereggel táborozott K'ao-tingben, a Wu szoros védelmére. Teng O és Jü K'uang azt mondta a kormányzónak: „Liu császár (= a Han-dinasztia alapítója) már egyszer uralkodóvá lett emelve, vagy nem ismered talán az Ég parancsát?” A kormányzó erre kérte, hogy meghódolhasson, és magával vitte egész csapatát is. Teng O kinevezte magát a Han-dinasztia baloldali tábornokának, Jü K'uang pedig a jobboldali tábornokának. Elfoglalták Szit, Tan-suit, és megtámadták Wu határőrségét. Csu Meng, a határőrség parancsnoka (*tu-wei*) meghódolt, s ők tovább törtek előre. Megtámadták

Szung Kangot, a jobbszárny vezérét (*ju-tui tai-fu*), és megölték, (majd) nyugat felé elfoglalták Hut. . . .

Wang Mang kinevezett kilenc új tábornokot; a kilenc tigristábornoknak nevezték őket . . . néhány tízezer válogatott katonát adott nekik . . . s adományozott a katonáknak négyezer pénzt (*c'ien*). De azok nagyon kedvetlenek voltak, és nem akartak verekedni. A kilenc tigristábornok megérkezett Hua-jinbe és Hui-hibe, s átkeltek a hegyszorosokon, észak felől, Ho-nanból (= Ordosz vidékéről) pedig elérkeztek a hegyekig. Jü K'uang néhányezer lövésszel . . . hadba szállt. Teng O több mint húszezer emberrel . . . megjárta a kerülőutat, és megverte (Wang Mang) seregének egy részét. Északra vonulva a kilenc tigristábornok hátába került, és megverte őket. Sī Hiung és Wang K'uang visszatértek a fővárosba, és halál lett a sorsuk. Wang Mang követeket küldött (felkutatni, hogy) hol vannak a halálra szántak. Valamennyien végeztek magukkal. Négy tigristábornok eltűnt, három pedig . . . összeszedte a szétvert csapatokat a fővárosi raktárak védelmére.

Teng O megnyitotta Wu kapuit a Han-csapatok előtt. . . . Li Szung több mint kétezer emberrel Huhoz érkezett, s Teng Oval és másokkal együtt megtámadta a fővárosi raktárakat, de nem tudta elfoglalni őket. Teng O . . . Wang Hient parancsnokká (*kiao-wei*) nevezte ki, aztán néhány száz emberrel északon átkelt a Wei-folyón . . . s városokat hódított meg, földeket rabolt ki. Li Szung egyenesen nyugatra, egészen Szin-fengig küldte Han Cs'en tábornokot és másokat, s megütközött Wang Mang tábornokával, Po Suival. Po Sui menekülésre fogta a dolgot. Han Cs'en és mások egészen a Cs'ang-men palotáig üldözték a menekülőket. Wang Hien északon elérte P'ing-jangot. Aki csak az útjába akadt, meghódolt neki. Ta Szing, Li Jang, Sen Jang, Hia Kui, Wang Ta — mind csapataikkal együtt követték. Su-hienben Jen Cs'un, Tung Hi, Wang Meng . . . és mások, néhányezer ember vezetői, felvették a Han-tábornok címet.

Li Szung és Teng O úgy vélekedtek, hogy ha még az annyira kicsiny fővárosi raktárakat sem tudták elfoglalni, mennyivel nehezebb lesz majd Cs'ang-an falait (megvívni), várniuk kell tehát a *Keng-si*-császár nagy seregének megérkezésére. A sereget Hua-jinbe vezették, hogy előkészítsék a fegyvereket (a támadásra).

Cs'ang-an mellett sereglettek össze a (felkelők) hívei a négy égtáj felől. Amikor . . . Wei csapatai megérkeztek, rögtön megkezdődött a vetélkedés: mindenki elsőnek akart a városba hatolni, hogy nagy hadi dicsőséget szerezzen, és persze hasznót a rablásból.

Wang Mang követet küldött a város minden börtönébe általános közkegyelemmel, s minden fogolynak fegyvert adatott. Disznókat öletett nekik, azok véréit itatta velük, s így esküdtette őket: „Ha lesz, aki nem harcolna az Új Házért,⁷ azt jegyezzék meg a föld szellemei!” S amikor a *Keng-si*-tábornok, Sī Cs'en átkelt a Wei-folyó hídján, (emberei) mind szétfutottak; Sī Cs'en egyedül tért vissza. A felkelők kiásták Wang Mang feleségének, gyermekeinek, apjának és nagyapjának a sírját, elégették koporsóikat, (felgyújtották) a „kilenc templomot”, a Ming-t'ang palotát és a császári iskolát (*pi-jung*). Tűzfény világította meg az egész várost. Valaki megmondta Wang Mangnak, hogy a város kapuit védő keleti emberek megbízhatatlanok, mire Wang Mang

⁷ Az Új Ház: Wang Mang dinasztiajának neve.

lovasokat küldött ... a kapuk védelmére, s minden hatszáz ember fölé egy hivatalnokot (*kiao-wei*) állított.

A tizedik hónapban ... a felkelők a Hiüan-p'ing kapun át betörték a városba ... Csang Han a Hang kapunál katonákkal találkozott, és megöletett. Wang Ji, Wang Lin ... és mások felosztották a katonákat maguk között, s a palota északi kapuiban védekeztek. A Han-katonák szerették volna foglyul ejteni Wang Mangot, hogy hivatalt kapjanak (jutalmul); több mint hétszáz ember küzdött (ott) minden erejéből. Aznap estére a hivatalokból és palotákból mindenki elmenekült. Másnapra ... a városban lakó fiatalok, Csu Ti, Csang Jü és mások a rablástól félve ... a felkelőkhöz csatlakoztak. Felgyújtották a Co-si palotát, fejszével szétverték a King-fa palota kapuját, és azt kiáltották: „Miért nem adja meg magát az áruló Wang Mang?”

A tűz már a belső palotát is elérte ... Wang Mang a tűz elől a Hiüan-si palota „elülső termébe” menekült. A tűz azonban elérte ott is. A palotahölgyek így kiáltottak: „Mi lesz velünk?” ... Wang Mang ... azt mondta: „Az Ég reám ruházta a hatalmat, mit is tehetnének velem a Han-katonák?” Wang Mang ebben az időben (már) nem is evett, és ereje fogytán volt. A harmadik napon ... kora reggel a hivatalnokok elvitték Wang Mangot az „elülső terem”-ből ... s kocsin a Cien-t'ai palotába vitték, kihasználni akarva védelmére a tó vizét ... Több mint ezer főhivatalnok és eunuch követte. Wang Ji éjjel-nappal küzdött, és halálosan fáradt volt már. Katonái csaknem valamennyien meghaltak vagy megsebesültek ...

A katonák behatoltak a palotába, és azt kiáltották: „Hol az áruló Wang Mang?” Ekkor a szobából előlépett egy szépasszony, és azt mondta: „A Cien-t'ai palotában.” A felkelők rohantak oda, körülzárták (a palotát) többszáz gyűrűben, és megkezdték a nyilazást. A védők sorra hullottak, nyilaik elfogytak, nem volt már mivel visszalőniük. Ekkor közelharcra került a sor. Wang Ji a fiával együtt esett el, Wang Sziün is a harcban vesztette életét. ... Egy kereskedő, Tu Wu megölte Wang Mangot, s elvette övét a pecséttel. A Tung-hai-beli parancsnok (*kiao-wei*), Kung-pin Ciu ... levágta Wang Mang fejét, a katonák pedig szétdarabolták Wang Mang testét. ... Kung-pin Ciu átadta Wang Mang fejét Wang Hiennek, aki magát a Han-dinasztia főtábornokának nevezte ki, ... aztán pedig átadták *Keng-si*-nek, (s végül) kifüggesztették Wan piacterén, ahol a nép együttesen összetörte. Valaki kivágta és megette a nyelvét. ...

10. Kínai forrás a Római Birodalomról

A szöveg a Hou Han su 118. fejezetéből való.

Ta C'in országot Li-kiennek (= Alexandria?) is nevezik. Mivel a tengertől nyugatra terül el, úgy is hívják, hogy „a tengertől nyugatra levő ország”. Területe sokezer mérföld. Több mint négyszáz fallal körülvett városa van, a hozzá tartozó kisebb országok száma pedig több tíz. Kőből építik a városok falait. Postaállomások rendszerét építették ki, valamennyinek a falát bemeszelelik. (A mész festék; kiejtése ...; Kuo P'o szerint a mész fehér föld, ...) Van náluk fenyő és ciprus, és mindenféle növény. Szokásaik: földet művelnek, sokféle fát, selyemtermesztésre alkalmas eperfát ültetnek. Valamennyien borotválják a fejüket, ruházatuk pedig ékes hímzett selyem. Kocsikon járnak,

amelyeknek fehér ernyőjük van. Amikor (a király) kis kocsija kivonul vagy hazatér, megverik a dobokat, kitűzik a zászlókat és lobogókat. A városnak, amelyben (a király) lakik, száz mérföldnél is több a kerülete. A falakon belül öt palota van, mindegyik egymástól tíz mérföldnyire. Termeik oszlopai mind hegyi kristályból készültek, az asztali eszközök ugyanígy. A király mindennap elmegy az egyik palotába meghallgatni az ügyeket, s öt nap múlva tér vissza ugyanoda. Van egy ember, akinek mindig az a dolga, hogy zsákot tartva kövesse a király kocsiját. Ha valakinek ügyes-bajos dolga akad, odamegy és írásban bedobja a zsákba. Mikor a király megérkezik a palotába, kinyitja és megítéli, mi igaz és mi hamis belőle. Mindenütt vannak hivatalnokaik, és van írásuk. Harminchat fővezért állítottak maguknak, akik összegyülekezvén tanácskoznak az ország dolgairól. A királyság náluk nem örökös, hanem a legbölcsebb embert választják meg, de ha az országot csapás éri, a szél és eső nem megfelelő időben jön, akkor nyomban leteszik, és mást választanak. Akit pedig elbocsátottak, belenyugszik sorsába, és nem zúgolódik. Népük magas termetű és szabályos vonású (?), hasonlóak némiképp a kínaiakhoz, ezért is nevezzük országukat Nagy Kínának (Ta C'in). Földjükön sok az arany, az ezüst és a ritka drágakő. Van „éjjel fénylő drágakő”, „holdfényű gyöngy”, „tyúkijesztő rinocérosztülök”, korall, borostyán, vaidürya, vörös jade, vörös cinóber, zöld jade. Aranyfonállal varrnak, hímeznek, szőnek ritka szövésű kelmét, tarka színű vékony selymet, csinálnak arannyal festett, tűzben tisztított szövetet. Van aztán egy vékony kelméjük, amelyről némelyek azt mondják, hogy a vízi juh gypjából készült, (de valójában) a vad selyemhernyó gubójából van. Összegyűjtenek mindenféle illatszert, megfőzik a levét, és stóraxot csinálnak belőle. Az idegen országok minden drágasága és ritkasága megtalálható náluk Aranyat és ezüstöt használnak pénznek, s az ezüstpénzből tíz ér egy aranypénzt Perzsiával és Indiával kereskednek a tengeren keresztül, és a hasznuk tízszeres. Népük becsületes, a kereskedésükben nincsen két ár. A gabona náluk mindig olcsó, az ország ezáltal gazdag és bővelkedő. Mikor a szomszéd országok követei megérkeznek a határaikra, postalovakra szállnak, és úgy mennek a király fővárosába. Amikor megérkeznek, aranypénzzel ajándékozzák meg őket. Királyuk mindig szeretett volna követet küldeni Kínába, de a perzsák maguk szeretnék volna eladni nekik a kínai selymet, ezért megakadályozták; nem tudtak maguk eljutni hozzánk. Huan-ti császár *Jen-hi* periódusának kilencedik évében (i. sz. 166-ban) Ta C'in királya, An-tun (= Antoninus) követet küldött. Annám határain túlról érkezvén, hozott adóba a császárnak elefántagyarat, rinocérosztülköt, teknőchéjat. Ez volt az első érintkezés. Azok, amik ajándékai listáján szerepeltek, egyáltalán nem voltak értékes és ritka dolgok. Sejtethető, hogy akik ezt hagyományozták, azok tévedtek.

Egyesek szerint országuktól nyugatra van a Ritka Víz és a Futó Homok, és közel van oda a Nyugati Királyi Anya (*Szi-wang-mu*) lakóhelye, és majdnem itt van az a hely, ahol a nap lenyugszik. A Han-dinasztia története (C'ien Han su) szerint „T'iao-csítól nyugatra menve több mint kétszáz nap alatt érni el ahhoz a helyhez, ahol a nap lemegy”. Ez nem egyezik azzal, amit mi tudunk. Hajdanában a Korai Han-dinasztia követi Wu-jitól már valamennyien visszafordultak, T'iao-csüig egyikük sem jutott el.

Tudósítanak arról is, hogy Perzsiától szárazföldön menve északnak, megke-
rülve a tengert, érkezni el a tenger nyugati partjára, Ta C'inbe. A lakosság itt
rendre tíz mérföldenként egy húsölöt (v. pihenőt), harminc mérföldnyire pedig
egy postaállomást (v. fogadót) épített. Rablók és tolvajok támadásától egyál-

talában nem kell tartani, az utat azonban sok vad tigris és oroszlán állja el, és teszi veszélyessé. Ha az utasok nincsenek száznál többen és nincsenek felfegyverkezve, akkor felfalják őket.

Azt is mondják, hogy van egy többszáz mérföldes repülő híd, amelyen át lehet kelni a tenger északi részén. Az ezekben az országokban termő ritka drágakövek és mindenféle dolgok hamisan csodálatosak, sok bennük a nem rendes dolog, ezért nem is jegyezték fel őket.

XI. Magyarázat az ókori nevek átírásához

Az ókori nevek közül azokat, amelyek magyaros alakban már régebben meghonosodtak tudományos vagy ismeretterjesztő irodalmunkban (pl. Mezopotámia, Irán, Palesztína stb.), ebben az alakban közöljük. A többi ókori nevek átírása a nemzetközileg elfogadott és használt átírási rendszerek alapján történt. Ezt az eljárást a régebbi ismeretterjesztő kiadványokban sokszor alkalmazott úgynevezett „kiejtés szerinti” átírással szemben két szempont tette szükségessé. Az egyik az a körülmény, hogy az ókori nyelvek számos olyan hanggal rendelkeztek, amelynek a magyarban nincs megfelelője, s ennek következtében írásjegyeiket sem lehet hiánytalanul átírni a magyar ABC betűivel. A másik ok, amely a „kiejtés szerinti” átírást lehetetlenné teszi, az ókori írásrendszerek egyik fontos sajátosságában rejlik. Az ókori írások történeti jellegűek: az írásjegyek és az írási gyakorlat hosszú időn át változatlanok maradtak, a nyelvek azonban közben sokszor mélyreható változásokon mentek keresztül. Ennek az volt a következménye, hogy ugyanazt az írásjegyet vagy írásképet különböző korokban különféleképpen ejtették. Ha tehát az ókori írásokat egykori kiejtésük szerint akarnánk átírni, megoldhatatlan nehézségekbe ütköznénk, és elképzelhetetlen zűrzavart okoznánk, mert egyrészt sok esetben nem tudjuk kellő pontossággal megállapítani egy-egy írásjegy korabeli hangértékét, másrészt pedig ugyanazt a nevet vagy szót számos különböző változatban kellene közölnünk. Ezért meg kell elégednünk azzal, hogy az ókori írásrendszerek egyes írásjegyeit a tudományos kutatásban elfogadott egyezményes módon a latin ABC betűivel (bizonyos mellékjelek kiegészítésével) mechanikusan írjuk át, tekintet nélkül arra, hogy a különböző írásjelek hangértéke koronként változott. Az átírásban használt betűjeleknek a következőkben ismertetett hangértéke így nem tükrözi pontosan az ókori írások egykori kiejtését, illetőleg kiejtésük történeti fejlődését, hanem csak arra szolgál, hogy az előforduló nevek és szavak hagalakjáról legalább egy bizonyos korszakban megközelítő képet adjon.

1. *Šumer, babylóni, asszír nevek és szavak átírása.* Mivel a šumer, a babylóni és az asszír nevek és szavak az eredeti dokumentumokon különböző formákban szerepelnek (a szótagírás többféle lehetőséget is nyújt egy-egy névalak leírására, ezenkívül sokszor logogramokkal is írják a neveket), a tudományos irodalomban szokásos „normalizált” átírást használjuk. Pl. Aššurbānapli nevét a feliratokon a következő formákban találjuk: *aššur-ba-an-apli*, *aššur-bān-āpli*, *aššur-ba-a-ni-āpli* stb. Ezek helyett a „normalizált” *Aššurbānapli* alakot szokás használni, mert ez mutatja leghívebben azt az alakot, amelyet a különböző névváltozatok tükröznek. Vagy pl. Nabûkudurriusur nevét logogramokkal írva AN.AK.ŠA.DU.ŠIŠ alakban találjuk, ehelyett azonban e név „normalizált” babylóni *Nabûkudurriusur* alakját használjuk.

A magyar ABC betűitől eltérő vagy eltérőleg használt írásjelek hangértéke a következő:

\bar{a} , \bar{e} , \bar{i} , \bar{u} = hosszú magánhangzók, az első négy az összevonásból keletkezett hosszú magánhangzókat jelöli.

' = a gégefőben képzett (laringális) hang, a magyarban is ejtjük néha, ha a kiejtésben két magánhangzót élesen el akarunk választani, így pl. a *jobbira 'át!* vezényszóban,

\bar{h} = hátul képzett (veláris), zöngétlen h hang, mint a német *ach* szóban,

s = *sz*,

\bar{s} = s ,

$\$$ = emfatikus *sz*,

q = hátul képzett (veláris) k ,

t = emfatikus t .

Az idézett sumer szövegrészeket és szavakat ritkított álló szedésben közöljük (pl. $g i n_2$). Ezzel szemben az idézett asszír és babylóni szövegrészeket és szavakat kurzív szedésben adjuk. Az ezek közt előforduló álló nagybetűs szavak a sumer logogramokat jelölik (pl. *a-ka-a-na KA ur-tab-bi-a-ku*). A szótagjelek átírásában előforduló indexszámok (pl. $g i n_2$, LU_2 , DU_3 , ka_1 stb.) az azonos hangértékű írásjelek megkülönböztetésére szolgálnak. A $_2$ és $_3$ indexszámok helyett éles és tompa ékezetet szokás használni (pl. $LU_2 = L\acute{U}$, $DU_3 = D\ddot{U}$). Az asszír és babylóni szövegekben a felemelt nagybetűs szavakkal a determinatívumokat jelöltük (pl. $L\acute{U}SA.GAZ$).

Meg kell még jegyeznünk, hogy az asszír-babylóni nyelv idők folyamán jelentős hangfejlődésen ment keresztül. Így pl. az újbabylóniban a szóvégi *-u* hangot már nem ejtették. Ezeket a hangváltozásokat a használt normalizált átírás nem veszi figyelembe. Megemlítjük még, hogy az asszírban legkésőbb az i. e. I. évezred elején $\$ > s$ hangváltozás történt, ezért van az, hogy pl. *Šarrukīn* nevét a héberben *s*-szel írták át (*Saryōn*). Az asszír és babylóni szövegekben előforduló ideogramokat nagybetűvel írjuk, pl. $\bar{S}A.DU$ = babylóni *kudurru* 'határkö'.

2. *Hettita nevek és szavak átírása.* A hettita szavakat az asszír-babylóni átírási rendszer szerint írtuk át. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a hettitában két írásjelenek más a hangértéke, mint a babylóniban:

\bar{s} = *sz*

z = *c*

Fel kell hívnunk a figyelmet arra is, hogy a hettita neveknek és szavaknak az asszír-babylóni átírási rendszer alapján történő olvasása csupán tudományos konvenció. A hettita nyelv fonémarendszere ugyanis jelentékenyen különbözött az asszír-babylónitól, s így az akkád ékírással csak pontatlanul lehetett visszaadni. Így pl. az ékírás *hu-u-i-ga-tar* alakja mögött feltehetőleg egy hettita **γwegadar* alak rejtőzik. A hettita nevek és szavak valóságos kiejtése tekintetében azonban a tudományos kutatás még nem jutott teljesen megnyugtató eredményre. A hettitában gyakran előforduló sumer logogramokat álló, az akkád logogramokat pedig kurzív nagybetűkkel írjuk át, pl. $L\acute{U} IL.KI$, amelyben $L\acute{U}$ sumer, az $IL.KI$ pedig akkád logogram.

3. *Urartui és elámi nevek és szavak átírása.* Az urartui és elámi név- és szóanyagot a tudományos gyakorlatnak megfelelően szintén az asszír-babylóni

átírási rendszer alapján írtuk át. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az urartui és az elámi nyelv valóságos fonémaállományát a tudományos kutatásnak még nem sikerült pontosan meghatározni.

4. *Egyiptomi nevek és szavak átírása.* Az egyiptomi nevek háromféle alakban szerepelnek. Egyes neveknek ógörög alakját használjuk. Más neveknél az egyiptomi alakot közöljük vokalizált (magánhangzókkal kiegészített) formában. Végül az egyiptomi szavakat, szövegeket vokalizálatlan (magánhangzók nélküli) alakban idézzük. Az egyiptomi írás ugyanis csak a mássalhangzókat jelölte, s ezért, hogy a szavakat valamiképpen ki tudjuk ejteni, az írásképet magánhangzókkal kell kiegészítenünk. Ez a vokalizálás részben mechanikusan, tudományos konvenció szerint történik, részint pedig egyes neveknek késői kopt alakja vagy pedig görög és asszír-babylóni átírása alapján. Az első eljárás csak szükségmegoldás, s csaknem biztosra vehető, hogy az esetek nagy részében nem a nevek vagy szavak valóságos kiejtését tükrözi. Pl. a *punt* nevet lehet *Pewenete*-nek vagy *Pewnet*-nek, *Pewent*-nek stb. vokalizálni, s csak azért használják általában a *Punt* alakot, mert ez már meggyökeresedett a tudományos irodalomban. Ezzel szemben pl. a *Šošenq* név vokalizálása minden valószínűség szerint helyesen adja vissza az egykori valóságos kiejtést, mert ezt a nevet az asszírok *Su-si-in-qu*-nak írták át. Meg kell még jegyeznünk, hogy több egyiptomi írásjel eredeti hangértéke is vitatott. Az egyiptomi nyelv jelentős hangtani változásokon ment keresztül története folyamán, átírásunk azonban ezeket a változásokat nem veszi figyelembe. A magyar ABC-től eltérő vagy eltérőleg használt írásjelek:

$\bar{e}, \bar{o}, \bar{u}$ = hosszú magánhangzók,

$^{\circ}, ^{\circ}$ = a gégefőben képzett (laringális) hangok,

h, \bar{h}, \bar{h} = különböző *h* hangok; \bar{h} hátul képzett (veláris), zöngétlen *h* hang, mint a német *ach* szóban. Az egyiptomi nyelv története folyamán a \bar{h} és \bar{h} már korán egybeesett,

\bar{t} = eredetileg valószínűleg jésített *t*, amely a kopt nyelvjárások egy részében *cs*-vé fejlődött,

\bar{d} = eredetileg valószínűleg jésített *d*, amely a koptban *dzs*-vé fejlődött,
 $\bar{s} = s$,

s, \bar{s} = eredetileg különböző *sz* hangok, amelyek azonban az egyiptomi nyelv története folyamán már korán egybeestek,

\bar{i} = szókezdő *j* hang, amely később eltűnt,

q = hátul képzett (veláris) *k*.

4. *Föníciai, héber és arameus nevek és szavak átírása.* Ezek szintén háromféle átírásban szerepelnek: egyik részük, amely nyelvünkben görög alakban gyökeresedett meg, görög, másik részük pedig, amely a Károli-féle bibliafordításból ismert alakjában terjedt el, ebben az utóbbi alakban. A többi tudományos átírásban vokalizált vagy vokalizálatlan alakban található. A magyar ABC-től eltérő vagy eltérőleg használt írásjelek:

$\bar{a}, \bar{i}, \bar{o}, \bar{u}$ = hosszú magánhangzók,

$^{\circ}, ^{\circ}$ = a gégefőben képzett (laringális) hangok,

δ, θ = zöngés és zöngétlen interdentális (az alsó és felső fogsor között képzett) réshangok, mint az angol *father* és *thank* szóban,

β = zöngés és zöngétlen bilabiális (a két ajak között képzett) réshangok,

- q = hátul képzett (veláris) k ,
 s = sz
 $\$$ = s
 $\$$ = emfatikus sz ,
 \dagger = emfatikus \dagger
 $^{\circ}$ = rövid redukált hang (héber neve $\$wā$).

6. *Óiráni nevek és szavak átírása.* Az óperzsa és méd neveket általában görög alakjukban használjuk (pl. *Kyros, Dareios* stb.), de közöljük eredeti óperzsa alakjukat is (*Kuruš, Dārayavauš*). A magyar ABC-től eltérőleg használt írásjegyek:

- \bar{a} , \bar{i} , \bar{u} = hosszú magánhangzók,
 x = zöngétlen, hátul képzett (veláris) réshang, mint a német *ach* szóban,
 θ = zöngétlen interdentális hang, mint az angol *thank* szóban,
 c = cs ,
 j = dzs
 $\$$ = valószínűleg jésített sz hang,
 s = sz ,
 $\$$ = s .

7. *Középiráni (parthus és középperzsa) nevek és szavak átírása.* Mivel a középiráni nyelvek helyesírása történeti jellegű, s a magánhangzókat csak hiányosan jelöli (pl. az *Artaxšahr* név betű szerinti átírása *'rthštr* lenne), az előforduló neveket és szavakat a tudományos irodalomban általánosan használt, a középiráni nyelvek hangtörténete alapján rekonstruált formájukban közöljük. A parthusban és a középperzsában előforduló arameus logogramokat kurzív nagybetűkkel írtuk át. A magyar ABC-től eltérő vagy eltérőleg használt írásjegyek:

- \bar{a} , \bar{e} , \bar{i} , \bar{o} , \bar{u} = hosszú magánhangzók,
 β = zöngés, bilabiális réshang,
 δ , θ = zöngés és zöngétlen interdentális réshang, mint az angol *father* és *thank* szóban,
 γ , χ = zöngés és zöngétlen veláris réshang,
 s = sz ,
 $\$$ = s ,
 \check{c} = cs ,
 \check{j} = dzs .

8. *Óind és prákrit nevek és szavak átírása.* Az óind neveket és szavakat az Indiában és a nemzetközi tudományos irodalomban általánosan használt átírásban adjuk. A magyar ABC-től eltérő vagy eltérőleg használt írásjegyek:

- \bar{a} , \bar{i} , \bar{u} , e , o (csak az óindban) = hosszú magánhangzók,
 η = a magánhangzók orrhangú ejtését jelöli,
 \dot{n} = k , g előtt ejtett n hang,
 c = cs ,
 j = dzs ,
 \tilde{n} = ny ,

$j\tilde{n} = gyny,$

$t, d, n,$ = cerebrális (a nyelv felemelt, visszahajló hegyével képzett) hangok,

r = szonáns (szótagképző) r hang,

\acute{s} = palatális (jésített) $sz,$

\acute{s} = $s,$

s = $sz.$

9. *Görög nevek és szavak átírása.* Azokat a görög neveket, amelyek a magyarban valamilyen formában már meghonosodtak (pl. Athén, Spárta), ebben az alakjukban használjuk. A többi görög nevet és szót a nemzetközi gyakorlatban elterjedt rendszer alapján betű szerint írtuk át a latin ABC betűivel. Ezt az átírási rendszert az teszi szükségessé, hogy a görög ABC egyes betűinek más volt a hangértéke az archaikus, más a klasszikus s ismét más a hellenisztikus vagy a bizánci korban. Hogy ezt egy példán megmutassuk, vegyük az *ei* betűkapcsolat esetét. Ennek hangértéke — eltekintve most a nyelvjárási különbségektől — az i. e. VIII. és az i. e. III. század között (tehát aránylag nem túlságosan nagy időhatárokon belül) a következőképpen alakult:

VIII. sz.	VII. sz.	V. sz.	IV. sz.	III. sz.
$e\acute{i}$ és $\acute{e}\acute{i}$	\acute{e} és $\acute{e}\acute{i}$	\acute{e}	\acute{i}	\acute{i}

Elképzelhetjük, hogy milyen zűrzavar keletkeznék, ha a görög neveket és szavakat egykori kiejtésük szerint próbálnánk átírni. Ugyanazt a nevet nyelvjárásonként és úgyszólván századonként más és más alakban kellene írunk, nem is szólva arról, hogy sok esetben nem is tudnánk kiejtését biztosan megállapítani. A következőkben a magyar ABC-től eltérőleg használt írásjeleknek megadott hangértéke sem a görög nevek egy meghatározott korban feltehető kiejtését, hanem csak a tudományos közhasználatban nálunk elterjedt konvencionális olvasását tükrözi, amely a klasszikuskori (i. e. V. századi) attikai görög kiejtésen alapszik, de sok esetben jelentősen eltér tőle. A magyar ABC-től eltérőleg használt írásjelek:

$u = \acute{u}$	$ch = kh$	$ph = p + h$ (nem f !)
$z = z$ és dz	$s = sz$	$y = \acute{u}$

(megjegyzendő, hogy $\acute{e} = \acute{e}ta$, $\acute{o} = \acute{o}mega$).

10. *Latin nevek és szavak átírása.* A latin neveket és szavakat eredeti klasszikuskori helyesírással alakjukban közöljük. A magyartól eltérőleg használt betűk klasszikuskori hangértéke a következő:

$ae = ai$	$c = k$	$s = sz$
$oe = oi$	$ch = kh$	

(Tehát pl. *Caesar* olv. *Kaiszar*, *Cornelius* olv. *Korneliusz* stb.)

A klasszikus latin irodalom kora (i. e. I. század) után a latin nyelv hangrendszere mélyreható változáson ment keresztül. E változások egy részét veszi figyelembe a latinnak nálunk régebben eléggé széles körűen elterjedt kiejtése, amely a következő pontokban különbözik a klasszikustól:

$ae, oe = \acute{e},$ $c (e, i, ae, oe \text{ előtt}) = c,$
 $ti + \text{magánhangzó} = ci + \text{magánhangzó}$ (kivéve, ha előtte s, t, x áll).

Mivel azonban ez a kiejtés a késői latinban bekövetkezett hangváltozásoknak csak egy részét veszi figyelembe, tulajdonképpen nem felel meg a latin nyelv egyik történeti korszakának sem. Így tudományos szempontból a klasszikus latin kiejtést kell előnyben részesítenünk.

11. *Arab nevek és szavak átírása.* Az arab neveket és szavakat a nemzetközi tudományos átírási rendszer szerint írtuk át. A magyartól eltérő vagy eltérőleg használt írásjegyek:

\bar{a} , \bar{i} , \bar{u} = hosszú magánhangzók,

\underline{t} , \underline{d} = zöngétlen és zöngés interdentális réshang, mint az angol *thank* és *father* szóban,

\check{g} = *dzs*,

\check{h} = veláris *h*, mint a német *ach* szóban,

s = *sz*,

$\$$ = *s*,

$\$$ = emfatikus *sz*,

\underline{d} , \underline{t} = emfatikus *d*, *t*,

q = emfatikus *k*.

12. *Kínai nevek és szavak átírása.* A kínai névalakokat és szavakat „A kínai nevek és szavak magyar átírása” c. akadémiai szabályzat tudományos átírási rendszere alapján írtuk át.